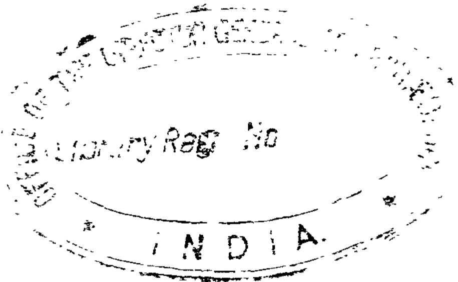

Library Regd. No
INDIA.

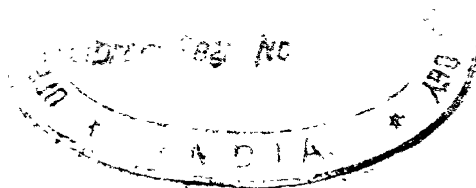
BIJDRAGEN

TOT DE ~~A452~~ 50

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

DE NED. BOEK- EN STEENDRUKKERIJ v/h H. L. SMITS,
WESTEINDE 135 's GRAVENHAGE.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIE,

UITGEGEVEN DOOR HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

DEEL 69.

'S-GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF,
1914.

INHOUD.

NOTULEN VAN DE BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN.

NOTULEN

VAN DE

BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

1913—1914.

BESTUURSVERGADERING.

VAN 21 JUNI 1913.

Aanwezig de Heeren: Snouck Hurgronje (voorzitter), Liefrinck (ondervoorzitter), Bakhuizen van den Brink (penningmeester), van Deventer, Jonker, Carpentier Alting, Rouffaer, van Berckel en Kielstra (secretaris).

De andere bestuursleden zonden bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 17 Mei j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de Heeren: A. G. de Ceuninck van Capelle, F. D. K. Bosch, Mr. H. Marcella en, met ingang van 1 Juli a.s., W. P. van Stockum.

De heeren G. C, Ph. d'Arnaud Gerkens, H. Krayer van Aalst, A. Th. L. Salverda en T. F. Viersen zonden bericht dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen; het lid E. K. H. Pluimmentz zond opgaaf van veranderd adres, terwijl kennisgeving van het overlijden van het lid Mr. E. N. Rahusen werd ontvangen.

Notificatie.

Van de in de vorige vergadering benoemde buitenlandsche leden werden brieven ontvangen, waarin dank wordt betuigd voor de hun verleende onderscheiding.

Notificatie.

Ten behoeve der *Bijdragen* is ontvangen een opstel van Dr. N. J. Krom, getiteld Mañjuvajra?

Overeenkomstig de adviezen van den Voorzitter en van den heer Speyer wordt tot de plaatsing besloten.

Van de Naamlooze Vennootschap der Nederlandsche Boek- en Steendrukkerij v/h H. L. Smits is d.d. 27 Mei een schrijven

ontvangen waarin wordt verklaard dat de ervaring, met den druk van het Eerste Deel van Kern's Verspreide geschriften verkregen, heeft geleerd dat de prijs te laag is gesteld geweest. De directie verzoekt derhalve, voor de volgende deelen f 3.— per vel druks meer in rekening te mogen brengen.

Na beraadslaging wordt besloten, het verzoek toe te staan voor zoover betreft het Eerste en tweede deel; het laat zich toch voorzien dat de volgende deelen in hoofdzaak herdrukken zullen zijn. Mocht dit niet het geval wezen, dan kan de Vennootschap te goedertijd op de quaestie terugkomen.

De Secretaris stelt voor den prijs van Adatrechtbundel VII te bepalen op f 4.—

Goedgekeurd.

De Secretaris herinnert dat in de algemeene vergadering van 15 Maart j.l. aan het lid Mr. J. H. Abendanon is toegezegd, dat het bestuur het door hem geopperd denkbeeld eener fusie van de bibliotheken van het Instituut en het Indisch Genootschap met die van het Departement van Koloniën nader zou overwegen.

Naar aanleiding daarvan stelt de Voorzitter voor, de gedachtenwisseling over dat denkbeeld te doen plaats hebben in de Septembervergadering.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Geschenken voor de bibliotheek werden ontvangen van het eerelid Prof. Dr. H. Kern — o.a. een zeldzame Diccionario Ibanag-Español en eene Kannaḍa-English school-dictionary — en van de HH. Dr. H. Blink, Prof. Mr. D. van Blom, Mr. C. Th. van Deventer, W. van Gelder, Dr. J. P. B. de Josseling de Jong, Dr. E. B. Kielstra, Mr. H. Marcella, Prof. Dr. K. Martin, S. P. l'Honoré Naber en Prof. Dr. A. Wichmann.

Aan de schenkers is bereids namens het Bestuur dank betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING.

VAN 20 SEPTEMBER 1913.

Aanwezig alle bestuursleden behalve de heer Martin, die bericht van verhindering zond.

De Voorzitter opent de vergadering en wenscht, namens het bestuur, den Secretaris geluk met diens benoeming tot Staatsraad in buitengewonen dienst.

De notulen der vergadering van 21 Juni j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot lid-donateur (door storting van f 1000.— in eens) wordt benoemd de heer J. van Vollenhoven; tot lid-donateur (tegen betaling van f 25.— 's jaars) de heer S. P. van Eeghen.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH. N. J. van den Brandhof, Mr. J. J. de Flines, W. J. H. Furnée, A. J. Gooszen, J. S. C. Kasteleijn, E. A. Keuchenius, H. E. Oving, A. Neervoort van de Poll, P. F. van Vlissingen en Co., Mr. W. S. J. van Waterschoot van der Gracht.

De leden L. G. Bertsch, J. Hildering, J. van Iterson, F. R. Monteiro, Dr. A. J. A. Prange, R. M. F. A. Tjokro adi Koesoemo, E. Kann, Mr. Dr. F. A. C. Graaf van Lynden van Sandenburg en W. Meijer zonden bericht dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen neder te leggen; de leden Mr. H. J. Boelen, P. van Duyn, G. T. E. Gonggrijp, Mr. F. E. Grooss, J. W. Gunning, R. Dr. Hoesein Djajadiningrat, P. Humfeld, Dr. H. F. C. ten Kate, D. J. C. Kriebel, P. Reineke, W. J. Romswinckel, Dr. Ph. S. van Ronkel en H. van der Veen gaven veranderd adres op.
Notificatie.

Het lid Dr. Ph. S. van Ronkel zag zich verplicht, wegens verandering van woonplaats zijn functie als Commissaris van het Instituut neder te leggen. De vergadering neemt hiervan met leedwezen kennis en draagt den Secretaris op, den heer

van Ronkel haar bijzonderen dank aan te bieden voor de nauwgezetheid en den steeds onverflauwden ijver waarmede hij gedurende eene lange reeks van jaren zijne werkzaamheden als Commissaris heeft vervuld.

In zijne plaats wordt tot Commissaris benoemd het lid Dr. D. A. Rinkes.

De Secretaris stelt voor, den handelsprijs van den kaarten-catalogus te stellen op f 2.—, dien van Sundermann's *Niassische Sprachlehre* op f 1.70 per exemplaar.

Goedgekeurd.

Na ter zake met den heer Rouffaer overleg te hebben gepleegd, brengt de Secretaris ter voldoening aan de hem in de vorige vergadering verstrekte opdracht, het volgende advies uit:

In de Algemeene Vergadering van het Koninklijk Instituut van 15 Maart 1913 drong het lid, Mr. J. H. Abendanon, er op aan, dat het Instituutsbestuur zou streven naar vereeniging der bibliotheek van het Departement van Koloniën, met de «Koloniale Bibliotheek,» toebehoorende aan het Instituut en het Indisch Genootschap.

Hij meende dat de regeering als jaarlijksch subsidie aan het Instituut zoude kunnen uitkeeren een bedrag gelijkstaande met wat haar de departementsbibliotheek kost; er zou dan éene boekerij zijn, en daarmede het voordeel worden verkregen, dat thans onvermijdelijk dubbele uitgaven zouden worden bespaard, zoodat voor den aankoop van boeken enz. meer geld beschikbaar zou blijven.

Tegen dit denkbeeld werden in de algemeene vergadering al dadelijk ernstige bezwaren geopperd, maar na de repliek van Mr. Abendanon verklaarde het bestuur zich tot nadere overweging bereid.

In verband daarmede worden thans de volgende beschouwingen aan het oordeel van het bestuur onderworpen.

De heer Abendanon heeft blijkbaar uit het oog verloren dat de beide bibliotheken met te eenemale uiteenloopende bedoeling zijn in het leven geroepen.

De bibliotheek van het Departement is noodig *voor den dienst.* Een ambtenaar, die eenig onderwerp in behandeling neemt,

moet vrijelijk kunnen beschikken over alles wat die bibliotheek daarover bevat; wat voor zijn doel noodig doch niet aanwezig is, wordt aangeschaft. Aan een termijn van teruggaaf kan hij niet gebonden zijn; hij houdt de boeken onder zich zoolang hij ze noodig heeft.

Wanneer de Minister in het Kamerdebat een schrijver wil aanhalen, moet hij diens werk onmiddellijk kunnen verkrijgen; is het aan een der ambtenaren afgegeven, het blijft toch dadelijk beschikbaar.

Van een en ander kan geen sprake meer zijn wanneer het plan van Mr. Abendanon wordt uitgevoerd; het boek, dat de Minister dadelijk noodig heeft, zal meermalen eerst over veertien dagen in zijne handen kunnen komen. De ambtenaren, die voor hun werk boeken uit de bibliotheek noodig hebben, zullen dat werk allicht moeten uitstellen.

In een woord: door het bestuur van de Departements-bibliotheek uit handen te geven, zouden de belangen van den dienst schade lijden, en derhalve is van geen Minister een voorstel in dien zin te wachten.

Het vorenstaande zou op zich zelf reeds voldoende zijn om het geopperd plan te verwerpen. Immers, er is voor den Staat geen enkel — ook geen geldelijk — voordeel, maar slechts nadeel aan verbonden.

Maar aangenomen, dat een Minister de zaak anders inzag en bij begrootingspost de medewerking der Staten-Generaal inriep om het plan van Mr. Abendanon te verwezenlijken, dan zou hij toch zeker alle mogelijke waarborgen stellen om het bovengeschetst nadeel voor den dienst te voorkomen.

Het is niet wel in te zien, dat zulks op voldoende wijze zoude kunnen geschieden; maar in ieder geval is het duidelijk, dat dan de belangen der leden van het Koninklijk Instituut en van het Indisch Genootschap aan die van den dienst zouden worden ondergeschikt gemaakt, m.a.w. opgeofferd. Met het even natuurlijk gevolg, dat het ledental van beide instellingen belangrijk zou dalen, ook al uit overweging dat, als de Staat een ruim subsidie geeft, het particulier initiatief onnoodig wordt. En van die daling zou niet in de eerste plaats de bibliotheek de schade ondervinden; de verdere werkzaamheden van beide instellingen, die zich uiten in de uitgaaf van

een wetenschappelijk tijdschrift, van wetenschappelijke, meermalen kostbare afzonderlijke werken, in het houden van vergaderingen, waarin koloniale onderwerpen op staatkundig en economisch gebied worden behandeld, zouden ernstig worden belemmerd.

Van bezuiniging van eenige beteekenis zou overigens weinig sprake kunnen wezen. Het beheer der tegenwoordige "Koloniale Bibliotheek" — die van Instituut en Genootschap — kost weinig, doordien alle bestuursleden, waaronder de bibliothecaris, hunne functiën zonder geldelijke tegemoetkoming vervullen; mocht door samensmelting der beide bibliotheken misschien één man van ons bibliotheek-personeel, dat thans nog slechts uit twee personen bestaat, kunnen worden gemist, — daartegenover staat dat al dadelijk vele duizende guldens zouden moeten worden uitgegeven om de veel uitgebreide bibliotheek behoorlijk onder dak te brengen.

En wanneer men de vereenigde bibliotheek aan hare dan dubbele bestemming — voor het Departement en voor de leden der beide instellingen — zoo goed mogelijk wilde doen beantwoorden, dan zou men zeker van vele boeken en tijdschriften een dubbel exemplaar moeten aanschaffen. Ook van die zijde bezien wordt het verwachte voordeel alzoo vrijwel denkbeeldig.

Er is tegen het denkbeeld van Mr. Abendanon nog een ander bezwaar dan de boven uiteengezette: wanneer de vereeniging der boekerijen eenmaal tot stand zou zijn gekomen, dan zou het haast niet mogelijk zijn, haar ongedaan te maken indien zij niet aan de opgewekte verwachting voldeed.

De boekerijen van het Instituut en van het Genootschap zijn thans — ofschoon in éene "Koloniale Bibliotheek" vereenigd — volkomen gescheiden, omdat elk dier instellingen haar eigen rubrieken verzorgt en de daartoe behoorende boeken enz. uit haar eigen middelen, zoo noodig met steun van het afzonderlijk beheerd bibliotheekfonds aanschaft. Van elk boek is bekend aan welke der beide instellingen het toebehoort; een van deze kan, elk oogenblik, de samenwerking doen eindigen.

Doch dergelijke splitsing zou niet doenlijk wezen wanneer, óók uit de door het Departement van Kolonien verstrekte bijdrage in de kosten, boeken voor *alle* rubrieken werden aangekocht. Wilde een der partijen ooit de vereeniging der bibliotheken

doen ophouden, men zou niet weten wie van elk boek de eigenaar is. En kon men dit bezwaar al ondervangen, — dadelijk zou een ander rijzen: elke der dan gescheiden bibliotheken zou door hare onvolledigheid maar half bruikbaar wezen en al wat ontbrak zou weder, voor zoover nog mogelijk, slechts met groote kosten kunnen worden verkregen.

Eene andere wijze van samensmelting der bibliotheken dan de door Mr. Abendanon bedoelde zou zijn, dat Instituut en Genootschap hunne boekerij in bruikleen gaven aan het Departement van Koloniën en daaraan verder, zoover noodig met eene geldelijke bijdrage, de zorg voor onderhoud en aanvulling overlieten. Maar — daargelaten dat het Departement er geenerlei belang bij heeft, zoodanige regeling te wenschen; het heeft immers nu reeds alles wat het noodig heeft! — het is duidelijk, dat onze leden er nooit hunne toestemming aan zouden geven.

Het schijnt onnoodig, hierover verder uit te weiden. Hoe de vereeniging der boekerijen ook zou worden ontworpen, — altijd zouden de belangen van den dienst vóórgaan, en dus de rechten onzer leden verminderen; zij zouden in het gebruik hunner boekerij worden belemmerd.

Geheel onnoodig zou het bestuur van de Koloniale Bibliotheek een goed deel inboeten van de vrijheid, welke het tot heden genoot en die waarlijk geen verwerpelijke vrucht heeft gedragen.

Met *betrekkelijk* geringe jaarlijksche uitgaven is die bibliotheek geworden wat zij thans is, dank zij de toewijding van hen, die de zorg daardoor op zich namen. Want, zoo de heer Abendanon slechts het oog heeft gericht op den materieelen factor, — er is óók een belangrijke, moreele factor, die vooral bij den voorgaanden en den tegenwoordigen adjunct-bibliothecaris tot uiting kwam. Wie van hunne werkzaamheid iets weet, weet ook hoezeer dáárdoor de Koloniale Bibliotheek is verrijkt.

Wie zal er toe willen medewerken, den arbeid van meer dan eene halve eeuw af te breken door die, met eere te noemen Bibliotheek onder de curateele te stellen van het gouvernement, omdat dat, zéér misschien, iets goedkooper zou uitkomen?

Hoe men de samensmelting ook zoude willen regelen, aan die curateele toch zou men nooit ontkomen; 's lands dienst zou dat gebiedend vorderen.

Laat onze «Koloniale Bibliotheek» zich dus verder ontwikkelen op de wijze zooals zulks tot dusver, door samenwerking van de besturen van Koninklijk Instituut en Indisch Genootschap, door de toewijding van het daaraan verbonden personeel, door de sympathie van de leden van beide instellingen en ook van vele niet-leden, met succes is geschied, en die nog niet te zwaar voor onze krachten is gebleken. Er is geen reden om de toekomst onzer eigen Bibliotheek, zoo die onafhankelijk blijft van invloeden van buiten, donker in te zien, want de ervaring heeft reeds geleerd, dat wie steun *verdient*, deze ook wel *verkrijgt*.

Na eene korte bespreking vereenigen alle bestuursleden zich met de strekking van dit advies.

De Secretaris deelt mede dat voor verkochte boeken is ontvangen f 491.50, waaronder f 400.— wegens levering van 100 exx. Adatrechtbundel VII van het Departement van Kolonien, en dat de afrekening met de firma Martinus Nijhoff wegens verkochte boeken over 1912 een batig saldo aanwijst van f 1183.16.
Notificatie.

Van den Minister van Kolonien is d.d. 4 dezer Afd. A, n° 33 een schrijven ontvangen, waarin wordt gevraagd in welk stadium de uitgaaf van de nieuwe Boroboedoer-monografie thans verkeert. Na ter zake inlichtingen te hebben ontvangen van de Commissie van bijstand, heeft de Secretaris een antwoord ontworpen dat, na voorlezing, door het Bestuur wordt goedgekeurd en, met een afschrift van het bericht dier commissie, aan den Minister zal worden gezonden.

In verband met het Ind. Stbl. n° 407 van 1913 wordt goedgekeurd dat bedoelde commissie voortaan zal heeten «Commissie van Bijstand voor het Oudheidkundig onderzoek van Nederlandsch Indie.»

Ter plaatsing in de *Bijdragen* zijn de volgende stukken aangeboden.

a. Determineering van bodhisatwa's, door E. F. Jochim.
Op advies van den Voorzitter en den heer Speyer wordt tot de plaatsing besloten.

b. Volksheelkunde in Ned.-Indië, door J. Kreemer Jz.
In handen van de HH. van Berckel en Rouffaer.

c. De majo-mysterieen ter Nieuw-Guinea's Zuidkust, door A. J. Gooszen.
In handen van de HH. Liefrinck en van Deventer.

d. Balische Kalender, door O. W. J. Nieuwenkamp.
In handen van de HH. Rouffaer en Liefrinck.

Voor de bibliotheek zijn ten geschenke ontvangen:

van het lid J. W. IJzerman: Juan Francisco de S. Antonio, Chronicas de la apostolica Provincia de S. Gregorio en las islas Philipinas. Manila, 1738—44, 3 deelen.

van het eerlid G. P. Rouffaer: Historia serafica da ordem dos Frades Memores de S. Francisco, Lisboa 1656—1721, 5 deelen; en Historia de S. Domingos particular do Reyno, e conquistas de Portugal. Lisboa, 1623—1733, 4 deelen.

Verder verschillende boekwerken en brochures van de HH. E. C. Abendanon, J. H. de Bussy, P. C. Coops, Mr. C. Th. van Deventer, P. H. van der Kemp, Dr. E. B. Kielstra, S. P. l'Honoré Naber, G. P. Rouffaer, Prof. Mr. C. van Vollenhoven, J. W. IJzerman en H. C. Zentgraaff.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 18 OCTOBER 1913.

Aanwezig alle bestuursleden, behalve de heer Carpentier Alting, die bericht van verhindering zond.

De notulen der vergadering van 20 September jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH. A. D. H. Bosch, P. E. Botje, H. C. C. Fraissinet, S. F. van Julsingha, Liem Tjhing Kiong en A. Rijnbende.

De HH. Dr. H. Blink, P. Goedhart, Mr. J. H. Meiss Jr. en Jhr. L. C. van Panhuys hebben hun verlangen doen kennen, met het einde des jaars het lidmaatschap neder te leggen; de leden

Dr. N. Adriani, P. J. Roosegaarde Bisschop, J. A. Einthoven en W. J. Romswinckel zonden bericht van veranderd adres.

Notificatie.

Van den heer T. van Erp is d.d. 10 October jl. bericht ontvangen dat hij op last van den geneesheer de wintermaanden in Zwitserland moet doorbrengen en zich van de bearbeiding van den architectionischen tekst der Boro-Boedoer-uitgave voorshands nog moet onthouden.

De vergadering neemt met groot leedwezen van deze mededeeling kennis en draagt den Secretaris op, met den heer van Erp te overleggen in hoever het mogelijk zou zijn thans toch het platen-matriaal in bewerking te nemen.

Van het lid Dr. Ph. S. van Ronkel is d.d. 11 September jl. het verzoek ontvangen, ten behoeve van zijn archief te mogen beschikken over een exemplaar der reeds verschenen en verder uit te geven adatrechtbundels.

Geene bedenking.

De Secretaris vestigt er de aandacht op, dat de adjunct-secretaris W. C. Muller op 1 November a. s. 12½ jaar bij het Instituut, en de laatste vijf jaren in zijne tegenwoordige betrekking werkzaam is, en is van oordeel dat daarin alleszins aanleiding kan worden gevonden om dien bekwamen, ijverigen en hulpvaardigen ambtenaar een bewijs van waardeering te geven door met ingang van genoemden datum zijne bezoldiging met f 200 's jaars te verhoogen.

Alle leden vereenigen zich gaarne met dit voorstel.

De HH. van Berckel en Rouffaer brengen advies uit over het, in de September-vergadering, in hunne handen gestelde opstel over Volksheelkunde; zij stellen voor, dit stuk in de *Bijdragen* op te nemen.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

De heeren Liefrinck en van Deventer brengen advies uit over het in hunne handen gesteld artikel van den heer Gooszen over de majo-mysteriën. Zij geven in overweging het stuk in de *Bijdragen* te plaatsen, met weglating van enkele afbeeldingen en van het kaartje.

Dienovereenkomstig wordt besloten; den Secertaris wordt opgedragen ter zake nog, zoo noodig, met den auteur in overleg te treden.

De HH. Liefrinck en Rouffair adviseeren voorts vóór de opneming in de *Bijdragen* van het artikel van den heer Nieuwenkamp over een Balischen Kalender.

Conform besloten.

Van den heer P. H. van der Kemp is, ter plaatsing in de *Bijdragen*, ontvangen een stuk over C. P. Elout's verdiensten ten aanzien der beoefening van de Maleische taal.

In handen van de HH. Liefrinck en Kielstra.

Namens de Commissie voor het huldeblijk aan Prof. H. Kern verzoekt de heer Speyer het marmeren borstbeeld van dien geleerde, dat in het Instituutsgebouw is geplaatst, aan de verdere zorgen van het Instituutsbestuur te mogen toevertrouwen.

De Voorzitter aanvaardt de overdracht namens het Bestuur.

De Penningmeester deelt mede dat van de gelden, door de evenbedoelde Commissie ingezameld, een bedrag van f 213.65 beschikbaar is gebleven; zij meent deze gelden te moeten overdragen aan het Instituut, als bijdrage in de kosten van de door dit lichaam bezorgde uitgaaf van Prof Kern's Verspreide geschriften, met welke uitgaaf mede een huldeblijk aan dien geleerde is beoogd.

De Penningmeester wordt gemachtigd, genoemde som in ontvangst te nemen.

De heer Rouffaer biedt, namens den schrijver, den heer C. Leemholtz, aan diens belangrijk werk over Mexico, en verder, uit eigen hoofde, *The world encompassed* bij Sir Francis Drake (1854, uitgaaf van de Hackluyt Society).

Verder zijn geschenken voor de Bibliotheek ontvangen van HH.: Th. C. Dentz, F. Fokkens, J. S. Harry Hirtzel, Dr. H. H, Juynboll, Mr. A. Neytzell de Wilde, Mr. W. J. M Plate, G. P. Rouffaer, Dr. C. Snouck Hurgronje, W. P. van Stockum Jr., C. Spat en Prof. C. W. Weys.

Notificatie.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING VAN 15 NOVEMBER 1913.

Aanwezig alle bestuursleden behalve de heer Carpentier Alting, die door ongesteldheid verhinderd is.

De Voorzitter herinnert aan het onverwacht verscheiden, op 1 November j.l., van het bestuurslid Dr. J. S. Speyer, die als geleerde hoog aangeschreven stond in de wetenschappelijke wereld, als docent bijzondere verdiensten had en als mensch alom werd geacht en geëerd. Het Instituut, dat hem lief was, lijdt door zijn heengaan een groot verlies, en ook in onzen kring zal zijne nagedachtenis in hooge eere worden gehouden.

De notulen der Octobervergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Met ingang van 1 Januari 1914 worden benoemd tot leden van het Instituut de HH. Mr. J. W. L. de Booy, H. E. Driessen, Mr. J. F. Dijkstra, B. Hulshoff en J. T. C. Nienhuis.

De HH. Dr. J. H. J. van Barmen 't Loo, H. J. van Brink, Dr. H. Breitenstein, H. Dunlop, Jhr. J. W. H. M. van Idsinga, H. J. Kerbert, F. G. Kramp, Mr. H. A. Lorentz, H. O. van der Straaten, C. van de Velde en H. Waller hebben bericht gezonden dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen.

Notificatie.

Van den Adjunct-secretaris is eene dankbetuiging ontvangen voor de hem toegekende tractementsverhooging, en in het bijzonder voor de daartoe geleid hebbende waardeering van zijnen arbeid.

Notificatie.

De Secretaris vermeldt, ten vervolge op hetgeen deswege in de vorige vergadering besproken werd, dat hem nader door den heer van Erp is medegedeeld dat deze voorshands niet naar het buitenland vertrekt en dus thans geen bezwaar heeft den druk der Boroboedoer-afbeeldingen te bezorgen, al zal zijn

gezondheidstoestand nog niet veroorloven, omtrent de samenstelling van den architectonischen tekst eene bepaalde toezegging te doen.

Voor de beste en spoedigste reproductie is het noodig gebleken, de clichés uit Indie te ontbieden; zoodra zij ontvangen zijn zal met de reproductie een aanvang worden gemaakt.

In verband hiermede is, bij nota van wijziging op de Indische begrooting voor 1914, voor dit jaar op f20.000 subsidie gerekend.

Notificatie.

Door de HH. Liefrinck en Kielstra wordt voorgesteld, het door den heer P. H. van der Kemp aangeboden opstel over C. P. J. Elout's Maleische taalstudiën in de *Bijdragen* op te nemen.

Goedgekeurd.

De heer Rouffaer deelt mede dat Dr. J. Ph. Vogel, tijdelijk nog hier te lande, welwillend de taak van Dr. Speyer ten aanzien van het Tweede Deel van Prof. Kern's *Verspreide Geschriften* heeft overgenomen, zoodat de uitgaaf van dat deel verzekerd is.

Notificatie.

De Penningmeester brengt ter tafel de begrooting voor 1914. Den Secretaris wordt opgedragen, daarover in de volgende vergadering verslag uit te brengen.

Door den heer van Deventer wordt ten behoeve der Bibliotheek aangeboden *Oriental Memoirs*, door James Forbes, in 4 deelen.

De Voorzitter zegt den heer van Deventer dank voor dit geschenk; deze meent dat de meeste dank toekomt aan den heer Rouffaer, die op genoemd werk zijn aandacht vestigde.

Verder zijn geschenken voor de boekerij ontvangen van de heeren Dr. R. Brandstetter, Jhr. J. P. J. van der Does de Bye, F. K. van Iterson, Dr. E. B. Kielstra, H. van Kol, Prof. Dr. K. Martin, G. P. Rouffaer, J. Rueb, Dr. W. M. de Visser J. Rueb en L. C. Westenenk, terwijl de redactie van *de Indiër* dit weekblad kosteloos beschikbaar stelt.

Notificatie.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING.

VAN 20 DECEMBER 1913.

Aanwezig alle bestuursleden behalve de heer Carpentier Alting, nog door ongesteldheid verhinderd.

De notulen der vergadering van 15 November j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot lid-donateur (door storting van f 1000.— in eens) wordt benoemd de heer Mr. A. Capadose; tot leden, de HH. Mr. A. J. Coutinho, H. L. Leydie Melville, B. H. H. Ravenswaay en J. M. van Walsem.

Met het einde des jaars bedanken voor het lidmaatschap de HH. A. G. Boes, H. Craandijk, J. J. de Flines, Mr. F. A. Folkersma, H. Heeres, Jhr. Mr. J. H. Hora Siccama, P. Humfeld, Liem Kwat Hoey, E. M. Oosterwijk en A. F. Velders.

De leden H. D. H. Bosboom, P. M. L. de Bruyn Prince, J. H. Couperus, J. A. Einthoven, E. K. H. Pluim Mentz en H. J. C. van Rietschoten zonden bericht van veranderd adres.

Notificatie.

Van de Bataafsche Petroleummaatschappij is d.d. 17 dezer mededeeling ontvangen dat over het jaar 1914, ten behoeve van het bibliotheekfonds, kan worden beschikt over eene bijdrage van f 500.—.

Notificatie.

Van het Algemeen Nederlandsch verbond is d.d. 20 November een schrijven ontvangen betreffende de stichting van eene centrale Koloniale Bibliotheek in de kolonie Suriname.

In handen van den heer Rouffaer, die ter zake met den heer Prof. van Vollenhoven in overleg zal treden.

Door den hoogleeraar S. J. Vermaes zijn eenige detailbladen van de Topographische kaart van Java ter leen gevraagd.

Na bespreking is het bestuur eenstemmig van meening dat, gelet op het pertinent voorschrift van art. 7 slot-alinea van het reglement op de biliotheek, het verzoek niet kan worden ingewilligd.

De Secretaris brengt verslag uit over de in zijne handen gestelde begrooting voor 1914; hij stelt voor, deze — na herstel van eene kleine vergissing — goed te keuren.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Door de HH. Snouck Hurgronje en Jonker, wordt, met voorstel het in de *Bijdragen* op te nemen, aangeboden een opstel, van den heer O. L. Helfrich over de Engganeesche taal.

Met hetzelfde voorstel bieden de HH. van Ophuysen en Jonker een opstel aan van den 1e luitenant W. B. Stapel over taal en volk van Manggeraî.

Tot de plaatsing van beide stukken wordt besloten.

Ten behoeve der bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de HH. J. W. IJzerman (Martinez de la Fuente, Compendio de las historias etc., Madrid 1681), Dr. Mansour Fahmy te Caïro, E. F. E. Douwes Dekker, L. P. l'Honorê Naber, A. W. Marcus, Dr. L. Otten, A. J. Baron Quarles de Quarles, Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, G. P. Rouffaer en Sidney H. Ray.

Aan de schenkers is, namens het bestuur, dank betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 17 JANUARI 1914.

Aanwezig de HH. Liefrinck (Onder-voorzitter), van Deventer, Jonker, Carpentier Alting, van Ophuysen, van Berckel, Bakhuizen van den Brink (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

De voorzitter, de heer Snouck Hurgronje vertoeft buitenslands; de HH. Martin en Rouffaer gaven kennis van verhindering.

De notulen der vergadering van 20 December jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de heeren Dr. E. C. Godée Molsbergen, E. G. Th. Maier en R. M. A. Soerjo Soeparto.

Met het einde des jaars 1913 hebben de volgende HH. bericht, hun lidmaatschap te willen nederleggen: J. P. J. Barth, Mr. E. H. Bergsma, Dr. J. C. J. Bierens de Haan, A. H. Doeve, G. T. C. Gonggrijp, Th. J. A. Hilgers, Jhr. Mr. A. P. C. van Karnebeek, Mr. A. H. Klein, A. D. P. van Löben Sels, L. F. van Ravenswaay, H. J. C. van Rietschoten, Mr. F. W. J. G. Snijder van Wissekerke, B. F. A. Westerouen van Meeteren, Mr. J. Westhoff en P. van de Wetering.

Notificatie.

De Secretaris deelt mede dat het naam- en zaakregister op den door Mr. W. Roosegaarde Bisschop in het *India Office* te Londen verrichten arbeid, tot het doen samenstellen van welk register in de bestuursvergadering van 21 September 1912 werd besloten, thans is voltooid; Mejuffrouw C. J. Welcker heeft, volgens verklaring van Dr. Colenbrander, dit werk met zorg verricht.

Op voorstel van den Secretaris wordt besloten, de lijsten van den heer Bisschop, met het register, aan te bieden aan het Rijksarchief.

Van het lid P. Th. Justesen is, ter plaatsing in de *Bijdragen*, ontvangen eene mededeeling over een inlander van buitengewone lengte.

In handen van de HH. Liefrinck en van Ophuysen.

Het lid, Mr. F. D. E. van Ossenbruggen zond, ter plaatsing in de *Bijdragen* of voor eene afzonderlijke uitgave, eene uitvoerige studie over den aard van het primitieve denken, in pokkengebruiken zich uitend.

In handen van de HH. van Ophuysen en van Berckel.

Van den Minister van Koloniën is d.d. 3 Januari 1914 afd. B n° 35, een schrijven ontvangen betreffende de gedenkteekenen, aanwezig op de West-Indische eilanden.

In handen van het lid van Vollenhoven.

Vanwege het Departement van Koloniën is d.d. 10 Januari jl. afd. F n° 131 eene aanvraag ontvangen van 3000 ex. van van der Tuuk's Maleisch leesboek.

Wordt besloten, te antwoorden dat aan de aanvraag kan

worden voldaan: voor minstens 1000 exemplaren dadelijk, — voor het restant over circa twee maanden, wanneer het boekje zal zijn herdrukt.

De Secretaris stelt voor, de uitgaven van het Instituut te ruilen met die van het „Geologisch-mijnbouwkundig genootschap voor Nederland en Koloniën."

Goedgekeurd.

Ten behoeve der Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de HH. Prof. Dr. H. Kern, Mr. W. J. M. Plate, G. P. Rouffaer, R. O. Winstedt en P. A. Pijnappel; vooral dat van laatstgenoemde, de oorspronkelijke uitgaaf van A. Eschels-Kroon's „Beschreibung der Insel Sumatra u. s. w. (Hamburg, 1781) verdient de aandacht.

Aan de schenkers is dank betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

JAARVERSLAG OVER 1913.

Het *Bestuur* bestond in het afgeloopen jaar uit de HH.: Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, Voorzitter; F. A. Liefrinck, onder-Voorzitter; Ch. R. Bakhuizen van den Brink, Penningmeester; dr. E. B. Kielstra, Secretaris; Mr. C. Th van Deventer, Prof. Mr. Dr. J. C. G. Jonker; Prof. Mr. J. H. Carpentier Altîng, Prof Dr. J. S. Speyer, G. P. Rouffaer, Prof. Dr. K. Martin, Prof. Ch. A. van Ophuysen en Mr. G. J. A. van Berckel.

De heer Speyer overleed den 1en November, tot groot leedwezen van het bestuur, dat zijne veelomvattende kennis, zijne onbegrensde toewijding en zijn aangenamen omgang zeer op prijs stelde.

Volgens art. 8 van het Reglement zijn de HH. van Deventer, Jonker en Carpentier Alting aan de beurt van periodieke aftreding.

De heer W. C. Muller bleef als Adjunct-Secretaris ijverig werkzaam.

Van de Commissarissen in Ned-Indie, Dr. Ph. S. van Ronkel en Dr. G. A. J. Hazeu, zag de eerste zich, wegens verandering van woonplaats, verplicht zijne functie neder te leggen; Dr. D. A. Rinkes verklaarde zich, op verzoek van het Bestuur, bereid zijne plaats in te nemen. Gaarne wordt aan genoemde HH. dank gebracht voor hunne bemoeiingen ten bate van het Instituut.

Op 1 Januari 1914 telde het Instituut:

1 Beschermvrouw (H. M. de Koningin).
32 Buitenlandsche leden.
2 Eereleden.
78 leden-donateurs.
10 contribueerende instellingen.
565 gewone leden.
1 correspondeerend lid, en
161 instellingen, waarmede het door ruiling van werken in verbinding staat.

Door overlijden verloor het:

2 leden-donateurs: Jhr. P. Hartsen en Mevr. de Wed. Mr. N. G. Pierson—Waller; 16 gewone leden: C. A. van Affelen van Saemsfoort, Mr. T. M. C. Asser, Mr. F. B. Coninck Liefsting, Dr. F. A. Jentink, E. F. Jochim, J. E. de Meyier, R. A. de Monchy, Mr. A. Paets tot Gansoyen, Dr. P. A. Platteeuw, Mr. E. N. Rahusen, D. T. Ruys, J. Scheel, Mr. J. Schoutendorp, L. Smit Jzn., Prof. Dr. J. S. Speyer en H. Th. J. Uytterbroeck.

Sedert de Algemeene Vergadering van 15 Maart 1913 werden benoemd:

tot leden-donateurs, de HH.: Mr. A. Capadose, S. P. van Eeghen. G. W. W. C. Baron van Hoëvell tot Nijenhuis, de maatschappij tot exploitatie van de suikerfabriek Tjomal en de heer J. van Vollenhoven;

tot leden, de HH. J. van Aalst, A. D. H. Bosch, F. D. K. Bosch, J. W. L. de Booy. P. E. Botje, N. J. van de Brandhof, Dr. H. Breitenstein, Mr. E. E. V. Brouwer, A. G. de Ceuninck van Capelle, L. Cohen, Mr. A. J. Continho, H. E. Driessen, H. A. van Drongelen, H. Dunlop, W. J. van der Dussen, Mr. J. F. Dijkstra, Mr. J. J. de Flines, H. C. C. Fraissinet, W. J. H. Furnée, A. J. Gooszen, R. H. Gockinga, O. L. Helfrich, H. G. Heyting, G. J. Honig, Dr. J. de Hullu, B. Hulshoff, S. F. van Julsingha, P. Th. Justesen, J. S. C. Kasteleijn, E. A. Keuchenius, D. J. C. Kriebel, Mr. D. N. A. de Lange, H. L. Leydie Melville, Liem Tjhing Kiong, Mr. H. Marcella, A. Neervoort van de Poll, J. T. C. Nienhuys, H. E. Oving, B. H. H. Ravenswaay, A. Rijnbende, Mr. W. P. van Stockum, P. F. van Vlissingen, J. M. van Walsem, Mr. W. S. J. van Waterschoot van de Gracht, Mr. C. A. Wienecke, J. Wolff en Mr. H. Zeijdner.

De leden ontvingen vijf afleveringen der *Bijdragen* (deel 68 en de 1e afl. van deel 69), te zamen 754 blz, druks, benevens de jaarlijksche ledenlijst.

De jaarlijksche opgaaf van aanwinsten voor de bibliotheek bleef dit jaar achterwege in verband met de samenstelling van den eersten vervolg-catalogus, die tot eind 1913 loopt en eerstdaags het licht zal zien.

Verder werden uitgegeven en voor de leden voor den halven

handelsprijs verkrijgbaar gesteld: Adatrechtbundel VI en VII, Niassische Sprachlehre door Dr. H. Sundermann, de beide eerste deelen van Prof. Kern's Verspreide geschriften, benevens een catalogus der Land- en Zeekaarten, aanwezig in de Instituuts-bibliotheek, door W. C. Muller.

Ter perse is nog de door den heer Bordewijk bewerkte geschiedenis der West-Indische Regeerings-Reglementen, benevens de monografie van den Boro Boedoer. Wij hebben reden te vertrouwen dat aan deze uitgaven nu geregeld zal kunnen worden voortgewerkt.

Verder dient nog vermeld dat het Reglement van het Instituut, het huishoudelijk reglement en het reglement op het gebruik der Koloniale Bibliotheek na herziening werden herdrukt en aan de leden verzonden.

Omtrent de gewone werkzaamheden van het bestuur moge worden verwezen naar de gedrukte notulen.

Het *gebouw* voldoet bij voortduring aan zijne bestemming; dank zij de medewerking van het Indisch Genootschap, zijn alle vertrekken nu van electrische lampen voorzien.

De *bibliotheek* werd door geschenken, ruilingen en aankoopen wederom belangrijk uitgebreid; de *leeszaal* werd overdag druk bezocht, doch het aantal bezoekers des avonds blijft zóó gering, dat de proef mislukt mag worden genoemd.

Wat de *geldmiddelen* van het Instituut betreft, — de balans en de winst- en verliesrekening van den Penningmeester geven de cijfers. Na de uiteenzetting van den toestand in het vorige jaarverslag behoeft daaraan hier niet veel te worden toegevoegd. Wanneer men alleen let op de behoefte van het oogenblik, dan kan men den staat der geldmiddelen ongetwijfeld gunstig noemen; maar zoolang de inkomsten van het bibliotheekfonds nog verre van voldoende zijn om alle kosten van de bibliotheek te dekken en wij nog een behoorlijk bouwfonds missen ter voorziening in de kosten van uitbreiding, zijn wij niet gerust. Vooral niet, omdat het aantal onzer gewone leden in de laatste jaren door een samenloop van omstandigheden — de toenemende duurte van het leven en de zich steeds uitbreidende lijst van nuttige instellingen waarvoor bijdragen worden gevraagd —

eene onmiskenbare neiging heeft tot dalen (in het afgeloopen jaar was die daling niet minder dan 5 pCt.!), zoodat de mogelijkheid, om uit de opbrengst hunner contributien een deel der uitgaven voor bibliotheek en voor uitbreiding van de localiteit te bestrijden, geringer wordt; tenzij men de gewone uitgaven onzer Instelling, voor de *Bijdragen* en de Afzonderlijke werken, zoude beperken, wat zeker te betreuren ware.

Er is dus wel alle aanleiding, onze leden op te wekken het Instituut trouw te blijven en naar vermogen mede te werken tot *blijvende* vermeerdering onzer inkomsten.

BESTUURSVERGADERING
OP 21 FEBRUARI 1914.

Aanwezig alle bestuursleden behalve de heer Snouck Hurgronje wegens verblijf buiten 's lands, de heer van Berckel wegens noodzakelijke andere werkzaamheden, en de heer Rouffaer wegens ziekte.

De notulen der vergadering van 17 Januari j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de heeren: Mr. E. E. V. Brouwer, L. Cohen, Mr. D. N. A. de Lange en Mr. C. A. Wienecke.

De leden E. F. Intveld en D. F. W. van Rees gaven kennis, met het eind des jaars hun lidmaatschap te willen doen eindigen.

Notificatie.

Van het Departement van Kolonien is de opdracht ontvangen, d.d. 22 Januari j.l. F. 45, tot de levering van 3000 exemplaren van van der Tuuk's leesboek tegen den prijs van f 0.25 per exemplaar.

De Secretaris zal het noodige bezorgen.

Van den Directeur der Kweekschool te Fort de Kock is een bedrag van f 82.35[5] ontvangen wegens verkochte exemplaren van het Minangkabausche woordenboek en van de Minangkabausche spraakkunst.

In handen van den penningmeester.

Van den Algemeenen Rijksarchivaris is d.d. 21 Jan. j.l. n° 53[G] eene dankbetuiging ontvangen voor de schenking, in de notulen van Januari vermeld.

Notificatie.

De Secretaris deelt mede dat de blijkens die notulen ontvangen brief van den Minister van Kolonien met beschrijving van gedenkteekenen op Curaçao en St. Eustatius, Prof. van Vollenhoven aanleiding gaven tot een paar opmerkingen, welke bij de Regeering zijn overgebracht.

Volgens nader schrijven van den Minister, d.d. 2 Februari 1914 B 20, blijven bedoelde beschrijvingen ter beschikking van het Instituutsbestuur; in verband met eene aanwijzing van den heer van Vollenhoven, stelt de Secretaris voor, ze den heer Mr. J. C. Overvoorde ter kennisneming te doen toekomen.

Goedgekeurd.

Door de Heeren Liefrinck en van Ophuysen wordt advies uitgebracht over het in de vorige vergadering ter tafel gekomen artikel van het lid Justesen. Zij zijn beide van meening, dat dit artikel meer in een geneeskundig tijdschrift past.

De vergadering vereenigt zich met dit advies, dat den schrijver zal worden medegedeeld.

Ingekomen zijn:

a. een artikel van den heer J. F. K. Hansen over de Pageh-eilanden.

In handen van de Heeren Liefrinck en Carpentier Alting.

b. Windessische volksvertellingen in tekst en vertaling, door den oud-zendeling van Balen.

Op advies van het Eerelid Kern en het lid Jonker wordt tot de plaatsing besloten.

De Secretaris leest het door hem opgemaakt jaarverslag, dat tot geene opmerkingen aanleiding geeft.

De Penningmeester brengt ter tafel zijne rekening en verantwoording over het jaar 1913. Deze zullen namens het bestuur worden nagezien door de heeren Liefrinck en van Deventer en daarna, bij accoordbevinding, werden gesteld in handen van de gewone leden B. Hoetink en J. W. IJzerman.

Voor de vervulling der openvallende plaatsen in het Bestuur (drie door periodieke aftreding en een door overlijden) worden de volgende drietallen opgemaakt:

Vacaturen — van Deventer:

Prof. Mr. J. E. Heeres, W. de Jongh Dz., Mr. J. W. Ramaer.

Vacature — Jonker:

Dr. H. H. Juynboll, B. Hoetink, H. N. Stuart.

Vacature — Carpentier Alting:

Prof. Mr. C. van Vollenhoven, C. J. Westenberg, Mr. C. B. Nederburgh.

Vacature — Speijer:

J. W. IJzerman, Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis, Dr. Hendrik P. N. Muller.

Op voorstel van den Secretaris wordt besloten, de jaarlijksche Algemeene Vergadering te houden op Zaterdag 21 Maart, om $1\frac{3}{4}$ uur.

Ten behoeve der Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: E. C. Abendanon, H. Deutz, F. Fokkens, W. van Gelder, J. G. van Heijst, Th. R. Haasmann, Prof. J. C. G. Jonker, G. Pourveur, Mr. J. W. Ramaer en G. P. Rouffaer.

Aan de schenkers is dank betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

ALGEMEENE VERGADERING
OP ZATERDAG 21 MAART 1914.

Aanwezig de bestuurleden Liefrinck (ondervoorzitter), Jonker, Carpentier Alting, van Ophuysen, van Berckel, Bakhuizen van den Brink (penningmeester) en Kielstra (secretaris); verder de leden Mr. J. H. Abendanon, Brandes, van Gelder, Godée Molsbergen, Hoetink, Juynboll, Meijer en van Vollenhoven. De bestuursleden Martin en van Deventer zonden bericht van verhindering.

Daar het jaarverslag over 1913 nog in de dezer dagen verschenen aflevering der *Bijdragen* kon worden opgenomen, stelt de Voorzitter voor, de lezing achterwege te laten.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Nadat gebleken is dat niemand naar aanleiding van dat verslag het woord verlangt, wordt het voor kennisgeving aangenomen en den Secretaris dank gezegd voor zijn arbeid in het afgeloopen jaar.

De rekening en verantwoording van den penningmeester is, op verzoek van het bestuur, nagezien door de leden Hoetink en IJzerman.

Ook namens laatstgenoemde, door andere bezigheden verhinderd hier tegenwoordig te zijn, verklaart de heer Hoetink dat zij de administratie in volmaakte orde hebben bevonden en voorstellen, den Penningmeester te dechargeeren onder dankbare hulde voor zijn nauwgezet beheer.

Dienovereenkomstig wordt besloten. De voorzitter bedankt, namens de vergadering, de heeren Hoetink en IJzerman voor de genomen moeite.

Aan de orde is de verkiezing van vier bestuursleden, ter vervanging van de HH. van Deventer, Jonker en Carpentier Alting (periodiek aftredend) en Speyer (overleden).

Tot stemopnemers worden aangewezen de HH. Hoetink en Juynboll.

De uitslag is dat met nagenoeg algemeene stemmen zijn gekozen de HH. prof. Mr. J. E. Heeres, dr. H. H. Juynboll, prof. Mr. C. van Vollenhoven en J. W. IJzerman.

De HH. Juynboll en van Vollenhoven, ter vergadering aanwezig, verklaren de benoeming te aanvaarden; aan de HH. Heeres en IJzerman zal van hunne verkiezing worden kennis gegeven.

De voorzitter zegt de stemopnemers dank. Zich daarop richtende tot de aftredende bestuursleden Jonker en Carpentier Alting, spreekt hij het vertrouwen uit dat zij, al maken zij nu voor het oogenblik geen deel uit van het bestuur, met evenveel toewijding de belangen van het Instituut zullen blijven behartigen.

De heer Godée Molsbergen vestigt de aandacht op de collectie teekeningen van Gordon, betreffende Zuid-Afrika, welke een comité voor ons land tracht te behouden. Hij zou gaarne zien dat dit comité moreelen, en zoo mogelijk ook eenigen financieelen steun kon vinden bij het Instituut.

De Voorzitter zegt overweging toe in de eerstvolgende bestuursvergadering.

De vergadering wordt gesloten.

Verkorte Balans op 31 December 1913.

I. *Algemeene Kas:*

Kas en Kassier .	f 15636.81^{5}	Eerste bijdrage uit 's Lands kas voor de Boro-Boedoer uitgave . . .	f 10000.—
Gebouw, van Galenstraat 14 . .	- 36000.—	Geld en goederen	- 54900.81^{5}
Meubilair, *memorie.*			
Effecten, volgens koers op d°. .	- 13264.—		
	f 64900.81^{5}		f 64900.81^{5}

II. *Bibliotheekfonds:*

Kas en Kassier .	f 705.82	Bibliotheek . . .	f 70000.—
Geschatte waarde der Bibliotheek enz.	- 70000.—	Geld en Geldswaarden . . .	- 29280.82
Effecten, volgens koers op d°. .	- 28575.—		
	f 99280.82		f 99280.82

III. *Pensioenfonds:*

Kas en Kassier .	f 409.10	Geld en Geldswaarden . . .	f 10630.10
Effecten, volgens koers op d°. .	- 10221.—		
	f 10630.10		f 10630.10

Staat der aanwezige effecten
(in open bewaargeving bij de Nederlandsche Bank).

Voor I. *Algemeene Kas:*

6 certificaten $2\frac{1}{2}$ pCt. N. W. S.	f 4009.—
12 » 3 » »	- 9255.—
	f 13264.—

Voor II. *Bibliotheekfonds:*

5 pandbrieven $4\frac{1}{2}$ pCt. E. N. Scheepsverbandmaatschappij	f 4825.—
2 pref. aand. N. V. Handelsvereeniging Padang .	- 1000.—
6 pandbrieven 5 pCt. Holland—La Plata hypbk. .	- 5947.—
1 obl. $4\frac{1}{2}$ pCt. New-York telephone 1912 . . .	- 1176.—
5 » » » Alg. bank voor zak. onderpand .	- 4875.—
5 » » » Nat. bank voor bel. waarden . .	- 4900,—
3 » » » Nat. voorschotbank Amsterdam .	- 2902.—
2 aand. Kon. Holl. Lloyd [1]	- 1960.—
1 pandbr. $4\frac{1}{2}$ pCt. Ned. Bankinst. voor waarden belast met vruchtgebruik enz..	- 990.—
	f 28575.—

[1] Nog in bewaring bij de Heeren Heldring en Pierson te 's-Gravenhage.

Voor III. *Pensioenfonds:*

3 cert. 3 pCt. N. W. S.	f	2314.—
5 obl. 3 pCt. Amsterdam 1895	-	4081.—
3 » 4 » Staatsspoor 1911	-	2835.—
1 pandbr. 5 pCt. Holland—La Plata hypbk.	-	991.—
	f	10221.—

Verkorte Winst- en Verliesrekening van de Algemeene Kas.

Saldo ult. Dec. 1912	f	5820.32	Algemeene kosten	f	2302.07[5]
Contributien	-	7528.50	Adjunct-secretaris	-	833.26
Commissarissen in Indië	-	500.—	Bijdragen en afz. werken	-	9795.94[5]
Verkochte boeken		2569.31	Tekort van het bibl. fonds	-	939.22[5]
Interest	-	884.93	Reserve uitgaaf Boro-Boedoer	-	9700.—
1e termijn Reg. subsidie Boro Boedoer	-	10000.—	Saldo Kas en Kassier ulto Dec. '13	-	5397.37
Aandeel van het bibl. fonds in alg. kosten	-	1664.82			
	f	28967.88		f	28967.88

Verkorte Winst- en Verliesrekening van het Bibliotheekfonds.

Saldo ult. Dec. 1912	f	401.95	Aandeel alg. kosten	f	1664.82
Contributien van donateurs	-	2325.—	Beambte	-	500.—
Schenkingen in eens	-	5409.—	Boeken, bindwerk enz.	-	2717.81[5]
Indisch Genootschap	-	466.—	Brandverzekering	-	72.05
Renten	-	1224.46	Aankoop van effecten	-	5105.13
Algemeene Kas	-	939.22[5]	Saldo in kas	-	705.82[5]
	f	10765.63[5]		f	10760.63[5]

Verkorte Winst- en Verliesrekening van het pensioen- en ondersteuningsfonds.

Ontvangen Rente	f	409.10	Aan Kas	f	409.10

BESTUURSVERGADERING
OP 21 MAART 1914.

Aanwezig de H.H. Liefrinck, Bakhuizen van den Brink, Kielstra, van Ophuysen, van Berckel, Heeres, Juynboll en van Vollenhoven.

Tot Voorzitter, Ondervoorzitter, Secretaris en Penningmeester worden gekozen de H.H. Snouck Hurgronje, Liefrinck, Bakhuizen van den Brink en Kielstra.

De notulen der vergadering van 21 Februari j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd: de H.H. H. J. F. Borel, R. T. Gondo Soebroto, P. W. Schilthuis, F. Twiss, het agentschap der N. V. Java—China—Japanlijn te Kobé en het hoofdagentschap van id. te Hongkong.

De H.H. J. W. L. M. van Oordt en Mr. E. van Delden hebben den wensch te kennen gegeven, met het eind van het loopende jaar hun lidmaatschap te doen eindigen.
Notificatie.

Van den heer Carpentier Alting is schriftelijk advies ontvangen omtrent het in de vorige vergadering ter tafel gebracht opstel van den heer Hansen over de Pageheilanden. De heer Lieftinck vereenigt zich met dat advies en licht het nog eenigszins toe. De strekking ervan is, dat op de publicatie van het opstel prijs moet worden gesteld.
Tot de plaatsing daarvan in de *Bijdragen* wordt besloten.

Naar aanleiding van het door Dr. Godée Molsbergen in de Algemeene Vergadering besprokene, wordt na uitvoerige discussie besloten, uit de algemeene kas f 100 ter beschikking te stellen van het Comité dat zich ten doel stelt, met medewerking der regeering de benoodigde gelden — f 15.000 — bijeen te brengen om de Gordon-verzameling (van platen en teekeningen betreffende Zuid-Afrikaansche toestanden, zeden, gebruiken, rassen enz. gedurende de jaren 1777—1795), voor ons land te behouden.

Op voorstel van het lid van Vollenhoven wordt besloten, den prijs van den weldra verschijnenden *achtsten* adatrechtbundel te stellen op f 3 per exemplaar.

De H.H. van Berckel en van Ophuysen brengen verslag uit over het werk van den heer van Ossenbruggen over den aard van het primitieve denken enz. Hunne meening is, dat het Instituut de uitgaaf van dit werk, dat veel belangrijks bevat, op zich behoort te nemen, hoewel de kosten een bezwaar zijn nu van dergelijk boek geen noemenswaard debiet kan worden verwacht.

De Secretaris wordt opgedragen, de wijze van uitgaaf, in de *Bijdragen* of als afzonderlijk werk, nog met den schrijver te overleggen en dan naar bevind van zaken te handelen of zoo noodig, een nader voorstel te doen.

Ten behoeve der Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de H.H. Dr. H. Blink, E. F. E. Douwes Dekker, Mr. C. Th. van Deventer, Dr. H. H, Juynboll, Mr. V. A. Six, Dr. M. W. de Visser en Mr. C. A. Wienecke; aan de schenkers is bereids dank betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 18 APRIL 1914.

Aanwezig de H.H. Snouck Hurgronje (voorzitter), Liefrinck (ondervoorzitter), Martin, van Ophuysen, van Berckel, Heeres, Juynboll en Kielstra (secretaris). De overige leden zonden bericht van verhindering.

De notulen der algemeene vergadering en der bestuursvergadering van 21 Maart j.l. worden gelezen en — wat de eerste betreft voorloopig — goedgekeurd.

Van den heer J. W. IJzerman is bericht ontvangen dat hij zijne benoeming tot bestuurslid gaarne aanneemt.

Notificatie.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de H.H. J. F. K. Hansen, A. C. J. Kroesen en C. Wessels S. J.

Tot correspondeerend lid wordt benoemd mej. Martine Tonnet te Calcutta; tot lid der commissie voor het adatrecht, het lid C. J. Westenberg.

De leden H. Carpentier Alting en H. Thorbecke hebben het verzoek gedaan, met het einde des jaars van de ledenlijst te worden afgevoerd.

Notificatie.

Door den Secretaris is ontvangen f 38.55 voor verkochte boeken, welk bedrag den penningmeester is ter hand gesteld.

Notificatie.

Ingekomen zijn ter ev. plaatsing in de *Bijdragen*:

a. Een grammatica van het Panlohi-dialect op Ceram, met begeleidend schrijven, van den heer Erwin Streseman te Dresden.

Wordt besloten, hieromtrent de meening te vragen van het lid Jonker.

b. Een opstel van hen heer A Bolsius S. J. over de Minahassische Pandagian-legende.

In handen van het bestuurslid Juynboll.

c. Een opstel van het lid C. J. Westenberg voor adatrechtspraak enz. onder de Karo-Bataks.

Op voorstel van de H.H. van Vollenhoven en Van Ophuysen wordt tot de plaatsing besloten.

d. Eene verhandeling van het lid P. H. van den Kemp, getiteld: Episodes uit de geschiedenis der aanmuntingen ten behoeve van Oost-Indie in 1802—17.

In handen van de H.H. Heeres en Kielstra.

Ten behoeve der boekerij zijn geschenken ontvangen van de H.H. dr. R. Broersma, dr. H, Blink, mr. C. Th. van Deventer, prof. Ch. A. van Ophuysen, prof. J. Th. Vogel, Prof. dr. A. Wichmann en R. O. Winstedt.

Aan de schenkers is bereids dank betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
OP 16 MEI 1914.

Aanwezig de heeren Snouck Hurgronje (voorzitter), F. A. Liefrinck (onder-voorzitter), IJzerman, van Ophuysen, van Berckel, Juynboll, van Vollenhoven en Kielstra (secretaris).

De overige bestuursleden zonden bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 18 April 1914 worden gelezen en goedgekeurd.

Worden benoemd:

tot leden-donateurs de heeren Walrave Boissevain, mr. R. H. Erdmann en het gewoon lid O. S. Knottnerus;

tot leden de heeren H. L. Bekker, D. Croll, Jhr. mr. W. Th. C. van Doorn, Mr. A. J. F. Fokker van Crayestein van Rengerskerke, P. J. J. A. Geesink, C. M. Herckenrath, D. J. van Houten, Dr. J. van Leeuwen, mr. dr. H. J. D. van Lier, J. J. Loke, J. van der Plas, mr. L. N. Roodenburg, H. G. Schadd, B. Schriecke, W. Toose, mr. J. E. Veltman, W. Westerman en Mr. A. J. A. IJssel de Schepper.

Aangeteekend wordt dat de heer P. E. Botje met het einde des jaars zijn lidmaatschap wenscht neer te leggen.

Naar aanleiding van eene dezerzijds gestelde vraag is d.d. 1 dezer afd. A1 n° 57 van den Minister van Koloniën bericht ontvangen, dat Zijne Excellentie een oplaag van 300 exx. van het Boroboedoerwerk voldoende acht.

In verband hiermede wordt besloten tot deze oplaag, mits de celluloid-negatieven voor mogelijken herdruk bewaard blijven.

Van prof. dr. J. Ph. Vogel is een schrijven ontvangen, handelende over de samenstelling van den archaeologischen tekst bij evengenoemd werk.

In handen van de Commissie van Bijstand.

Door den hoogleeraar Jonker is dd. 29 April jl. bericht dat

hij de uitgaaf van de «Grammatik» van het Panlohi-dialect op Ceram, door den heer Stresemann, aanraadt.

Naar aanleiding daarvan wordt besloten den schrijver te berichten dat tegen die uitgaaf vermoedelijk geen bezwaar zal bestaan doch dat het bestuur, alvorens daarover te beslissen, nog gaarne de bij het werk behoorende titel, voorrede, inleiding, woordenlijsten en teksten zou ontvangen om de kosten van den druk (250 ex.) te kunnen beoordeelen.

Overeenkomstig het voorstel van den heer Juynboll wordt besloten, het artikel van den heer Bolsius over de Pandagian-legende in de *Bijdragen* op te nemen.

Van het comité voor het te Neuchatel van 1 tot 5 Juni 1914 te houden internationaal congres van ethnologie en ethnographie is het verzoek ontvangen, het Instituut op dat congres te doen vertegenwoordigen.

Na bespreking wordt besloten te antwoorden, dat het bestuur tot zijn leedwezen niet in de gelegenheid is aan dat verzoek te voldoen.

Door het Hoofdbestuur van het Nederlandsch Bijbelgenootschap is het Instituut uitgenoodigd, zich te doen vertegenwoordigen bij de feestelijke herdenking van het 100-jarig bestaan des Genootschaps op 16—19 Juni a.s.

Na bespreking wordt de heer van Ophuysen door de vergadering tot afgevaardigde aangewezen en verklaart deze zich bereid.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van het eerelid prof. dr. H. Kern en van de leden dr. H. H. Juynboll, dr. H. F. C. ten Kate, A. M. H. J. Stokvis en prof. mr. C. van Vollenhoven.

Aan de schenkers is bereids dank betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

NADERE MEDEDEELINGEN OVER DEN OPSTAND VAN SAPAROEA IN 1817.

DOOR P. H. VAN DER KEMP.

I.

In deze Bijdragen wijdde ik een uitvoerigen arbeid aan "Het herstel van het Nederlandsch gezag in de Molukken in 1817", waartoe ook werd gebracht het bedwingen van den opstand in dat jaar: zie den jaargang van 1911 dl. 65 I[e] en II[e] gedeelte, bl. 339—736 en dl. 66, III[e] gedeelte, bl. 1—167.

Sinds ontmoette ik op het Algemeen Rijksarchief alhier in de z.g. Goldberg-verzameling (zie bl. 43 van het jaarverslag over 1902), nevens het afschrift van een verslag door Buijskes gericht aan den Koning over zijn expeditie, *twee kaarten van het opstandsterrein:* men kan de stukken vinden in de portefeuille N° 15 D; het rapport verwijst echter niet naar die kaarten. De eene omvat het geheele terrein, ongeveer in den geest van die, welke reeds bij mijn verhandeling gevoegd werd; de andere geeft enkel weer het zuidelijk deel van het eiland Saparoea. Had ik ook gaarne eerstvermelde kaart gekend, vóór ik mijn vriend J. Habbema verzocht de aan mijn verhandeling toegevoegde samen te stellen, daar er aanwijzingen over de ligging van plaatsen op voorkomen, die mij van dienst hadden kunnen zijn, ik heb nu geen voldoende aanleiding gevonden om het bestuur van het Instituut in overweging te geven alsnog kosten te maken voor het doen drukken van deze kaart. Iets anders is het echter met de Saparoea-teekening; ik achtte die bepaaldelijk van geschiedkundig belang, om redenen, die ik nog zal ontvouwen; het Instituutsbestuur heeft met mijn gevoelen wel willen medegaan, zoodat ik in de gelegenheid ben gesteld haar hiernevens over te leggen. Het stuk is met de legenda letterlijk afgenomen van het origineel, waarin ik dus

ook geen enkele verandering van spelling aanbracht. Alleen voegde ik er vier aanwijzingen bij, waarop ik nader terugkom en die niet op de Archiefkaart staan, te weten: *Aer Oeroeh-poetih*, *T. Paperoe*, *Aer Radja* en *Fonteintjes*. De wijze van teekening doet vermoeden, dat een marine-officier de maker der kaart is geweest.

Behalve de hiervermelde stukken gewerden mij eenige andere gegevens tot nadere verklaring van het in 1817 gebeurde en die ik nu ook gebruiken kan. Van geen verhandeling namelijk heb ik, wat aangaat den indruk op den lezer, zooveel voldoening gehad als van die over de Molukken, blijkens onderscheidene warme waardeeringen, die mij in de meest aantrekkelijke wijze mochten geworden: niet enkel van hen, aan wie overdrukken waren gezonden, doch ook van anderen, waaronder mij persoonlijk onbekenden. Aldus ontving ik een schrijven van den heer G. J. van Wagensveld Jr., gedagteekend Apeldoorn, 4 December 1912, waarin het volgende voorkomt: Ik heb zelf ruim drie jaar op Saparoea doorgebracht en kon dus precies nagaan, hoe de verschillende gebeurtenissen hebben plaats gehad. Ik meen U een genoegen te doen, U een kaartje van het eiland te zenden en tevens eenige ophelderingen te geven. Ik had het te S. al willen doen, maar door mijn vertrek naar Holland heb ik er geen tijd voor gehad." Zeer zeker heeft mij de toezending van dat kaartje benevens van de ophelderingen genoegen gedaan. De hiervoren vermelde vier aanwijzingen door mij gebracht op de Buijskeskaart, ontleende ik alvast daaraan.

Wat betreft het rapport aan den Koning, Buijskes heeft na zijn terugkomst te Batavia d.d. 22 April 1818 — hij verliet Ambon d.d. 25 Februari t.v. — twee verslagen ingediend aan de Commissie-Generaal, die ik bereids publiceerde in de Molukken-verhandeling: één gedagteekend Kedong Allang, 10 October 1818, over de oorzaken van den opstand in dl. II, bl. 570—578; het ander gedagteekend Buitenzorg, 25 September 1818, over zijn expeditie in dl. III, bl. 129—149. Het afschrift-rapport aan den Koning heeft tot onderschrift: "Amboina den 24 Sept. 1818, Uwer Majesteit gehoorzame dienaar en getrouwe onderdaan geteekend A. A. Buijskes." Niet speciaal lettende op den datum, enkel afgaande op de plaatsaanwijzing, nam ik met eenige verwachting het stuk ter hand, omdat het op de plaats der actie en alzoo niet lang daarna geschreven zou zijn. Eerst bij

de lezing trok, door de in vele opzichten met de vermelde verslagen gelijkluidende mededeelingen, mijn aandacht het foutieve van *Amboina*. Nochtans zijn er een paar mededeelingen in, die wel verdienen gekend te worden, waarom ik ze zal opnemen. Maar hoe is men aan dit anders verwarring stichtend *Amboina* gekomen? Het kan toch bezwaarlijk worden aangenomen, dat Buijskes zelf die fout in zijn rapport aan den Koning maakte. Zij verlevendigde bij mij al de verdrietelijkheden, die ik reeds heb ondervonden van het voortdurend werken op slecht genomen afschriften. [1]

Bij de hieronder volgende mededeelingen, neem ik onderstaande verkortingen aan:

B. K.: de hierbij aangeboden kaart van Saparoea;
B. R.: het rapport van Buijskes aan den Koning;
M.: mijn Molukkenverhandeling;
M. K.: de daarbij gevoegde kaart;
W.: de brief van den heer Wagensveld;
W. K.: het daarbij aangeboden kaartje, dat ik echter hier niet overnam.

---

[1] Mij gewerd dientengevolge eens een aanmerking over een in deze Bijdragen verschenen artikel, terwijl *die* aanmerking slechts kon treffen de wijze, waarop afschrift was genomen van een in Londen bewaard stuk. Karakteristiek is geweest, wat ik eenige maanden geleden heb ervaren. In het werk van M. L. van Deventer over het Nederlandsch gezag op Java „sinds 1811”, zooals het heet, is opgenomen een aan Goldberg gerichte brief van Elout, geschreven tijdens de reis over Java in 1817. Dit schrijven vergelijkende met den brief op 's Rijks archief, ontwaarde ik een geheel anderen opzet; ik maakte er melding van in een noot van mijn dit jaar (1913) verschenen werk over het bestuur van C. C. G. G Daarin deed ik andere brieven van die reis drukken en toen trof mij bij vergelijking voor de correctie van al het gedrukte met de reisbrieven in de Goldberg-verzameling aanwezig, niet alleen, dat een door mij opgenomen brief ook geheel onvolledig was teruggegeven, maar tevens, dat op Van Deventer's brief *geen aanmerking viel te maken* Alles moest nu weer herdrukt worden!! Een weinig beduidende aanteekening in mijn papieren wijst er op, hoe dat misverstand, naar ik denk, zal zijn ontstaan. De reisbrieven van C. C. G. G. liggen, teekende ik aan, op het Rijksarchief „in een bundeltje”. Vóór jaren had ik daaruit geput en vond destijds de vergelijking met Van Deventer's bijlage plaats; doch dat bleken nu niet de brieven voorhanden in de Goldberg-verzameling, die door Elout geteekend, in meer dan één exemplaar soms, er bewaard worden. Ik vermoed dat de brieven van het „bundeltje” slecht genomen of willekeurig veranderde afschriften zijn. Wat ik hier mededeel, betreft de bijlagen XXX en XXXI van mijn werk en bijlage XLVI van Van Deventer's boek, aangehaald in mijn werk op bl. 389, noot 3.

II.

a. Over de Beetjes-expeditie schreef ik (M. dl. II, bl. 611—612), dat de vloot was gezeild tot op de hoogte van Paperoe", waarna ze overstak naar Wai Hanaia, een kwartier beoosten het fort Duurstede" en op de M. K. aangegeven. Volgens W. wordt de plaats tegenwoordig geschreven *Waë Hennai(j)a* en uitgesproken met den klemtoon op *i*. — De branding het landen aldaar belettende, schepte men, schreef ik, met aanhaling van Van Doren, voorbij het fort, west op naar Way Sisi, eene kleine rivier tusschen Tiow en Paperoe", waar men uitstapte. De B. K. geeft nu inderdaad deze landingsplaats uitdrukkelijk aan. Het Way Sisi moet echter volgens W. zijn: *Wae Sisil.*

Deze landingsplaats beschreef ik, overeenkomstig de schrifturen er over, als "een moerassige grond": M. dl. II, bl. 613; ik vond dit blijkens een noot aldaar nader bevestigd, door professor Martin. W. zegt echter hiervan: "Het is waar, dat daar een moeras ligt, maar *niet* vlak aan de kust. Er ligt een ± 30 M. breede, harde karanggrond, maar daar achter een laagte, die bij vloed door het indringende water onder komt te staan en bij eb weer droog loopt. Het water van de Wae Sisil is dan ook beslist zout." Ik moet intusschen er aan herinneren, dat dergelijke bodemgesteldheden verbazend snel kunnen veranderen. Kort vóór de Krakatau-ramp was ik assistent-resident van Tjeringin in Bantam aan de Soendastraat. Er bestond daar wel een karangstrand, doch niet waar ik dagelijks een zeebad nam; met den Westmoesson had ik er echter mede opgehouden: na een paar maanden er terugkomende, was het gansche strand door de karang-aangroeiing of zandverplaatsing voor baden onbruikbaar geworden.

Toen Beetjes' troepen voor de overmacht moesten terugwijken, vonden zij, schreef ik op gezag van Ver Huell (M. dl. II, bl. 618) de orembaais weg gedreven door den aflandigen wind". Aan W. komt dit vreemd voor, daar in Mei de Oostmoesson reeds goed doorstaat; W. vermeent dat de vaartuigen door de eb zullen zijn afgedreven.

b. Toen Matulesi de orembaais zag naderen, gelastte hij, volgens het door mij genoemde inlandsche *rapport-Porto*, dat

er wacht moest worden gehouden van "Uraputij tot Paperoe": M. dl. II, bl. 623; ik teekende daarbij aan, dat ik eerstgenoemde plaats niet kon thuisbrengen. Volgens W. is bedoeld *Aer Oeroepoetih; oeroe* beteekent hoofd. Het stroompje werd door hem aangegeven te liggen aan kaap Boi, ongeveer op de plaats, door mij op de B. K. vermeld. De vergelijking met de W. K. is echter eenigszins onzeker, omdat op de B. K. het Boische voorgebergte niet genoegzaam gerekt is geteekend.

De W. K. teekent het voorgebergte van Boi in met de volgende voor elkander van noord naar zuid liggende goenoengs:

Amaparoetol, op de breedte van Paperoe;

Amasano;

Noesarino;

Toemawa, ongeveer op de breedte van negerij Boi, en

Hoe öe.

Ten westen hiervan stroomt zuidwaarts de Aer Oeroepoetih, in zee mondende ten westen van Tandjong Boi.

c. Over den lijdenstocht van resident Van den Berg op 15 Mei 1817, schreef het *rapport-Porto*, dat de menschen van Haria verzameld waren te "Ajer Radja"; een mij onbekende plaats, teekende ik daarbij aan: M. dl. II bl. 586. Blijkens de W. K. ligt zij ten noorden van den weg van Haria naar Tiow. Ik heb om de situatie *ongeveer* aan te geven, Ajer Radja op de B. K. geteekend, in verband met den daar zeer naar het noorden buigenden weg, waardoor echter de ligging wel wat te ver van Tiow schijnt. "'t Is een bron", schrijft W., "waarvan het water na een 50 M. stroomens weer in den berg verdwijnt. 't Water is prachtig helder en evenals dat der Fonteintjes niet kalkhoudend. 't Wordt veel als waschwater gebruikt."

Op dezelfde bladzijde 586, wordt in noot 6 melding gemaakt van een "oppasser van de kerk van Hario", gelijk is medegedeeld in *Rapport-Porto*, doch als "*maringo* = heerendienstplichtige". W. verbetert: "marinjo", dat men wordt, merkt hij op, om van heerendienst vrij te zijn, terwijl bovendien traktement door de negorij wordt gegeven in den vorm van sagokoekjes, klappers enz.

Nog op die bladzijde maak ik gewag van den regent van Siri Sori: Johannes Salomon Kirauly. W. wijst er op, dat de tegenwoordige regent heet Kesaulija, zoodat bij hem de vraag is gerezen of Kirauly wel juist zou zijn. Dit, dunkt mij, zou men wel door plaatselijke navraag te weten kunnen komen.

Gelijk ik in M. dl. II, bl. 663, noot 1 memoreerde, komt herhaaldelijk in de scheepsstukken voor den naam van Passo Poetih, of, gelijk in Groot's scheepsjournaal Passir Poetih, een plaats, die ik weder niet kon thuis brengen. Volgens W. heeft men daarmede op het oog Tandjong Oemepoetih, dat hetzelfde is als Passo- of Passirpoetih en alzoo wit zand beteekent; het behoort tot de negorij Koelor. Dit Koelor (M. dl. I, bl. 469) vindt men op de M. K. aan den uitersten noordwesthoek van het eiland Saparoea; ten noorden daarvan heeft de W. K. bedoelde Tandjong.

d. Breedvoerig beschreef ik de expeditie van commandant Groot van de *Reijgersbergen* naar het landschap Hatawano op Saparoea: M. dl. II, bl. 658 v.v. Ik heb er tevens medegedeeld den door mij daarvan verkregen min gunstigen indruk, speciaal, wat betreft de onderhandelingsmanie, eindigende in Groot's persoonlijk aan wal gaan: „deze nieuwe waaghalzerij", schreef ik op bl. 686. In het B. R. staat erover: „het verscheelde weinig of deze officier had het slagtoffer van zijnen ijver en welwillendheid geweest", waaruit ik meen te mogen opmaken, dat ook de Schout-bij-nacht dien ijver en welwillendheid minder geschikt heeft gevonden.

Wat Groot aldus in reputatie mocht dreigen te verliezen, herstelde hij in ieder geval door de herneming van fort Duurstede d.d. 3 Augustus 1817: M. dl. II, bl. 706. Daar men intusschen niet verder op het eiland kwam, veeleer de bezetting door de rebellen als opgesloten werd, behoudens aan den zeekant, schreef ik daar, dat het wapenfeit voorloopig nog slechts van belang bleek „uit een oogpunt van moreelen indruk". Ofschoon ik daarbij wel een geopend oog had voor het belang dezer gebeurtenis ten aanzien van het eiland Haroekoe (M. dl. III, bl. 46), is toch tevens van waarde deze opmerking in het B. R.: „Dit hernemen en bezet houden van het fort Duurstede was echter van zeer veel belang, daar de muitelingen, verpligt zijnde hetzelve ingesloten te houden, zich niet naar de andere eilanden konden begeven. Dit was vooral gelukkig voor de post op Haroekoe, die reeds drie malen door eene groote overmagt was aangevallen geweest, doch door de bedaarde moed van den Kapitein (nu Majoor) van Driel en door het aanwezen van een ingehuurd gewapend scheepje is behouden gebleven."

c. Toen de Commissie-Generaal het uitbreken van den opstand vernam, werd aanstonds het besluit van 25 Juni 1817 genomen (M. dl. III, bl. 5), waarbij Buijskes opgedragen werd naar de Molukken te gaan, dank diens "welwillende aanneming": zie het besluit in *Brieven-Van de Graaff*, dl. I, bl. 46. In het B. R. staat echter: op de tijding van den opstand "bood ik mijne ambtgenooten dadelijk aan, om mij in persoon naar derwaarts te begeven en had het genoegen te bespeuren, ik hierin hun verlangen was voorgekomen".

In M. dl. III, bl. 9 heb ik wel gewag gemaakt van de troepen, die Buijskes zouden vergezellen, doch niet categorisch medegedeeld, waaruit die eigenlijk bestonden. In B. R. leest men hierover: "Daar het ons bekend was dat het garnizoen van Amboina door het detacheren naar Ternate, Banda en verdere kleine posten zeer verzwakt was en de inlandsche militairen voor het grootste gedeelte nog slechts recruten waren, begrepen wij het vooral noodzakelijk zoude zijn eene versterking van geoefende militairen naar derwaarts te zenden. Twee kompagnien Europesche militairen van Batavia en eene kompagnie inlanders van Samarang, benevens een detachement artillerie van Sourabaija, werden ter mijner beschikking gesteld."

Niettegenstaande er zulk een haast was met de komst van Buijskes en zijn troepen op Amboina, heeft de Schout-bij-nacht met de *Prins Frederik* de reis gemaakt langs een omweg, namelijk door de straat van Makassar, terwijl alleen de twee vergezellende transportschepen *Industrie* en *Patterson* rechtstreeks naar Amboina zeilden. Verg. M. dl. III, bl. 10, laatste alinea en bl. 129 alinea 3 van het rapport aldaar. Dit heeft mij destijds reeds bevreemd; wij lezen nu echter in B. R. de volgende verklaring:

"Den 27 Julij embarkeerde ik mij op de *Prins Frederik* en zeilde die dag nog naar zee en daar het juist in het felst van de Oostmoesson was en dus in een jaargetijde, waarin men bevorens vermeende, onze schepen met geene mogelijkheid naar de Molukkos konden ophalen, resolveerde ik door straat Macassar te gaan, waardoor ik zekerder van de reis was.

"De twee ingehuurde transportschepen zond ik langs het zoogenoemd zuiderwater, alzoo zij zeer ondiep gaande, de tregter uit (of het oostgat van Sourabaija) naar zee konden zeilen en hadden het geluk van in het laatst van Augustus reeds op Amboina aan te komen."

f. Nadat Buijskes eenigen tijd te Ternate verbleef en de beide vorsten aldaar tot het leveren van manschappen en 40 kora-kora's had verplicht, zeilde de *Frederik* mede naar Ambon. Niet geheel onbelangrijk is het, wat het B. R. mededeelt over den indruk, dien de Rapporteur heeft gekregen van de maatregelen genomen én door de heeren Engelhard en Van Middelkoop, én door den commandant van het eskader, kolonel Sloterdijk van de *Nassau*.

Ik memoreerde, dat Ver Huell van de *Evertsen* op het bericht van den opstand dadelijk naar Saparoea had willen zeilen, dat men dit ook goedgevonden had, doch dat hij tegenbevel kreeg; Engelhard de reden hiervan naar Batavia schrijvende, merkte ik daaromtrent op (M. dl. II, bl. 598): "Met de vrees voor zichzelf te Ambon is men eigenlijk niet voor den dag durven komen." Ver Huell in zijn *Herinneringen* had hetzelfde aldus zacht uitgedrukt: "Men wilde de hoofdplaats van den bijstand van een der groote schepen niet ontblooten." Maar het B. R. schrijft: "Men was dan ook in de grootste benauwdheid alhier op Amboina geweest, wijl men vreesde dat de ingezetenen van de Negerijen op Leytimore ook zich zouden tegen het gouvernement verklaren, zoodra de muitelingen slechts naderden; men had dus alle mogelijke voorzorg genomen, om dit hoofdkasteel in staat van defensie te stellen, en dat men geen der twee Linieschepen (: de Evertse en Nassau :) naar Saparoea had afgezonden, was, mijns bedunkens, om dezelve ten allen tijde disponibel te hebben, om daarmede te kunnen vlugten, ten minste alle genomen maatregelen hebben mij in dit denkbeeld bevestigd." [1]

Sloterdijk was mede hiervoor verantwoordelijk. Onder den druk daarvan, terwijl de *Frederik* te vergeefs trachtte den 29e September 1817 naar Ambon op te werken, maakte hij een einde aan zijn leven: M. dl. III, bl. 12—13. Het blijkt nu,

[1] Over Middelkoop's belachelijke houding en gemis aan oprechtheid, waarover Engelhard terecht klaagde, was ik in de M.-verhandeling breedvoerig. Het heeft sinds mijn aandacht getrokken, dat reeds over Van Middelkoop, als resident van Semarang onder Daendels als volgt werd geoordeeld door Nahuijs: „Het gedrag van onzen gastheer Middelkoop was bij deze gelegenheid inderdaad hoogst belachlijk, maar dezen oudgast, die voor niet zeer opregt werd gehouden, dubbel waardig." *Herinneringen* (1858), bl. 83.

dat hij dit gedaan heeft na ontvangst van Buijskes' adjudant; in het B. R. leest men toch: Ongelukkig was de Kapitein Dietz overleden en dus het kommando van H^{r}. M^{s}. schepen in de Molukkos op den Kapitein Sloterdijk vervallen, die daar niet voor berekend was en in welke officier ik mij zeer vergist heb. Dezelve heeft mijne komst niet afgewacht, maar zoodra mijn adjudant hem mijne nabijheid voor de baaij geannonceerd had, zich in de daarop volgende nacht doodgeschoten."

g. Tot commandant der nu volgende en door mij beschreven expeditien naar Hitoe, Haroekoe en Saparoea, benoemde Buijskes majoor Meijer (M. dl. III, bl. 24 v.v.), die", vermeldt het B. R., bevorens zeeofficier geweest zijnde, zooals mij voorkomt, daar het best voor geschikt was".

Nassau en *Evertsen* werden door Buijskes gedirigeerd van Ambon naar de baai van Saparoea, de *Reijgersbergen* van de baai van Saparoea naar die van Haria. De B. K. geeft haar ligging duidelijk aan; speciaal, wat de laatste betreft van af 7 November 1817; wat de beide anderen aangaat van af den volgenden dag. Verg. M. dl. III, bl. 57 en 58. Mijn algemeene aanwijzing in M. dl. I, bl. 470: Dicht bij den muur (van het fort) bevond zich het residentie-huis", wordt mede dank de vermelding der legenda *a* verduidelijkt; ook de put van fort Duurstede, waarover zooveel te doen is geweest (M. dl. I, bl. 470; dl. II, bl. 706) wordt nu onder *d* stellig aangewezen. En eindelijk memoreer ik den beslissenden dag van 9 November 1817, als uit fort Duurstede een expeditie plaats vond om de van Haria onder majoor Meijer aanrukkende troepen de hand te reiken, dat „men stiet voor een afgebrande brug": M. dl. III, bl. 61. Op de B. K. zien wij die brug vermeld staan onder *e*, waardoor wij ons het door mij daar en elders beschrevene helderder kunnen voorstellen. Hoe de ingeteekende rivier heet, wordt niet vermeld; zij stroomt tusschen de negorijen Tiow en Saparoea door; lettende verder op den loop van noord naar zuid, zoo zou ik aan de hand der W. K. vermeenen, dat de rivier heet *Wae Moela*: blijkens M. dl. II, bl. 616 heette zij bij Van Doren, indien de daar bedoelde brug dezelfde is, *Wai Sioel*. Vermoedelijk zal bij het in M. dl. II, bl. 717 vermeld „bruggetje" en bij de op bl. 724 aldaar vermelde „drie bruggen", die verbrand werden, ook aan bovenvermelden overgang gedacht moeten worden.

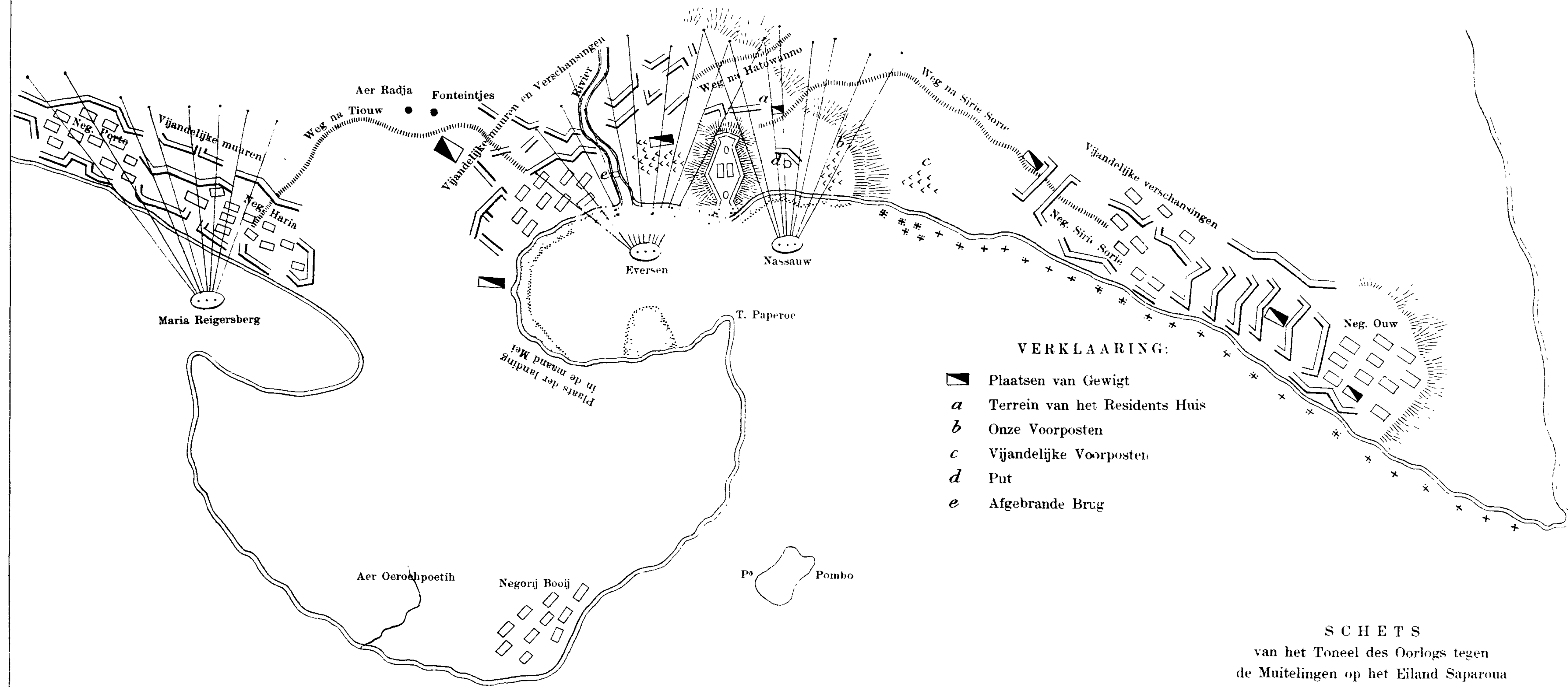
h. Ik maak van deze gelegenheid gebruik op een paar hinderlijke verschrijvingen in mijn Molukkenverhandeling de aandacht te vestigen:

dl. I, bl. 500, laatste alinea, staat 1820; m. z. 1810;

dl. III, bl. 56 en 57. Op eerstgenoemde bladzijde staat eenmaal, op laatstgenoemde tweemaal gedrukt *Evertsen*; m. z. *Reijgersbergen*.

dl. III, bl. 71, laatste alinea, staat „dat met de vermeestering van Tiow op den 10n de weerstand was gebroken"; dat Tiow m. z. Siri Sori.

's-Gravenhage, October 1913.

GEDEELTE VAN HET EILAND
SAPAROUA.
Aer Radja
Fonteintjes
Weg na Tiouw
Neg. Porto
Vijandelijke muuren
Neg. Haria
Maria Reigersberg
Vijandelijke muuren en Verschansingen
Rivier
Weg na Hatowanno
Eversen
Nassauw
Weg na Sirie Sorie
Vijandelijke verschansingen
Neg. Sirie Sorie
Neg. Ouw
T. Paperoe
Plaats der landing in de maand Mei
VERKLAARING:
Plaatsen van Gewigt
a Terrein van het Residents Huis
b Onze Voorposten
c Vijandelijke Voorposten
d Put
e Afgebrande Brug
Aer Oeroehpoetih
Negorij Booij
P° Pombo
SCHETS
van het Toneel des Oorlogs tegen
de Muitelingen op het Eiland Saparoua
in het Jaar
A°. 1817.
Schaal van 1 Duitsche Meil.

DETERMINEEREN VAN BODHISATWA'S.

DOOR E. F. JOCHIM.

I.

Tien, twintig jaar geleden was men algemeen van oordeel dat onze kennis van de archeologie op Java nog niet ver genoeg gevorderd was om de bodhisatwa's, als reliefbeelden aan verschillende Boeddhistische tempels voorkomende of als vrijstaande beelden op onderscheiden plaatsen aangetroffen, behoorlijk te kunnen identificeeren en was men met het geven van namen aan dergelijke beelden steeds zeer voorzichtig. Zoo werden in den catalogus der Archeologische Verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen (1887) van de steenen bodhisatwa's slechts twee van namen voorzien: n° 246, dat blijkens het opschrift Mandjoesri voorstelt en n° 247, waarin de samensteller, W. P. GROENEVELDT, Awalokiteswara (= Padmapani) herkende, doch daarbij teekende hij nog aan, dat het niet geheel zeker was dat men met een bodhisatwa van dien naam te doen had. Van de veel talrijker metalen bodhisatwa's der zelfde verzameling werden er eenige als Padmapani opgenomen, doch bij de andere werd geen gissing omtrent den naam gewaagd.

Bij zijn beschrijving van de Plaosantempels [1] gaf J. W. IJZERMAN interessante mededeelingen omtrent de daar aangetroffen steenen bodhisatwa's met afbeeldingen van eenige daarvan benevens een genummerde lijst van de houding, versiering en voornaamste kenmerken dier beelden. Hoewel hij de verleiding niet kon weerstaan enkele zeer voorzichtig gestelde gissingen te wagen omtrent de beteekenis, erkende hij toch dat de toenmalige kennis van de Boeddhistische mythologie ontoereikend was voor de bepaling van de namen der verschillende beelden.

[1] J. W. IJZERMAN. Beschrijving der oudheden nabij de grens der residentien Soerakarta en Djogdjakarta, met atlas (1891).

In het boek over den Mendoettempel leverde C. DEN HAMER [1] zeer nauwkeurige en gedetailleerde beschrijvingen van de hoofdbeelden binnen het gebouw en van de reliefbeelden daar buiten op, doch onthield zich zorgvuldig van het geven van namen.

Het is zeker merkwaardig dat degene die destijds ongetwijfeld het meest bevoegd was tot het determineeren van bodhisatwa's, Dr. J. L. A. BRANDES, blijkbaar huiverig was dit gebied te betreden. Voor zoover Midden-Java betreft — waartoe ook mijn opmerkingen zich bepalen — heeft hij dat naar ik meen slechts eens gedaan en wel in bijlage XIII der notulen van het Bataviaasch Genootschap van 1902. En hoe voorzichtig gaat hij hier nog te werk! Bij de bodhisatwa's binnen in den tempel beroept hij zich op de autoriteit van GROENEVELDT en Prof. KERN en determineert het rechterbeeld als Awalokiteswara en het linker als óf Maitreya óf Mandjoesri. Van de drie hoofdgroepen op de buitenzijden duidt hij er een aan als Awalokiteswara met twee zijner tara's, het vierarmige hoofdbeeld als Syamatara en het achtarmige als Bhrekoeti- of een andere tara, doch omtrent de begeleiders dezer laatste twee godinnen waagt hij nog geen veronderstelling en evenmin omtrent de acht andere reliefbeelden op de buitenzijde van den tempel.

Ook Dr. I. GRONEMAN in zijn (voorloopigen eersten) catalogus van de Hindoebeeldwerken te Jogjakarta (1900) is zeer schroomvallig in het betitelen van bodhisatwavoorstellingen en hetzelfde kan gezegd worden van J. KNEBEL in zijn talrijke beschrijvingen van hindoebeelden in de Oudheidkundige Rapporten [2], althans voor zoover de oudere betreft.

In de laatste jaren daarentegen zijn er aan eenige monumenten in Midden-Java een aantal bodhisatwa's aangewezen en wel door Prof. A. FOUCHER, Dr. N. J. KROM en Majoor T. VAN ERP.

De eerste bezocht den Boroboedoer en Mendoet op een studiereis in Mei 1907 en schreef naar aanleiding daarvan een zeer belangrijk artikel [3], waarvan het derde gedeelte (bl. 43—50)

[1] B. KERSJES en C. DEN HAMER. De Tjandi Mendoet voor de restauratie (1903).

[2] Rapporten der Commissie in Nederlandsch-Indie voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera (1901—1912). Deze worden in dit artikel kortheidshalve Oudheidkundige Rapporten genoemd.

[3] Notes d'archéologie bouddhique in Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient, tome IX (1909) pag. 1- 50.

is getiteld: l'Iconographie bouddhique à Java. Omtrent den Boroboedoer zegt hij daarin o. a. (bl. 44): Il ne servirait à rien de noter par ci par la, en courant, quelques figures particulièrement caractéristiques, comme, dans la seconde galérie, des Avalokiteçvara à 4 et 6 bras et un Mañjuçrî portant le livre indien (pustaka) sur le lotus bleu (utpala), ou encore, dans la troisième (bedoeld is natuurlijk de vierde) galérie, un groupe composé du Buddha entre ces deux mêmes Bodhisattva, etc. Het vraagstuk der verklaring van de verschillende voorstellingen stelt volgens hem geheel andere eischen, die dan nader door hem worden aangegeven. Meer in zijn bereik acht hij (bl. 45) een identificatie van de beelden van Mendoet, en hoewel hij op bl. 47 erkent dat zijn verklaringen niet absoluut zeker zijn, aarzelt hij toch niet aan elk der beelden, zoowel binnen in als buiten op den tempel, een naam toe te kennen.

In de Oudheidkundige Rapporten over 1910 bespreekt Dr. KROM op bl. 10—17 de door hem aan den Boroboedoer herkende bodhisatwa's. Hij releveert ook de evenvermelde opmerking van FOUCHER dat men door het verklaren van enkele karakteristieke figuren nog niet aan een oplossing van het geheele probleem toekomt, doch wijst er tevens op dat, zoolang er op een verklaring in bijzonderheden van het geheel nog geen kans is, de eenige manier om de beteekenis ervan althans te benaderen geen andere zijn kan, dan uit te gaan van wat wij wel met zekerheid weten en aan de hand van de zoo verkregen resultaten gegevens te verzamelen voor de ontraadseling van het nu nog duistere. Hierna wijst hij op een aantal plaatsen Wadjrapani, Mandjoesri, Awalokiteswara, Maitreya en nog eenige andere bodhisatwa's aan, terwijl in dezelfde Rapporten op bl. 27—28 nog enkele mededeelingen worden gedaan omtrent de bodhisatwa's van Plaosan.

Majoor VAN ERP bespreekt in een te Boroboedoer Mei 1911, gedateerd, doch eerst veel later geplaatst artikel, Oudheidkundige Aanteekingen, II, Over den toekomstigen Buddha Maitreya en het voorkomen van Maitreya-legenden op de Borobudur-stupa [1] de tafereelen waar naar zijn meening Maitreya is afgebeeld doch bovendien nog de verschijning van

[1] Tijdschrift voor de Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, deel 54, bl. 427—457.

eenige andere met name genoemde bodhisatwa's, zoowel aan den Boroboedoer als aan den Mendoet en aan de Plaosantempels.

Nu heeft zich bij mij de vraag voorgedaan: is sedert het bedoelde vroegere tijdperk van algemeene aarzeling om de bodhisatwa's te benoemen de wetenschap zoover vooruit gegaan dat men thans wel kan uitmaken wie door de verschillende figuren worden voorgesteld? Ik geloof dat deze vraag ontkennend beantwoord moet worden, al wil ik geenszins beweren dat ik alles weet of gelezen heb wat er in den laatsten tijd op dit gebied gevonden en geschreven is. Om deze laatste reden moet ik mij wel houden aan wat ter verklaring van hetgeen ik zou willen noemen den nieuwen koers, door de schrijvers zelf wordt aangevoerd. KROM zegt [1] dat de voornaamste en in de beeldende kunsten meest voorkomende types van bodhisatwa's (als Awalokiteswara, Mandjoesri, Wadjrapani en Maitreya), dank zij de onderzoekingen der laatste jaren, vrijwel vaststaan, doch laat in het midden welke die onderzoekingen zijn. VAN ERP [2] noemt als nieuwe bronnen, waarover de oudere auteurs dus nog niet beschikten, Prof. GRÜNWEDEL'S Handbuch der Buddhistischen Kunst en Mythologie des Buddhismus in Tibet und der Mongolei en Prof. FOUCHER'S Iconographie Bouddhique de l'Inde, alle verschenen in 1900.

Nu moet ik in de eerste plaats opmerken dat deze werken aan Dr. BRANDES zeker niet onbekend zijn geweest, maar verder dat J. BURGESS, die de beide laatste ook kende (zie bl. 216—217 van het in de volgende noot bedoelde werk) in de Engelsche bewerking van het eerste [3] blijkbaar van oordeel is dat ook na deze studien van FOUCHER en GRÜNWEDEL het vraagstuk der determineering van bodhisatwa's nog niet veel gevorderd is. Zoo zegt hij op bl. 184: The identification of the images of different Bodhisattvas is only possible in special instances; they mostly bear a very close resemblance to one another. En in de noot op bl. 192—193 naar aanleiding van een voorbeeld hoe moeilijk het is de bodhisatwa's met zekerheid te determineeren: Individual Bodhisattva figures are seldom to

[1] t. a. p. bl. 11.

[2] t. a. p. bl 428 en noot 1 aldaar.

[3] Buddhist art in India, translated from the Handbuch of Prof. A. GRÜNWEDEL, revised and enlarged by J. BURGESS. 1901.

be distinguished as to their names with absolute certainty. Dergelijke opmerkingen kan men in zijn boek meer vinden en evenzoo in de reeds genoemde van GRUNWEDEL en FOUCHER. Indien niet uit een bijschrift blijkt welke bodhisatwa bedoeld wordt, is zulks zelden met zekerheid uit de emblemen, attributen en verdere kenmerken op te maken. Geen wonder dan ook dat omtrent de beteekenis van een zelfde beeld bij verschillende geleerden vaak verschil van opvatting bestaat.

Dit wat Britsch-Indie betreft. Doch al was men daar in staat alle bodhisatwa's te determineeren, dan zouden wij daarmee voor Java nog niet afdoende zijn geholpen. Het is toch voldoende bekend dat men hier niet eenvoudig weg heeft nagemaakt wat daar reeds bestond, maar dat de hindoebeeldhouwkunst op Java als een jongere tak, als een dochter van die kunst in Voor-Indie is te beschouwen, welke daaraan natuurlijk veel ontleend, doch zich overigens zelfstandig ontwikkeld heeft. Het spreekt vanzelf dat men voor de verklaringen van voorstellingen uit den Hindoetijd zich het eerst wendt tot overeenkomstige in Britsch-Indië, doch er zijn zooveel afwijkingen dat hier groote voorzichtigheid geboden is. Ik veronderstel dat er voor de verschillende bodhisatwa's vaste Javaansche types zijn ontstaan, die aan de toenmalige geloovigen geen twijfel overlieten welke hunner door de onderscheiden figuren werden voorgesteld. Wij kennen die types naar mijn oordeel thans nog niet voldoende en raden blijft in deze gevaarlijk.

Als voorbeelden van dergelijke algemeen-Javaansche afwijkingen van het oorspronkelijke vastelandsmodel (KROM t. a. p. bl. 11) noem ik dat Wadjrapani op sommige plaatsen op het vaste land min of meer vereenzelvigd wordt met Mandjoesri, op den Boroboedoer echter niet (aldaar bl. 12); dat in Voor-Indie een mannelijke figuur met een enkele oetpala steeds als Mandjoesri is te beschouwen, doch zulks voor den Boroboedoer twijfelachtig is (als boven); dat in het algemeen het gebruik van die bloem op Java niet hetzelfde is als op het vaste land (als boven bl. 12 en 13); dat in Voor-Indie in den hoofdtooi van bodhisatwa's verschillende Boeddhafiguurtjes voorkomen, doch aan den Boroboedoer, met één uitzondering [1] alleen Amitabha (als boven bl. 13); dat in Voor-Indie een fleschje

[1] Op deze uitzondering kom ik aan het slot van dit opstel terug.

als attribuut wordt toegekend zoowel aan Maitreya als aan Awalokiteswara en op den Boroboedoer alleen aan den laatsten (aldaar bl. 15, zie ook VAN ERP t. a. p. bl. 437); dat van het vasteland geen Boeddhistische voorstellingen met zoo sterk Siwaietisch karakter bekend zijn als er aan den Boroboedoer voorkomen (als boven bl. 16); dat Maitreya in Voor-Indie de nagapoespa voert en op Plaosan een oetpala met rozetten (als boven bl. 28); dat de klassieke Maitreyapose voor dien bodhisatwa op Java niet schijnt voor te komen (VAN ERP t. a. p. bl. 433).

Dit aantal voorbeelden zou nog met vele te vermeerderen zijn doch ik heb mij bepaald tot die welke in de onderwerpelijke geschriften van KROM en VAN ERP zijn vervat, omdat naar mijn bescheiden meening deze beide schrijvers evenals FOUCHER de, althans ook door den eersten, aanbevolen voorzichtigheid niet voldoende betracht hebben en wel wat vlug zijn geweest met het toekennen van namen aan verschillende bodhisatwavoorstellingen. In het tweede gedeelte van dit opstel, bij de bespreking der afzonderlijke bodhisatwa's, stel ik mij voor aan te toonen dat naar mijn inzien verschillende hunner determinaties nog zeer onzeker zijn. En nu moge het conservatief klinken, maar ik voor mij geef de voorkeur aan de wijze van handelen der oudere auteurs, die zich niet bevoegd achtten tot het benoemen der verschillende bodhisatwa's, boven het geven van namen zoolang dit niet met zekerheid geschieden kan. Men loopt in het laatste geval toch het gevaar zich te vergissen en, op deze vergissing voortbouwende, steeds verder van de wijs te geraken. Heeft men eenmaal voor zichzelf uitgemaakt dat een bepaalde figuur een bodhisatwa A voorstelt, dan is men allicht geneigd in de andere figuren niet meer naar A te zoeken en uitsluitend naar B, C, D enz., terwijl het toch zeer goed wezen kan dat A ook onder die andere voorkomt of dat de eerste later blijkt B, C of D te zijn. Wacht men echter met het geven van verklaringen totdat dit met zekerheid mogelijk is, dan vordert men wel niet zoo snel doch bestaat er minder gevaar voor fouten.

De moeilijkheden bij de determineering van de bodhisatwa's zijn velerlei. Opschriften, die allen twijfel zouden wegnemen, vindt men op Midden-Java nergens. Aan de kleeding en versiering in het algemeen kunnen zij bezwaarlijk van elkander

worden onderscheiden, ja het is daaraan alleen niet te zien of men met een bodhisatwa dan wel met een Hindoeistische godheid of met een vorstelijk persoon te doen heeft. Ook de houding der handen geeft in den regel weinig licht. Vooreerst kunnen de bodhisatwa's b.v. op de tafereelen aan den Boroboedoer om zoo te zeggen alle handhoudingen vertoonen aangezien zij daar sprekende en handelende optreden, en bij de reliefs van enkele bodhisatwa's of bij losse beelden, waar die handhouding eerder als een kenmerk ter onderscheiding zou kunnen gelden, is zij dat dikwijls bepaaldelijk niet; zoo b.v. te Plaosan, waar alle beelden — die toch zeker eenige verschillende bodhisatwa's voorstellen — alle de rechterhand in waramoedra houden.

Wat wel en wat niet als onderscheidend kenmerk kan gelden staat ook niet altijd vast, maar om niet te uitvoerig te worden ga ik hierop niet verder in. Voorts is het een groot bezwaar dat verschillende bodhisatwa's dikwijls een of meer gelijke kenmerken hebben en eindelijk dat die kenmerken vaak onduidelijk zijn, hetzij dat zij van den aanvang af door hun geringen omvang als anderszins niet duidelijk zijn geweest, hetzij dat zij door den tand des tijds zijn afgesleten. Het laatste vooral is een gevaarlijke omstandigheid, omdat het licht aanleiding geeft tot het zien of het meenen te zien van emblemen of attributen, die er in werkelijkheid nooit geweest zijn.

Ik zou daarom de bedoeling van dit opstel willen samenvatten in de woorden: laat ons met het determineeren van bodhisatwa's niet te voorbarig zijn, en ga thans over tot bespreking der bezwaren, die mijns inziens tegen de identificaties van verschillende bodhisatwa's door KROM, VAN ERP en FOUCHER moeten worden aangevoerd en welke mij de overtuiging hebben gegeven dat die identificaties, met uitzondering van die van Awalokiteswara, nog lang niet vaststaan.

II.

a. De Maitreya's van den Boroboedoer. Deze worden door KROM [1] en VAN ERP [2] aangewezen op een aantal tafereelen

[1] t. a. p. bl. 16—17.
[2] t. a. p. bl. 428.

van de balustrade der derde galerij, den hoofdmuur dier galerij en de eerste helft der balustrade van den vierden omgang; door den laatsten bovendien nog op II 128, [1] terwijl hij tevens in herinnering brengt (bl. 429) dat deze bodhisatwa blijkens het verhaal ook is afgebeeld op I 6 (boven). Volgens KROM (bl. 16) is hij steeds te herkennen aan de stoepa in zijn hoofdbedekking en soms bovendien aan de nagapoespa. VAN ERP bespreekt nog andere kenmerken, doch noemt ook de stoepa Maitreya's meest kenmerkend attribuut (bl. 429), het embleem bij uitnemendheid van de Javaansche Maitreyavoorstellingen (bl. 438). Daarom over dit kenmerk in de eerste plaats enkele opmerkingen.

De *stoepa* in de kroon is helaas juist een onderdeel der reliefs dat bij beschadiging door het weer als anderzins vaak zeer onduidelijk is geworden zoodat — daargelaten nog of zulks reeds het geval was toen de voorstellingen nog nieuw waren — het thans dikwijls twijfelachtig is of inderdaad een stoepa dan wel een juweel of andere versiering bedoeld is. Vandaar dat het lijstje der tableaux van III, waar de stoepa volgens VAN ERP voorkomt, (bl. 446) niet overeenstemt met het op bl. 447 bedoelde lijstje van de tafereelen waarop zij door SCHÖNBERG MULDER is afgeteekend en evenmin met een door mij aangelegd lijstje van de reliefs waarop de aanwezigheid dier stoepa m. i. niet twijfelachtig is. Om een voorbeeld te noemen wijs ik op relief II 128, door VAN ERP afgebeeld in fig. 4. Hij zelf noemt (bl. 430) de stoepa "volkomen duidelijk" en zegt dat het embleem op WILSEN'S teekening over het hoofd is gezien. Ik voor mij heb op het tafereel zelf in de versiering vooraan in den hoofdtooi geen stoepa herkend en ook op de foto vind ik ze niet zoo duidelijk.

Maar aangenomen dat met zekerheid is uit te maken waar wel en waar niet een stoepa bedoeld is, dan doet zich nog de vraag voor: moet men op Java in elken bodhisatwa met een dagob in de kroon Maitreya zien?

Voor Britsch-Indië schijnt dat niet het geval te zijn. YZERMAN (t. a. p. bl. 100) wees er reeds op dat daar ook Mandjoesri wel een stoepa in de kroon heeft. GROENEVELDT (t. a. p. bl. 79)

[1] Bij het noemen der tableaux van den Boroboedoer volg ik de door KROM gebezigde praktische wijze van aanduiding (t. a. p. bl. 11), waarbij het Romeinsche cijfer het nummer der galerij aangeeft en het Arabische dat van het relief aan den hoofdmuur, geteld volgens de pradaksjina.

vermeldt dat ook Padmapani daarmee wordt afgebeeld, wat bevestigd wordt door BURGESS,[1] terwijl deze als stoepadrager bovendien nog noemt Wadjrapani en Mahasthanaprapta (aldaar bl. 185). Wel is waar zegt GRÜNWEDEL[2] dat hij „sicher beglaubigt" nog geen anderen bodhisatwa (dan Maitreya) met een stoepa in de kroon heeft gezien en maakt hij alleen een uitzondering voor Mahasthanaprapta in Japan, doch ik kan dit moeilijk overeenbrengen met plaat 13 fig. 4 van „Report on the Elura Cave temples",[3] in welke figuur met een stoepa in de kroon BURGESS Mandjoesri ziet (bl. 7), terwijl hij (aldaar bl. 14 noot 2) nog wijst op de verwarring van Mandjoesri, Wadjrapani en Mahasthanaprapta, doch van Maitreya niet spreekt.

Mijns inziens bestaat dus wel degelijk de mogelijkheid dat ook op Java met een bodhisatwa met een dagob in de kroon wel eens een ander dan Maitreya bedoeld kan zijn.

Alvorens van dit kenmerk af te stappen, vestig ik er nog de aandacht op dat op Boroboedoer III 50 een bodhisatwa voorkomt met een stoepa van zeer bijzonderen vorm, n.l. met verscheidene daken boven elkaar en verder op de omstandigheid dat op tafereel I 6 (boven) — het eenige waarvan wij met zekerheid weten dat Maitreya er op voorkomt — geen stoepa is afgebeeld. VAN ERP wijst hier ook op (t. a. p. bl. 429) doch zegt dat zulks misschien daardoor is te verklaren dat op dit tafereel Maitreya's rol als bodhisatwa en Boeddha der toekomst nog niet is aangevangen, maar deze verklaring lijkt mij nog al zwak. De stoepa toch heet niet het onderscheidingsteeken te zijn van den op een bepaald oogenblik voornaamsten bodhisatwa maar een persoonlijk kenmerk van Maitreya (zie aldaar bl. 438) en dan bestond er geen reden om hem dat op dit tafereel te onthouden.

Terloops meen ik er nog op te moeten wijzen, dat het niet zeker is welke der personen op dit, door WILSEN weinig nauwkeurig afgeteekend relief Maitreya voorstelt. Zoowel PLEIJTE[4] als VAN ERP[5] zien hem in den op den troon gezeten persoon,

---

[1] Buddhist art in India bl. 192 noot 1.
[2] Tibet u. Mongolei bl. 126.
[3] Archaeological Survey of Western India deel V.
[4] C. M. PLEIJTE. Die Buddhalegende in den Skulpturen des Tempels von Bôrô-Budur (1901) bl. 15.
[5] t. a. p. bl 429.

doch m. i. zou er ook veel voor te zeggen zijn dien als Sakyamoeni en de staande figuur als Maitreya te beschouwen.

Een tweede kenteeken van dezen bodhisatwa, door KROM en VAN ERP genoemd, is de *nagapoespa*, doch aangezien deze op de door hen bedoelde tafereelen slechts bij uitzondering voorkomt, kan zij bezwaarlijk als kenmerkend onderscheidingsteeken dienen.

Een derde kenmerk, dat steeds wordt aangetroffen bij de door KROM en VAN ERP bedoelde Maitreyafiguren en door laatstgenoemde ook als zoodanig wordt vermeld, de *breede platte band* van den linkerschouder naar de rechterheup, vereischt een meer uitvoerige bespreking. Over dezen band zijn verschillende meeningen verkondigd. De oudere schrijvers, GROENEVELDT, IJZERMAN, BRANDES, DEN HAMER, zagen er allen een oepawita in; de laatste bedacht er den praktischen naam «bandelier» voor; inderdaad is het alsof men met een leeren band te doen heeft, die aan weerszijden is gezoomd, althans naar binnen is omgeslagen en die daardoor aan de randen dikker is dan in het midden. Dit gaat soms zoover dat het den schijn krijgt alsof de band driedeelig is, zoo b.v. aan den Boroboedoer op de balustrade der derde galerij n° 63 volgens de nieuwe telling van VAN ERP.

In hun beschrijving van de beelden der archeologische verzameling te Djokjakarta [1] hebben naar aanleiding der nummers 8, 45, 48 (bij GRONEMAN 49), 101 en 108 eerst GRONEMAN [2] en later KNEBEL [3] de vraag gesteld of men dien band niet moest beschouwen als den zoom van het monnikskleed. Om echter een zoodanige opvatting aannemelijk te maken zijn de drie volgende veronderstellingen noodig, waarvan de eene nog onwaarschijnlijker is dan de andere: *a* dat men dien bodhisatwa's (n° 8 is mogelijk een godenbeeld) een monnikspij heeft aangetrokken; *b* dat de beeldhouwer per abuis dien zoom vaak heeft laten heenloopen over den horizontalen band, die om het lichaam gedragen wordt; *c* dat, mede per abuis, de ruimte

[1] Deze verzameling is thans voor een groot gedeelte naar Magelang overgebracht.

[2] t. a. p. bl. 17 enz.

[3] Oudh. Rapp. 1902, bl. 38 enz.

tusschen den linkerarm en de borst niet door de pij gevuld wordt. GRONEMAN veronderstelde dit laatste ook voor het rechterbeeld in den Mendoettempel, hetwelk toch zeker wel door een bekwaam beeldhouwer is vervaardigd.

Majoor VAN ERP noemt dien band een sjerp of sjaal [1], vermeldt dat deze een geijkt onderdeel is van de koninklijke bodhisatwakleedij en dat zij op verschillende wijzen kan worden gedragen. Hij zegt dan, met verwijzing naar twee figuren uit GRUNWEDEL'S Mythologie des Buddhismus in Tibet und der Mongolei het volgende: [2] „Somtijds wordt ze als een sjerp om „de heupen geslagen met een strik en afhangende slippen ter zijde (Myth. fig. 99). Het heeft GRUNWEDEL getroffen, dat dit bij vele staande Maitreyafiguren het geval is, doch de schrijver wijst er tevens op (p. 124), dat de andere wijze van dragen, *d. w. z. achter om den hals geslagen, afhangend over de schouders en de slippen om de armen gewonden*, evenzeer gebruikelijk is (Myth. fig. 100).

Naar het mij voorkomt heeft de schrijver hier GRÜNWEDEL verkeerd begrepen. Deze merkt op dat o. a. het beeld in fig. 99 „das lange shawlartige Obergewand lose wie eine Scharpe um den Leib gebunden trägt", dat wil mijns inziens zeggen, het gewaad is opgevouwen, opgerold en als een rol — niet als een platte band of bandelier — om de heupen (niet over de borst) geslagen, op de linkerdij vastgestrikt en hangt van daar naar beneden in plooien af, eindigende in den zoogenaamden zwaluwstaart. Deze wijze van dragen vinden wij herhaaldelijk terug in de rapporten der archeologische opname in Britsch-Indië [3], zoowel bij bodhisatwa's (o. a. Mandjoesri of Wadjrapani) als bij andere figuren (o. a. Siwa). Maar, zegt GRUNWEDEL, „de gewone manier van dragen komt ook voor, zie fig. 100." Daar nu is het „Obergewand" een soort rok om het geheele benedenlichaam tot aan de enkels; m. i. inderdaad de gewone

[1] t. a. p. bl. 429, 431, 439, 457.

[2] t. a. p. bl. 439.

[3] Zie b.v. J. BURGESS. Antiquities in the Bidar and Aurangabad districts pl. 42 fig. 3 en pl. 53; The Buddhist caves and their inscriptions pl. 8 fig. 7 en pl. 30; The caves of Elura and the other Brahmanical and Jaina caves in Western India pl. 13 fig 6, pl. 36 fig. 1 en 2. Ook J. FERGUSSON and J. BURGESS. The cave-temples of India. pl. 61 en 78 Bij deze laatste figuren begint het om de heupen geslagen opperkleed reeds meer op een bandelier, zelfs op een driedeeligen, te gelijken.

manier van dragen van het opperkleed. Dit beeld heeft echter *bovendien* nog een lang *lint*, dat over de armen loopt en vermoedelijk om den hals en beneden aan de uiteinden in onmogelijk uitstaande krullen eindigt [1]. Dat is natuurlijk niet het „Obergewand", zoodat wat ik hiervoren in de aanhaling uit VAN ERP'S artikel cursiveerde, voor rekening van dezen blijft en niet voor die van GRÜNWEDEL.

Ook de band dien fig. 5 van VAN ERP over de borst heeft loopen is een lint waarvan het uiteinde eenigszins zonderling blijft hangen, doch geen opperkleed en m. i. ook geen sjaal. Van een sjaal of sjerp vind ik trouwens in de beschrijving der kleedij van bodhisatwa's geen gewag gemaakt.

De breede platte band is, naar het mij toeschijnt, noch een sjaal, noch een opgerold opperkleed, noch een zoom van de monnikspij, doch zooals vroeger verondersteld werd inderdaad een bijzondere vorm van oepawita. Neemt men iets anders aan dan zouden die bodhisatwabeelden, welke behalve den platten band niet ook nog een afhangend kralensnoer dragen, zooals het rechterbeeld in den Mendoettempel, in het geheel geen oepawita hebben, een moeilijkheid, waarop ook door VAN ERP (t. a. p. bl. 440) wordt gewezen. Een tweede bezwaar geldt die beelden waarbij de horizontale band over den breeden platten band heenloopt (b.v. VAN ERP fig. 2 van Plaosan). Ware deze laatste een opgerold opperkleed of een sjaal dan zou die over den horizontalen band moeten heenloopen.

Hoe evenwel deze bandelier ook is op te vatten, zeker is hij geen speciaal kenmerk van Maitreya. Hiervoren vonden wij hem reeds bij Mandjoesri en bij Siwa, ook het hoofdbeeld van Prambanan, Siwa Mahadewa, heeft er zoo een, waar bovendien nog een slang over heen loopt; ook treffen wij hem aan bij het vierarmige vrouwelijke hoofdbeeld op den buitenwand van Mendoet. VAN ERP zelf wijst er op dat ook Awalokiteswara er meestal mee wordt afgebeeld (t. a. p. bl. 440) en noemt (bl. 450) zelfs een tafereel aan den Boroboedoer waarop zeven personen met dergelijke bandeliers voorkomen.

Ben ik derhalve van oordeel dat noch het hoofdkenmerk, de stoepa, noch de nagapoespa en de breede platte band voldoende

[1] Die krullen kunnen alleen zoo uitstaan doordat het beeld en dus ook het „lint" van metaal is vervaardigd.

zekerheid geven om de door KROM en VAN ERP aangewezen figuren als Maitreyavoorstellingen te beschouwen, de door den laatstgenoemde verder vermelde kenteekenen zijn nog minder positief. De oerna komt soms wel, soms niet bij hem voor en is bovendien geen speciaal kenmerk van Maitreya. Dit geldt ook voor de kleeding en versiering in het algemeen en de handhoudingen. Het amritafleschje wordt op Java bij Maitreya niet aangetroffen (VAN ERP t. a. p. bl. 437), de eigenlijke Maitreyapose evenmin.

VAN ERP releveert ook nog dat er zoovele tafereelen zijn waarop de bodhisatwa met de stoepa in de kroon de armen bedeelt (t. a. p. bl. 445), een rol die zeker goed past voor Maitreya, den 'Liefdevolle', maar die zeker ook overeenkomt met het karakter van Awalokiteswara, den 'Grootmeewarige', zooals BRANDES hem noemt, Mahakaroenja. Indien trouwens in een zoo groot aantal figuren Maitreya moet worden gezien, dan blijft er m. i. voor Awalokiteswara niet veel plaats over en vermoedelijk zal deze toch wel meer malen aan den Boroboedoer zijn afgebeeld dan alleen op de straks te noemen tafereelen waar hij een beeldje in de kroon draagt. Om nog eens terug te komen op het reeds vroeger genoemde voorbeeld, ziet VAN ERP in den hoofdpersoon van II 128 (zie zijn fig. 4) Maitreya op grond van de stoepa in den hoofdtooi en maakt hij de m. i. nog al gewaagde veronderstelling, dat dit tafereel eigenlijk een inleiding zou wezen tot de volgende galerij (bl. 430). Ik merkte reeds op dat mij die stoepa niet zoo duidelijk voorkomt en op grond van de padma, die in de linkerhand wordt gehouden, zou er ook veel voor te zeggen zijn in deze figuur Awalokiteswara te zien, die op de tweede galerij verscheiden malen verschijnt.

En nu ik mij toch op het gebied der gissingen heb gewaagd, nog een vraag. Indien bij de door VAN ERP op bl. 442—446 besproken reliefreeks der balustrade van de derde galerij, meer in het bijzonder de tafereelen 33—66, de hypothese geoorloofd is dat men hier een scheppingsverhaal voor zich heeft, waarbij door den bodhisatwa allerlei schepselen uit het niet (of uit een lotusvijver) worden te voorschijn geroepen, ligt het dan niet voor de hand in dien bodhisatwa eerder Mandjoesri dan Maitreya te zien?

b. De Maitreya's van Mendoet en Plaosan. FOUCHER herkent aan den Mendoet Maitreya drie maal en wel in de nummers

1, 2 en 3 [1] (t. a. p. bl. 46—47); VAN ERP slechts twee maal (bl. 434 noot 1) en wel in n° 2, waarvan hij een afbeelding geeft in zijn fig. 3 en vermoedelijk ook in n° 3.

Voor n° 1 berust de determinatie uitsluitend op de stoepa die FOUCHER meende te zien op de in de linkerhand gehouden lotus. Blijkens plaat 16 (links) in het werk van DEN HAMER is dat echter geen zoodanig voorwerp (laatstgenoemde t. a. p. bl. 17 beschrijft het als een segment met vlam) en daarmede vervalt de aanwijzing als Maitreya vanzelf. Deze geleerde erkent trouwens dat zijn »identifications« wel wat »trop rapides« zijn geweest en dat het onderzoek eigenlijk nog eens zou moeten worden overgedaan en dan met ladders en stellingen om de bijzonderheden beter te zien. VAN ERP noemt het onderzoek ook vluchtig en KROM wijst er op dat 's hoogleeraars aanteekeningen in de war blijken te zijn geraakt (t. a. p. bl. 13). Wanneer hier nog bijgevoegd wordt dat deze zich bovendien telkens in de windstreken vergist, dat hij waarschijnlijk het werk van DEN HAMER niet bij zich had en dat zijn begeleider, Dr. GRONEMAN, hem wel niet attent zal hebben gemaakt op de door BRANDES gegeven verklaringen, dan behoeft het geen betoog dat aan deze indentificaties niet heel veel waarde valt te hechten.

Voor n° 2 en 3 wijst FOUCHER alleen op de waramoedra en de nagapoespa. De eerste kan bezwaarlijk ter aanwijzing van Maitreya dienen en bij n° 3 is geen nagapoespa afgebeeld maar het bekende takje met drie knoppen, op welks herhaalde verschijning aan den Boroboedoer het eerst is gewezen door GROENEVELDT (t. a. p. bl. 189 noot 1) en later door KROM (t. a. p. bl. 17). VAN ERP ziet een nagapoespa alleen bij n° 2 doch vermeldt ook nog de stoepa en den (onduidelijken) band (t. a. p. bl. 457).

Na hetgeen ik hiervoren opmerkte spreekt het wel vanzelf dat ook deze determinaties mij nog zeer onzeker voorkomen.

Hetzelfde geldt voor de beelden van Plaosan n° 1, 7, 9 en 15, [2] die door KROM en VAN ERP als Maitreya zijn herkend en waarvan er door den laatsten twee zijn afgebeeld in zijn fig. 1 en 2. De bepaling berust op de stoepa in de kroon, den breeden

[1] Voor deze beelden (ook verderop in dit opstel) zijn de nummers gebezigd daaraan door DEN HAMER gegeven (t. a. p. bl. 17—18).

[2] Voor deze beelden (ook verderop in dit opstel) zijn de nummers gebezigd daaraan door IJZERMAN gegeven (t. a. p. bl. 125—127).

platten band, de nagapoespa (KROM spreekt echter niet van zoodanige bloem doch van een lotus met rozetten), de oerna, de gele kleur die er misschien aan geweest is, en blijft mijns inziens eveneens onzeker.

c. Awalokiteswara. Voor dezen bodhisatwa steunt de determineering op hechteren grondslag. Wanneer een bodhisatwa op Java een beeldje in de kroon draagt, stelt dit laatste steeds den Boeddha Amitabha voor en is de bodhisatwa steeds Awalokiteswara. Op grond van dat beeldje zijn door verschillende schrijvers (IJZERMAN, BRANDES, FOUCHER, KROM, VAN ERP) Awalokiteswaravoorstellingen herkend in het rechterbeeld in den Mendoettempel, nº 3 van Plaosan, Boroboedoer II 47, 100, 101, 102, 103, 115 en IV 20, 47, 50, en zal hij ook wel moeten worden gezien in de twee beelden op het erf van den resident van Djokjakarta nº 101 en 108. Bij het groote beeld in den Mendoet is dit beeldje het eenige kenmerk, bij de andere figuren zijn er meestal nog eenige van minder belang als het vier- of zesarmig zijn; op Java schijnen toch geen andere mannelijke bodhisatwa's met meer dan twee armen te zijn afgebeeld [1]; de padma in de linkerhand (of linkervoorhand), het dunne palmbladboek, het bidsnoer, het amritafleschje, de breede platte band, de waramoedra. En waar het beeldje in de kroon voor deze beelden de zekerheid heeft gegeven dat zij Awalokiteswara voorstellen, zijn de bijkomende kenmerken vaak voldoende om daardoor dezen bodhisatwa aan te wijzen ook als dat beeldje zelf ontbreekt. Zoo b.v. aan het hoofdbeeld op de achterzijde van den Mendoettempel. Hier is de kroon zoo beschadigd dat niet meer te zien is of er oorspronkelijk een beeldje in geweest is, doch dit wordt zoo goed als zeker door de bijkomende kenteekenen: de vier armen, het dunne boek in de linkerachterhand, het bidsnoer in de rechterachterhand, de lotusstengel in de linkervoorhand, de houding der rechtervoorhand (vermoedelijk waramoedra doch afgebroken) en eindelijk het fleschje op de lotus. Hoe de oepawita is geweest is niet meer te zien.

Bestaat er ten aanzien van de beelden, die een Boeddha in

[1] Evenals elders in dit opstel worden alleen steenen beelden — geen metalen — bedoeld.

de kroon hebben, m. i. geen twijfel dat zij Awalokiteswara voorstellen, het wil mij, als gezegd, voorkomen dat er ook nog beelden moeten zijn van dienzelfden bodhisatwa, mogelijk onder een anderen naam, waarbij zulks niet het geval is. Volledigheidshalve verwijs ik naar GROENEVELDT'S opmerking omtrent den bodhisatwa met het takje met drie knoppen.

d. Mandjoesri Ten aanzien van dezen bodhisatwa is de identificatie weder veel onzekerder. Hij wordt door FOUCHER, KROM en VAN ERP dan wel door een of meer hunner aangewezen in het linkerbeeld binnen den Mendoettempel, Mendoet n° 6 en 7, Plaosan n° 6, 8 en 16, Boroboedoer II 16, IV 3, 20, 47, 50 en III 12.

Voor het beeld in den Mendoet, dat geen emblemen of andere herkenningsteekenen heeft, berust de determineering uitsluitend op het feit dat het als derde voorkomt in een groep, waarvan het middenbeeld Boeddha voorstelt en het rechter Awalokiteswara. Nu moet ik er echter de aandacht op vestigen dat in het reeds aangehaalde werk Buddhist art in India op bl. 183 en 205 ook sprake is van een groep: Sakyamoeni in het midden, Awalokiteswara rechts en Maitreya links, en aangezien de Boeddha van Mendoet — men denke aan de emblemen op den voet van den troon — zeer wel dien manoesjiboeddha kan voorstellen, deed mijns inziens BRANDES verstandig door dat linkerbeeld niet nader te bepalen dan als óf Maitreya óf Mandjoesri. Ik voor mij zou eerder geneigd zijn er Maitreya dan Mandjoesri in te zien en wel om het korte kleed dat zelfs de dijen niet geheel bedekt. [1]

Deze laatste opmerking geldt ook met betrekking tot Boroboedoer IV 50 waar, evenals op IV 20 en 47 Mandjoesri eveneens als zoodanig herkend wordt omdat hij de derde is in een groep met Boeddha en Awalokiteswara. Hier houdt (of hield), zooals door KROM reeds is opgemerkt, de figuur bovendien een oetpalastengel in de linkerhand. Bij IV 47 komt men zelfs in de verleiding aan te nemen dat op de bloem een boek heeft gelegen en dat daarvan nog een restant te zien is; het kan echter ook wezen dat wat men daar ziet tot het ornament behoord heeft.

[1] Verg. Buddhist art in India bl. 186 en fig. 134 en 135.

Voorstellingen van Mandjoesri met een boek en een zwaard, die allen twijfel zouden wegnemen, zijn mij van Midden-Java niet bekend. Van de beelden n° 6 en 7 buiten op den Mendoet voert het eene op de lotus een boek en het andere een zwaard, en daarom ziet FOUCHER (en waarschijnlijk ook VAN ERP) in beide dezen bodhisatwa. Hierbij moet ik echter opmerken dat een zwaard op een lotus ook een kenmerk is van Wiswapani (= Akasagarbha) [1]. Een boek alleen wordt verder aangetroffen bij de Plaosanbeelden n° 6, 8 en 16, Boroboedoer II 16 en IV 3.

Ook al deze determinaties lijken mij nog te gewaagd om met zekerheid Mandjoesri te herkennen.

Ten aanzien van de drie Plaosanbeelden en Boroboedoer II 16 vestigt KROM nog de aandacht op het voorkomen van een maansikkel achter het hoofd (t. a. p. bl. 12 en 28), doch naar het mij toeschijnt kan die moeilijk als een kenmerk van dezen bodhisatwa worden aangemerkt, daar hij ook bij vele andere personen wordt aangetroffen. Door PLEIJTE [2] werd reeds aangeteekend dat men hem ook aan den Boroboedoer vindt bij de dewapoetras (engelen) op I 25 (boven) en bij den jeugdigen bodhisatwa op de reeks I 28 tot 34 (boven) [3]. Ook VAN ERP (t. a. p. bl. 443) gaf eenige plaatsen aan op de balustrade der derde galerij waar dergelijke engelen voorkomen en releveerde het feit dat deze maansikkel steeds gepaard gaat met een gekruist snoer over de borst in plaats van een oepawita. Nog kunnen als voorbeelden genoemd worden: de kinderen van Wiswantara (balustrade eerste galerij, boven, n° 38), de jeugdige Mandathar (I 36, 37, beneden), een der in het water spelende kinderen op n° 95 derzelfde reeks (het meest linksche en rijker dan de anderen gekleede kind), de jongeling (geen kind meer) op n° 94 daarnaast, de kinderen in den gang van den Mendoettempel, de jongen op het relief n° 17 der verzameling in het vroegere museum te Djokjakarta, het bodhisatwabeeld in den residentstuin aldaar n° 128, enz.

Door PLEIJTE werd er reeds op gewezen dat deze maansikkel alleen voorkomt bij kinderen; ik voor mij zou willen zeggen: kinderen en jongelieden van aanzienlijke afkomst. Waarom de

[1] Zie GROENEVELDT t. a. p. bl. 79, Buddhist art in India bl. 185 en GRÜNWEDEL Tibet u. Mongolei bl. 141.

[2] t. a. p. bl. 179.

[3] Het woord „etc." daar moet vervallen.

evengenoemde beelden van Plaosan, II 16 van Boroboedoer en de vermoedelijk ook van Plaosan afkomstige bodhisatwa te Djokja er mede zijn getooid, ligt naar het mij voorkomt nog in het duister. Welke reden toch kan er bestaan hebben om deze bodhisatwa's — of zij al dan niet Mandjoesri voorstellen zij hier in het midden gelaten — als jeugdige lieden aan te duiden?

c. Wadjrapani. Deze bodhisatwa wordt door KROM aan den Boroboedoer aangewezen op de tafereelen IV 3, 8 en 17 [1] en door FOUCHER [2] in de beelden buiten op den Mendoettempel n° 4 en 5. VAN ERP constateert ook zijn aanwezigheid aan dezen tempel en te Plaosan doch zegt niet in welke beelden. [3] Als kenmerkend attribuut wordt voor hem alleen de wadjra genoemd, die meestal op een lotus gedragen wordt. Hierbij zijn twee vormen te onderscheiden, de eene voorkomende op Boroboedoer IV 3 en bij eenige losse beelden op het residentieerf te Djokjakarta en in de nabijheid van Plaosan, de tweede op de beide andere tafereelen aan den Boroboedoer en o.a. aan een los beeld in de Djokjasche verzameling. KROM'S opmerking (t. a. p. bl. 12) dat de wadjra's op de drie door hem bedoelde tableaux van hetzelfde model zijn is dan ook niet juist. Bij den eerstbedoelden vorm zijn zoowel boven als beneden duidelijk drie punten zichtbaar. KNEBEL [4] spreekt in dat geval van een dubbele wadjra, wat m. i. aanleiding geeft tot verwarring, daar een dubbele wadjra (twee gekruiste) een speciaal kenmerk is van Wiswapani [5] en van de godin Oesjnisjawidjaya. [6] De andere vorm loopt naar boven en naar beneden in een enkele minder scherpe punt uit en gelijkt zoodoende niet veel meer op een wadjra. GRONEMAN spreekt in een dergelijk geval [7] van een misteekende of mislukte wadjra, doch juist omdat ditzelfde model ook aan den Boroboedoer en elders voorkomt, geloof ik dat hier niet aan een misteekening maar eerder aan

---

[1] t. a. p. bl. 11.

[2] t. a. p. bl. 47.

[3] t. a. p. bl. 110. Ook Ratnapani wordt door hem aan den Mendoet en te Plaosan gezien, doch aangezien hij evenmin vermeldt in welke beelden, laat ik dien bodhisatwa buiten beschouwing.

[4] Oudh. Rapp. 1902 bl. 75 sub n° 111.

[5] GROENEVELDT t. a. p. bl. 79.

[6] GRÜNWEDEL Tibet u. Mongolei fig. 107, 123, 125.

[7] t. a. p. bl. 32 sub n° 53.

een opzettelijk gekozen anderen vorm van wadjra moet worden gedacht. PLEIJTE zag er blijkbaar geen zoodanig voorwerp in en zegt daarom [1] mijns inziens wel wat pertinent, dat IV 3 de eenige plaats aan den Boroboedoer is waar Wadjrapani met dat embleem is afgebeeld. IJZERMAN [2] maakt dat nog erger en zegt dat er aan den geheelen Boroboedoer geen andere wadjra is voorgesteld dan die op IV 3 en ziet daarbij onder meer de zeer fraaie wadjra over het hoofd, die op I 62 (beneden) door Indra in de hand wordt gehouden, doch door WILSEN verkeerd geteekend is.

Uit dit laatste voorbeeld blijkt reeds dat Wadjrapani niet de eenige is die met een wadjra wordt afgebeeld, en in het algemeen is twijfel geoorloofd of met den bliksemdrager wel steeds de bodhisatwa van dien naam bedoeld wordt. In «Buddhist art in India» bl. 185 wordt dat embleem ook toegekend aan Mahasthanaprapta. En over den bliksemdrager in Britsch-Indie in het gevolg van den Boeddha, in wien CUNNINGHAM Dewadatta meende te moeten zien, GRÜNWEDEL Mara, BURGESS Indra, FOUCHER een yaksjaaanvoerder en VOGEL de personificatie van de dharma, vergelijke men de opmerkingen van laatstgenoemde in Bulletin de l'Ecole française d' Extrême-Orient 1909, bl. 523.

Een geheel anderen vorm heeft de wadjra — zoowel FOUCHER als KROM en vermoedelijk ook VAN ERP zien er dat wapen in — bij beeld n° 5 van Mendoet. Het wordt door DEN HAMER [3] «een aan beide einden puntige speer» genoemd; deze wordt ter halver hoogte in de hand gehouden en gelijkt zoodoende nog minder op een wadjra dan het zooeven bedoelde tweede model. Het bovendeel is verdwenen doch de overgebleven moet laat duidelijk zien hoe de vorm is geweest.

Dat FOUCHER ook bij n° 4 een wadjra zag, zal wel op rekening van de vluchtigheid zijner opname moeten worden gesteld; dit beeld houdt in de linkerhand een stengel met drie knoppen en in de rechter waarschijnlijk een bidsnoer.

f. Samantabhadra. De beide malen dat KNEBEL gewag maakte [4] van een ander beeldje in een kroon dan Amitabha, bleek dat

---

[1] t. a. p. bl. 27 noot 2.
[2] Over Boro-Boedoer. Tijdschr. Kon. Aardr. Gen. 2e serie deel 16 bl. 328, noot.
[3] t. a. p. bl. 18.
[4] Oudh. Rapp 1902 bl. 70 en 1909 bl. 58.

een vergissing te zijn en hetzelfde is het geval bij het beeld aan den Boroboedoer op IV 8, waar KROM een Wairotjana in het hoofdsieraad meende te zien [1] en op grond daarvan de figuur als vermoedelijk Samantabhadra determineerde. Naar ik veronderstel zal deze geleerde bij volgende bezoeken aan den Boroboedoer wel tot de overtuiging gekomen zijn dat het niets dan een gezichtsbedrog is geweest, veroorzaakt door het erg afgesleten zijn van dit deel van het relief. Wat hij voor een beeldje aanzag zou trouwens inderdaad te laag geplaatst zijn geweest. Ten overvloede vermeld ik nog dat ook WILSEN geen beeldje afteekende.

Wat de determinatie zelf betreft, KROM zegt dat de sadhana's, althans voor zoover zij zijn uitgegeven, geen bodhisatwa noemen met een Wairotjana in de kroon. Hierbij valt nog op te merken dat WADDELL [2] vermeldt dat Wairotjana als surmounting Buddha voorkomt zoowel bij Samantabhadra als bij Maitreya. In verband hiermede verdient het de aandacht dat ook deze figuur den breeden platten band draagt.

Augustus 1913.

---

[1] t. a. p. bl. 13.

[2] L. A. WADDELL. The Buddhism of Tibet or Lamaism bl. 338.

MAHĀSTHĀMAPRĀPTA.

DOOR prot. dr. J. S. SPEYER.

In het voorafgaande opstel van den heer Jochim komt voor de naam van zekeren Bodhisattva Mahāsthānaprāpta. Bij Grünwedel, Mythologie des Buddhismus in Tibet und der Mongolei, vind ik op bldz. 126 dien Bodhisattva vermeld; hij zegt daar: »Andere Bodhisatvas ausser Maitreya habe ich sicher beglaubigt noch nicht mit dem Stûpa im Haare gesehen, aber es ist vielleicht der Erwähnung wert, dass im japanischen Buddhismus dadurch der Bodhisatva Mahâsthânaprâpta bezeichnet wird.«

Het mag hier even worden aangetoond dat de naam, zooals die daar gegeven wordt, en die beteekenen zou »hij die een hoogen stand (rang, positie) verkregen heeft,« niet geheel correct is. Of Grünwedel zelf, of zijn niet genoemde zegsman heeft zich in eene letter vergist. De bewuste Bodhisattva heet, zooals mij gebleken is, Mahâsthâmaprâpta, in vertaling: »hij die zich groote kracht of energie heeft verworven.« Aldus wordt hij genoemd in het Mahâyânistische Sanskrit Wdb. Mahāvyutpatti, c. 23, 9 (bldz. 11 der ed. van Mironof, Bibl. Buddh. XIII), waar hij in eene lijst van Bodhisattva-namen nog al vooraan staat, onmiddellijk na Kṣitigarbha. Hij komt ook voor in eene plaats van den Saddharmapuṇḍarīka (ed. Kern en Bunyiu Nanjio, bldz. 375 vgg.) en behoort mede tot de t. a. p. bldz. 3 met name genoemde Bodhisattvas, in wier bijzijn dat vaipulyasûtra wordt uitgesproken. Op laatstgenoemde plaats leest één Hds. °sthâna° i. pl. v. °sthâma°.

In een opstel in het Journal Asiatique van 1888 (Huit. Série, t. XII p. 417 n. 2) over twee hoofdstukken uit het werk van I-tsing over zijne reis naar Indie, geeft de heer Ryauon Fujishima de trits: Amitābha, Avalokiteçvara en Mahāsthāma op als te zijn bedoeld, waar I-tsing spreekt over een hymne van Açvaghoṣa

op «les Trois Bienheureux». Wel een bewijs hoe hoog deze Bodhisattva — want Mahāsthāma is blijkbaar dezelfde als Mahāsthāmaprāpta — staat aangeschreven.

Sthâma is het gesanskritiseerde thāma, en komt in Buddhistische Sanskritteksten niet minder dikwijls voor dan thāma zelf in de Pali-geschriften. Childers s. v. weifelt ten onrechte, welke de Oudindische vorm is, die aan dit thāma ten grondslag moet liggen. Er kan geen twijfel bestaan, dat die de neutrale *-n* stam sthāman is [1]; de Pali vormen thāmaso en thāmasā laten zich gereedelijk verklaren, ook zonder dat men uitgaat van een Oudindisch *sthāmas.

[1] Een enkele maal blijkt die ook in Sanskrit Buddhistische teksten, b.v. Lalitavistara 154, 13 en 155, 15 ed. Lefmann: gewoonlijk wordt sthāma daar als *a*-stam geflecteerd.

ZANG LXXV TOT LXXXIII VAN DEN NĀGARAKṚTĀGAMA [1].

DOOR H. KERN.

ZANG LXXV.

Deze Zang is in een soort Kṛti-maat, die in niets van een Çārdūlawikrīḍita verschilt dan door de toevoeging van éen lettergreep.

Ndan sang mantri wineh wruhā rika kabeh sang āryya Wīrādhikāra ¦
dharmmādhyakṣa rumakṣa salwir ikanang dharmme dalem tan pramāda |
dhīrotsāha nitya kuminkini swasthā parārttha sang çrī-narendra [2] |
tan muktī phala ning swakāryya ri gĕnga ny utpatti sang hyang sudharmma || 1 ||

D. i. De beambte nu, belast met het toezicht op dat alles, was Ārya Wīrādhikāra. Als superintendant van heiligdommen waakte hij over de heiligdommen in den Dalĕm zonder nalatigheid. Ernstig en onverdroten behartigde hij steeds het welzijn en 't belang van anderen. Hij genoot niet (voor zich) de vruchten van zijn ambt, hoe groot de opbrengst der heiligdommen ook was.

De tweede strofe luidt als volgt:

Len tang dharmma lĕpas paḍekana rinakṣādĕgnya de çrī-narendra |
Çaiwādhyakṣa sirāng [3] wineh wruha rumakṣā parhyangan mwang kalagyan |
Boddhādhyakṣa sireki rakṣaka ri sakweh ning kuṭi mwang wihāra |
mantrī her-haji tang karĕṣyan iniwönyān rakṣake [4] sang tapaswī || 2 ||

[1] Voortzetting van Bijdragen D. 68, blz. 421.

[2] Deze regel wijkt in de maat af van de overige verzen. De oorspronkelijke lezing moet door een onbevoegde hand gewijzigd zijn.

[3] De tekst heeft sira, doch de maat eischt een lange tweede lettergreep. In 't geheele vers is er geknoeid.

[4] Zoo leze men voor rakṣeka.

D. i. «Ook de andere met vrijdom begiftigde stichtingen worden door Z. Maj. den Vorst in hun staat beschermd: de superintendant der Çiwaieten werd belast met het toezicht en de hoede van de bedehuizen en kluizen [1]; de superintendant der Buddhisten, die waakt over alle monnikshutten en kloosters; de Mantri Her-haji [2] is degene die zorg draagt voor de brahmaansche kluizenarijen, als beschermer der heremieten».

ZANG LXXVI.

De maat is een specie van Abhikṛti.

Lwir ning dharmma lĕpas pratiṣṭa Çiwa mukya kuṭi balay i Kañci len Kapulungan |
Roma mwang [3] Wwatan Īçwaragṛha Palabdhi Tajung i Kuṭa lamba len ri Taruṇa |
parhyangan Kuṭi-jāti Caṇḍi lima Nīlakusuma Harinandanottamasuka |
mwang prāsāda hajī Saḍang muwah i Panggumulan i Kuṭi sanggrahe Jayaçikā || 1 ||

D. i. «De voornaamste Çiwaietische met vrijdom begiftigde stichtingen zijn als volgt: Kluizen en hallen te Kañci en Kapulungan; Roma en Wwatan, Īçwaragṛha, Palabdhi, Tajung, te Kuṭa lamba en te Taruṇa, het bedehuis van Kuṭi-jāti, de Vijf Caṇḍi's, Nīla, Kusuma (of: Nīlakusuma), Harinandana, Uttamasuka, en de Konings-toren te Saḍang, en te Panggumulan, te Kuṭi sanggraha, te Jayaçikā».

Bij de onbekendheid der eigennamen, is de woordscheiding hier en daar onzeker. Hetzelfde geldt van de volgende namen.

Tan karyya Spaṭikeyang i Jaya manalw i Haribhawana Caṇḍi Pungkal i Pigit |
Nyū dante Katude Sṛangan Kapuyuran Dayamuka Kulanandane Kanigara |
Rĕmbut lan Wuluhĕn muwah ri Kinawöng mwang i Sukawijayāthawā ri Kajaha |
Campĕn mwang Rati-Manmathāçrama Kula Kaling i Batu putiḥ teka pamĕwĕh || 2 ||

D. i. Niet onvermeld te laten: Sphaṭikeyang(?), te Jaya ma-

[1] Kalagyan schijnt eigenlijk een tijdelijk kluizenaarsverblijf te zijn.
[2] De oorsprong van den titel van dezen beambte is mij onbekend.
[3] De gedrukte tekst heeft wwang, doch het HS. heeft terecht mwang.

nalu, Haribhawana, Caṇḍi Pungkal, te Pigit, Nyū danta, te Katuda(?), te Srangan, Kapuyuran, Dayamuka, Kulanandana, te Kanigara, Rĕmbut, Wuluhĕn, en te Kinawöng, en te Sukawijaya, voorts te Kajaha, Campĕn, de kluizenarij van Rati en Manmatha (den Minnegod), Kula kaling, daarenboven te Batu [1] putih».

Na deze opsomming van allerlei Çiwaietische gewijde oorden, volgt die van Buddhistische heilige plaatsen.

Lwir ning dharmma kasogatan kawinayānu lĕpas i Wipularāma [2] len Kuṭi haji |
mwang Yānatraya rājadhānya Kuwu nātha Surayaça Jarak Laguṇḍi Wadari |
Wewe mwang Pacĕkan Pasarwwan i Lĕmah surat i Pamaṇikan Srangan Pangikĕtan |
Panghapwan Damalang Tĕpas jita Wanāçrama Jĕnar i Samudrawela Pamulung || 2 ||

D. i. De met vrijdom begiftigde heilige plaatsen der reguliere Buddhistelijke geestelijkheid zijn als volgt: Wipularāma [2] en Kuṭi haji, en Yānatrayarājadhānya [3], Kuwu nātha (eig. Koningskamp), Surayaça, Jarak, Laguṇḍi, Wadarī, Wewe, Pacĕkan, Pasaruwan, te Lĕmah surat, te Pamaṇikan, Srangan, Pangikĕtan, Panghapwan, Damalang, Tĕpas jita, Wanāçrama (d. i. Woudkluizenarij) jĕnar, te Samudrawelā, Pamulung.

K a w i n a y a n, eigenlijk z. v. a. «Winayaschap» of «Winayisme» is een afleiding van w i n a y a, tucht, meer inzonderheid 't geheel der regelen van monnikentucht. De Buddhistische geestelijken die van ouds overgeleverde regelen der tucht volgen, leden zijn der monnikenorde, vormen een tegenstelling tot de afdeeling die in den volgenden Zang k a b a j r a d h a r a n genoemd wordt; waarover straks meer.

De meesten onder de boven opgesomde gewijde plaatsen zijn genoemd naar boomsoorten. Er komen ook benamingen van anderen aard voor, waarvan de oorsprong ons onbekend is. Y ā n a t r a y a of T r i y ā n a is de Drievoudige weg of middel om 't Buddhaschap te bereiken; zie Lassen, Zts. f. d. Kunde

[1] De *b* instede van *w* is verdacht.

[2] W i p u l a° is tegen de maat, daar het één korte lettergreep te veel heeft. Ook de beteekenis is onbegrijpelijk. W i p u l ā r ā m a zou beteekenen: ruim klooster; doch ook dit is tegen de maat.

[3] Oogenschijnlijk te vertalen met: hoofdplaats der drie Yāna's.

des Morgenlandes IV, 494. Rājadhānya (voor Rājadhānī) is eigenlijk »hofstad, vorstelijke residentie». Het einddoel van 't Yānatraya wordt soms figuurlijk voorgesteld als een stad van zaligheid.

De opsomming wordt voortgezet in de nu volgende strofe.

Baryy angng Amrĕtawarddhanī Wĕtiwĕtih Kawinayan i Patĕmwan ing Kanuruhan |
Wĕngtal Wĕngkĕr i Hantĕn ing Bañu jikĕn Batabata Pagagan Sibok Padurungan |
mwang Piṇḍātuha len Tĕlang Surabha mukya nika ri Sukalīlā ta pwa pamĕwĕh |
tan warṇṇan tikanang manganwaya ri Pogara ri Kulur i Tangkil ādi nika sön || 4 ||

D. i. »En dan Amṛtawarddhanī, Wĕtiwĕtih, Kawinayan [1], te Patĕmwan ing Kanuruhan [2], Wĕngtal, Wĕngkĕr, te Hantĕn, te Bañu jikĕn(?), Batabata, Pagagan, Sibok, Padurungan, en Piṇḍātuha, en Tĕlang, Surabha; deze zijn de voornaamste er van, waarbij nog te voegen Sukalīla. Niet vermeld zullen worden die volgen, te Pogara, te Kulur, te Tangkil enz. [3].

Zang LXXVII.

De maat is een soort van Kṛti, die in Sanskritgeschriften niet aangetroffen wordt. Zang XXIX van 't Bhārata-yuddha is in dezelfde maat.

Nāhan [4] muwah kasugatan kabajradharan akrameka wuwusĕn |
Içānabajra [5] ri Nadī tadā mwang i Mukuh ri Sāmbang i Tajung |
lāwan tang Amrĕtasabha ri Bangbang irī Boddhimūla Waharu |
Tāmpak ḍuri Paruha taṇḍare Kumuda Ratna Nandināgara || 1 ||

D. i. »Voorts zullen nu [4] achtereenvolgens de (gewijde plaatsen) der seculaire Buddhistische geestelijkheid vermeld worden: Içānabajra, Nadī, dan ook te Mukuh, te Sāmbang, te Tajung,

[1] De beteekenis van deze zonderlinge samenstelling is mij duister. Misschien is bedoeld: de gezuiverde korrels van «Winaya-belijdenis», z. v. a. 't zuivere Winayisme.

[2] D. i. letterlijk: plaats van ontmoeting met den Kanuruhan.

[3] Sön vermoedelijk schrijffout voor sök, in menigte.

[4] Nāhan is hier onjuist gebruikt voor nihan.

[5] Zoo leze men voor içāka°.

en Amṛtasabhā, te Bangbang, te Boddhimūla, Waharu, Tāmpak ḍuri, Paruha taṇḍara(?), Kumuda, Ratna, Nandināgara».

Onder kabajradharan heeft men te verstaan de aanhangers van het Tantrische Wajrayāna, gewoonlijk in Nepāl en Tibet Wajrācārya's geheeten. Dezen zijn getrouwd, dus geen monniken, en vormen de klasse van wereldsche geestelijken [1]. Īçānabajra komt voor in de staeninscriptie van Koning Erlangga, door mij behandeld in deze Bijdragen, D. 67, en wel als een heiligdom, waar een der voorzaten van Erlangga begraven was. Op blz. 622 van bedoeld artikel heb ik de redenen ontwikkeld, waarom ik Īçānabajra meende te mogen vereenzelvigen met Mpu Siṇḍok.

Len tang Wungañjaya Palaṇḍi [2] Tangkil Asahing Samīcy Apitahĕn |
Nairañjane Wijayawaktra Magĕnĕng i Poyahan Bala masin
ri Krat Lĕmah tulus i Ratnapaṅkaja Panumbangan Kahuripan |
mwang Ketakī Talaga jambale Jungul i Wiṣṇuwāla pamĕwĕh || 2 ||

D. i. «En Wungañjaya, Palabdhi, Tangkil, Asahing, Samīcī, Api-tahĕn, Nairañjanā, te Wijayawaktra, Magĕnĕng, te Poyahan, Bala masin, te Krat, Lĕmah tulis, Ratnapaṅkaja, Panumbangan, Kahuripan, en Ketakī, Talaga jambala, te Jungul, te Wiṣṇuwāla daarenboven».

Nairañjanā, oorspronkelijk de naam eener rivier in Magadha, welke uit de geschiedenis van Buddha vermaard is, was ook de naam van een heilige plaats op Java, waar de zoo even genoemde Mpu Siṇḍok in een giftbrief van Çaka 861 (= 939 A. D.) aan een voornamen Buddhist, met den titel van Mpuku i Nerañjanā, d. i. Monseigneur van Nerañjanā, privilegies verleent over gronden, erfelijk in 's mans afstammelingen [3], waaruit blijkt dat Monseigneur getrouwd was. Hiermede strookt de vermelding van Nairañjanā als heiligdom der wereldsche geestelijken.

Jambala in Talaga jambala zal wel een verkeerde spelling wezen voor jambāla. T. j. beteekent dan eigenlijk: Moddermeer.

De derde strofe heeft den volgenden inhoud:

[1] Vgl. WADDELL, Lamaism, p. 151, HODGSON, Essays, pp. 41, 52. 63, 69, 99.

[2] Vermoedelijk foutief voor Palabdhi; vgl. Z. 76, 1:

[3] Kawi-Oorkonden XXII.

Len teng[1] Buḍur Wwirun i Wungkulur mwang i Mananggung ing[2] Watu kura |
Bajrāsana mwang i Pajambayan ri Samalantĕn ing Simapura |
Tambak laleyan i Pilanggu (?) Pohaji (?) ri Wangkal mwang i Bĕru |
Lĕmbuh Dalīnan i Pangadwan ādi nika ring pacarccan[3] apagĕh || 3 ||

D. i. «En te Buḍur, Wirun, te Wungkulur, en Mananggung, Watu kura, Bajrāsana, en Pajambayan, te Samalantĕn, Simapura, Tambak laleyan, te Pilanggu, Pohaji, te Wungkal en Bĕru, Lĕmbah, Dalīnan (?), Pangadwan, (deze) zijn het vooral die voor een getrouwe opsomming (in aanmerking komen).»

Het blijkt dat op verschillende plaatsen die in dezen en den voorgaanden Zang opgesomd worden, heiligdommen van meer dan één gezindte bestonden; o. a. was er te Palabdhi een heiligdom der Çiwaieten, en een der Wajradhara-sekte. De Buddhistische Orde had een heiligdom te Srangan, dat ook voor Çiwaieten een gewijd oord was. Lĕmah surat, waar de Orde een heiligdom had, is natuurlijk dezelfde plaats als Lĕmah tulis, een gewijd oord ook voor de Wajradharas.

ZANG LXXVIII.

Deze Zang is in Çārdūlawikrīḍita-maat.

Lwir ning dharmma lĕpas karĕṣyan i — —[4] Sumpud rupit mwang Pilan |
len tekang Pucangan Jagaddhita Pawitra mwang Butun tankasah |
kapwāteka hana pratiṣṭa sabha len lingga praṇālāpupul |
Mpungku sthāpaka sang mahāguru panĕngguh ni sarāt kottama || 1 ||

D. i. «De vrijstichten van de brahmaansche heremieten zijn als volgt: —, Sumpud rupit, en Pilan, en Pucangan, Jagaddhita, Pawitra, alsmede Butun. Op al deze plaatsen zijn vergaderzalen[5] gesticht, en Lingga's, benevens waterleidingen. Mijnheer de superieur is hij die de hoogste Grootmeester in de geheele wereld heet.»

Pucangan is de beroemde door Erlangga gestichte kluizenarij.

---

[1] De tekst heeft tegen de maat tekang.

[2] Gedrukt *i*.

[3] Verbeterd uit pacaccan.

[4] Er ontbreken twee lettergrepen, zonder dat dit in den tekst is aangegeven.

[5] Of «wandelparken». Het woord sabha (eigenlijk sabhā) laat beide vertalingen toe.

Yeking dharmma lĕpas rinakṣa mapagĕh ring swakramanyeng dangū |
milw ang sīma ta — [1] pratiṣṭa pinakādinya'n swatantra sthiti |
Bangwan Tungkal i Siddhayatra [2] Jaya len Siddhāhajöṅg Lwah kali |
Twas Wāçiṣṭa Palah Padar Siringan ādinyang kaçaiwāngkurān || 2 ||

D. i. «Deze met immuniteit begiftigde heiligdommen zijn beschermd en gehandhaafd in hun eigen wijze van doen van oudsher; mitsgaders de dorpsgemeenten — gesticht als begin er van dat ze als vrijmachtig bevestigd werden. Bangwan, Tungkal, Siddhayātra, Jaya en Siddhāhajöṅg, Lwah kali, Twas Wāsiṣṭha, Palah, Padar, Siringan zijn de voornaamste van de erfelijke bezittingen der Çiwaieten.»

Angkura, spruit, is hier gebruikt in den zin van «nakomeling». Kaçewāngkurān is blijkbaar parallel met kaboddhāngçan in de volgende strofe.

Zeer opmerkelijk is de naam Twas Wāsiṣṭha, d. i. Hart van Wasiṣṭha (verondersteld dat de lange ā onjuist is; anders zou het «Hart van een Wasiṣṭhide» beteekenen). Zulk een naam is mij in de Indische bronnen nooit voorgekomen.

Wañjang Bajrapure Wanora Makĕduk Hantĕn Guhā mwang Jiwa |
Jumput Çobha Pamuntaran Baru kaboddhāngçan prakāçottama |
Kājar [3] Ddāna hañar [4] Turas Jalagiri Cĕṇṭing Wĕkas Waṇḍira |
Waṇḍayan [5] Gatawang Kulampayan i Tālādinya karṣyangkuran [6] || 3 ||

D. i. «Wañjang, Bajrapura, Wanora, Makĕduk, Hantĕn, Guhā en Jīwa, Jumput, Çobha, Pamuntaran, Baru heeten de voornaamste erfelijke bezittingen der Buddhisten. Kājar, Dāna hañar (Nieuwgift), Turas, Jalagiri [7], Cĕṇṭing, Wĕkas, Waṇḍira, —, Gatawang, Kulampayan, Tāla zijn de voornaamste van de erven behoorende aan de Brahmaansche heremieten.

[1] Er ontbreekt één lange lettergreep.
[2] Vermoedelijk yatra foutief voor yātra.
[3] De tekst heeft Kajar.
[4] Conjectuur voor 't metrisch onmogelijke haña
[5] Corrupt, zooals uit het metrum blijkt.
[6] Zoo leze men voor kaṣyangkura.
[7] Een soortgelijke naam als Wanagiri.

Dharmmārṣī Sawungan Bĕlah Juru Siddha[ng] Srāngan Wa-
duryy Agĕlan |
Gandhātrap Haraçālan Ampu Kkakadang hajyan, Gahan ring jagat |
Sīmā Nady Abhaye Tiyang Pakuwukan sīmā Kiyal mwang Çuci |
tankaryy ang Kawirī Barat Kacapangan ywānggĕhnya sīmā
pagĕh [1] || 4 ||

D. i. Heiligdommen (of stichten) van Brahmaansche heremieten zijn Sawungan, Bélah, Juru siddha, Srangan, Waduri, Agĕlan, Gandha, Atrap, Haraçālan, Ampu, Kakadang hajyan, Gahan ring jagat. Dorpsgronden te Nadī, Abhaya, Tiyang, Pakuwukan; dorpsgronden te Kiyal en Çuci, alsmede Kawiri, Barat, Kacapangan: deze zijn in de positie van vaste dorpsgemeenten.

Het is mij niet duidelijk welk onderscheid er is tusschen de Dharma's van Rṣi's in deze strofe en de Dharma's lèpas karĕsyan in strofe 1; en tusschen de sīmās hier en in de voorgaande strofe.

Len sangkerika wangça Wiṣṇu kālap [2] ing Batwan Kamangsyan
Batu |
Tanggulyan Ḍakulut Galuh Makalaran mukya swatantrāpagĕh |
len tang deça Mĕḍang Hulun hyang i Parung Lungge Pasajyan
Kĕlut |
Andĕl Mād(?) Paraḍah Gĕnĕng Pangawan ādinya nluput ri dangū || 5 ||

D. i. Afgescheiden daarvan is de Wiṣṇuietische familie [3], de bezittingen heeft te Batwan, Kamangsyan, Batu, Tanggulyan, Ḍakulut, Galuh, Makalaran, de voornaamsten van hun bevestigd vrijgebied; en de Desa's Mĕḍang, Hulun hyang, Parung, Lungga, Pasajyan, Kĕlut, Andĕl —, Paraḍah, Gĕnĕng, Pangawan, zijn de voornaamste van die eertijds met immuniteit begiftigd zijn.

Tan warṇṇan tikanang kalagyan anĕlat ring sarwwadeçeng Jawa |
lāwan tang kuṭi sapratiṣṭa ng ilu tanpratiṣṭāpageh |
ndan bhedanya kacaṇḍikān sthiti kabhuktyanyān sake nāgara |
mwang kasthāpakan unggwan ing lumagilagy amrih kriyā mwang
brata || 6 ||

---

[1] De tekst heeft °magöh.
[2] Conjectuur voor kālat.
[3] Namelijk familie in geestelijken zin.

D. i. «Wij zullen niet beschrijven de kalagyan genoemde verblijven [1], verspreid over alle plaatsen van Java; noch de monnikshutten, zoowel de vast gevestigde als de niet vastgevestigde; noch de soorten van tempelgebieden waaraan inkomsten verzekerd zijn van wege den staat; noch priorieën, plaatsen waar men tijdelijk verblijft voor godsdienstige ceremoniën en geloften.»

Len tang maṇḍala mūla sāgara kukub pūrwwasthitinyeniwö |
tankaryy ang sukayajña kasturi caturbhasmeka ling sang ṛṣi |
katyāgan caturāçrame Pacira bulwan mwang Luwan nwe[2] Kupang |
akweh Irānya mangāçrayeng thani lawan jangan prasiddheng jagat || 7 ||

D. i. En de (gewijde) kringen, boomwortels, zeetempels (?), grafbedekkingen (?), die in hun vorigen staat onderhouden zijn; alsmede de vreugdeoffers [3], zooals de Rṣi's zeggen; de kluizenarijen der 4 Āçrama's [4] te Pacira bulwan en Luwan, — Kupang. Een groote menigte ervan leeft van landbouw en groenten, hetgeen algemeen bekend is.»

Zang LXXIX.

De maat hiervan is een Sragdharā.

Sāmpun tang sarwwadeçeng Jawa tinapak adĕgnyeki ngūni nlinakwan |
dharmma mwang sīma len wangça hilahila huluntyang (?) kuṭi mwang kalagyan |
sakweh ning sapramāṇā pinagĕhakĕn asing nispramāṇā ginĕgwan |
mantuk ring deça bhṛtya n-sinalahakĕn ingg [5] Ārya Rāmādhirāja || 1 ||

D. i. Reeds is de staat van alle desa's op Java nagegaan; dit is 't eerste wat verricht werd. De heiligdommen en (vrije) landerijen en familiegronden (?) — —, monnikshutten en ka-

[1] Vgl. boven blz. 34.

[2] Corrupt.

[3] Wat met kasturi bedoeld wordt, is mij niet bekend; het KB. Wdb. geeft geen licht. Ook caturbhasma is onverklaarbaar.

[4] Met de «4 Āçrama's» kan hier niet bedoeld zijn de 4 leefwijzen. Volgens KB Wdb. I. 619 verstaat men onder caturāçramī: Brahmanen, Rṣi's, Çaiwa's en Saugata's.

[5] Conjectuur voor i sangng.

lagyan genoemde verblijven: alle die bewijzen (van bezitrecht) hadden, werden daarin bevestigd; alle die ze niet hadden, werden er van voorzien (?). De onderhoorigen die door Ārya Rāmādhirāja schuldig (?) verklaard waren, keerden terug naar hun desa's.

Çrī-nātheng Wĕngkĕr otus manapaka rikang [1] deça sakwehnya warṇṇan |
Çrī-nātheng Singhasāryy otus anapaka [ri] göṅg ning ḍapur saprakāra |
kapwāgĕgwan patik gundala sira miwö [2] kāryya tanlambalamba |
hetunya ng Yāwabhūmy ātutur ing ulah anūt çāsana [3] çrī-narendra || 2 ||

D. i. Z. H. de Vorst van Wĕngkĕr gaf opdracht om de desa's op te nemen en alle te beschrijven; Z. H. de Vorst van Singhasāri gaf last om 't aantal kookplaatsen (haardsteden) van allerlei aard op te nemen. Die gemachtigde (?) dienaren, allen even gehoorzaam, volbrachten onverflauwd hun taak. Dien ten gevolge leerde (de bevolking van) Javaland zich gedragen volgens de bevelen van Z. Maj. den Koning.

Ngkā tang nūṣāntare Bāly amatĕhan [4] i sācāra ring Yāwabhūmi |
dharmma mwang çrāma lawan kuwu tinapak adĕgnyeki sampun tiningkah |
sang Boddhādhyakṣa munggw ing Baḍahulu Baḍahalw ing [5] Gajah tanpramāda |
wruh ri kwch ning sudharmme kasugatan inutus çrī-narendrān rumakṣā || 3 ||

D. i. En 't andere eiland, Bali, was conform in alle gebruiken met Javaland. De staat der heiligdommen, kluizenarijen en tijdelijke verblijven (kuwu's) werd nagegaan; dit is geheel in orde gebracht. De Superintendant der Buddhisten, gezeteld te Baḍahulu, Baḍahalu, Gajah, niet nalatig, is door Z. M. den Vorst gezonden, om kennis nemende van de Buddhistische heilige gebouwen, daarvoor te waken.

---

[1] Verbeterd uit manapakā rikang.
[2] De tekst heeft siran umiwo.
[3] In den tekst çaçāna.
[4] Zoo leze men voor °hat.
[5] De tekst heeft āng.

ZANG LXXX.

Maat Madraka.

Lwir nikanang kasogatan i Bāli Kādhikaraṇan muwah Kuṭi hañar |
lāwan i Pūrwwanāgara muwah Wihāra bahu ng Ādirājya Kuturan |
nĕm tikanang kabajradharan uttama nghing i Wihāra tang kawinayan |
kīrṇṇa makādi ng Āryya-dadi rājasanmata kuṭinya tan wicaritan || 1 ||

D. i. 'De bezittingen der Buddhisten op Bali zijn als volgt: Kādhikaraṇan [1] en Kuṭi hañar (Nieuwkluis) en Pūrwanagara en Wihāra bahu (Nieuwmunster), Ādirāja Kuturan [2], de zes voornaamste plaatsen der Bajradhara-sekte; slechts de Wihāra (d. i. Klooster of Munster) behoort aan de reguliere geestelijkheid. Overal verspreid zijn de met 's konings goedkeuring gevestigde kluizen, Āryadadi enz. Daarover zal niet uitgeweid worden.'

Milw atikang sudharmma ri Bukit Sulang Lĕmah i Lampung anyavasudhā |
khyāty angaran Tathāgatapura Grĕhasthadhara [3] supraçāsti namatĕh |
bhyoma [4] rasārkka Çāka diwaça-nya suk nṛpati Jīwaneçware dangū
wṛddhasumantry upāsaka ng abhūmi çuddha tĕhĕr apratiṣṭa ninutus || 2 ||

D. i. 'Alsmede het heiligdom te Bukit, Sulang, Lĕmah (grond) te Lampung, Anyawasudhā [5]; wat bekend is onder den naam Tathāgatapura Gṛhasthadhara [6] is door een goeden giftbrief bevestigd: in datum van Çāka 1260 (= 1338 A. D.) heeft de vorst van Jīwana [7] in der tijd het gesticht. De Mantri sĕpuh, een Upāsaka (Buddhistische leek) was het, die afgevaardigd werd om den grond te wijden en daarna ('t heiligdom) op te richten [8].

[1] De gewone beteekenis van Skr. adhikaraṇa is «gerechthof». Ik vermoed echter dat met Kādhikaraṇan bedoeld is de hoofdzetel van geestelijk bestuur.

[2] Vgl. Zang Zang XVI, 3 en KBWdb. onder Kutur.

[3] Conjectuur voor °swādhara.

[4] Wanspelling voor wyoma.

[5] D. i. eigenlijk «andere aarde». Het is de vraag of een eigennaam gemeend is.

[6] Wegens de onzekerheid der spelling is moeielijk te zeggen wat met dhara gemeend is. Gṛhastha is «een familievader».

[7] De vader van Hayam Wuruk.

[8] De constructie van den tekst is zeer vreemd, doch ik kan er niets anders uit maken.

Salwir ikang swatantra tuhu sapramāṇa pagĕh tĕkap narapati |
kīrtti sang ādi-sajjana sakāwakanya ya rinakṣa mogha tinĕngöt |
mangka juga swabhāwa sang inuttama prabhuwiçeṣa digjaya wibhuḥ |
nyāma muwah rinakṣa sahanā ni kīrtti nira de ning sang prabhu hĕlĕm || 3 ||

D. i. Al de vrijstiften, die ware bewijzen hadden, bevestigd door de vorsten; de vrome stichtingen van vroegere deugdzame menschen, met hun vertegenwoordigers(?) worden behoed en voor onschendbaar verklaard. Zóó was de aard der uitnemendste voortreffelijke, wereldverwinnende, grootmachtige heerschers. Zoo ook mogen voorts al hun vrome stichtingen door latere heerschers behoed worden.

Mwang makadon katona taya ni durātmaka rikang sabhūmi kacaya |
hetu nikang pradeça tinapak tinūt [1] sawalĕr samudra jinajah |
sthitya nirang tapaswi sahaneng pasir wukir alas pradeça kasĕnĕt |
tṛptya miwö tapa brata samādhy anambyakĕn i haywa ning subhuwana || 4 ||

D. i. En hij [2] stelt zich ten doel, dat er geen booswichten in 't (door hem) behoede land te zien zullen wezen. Uit dien hoofde werden (alle) streken onderzocht, voortgaande totdat men aan de zee stuitte(?) doorkruist, tot gerust verblijf aller asceten in strand, gebergte, wouden, afgelegen oorden, zoodat zij met voldoening zich aan ascese, geloften, en vroom gepeins kunnen overgeven, daardoor tevens het heil der geheele wereld bevorderende.

ZANG LXXXI.

De maat is een specie van Atyaṣṭi.

Göng ny ārambha [3] nareçware pagĕha sang tripakṣe Jawa |
pūrwwācāra nireng praçāsty alama tang rinakṣe[4] niwö |
kotsāhan haji yatna don ira wineh patik guṇḍala |
tan wismṛtya nireng carādhigama çikṣa len çāsana [5] || 1 ||

D. i. Veelvuldig was de bemoeienis des Konings om de 3

[1] Gedrukt tinuta.
[2] Het onderwerp staat in den zin niet uitgedrukt. Ik veronderstel dat de dichter den Koning op 't oog heeft.
[3] Verbeterd uit āramka.
[4] Zoo leze men voor rinakṣa.
[5] De tekst heeft çaçāna.

godsdienstige gezindten op Java (in hun rechten) te bevestigen. Zijn eerste gedragslijn ten opzichte der oude giftbrieven was, dat zij behouden en gerespecteerd werden. De vaste wil des Konings, zijn streven en doel, maakte dat de gemachtigde(?) dienaren niet zouden vergeten de lessen van goed gedrag, de voorschriften der zedelijkheid en der leer.»

Nāhan kāraṇa sang caturdwija paḍāngusir kottaman |
wipra mwang ṛṣi Çaiwa Boddha tĕtĕp [1] ing swawidyā tutur |
sakweh sang caturāçrama pramuka sang caturbhaṣma [2] sök |
kapwāteka tumungkul ing brata widagdha ring swakriyā || 2 ||

D. i. «Dat is de reden dat de vierderlei geestelijken [3] allen uitstekendheid nastreven: Brahmanen, Ṛṣi's, Çiwaieten, Buddhisten zijn vast in de hun eigen wetenschap en leer. Al de vier Āçrama's, voornamelijk de talrijke Caturbhasma's, onderwerpen zich aan geloften, ervaren in hun eigen ritueele handelingen.

Tusschen wipra en ṛṣi bestaat, naar ik veronderstel, het onderscheid dat de eersten niet leven als heremieten, de tweeden wel. Wie onder de «Vier āçrama's» bedoeld zijn, begrijp ik niet. In KBWdb. I, 619 vindt men opgegeven dat de «Caturāçrami's» zijn: de Brahmanen, Ṛṣi's, Çaiwa's en Saugata's, maar deze vier klassen zijn reeds genoemd. De term Caturbhasma, etymologisch z. v. a. Vierasschig», is mij uit Indische bronnen onbekend. Mogelijk heeft men daaronder zekere sectarische bedelorden te verstaan. Çiwaietische asceten plegen zich met asch te besmeren, doch de Çaiwa's zijn al genoemd.

Ngkā sakweh nira sang caturjjana paḍa sthitīng çāsana |
mantrī mukya sang Ārya karwa nipuṇeng kabhūpālakan |
kryankryan kṣatriyawangça len wali suçīla yatneng naya |
milu ang waiçya sabhūmi çūdra jĕnĕk i swakāryyāpagĕh || 3 ||

D. i. «Nu zijn alle vier klassen van 't volk gehoorzaam aan de bevelen. De voornaamste Mantri's, de twee Ārya's, zijn ervaren in 't landsbestier. De Grooten, van Kṣatriyageslacht en Pairs zijn deugdzaam en zorgvuldig in hun gedrag. Ook de Waiçya's over 't heele land, en de Çūdra's hebben behagen in hun vaste bezigheden.

[1] Gedrukt boddhātgĕp.

[2] De tekst heeft catubhaṣma. Vgl. Zang 78, 7.

[3] Dwija beteekent, gelijk men weet, gewoonlijk «brahmaan», maar dat past hier niet.

Wali heb ik vertaald met «pair», op grond van Makassaarsch bali, ambtgenoot, pair. Dezelfde zin van «een gelijke» ligt in Malagasi vady, gade; vinady, getrouwd; Mota qaliga, maagschap, maag. Het Oudjav. wali heeft natuurlijk niets te maken met Nieuwjav. aan 't Arabisch ontleende wali.

Yekang janma [1] catur sujanma n-umijil sakeng hyang Widhi |
ling ning çāstra wĕnang sagatya nika de narendreng pura |
kapwekāpagĕh ing swaçīla kimuta tang kujanmatraya |
nang caṇḍāla mĕleca tuccha paḍa yatna ring swakrama || 4 ||

D. i. Van de vier welgeboren kasten die hun ontstaan te danken hebben aan den goddelijken Albestierder, wordt de heele toestand beheerscht door den vorst in den staat: zij zijn vast in hun zedelijk gedrag. Zelfs de drie lage volksklassen, namelijk Caṇḍāla's, Mleccha's en Tuccha's nemen zorgvuldig hun fatsoen in acht.»

Mleccha is in 't Skr. «barbaar"; hier echter is het de benaming van een zekere lage kaste; zie KBWdb. IV, 585. Ook Tuccha, nietig, laag, komt in Indie voor als benaming eener bepaalde menschenklasse. Men zou het kunnen vertalen met «schooier.

ZANG LXXXII.

In Suwadanā-maat.

An mangkā lwir nikang bhūmi Jawa ri pangadĕg çrī-nātha siniwi |
norang sandeha ri twas nira n-umulahakĕn kīrttyānukani rāt |
tĕkwan çrī-nātha kārw amwangi haji n-agawe shaḍ dharmma kuçala |
mwang penak [2] çri-narendra pratuha [3] tumut i buddhi çrīnarapati || 1 ||

D. i. Zoodanig is de gesteldheid van 't land Java onder de regeering van den heerschenden vorst. Hij weifelt volstrekt niet in zijn gemoed om vrome werken tot stand te brengen tot vreugde der wereld, terwijl de twee vorsten [4] den Koning aanvuurden om de zes deugden uit te oefenen [5]; en de oude

[1] Gedrukt janmi.
[2] Verbeterd uit penan.
[3] Zoo leze men voor prannha.
[4] Namelijk 's Konings ouders.
[5] Omirent kucala vgl. men KBWdb. onder kucāla, een verkeerde spelling van kucala.

hooge vorstelijke personen zijn bevredigd, daar zij de gezindheid van Z. Maj. den Vorst deelden.»

Çrī-nāthe Singhasāryy anaruka ri Sagaḍā dharmmāparimita |
Çrī-nāthe Wĕngkĕr ing Çūrabana Pasuruhan lāwan tang i Pajang |
Buddhādhiṣṭāna tekang Rawa ri Kapulungan mwang Locanapura |
Çrī-nāthe Watsarīkang Tigawangi magawe tuṣṭeng parajana || 2 ||

D. i. «Z. H. de heerscher van Singhasāri legde te Sagaḍā onmetelijke Dharma's aan; Z. H. de heerscher van Wĕngkĕr te Çūrabana, Pasuruhan en Pajang, Buddhādhiṣṭhāna te Rawi, Kapulungan en Locanapura; Z. H. de heerscher van Watsari te Tiga-wangi, hetgeen de lieden vreugde gaf.»

Met die «onmetelijke Dharma's» zullen wel Dharmasīmā's, d. i. vrije landerijen, bedoeld wezen. Ook de vrome giften van den heerscher van Wĕngkĕr, 's Konings oom, zullen in gronden bestaan hebben, en daarenboven uit een heiligdom, Buddhādhiṣṭhāna, d. i. hoofdplaats van Buddha; voorts te Kapulungan en Locanapura, zeker wel een onnauwkeurige spelling voor Locanāpura, d. i. Stad van Locanā, want Locanā is een bekende Buddhistische godin, de wederhelft (Çakti) van den Dhyānibuddha Akṣobhya (of van Wairocana).

Wie als vorst van Watsari wordt aangeduid, heb ik niet kunnen opsporen. De vorm van den naam lijkt eenigszins verdacht. In de derde strofe gaat het aldus voort:

Sakweh ning mantri sampun kṛtawara sinungan sīmāsirasirān |
caitya prāsāda ta pwang ginaway ika lawan linggādi [1] satata |
bhaktīng hyang bhakti ri pitrĕgaṇa samasamātwang ring muniwara |
dāna mwang kīrtti puṇyenulahakĕn ika solah sang prabhu tinūt || 3 ||

D. i. «Al de Mantri's hebben gunstbewijzen ontvangen, zijn begiftigd met tal van dorpsgronden. Tempels, torens werden dan opgericht, en voortdurend lingga's, enz. Men bracht godsdienstige hulde aan de goden, hulde aan de Voorvaderschare; allen betoonden eerbied jegens de Wijzen. Milde schenkingen en heilige monumenten werden uitgevoerd in navolging van 't gedrag des heerschers.

[1] In den tekst linggādhi.

ZANG LXXXIII.

In Sragdharā.

An mangkā kottaman çrī-narapati siniwīng Tiktawilwaikanātha |
sākṣāt candreng çarat kastawan ira n-agawe tuṣṭa ning sarwwaloka |
lwir padma ng durjjana lwir kumuda sahana sang sajjanāsih [1] tĕke twas |
bhṛtya mwang koça len wāhana gaja turagādinya himpĕr samudra || 1 ||

D. i. Zoo is de voortreffelijkheid van Z. Maj. den Vorst, die te Majapahit als alleenheerscher regeert. Gelijk aan de Maan in den herfst wordt hij geprezen, daar hij de geheele wereld met vreugde vervult. Als waterrozen zijn de boosdoeners, als witte lotussen de goeden, welke hem allen hartgrondig liefhebben. Zijn dienaren, geldmiddelen, wagens, olifanten, paarden enz. zijn (onmetelijk) als de zee.

De prachtige helderheid der Maan in de herfstmaanden, inzonderheid in Kārttika, waarin de volle maannacht bekend is als Kaumudī, is in Voor-indië spreekwoordelijk. Natuurlijk past de vergelijking niet voor Java, doch zulks neemt niet weg dat de Javaansche dichter slaafsch het Indische voorbeeld navolgt.

De roode lotussen (padma's) bloeien bij dag en sluiten hun kelken 's nachts; omgekeerd openen de kumuda's zich 's nachts en prijken zij als de Maan schijnt; de Maan heet dan ook, in beeldspraak, hun geliefde. De boosdoeners worden vergeleken met de padma's, omdat deze voor den maneschijn als het ware schuil gaan, kwijnen, terwijl de kumuda's dan zich ten volle ontplooien en bloeien. Hetzelfde concetto, eenigszins anders uitgedrukt, hebben wij reeds aangetroffen in Zang VII, 1.

Mangkin rabdhekanang Yāwadharaṇi kapawitranya ring rāt prakāça |
nghing Jambudwīpa lawan Yawa kĕta ng inucap kottamanya sudeça |
dening kweh sang widagdheng aji makamuka sang dhyakṣa saptopapatti |
mwang pañjy ang jīwalekan(?) tangara sing umungup kāryya kapwātidakṣa || 2 ||

D. i. Hoe langer zoo meer begint de gezegende toestand

[1] Gedrukt sājanāsih.

van 't Javaansche land in de geheele wereld bekend te worden. Slechts Jambudwīpa (Voor-indie) en Java, heet het, worden bij uitstek goede landen genoemd, wegens de menigte van mannen ervaren in de leer, met de opperrechters en de zeven Upapatti's, aan 't hoofd, en de Pañji's, Tangara's, alwie, uitstekend in hun werk, zeer bekwaam zijn.

Rabdha, dat ik elders niet aangetroffen heb, houd ik voor een uit misverstand ontstane verminking van ārabdha. — Met jīwalekan, dat er verdacht uitziet, weet ik geen weg. — Tangara is vermoedelijk een synoniem van Taṇḍa.

Mukya ng Çrī-Brahmarāja dwija parama [1] mahākawya anindyāgamajña |
hěnty ang tarkkādi kawruh nirang nipuṇa mahākāwya naiyāyikādi [2] |
mwang ḍanghyang Bhāmanātibrata kuçala tameng Weda ṣaṭ [3] karmma çuddha |
āstām çrī-Wiṣṇu sakte çama [4] japa makadon wṛddhya ning rāt subhikṣa || 3 ||

D. i. Vooraan staat Çrī-Brahmarāja, de uitstekende brahmaan, onberispelijke groote dichter en kenner der godsdienstige overlevering; hij heeft een volkomen kennis van de skeptische en andere philosophieen, is knap in de poetiek, in 't stelsel der dialektiek, enz. En de Ḍanghyang (Brahmaansche leeraar) Bhāmana, zeer vroom, deugdzaam, ervaren in de Weda's en de 6 reine werkzaamheden [5]. En ook Çrī-Wiṣṇu, die heil zoekt in kalmte des geestes en prevelgebeden, met het doel dat het land toeneme in welvaart.

Hetunyānantara sarwwajana těka sakeng anyadeça prakīrṇṇa |
nang Jambudwīpa Kamboja Cina Yavana len Cěmpa Karṇṇāṭakādi |
Goḍa mwang Syangka tang sangkan ika makahawan potra milwing wanik sök |
bhikṣu mwang wipra mukyān hana těka sinungan bhoga tuṣṭa npanganti || 4 ||

---

1 Verbeterd uit warama.

2 Zoo leze men voor naiyeyikādī.

3 Gedrukt ṣad.

4 In den tekst çakte sama. Çakta beteekent „bekwaam".

5 Deze 6 geoorloofde werkzaamheden eens brahmaans, zijn: studie, onderwijs, offeren voor zich zelf, offers verrichten voor anderen, aalmoezen geven, aalmoezen ontvangen.

D. i. Dientengevolge kwamen onophoudelijk allerlei lieden uit andere landen, in menigte: zooals uit Jambudwīpa, Kamboja, China, Yawana, Campā, Karnāṭaka, enz. Gauḍa en Siam, — kwamen zij per schip met talrijke handelaars; monniken en voorname brahmanen; die er kwamen, werden onthaald en verbleven er gaarne.

Yawana hebben wij reeds ontmoet in Zang XV, 1. In mijne vertaling opperde ik, niet zonder aarzeling, de gissing dat daarmede 't gebied van een Mohammedaansch vorst in Voor-indië zou kunnen bedoeld zijn, doch op grond van een bericht van Hiouen-Thsang [1] ben ik nu geneigd, Yawana te vereenzelvigen met Yen-mo-na-tcheou, een rijk gelegen ZO. van Mahācampā. Julien teekent daarbij aan, dat in de Encyclopédie Fa-youen-tchoulin »les Yavanas sont appelés Ye-mei-ni.« De omstandigheid dat ook in onzen tekst Yawana onmiddellijk door Campā gevolgd wordt, verhoogt de waarschijnlijkheid dat inderdaad een gebied in Achter-indie bedoeld is. Ik hoop dat anderen iets meer bevredigends zullen vinden.

Moeielijkheid baart ook Syangka, dat eveneens in Zang XV voorkomt en een van elders onbekende bijvorm van Syam schijnt te wezen, en niet in twee woorden gescheiden mag worden, zooals ik in mijne vertaling van Zang XV gedaan heb. Maar wat is dan tang?

Goḍa is Gauḍa in Oostelijk Hindustan.

De 3de strofe luidt als volgt:

Ndān angkén Phālguṇa Çrī-nṛpati pinaripūjeniwö ring swarājya |
prāpta ng mantrī sabhūmī Jawa juru kuwu len dhyakṣa sarwwopapatti |
milw ang Bālyādi nūsantara sahana saha prabhrĕti n-tanpĕgat sök |
byāpārī mwang waṇik ring pĕkĕn angĕbĕk atĕp sarwwabhāṇḍanya kīrṇṇa || 3 ||

D. i. »En in iedere maand Phālguna wordt Z. Maj. de Vorst geeerd en gevierd in zijn heerschappij. Dan komen de hooge staatsdienaren van geheel Java, de districtshoofden, de dorpshoofden, en de rechterlijke ambtenaren met de Upapattis; mede komen de (lieden van de) andere eilanden, Bāli, enz., allen met eergeschenken, die oneindig talrijk zijn. Neringdoenden en kooplieden vullen in dichte menigte de markt met al hun uitgespreide waren.«

[1] Mémoires sur les contrées occidentales (vert. van St. Julien), III, 83.

Tingkah ning pūja n-idran bhrisaḍi saha mṛdanggenarak ing wwang akeh |
ping pitw angkĕn dinembuh sasiki saha niwedya n-dun ung ring wanguntur |
homa mwang brahmayajñenulahakĕn ira sang Çaiwa Boddha n-pamūjā |
amwīt ingng aṣṭamī kṛṣṇa makaphala rikang swastha ni [1] çrī-narendra || 6 ||

D. i. De wijze waarop de feestelijke ommegang geschiedt is zóó, dat een bhrisaḍi [2] met trommelgeschal door veel volks in plechtigen optocht rondgeleid wordt. Zevenmaal wordt het dagelijks herhaald (?); ieder begeeft zich met offeranden naar den Wanguntur (Sitinggil). Offers aan den Vuurgod en Brahmayajña's [3] worden door de Çiwaietische en Buddhistische geestelijken ter vereering verricht, te beginnen met den 8sten der donkere maandhelft, voor het welzijn van Z. Maj. den Vorst.

[1] Conjectuur voor swasthāna.

[2] De beteekenis van dit woord, dat ondanks de onjavaansche bh geen Skr. is, ken ik niet. Het herinnert aan prisaḍi in Zang LXIV, 1. waarvan het misschien een andere uitspraak is. Vermoedelijk is bedoeld een reusachtige pop, voorstellende een of ander mythisch wezen.

[3] D. i. een godsdienstige handeling bestaande in 't opzeggen van heilige teksten.

EEN APOLOGIE VOOR DE DOODEN.

Bijdrage tot de kennis van het Galelareesche volk,

DOOR M. J. VAN BAARDA.

Voor een pleidooi voor de dooden vraag ik bescheiden eenige attentie.

Ik gevoel mij gedrongen het voor de dooden op te nemen; want in tegenstelling met den aangenomen regel: „van de dooden niets dan goeds”, spreekt men van hen — dien indruk krijg ik — veel te veel kwaads. Ik wil het dus wagen een lans voor hen te breken.

Ik doe dit naar aanleiding van het opstel „Rouwen”, door JOH. F. SNELLEMAN, Koloniaal Tijdschrift N°. 7, 1e jaargang, van welk opstel mij door den schrijver een afdruk werd toegezonden; hetgeen mij zeer aangenaam was, want, door mijn langdurig verblijf onder de Heidenen, stel ik veel belang in al wat hun gewoonten en gebruiken betreft.

Op bl. 1 van zijn opstel, onderaan, lees ik: Ik heb indertijd, „ten behoeve van het opstel over „overlijden” in de Encyclopaedie „v. N. I., een aantal voorbeelden bijeengebracht, waaruit blijkt, „dat rouw eene vermomming is ter bescherming van den „vrijgekomen geest of ziel des overledene”. Uit hetgeen verder volgt, veronderstel ik, dat de geëerde schrijver zich hier niet juist heeft uitgedrukt, maar in de door mij onderstreepte woorden heeft willen zeggen: om zich te beschermen tegen den vrijgekomen geest of ziel des overledene.

Ik heb dat artikel in de Encyclopaedie aandachtig nagelezen, en heb mij daarna nog eens ingewerkt in het standaardwerk: „Het Animisme in den Ind. Archipel”, van mijn hooggeëerden vriend en collega ALB. C. KRUIJT en ben werkelijk weder in extase gekomen over zijn boek als boek en schatkamer van gegevens. Waar het echter (bij zoo'n boek) voor de globale behandeling van zulk een veelomvattend thema, (ten einde uit de massa gegevens te komen tot een stof, die

te overzien en te bevatten is) een vereischte wordt te generaliseeren en te combineeren, komen, naar mijne bescheiden meening, bij de generaliseering onderdeelen niet altijd tot hun recht en ontstaat er door geeischte combinatie, ook wel eens verwarring van denkbeelden.

Zulk een verwarrende combinatie vind ik b. v. ook in SNELLEMAN's beschouwing van het rouwen. Schrijver zegt in de Encyclopaedie: „Zeker is het dat tal van gebruiken, bij het overlijden, „die al het uiterlijk hebben van uitingen van droefheid, te „beschouwen zijn als een soort veiligheidsmaatregel tegen geesten „of duivels", — in deze gedachte kan ik mij wel vinden —; maar niet ga ik met den schrijver mee, wanneer hij, alsdan voortgaande... „het begraven op zich zelf vrijwaart niet tegen „den terugkeer des overledene in geestenvorm ..., die benaming: „geesten of duivels", laat slaan op de zielen der afgestorvenen.

Hij combineert hier goede met kwade geesten. De zielen der afgestorvenen zijn m. i. te beschouwen als goede geesten, daar ze toch bij alle heidensche volken, mits wanneer men ze geeft, wat hun toekomt, voortaan hun beschermgeesten worden (hier, bij de Galelareezen, hun: goma, dilike, wonge).[1] De geesten of duivels zijn kwade geesten (hier: toka, putiana, meki, keka, ibilisi),[1] die krankheid en dood veroorzaken. Nu schijnt het wel uit den aanvang van SNELLEMAN's betoog over de geesten in zijn art. „Rouwen" (bl. 1 onderaan), dat zielen van afgestorvenen kwade geesten zijn, want hij haalt aan: „Dat Janeume uutegaon was, wist ik gisteren avond al „wel. Ik heur den'em kritend van de schorstein de loch „ingaon", maar er is alle reden om te veronderstellen, dat

---

[1] Zie Woordenlijst, op de gecursiveerde woorden.

Hier en daar verwijs ik, ter vergelijking, naar vroeger van mij verschenen uitgaven: „Woordenlijst, Galelareesch—Hollandsch, met ethnologische aanteekeningen op de woorden, die daartoe aanleiding gaven." 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1895;

„Fabelen, Verhalen en Overleveringen der Galelareezen" — in de Bijdragen tot de T. L. en V. v. N.-I., 6e volgreeks, deel I, 1895 —, doch meestal naar het hoofdstuk: „Allerlei Tradities, Usances en Verbodsbepalingen";

en naar een opstel: „Hebben de woorden Geest, Ziel, Hart, woorden van gelijke beteekenis in de Galelareesche woorden Gurumi, Njawa, Goma, Sininga?" in de Mededeelingen vanwege het Ned. Zendelinggenootschap, 50ste deel, 3e stuk, bl. 189—213.

Ik duid dan die verschillende uitgaven kortelijk aan met: „Woordenlijst", „Tradities" en „Mededeelingen".

die Janeume, die kritend de loch ingoeng, in zijn leven niet tot de zuuveren behoorde, doch gehouden werd bij zijn leven een »weerwolf« te zijn geweest. Nu »weerwolven« zijn kitoka's (zich met toka's in gemeenschap gesteld hebbenden), die dus in hun leven de toka's een handje geholpen hebben en die daarom dan ook met heel weinig ceremonieel begraven worden; tegen wie (als ook tegen putiana's) bizondere voorzorgsmaatregelen genomen worden [1]; voor wie niemand rouwteekenen zal aannemen en die ook niet tot goma worden verheven; maar die, met de zielen der aan gevreesde ziekten gestorvenen (zie mijn opstel: Heer Pokken«, Bijdr. tot de T. L. en Vk. v. N. I. 1912, Deel 67, bl. 71), het leger vermeerderen der toka en andere booze geesten, in wier macht zij, »mèt of tègen hun wil« waren bij het overlijden. Dan gaat hij voort: Indien de geest nu maar in de loch bleef, dan was »er geen gevaar bij, maar soms hebben geesten neiging om »terug te keeren, naar hunne vroegere omgeving en men meent, »dat zij daar niet veel goeds uitrichten.« Ik voor mij meen, dat hier verwarring van gedachten heerscht, door eene niet gewenschte combinatie, waaruit dan voortvloeit het dogma: »Het is een »algemeen verspreid geloof, dat de geest eens overledenen den achtergeblevenen overlevenden niet welwillend gezind is; men moet zich tegen dien geest wapenen, hem beletten, zoo mogelijk terug te keeren tot de plaats van waar hij kwam.«

Ik noem dit »dogma«, want wat de heer SNELLEMAN hier doceert, doceeren (blijkens KRUIJT's »Animisme« en WILKEN's opstel »Ueber das Haaropfer etc. en zijne Verspreide Geschr. III, 401 vgg.) alle corypheen op 't gebied van Land en Volkenkunde.

Met allen eerbied voor die groote geleerden, die op grond van veel vergelijking tot hunne theorie gekomen zijn, kan ik daarin echter niet gelooven. Zij is onvereenigbaar met wat mij uit ervaring van de opvattingen hier bekend is. Misschien berust zij op begripsverwarring.

De verwarring zou dan hierin moeten gelegen zijn, dat niet genoeg in 't oog wordt gehouden, dat men bij elk sterfgeval te doen heeft niet slechts met één geest, maar met twee, vooreerst met de ziel des afgestorvenen (den goeden geest, dien men eer bewijst door beweenen, rouwen, doodenfeesten en doodenoffers),

[1] Tradities 321, 322.

en ten tweede met de toka (de booze geesten, de duivels, die den overledene om koud hebben geholpen en tegen wie men de noodige veiligheidsmaatregelen moet nemen, om niet 't zelfde lot met den overledene te deelen. Zoo althans is het bij de Galelareezen.

Nu zegt KRUIJT wel in zijn »Animisme«, bl. 397: »De Indonesier heeft een grooten afkeer van alleen loopen, omdat het »juist alleen loopende menschen vaak overkomt, dat zij een »ziel ontmoeten en vele van die zielen hebben dan niet veel goeds in den zin. Meermalen worden zulke verschijnselen aan booze geesten toegeschreven: eene scherpe afscheiding van zielen »van afgestorvenen en geesten is echter niet te maken.« Maar daar kan ik het — naar hetgeen ik onder de Galelareezen waargenomen heb — niet mee eens zijn. Zij maken wel degelijk een scherpe afscheiding tusschen zielen (wonge, dilike, goma) en geesten (toka, putiana, meke, keka, ibilisi). Voor de laatsten leven zij in voortdurende vrees. Op deez' aarde vol tegenheden zijn hart en gedachten steeds met al deze belagers bezig. In een 20 tal verhalen, in het bundeltje door VAN DIJKEN verzameld en door mij uitgegeven, maken zij het onderwerp van 't verhaal uit en ze zouden met tallooze te vermenigvuldigen zijn, want men hoort er gestadig over. De eersten echter moeten hen tegen de laatsten beschermen: tot hen rijst dagelijks het gebed van den enkelen vromen Galelarees: »goma waak over mij en beschut mij, dat mijn lichaam en ziel niets kwaads overkome.« Zonder die zielen hadden ze geen godsdienst, niets waarheen ze konden opzien om er bescherming en zegen van te verwachten.

Moest ik het nog niet dezer dagen hooren, toen het gerucht ging dat de Regeering wilde verbieden de doodenfeesten te vieren, omdat ze te veel den oeconemischen vooruitgang der bevolking drukken: »ja, maar dan schiet ons niet anders over »dan Christen te worden, want dan hebben we niets meer om »op te hopen!« En zijn ook de Toradjas niet ontroerd, omdat het koppensnellen streng door het Gouvernement verboden werd; en bracht het hen ook niet op de gedachte, dat hun dan wel niet anders overschoot dan Christen of Islammiet te worden? Ja, die zielen kunnen wel eens ontevreden zijn of vertoornd over veronachtzaming, overtreding van de adat, en begane zonden, en bezoeken dan de schuldigen, maar voor zoover ik

hier opgemerkt heb, niet zoozeer door hen zelf kwaad te doen, als wel door hen, voor straf, niet te beschermen tegen de geesten. Vergelijkenderwijs zou men de goma en tako (om maar de meest algemeene soorten van zielen en geesten hier te nemen) kunnen gelijkstellen met engelen en duivels naar ons Bijbelsch geloof. Hoewel beiden in 't algemeen wel met den naam »engelen« aangeduid worden, treft men toch een scherpe afscheiding aan tusschen de engelen des lichts en die van den vorst der duisternis. Van de eersten staat geschreven: »Zijn zij niet allen dienende »geesten, die tot dienst uitgezonden worden om dergenen wil, »die de zaligheid beërven zullen« (Hebr. I: 14). En: »De Engel »des Heeren legert zich rondom degenen, die Hem vreezen en »rukt ze uit.« (Ps. 34 : 8.) Terwijl van de laatsten getuigd wordt: »De duivel gaat om als een brieschende leeuw, zoekende wien »hij zou mogen verslinden.« (Petr. 5 : 8.) En: »wij hebben den »strijd niet tegen vleesch en bloed, maar tegen de overheden, »tegen de machten, tegen de geweldhebbers der wereld, der »duisternis dezer eeuw, tegen de geestelijke boosheden in de »lucht.« (Ef. VI : 12). En hoewel we onder Israel vrees voor de engelen des lichts aantreffen, in het volksgeloof, dat wie een engel gezien had moest sterven, zal dit niemand onzer aanleiding geven om de engelen met duivels op één lijn te stellen.

Doch ik dwaal af. Wij hebben dus bij het overlijden te doen èn met de ziel, èn met de toka's. Die toka's blijven bij het lijk, willen het lijk ontvoeren, dat óók verslinden (zooals ze 's overledenen lever opgepeuzeld hebben, zoodat hij gestorven is). Daarom moet hier bij het lijk gewaakt worden, zoolang het in huis staat. Die toka's vergezellen de kist naar het graf: daarom strooit men hier asch in de lucht, uit de huizen waar de kist voorbij gedragen wordt, om die booze geesten de oogen te verblinden, opdat ze niet zien dat daar nog huizen en menschen zijn aan wie ze hun verdelgingszucht kunnen koelen. (Ik weet wel dat men dit asch-strooien elders anders uitlegt, maar ik geef maar wat men zegt dat het hier beteekent). Die toka's blijven het graf omwaren om de ziel des overledenen, die daar voorloopig bij 't lijk omdwaalt, in hun macht te krijgen, en daarom moeten hier geestenzieners steeds bezig zijn, om die ziel te beschermen en haar ten slotte aan de macht der toka's te ontrukken....

Ik krijg dus den indruk dat bijna alles wat in het artikel over

rouwen opgenoemd wordt, als voorbehoedmiddelen tegen de zielen des afgestorvenen veeleer als voorbehoedmiddelen zijn op te vatten tegen de booze geesten, die voorloopig de ziel kwaadaardig blijven vergezellen. Deze booze geesten toch moet men zich van het lijf houden, maar niet de ziel des afgestorvene, verscheuchen en beletten om met de zijnen in betrekking te blijven, daar zij haar toch als beschermgeest noodig hebben. Dus het verlaten van woningen, het uitbrengen van het lijk langs een anderen weg dan den gewonen, het huis sluiten, het in huis blijven, het in een afzonderlijk huisje gaan wonen, het zich vermommen, enz. enz. zou ik denken dat maatregelen zijn tegen de booze geesten genomen en moeten, dunkt mij, niet vereenzelvigd worden met rouw over den goeden geest des afgestorvenen.

Is men dan voor den afgestorvene en zijn geest heel niet bang? Jawel; maar niet omdat hij den achtergeblevenen levenden niet welwillend gezind zou zijn, maar meer van wege zijn sympathie met hen en hun sympathie met hem. De gurumi[1] (levensfluïde, geest), zit maar heel losjes in den mensch. De geest des overledene gevoelt zich eenzaam en zou dus gaarne een der achtergeblevenen bij zich willen hebben; terwijl ook de gurumi van de achtergeblevenen, die zeer met hem sympathiseeren, allicht geneigd kan zijn om hem te volgen, waardoor de achtergebleven levende zou succombeeren. Tegen dezen invloed der wederzijdsche sympathie worden maatregelen genomen, doch niet de door schrijver genoemde. Ook heeft men 't er hier vaak over, dat de dooden komen spoken, als men aan eerbied jegens hen te kort schiet[2], maar de term voor spoken: o sone ikulai, = de dooden jokken, maken grapjes , duidt al aan, dat ze daarmee alleen op 't oog hebben den oneerbiedige een schrik aan te jagen. Voorts zien we hier, dat de overledene geëerd wordt en er, om hem te gedenken, rouw over hem wordt bedreven en rouw voor hem wordt aangenomen. Om dat aan te wijzen, dunkt 't mij het best, dat ik kortelijk een relaas geef van een sterfgeval hier en wat dat met zich brengt.

Heeft iemand den adem uitgeblazen, dan hoort men, uit de

[1] Zie Woordenlijst op *gurumi(o)* en Mededeelingen bl. 190, v.v.
[2] Tradities, 315.

betrokken woning, eensklaps de meest doordringende smartkreten. De dichtst nabestaanden hebben zich bij of op het lijk neergeworpen en breken uit in luid gejammer, den doode onder allerlei liefdesbetuigingen terugroepende; het bejammerende dat ze niet vóór hem zijn heengegaan; hem als lokkende met de betuiging, dat ze de uitgezochtste spijzen voor hem hebben gereed gezet, enz. enz. Die eerste losbarsting van droefheid is in de meeste gevallen echt, en Oostersch heftig. Gillend roept men z'n smart uit: vooral de vrouwen, en hoewel die uitroepen tevens een zangerige maat aannemen, is dat niet omdat de gevoelsuitingen gemaakt zijn. De mannen zijn gewoonlijk niet zoo druk, zitten meer stil in de nabijheid, doch ook hen biggelen de tranen langs de wangen. Vooral als de gestorvene een kind is (want de kinderen zijn de afgoden der ouders en regeeren hier de wereld), is de droefheid uitermate groot. Is het nog klein, dan heeft moeder of grootmoeder het op schoot en wiegt zich onder luid gillen en jammeren heen en weer, terwijl andere vrouwen naast haar hurken, haar en 't kind omvatten en mede op heftige wijze hare droefheid uiten. Uren lang gaat dat zoo voort; het is voor een bijstaander haast niet aan te zien en aan te hooren, en men verbaast er zich over, dat de treurenden het uithouden en niet uitgeput raken.

Echtgenooten mogen geen droefheid toonen; wanneer een van hun beiden sterft en, hoe lief ze elkaar gehad hebben, ze moeten zich houden of ze onder het geval onverschillig zijn. Intusschen, inzonderheid als een man of jongeling overleden is, worden buiten 't huis geweren afgeschoten: naar men hier verklaart, niet tot verdrijving van booze geesten, maar als eerbewijs voor den overledene.

Is de eerste droefheid voorbij, dan wordt de doode gewasschen (het water gemengd met curcuma-wortel, door z'n geur afwerend voor booze geesten) en het haar gezalfd met uitpersel van geraspte kokosnoot. Intusschen heeft men een slaapbank (juist lang en breed genoeg voor één persoon) in de woning gezet om den doode er op ten praal te leggen (leo); vier bamboestaken, van boven met bamboelatjes vereenigd, staan er om en daaraan worden fraaie, kleurige gordijnen gehangen, zoodat het geheel een soort kamertje vormt; de gari mangihi: «de plaats des geweens.»[1]

[1] Zie Woordenlijst op ari.

Middelerwijl heeft men den doode gekleed. Waar de boomschors-kleeding tegenwoordig zoo goed als verdwenen is, voor kleederen van lijnwaad, kleedt men den man nu in lange broek en baadje, en met den hoofddoek, terwijl hem in ooren en aan de vingers de noodige versierselen worden gedaan; de vrouw kleedt men in sarong en kabaja. Nu wordt de doode op z'n plaats neergelegd op fraaie matten en het hoofd op kussens, terwijl men hem nog met mooie sarongs bedekt. Voorts hangt men om hem heen, op 't bamboestellaadje, nog allerlei mooie kleeren en wapens, zet allerlei fraais om hem heen: ook pinangdoozen, koperen en zilveren; in sommige, die open staan ziet men allerlei gouden en zilveren sieraden, ook staat er wel eens een bak met rijksdaalders; in één woord, al de rijkdom van den overledene en zijn familie wordt daar tentoongesteld, alles tot zijn eer en tot roem van de familie.

Op dit praalbed blijft de doode twee dagen liggen. Sluiten zich de oogen niet goed dan legt men er rijksdaalders op [1], want men vindt het akelig als hij zoo rondkijkt: hij mocht ook eens een zijner geliefden in het oog krijgen en hem of haar roepen, om hem te vergezellen, 't geen ten gevolge zou hebben dat de g u r u m i des geroepene daaraan gehoor gaf. Steeds zit een der familieleden bij het praalbed, om met een doekje aan een stokje de vliegen te verjagen, en vocht dat uit neus of mond mocht vloeien, met een doekje weg te vegen. (Die doekjes, alsmede het uitgeknepen kokos-raspel, met het sap waarvan z'n haar is gezalfd, worden ten slotte, bij de begrafenis, in het graf op de kist gelegd). Vier maal daags; 's morgens vroeg, des middags, tegen den avond en als het donker gevallen is, wordt er bij het praalbed, voornamelijk door de vrouwen der familie een klaaggeschrei aangeheven. [2] Komt dan juist ook een kennis of een familielid voorbij, dan zet hij buiten z'n hakmes, of zij haar draagmand even neer, om zich bij de klagenden te voegen, en dan weder z'n (of haar) weg te vervolgen. Ook wanneer (al is 't ook lang na 't overlijden) een familielid, dat in 't buitenland verkeerde, thuis komt, wordt er nog weder, door 't eigen gezin des overledene en de terugkeerende(n) een klaaggeschrei aangeheven en schieten de mannen onder hen geweren af,

---

[1] Tradities, 310.

[2] Woordenlijst op: d o r a.

opdat de eer, die den overledene toekomt, hem ook door dezen nog gebracht zou worden.

Intusschen zijn familieleden van heind' en ver aangekomen, om den doode de laatste eer te bewijzen; vooral de tot de familie behoorende schoonzoons en schoondochters behooren tegenwoordig te zijn (dat zijn hier óók zij, die met neven of nichten tot in verren graad gehuwd zijn). De schoonzoons komen helpen om de kist, het graf, het grafhuisje, enz. te maken; de schoondochters om te koken, te vegen, enz.; de eersten brengen gewoonlijk palmwijn in bamboekokers mee, de laatsten brandhout, trossen bananen, enz. De trom wordt zoo lang de doode boven aarde staat niet geroerd, uit vreeze dat er zich op 't geluid veel booze geesten om het lijk zouden verzamelen.

Zooveel mogelijk buitenwanden worden uit het huis genomen, opdat het binnen licht zij en er zich geen toka's, die op den doode azen, in huis kunnen verschuilen: ze schuwen 't licht. Men sluít dus hier de huizen niet. Ook na de begrafenis tot na het doodenfeest blijven ze open: òòk wel om de vele gasten, daar 't met de kleine deuren der huizen anders benauwd en lastig voor de circulatie zou zijn.

Des nachts wordt er bij volle verlichting gewaakt, door de oudjes bij een glaasje sagoeweer, door de jeugd onder spel van raadsels opgeven of het doen van verhalen, waarbij dan telkens deze en gene, om niet in slaap te vallen, wordt verrast door een smeer roet met water, in 't gelaat, om ze dodorou [1] (op den booze en z'n gezellen gelijkend) te maken, opdat de toka's, die om het lijk mochten waren, hen voor huns gelijken zouden houden en hun geen leed zouden doen [2].

---

[1] Zie Woordenlijst, op: torou, en Tradities, 306.

KRUIJT haalt dit dodorou ook aan (Animisme, bl. 21), als gebruikelijk op Halmahera, in 't Tobelo'sche, en duidt het als een zich gelijkmaken met de dooden. Hij haalt ten bewijze hiervan aan den uitroep, die bij dit spelletje zou gebruikt worden: „je doode schoonvader (of een ander familielid) zit je achterna." Hier is RIEDEL (Zeitschrift fur Ethnologie, XVII, 1885, bl. 83–84) zijn zegsman maar ik veronderstel dat deze verkeerd verstaan heeft. Hier althans, zoo verzekert men mij, haalt men er de dooden niet bij, maar denkt men aan gevaar voor toka's. Dodorou (po), beteekent ook niet z. a. KRUIJT heeft: „slecht maken", want dan zou het zijn torou (pa), maar: „een booze zijn". Men roept bij het spel: „no dodorou": „ge zijt een booze".

[2] Zie, als analoog: Tradities, 208 en 211.

Overdag is men verder weer druk bezig met alles wat tot de begrafenis behoort. Op den 2^en^ dag wordt de doode ingewikkeld (s a w o)[1] en gekist. Inwikkelen heet dit nog, omdat men vroeger den doode wikkelde in een breede zeer lange, fraai gekleurde en beteekende strook geklopten boombast (o s o n e m a s a s a w o)[1], waarvoor de schoondochters steeds moesten zorgen dat ze voorradig waren. Die ziet men niet meer: de foeja-klopperij verdwijnt allengs geheel, door de goedkoope lijnwaadkleeren. Nu kist men den doode, dekt hem en stopt hem in met tal van mooie kleeren: de mouwen der baadjes scheurt men in de lengte op, ook zoo de pijpen der broeken (men scheurt ze er niet af en legt ze niet op het graf — Animisme, bl. 310), keert ze binnenst buiten en dekt er den doode zoo mee; van de sarongs, die men hem zóó meegeeft, scheurt men de k a p a l a 's af, om daarvan het hieronder te melden gebruik te maken en steekt er, met een mes, aan de vier hoeken gaten in, om het alles b u l a r i s[2] (op de reis naar de andere wereld meegegeven) te maken.

Wat den doode meegegeven wordt moet alles even in getal zijn; een ongepaard stuk zou zich z'n tweede zoeken, hetgeen een nieuw sterfgeval in dat huis ten gevolge zou hebben. Zijn hoofd wordt nu omwikkeld met een stuk wit katoen, op eigenaardige wijze als hoofddoek gevouwen (de t a l a). Was de overledene een in den krijg of door een ongeval plotseling overledene (d i l i k e), dan deed men hem de t a l a reeds om inplaats van den gewonen hoofddoek, toen men hem ten praal legde. Eenig geld wordt den doode ook meegegeven. Was de overledene eene vrouw, dan geeft men haar ook wel stukken van de door haar vervaardigde matten en handwerken mede in de kist.

Bij het s a w o worden verschillende regels gevolgd: de ouders zorgen voor het inwikkelen der nog bij hen thuis zijnde kinderen; sterft moeder dan zorgt vader er voor; sterft vader dan zorgt de oudste zoon er voor, tenzij de k i a r o of s o s o k a (tegengeschenken voor den door de familie van moeder genoten bruidschat) nog niet gegeven zijn; in dat geval moet de familie van moeder nu in plaats daarvan geven: 10 vadem wit katoen, 1 kabaja, 1 baadje, 1 broek, 1 sarong en 1 hoofddoek; voorts zorgen de aangehuwde dochters voor matten (d o d u p u k o en d o d i-

[1] Zie Woordenlijst op: „s a w o" en op: „g a d o".
[2] Zie Woordenlijst.

gira), gekleurde of beschreven foeja, kussens, pruimdoosjes en mooie hoeden: de matten en foeja om de kist te bekleeden, het andere om op 't graf te leggen; daarbij voegen familieleden deze dit, gene nog dàt kleedingstuk, dat dan naderhand, bij eventueele sterfgevallen, weder vergoed wordt.

De kist is gewoonlijk gemaakt van de groene bladstelen van den aren-palm, die met bamboe-pennen òp en tegen elkander gespijkerd worden; dat geeft wel kieren in de zijden, maar omdat de kist buitenom toch nog netjes omwikkeld wordt, met matten en soms nog met sarongs, als er veel waren, is dat niet te zien. (Kinderen worden soms niet begraven, maar op een stellaadje gezet, omdat men er tegen opziet, ze zoo geheel in den donkeren kuil te zien verdwijnen; voor hen hakt men dan een kistje, uit een stuk boomstam, dat men uitholt en waarop men een goed sluitend deksel maakt; in den bodem maakt men dan een rond gat, dat men door een daarin passenden bamboekoker met den grond gemeenschap geeft, opdat de lijkvochten daarin kunnen wegvloeien). De kist mag niet te wijd zijn: de doode moet er precies in passen ('t geen ook wel 't geval is door al die kleeren, die hij meekrijgt), want anders zou hij behoefte gevoelen om nog iemand bij zich in de kist te hebben en zou een der familieden weldra sterven.[1]

Intusschen is het graf ook gegraven, dicht achter de woningen, tegen den boschrand van het dorpserf en draagt men de kist daarheen. Bij het passeeren van andere huizen, heeft daarbij het strooien van asch uit die huizen plaats, z. a. boven gezegd is, om de oogen te verblinden van de het lijk nog steeds vergezellende toka's. Het graf is gegraven precies op maat van de kist; dikwijls is het zoo precies dat de kist naar beneden moet geduwd en getrapt worden; speelruimte zou hetzelfde noodlottig gevolg kunnen hebben als speelruimte in de kist. Vòòr evenwel de kist naar beneden gelaten wordt, zet men haar eerst, op een paar dwars gelegde houten, boven het graf: de huisgenooten treden naar voren, vlak bij de kist, en een hunner heeft een bundeltje van 't pare-dòku-onkruid in de hand en slaat daarmee — na vooraf telkens er mede op de kist geslagen te hebben — eerst zich zelf op hoofd en schouders, om vervolgens ook zoo te doen bij elk der huisgenooten, klein en groot. Dit noemt

[1] Tradities, 312.

men; »z'n g u r u m i (levensfluide, geest) indoen»; men meent of vreest nl., dat iets van z'n levensgeest, uit sympathie, den doode reeds kon nagekleefd zijn. Men gebruikt, voor dit zich indoen van z'n wellicht ontsnapte g u r u m i het onkruid p a r e-d o k u, volgens de regelen der sympathische magie, om het in dien naam voorkomende woord: d o k u = »stad, verblijfplaats«: de g u r u m i wordt daarmede in zijn d o k u teruggebracht.

Nu wordt de kist afgesloten. Is dat geschied, dan neemt het familielid, dat straks de ceremonie met het bundeltje onkruid verrichtte, een jonge pisangloot en werpt die in 't graf, zeggende: »vriend! ge moet uw gezellen van deze aarde missen, neem deze maar tot metgezel«,[1] waardoor men voorkomt dat de g u r u m i van een der nabestaanden den doode zou volgen. Daarna wordt het graf met de uitgegraven aarde weer aangevuld en daarover een dakje van atap gezet (vooraf klaar gemaakt), rustend op 2 palen eén aan 't hoofd, één aan 't voeteneind van het graf.

Aan de nok van het dakje zijn bevestigd de attributen van den doode: is het een man, dan ziet men daar in hout uitgebeeld een geweer, een lans, een klewang, een schild; is het een vrouw dan ziet men een rijstblokje met stamper, een foejaklopper met blokje, enz. aangebracht. Ik durf niet beslissen of dit tot de b u l a r i (zie boven) behoort, of dat men er slechts het geslacht van hem of haar die daar begraven ligt mee aanduidt; op de punten van de nok ziet men ook vaak, uit hout gesneden, vliegende vogels, met uit hout gesneden kettinkjes aan vleugels en staart, maar ook hiervan durf ik niet uitmaken of het zinnebeelden zijn van de wegvliegende ziel des overledene, dan wel bloot versieringen, want men maakt die vogels graag aan allerlei voorwerpen tot opsiering, ook aan de nokken der daken van de woningen der levenden.

Op het graf brengt men eenige mooie borden, soms ook een pul of ander porcelein vaatwerk, dat van den doode was, slaat die stuk en werpt de scherven daar neer. Men hakt ook soms wel eenige vruchtboomen, den doode toebehoord hebbende, soms ook wel een deel van een nog ongeoogsten rijsttuin, hem of haar toebehoorend, om. Men maakt dit alles b u l a r i (zie boven). Dat men daarbij in de kleeding stukken en gaten snijdt, of er

[1] Tradities, 311.

de mouwen of pijpen van openscheurt en het andere stuk slaat of omhakt, kan wel daarom zijn, om de giki of duhutu dier voorwerpen (alles is met een wezen, een eigenaar)[1] vrij te maken, dat ze den doode in het doodenland kunnen volgen, daar toch de eigenlijke voorwerpen dat niet kunnen. Dan legt men op het graf een slaapmatje en kussen, een of meer pinang-doosjes, een mooie hoed en zet er spijze en water neer[2]. De ziel van den doode blijft nog eenigen tijd in de nabijheid van het lijk of het graf en daarom bewijst men haar deze attenties, opdat zij zich daar niet al te beroöid zou gevoelen of gebrek zou hebben. Ook onderhoudt men 's nachts op 't graf een vuurtje of een lichtje; waarschijnlijk opdat de levenden in den donker niet bij vergissing te nabij het graf zouden komen en daar door toka's die er omwaren tot een prooi gemaakt zouden worden.

Na de begrafenis wordt een maaltijd gehouden, — het begrafenismaal — voor allen die tot de begrafenis medehielpen. Is men verzadigd, dan blijft men, bij de restantjes, nog lang bijeen, om nu, voor het eerst na het overlijden, de trom weer te kloppen bij het zingen van doodenzangen.

Voorloopig, meent men, komt de ziel nog niet tot het volle bewustzijn, dat zij van 't lichaam gescheiden is[3]. Eerst den derden dag na het overlijden, wordt zij, door vroeger afgestorvenen, met haar staat in kennis gesteld. "Merkt ge wel", zeggen ze, "dat ge geen lichaam meer hebt? je handen, waar zijn ze? »ze zijn afgevallen". Dan ziet de ziel dat zij geen lichaam meer heeft en zij stort daarover vele tranen. Nu gevoelt zij zich zeer eenzaam, en het is zeker in verband daarmede, dat op dien derden dag na het overlijden — den morgen na de begrafenis — de familieleden van den overledene een haar-offer brengen; d. w. z. van de lokjes aan de slapen en van de wenkbrauwen wordt het uiterste puntje afgeschoren (bijna niet te zien)[4] om de ziel door het offer van een deel van zichzelf, in den waan te brengen, dat de nageblevenen haar gevolgd zijn. Dit scheren

[1] Mededeelingen, bl. 196.

[2] Tradities, 243.

[3] Mededeelingen, bl 202.

[4] Dus ze maken het niet zoo grof, als in het art. „overlijden" in de Encyclopaedie v. N. I. wordt gezegd: „de Galelareezen en Tobeloreezen van „Halmahera knippen de familieleden de wenkbrauwen en het haar boven het „voorhoofd af."

wordt verricht door eene vrouw, die momenteel geen doode in de familie heeft.

Daarna gaan ze naar het meer, baden zich en wasschen het haar met kokos-raspel, om zich te reinigen van de onreinheid, die hen door 't sterfgeval aankleeft. 't In aanraking komen met- of in de omgeving komen van een doode maakt onrein. Djini-vereerders (geestenzieners) mogen niet in een sterfhuis gaan, of een doode aanraken, ja zelfs geen spijzen gebruiken, die in 't sterfhuis geweest zijn, anders wijkt hun djini van hen en kunnen ze geen geesten meer zien. Dezen verlaten zelfs hun eigen huis, als er een huisgenoot gaat sterven, de zorg voor den overledene aan de andere familieleden overlatend. Ieder en alles wordt onrein door 't in betrekking komen met een sterfgeval (stinkt in den neus der beschermgeesten, 't geen hen verre houdt); zoo worden hier zelfs (waar men anders niet zooveel wascht en plast uit zindelijkheid) de trommen, bij 't doodenfeest geslagen, gewasschen na afloop van dat feest. Zoo luidt ook Traditie 303: „als ze dooden aanzeggen, moeten ze „(zij wien men het aanzegt) zich reinigen met roet of water.

Zonder bovengenoemd offer en de daaropvolgende reiniging, komen de nagebleven familieleden niet los van de ziel des overledenen. Is b. v. een familielid buitenaf gestorven en heeft men daarvan geen kennis gekregen, zoodat men zich op dien derden dag niet geschoren of gebaad heeft, dan blijft de ziel des overledenen, als soso = „schim" de nageblevenen bij en hindert hen in al hun arbeid: persen ze kalapa uit, ze krijgen geen olie; kloppen ze sagoe, ze krijgen geen meel; gaan ze op jacht, de soso belemmert hen in 't zien van 't wild, enz. enz. Eerst als ze bericht ontvangen en zich geschoren en gebaad hebben, houdt dit op. Voor de volledigheid, meld ik hier nog, dat de overgebleven echtgenoot het scheren en baden één dag later verricht dan de eigen familieleden, daar zij beschouwd worden als slechts zijdelings tot de familie te behooren.

Hier zijn we nu gekomen aan een cardinaal punt „het rouwen", waarover ik — (het dogma der geleerden in aanmerking genomen) — kettersche gevoelens koester. KRUIJT (Animisme bl. 272) duidt stellig den rouw aan, als de bedoeling hebbende zich voor den overledene te verbergen. „Sommigen", zegt hij, „meenen „er in te zien eene poging om den overledene te overtuigen,

„dat men zeer bedroefd is over zijn heengaan. Dit motief moge „er later zijn bijgekomen, verschillende omstandigheden wijzen „er op, dat het inderdaad een zich verbergen is”. En dan wijst hij (met vele andere zeer overtuigende voorbeelden, waartegen het gewaagd schijnt op te komen) al dadelijk, op bl. 272, op de door mij, hier onder te vermelden, door de Galelareezen gedragen rouwteekenen — stukken van de lijkkleederen —, waarvan hij zegt: „hierin ligt duidelijk het streven om zich tot „deelgenoot van den overledene, tot mede-lijk, te verklaren, „opdat de ziel van den overledene hen ongemoeid zal laten”; en op bl. 273, in de noot, op de, óók door mij hieronder op te geven rouwverboden, onder de Galelareezen, die hij uitlegt als: „de begeerte om zich als ziel voor te doen, anders te zijn „dan gewoonlijk: want de zielen doen juist altijd het tegenovergestelde van hetgeen de levenden doen”.

Ik waag het echter toch, — op grond der Galelareesche gebruiken en de duiding die men daaraan hier geeft — mij te scharen onder de „sommigen”, die hij noemt, welke in den rouw zien „een poging om den overledene te overtuigen, dat men „zeer bedroefd is over zijn heengaan.

Vóór ik tot mijne verdere mededeelingen overga wijs ik er nogmaals op: 1e dat men hier wanneer men zich op den derden dag geschoren en gebaad heeft, meent nu van den last, dien men van de dooden zou kunnen hebben, af te zijn; en 2e dat men hier in contact met de zielen der afgestorvenen wenscht te blijven, omdat men op haar de hoop stelt, dat ze, als goma of dilike, hen tegen alle booze geesten zullen beschermen.

Hebben de nageblevenen zich gebaad, dan komt men weer in het sterfhuis bijeen, om den rouw (boroka)[1] aan te nemen. Ten eerste bestaat die rouw in het nemen van reepjes van de kapala's die van de sarongs der lijkwaden zijn afgescheurd (zie boven). Deze draait men in elkaar en bindt men zich om hals of pols of enkel. In mijn Woordenlijst voeg ik daarbij: „zijn de „stukken groot dan worden ze ook nog wel als kleedingstuk „gedragen”, maar dit is indertijd eene verkeerde waarneming van mij geweest, z. a. mij later is gebleken.

Die bandjes draagt men, tot ze verslijten. Men zegt, dat men dit stukje van het kleed, dat met den overledene gegaan is, draagt „om hem te gedenken”. Behalve zoo'n rouwbandje,

[1] Zie Woordenlijst

blijft de moeder van een overleden zuigeling, nog zeer lang de b o b u r u s a (doek waarin men het kind hier steeds meedraagt) om den schouder geslagen dragen [1], met de luren (eenige lappen — zoo heel veel luren gebruikt men hier niet) er in. (Een kind verliezen, of een echtgenoot of echtgenoote verliezen, noemt men hier figuurlijk: o b e l e k a i p a g o - k a: de schouder is afgeknapt [2]. Is er één schouder afgeknapt, dan knapt ook heel gemakkelijk de tweede af: heeft de man z'n eerste vrouw verloren, dan is men huiverig om z'n tweede vrouw — den anderen schouder — te worden, omdat men dan kans loopt het niet lang te maken; is hij echter voor de tweede maal weduwnaar geworden, dan heeft hij niet zooveel moeite weder een vrouw te krijgen, daar hem nu beide schouders afgeknapt zijn en het gevaar dus voorbij is). Dus de moeder blijft het kind zoogenaamd dragen, om de booze geesten wijs te maken, dat zij nog geen afgeknapten schouder heeft, ten einde het afknappen van een tweeden schouder te voorkomen.

Ten tweede nemen de nabestaanden ook het gebruik aan om den mond te bedekken ('t zij alleen met de hand of met een punt van de sarong in de hand) als ze tot iemand spreken, opdat de stem gedempt klinke. Men ontkent, dat dit een zich vermommen — voor zielen of geesten — zou zijn, maar beweert dat het echt een teeken van droefheid is. Velen zijn minder nauwgezet in dit gebruik, of houden er zich ten minste maar korten tijd aan.

Maar er is meer: men laat zich den rouw meer kosten, dan het houden van deze uiterlijke teekenen. Ten derde nl. bedenken nu twee aan twee de nabestaanden voor elkander een verbod, dat ze de een den ander opleggen, om dat te houden tot al de feesten, die voor den doode gevierd moeten worden, zijn afgeloopen. Overtreedt men gedurende dien tijd het opgelegde verbod, dan betaalt men een boete, gelijkstaande aan de vergoeding, die men zou gekregen hebben, indien men 't verbod gehouden had. Men houdt bij het opleggen dier verboden rekening met 't geen de verscheidene bij z'n leven gewoon was te doen, te genieten, of waar hij voorliefde voor had. Was hij iemand, die met het s i ü [2]-net vischte, dan verbiedt men zijn vis a vis het eten van n g a w a r o [2]-visch; was hij een

[1] Tradities, 319.
[2] Zie Woordenlijst.

jager, dan verbiedt men het eten van hertevleesch; was hij rijk in porceleinen vaatwerk, dan bedenkt men het verbod niet een bord of kom te mogen gebruiken: te moeten eten van een pisangblad en drinken uit een klapperdop; was hij een liefhebber van sagoeweer, dan geeft men z'n vis à vis het verbod die te drinken; was zij een bezitster van vele kleêren, dan krijgt een dochter of zuster het verbod kleeren van lijnwaad te dragen en moet zij zich kleeden in foeja-baadje of sarong; was zij een jonge dochter en er nog al op gesteld grapjes en gekheid met de jongens te maken, dan mag een zuster gedurende den rouw, zich niet met jongeheeren bemoeien; spreken jongelui haar aan, of zeggen ze grapjes tegen haar, dan antwoordt zij niet; is er nu toch een jong man zoo op haar gesteld, dat hij het eind van den rouwtijd niet kan afwachten (want die rouw duurt circa een jaar, maar kan ook wel 2 jaar of langer duren, al na dat men door omstandigheden het laatste deel van het doodenfeest lang uitstelt), dan kan hij 't verbod opheffen, door boven den bruidschat te betalen de vergoeding, die haar door den oplegger van 't gebod zou gegeven zijn: *f* 10.— à *f* 20.—; zoo ook, wanneer de overledene een vriend had, iemand met wien hij altijd praatte — dan krijgt er een het verbod niet tegen dien persoon te mogen spreken; was zij een ijverige mattenmaakster, dan kan men een nabestaande verbieden in den rouwtijd matten te maken; of was zij een ijverige rijsttuin-maakster dan kan men een vis à vis opleggen in den rouw geen rijsttuin te mogen maken, maar daar de lossing van dit gebod nog al hoog is (*f* 30.— tot *f* 48.—), vervangt men het liever door haar te verbieden in dien tijd rijst te eten (rijst is hier n i e t het hoofdvoedsel; men eet veel bananen, aardvruchten en sagoe). Was hij een vermogend man, die zich nog wel eens de weelde kon veroorloven, visch of andere toespijs te koopen, dan krijgt er één geld tot verbod, d. w. z.: hij mag, als men t'huis iets eet, dat met geld gekocht is, daar niet van meeëten; was hij in zijn tijd een liefhebber van zekere banaansoort, dan wordt iemand het eten van *die* specie verboden; enz. enz.

Voor een vader of broeder die overleden is, moet een dochter of zuster, in den rouwtijd, als representant van den doode optreden speciaal voor de hier na te noemen ceremonie in 't doodenfeest, o s a j a i s a n g i; m o m a s a g o: zij maakt een scheiding in 't haar ('t haar wordt hier gewoonlijk gedragen, strak

naar achteren gekamd en in een condé op 't achterhoofd vereenigd); nu wordt 't haar losgemaakt en er een scheiding in gekamd — evenwel maar voor dat oogenblik — en later nog weer bij genoemde ceremonie. Wordt ten slotte het rouwteeken opgeheven, dan scheidt men haar nogmaals het haar en wordt de scheiding ceremonieel weggekamd: — o sago ja, tolomu; „de twee vereenigd, weer één gemaakt". Men geeft daarmee zinnebeeldig te kennen, dat zij „twee in één is" (sago = „tweeling", „wegscheiding", „gevorkte tak"). Is deze vrouw nog ongehuwd, dan is zij door sago van den doode te zijn, ook in den rouwtijd niet voor een huwelijk beschikbaar; evenwel een ongeduldig vrijer kan, door een geldelijk offer boven den bruidschat, van zóóveel de familie zelf bepaalt (f 30.—, f 40.— of meer) haar sago tolomu: „de scheiding doen wegkammen".

Waarvoor nu al die rouwverboden? Men wil er hier niet aan dat dat is, om zich, door anders te doen dan de levenden, als zielen in 't zielenland voor te doen; maar houdt vol dat het is om den doode te gedenken. Omdat hij dit en dat nu niet meer kan doen, genieten of hebben, wil men dat, uit liefde tot hem, zich ook ontzeggen. — „Wèl" zegt een bejaarde vrouw met een helder hoofd, met wie ik hier over spreek, tot mij: „al is het ook niet als boroka gegeven, toch zal menig moeder, „haar kind gedenkende, een spijze, die dat kind bij 't leven „lief was, langen tijd niet eten; „ik kan 't niet door de keel „krijgen", zegt zij. Of een broeder b.v., die er aan denkt, hoe „gaarne de overledene naar een feest ging en daarbij een lief-„hebber was van 't tatana (de anderen van z'n eigen meege-„brachte spijze presenteeren), zal vaak, óók al is hem dat niet „tot boroka gegeven, (niet naar een feest gaan, of daar niet tatana; dit vergat ik nog hierboven op te geven onder de verboden) nog lang zich onthouden van feesten of van 't „tatana op feesten".

Terwijl nu de familie nog zoo bij elkaar is, wordt tevens beraadslaagd en uitgemaakt wanneer het doodenfeest zal gevierd worden; want al wat we tot hiertoe behandelden behoort nog maar tot de begrafenisplechtigheden. Het kan zijn dat men om op 't oogenblik buiten 's lands vertoevenden, of omdat de rijst-

oogst nog verre is, of omdat men vreest nog niet zoo gauw klaar te kunnen komen met het bijeenbrengen van de noodige visch, kalapa, hertevleesch, enz. — het doodenfeest uitstelt; dikwerf echter wordt besloten het zonder uitstel (een week of zoo, noodig om alles klaar te maken, telt niet) te vieren.

Dit baden, scheren en b o r o k a s geven gaat ook weer gepaard met een eetfeest, waarbij de trom wordt geslagen en gezongen. Het schijnt wel voorgekomen te zijn, dat bij het begrafenismaal en bij dezen maaltijd de trom nog zweeg en er niet werd gezongen. Waarom? Men meent wegens groote droefheid. Evenwel daardoor kwam dan het heele dorp in den rouw (o d o k u of o t o n a i b o r o k a) en dit had dan ten gevolge, dat zoolang men in dat sterfhuis niet begonnen was met het doodenfeest en de trom daarvoor nog niet gehoord was, er, om welke andere feestelijke gelegenheid ook, in geen der andere huizen van het dorp een trom mocht worden geslagen (t a k o), ja zelfs geen foeja mocht worden geklopt (t a k o); die het dorst vermeten, zou er z'n leven door verkorten. Daar men dit zeer hinderlijk vindt, wordt dit tegenwoordig steeds voorkomen, door, hoe bedroefd men ook zij, toch bij deze maaltijden een weinig de trom en het gezang te doen hooren. Is de nagebleven een betrekkelijk alleen staande en onvermogende, dan laat men het soms wel bij deze maaltijden — waarbij dan wordt getromd en gezongen — en laat men verder het doodenfeest (wegens z'n kostbaarheid) achterwege, tenzij kinderen later nog vermogen genoeg krijgen, om er in te voorzien.

Maar we mogen de ziel niet uit 't oog verliezen. Nog steeds wordt zij belaagd door de t o k a 's die haar in hun macht willen hebben en tot een hunner maken. Om dat te voorkomen hebben, sedert het overlijden, een aantal geestenzieners elken morgen een somnambulische-slaap-seance gehouden, waarin hun geest, uitvarende, hun d j i n i (zienersgeest) opzocht, om met de t o k a 's te kunnen strijden. Deze seances worden 8 maal gehouden, en eindelijk heeft men de beklaagde ziel in z'n macht; in trance brengt men haar nu tot de aanspreekplaats van w o n g e en d i l i k e en tot de s a l a b e van de huisgeesten, maar nergens wil men haar nog ontvangen, zij is nog onrein; zij heeft nog de lijk (menschen)-lucht aan zich; zij kan dus nog niet naar de g o m a [1]-stad. Dus brengen ze haar weg en deponeeren haar

[1] Zie Woordenlijst en Mededeelingen bl. 202.

zoo lang, ergens aan zee in een groote schelp, of over zee op een eiland, of op de maan ('t schijnt dat de verschillende geestenzieners, daarvoor verschillende plaatsen hebben), tot tijd en wijl zij rein is. Zie zoo: nu is voor de ziel des overledene voorloopig gezorgd; op 't graf komt zij nu niet meer; dit wordt dus afgesloten (o boosu i peresu), omtuind met een laag hekje van kruislings over elkander gestoken bamboe-latjes. Den geestenzieners geeft men nu nog een maaltijd, terwijl ze bovendien nog met rijsttorens, schotels suikerkoek en eenig geld voor hun moeite beloond worden.

Heeft men besloten het doodenfeest niet uit te stellen, dan vangt men daarmee over eenige dagen aan. In de tusschenliggende dagen klopt men, tegen en in den avond, eenige uren de trom, met den slag van den doodendans (ḍebe-ḍebe), zonder dat er nog feest is; soms danst er een enkele schoondochter die tegenwoordig is, een poosje, maar dikwijls ook klopt men alleen, om het feest, dat op handen is, aan te kondigen.

Vooral als het een man of een jongen geldt, is het doodenfeest zeer luisterrijk. Ook voor de vrouw wordt het doodenfeest gevierd (natuurlijk met weglating van veel wat op de vereering van den held betrekking heeft); ook de vrouw wordt wel onder de goma's opgenomen, maar dat is toch maar zoo-zoo; de zielen der mannen, der helden, zijn de ware beschermgeesten.

Men moet in aanmerking nemen, dat dit volk niet meer is wat het was. Het toezicht van de Kompanie heeft hen wel gedwongen langzamerhand een stil gezeten stam van landbouwers te worden (hoewel er toch nog altijd de oude zwerfgeest in zit en er velen buiten 's lands zijn, als jagers, visschers, verzamelaars van boschproducten, enz.). Maar vroeger was de Galelarees een der beruchtste zeeroovers. Voor langen tijd uitzwerven was zijn lust. Met hun prauwen kwamen ze naar Batjan, Obi, op en rond Ceram, Banda, Tenimber, Nieuw-Guinea, Boeroe, Soela, Banggai, Toboengkoe enz. Overal kon men ze vinden en vindt men er nog velen, die zijn blijven hangen. Hun vrouwen volgden hen dikwijls. Nu hier, dan daar zetten ze zich neder; de vrouwen legden een tuintje aan en de mannen klopten sagoe, die bijna overal te vinden is, en vingen er een vischje of doodden een hert of zwijn. Maar vooral namen ze hun kans waar om in die buitenwateren zeeroof te plegen en

de kustbewoners te overvallen met geheele vloten van prauwen. Wie men in vaartuigen aantrof werd overweldigd, beroofd en zoo hij er 't leven af bracht, slaaf gemaakt; in z'n vaartuig hakte men een gat en liet het zinken. Met het eerste hanengekraai, landde men, viel een dorp aan, doodde de slaapdronken lui die zich verweerden, maakten de overlevenden slaaf of slavin, roofde hun schatten en stak hun huizen in brand. Boeroe had geen bevolking meer aan de kust; uit vrees voor de zeeroovers verbergden ze zich in 't binnenland. Ik ben in 1884 een tijdje op Boeroe geweest en had een jongen Galelarees bij mij; overal baarde dat opzien: zoo'n pur-sang Galelarees moest wel een roover en moordenaar zijn; men deed mij de schrikbarendste verhalen hunaangaande. Was de Galelarees niet op zeeroof uit, dan had hij oorlog met de Taboeroe's, in de bergen achter zijn land, of was met de hongi (oorlogsvloot) van den Sultan mee of met de hulptroepen door den Sultan aan de Kompanie geleverd voor haar oorlogen (op Java, Ceram, Banggai, tegen den opstandeling Hasan in 't Maba'sche enz.), van waar hij gewoonlijk ook terugkeerde met rijken roof. Die oude tijden leven nog weer geheel in de doodenfeesten op: de man (al is het maar uit de traditie) is een held, als zoodanig wordt hij geëerd en daarom is, wat de vreemdeling nu aanziet voor wonderlijke gebruiken, symboliek.

Om te beginnen wordt het doodenfeest ingeluid (eigenlijk; ingetromd); i si tako mangale [1]. Tegen den middag van dien eersten dag komen overal mannen bijeen (eigenlijk moeten het alleen zij zijn, die als hulptroepen in oorlogen zijn meegeweest). Onder een glaasje sagoeweer, zitten ze een stang (bamboetje van een vadem lengte), met lauweren te versieren [2] (o weka i kokoto-no), ook wel: o weka i sangi), ter eere van den overledene, als uit den oorlog terugkeerend held.

Voor elken krijgstocht dien hij meegemaakt heeft, worden 4, in golfjes gevouwen, vingers van het weka-blad (Livistona rotundifolia Mart.) als lauweren, voor hem om den stang gebonden, onder luid uitroepen van z'n naam en van de eer die ze hem aan doen, gevolgd door den nationalen juichkreet;

[1] Zie Woordenlijst op. tako.
[2] Zie Woordenlijst op: weka.

a-wu-jee en het afschieten van geweren. (Eigenlijk is er tegenwoordig haast niemand meer wien die eer toekomt, want de oorlogen waarbij ze door den Sultan als hulptroepen geleverd werden, behooren al lang tot het verledene en de Kompanie doet die tegenwoordig met de eigen soldaatjes af. Maar nu neemt men voor den betrokken persoon — zelfs al was hij een kind — maar aan, dat hij ook zoo'n held zou zijn geweest als zijn vader of grootvader: hij moet als oorlogsheld gevierd worden).

Is men eindelijk met het versieren klaar, dan wordt de stang voorloopig in huis gezet en voert men lustig een poosje den krijgsdans uit. Mogelijk dat deze ceremonie symbolisch beduidt: de tijding is ontvangen, dat de held met z'n vaartuig in de strandnegorij is aangekomen — (ook al komt men maar gewoon van een korter of langer verblijf buiten 's lands terug, — dan gaat er vast één de tijding naar het binnenland brengen; de vrouwen koken dan en brengen eten uit en dan houdt men in de strandnegorij vast met elkaar een maaltijd ter verwelkoming, zoodat men eerst over één of twee dagen naar 't binnenland komt, waarbij die vrouwen dan helpen de meegebrachte goederen, in en op hun draagmanden, naar het binnenland te brengen: vooral als er beenderen van in 't buitenland overledenen werden meegebracht, heeft dan de ontvangst thuis met veel ceremonieel, vooral van de zijde der vrouwen, plaats). Dus op die tijding zijn de oudgedienden dadelijk de lauweren, die den teruggekeerden held zullen uitgereikt worden, gaan klaar maken.

Daarna wordt een groot bont stuk doek aan een bamboe, als vlag, op het erf voor het sterfhuis opgericht en hier rondom heeft dien eersten nacht een ronde-dans of liever rondeparade plaats, uitgevoerd door de schoondochters van de familie. Eerst wordt haar in den vooravond een maaltijd aangeboden, maar daarna treden zij naar buiten en bewegen zich den ganschen nacht, op de maat der trom, in een kring, in staatsie-pas, rondom de vlag, van tijd tot tijd, bij een zeker deel der maat, met beide armen zwaaiend. Binnenshuis eet en drinkt men en zingt doodenzangen, bij de wijs die de trom slaat. Af en toe, opdat de rondloopende vrouwen, bij hun statigen pas, niet in slaap zouden vallen, slaat de trom ḍebe-ḍebe en dansen zij een toertje, onder luid uitgillen van haar a-wu-li-li-ee's. Legu

heet deze parade. Legu noemt men ook de ronde-parade in vaartuigen, door de dorpshoofden, om het vaartuig van den Vorst, als een eeresaluut, wanneer deze op bezoek komt en arriveert. Zoo stelt dus waarschijnlijk dit legu der vrouwen, symbolisch voor, het eeresaluut dat den uit den krijg komenden held, in ouden tijd, bij zijne aankomst ten deel viel. (De deelneemsters aan deze nachtelijke parade worden des morgens ieder beloond met f 0.07, in den ouden tijd een niet te versmaden gift).

De volgende dag is de groote dag (ma gilamo) van het feest. Reeds vroeg ziet men eenige vrouwen uitgaan. De 3 of 4 voorsten hebben zich ietwat als krijgslieden uitgedoscht; zijn er in dat dorp helmen (als pusaka, in den ouden tijd in den krijg veroverd) dan hebben een of twee harer er een op; maar de helmen zijn zeldzaam, dus hebben ze zich gewoonlijk maar een hoofddoek om 't haar geknoopt en over hare gewone kleeding een mannenbaadje aangedaan; een of twee hebben een geweer over schouder, de anderen zijn gewapend met een lans, of klewang en schild. Een viertal gewoon gekleede vrouwen volgen met draagmanden op den rug. Zij gaan tomake[1]: ‹voortdurend vinden›, dus ‹op buit uit›. Ik veronderstel in mijn ‹Woordenlijst› dat dit mogelijk moet afbeelden hoe men in oude tijden werkelijk op rooftochten uitging om zich de benoodigdheden voor een doodenfeest te verkrijgen. KRUIJT (Animisme bl. 340) zegt: ‹Het is zeer onwaarschijnlijk, dat zulk een gewoonte ooit bestaan zou hebben, terwijl wij overal in den Archipel het gebruik vinden, dat het geheele dorp aan een feest bijdraagt›. Ja, maar zij gaan geen bijdragen vragen uit het eigen dorp; zij gaan naar de andere dorpen, dringen ongevraagd in de tuinen, kappen daar eenig suikerriet af, eenige struiken maïs, of een bos pisang, of water voorhanden is; komen ook wel in de huizen en nemen er eenige cocosnooten als ze die vinden. Komen ze in de strandnegorij bij de handelaars, dan rooven ze niet, die menschen zouden de ‹adat› niet voor lief nemen, dus dààr vragen ze wat: krijgen dan ook wel eens eenige klappers, droge vischjes of wat geld. Al het verkregene (het is niet zoo veel — men speelt maar —) bergt het gevolg in hare draagmanden en wordt triomfantelijk naar huis gebracht. Men moet bedenken, dat, in den ouden tijd, zeeroof het bedrijf was van den Galelarees.

[1] Woordenlijst op make.

Nòg is het haast vaste gewoonte, dat een jonge man, als hij pas getrouwd is, een paar jaar buitenslands gaat. Natuurlijk was hij vroeger niet vòl màn zoolang hij nog niet op zeeroof uit geweest was, en tevens zal dan die tocht met een wel hebben moeten dienen, om zich de som voor den bruidschat noodig en die nòg soms lang na 't huwelijk eerst betaald wordt, te verschaffen. Waar nu het doodenfeest zulk een kostbare geschiedenis is, zie ik er niets onwaarschijnlijks in, dat men, om de middelen daarvoor te verkrijgen, op een rooftocht ging. In allen gevalle, of men voor dit doel ging of niet, moet bij het doodenfeest, het roemruchtig bedrijf van den man (den overledene) gesymboliseerd zijn, en dat had, dunkt mij, in 't tomake plaats.

Tegen den middag — het eten en drinken, met soda[1] (krijgsdans uitvoeren) der mannen, is dien ochtend intusschen aan den gang gebleven — begint de vereering, door de vrouwen van den overledene, als t' huis komend krijgsheld: o saja[2] i sangi = „ze omwikkelen de pluim" heet de ceremonie, hoewel dit er maar een onderdeel van is. De eer, met deze plechtigheid bedoeld, wordt den overledene persoonlijk aangedaan, daar hier voor hem optreedt zijn dochter of zuster, die sago (zie boven) van hem geworden is. Men begint met den saja te omwinden: het is een bamboelatje van een vadem lengte; in 10 (voor een kind 5) rondom langs het stokje aangebrachte insnijdingen, klemt men lapjes foeja. Het latje moet dus, dunkt me, een pop voorstellen, die men de foeja-kleeding (voor den man een lendewindsel) aandoet. Den top (het hoofd) versiert men met haneveeren (het symbool van dapperheid) en met roode veertjes van den lorre-papegaai (het symbool van vergoten bloed); het aantal veertjes regelt men naar het aantal malen, dat de overledene meetrok in den oorlog (kinderen zijn wel nooit uitgetrokken, maar, zoo zegt men, voor hen vraagt men iets van de krijgseer huns overleden vaders of grootvaders en eert hen daar nog eens voor). Die veertjes op den top zijn de eigenlijke pluim. Hierna versiert men beker, klewang, speer en schild van den overledene met weka-blad, als lauweren door hem in den krijg behaald.

---

[1] Zie Woordenlijst.
[2] Zie Woordenlijst op saja.

Dan treedt de dochter of zuster van den overledene op. Men scheidt haar het haar en stelt daarmede zinnebeeldig voor, dat in haar twee personen vertegenwoordigd zijn: de doode en zij zelf. Dan bindt men haar om 't hoofd een strook witte foeja, op 't voorhoofd in 2 opstaande punten uitloopend van achteren met lange slippen afhangend, o g o t o l a m a p o t e = „het achterhoofd van den witten kakatoeä" heet dit versiersel: de beduidenis weet men er mij niet van aan te geven. Ik heb gedacht, dat het in den tijd der foeja-kleeding een krijgsdos was, waarmee men ten oorlog trok, maar een poos geleden had ik noodig bizonderheden aangaande den oorlog en het gaan ten oorlog te weten en noodigde eenige voorname Heidenen uit, om eens met ze te praten. Ik vroeg ze o. a. ook betreffende de g o t o l a m a p o t e, of ze die, in plaats van hoofddoek b.v., droegen als ze in 't gevecht trokken, maar ze antwoordden ontkennend, zij wisten mij echter ook omtrent de g o t e l a m a p o t e geen naderen uitleg te geven. Het is mogelijk dat het moet voorstellen de t a l a, (zie boven): de witte hoofddoek, waarmee men den doode kist, om het te doen uitkomen, dat men in dezen, in zijne zuster verschijnenden, held, met een doode te doen heeft, maar 't is slechts een gissing.

Dan kleedt men haar (over de sarong) in manskleeding: lendewindsel, oorringen en armbanden en bestipt haar vervolgens met een zwart gebrande, in olie gedoopte, areeknoot, het voorhoofd, de jukbeenderen, den neustop, de schouders, den hals- en maagkuil en de elleboogs-, pols-, knie- en enkelgewrichten (men wil dat deze stippen voorstellen het door den held vergoten bloed, waarmede hij bespat is).

Daar staat de held op zijn geboortegrond: uit den met w e k a omkransten (zinnebeeldig met gemberblaren — de vurigheid van geest — en vuurroode b o e n g a - r a j a bloemen — bloeddorst — gekurkten) s i b i: nationalen beker. (een schuin afgesneden bamboe-kokertje) geeft een der vrouwen hem (haar) den eerewijn te drinken; terwijl daarna een andere hem (haar) spijzigt van een schotel krijgsmans-spijs (s a r a n g u-bananen, die omdat ze zoo licht zijn, den ten oorlog trekkende niet zwaar maken en hem zijn lichtheid, vlugheid van beweging laten). Dit is nog wel actueel; er zijn er nog velen, dochters en moeders, die indertijd uit den krijg terugkeerende vaders of zonen afhaalden; zij liepen de zee in, droegen de helden aan wal en daar stonden al anderen

met de als boven beschreven gekurkten, sibi met sagoeweer en met de tot onthaal meegebrachte schotels met spijzen.

Gedurende al de opgesomde bezigheden heeft men de trom geklopt, op een bizondere wijze (i si tako ma ngale[1]), en bij al wat men deed den naam des overledene uitgeroepen, met groot gejuich van mannen en vrouwen; b.v. men riep: hier omwinden we N. N.'s saja, awu-jee! a wu lilijé: hier bekransen we N. N.'s schild, d°! d°!; hier kleeden we N. N. met z'n oorringen, d°! d°! hier geven we N. N. palmwijn te drinken, d°! d°! enz. enz., bij al wat plaats vond. Is N. N. onthaald, dan vertoont men zijn luisterrijke thuiskomst. Hij (n.m.l. z'n sago, dus zij) wordt toegerust met de saja en met de bekranste wapenen, twee vrouwen geleiden hem (haar) op z'n tocht 2 maal om de woning; de trom slaat de ḍebe-ḍebe-maat en andere vrouwen (onder wie ook de als mannen verkleede vrouwen, die 's ochtends gingen tomake, die nu al weer thuis zijn) dansen al juichend, hem te gemoet gaand en passeerend in tegenovergestelde richting ook 2 maal om 't huis, terwijl zij als hulde fraaie matten aan z'n voeten leggen.

Nadat men hem (haar) zoo feestelijk ingehaald heeft, gaat men het huis in, ontdoet de representante van hare uitrusting en heft gezamenlijk het klaaggeween over den doode aan (z. a. men ook doet als iemand uit den vreemde thuiskomend, het huis betreedt, waar intusschen een der zijnen overleden was). Hiermede is deze ceremonie (geheel en al symboliek) afgeloopen. Zooals ik boven reeds gezegd heb, blijft de representante in hare functie, tot het boösu maódo. In dien tusschentijd mag zij geen dorpstempel (seri) betreden. Waarschijnlijk denkt men haar éénheid met den overledene zoo intens, dat zijn lijklucht (hij is immers nog in de plaats der reiniging), die den geesten zoo onaangenaam is, ook haar aankleeft, en wonge en dilike, die daar hun aanspreekplaats hebben, de wijk zouden doen nemen.

Tegen den avond van dezen dag komt het glanspunt van 't feest, het moḍoka-sisi, het gala-bal, door de schoondochters, ter eere van den thuis gekomen held gegeven. Van nabij en verre komen ze aan, soms wel 40 of 50. Haar gala is te overladen in Westersche oogen: over een witte kabaja, een sadaria

[1] Zie Woordenlijst op tàko.

(soort vest van zwart, geel, groen laken, met hel passement en lovertjes in krullen en rozetten belegd); daarover een samaar van laken, zijde of fluweel, in de helste kleuren, met breed zilver- of goud-galon (in plaats van de samaar ook een officiersjas met epauletten, of een stalen pen of een dure kabaja van a-jour goed met kanten of iets anders opzichtigs); sarongs in verdiepingen, 2, 3 gedrapeerd over elkaar, vastgehouden door een buikband met min of meer kolossale gouden of zilveren gedreven buikplaat of gesp; soms nog over elk der armen een opgevouwen blinkende of zijden, of met zilverdraad omweven sarong (de grootste verscheidenheid, ieder weer anders dan de ander); om den hals een keten van rijksdaalders of vlaamsche rijders, al of niet afgewisseld met groote kralen; soms is de keten zoo lang, dat ze als bandelier wordt gedragen, terwijl ook vaak een mooie sarong bandeliersgewijze over den schouder hangt; 't hoofd is versierd met een zilveren band, waarvan rondom kettinkjes van lovertjes afhangen; in de kondé, een kam met gouden of zilveren beugel, en een krans van gouden haarnaalden met groote steenen; verder gouden maantjes, vleugels van — of wel geheele opgezette — paradijsvogels, ja wat niet al; in de ooren gouden hangers; handen en voeten zijn bloederig rood gekleurd met sap van de balsamine (g i a - b e b e = eendepootjes); aan de vingers prijken vele ringen met bonken van steenen; aan de polsen armbanden van zilver of goud; om de enkels zijn enkel bandjes van palmharen gevlochten, terwijl ze daarenboven nog vaak met gouden of zilveren ringen versierd zijn.

Waar men al deze heerlijkheden buitenslands zeer duur heeft moeten koopen — in zooverre ze niet in ouden tijd geroofd zijn — hangt er voor een schat van geld aan zoo'n baldame. Maar hoe rijker zij uitkomen, hoe meer eer voor den doode: in haar toch wordt tentoongesteld al de pracht en heerlijkheid die zij aan de helden te danken hebben. Doch laat ons haar even gadeslaan. Daar komt een der baronessen of hertoginnen (het is hier alles oude landsadel, zonder titels natuurlijk) aan in hare volle pracht, veelal op den linkerschouder, met de linkerhand ondersteund, een porceleinen schotel met witte rijst, achter haar, haar stoet, met meestal nog een porceleinen pul vol rijst, een porceleinen schotel met suikerkoeken (soms zelfs met een versierde baar op pooten: p a n d a n g a waarop een vier

à vijftal, fantasiebaaltjes — moskee of schip — met rijst en schotels suikerkoeken op een fraaie mat gerangeerd staan) en de noodige doozen, met kleeren en sieradien.

Daar bereikt zij het dorpserf; de trom (die zang- en paradepas sloeg) roert zich sneller (voor danspas) en daar komt zij, in wiegelende en draaiende cadence, langzaam de feestwoning nader, van haar schotel rijst handen vol grijpend en onder den dans rondstrooiend — evenwel van deze en de andere goede gaven, die zij meebrengt wordt ze ijlings door uit het feesthuis toeschietenden ontlast; de rijst, die zij meebrengt krijgt zij betaald: f 0.20 voor een schotel, f 0.40 voor een pul en f 2.50 voor een pandanga; — weldra heeft zij de vlag (waarom men den vorigen nacht het legu uitvoerde) bereikt en haar plaats, in den kring daar omheen, ingenomen.

Intusschen naderen weer twee, drie nieuwe stoeten en maken op dezelfde wijze hun entrée. Eindelijk wordt het een zee van kleuren en kleeren, pluimen en sieraden. Daar wordt een der dansenden, door vrouwen, het feesthuis ingehaald. Het is een onlangs pas in de familie aangetrouwde schoondochter, die haar eerste bal meemaakt; de familie eert haar, door haar uit haar familieschat nog eens over te kleeden en op te dirken; daarna treedt zij weer in de rij der danseressen. Ook van de anderen verlaat er af en toe ééne den kring, gaat naar haar gevolg aan den boschrand en wordt uit de medegebrachte doozen nog weer eens omgekleed en met andere heerlijkheden opgetooid. Altijd door slaat de trom, nu eens pauzeerend in parademaat, dan weer, als er een nieuwe of op nieuw aangekleede danseres optreedt, in wilde dansmaat.

Zoo gaat het voort tot het donker valt. Men begrijpt dat alles uit de omliggende dorpen is saamgeloopen om van het heerlijk schouwspel te genieten. Tegen donker wordt uit het feesthuis een grooten schotel pinang en sirih buitengebracht en op een mooie mat, bij de vlag neergezet. Daar omheen verzamelen zich mede danseressen en maken gebruik van de aangeboden versnapering. Is die genuttigd, dan voor het laatst nog eens allen in den kring en nog eens een paar recht wilde rondjes om de vlag, — met luid gebom van trommen en gedreun van gongs en gillend uitjuichen van de kreet: a-wu-lilijé! Wat een gegolf van de kleurenzee! wat een gedreun van geluiden! wat een fanfare van stemmen! wat een heer-

lijkheid! — O, ja! dat modoka-sisi is het toppunt van glorie voor de vrouw hier, en sommigen, al worden ze al braaf oud, doen er nog altijd met animo aan mede. Het komt er maar op aan of men dan Schwung heeft, van sierlijkheid in voet- en handbeweeg, bij de danspassen... O, nachtmerrie voor de jong getrouwde vrouw: hoe zal mijn debuut uitvallen!? Hoe oefent men zich als jong meisje in het verborgen, in de tuinen, bij maneschijn, om die voeten te dwingen sierlijk te draaien en te schuiven en om die gewenschte buiging van armen en spreiding der vingers, die dat ronddraaien moeten vergezellen, beet te krijgen. Heeft men de Schwung niet, dan ligt men achter de bank! Ja, 't is voorgekomen dat eene familie, om de oneer die haar schoondochter haar bij haar debuut had aangedaan, den zoon bewoog zich van de onwaardige te laten scheiden!

Is het bal afgeloopen, dan gaan de meeste schoondochters die van verre kwamen, met haar gevolg naar huis. Maar er is in het feesthuis nog genoeg volk overgebleven en dus kan men weer aan 't feestmaal gaan, dat door de feestgevende familie is toebereid. Terwijl de trom de maat slaat, waarbij men kan zingen, ter gedenking van den doode, is men, verzadigd van het opgedischte maal, overgegaan tot een „wandelende boterham", dat wil zeggen, men gaat tatana[1]: mannen bieden mannen, vrouwen aan vrouwen (de jongelui houden zich niet zoo strikt aan de afscheiding der seksen) te eten, van de door hen zelf meegebrachte schotels, waarbij dan tevens, uit het meegebrachte glas, een teug sagoeweer wordt aangeboden; dat gaat zoo van den een naar den ander (die schotels, waarin men met de vingers rondhanteert, beginnen er weldra minder smakelijk uit te zien, maar, 's lands wijs 's lands eer); hier vindt men tatana een genot den geheelen nacht door; altijd zijn er nog wel eenigen, die wat pauseeren en dan het gezang helpen onderhouden.

Tegen den morgen zijn er al velen verdwenen die slaap kregen of besoesd waren van de sagoeweer, doch er blijven altijd van uit de buurt genoeg fuivers over om het feest aan den gang te houden, ook wanneer nog weer anderen verdwenen zijn, als

[1] Zie Woordenlijst op tana

het daglicht is aangebroken, om nieuwen voorraad sagoeweer te zoeken. Van tijd tot tijd houden de plakkers den gang in 't feest door met animo een krijgsdansje uit te voeren. Nu ziet men weer veel vrouwen loopen om van nabij en verre bilangu[1] te brengen naar 't feesthuis; de bilangu bestaat in een schotel witte rijst als bijdrage tot het feest (zinnebeeldig zijn — bij 't doodenfeest — de schotels bilangu toegedekt met de zoo bittere papaja-bladeren). Heeft men geen bilangu gebracht, dan is men beschaamd om 's avonds op het feest te komen, — hoewel de steun, die de feestgevenden er door krijgen, tamelijk denkbeeldig is, want in plaats van haar rauwe rijst, wordt de schotel van de bilangu-brengster weer gevuld met gekookte rijst, waarmee zij naar huis terugkeert.

Den derden dag wordt het de gala-dag voor de mannen. Tegen den middag zijn de oudstrijders weer daar, die wij op den eersten dag den stang met lauwerbladen voor den held die verwacht werd, zagen gereed maken. Die stang (of stangen, want het éene dorp wint alle lauweren voor de verschillende krijgstochten, in verdiepingen om één stang; het andere dorp echter maakt voor elken medegemaakten krijgstocht een stang, elk met 4 wèka-vingers; die tot het dorp Puni behoort krijgt een heelen mast, met van afstand tot afstand voor elken krijgstocht een dwarsstang er door, waaraan de lauweren gebonden zijn) die stang dus wordt nu naar buiten gebracht en eer bewezen: so weka i si soḍa : voor de lauweren wordt gekrijgsdanst . De een wisselt daarbij den ander af en zoo houdt dat uitvoeren van den krijgsdans eenige uren aan, met veel gedreun en gebom van trommen en gongs en het afschieten van geweren rondom de dansers.

Vrouwen en schoondochters, uit de familie, brengen eereoffers aan de voeten van die zeer mooi dansen en draaien daarbij mĕnari'end en in de handen klappend, luid juichend om hen heen. De eereoffers bestaan uit fraaie matten van allerlei soort, baadjes, sarongs, broeken en andere kleedingstukken: (de kleedingstukken lossen de vrouwen weer, voor f 0.07 of f 0.14 en die centen, benevens de matten, verdeelen de dansers later onder elkaar). Is er aldus genoeg eer aan de

[1] Zie Woordenlijst op pilangu

lauweren bewezen, dan worden de stangen op het graf geplant, waar dan ook de saja een plaatsje krijgt.

Het gala-deel voor de mannen is evenwel de op dezen dag gegeven feestmaaltijd, gigima genoemd. Het maal is niet heerlijker dan op de andere feestdagen, — alleen is en wordt er een massa sagoeweer aangedragen door de schoonzoons, voor een deel gevuld in met kunstige figuren uitgesneden bamboes, gesloten met een kolossale, fraai uitgesneden houten stop (buka). Doch het heerlijke is dat de mannen zich heden zullen vertoonen in pracht van kleeding. De sadaria's, samaars (een soort los openhangende toga's), officiers-jassen, enz. van gisteren doen nu weer dienst; hoewel men tegenwoordig al hoe langer hoe meer jassen ziet van meer moderne snit in allerlei soort stof; — met keur van broeken in allerlei helle kleuren en van allerhande kostbare stoffen: gewoonlijk ook een sarong gevouwen om de heupen geknoopt of bandeliersgewijze om den schouder gehangen en den hoofddoek fraai wijd uitgevouwen en frisch van kleur op het hoofd; er midden in staat dikwijls, vooral bij de jongelingen, een fraaie halve-maan vormige, schildpadden kam; kostbare oor- vingerringen en armbanden mogen natuurlijk niet ontbreken. Vrouwen zijn natuurlijk ook in groot aantal meegekomen maar nu in bescheidener toilet. Mannen en vrouwen dragen hun schotels — waarvan ze dien nacht zullen presenteeren; — velen der mannen ook hebben een bamboe sagoeweer op den schouder. Weldra is het erf om 't feesthuis vol, langzamerhand, nadat men wat complimenten gemaakt, met elkaar gepruimd en gepraat heeft, vindt ieder plaats aan de, in de woning en in aangebouwde loodsen aangerichte tafels, waarop de spijzen en de sagoeweer in tal van porceleinen schotels, kommen en terrines, opgedischt zijn. Zoodra de inwendige mensch een weinig versterkt is, springt een der mannen het erf op met schild en klewang, want trommen en bekkens, slaan dreunend en gonzend de maat voor den krijgsdans.

Daar springt hij rond, in heftigen strijd met een heir van onzichtbare vijanden, die hij in allerlei richtingen en houdingen hakt en snijdt of tegen hen opdringt met z'n schild, alles op de maat der muziek; het duurt niet zoo lang of hij is vermoeid en huppelt terug naar de woning, waar hij de wapenen neerlegt bij iemand, die hij daarvoor uitpikt, en die dan wel-

dra hetzelfde tafereel, gevarieerd naar zijne opvatting, te aanschouwen geeft. Dat gaat zoo door tot de duisternis invalt en de trom weer de maat slaat voor het gezang, waarmede men dan den geheelen nacht, aldoor met de schotels rondgaand, voortgaat.

Schijnt de maan helder, dan wisselt men het t a t a n a nog wel eens met een poos s o ḍ a (krijgsdans) af. Tegen den morgen trekken velen van verder afgelegen dorpen af, maar het feest wordt, met eten, drinken, zingen en springen nog een dag of twee dagen aan den gang gehouden om de restjes op te maken. Het laat zich begrijpen, dat het geheele dorp, waar zoo'n feest gevierd wordt, al die dagen op stelten is. Er wordt veel gedronken, maar blijft men bij de sagoeweer, dan wordt men wel druk, schreeuwerig en praatziek, maar ergerlijke tooneelen vallen toch weinig voor; die wat al te veel gebruikt heeft, gaat een poosje slapen.

Als de kliekjes op zijn, heeft men den volgenden morgen vroeg tot slot het d j a d j a w a [1]: een ommegang-treurparade met trom, doch zonder zang; 4 maal om de woning en 4 maal om het graf. Vrouwen en meisjes uit het feesthuis en uit de buurt nemen er aan deel, voorafgegaan door 3 of 4 met de d o k u m a n g a l a [2]: (waardigheidsteekenen (het wapen) van het dorp) opgetooid. Afzonderlijk, om de vlag, nemen de s a g o (zie boven) en een paar schoondochters aan deze treurparade deel. Wie er aan deel nam, krijgt een kleine belooning: de hoofdpersoon in het „dorpswapen" f 0.20, hare helpers f 0.14, de vrouwen die meeliepen f 0.07, de meisjes f 0.03[5] en de kleinen op de arm der moeders 2 duiten. (D j a d j a w a is hetzelfde woord als hetgeen men gebruikt voor hetgeen overschiet, na klapper-olie-bereiding: bij analogie, besluit ik dus, dat het ook in dit geval beduidt: het „overschotje" van het doodenfeest).

Hiermede is het doodenfeest voorloopig geeindigd. Het wordt uitgeklopt — (uitgeluid) — de trommen worden gewasschen (en niet alleen de trommen, maar ook de bekkens en al wat tijdens het doodenfeest in gebruik was; ook de fraaie matten, sarongs en doeken, waarmede men het dak, van binnen tegen de atappen, beschoten had, om de woning een feestelijk aan-

---

[1] Zie Woordenlijst.
[2] Zie Woordenlijst op: n g a l e.

zien te geven — deze laatste artikelen besprengt men maar eventjes, om ze niet te bederven — en aan de „Schuldigkeit" is voldaan.

Is het doodenfeest naar vereischten gevierd, dan worden later de beenderen niet opgegraven.

Het slot van 't geheel is echter nog in 't vet, n.m.l. het: b o ò s u m a o d o: (het feest voor 't graf). Meestal heeft dat eerst plaats als er weer eens rijst geoogst is. Door omstandigheden, wordt het ook wel eens langer uitgesteld, maar te lang mag toch niet: dan wordt de overledene toornig, want het heet dat, zoolang niet dat slotfeest gevierd is, hij altijd nog, als ziel, z'n doodkist op den schouder met zich moet dragen.

Het is een gewoon luisterrijk eetfeest, dat 3 à 4 dagen aangehouden wordt en slechts gekenmerkt wordt door 't b a r ò k a p a h o i ('t wegnemen van de rouwverboden) en het versieren van het graf. Tot zoo lang dus duurt het rouwen; tot zoo lang ook blijft de weduwe beschouwd als vrouw van den overledene en mag zij geen nieuw huwelijk aangaan. Met dit laatste feest komt men pas geheel los van den doode en wordt zijne ziel geheel vrij: hij mag nu de doodkist van den schouder werpen.

Het wegnemen der rouwverboden doet men door twee aan twee, over en weer zooals men de verboden oplegde, ze nu weer op te heffen en er de belooning voor te geven die er voor vaststaat. B.v.: heeft men niet mogen spreken met den vriend van den overledene, dan wordt men daar nù toe in staat gesteld en ontvangt f 8.—; heeft men geen sagoeweer mogen drinken, dan presenteert men u nu een vollen beker en betaalt u f 2.—; de vrouw die geen lijnwaden-kleeren mocht dragen, maar zich in foeja moest kleeden, wordt nu gekleed in een nieuwe sarong en kabaja en krijgt f 2.—; mocht iemand geen visch eten, dan wordt hem nu visch ge-t a n a-d (gevoerd) en hem f 1.— smarteloon gegeven; evenzoo die geen hertevleesch mocht eten of zekere bananen; enz. enz. De dochter of zuster die men het haar had gescheiden, om als s a g o (representante) van den doode op te treden, wordt nu de scheiding weer uit het haar gekamd (o s a g o j a t o l o m u) en krijgt uit de erfenis een deel in geld, porcelein en akkers.

Gelijk met dit opheffen van den rouw, heeft op den laatsten dag van dit feest de grafversiering plaats, waarvoor, eenige

dagen vóór het feest, reeds alles is klaar gemaakt. De versieringen bestaan in: kettingen van de pit, van het loof van de wilde casave (gilitopa), in stukjes van 3 à 4 c.M. gesneden en aangeregen (om den anderen is één stukje rood gekleurd), strooken gekleurde foeja en vlaggetjes van foeja. Met die vlaggetjes gaan op den morgen van den laatsten dag, onder tromslag en zang, eenige jonge meisjes een tocht door de dorpen maken (padji [1]); zij worden weer voorafgegaan door kinderen, die de dorps-emblemen dragen. Hier en daar rust men; ze trekken natuurlijk de aandacht der jongelingen, die haar volgen en er wordt veel geschertst en geplaagd. In den laten namiddag komen zij terug, maken met de vlaggetjes nog een ommegang om het graf en planten die daar neer, terwijl nu ook verder het dak van het graf, slingersgewijze met de strooken foeja en de gekleurde kettingen wordt versierd. De jongelingen, die medegeloopen waren, worden dicht bij 't dorp door de familie gegrepen, en gedrongen tot blijven, om met de meisjes dien nacht, voor het laatst het wela[1]- en toku[1]-spel te houden.

Dit is het pretje, dat de jeugd voor elken doode ten deel valt. Voor elken doode mogen ze dit spel ('s nachts, als vader en moeder naar bed toe zijn 8 nachten lang) spelen. Daarvan hebben ze al 7 nachten genoten, in den tijd tusschen het doodenfeest en het feest der grafversiering, maar nu wordt het besluit er van gemaakt. Het houdt nu tot den morgen aan (de vorige 7 maal ging men bij 't eerste hanegekraai al uit elkaar). Na zonsopgang wordt een laatste toer wela en toku gemaakt en daarna onder schertsen, stoeien en plagen het gebruikte touw (voor 't wela-spel), in het meer weggeworpen; waarbij men elkaar, over en weer, spelend met handen vol water gooit (zeker óók om de onreinheid, die door dit feest hen aankleeft, af te wasschen) en daarmede is de heerlijkheid van 't doodenfeest afgeloopen.

Natuurlijk kost zoo'n doodenfeest handen vol geld. Zeer waarschijnlijk moet al de tentoongespreide luister den overledene een geëerde plaats in 't doodenrijk bezorgen en verwacht men, dat hij uit dankbaarheid de nagebleveneu machtig zal beschermen, tegen alle lagen der booze geesten. Maar de gedachte daaraan

[1] Zie Woordenlijst.

treedt bij den Alfoer hier al zeer op den achtergrond. Hoofdzaak is nù wel de begeerte om zich zèlf een naam te maken en den ander den loef af te steken in het ten toon stellen van rijkdom en praal. Ach, ja! de Alfoer in het Oosten is mensch, zoo goed als de Europeaan in het Westen en om mee te kunnen doen steekt de Alfoer zich nog gemakkelijker en ongegeneerder in echulden, dan men dat in het Westen doet.

Voor overleden vrouwen en meisje is het doodenfeest niet zoo luisterrijk; maar in z'n geheel is het hetzelfde met weglating der ceremonies, die bepaald ten doel hebben «den held» te eeren: het weka i kokoto-no, het saja i sangi en het weka i si soḍa. Ik zou bijna denken, dat, in den ouden heldentijd, de vrouwen nog wat minder in tel waren dan tegenwoordig — (nù ook nog, stelt men op hare zielen — als goma: «beschermgeesten» — weinig prijs; die zielen worden òòk wel opgevangen en ten slotte in de doodenstad gebracht, maar voor de bescherming stelt men uitsluitend z'n hoop op de zielen der vaderen). — 't Zou dus mogelijk zijn, dat men in dien tijd geen doodenfeest voor haar vierde, doch het bij begrafenismaal, scheren en baden en ten slotte het feest der grafversiering liet bestaan. Dan zou, waarschijnlijk ten tijde van veel ziekte, door de geestenzieners kunnen verklaard zijn, dat die plaag haar oorzaak had in den toorn der vrouwelijke afgestorvenen en dit aanleiding zijn geworden, om ook voor de vrouwen het doodenfeest te vieren, met weglating van het daarin te duidelijk op «de helden» betrekking hebbende. Symboliek voor de mannen, als «de helden», vind ik wel in het doodenfeest, maar symboliek voor de vrouwen niet: vandaar mijne veronderstelling, dat het oudtijds slechts voor de mannen in elkaar gezet zou zijn. Maar het is niets meer dan eene veronderstelling en de symboliek, die ik ten beste gaf, is meer «inlegging» dan «uitlegging». Van den Galelarees krijgt men geen uitleg, alleen maar het antwoord: «het is zóó onze gewoonte».

Wordt besloten, op den 3den dag na het overlijden (zie boven), dat het doodenfeest zal uitgesteld worden, dan graaft men als het doodenfeest gevierd zal worden, de beenderen des overledene op (om hem, door de zielenstof die ze aankleeft, als tegenwoordig te hebben), legt die in een mooi kistje en zet

dat kistje in een, als voor een doode, in huis gemaakte en versierde rouwkamer. Dan viert men het doodenfeest, in de orde zooals hier boven is verhaald en combineert daarmede het feest der grafversiering, waarbij nu echter niet het graf versierd wordt, maar de kleine stellaadje, daar tusschen de graven, waarop de beenderen in het mooie kistje, op den laatsten dag werden bijgezet.

Sterft iemand in het buitenland en krijgt men daarvan bericht, dan scheert en baadt men zich zoo spoedig mogelijk, terwijl men tevens den rouw oplegt. Nu wordt beraadslaagd of dadelijk het doodenfeest zal gevierd worden, of dat men daarmee zal wachten tot men met de beenderen (kobo)[1] des overledenen uit het buitenland huiswaarts keert. Wordt er besloten dat dadelijk het feest zal gemaakt worden, dan richt men in huis weer een versierde rouwkamer op en legt daar op de slaapbank, in stede van den doode een pop (de gari[1] de te beweenen persoon), waarin tijdelijk, door de geestenzieners, de ziel des afgestorvene gebracht wordt. Daarop heeft dan het gewone doodenfeest plaats. Met het feest der grafversiering wordt dan gewoonlijk gewacht, tot men met de beenderen uit 't buitenland komt, waarop men 't viert en de meegebrachte beenderen, nadat ze de noodige eer is bewezen, in een versierd stellaadje tusschen de graven bijzet. Wacht men daarentegen met 't feest tot men met die beenderen is thuis gekomen, dan combineert men 't met het feest der grafversiering voor dien doode.

Dat de ziel des afgestorvenen, die door de geestenzieners op een afgezonderde plaats werd gedeponeerd, tot tijd en wijle dat zij rein zou zijn van de lijklucht, tot dien staat van reinheid is gekomen, wordt kond gedaan door de goma's in de goma-stad, die haar nu bij zich willen hebben. Zij waarschuwen haar aanhoorigen op aarde, door hen hun toorn er over te doen gevoelen, dat men haar nog niet als goma (beschermgeest) der familie erkent. Het schijnt dat zij zonder die erkenning der nageblevenen, nog niet bij de andere goma's mag vertoeven. Dus een lid der nagebleven familie wordt krank en de gees-

[1] Zie Woordenlijst.

[2] Zie Mededeelingen, bl. 203.

tenziener, die wordt geraadpleegd, weet te verklaren dat deze krankheid eene bezoeking is en niet kan genezen, tenzij men een spijs-offer gezet heeft voor den laatst afgestorvene, wijl de g o m a's hun zegen en bescherming tegen de ziekmakende t o k a's zoolang zullen terughouden. Dan wordt in allerijl voor zoo'n offer gezorgd: rijst, met visch of hertevleesch wordt bereid en dampend neergezet bij de aanspreekplaats der g o m a's in de woning dier familie, en de afgestorvene als g o m a er heen geroepen, om den geest van dit offer (den wasem, den damp) te komen genieten. Heeft dit offer eenigen tijd gestaan dan vraagt men: ·grootvadertje! of grootmoedertje! als ge klaar zijt met eten zullen we het dan maar wegnemen? Hoort men daarop niets, dan geldt dit als toestemming: de g o m a is verzadigd. Maar tjirpt de huishagedis, dan is dit een waarschuwing dat de g o m a nog aan den maaltijd is en moet men met wegnemen nog wat wachten. Is de g o m a verzadigd dan begeeft hij zich naar de g o m a-stad.

Voor de gezamenlijke g o m a's eener familie, behoort van tijd tot tijd (b.v. éénmaal 's jaars) zulk een spijs-offer gezet te worden om zich van hunne voortdurende bescherming te verzekeren. Gewoonlijk echter wacht men daarmee tot ze waarschuwen (i t a p a n o), door hunne bescherming te onttrekken, en t o k a's toe te laten een der familieleden ziek te maken. De te hulp geroepen medicijnman (geestenziener) weet dan te vertellen, dat de g o m a's honger hebben en dan wordt er voor het spijs-offer gezorgd. Het gaat vergezeld met een eet-feest met familie en geburen, dat eenige dagen aanhoudt.

De Galelarees is niet vroom. De noodzaak slechts dwingt hem, om zijn plicht jegens de geesten te vervullen. Ook de tempel (aanspreekplaats voor den w o n g e en de d i l i k e's) laat hij vervallen en offert er niet, tot een algemeene ramp (b.v. groote droogte) geduid wordt 't gevolg te zijn van zijne nalatigheid; waarop dan de tempel hersteld of herbouwd, en, met een feest dat klinkt, een offer gebracht wordt. Zijn godsdienst wortelt niet in de liefde, maar in het eigenbelang.

Hiermede heb ik medegedeeld wat mij van vereering van- en rouw over de dooden, onder de Galelareezen, door aanschouwing en ondervraging bekend is. Ik wil me verre houden van generaliseeren. Maar ik heb de hoop, dat men, óók door dit

mijn zwak pleidooi, ten slotte zal komen tot het wèl maken van eene scherpe afscheiding tusschen zielen en booze geesten, zoodat dan, wat op rekening der laatsten moet komen, niet meer de eersten zal worden aangewreven en men zal herzien het dogma: «Het is een algemeen verspreid geloof, dat de geest »eens overledenen den achtergeblevenen en overlevenden niet »welwillend gezind is; men moet zich tegen dien geest wapenen, hem beletten, zoo mogelijk, terug te keeren tot de plaats van waar hij kwam».

Duma-Galela, 12 Februari 1913.

DE LEGENDE VAN MANSREN MANGOENDI [1]

DOOR P. J. F. VAN HASSELT.

Onder den titel: de legende van Meok Woendi heeft het Encyclopaedisch Bureau in Aflevering II (1912) een gedeelte gepubliceerd van 't verslag van den Luitenant der Infanterie E. Tydeman, bevattende eene legende door dezen gehoord op Biak (Schouten-Eilanden), gedurende zijn verblijf aldaar in 1911.

Deze legende is niet nieuw. Als legende van Mangoendi is ze reeds ettelijke malen gepubliceerd, in de Berichten der Utrechtsche Zendingsvereeniging en in andere door deze Vereeniging uitgegeven werkjes.

Voor 't eerst is, naar ik meen, deze legende opgeteekend door den heer Fabritius, die als koopvaardijkapitein met zijn schoener Fear not de wateren van Papoea doorkruiste van 1850—1860. De heer Goudswaard publiceerde deze legende, na ze van den heer Fabritius vernomen te hebben, in zijn werkje: De Papoewa's van de Geelvinksbaai in 1863 te Schiedam uitgegeven.

Later publiceerde mijn vader [2] de legende, o. m. in Deel XXXII (1889) van het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, onder Eenige aanteekeningen aangaande de bewoners der Noord-Westkust van Nieuw-Guinea , p. 266—268.

't Artikel van den heer Tydeman, zoowel als de andere publicaties van deze legende, zijn echter niet volledig. 'k Liet ze mij meermalen door verschillende personen uit verschillende streken vertellen, waardoor ik yollediger verhaal bekwam. 't

---

[1] **Manseren Mangoendi** Manseren of Mansren is heer. 't Stamwoord Sren is als zoodanig niet meer in gebruik, wel als Sjen in het Windessisch. **Man** duidt aan 't mannelijk, **in** 't vrouwelijk. **Manseren** is dus heer, gebieder, en **inseren** is gebiedster.

Mangoendi is „hij zelf." Manseren Mangoendi is dus: de heer, hij zelf.

[2] De Zendeling J. L. Van Hasselt.

Encyclopaedisch Bureau vond de legende wel waard om, met eenige daarmede samenhangende gebeurtenissen, in meer uitgebreiden kring bekend te worden; waarom ik 't waag 't onderstaande ter lezing aan te bieden, dat wel niet op de verdienste boogt van nieuwigheid te zijn, maar toch aanspraak meent te mogen maken op grootere volledigheid.

Wie de zeekaart der Noordkust van Nieuw Guinea beziet, vindt 136°-137° O.L. en 1° tot 1°20′ Z.Br. een groep eilanden, genaamd Padeaido Eilanden. Er staat een bijschrift bij: "Hier liggen waarschijnlijk nog meer eilanden"[1] Een dergelijke noot op 'n zeekaart is zeker tegenwoordig wel iets zeldzaams.

't Aantal eilanden bedraagt 35.[2]

De meeste zijn rotsachtig en stijgen hoog uit de zee op, enkele zijn zanderig en vlak. De zee is tusschen de eilanden in den regel ondiep.

't Aspect van de in de nabijheid liggende Schouten-Eilanden doet vermoeden, dat deze eenmaal een dergelijke eilandengroep vormden, die uit de zee opgeheven werd.

Één dezer Padeaido Eilanden ('k schrijf liever: Padèido) heet Meokwoendi. In April 1911 bezocht ik dit eilandje, waar nu slechts enkele huizen staan van menschen, die belang hebben bij den klapper-aanplant op dit eiland, of die zich hier veilig denken voor den langen arm der Kompani. 't Eiland is klein, vlak en zanderig. Een tijd lang was het station voor de schepen der Kon. Paketvaart-Maatschappij. De Chineezen en Ternatanen, die hier dammer, copra en schelpen verhandelden, gevoelden zich op dit eilandje veiliger voor de toen, zeer terecht gevreesde Biakkers, dan op de vaste kust van Biak zelve.

[1] Dit is de Zeekaart n° 155, Schaal 1:1 000.000, samengesteld te Batavia in 1889, uitgegeven te 's-Gravenhage in April 1900. De Zeekaart n° 155, zelfde schaal, samengesteld in 1912, uitgegeven te 's-Gravenhage in Nov. 1912 is reeds aanzienlijk beter, hoezeer nog onvolledig. Meokwoendi komt er op voor als "Mios Goendi. RED.

[2] De eilanden dragen de volgende namen: Owi, Roeibas, Rawandi, Aoeki, Mandi seroeni, Rarisbari, Meoswaiki, Nioemeni, Oereb, Konoori, Meokwoendi, Noesi, Meosbaboi, Pai, Pakriki, Mbronsi, Padeiodidori, Jeri, Meos Mangwandi, Meoswark wondi, Samakoeri, Roeni, Sanfoeri, Noekori, Darvi, Dirwè, Rosi, Kebori, Pasi, Nardi, Saboekanbondi, Oeibari, Wararasè, Adoritia.

De gespatieerde zijn alleen bewoond.

Later werd 't station verplaatst naar Angeraï, in de nabijheid van Mokmer, de eenige eenigszins veilige reede op de Zuidkust van Biak.

Geen belangstelling echter voor den klapper-aanplant was het, die mij op Meokwondi bracht. Ik wenschte 't eiland te zien, dat door honderden Papoea's met zekeren eerbied genoemd werd.

Als bezienswaardigheden toonde men mij een betrekkelijk nog jongen klapperboom. Dit zou de boom zijn, waaruit Mangoendi zijn sagoweer tapte. Voorts een marĕsboom [1], die in den tijd van Mangoendi daar reeds zou gestaan hebben en een grooten zwarten steen, Mangoendi's slijpsteen. Een stuk van dien steen slaan, zou een orkaan verwekken. Ook werd de plek getoond, waar Mangoendi's huis zou gestaan hebben.

In overoude tijden woonde hier een oud, stokoud man. Zijn huid, van ouderdom gerimpeld, was bedekt met een uitslag die hem den bijnaam Manamakeri [2] bezorgde.

Zijn hooge leeftijd belette hem echter niet zijn klapperboom te beklimmen om uit den bloemkolf sagoweer te tappen.

Op 'n morgen is zijne teleurstelling groot, als hij den bamboekoker ledig vindt. Blijkbaar is een dief hem vóór geweest, die zich 't kostelijk vocht heeft toegeëigend. Den volgenden nacht blijft Mangoendi waken aan den voet van den boom. Hoe verbaasd was hij, toch den bamboekoker leeg te vinden. Nu besluit hij den volgenden nacht in den top van den boom door te brengen. Het gelukt hem den dief te vangen, 't is niemand meer en niemand minder dan Sampari, Venus, de Morgenster. [3]

[1] De marĕs-boom (Mal. njamplong. Calophyllum Inophyllum L.) komt veel aan de kust voor. Hij maakt een prachtige bladerenkroon, bereikt een hoogen ouderdom. De bloesem is wit en welriekend, de vrucht kogelrond. De boom staat bij de Papoea's in zekere achting. Dikwijls heet hij de woonplaats van geesten te zijn en wordt dan gevreesd. Dan zal men den boom ongemoeid laten en hem geen tak ontrooven.

[2] Manamakeri. Mandarmakeri, Mansarmakeri. Deze drie namen vindt men in de onderscheidene publicaties dezer legende. 't Grondwoord is maker-wat jeuken beteekent. Manamakeri is. de man, die jeuk heeft (door zijn huiduitslag). Mansarmakeri zou wezen: de grijsaard, die jeuk heelt. Mandar zou de zeldzame overgang van s. in d. vertoonen, die echter hier verklaard kan worden door den nevenvorm Mantar, wat groot beteekent.

[3] Te Sor. noordkust van Biak werd me een klapperboom getoond, die niet mocht gekapt worden, want bij de wederkomst van Mangoendi zou de morgenster langs dien boom afdalen.

Deze is natuurlijk zeer beschaamd, op heeter daad betrapt te zijn en smeekt om vrijgelaten te worden. Haar angst stijgt, als in 't oosten de wolken door haar purper de komst van de zon aankondigen. Want als de zon boven de kim verschijnt, dan zal ze vernietigd worden. Ze biedt Mangoendi aan een marĕsvrucht en een gewoon stukje hout.

De marĕsvrucht, geworpen op de borst van eene maagd, zal bij deze zwangerschap verwekken. Wat Mangoendi met 't stokje zal teekenen, zal hem in werkelijkheid geworden.

Een meisje, dat aan 't baden is, werpt hij met de marĕsvrucht, en werkelijk na eenigen tijd blijkt 't meisje zwanger te zijn. Hare familie is niet weinig boos op haar, zij zelve niet weinig verbaasd. Op alle vragen moet ze 't antwoord schuldig blijven. Ze weet niet, wie de schuldige kan zijn, met niemand had ze gemeenschap.

Als eindelijk 't kind geboren is, dat Konori [1] heet, moet deze zelf den vader aanwijzen.

Daartoe wordt een dans georganiseerd, waaraan alle mannen van 't eiland zullen deelnemen.

Eerst dansen de jongelingen langs 't kind heen. Maar 't kind zwijgt, daarna de pas gehuwde jonge mannen, voorts de mannen van middelbaren leeftijd, voorts de grijsaards; 't kind zwijgt. Eindelijk de twee of drie stokouden. En nu noemt Konori, Mangoendi als zijn vader.

Groote verbolgenheid van de zijde der bevolking, volgt op deze ontdekking. Men maakt de prauwen gereed om weg te varen. Alles wordt medegenomen, opdat Mangoendi, moeder en kind gebrek zullen lijden, want dezen worden niet medegenomen.

Als allen weg zijn, zegt de vrouw tot Mangoendi: Gij hebt mij in groote moeilijkheid gebracht, hoe kom ik nu aan voedsel, gij zijt te oud om nog tuinen te ontginnen en prauwen te maken.

't Eenig antwoord van Mangoendi is: Ga maar eens thuis kijken! En daar ziet de vrouw tot hare groote verbazing een

[1] Konoor. Zoo heeten de pseudo-Mangoendi's ook. Er is hier dus verwisseling tusschen den naam van 't kind en den vader. Te Roon, Geelvinksbaai, noemt men ook de toovenaars (sjamaan) konoor. Deze heeten in de Doré-Baai: Mon.

overvloed van uitgezochte spijzen. Mangoendi had de kracht beproefd van Sampari's tooverstokje.

Dit stokje toont ook zijne kracht, toen Mangoendi eene prauw noodig had om met vrouw en kind weg te reizen.

De Biakkers vertellen, dat hij met zijn stokje eene groote prauw en een groot aantal roeiers tooverde, met wie hij in de oneindige ruimte verdwijnt. De bewoners van 't kleine eiland Aoeki beroemen zich tot de familie van Mangoendi te behooren, waarom ze ook wel de Manamakeri of Mandarmakeri genoemd worden.

De Noemfooren echter, bewoners o. m van de Doré-Baai, maken 'n ander slot aan 't verhaal, of liever voor hen begint 't belangrijkste. Als volgt:

Mangoendi met vrouw en kind voeren in 'n klein vaartuig weg, naar het westen. Als kleine Konori vermoeid van het lange zitten in 't prauwtje, zijn verlangen te kennen gaf om een weinig te spelen, dan was 't voor Mangoendi eene kleinigheid om even 'n eilandje te tooveren. Aan die speelschigheid van Konori danken we de eilanden tusschen de Padeido-groep en Noemfor, b. v. Rani, en de eilanden voor Sowek en Noemfor zelve.

Hier was voorloopig 't einde van den tocht, want Mangoendi vestigde zich hier.

't Bleef Mangoendi niet verborgen, dat zijn oude schurftige huid zijne vrouw onaangenaam was. Op 'n dag maakt Mangoendi in 't bosch een groot vuur, en gaat er in staan. Zijn oude huid valt af en wordt veranderd in koperen borden. Hij treedt uit het vuur en spiegelt zich in 't water, dat in een groote schelp was. Toen hij zijn spiegelbeeld had beschouwd, vond hij de kleur van 't lichaam te licht. Nogmaals stapt hij in 't vuur. En als hij nu zich spiegelt in 't water van de schelp, vindt hij de kleur goed. Hij tooit zich met armbanden en andere versieringen, en wandelt naar huis. De vrouw is hoogst verbaasd een haar onbekend jongeling te zien naderen, en 't huis binnen treden. Ze roept hem toe, verre te blijven, want haar man is niet thuis en deze zou 't zeer kwalijk nemen een onbekende in zijne woning te zien. Mangoendi stelt haar gerust en zendt haar naar 't bosch om de koperen borden te halen. Als ze deze ziet en als ook Konori zijnen vader herkent, is ze verblijd over de verandering, die Mangoendi heeft ondergaan.

Op den duur begint de eenzaamheid Mangoendi's vrouw te drukken. Ze verlangt naar meer menschen. Voor Mangoendi is de vervulling van dezen wensch natuurlijk maar kinderspel. Volgens sommigen doet 't tooverhoutje weer dienst; volgens anderen echter plant Mangoendi vier speren. Hoe 't ook zij, Mangoendi doet 4 huizen ontstaan met menschen.

Deze huizen zijn volgens de Noemfooren de vier hoofdfamilien, waarin ze verdeeld zijn, n. l.: Roemberpon, Angradifoe, Roemansra en Roemberpoer.

Mangoendi was aller heer en hij zorgde als een vader voor de zijnen. Hij gaf hun te eten en genas de kranken.

Eens echter toen 't voedsel schaarsch was geworden, en een kind ernstig ziek was, begon men aan Mangoendi te twijfelen. Tot de moeder van 't kranke kind had M. gezegd: Wees niet bang; als 't kind gestorven zal zijn, dan zal ik 't weer levend maken." Dit wekte den toorn der moeder, Infandwarndi, op; en ze uitte hare boosheid ondubbelzinnig in een echte Papoesche scheldpartij ann 't adres van Mangoendi, die op zijn beurt 't gebrek aan vertrouwen zeer euvel duidde en in een prauwtje wegtrok. Waarheen? Dat is niemand bekend. Maar Mangoendi komt terug, en dan begint voor de Papoea's de gouden tijd, de tijd, waarin volgens den Noemfor niemand meer behoeft te werken, en 't voedsel overvloedig is. [1]

De Biakker echter heeft nog meerdere verwachting van Mangoendi's terugkomst. Dan zal het tijdperk der Koreri aanbreken. Dit Koreri is afgeleid van 't grondwoord rer, een Biaksch woord, dat beteekent: van huid verwisselen z. a. b. v. geschiedt met slangen en kreeften. Wanneer de Koreri aanbreekt, dan zullen de kranken gezond worden, de menschen behept met wonden, zullen een feilloos lichaam krijgen, dooden zullen levend worden en levenden zullen niet meer sterven.

't Geloof van den Noemfoor in Mangoendi's wederkomst en in den toekomstigen heilstaat der Noemfooren is zeer verzwakt, maar niet geheel dood. De Biakker gelooft met zijn geheele

[1] Op Noemfoor zegt men, kan men nog de uitgedoofde sintels zien van 't vuur, waarin Mangoendi zich verbrandde, en de schelp, waarin hij zich spiegelde. Ik liet mij deze souveniers wijzen. 't Was echter niet veel bijzonders. Nog wees men mij een doorboorden steen: dat zou Mangoendi's geweer zijn geweest en een grooten steen in zee, dat zou Mangoendi's anker zijn.

hart aan deze dingen, die hem van de vaderen zijn overgeleverd.

En met dit geloof, hangen sommige gebeurtenissen samen, waarvan een enkele door het rapport Tydeman vermeld wordt, in de publicatie van 't Encyclopaedisch bureau.

Zoo nu en dan trad iemand op met de bewering Mansren Mangoendi te zijn of althans door hem te zijn gezonden. Groote bekendheid verwierf zich de tegenwoordige Korano van Mokmer, die in 1884 tot 1886 van zich deed hooren. Dat hij de eerste was, die met de praetentie optrad Mangoendi te zijn (rapport-Tydeman), is minder juist. Maar 't gelukte hem zich vermaard te maken, verre buiten zijne omgeving.

Zendeling Jens S[r]. meldde, dat zijne woonplaats Kwawi werd bezocht door afgezanten van een z. g. n. groot wonderdoener Mangoendi geheeten, die de bevolking aldaar door de verhalen van allerlei wonderen, die deze Konoor deed, trachtte te bewegen hem te eeren en schatting te betalen.

Mijn vader meldde o. m: 't Gerucht zegt, dat hij rijksdaalders en blauw katoen uit zee opvischt; een eindje sigaar in een geweer, en boombladeren in visschen verandert; grijsaards verjongt, voor een oud gebit een nieuw geeft, grijze haren in zwart verandert (l. c. p. 265-266).

Voor eenige jaren was er zoodanig een Konoor op Wandammen, 's mans heerlijkheid is uitgegaan als een nachtkaars, desniettemin loopen zij elken nieuwen bedrieger na.

Van eene andere zijde vernam ik, dat de Konoor last gegeven had, dat ze maar goed moesten zingen, dan zouden ze, als ze over vier maanden terugkeerden, deelen in al de voorrechten, die zijnen vereerders te beurt vielen.

Zendeling Van Balen meldde (Ber. U.Z.V. 1886, bl. 66): Tot wel verstand, dien ik thans mede te deelen, dat in het begin dezes jaars op Meokwondi, een der Biaksche eilanden, zich weder een Konoor heeft opgeworpen, die vertelde, dat eerlang door zijn toedoen een groot stoomschip met allerlei goederen voor hen zou aankomen, en dat ieder, die van de gelegenheid wilde profiteeren, nu maar bij hem goederen moest komen offeren. Kapt. Amos (een Ternataan, die als schoenerkapitein Nieuw Guinea meermalen bezocht) vertelde ons dit op Mansenam en zeide, dat Meokwondi toen vol volks was, van allerlei stammen, z. a. Ansoesers, Wandammers, Windessiërs,

Rhooners, Waropeners enz. Terwijl wij hier zijn, zijn er dan ook twee prauwen van hier terug gekomen, doch wij konden van hen niets te weten komen.»

En in de Berichten der U. Z. V. 1887 blz. 52 van de hand mijns vaders 't volgende, naar aanleiding van den moord op Kapitein Holland, gezagvoerder van de Corredo, stoomscheepje der N. G. Handel Maatschappij: Intusschen geloof ik wel, dat afgezien van den woesten aard der bevolking zij opgestookt is. Die opstoker is niemand anders dan de Konoor. Deze leugenprofeet wil gaarne den schijn aannemen, alsof hij ook de blanken overvleugelt; het oproer van voor 2 jaren, waarbij ik ter nauwernood een speerstoot ontkomen ben, was, althans zijdelings zijn werk. De bevolking was in eene opgewondene, ons vijandige stemming. De Konoor had bevolen, dat zij moesten zingen, veel zingen; dat deden ze dan ook; onder anderen was de inhoud van een hunner liedjes: We willen wel bij je komen, maar kunnen niet, de vreemde Hollandsche vogels sluiten de deur toe," terwijls dat ze telkens, dan die en dan die troep, naar hun beroemden heer gingen. Dat we op de Amberno [1] op een bank zijn gekomen, is naar hij voorgeeft, zijn werk, ‹ hij heeft het water droog gemaakt, enz.

In het »Rapport van eene reis naar de Noordkust van Nieuw-Guinea« door den toenmaligen controleur (later resident van Ternate) Dr. D. W. Horst, deelt deze mede: dat twee maanden geleden al de negorijen van het eiland Koeroedoe door eene vloot van 10 prauwen, bestaande uit Koridanen, Sowekers en Brakers, onder aanvoering van de Sengadjis van Korido en Sowek, den Konor van Sapoor en den Sengadji van Bosnek waren overvallen en gedeeltelijk verbrand. Daarbij waren twee dooden gevallen aan den kant van Koeroedoe, en 20 menschen slaven gemaakt.

De toenmalige Konoor, aanvoerder van sneltochten, is er maar al te goed afgekomen. De toenmalige resident, De Clercq, heeft hem tot hoofd aangesteld. Hij leeft nog, maar zijn invloed is niet meer van groote beteekenis. Zijn zoon, de Kapitein-laut Amas, heeft de leiding genomen. De regeering moest hem

[1] Bedoeld wordt de stranding van de Havik op Havik-eiland in de Mamberamoe, d.d. 22 Juli 1884 (verg. deze Bijdragen, 4e Reeks, X, 1885, p. 104—105)

onlangs doen gevoelen dat de oude tijden van geweldenarij voorbij moesten zijn. Hij had eene vrouw van Sowek met een geweerkolf dermate bewerkt, dat het schouderblad gebroken was, en dat om een quaestie, die hij met Sowekkers had.

'n Ander Konoor herinner ik me van 1901. Deze zond den controleur, nu ass. res. Van Oosterzee te Manokwari twee geel geworden marěs-bladeren. Op die bladeren stonden poppetjes geteekend. De brengers verklaarden den heer Van Oosterzee, dat er op hun eiland Noemfoor iemand verschenen was, die per prauw noch per schip er gekomen was; en deze had hun gelast die toeras (soerat = brief) aan zijn zoon te Manokwari te brengen. Deze zou wel weten, wat er op stond.

Van Biakkers vernam ik, dat deze Konoor, een grooten ijzerhoutboom uit den grond had gerukt, dat hij dooden levend maakte enz. dat hij ook gezegd had: Zoodra mijn zoon te Manokwari deze toeras leest, dan komt hij mij zien. Ik deelde dit den heer v. Oosterzee mee, die toen zijn oorspronkelijk plan opgaf, om naar Noemfoor te gaan.

Niet lang daarna kwam de Konoor in een met vlaggen versierde prauw zijn zoon een bezoek brengen. 't Eiland Mansinam voer hij goedgunstig voorbij, want als hij dat betrad zou 't eiland verzinken.

De wijze van optreden van dezen Konoor deed den heer van Oosterzee besluiten hem in de boeien te laten sluiten. 'k Heb hem bezocht. Hij leek mij aan auto-suggestie te lijden. Hij hield vol uit den hemel te zijn neergedaald. Den man werd spoedig zijne vrijheid hergeven; zijn invloed was echter gebroken. 't Was iemand die op Noemfoor thuis hoorde, er niet per prauw noch per schip gekomen was, maar er geboren werd.

Langen tijd hoorden we niet van 't optreden van nieuwe Konoors, tot in 1910 de Mamberamoe door een exploratiedetachement onder kapitein Franssen Herderschée werd bezocht. De Papoea's gingen zich natuurlijk afvragen: Wat doen de Hollanders nu daar? Eenigen waren heel gaauw klaar met het antwoord en zeiden: Wel, ze zoeken goud, 't begin en 't eind van den handel." De Biakkers philosopheerden echter, dat 't om Mangoendi en de Kareri te doen was. Met hunne meerdere middelen waren de Hollanders er in geslaagd te weten te komen, dat Mangoendi zich aan de Mamberamoe ophield.

Deze gedachte werd zeer gepropageerd door zekeren Mangi-

nòmi, die een Papoesche expeditie op touw zette naar de Mamberemoe. Aan die tocht werd o. m. deelgenomen door den kapitein-laut Amas van Mokmer, zoon van den beruchten Korano.

Het exploratie-detachement was door beri-beri genoodzaakt geworden huis-toe te gaan. Men vond er echter den Duitscher Dr. Moszkowski. Verscheidene deelnemers der expeditie vroeg ik, of ze Mangoendi gezien hadden? Neen, men had geen Mangoendi gezien, alleen hadden ze er een Ingris [1] gevonden. Alleen Manginomi was gelukkiger geweest. Mangoendi was hem verschenen en had hem gelast zijn komst op Noemfoor voor te bereiden. Hij beschreef Mangoendi als een reus, die ontzaglijk eten kon. Te Bawe op Noemfoor zou Mangoendi zijnen getrouwen verschijnen. Eene groote woning werd gebouwd. Naar her en der stuurde Manginomi boodschappers. Als er zóo en zóo veel stukken blauw katoen, zóo en zóo veel vrouwen enz. enz. waren dan zou Mangoendi komen.

't Huis was in twee deelen gescheiden. In 't éene deel mocht het publiek niet komen. Daar verschenen volgens 't zeggen de radja's van Tidore, Djailolo en Ternate, ja ook de radja van Holland; allen om de komst van den radja Papoea aan te kondigen.

'k Vroeg verlof zoo'n voorstelling te mogen bijwonen, wat mij niet toegestaan werd. De houding van een gedeelte der bevolking was niet welwillend Manginomi was gansch niet te spreken over de goeroe's, mijne onderwijzers, die hunne dorpen tegen den bedrieger waarschuwden, waardoor hem minder toevloeide, dan anders 't geval zou geweest zijn. Maar, wacht, was zijn dreigement, als ik mijn medicijn te vuur zet, dan zal dit de onwilligen bespatten, dat ze sterven. Handtastelijk trad hij zelfs tegen een der goeroe's op.

Als de spanning van de bevolking 't hoogst is, als 't publiek gaat vragen om vervulling der beloften, dan wordt zoo'n Konoor gevaarlijk; dan is b. v. een uitspraak als: Mangoendi komt niet, zoolang er vreemdelingen op 't eiland zijn, voldoende om de bevolking daadwerkelijk te doen optreden.

Zóóver is 't niet gekomen. Gelijk 't rapport-Tydeman meldt,

[1] Wat geen Hollander en toch blank is, wordt door de Papoea's Ingris (Engelschman) genoemd.

werd Manginomi gevangen genomen en naar Ternate verbannen.

't Een en ander toont aan, hoe vast echter de Poepoea's gelooven in hetgeen hun van de vaderen is overgeleverd.

Manokwari. (N. Nieuw-Guinea), 1913.

EENIGE OPMERKINGEN

naar aanleiding der verhandeling van den heer P. H. van der Kemp, getiteld: „De zilveren Java-ropijen van de jaren 1816—1817, naar archiefstukken",

DOOR J. P. MOQUETTE.

In dit Tijdschrift (deel 67, 1913, pag. 275 e. v.) komt een studie voor van den heer P. H. van der Kemp, getiteld „De zilveren Java-ropijen van de jaren 1816—1817, naar archiefstukken", dat, blijkens het voorbericht, een aanvulling levert op een opstel van mij, opgenomen in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen (deel LI, 1909, pag. 33 e. v.) over „De munten op Java geslagen tijdens het Britsch Bestuur 1811—1816, en na de herstelling van het Nederlandsch gezag, tot ultimo Juni 1817".

Aangezien ik zelf herhaalde malen wees op ongewenschte hiaten in mijn stukken — hiaten, die slechts door een studie van mij momenteel onbekende munten, dan wel onbekende of ontoegankelijke archiefstukken, kunnen worden aangevuld — zoo betuig ik den geachten schrijver in de eerste plaats mijn dank voor de moeite die hij zich getroost heeft, door die aanvulling te leveren.

Ik zou dan ook die studie, zonder meer, aanvaarden en er slechts bij voorkomende gelegenheid naar verwijzen, ware het niet dat de schrijver in zijn „Voorbericht" m. i. in de beoordeeling, deels veroordeeling mijner stukken, te ver gaat.

Binnen zekere grenzen blijft dat oordeel natuurlijk geheel voor rekening van dengene die het uit, en sta ik daar buiten; immers ik mag niet verwachten, dat iedereen mijne resultaten ongetoetst voor juist zal houden.

Maar de heer van der Kemp licht in zijn Voorbericht (pag. 275) uit mijn eerste opstel uit 1907 (over de Duiten in Nederland voor rekening der Oost Indische Compagnie geslagen) één zin, tracht daarmede mijn „onverstoordheid" aan te toonen, en zegt dan: „Erkennende dat het Bataviasche tijdschrift zich inderdaad niet licht beschikbaar zou stellen „tot gezellig keuvelen", vraag ik mij af, of de heer Moquette zonder in hinderlijke uitvoerigheid te vervallen, niet hier en daar wat dieper in zijn uiteenzettingen

had kunnen gaan. Om te blijven bij het onderwerp mijner verhandeling, gaf hij de beschrijving van de munten die onder het bestuur van de Commissie-Generaal van 1816—1817 in circulatie werden gebracht, zóó geheel buiten de muntverordening van 1817 om, *dat men haar zelfs met geen enkel woord vermeld vindt*[1], terwijl toch de door den schrijver aangeteekende gebeurtenissen met deze verordening in rechtstreeksch verband staan.

Alvorens verder te gaan, moet ik hier even herhalen, wat ik in mijn diverse publicaties met andere woorden zeide; n. l. dat het:

1°. mijn bedoeling was (en nog is) om de munten te beschrijven die vóór of in Nederl. Indië geslagen werden;

2°. dat ik wilde aantoonen welke munten echt zijn, en wat men als valsch te beschouwen heeft; en

3°. dat ik beoogde een *aanvulling* te leveren op de ter zake mij bekende werken, door te wijzen op leemten dan wel fouten in de gegeven data, dan wel in de beschrijving der munten zelve.

Zoo moest ik dus in dat eerste stuk[2], *slechts geleid door de aangetroffen munten*, aantoonen, welke jaargangen, en typen van de duiten, die op de verschillende munthuizen in Nederland voor de O. I. C. geslagen werden, bestaan, of bestaan kunnen.

Dat iemand die *slechts* met archiefstukken werkt, de moeilijkheden aan een dergelijke *technische* studie verbonden niet geheel voelt, begrijp ik; en ik kan er mij zeer gemakkelijk indenken, dat dergelijke stukken voor velen een weinig aanlokkende lectuur vormen.

Wil men echter een muntgeschiedenis schrijven, dan dient men zich toch, misschien wel in de eerste plaats, rekenschap te geven van het *materiaal*; dan dient men te weten welke munt men in een gegeven tijd verwachten mag; dan moet men weten wat echt, en wat valsch is; en zoo mogelijk dient men na te gaan aan welke bepaling òf reglement òf besluit een of andere munt of muntslag vast ligt.

Ik ben het volkomen eens met den Heer van der Kemp, dat al mijn stukken hun gebreken hebben, en ik zal de eerste zijn om te beamen dat het beter ware indien die stukken in een meer samenhangenden vorm verschenen, doch geleid door mijn onverstoordheid troost ik mij met de gedachte dat het wenschelijke voor mij niet steeds bereikbaar is.

[1] De *cursiveering* is van den Heer van der Kemp.

[2] Tijdschrift Bat. Gen. v. Kunsten en Wetenschappen, deel XLIX. 1907, pag. 319, en het vervolg daarop in deel L, 1908, pag. 1.

Ik ben het echter *niet* eens met den schrijver, wanneer hij mij verwijt in mijn onverstoordheid zóóver te gaan, dat ik de munten die onder het bestuur van C.C.G.G. in omloop gebracht werden beschreef *geheel* buiten de muntverordening van 1817 om, *niettegenstaande* de door mij aangeteekende gebeurtenissen met die verordening in rechtstreeksch verband stonden.

In mijn stukje De munten op Java geslagen tijdens het Britsch Bestuur 1811—1816, en na de herstelling van het Nederlandsch gezag, *tot ultimo Juni 1817*,[1] moest ik in de eerste plaats de werkelijk-Britsche munten behandelen; om daarna aan te toonen dat èn Prof. H. C. Millies, èn de Heeren E. Netscher en Mr. J. A. van der Chijs zich vergisten door aan te nemen dat de ropijen van 1816/17 nog als een voorbarige Britsche muntslag te beschouwen waren.

Doordat de Muntrede [2] van den Heer van der Kemp mij destijds onbekend was, heb ik die niet kunnen citeeren, wat ik anders zeker zoude gedaan hebben; doch ook wanneer ik die wel gekend had, zoude de vastlegging der ropijen van 1816/17 door mij niet anders geschied zijn.[3]

De muntverordening van 1817 (Indisch Staatsblad N° 4), gepubliceerd op 14 Januari van dat jaar, spreekt *wel* van een nieuwen standpenning die *geslagen zou worden*; doch deze is *nimmer geslagen*, zoodat die publicatie in dat opzicht een doodgeboren maatregel was.

Sub Ten Elfde wordt in die publicatie wel over Javasche ropijen gesproken, die (tegelijk met Souratsche en Arcotsche) tegen 120 duiten zouden blijven courseeren, doch zulks sloeg op alle Javasche ropijen zonder uitzondering, voor zooverre die nog in omloop waren.

---

[1] Tijdschr. B. G. van K. en W., deel LI, 1909, pag. 33. Reeds uit den titel van het stukje blijkt, dat ik niet verder ging dan ult°. Juni 1817, terwijl uit den tekst blijkt dat de muntslag die op dien datum eindigde, begon vóór 14 Januari 1817, datum van het Indisch Staatsblad N° 4.

[2] Gemakshalve, behoud ik hier en elders de afkortingen van den Heer van der Kemp. Het is zijne voordracht „De Nederlandsch-Indische standpenning van 1817", afgedrukt in het Tijdschrift voor Ned.-Indië, 1897, p. 228 vlg.

[3] In die „Muntrede" (noot 70 op pag. 355) maakt de Heer van der Kemp een zonderlinge fout: Prof. Millies citeerende, verandert hij het woord „munten" in „guldens". — De guldens van 1814 en 1815 van den Heer van der Kemp *bestaan niet*, want C.C.G.G. brachten de zoogenaamde Generaliteits-guldens mede.

Prof. Millies *wist het wel*, want hij bedoelde de *duiten door De Heus in Amsterdam* geslagen. — Die duiten voeren inderdaad de jaartallen 1814, 1815 en 1816.

Daarentegen toonde ik in mijn stuk aan, dat de ropijen in quaestie geslagen werden naar aanleiding van het Besluit van C. C. G. G. van 1 November 1816 N° 29, waarbij President en Raden van Financien werden aangeschreven „om de noodige orders te stellen dat de muntmeester te Sourabaija voortga met het aanmunten van gouden en zilveren ropijen, op den thans geregelden voet.... enz.

Verder toonde ik aan dat, naar aanleiding van dat Besluit, gemunt zijn:

259.969 zilveren ropijen [1] voor rekening van den Lande,
24.737 „ „ „ particulieren,
en 1.735 halve gouden ropijen „
welke munten alle geslagen werden met den *Britschen Stempel*, slechts gewijzigd voorzooverre de jaartallen betrof; en ten slotte gaf ik het geheim Besluit van C. C. G. G. van 24 Juni 1817 La. A., waarbij het gehalte der ropijen verlaagd werd (toen het te laat was), en het eveneens geheim Besluit van 27 Juni 1817 La. A., waarbij bevolen werd om de munterij te staken, dewijl men ontdekt had dat op het zilver *ruim 20 %* verloren was.

De ropijen in quaestie liggen dus, *aangezien op 1 November 1816 nog niets nader geregeld was*, onherroepelijk vast aan het *Muntreglement* uit den Britschen tijd, van 12 Maart 1813, voor het *gehalte* der ropijen gewijzigd op 1 Februari 1815. Aan deze feiten is niets te veranderen, en ik ben er vast van overtuigd dat geen enkel numismaat er aan denken zal om daarbij de Muntverordening van 14 Januari 1817 te betrekken.

Men kan nu natuurlijk wel aannemen dat C. C. G. G. reeds vóór 1 November 1816 over die Muntverordening gedacht hebben, zeer diepzinnig gedacht zelfs; doch het is zeer zonderling (indien zulks ten minste niet opzettelijk geschied is) [2], dat van

---

[1] Met een verschil van 1 ropij in de diverse opgaven.

[2] Het kan ook wel zijn dat slechts slordigheid in 't spel was, want alles wat men ten deze deed was „luk raak". – In het geheime Besluit van 27 Juni 1817 La A. sub 3° krijgt bijv. de fungd Resident de opdracht om op te geven „hoeveel het verschil zijn zal, wanneer de reeds op het vorig gehalte „gemunte ropijen, zilvere en goude (*sic*), worden vermunt op het gehalte „en de zwaarte van den standpenning of Nederlandsche gerande gulden, van „het gehalte van 19 stuiver 14½ penn: met bijvoeging van een berekening „der kosten welke op een partij van 50.000 zullen lopen". Daar het gewicht niet werd opgegeven, moest Zwekkert voor zijn berekening het gemiddeld gewicht nemen van eenige guldens. Dit bleek mij uit het antwoord van den Resident.

den nieuw aan te munten standpenning nòch het gewicht, nòch het gehalte genoemd wordt; en nog zonderlinger is het, dat men van de nieuw in te voeren duiten zelfs niet eens melding maakte.

En toch brachten C. C. G. G. aan duiten en halve duiten niet minder dan f 267.625 : 13 uit Nederland mede, duiten van een voor Indië geheel nieuw type, zoodat een vermelding er van toch noodzakelijk was geweest.

Men dacht er niet aan, evenmin als men in Nederland over den te gebruiken stempel had nagedacht. — Doch hierover straks.

In hun Publicatie van 14 Januari 1817 zeggen C. C. G. G. o.a.: Zijne Majesteit droeg ons op, om met de meeste naauwkeurigheid en zorge gade te slaan, alles wat in vroegere en latere tijden, met betrekking tot den staat der klinkende en papieren munt, in deze bezittingen had plaats gehad, om daarna in verband met echt staatshuishoudelijke beginselen en den veranderden toestand van bestier en handel de geschiktste bepalingen ter voldoening aan Zijne bedoelingen vast te leggen.

Inderdaad fraaie woorden! Doch de stukken uit dien tijd, en van lateren datum over dien tijd, lezende, heb ik mij dikwijls afgevraagd wat hebben die Heeren toch bestudeerd?»

De Heer van der Kemp komt tot de conclusie dat zij door hunne studien tot de overtuiging gekomen waren, dat de Java-ropij gelijkwaardig was aan den Generaliteits-gulden, en dat zij daarom zoo grif overgingen tot het voortzetten der ropijenmunterij.

Alles is natuurlijk mogelijk; doch dit maakt de zaak niet beter, naar mij voorkomt.

Dat men destijds in Nederland niet op de hoogte was waar het Indië betrof, en dat men niets wist omtrent de munten die in deze Kolonie gangbaar waren, is wel zeker. Ware men beter ingelicht geweest, dan zoude men ook den stempel voor de nieuwe duiten wel gewijzigd hebben, want ze droegen de Kaapsche waarde-aanduiding van 5 op 1/16 gulden, dus van 80 duiten per gulden instede van 120.

De Heus die de duiten leverde in 1814/15, was dezelfde die de leverantie had in 1802, en hij volgde blijkbaar slaafs het vroegere model, en veranderde alleen het wapen. [1]

Hoewel die Kaapsche gulden, die in 1803 tegen 30 stuivers

[1] Ik gaf afbeeldingen van alle varianten der duiten van 1814—1816 op Plaat XI in Tijdsch. Bat. Gen. K. en W., deel L (1908).

gangbaar verklaard werd, den Heer van der Kemp parten speelt,[1] kan ik toch niet gelooven dat men in Nederland dien voor een ropij heeft aangezien, ook al schijnt de samensteller van het Indisch Muntrapport van 1825 [2] zulks te vermoeden.

De Heer van der Kemp zou de Noot 2 op blz. 307 in zijne studie zeker anders ingekleed hebben, bijaldien ZEd. geweten had dat een Ind. gulden van 1803 *niet bestaat*, want alle Kaapsche guldens dragen (evenals de onderdeelen er van) 't jaartal 1802.

De ropijen waarvan het Muntrapport van 1815 spreekt, voerende de jaartallen 1803 en 1806, *moeten dus ropijen geweest zijn.*

Doch, de mogelijkheid erkennende dat men in Nederland door een slecht essai misleid werd, kan ik toch niet medegaan met het gevoelen dat men, op Java zijnde, de bepalingen omtrent den ropij-muntslag (afgezien van de verhooging van het gehalte op 1 Februari 1815) niet zoude gekend hebben.

Ik wil zelfs aannemen, dat men het betreffend reglement uit den Britschen tijd (dat naar het schijnt niet gedrukt werd) niet onder de oogen gehad heeft; doch dan *moet* men toch het

[1] Op bladz. 291 vertelt de Heer van der Kemp: „wel werd onder Daendels [sic] een „Koloniale gulden" in 't leven geroepen, doch er was slechts geweest „een geringe som van die nieuwe specie". Daar de Heer van der Kemp zijn bron noemt, was controle gemakkelijk.

Mr. W. C. Mees (1851) zegt op de in noot 2 genoemde bladz. 24: „In 1803 werd .... een zoogenaamde Koloniale gulden, met zijne onderdeelen, in omloop gebracht op een gangbare waarde van 24 Ind. St. welke schatting echter nog hetzelfde jaar op 30 Ind. St. verhoogd werd". Evenmin als Mr. Mees, kent Van Zuylen van Nyevelt (1847) den Kolonialen gulden van „Daendels", want ook hij spreekt (pag. 387) over den gulden die, met onderdeelen, in 1803 in omloop gebracht werd; dus bedoelt hij hetzelfde muntstuk als Mr. Mees.

Wat *Daendels*, hoewel die in Indië voor alles goed schijnt te zijn, te maken heeft met den Kaapschen gulden van 1802, in 1803 in Indië gangbaar verklaard, begrijp ik niet. (Men zie, desverlangd, mijn beschrijving van dezen gulden c.a. in Tijdschr. B. G. K. en W., deel L, 1908, p. 186)

Ook de samenstellers der Muntrapporten van 1815 en 1825 zijn steeds in de war, wanneer ze het over dezen gulden hebben; men zie slechts de plaatsen in het stuk van den Heer van der Kemp, waar die gulden ter sprake komt.

Dat die gulden slechts toevallig op Java verzeild raakte, en bij gebrek aan beter in omloop gebracht werd, wist men niet meer.

[2] Rapport d.d. 16 Dec. 1825 [door H. J. van de Graaff]. Zie 'sHeeren van der Kemp's studie, l.c. p. 281.

Reglement van *24 November 1795 gekend hebben.* Zoo niet, dan zouden de bewoordingen van het besluit van 1 November 1816 op den thans geregelden voet absolute onzin geweest zijn.

Ook alles wat verder in dat besluit voorkomt, omtrent den muntslag voor particulieren, en het slaan van *gouden ropijen*, wijst er op dat men van den vroegeren muntslag op de hoogte was; dat wil zeggen, dat men wist dat de zilveren ropij een gehalte zoude hebben van 9 penning 12 grein, bij een gewicht van 23 stuivers.

Slecht voorgelicht als men was, heeft men evenwel *het verlies onderschat:* en men heeft *niet geweten*, dat de muntmeester op 1 Februari 1815 nieuwe instructies ontvangen had. Van daar ook dat men in den eersten schrik het gehalte terug bracht op de *oude bepaling* van 9 penning 12 grein [1], want men wist toen waarschijnlijk nog niet dat Zwekkert met zulk een vaart aan 't munten geslagen was. Toen men eenige dagen daarna de schade geheel kon overzien, werd de zaak stop gezet.

Het is wel niet te verdedigen, doch het is begrijpelijk dat men later een en ander trachtte goed te praten. Doch zulks verandert aan de feiten m.i. niets; zoodat ik dan ook volkomen instem met de woorden van het Indisch Muntrapport van 1825 door den Heer van der Kemp (op blz. 321) geciteerd:

Dan welke ook de bedoeling geweest moest zijn, zeker is het, dat gedurende het bestuur van Heeren Commissarissen Generaal slechts eene enkelde soort Javasche ropijen [2] te Soerabaija is gemunt geworden; namelijk die van het gewigt van 8 engels $16\frac{16}{27}$ azen, en van het gehalte van 10 penningen, of tot de innerlijke waarde van $227\frac{13}{81}$ azen fijn zilver, volkomen overeenkomstig de laatste bepalingen, door het Engelsch Javaasch Gouvernement in den jare 1815 vastgesteld.

Alles wat door Elout (zie diezelfde bladz.) daartegen wordt

[1] Op bladz. 323 zegt de Heer van der Kemp: „Het behoort dan ook voor mij weer tot een van die dusterheden in de muntschulturen, dat C.C.G.G. toen ze eenmaal de fout van 10 penningen bemerkt hadden, niet radicaal teruggingen op het gehalte van 200 azen". — Juist dat men dit naliet, en eerst op de oude bepaling wilde doorgaan, is voor mij 't grootste bewijs dat men van het begin af die bepaling op 't oog had. Men wilde ropijen slaan en geen „standpenningen", en ware het verlies niet zoo groot uitgevallen dan had er geen haan naar gekraaid.

[2] Het zou juister zijn als hier tusschen gevoegd ware „voor rekening van den Lande".

aangevoerd, is goedpraterij. Men *wist*, dat de ropijen geen guldens waren; en men *wist*, dat het gehalte ± 215 azen fijn per ropij zoude zijn; doch men *wist niet*, dat eenige azen meer, zóóveel te beteekenen had; en men *wist niet*, dat het ± 227 azen fijn *zou worden*: waardoor men op het vermunte zilver een verlies van ruim 20 % zoude lijden.

Min of meer schamper, zegt de Heer van der Kemp op pag. 323: Maar kan de lezer, ik vraag niet de geachte schrijver zelf, iets begrijpen van dat 20 pct. verlies, waar hem onbekend is onder welke omstandigheden de ropijen uitgegeven moesten worden? Toch getuigt de Heer Moquette, dat men zich zoo erg in de vingers sneed. Natuurlijk dat de autoriteit het wel inzag, die van het gansche beloop der zaak op de hoogte was en voor wie het rapport moest dienen. Het verlies was ontstaan, omdat C.C.G.G. die ropijen van 227 azen lieten doorgaan voor stukken van 200 azen: het gehalte van den standpenning. [1]

Te recht zegt de Heer van der Kemp, op bladz. 322: «Het wordt mij bij de lezing der Muntstukken uit het tijdvak, dat wij hier onder de oogen zien, menigmaal donker voor de oogen.

Mij werd het dikwijls rood en groen voor de oogen; het heeft mij meermalen moeite gekost om ook maar bij benadering achter de waarheid te komen.

Hoe de lezers mijner stukken over die 20 % verlies gedacht hebben, durf ik niet beslissen; ik hoop alleen dat men niet gedacht heeft, dat ik een en ander slechts klakkeloos neer-, zegge naschreef.

Had ik de zaak destijds niet begrepen, of tenminste gemeend te begrijpen, dan zou ik zulks in den tekst, dan wel in een noot, vermeld hebben.

De mogelijkheid dat ik mij vergis, wil ik zelfs in dit geval niet geheel buitensluiten; doch m.i. wisten C.C.G.G., voorgelicht door de adviseurs die slecht op de hoogte waren, wel dat er een verlies zoude zijn, berekend op de *Indische waarde* van het zilver, doch men vermeende dat er berekend op de *Nederlandsche waarde* toch nog een avance zoude blijven. [2]

[1] Hoe goed de autoriteiten op de hoogte waren, is dunkt mij voldoende gebleken. — Hoe men echter een verlies van „20 pct." kan berekenen uit 't feit dat men ropijen van 227 azen (fijn) het doorgaan voor ropijen (of stukken) van 200 azen (fijn) is mij een raadsel.

[2] Van daar ook dat in 't geheim Besluit van 27 Juni 1817 gezegd wordt: „aan hun gebleken zijnde dat het verlies op de munting ruim 20 pCt., en dus *veel grooter is dan zij zich hadden voorgesteld*, enz."

Ze wisten echter niet (want de eenige die het weten kon, n.l. de muntmeester Zwekkert, was ter zake niet gehoord), dat met hun besluit op den thans geregelden voet de geheele 20 % gemoeid waren die men op den Nederlandschen zilverprijs gelegd had.

Dit noemde ik klakkeloos besluiten ; en daarom sprak ik van zich in de vingers snijden .

Zooals de Heer van der Kemp zelf constateerde, zijn de cijfers die ik gaf omtrent den aanbreng van zilver uit Nederland, conform de door ZEd. geraadpleegde stukken.

Uit Nederland werden aangevoerd 28 kisten zilver in baren, wegende totaal in Bruto Marken (dus 't gewichts-mark van 8 oncen) 22.360$\frac{49}{64}$, welke hoeveelheid voor den Indischen prijs van f 622.915 : 5 was aangerekend. De Nederlandsche prijs was daarentegen slechts f 519.096 : 3, waaruit volgt dat men dien met 20 pCt. verhoogd had.

Blijkens een brief van den fungeerend Resident van Soerabaia dd° 30 Augustus 1817 N° 152 aan Resident en Raden van Financien, werd het zilver aan den Muntmeester afgegeven „Kist- en baarsgewijze in bijzijn eener Commissie". Zestien kisten waren aan den muntmeester afgeleverd (de betreffende reçus van Zwekkert had ik in handen) en de resteerende twaalf kisten waren dien dag nog ongeopend.

De kisten door Zwekkert ontvangen, waren respectievelijk genommerd 1 tot en met 7 en 20 tot en met 28, zoodat de kisten n°s 8 tot en met 19 nog intact waren. [1]

Blijkens een Extract uit de specificatie en berekening der acht en twintig kisten baren zilver ingekocht en ingepakt voor rekening van het Departement van Koophandel en Kolonien der Nederlanden , afgegeven door den fungeerend Resident van Soerabaia op 23 Augustus 1817, moesten die resteerende 12 kisten nog bevatten, *berekend tegen Nederlandschen prijs*, een bedrag van f 223.674 : 14. [2]

[1] Aangezien in 't Archief in den Haag nog een opgave voorkomt van de verzonden baren zilver, geef ik deze specificatie, zijnde de contrôle der cijfers van Zwekkert daardoor mogelijk.

[2] Het was dit restant, waarvan de muntmeester Van Leeuwen in zijn rapport van 15 Juni 1821 zeide „dat ook deze noemenswaardige massa zilver, tot één alloy gebragt, het gehalte der Nederlandsche Gulden niet in zich bevatten". Vrg. 's Heeren van der Kemp's studie, blz. 324 met noot 5.

Er moest dus f 519.096 : 3 — f 223.674 : 14 = f 295.421 : 9 vermunt zijn; en dat zulks juist is, blijkt. Want van het vermunte zilver maakte de muntmeester Zwekkert een zeer uitvoerige berekening, kist voor kist, van welke rekening ik kortheidshalve alleen de hoofden en totalen overneem, als volgt:

Aantooning der 's Lands zilvere baren, in de munt te Sourabaija verwerkt sedert dat het Nederlandsch Gouvernement zich op nieuw op dit Eijland heeft gevestigd, tot en met ultimo Junij dezes jaars 1817.

		Totalen.		
A.	Nommers der kisten waarin de zilvere baren geweest zijn	16		
B.	Inhoud van iedere kist, volgens specificatie en bevonden Bruto gewicht. .	Mark bruto 12.778	Oncen 5	Engels —
C.	Inhoud van iedere kist, fijn zilver, volgens specificatie en bevonden . . .	Mark fijn 11.534	Penn. 1	Grein $6\frac{7}{12}$
D.	Hoeveelheid der nieuwe ruwe ropijen, welke hebben moeten en zijn bekomen van het zilver van iedere kist . . .	$259.968\frac{2987}{1340}$		
E.	Het bedragen der muntsongelden van 6 pCt. op de hoeveelheid ruwe ropijen, bekomen van den inhoud van iedere kist	$15.598\frac{3910}{23000}$		
F.	Hoeveelheid der zuivere ropijen welke het zilver van iedere kist aan den Lande heeft afgeworpen	$244.371\frac{7731}{23000}$		
G.	De nevenstaande zuivere hoeveelheid ropijen berekend tot Nederlandsche guldens van 20 St^rs ieder, bij welke berekening tot basis is genomen 30 St^rs Indisch tegen 24 St^rs Nederlandsch .	$293.245 : 12\frac{193}{2575}$		
H.	Het kostende der zilvere baren in Europa aan Nederlandsche guldens .	295.421 : 9		
I.	Werkelijk verlies door den Lande geleden op het slaan van de nieuwe ropijen, naarvolgens Nederlandsch geld, zijnde dit de som in colom G. van die bij het colom H. voorkomende afgetrokken	$2.175 : 16\frac{2682}{2875}$		
K.	Uitmaakende proscenten	$\frac{50.441.728}{679.169.335}$		

Sourabaya den 23 Augustus 1817.

(w.g.) de prov. fung^d Resident van Sourabaija
P. H. van Lawick van Pabst.

Uit die opgave zien we, dat de cijfers vroeger door mij gepubliceerd juist zijn; en dat het bedrag dat ik hierboven opgaf als te zijn vermunt, absoluut klopt met het bedrag dat door Zwekkert [1] in Kolom H als Europeesche kostprijs van het zilver genoemd werd.

Aangezien de *voor Indië berekende waarde* feitelijk *in Indië* den doorslag gaf, verloor men dus volgens mijn opvatting van de zaak *ruim 20 %, zijnde dus het bedrag dat men op den kostprijs van het zilver gelegd had + de „verwaarlijke breuk" van Zwekkert*, die evenwel bij nader inzien met nagenoeg $\frac{1}{7}$ gelijk staat.

Het ligt niet op mijn weg om mij nog verder in deze zaak te verdiepen; alleen wil ik er nog op wijzen dat het strikt genomen, zonder de rekeningen van den muntmeester, bijna onmogelijk is om uit de diverse rapporten van dien en lateren tijd wegwijs te worden.

Dit is dan ook wel de reden waarom de Heer van der Kemp (op bladz. 334) met de verliesberekening zit te houden.

Hoe men in het Indisch Muntrapport van 1825 kwam aan het totaal van 244.373 ropijen voor den geheelen muntslag, is natuurlijk niet met zekerheid te zeggen; doch ik vermoed, dat men de uitdrukking »ruwe ropijen« niet begrepen heeft, en dat men werkte met het netto bedrag uit de kolom F der rekening van Zwekkert, daarbij nog een fout makende in het cijfer der eenheden.

Of deze mijn opvatting juist dan wel onjuist is, doet evenwel weinig ter zake. Een feit is het, dat het getal fout is; en dat dus alle berekeningen daarop gebaseerd, moeten falen.

Weltevreden, Maart 1913.

---

[1] Alhoewel de berekening door den fung.d Resident onderteekend is, moet zij toch door Zwekkert opgemaakt zijn, en behoud ik dus diens naam — Deze rekening, alsmede de andere hierboven genoemde stukken, bevinden zich in 's Lands Oud Archief te Batavia, afdeeling Varia, bundel No 551.

EEN BALINEESCHE KALENDER.

DOOR W. O. J. NIEUWENKAMP.

(Met 2 Platen en 1 tekst-afbeelding)

Gedurende mijn eerste verblijf op Bali (in 1904) had ik wel eenige Balineesche kalenderplankjes (tika genaamd, ongeveer tikĕ, juister tikă uitgesproken)[1] te zien gekregen, doch was het mij niet mogen gelukken een exemplaar machtig te worden. De toenmalige resident van Bali en Lombok, de heer J. ESCHBACH, beloofde mij echter zijn best te zullen doen om er een voor mij te verwerven.

En werkelijk, kort na mijn terugkeer in het vaderland, zond hij mij een tikă ten geschenke, en wel een bijzonder fraai exemplaar, lang 51, breed 14 (zonder ornament), dik $1\frac{1}{2}$ c.M. waarvan ik hierbij een afbeelding geef (Plaat I)[2]. Er bij was een handschrift, dat een korte, door een Balier vervaardigden uitleg gaf van de beteekenis der verschillende vakjes en enkele der talrijke figuren die op het plankje voorkomen.

Bij nader onderzoek bleek mij echter dat verschillende opgaven in dat handschrift niet klopten met wat het plankje te zien gaf, zoodat het toen niet mogelijk was een volledig overzicht te bekomen van de indeeling en het gebruik van dezen kalender, waarop een kleine zeven honderd merkteekenen voorkomen.

Toen ik in Mei 1906 voor de tweede maal naar Bali vertrok pakte ik dus het plankje en den uitleg weer in en nam ze mede. Te Singaradja was ik zoo gelukkig den ass.-resident H. J. E. F.

[1] Verkorting van Oudjav. katika (van 't Sanskr.). Verg. V. D. TUUK's Kawi-Balin.-Nederl. Wdb. II (1899), p. 165; en p. 628 i.v. tika: „tabel op hout van gunstige en ongunstige dagen (vgl. mal. kĕtika): de dertig wuku's en de zeven dagen zijn in vakken daarop afgebeeld, die elkander doorsnijden". En verg. Dr. H. H. JUYNBOLL's artikel „Tijdstippen (Gelukkige of Ongelukkige)" in Encycl. v. N. I., IV [1905]. *Red.*

[2] Het fraai gesneden ornament, verguld op rood fond, met duidelijk banaspati-motief, is 33 c.M. lang bij 8.5 c.M. hoogte.

SCHWARTZ, met wien ik reeds gedurende mijn eerste zijn op Bali had kennis gemaakt, terug te vinden.

Op mijn verzoek was hij dadelijk bereid eenige ontwikkelde priesters bij zich te noodigen, en met onuitputtelijk geduld hielp hij al mijn vragen vertolken, zoodat het ten laatste gelukte de fouten in bovengenoemd handschrift te herstellen en de leemten er in aan te vullen [1]. Wat ik toen te weten ben gekomen, laat ik hier volgen.

De Balier houdt rekening met zeven verschillende wara's, onze weken of wijkende dagkringen; namelijk met de:

Triwara van 3 dagen, [2]
Tjatoerwara van 4 dagen,
Pantjawara van 5 dagen,
Sadwara van 6 dagen,
Saptĕwara van 7 dagen,
Astĕwara van 8 dagen, en
Sangĕwara van 9 dagen.

De namen van deze weken heeten aldus:

van de 3-daagsche week:
Dora,
Waja,
Bjantara;

van de 4-daagsche week:
Laba,
Djaja,
Mĕndala,
Sri; [3]

van de 5-daagsche week:
Paing,
Pon,
Wage,

[1] Wat de spelling betreft, heb ik mij in dit stuk gehouden aan die van een zeer ontwikkelden Balineeschen tolk, die in onze schrijfletters overbracht de door de priesters in Balin. karakters opgegeven namen.

[2] De ook op Bali bij wichelarij nog bekende ekawàra en dwiwâra, of tijdkringen van 1 dag en 2 dagen, worden hier niet vermeld, als blijkbaar zoo goed als niet meer toegepast: evenmin de dasawâra of tijdkring van 10 dagen. *Red.*

[3] In VAN DER TUUK's Kawi-Balin.-Ned. Wdb. I (1897), p. 620 i.v. tjatoerwàra wordt de volgorde: sri, laba, daja en maṇḍala gegeven. In dl. III (1901), p. 800, en dl. II (1899), p. 500 is laba en daja echter vergeten! Wèl geeft hij djaja, als „naam van een dag van den tjaturwara" (IV, 1912, p. 406). *Red.*

Klijon (Klion; ook: Kliwon),
Oemanis (of: Manis)[1];
van de 6-daagsche week:
Toengleh,
Arjang,
Oeroekoeng (ook: Woeroekoeng),
Paniron,
Was,
Mawoeloe (of: Maoeloe);[2]
van de 7-daagsche week:
Rĕdite,
Tjoma (of beter: Soma),
Anggara,
Boeda,
Wrespati (voluit: Wrĕhaspati),
Soekra (Çoekra),
Sanistjara;
van de week met 8 dagen:
Sri (Çri),
Indra,
Goeroe,
Jama,
Loedra (of beter: Roedra),
Brahma,
Kala,
Oema;
van de week met 9 dagen;
Dangoe,
Djangoer,

---

[1] Hier geeft Van der Tuuk, IV (1912), p. 289 i.v. pañtjawâra de volgorde: manis, paing, pon, wage, en klion (kliwon). — De tusschen haakjes toegevoegde varianten zijn ook alle aan V. d. Tuuk's Woordenboek ontleend. *Red.*

[2] Naar persoonlijke mededeeling van een oud-resident van Bali beginnen bij de Baliërs op Lombok de 3-, 4-, 5- en 6-daagsche weken alle met een anderen dag dan Nieuwenkamp en ten deele Van der Tuuk voor Bali-zelve opgeven. En wel: de 3-daagsche week met Waja; de 4-daagsche week met Sri (dit is dus conform met wat Van der Tuuk voor Bali geeft); de 5-daagsche week met Oemanis (weer conform Van der Tuuk; men herinnere zich hier, dat ook op Java de pasar-week òf met Pahing, òf meestal met Kliwon, of ook wel met Lĕgi = Manis heet te beginnen), de 6-daagsche week met Arjang. De 7-, 8- en 9-daagsche week beginnen op Lombok (Tjakranegara) evenals op Bali (Singaradja). *Red*

Gigis,
Nohan,
Ogan (of: Wogan),
Erangan,
Oeroengan,
Toeloes,
Dadi.

Al deze weken zijn op de tikă aangegeven. Zooals op de afbeelding te zien is wordt een Balineesche kalenderplank, evenals de Tĕnggĕr'sche almanak [1], door vertikaal ingesneden lijnen verdeeld in 30 kolommen; door horizontale lijnen, elke kolom in 7 vakjes; te samen dus vormend 210 vierkante vakjes.

Nu begint men alle weken in het onderste vakje van de meest rechtsche kolom, van daar telt men naar boven toe; dan 't onderste vakje 2de kolom van rechts, enz. enz., telkens 3 vakjes nemend voor de 3-daagsche week, 4 vakjes voor de 4-daagsche week, enz. Op het plankje met zijn 210 vakjes is aldus plaats voor:

70 driedaagsche weken,
52 vierdaagsche weken + 2 dagen,
42 pasar-weken van 5 dagen,
35 zesdaagsche weken,
30 zevendaagsche weken,
26 achtdaagsche weken + 2 dagen,
23 negendaagsche weken + 3 dagen.

Aanvangende, zooals boven is aangegeven, met het onderste vakje rechts, eindigen de reeksen van de 3-, 5-, 6- en 7-daagsche weken in het laatste vakje, dat is in het bovenste vakje van de meest linksche kolom.

Bij deze weken kan men dus steeds weer opnieuw met den eersten werkdag in het eerste vakje, rechts onderaan, aanvangen.

Om nu te maken dat dit ook met de 4-, 8- en 9-daagsche weken het geval zal zijn, dus te zorgen dat ook de laatste dag van deze weken in het laatste vakje komt te vallen, zoo heeft de Balier aan enkele dagen achtereen denzelfden naam gegeven.

In de reeks van de 4-daagsche weken heeten de 2 bovenste vakken in kolom 11 (altijd van rechts naar links gerekend) en

[1] Afgebeeld op blz. 142—143 der Bijdragen Kon. Inst. v. N.-I., 4de Reeks. III, 1879.

het onderste vak in kolom 12, alle drie Sri. Voor de 8-daagsche weken heeten de 3 onderste vakken van kolom 11 alle drie Kala; en om het met de 9-daagsche week in het reine te brengen, begint kolom 1 onderaan met 4 dagen die alle Dangoe heeten.[1]

In elk vakje van de Tikâ vallen dus 7 dagen van de verschillende weken samen; in het eerste vakje de eerste dagen van de 7 verschillende weken.

Kolom 1, 2 en 3 bevatten dus de volgende dagen (waarbij we de drie vóóraan ingeschoven en gelijkluidende dagen der 9-daagsche week *cursief* aanduidden):

— *Zie de Tabel op blz. 118.* —

Zoo gaat het steeds geregeld door tot Kolom 11 (verg. Plaat II), waarin de afwijkingen voorkomen die de reeksen van de 4- en 8-daagsche weken doen sluiten.

In deze kolom heeten, zooals we reeds zagen, de 3 onderste vakken Kala (in de 8-daagsche week) en de 2 bovenste vakken Sri (in de 4-daagsche week). Bij Kolom 12 dient men er alleen op te letten dat het onderste vakje nog Sri heet in de 4-daagsche week). Daarna gaat alles weer geregeld zijn gang, tot ten slotte alle laatste dagen van alle verschillende weken samenvallen in 't 120ste vakje, zijnde het 1e vakje van Kolom 18 (met twee stippen op Plaat I).

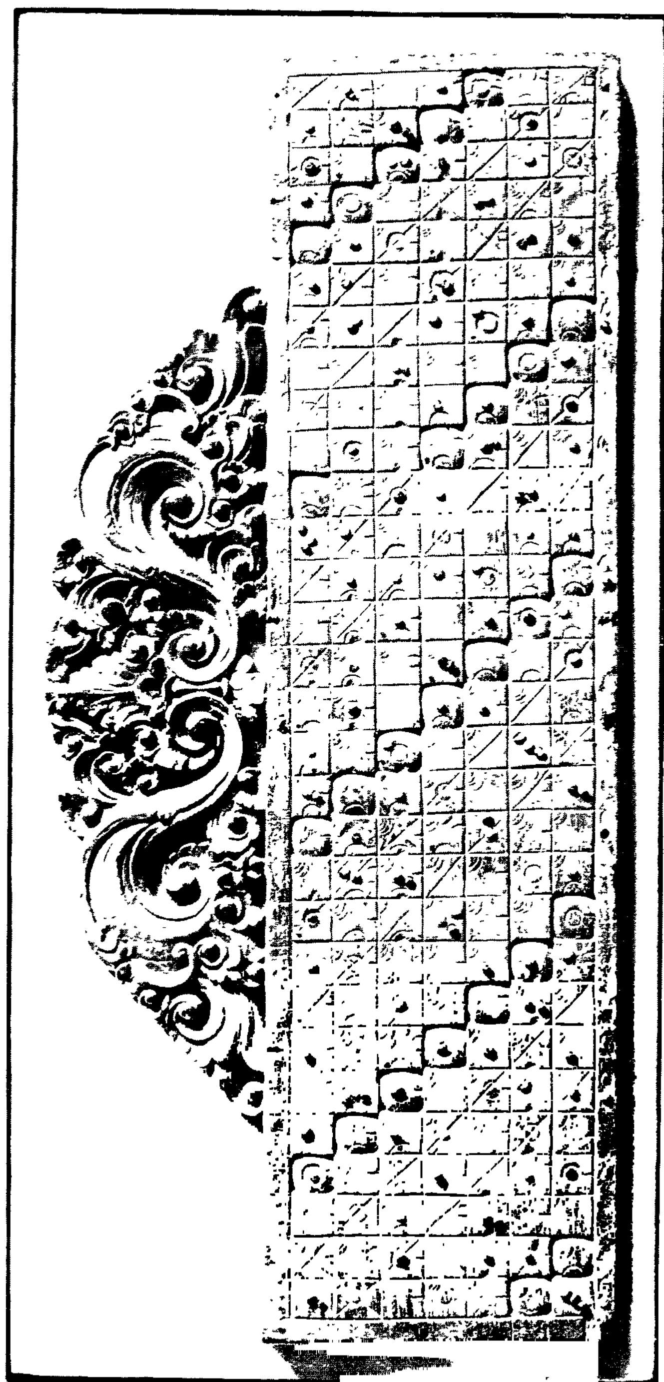
Alleen de dagen van de 7-daagsche week zijn gemakkelijk dadelijk aan te wijzen, daar Redite steeds in het onderste vakje valt, Tjoma in het tweede, enz. Daarom zijn deze dagen niet op het plankje met teekenen aangeduid.

Om echter het opzoeken van de andere weekdagen te vergemakkelijken, vindt men verschillende merken in het plankje ingesneden, of stiftjes er ingestoken.

---

[1] Bij de Tĕnggĕr'sche tijdrekening, volgens het aangehaalde artikel, p. 140, worden bij de 9-daagsche weekreeks de eerste 3 dagen Dadi genoemd (d.i. dus de laatste, niet de eerste dag van de 9-daagsche week), en begint men in 't 4de vakje met Dangoe, d.i. de éérste dag. Bij de 8-daagsche weken worden daar op p. 137 en 143 de 3 onderste vakken in kolom 11 Kala genoemd, evenals op Bali; ondanks dat er op p. 136 Kala de 5e dag van de 8-daagsche week heet te zijn, niet de 7e zooals op Bali.

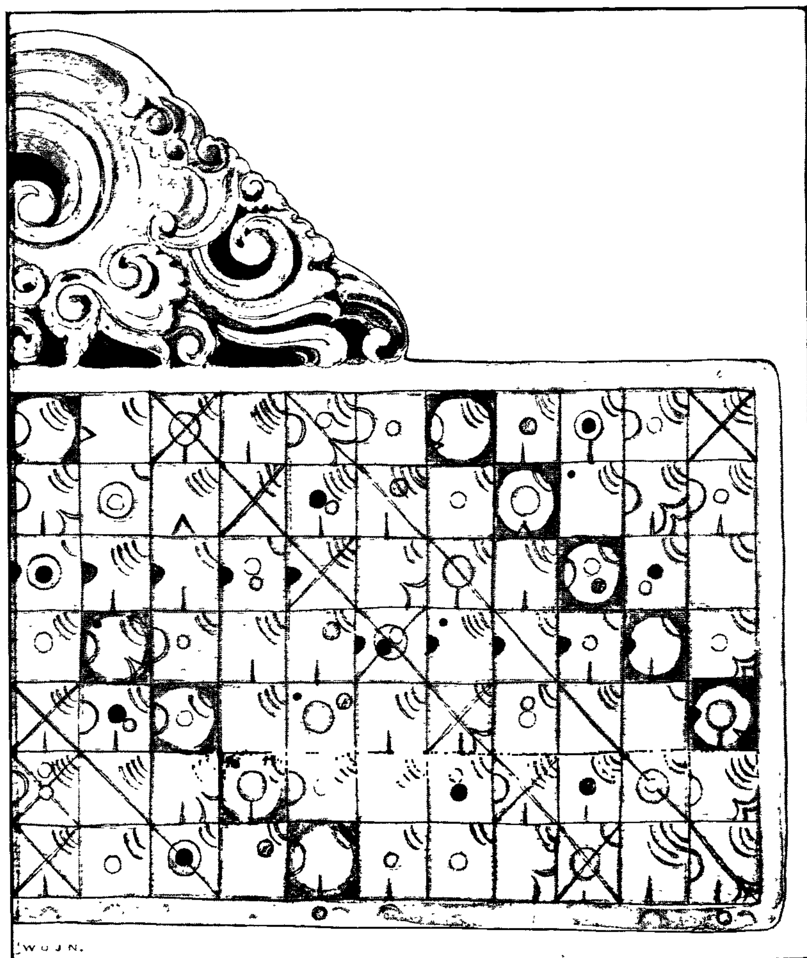
Plaat I.

Een Balineesche kalender.

21 Bjantara Laba Paing Oeroekoeng Sanistjara Loedra Dadi	14 Waja Djaja Klijon Arjang Sanistjara Brahma Djangoer	7 Dora Mĕndala Pon Toengleh Sanistjara Kala Nohan
20 Waja Sri Oemanis Arjang Soekra Jama Toeloes	13 Dora Laba Wage Toengleh Soekra Loedra Dangoe	6 Bjantara Djaja Paing Mawoeloe Soekra Brahma Gigis
19 Dora Mendala Klijon Toengleh Wrĕspati Goeroe Oeroengan	12 Bjantara Sri Pon Mawoeloe Wrĕspati Jama Dadi	5 Waja Laba Oemanis Was Wrĕspati Loedra Djangoer
18 Bjantara Djaja Wage Mawoeloe Boeda Indra Erangan	11 Waja Mĕndala Paing Was Boeda Goeroe Toeloes	4 Dora Sri Klijon Paniron Boeda Jama Dangoe
17 Waja Laba Pon Was Anggara Sri Ogan	10 Dora Djaja Oemanis Paniron Anggara Indra Oeroengan	3 Bjantara Mĕndala Wage Oeroekoeng Anggara Goeroe *Dangoe*
16 Dora Sri Paing Paniron Tjoma Oema Nohan	9 Bjantara Laba Klijon Oeroekoeng Tjoma Sri Erangan	2 Waja Djaja Pon Arjang Tjoma Indra *Dangoe*
15 Bjantara Mĕndala Oemanis Oeroekoeng Rĕdite Kala Gigis	8 Waja Sri Wage Arjang Rĕdite Oema Ogan	1 Dora Laba Paing Toengleh Rĕdite Sri *Dangoe*
Kolom 3	**Kolom 2**	**Kolom 1**

Plaat II.

De eerste elf kolommen van een Balineeschen kalender.

1

Deze kenteekenen zijn ten getale van 11; onder te verdeelen in 5 weekdag-teekens, en 6 horoscoop-teekens. Zij worden hiernaast afzonderlijk aan den kant afgebeeld, en hieronder in hun naam en beteekenis nader besproken. Men vergelijke tevens de detail-afbeelding op Plaat II.

2

1. Dangoe.

Dit teeken duidt den dag Dangoe aan van de 9-daagsche week (n° 1 daarvan). We vinden het al dadelijk in de 4 onderste vakjes van Kolom 1.

3

2. Sri.

Deze dwarsbalk geeft den dag Sri aan van de 8-daagsche week (n° 1 daarvan). Het komt voor in het allereerste vakje.

4

3. Oeroekoeng.

Deze kleine cirkel in 't midden dient voor den dag Oeroekoeng van de 6-daagsche week (n° 3 daarvan). Het komt voor in Kolom 1.

5

4. Goeroe.

Deze groote cirkel in 't midden is voor den dag Goeroe van de 8-daagsche week (n° 3 daarvan). Het komt voor in Kolom 1.

6

5. Kala.

Dit kruis (wat wij een St. Andries-kruis noemen) duidt aan den dag Kala van de 8-daagsche week (n° 7 daarvan). Het komt voor bovenaan Kolom 1.

7

Naast deze vijf kenteekenen voor speciale weekdagen, bestaan er nog zes aanduidingen voor gelukkige of ongelukkige dagen, dus feitelijk horoscoop-teekenen, *eigenlijke* katika-teekenen. Zij zijn de volgende:

8

9

6. Pamatjĕkan[1] lanang, d.i. het mannelijke teeken .

10

Dit teeken, dat in niet minder dan 85 vakjes

11

[1] Van patjĕk = stift, doren, nagel; patjĕkan = doeren: pamatjĕkan dus ongeveer „merkteeken". Zie V. D. Tuuk's Wdb., IV (1912), p. 44—45. *Red*

voorkomt, duidt de dagen aan die ongeschikt zijn tot het geven van feesten; doch zeer geschikt daarentegen om te gaan offeren in de tempels.

7. Pamatjĕkan wadon, d.i. het vrouwelijke teeken.
Komt in 66 vakjes voor; ook op deze 66 dagen mag geen feest gevierd worden; wel leenen deze dagen zich uitnemend tot het graven van kuilen om wilde dieren te vangen.

8. Sĕmoet sĕdoeloer, d.i. de in-een-rij-loopende mier.[1]
Komt ééns voor in elk 5-tal 7-daagsche weken op den dag Soekra (dus 6 maal), en geeft ook al dagen aan waarop geen feest gevierd en ook niet begraven mag worden; welke dagen echter wel weer geschikt zijn om strikken uit te zetten.

9. Gotongan, d.i. weghaal-teeken.[2]
Dit komt eveneens 6 maal voor, en wel ééns in de 5 weken op Sanistjara, en wijst op dagen, die, eveneens ongeschikt voor begrafenissen, wèl gunstig zijn om tweedracht te verwekken, met het oogmerk om daardoor gelegenheid te krijgen in troebel water te visschen. Het is dus een soort dieven-teeken!

10. Tali-wangke, d.i. het touw is dood.[3]
Op de dagen, hiermede gemerkt (in 30 vakjes, op elke kolom éénmaal), is het beter geen touwen te maken om vee aan te leiden, daar deze dan zeker heel onsterk zouden blijken te zijn; gunstiger zijn deze dagen voor het vervaardigen van strikken.

11. Wadon, of de Vrouw.
Eén of meer van deze vrouwelijke teekens in den rechterbovenhoek, die in 205 vakjes voorkomen, wijzen op ongunstige dagen voor het smeden van wapenen, doch op gunstige dagen voor het planten van nuttige gewassen. Waaruit duidelijk blijkt dat de Baliër vóór alles landbouwer is, geen krijgsman; en dat de Landbouw ook op Bali staat onder de hoede van een Vrouw, Dewi Çrì, evenals op Java.

---

[1] Zie V. D. TUUK's Wdb., III (1901), p. 331. *Red.*

[2] Over gotong = gosong, zie V. D. TUUK, IV (1912), p. 729 en 734. Het is het „optillen" in Zuidafrikaanschen zin. *Red.*

[3] Over tali wangke, zie V. D. TUUK, III (1901), p. 628. *Red.*

Behalve deze elf met een mesje in het hout ingesneden teekens, zijn er op het plankje nog verschillende gaatjes met daarbij behoorende stiftjes aangebracht, en wel (verg. vooral Plaat II):

42 ivoren stiftjes,

die Klion (nº 4) aangeven van de 5-daagsche week, alle zéér goede dagen;

35 wit-hoornen stiftjes,

welke Mawoeloe (nº 6) aangeven van de 6-daagsche week, alle goede dagen;

23 zwart-hoornen stiftjes,

die Dadi (nº 9) aanduiden van de 9-daagsche week, alle vrij goede dagen;

21 looden stiftjes,

welke laatste die dagen aanduiden, waarop het niet goed is om aan te vangen met het bouwen van een huis of het met atap dekken van een dak; wel zijn deze dagen gunstig voor het aanleggen van waterleidingen en ook om bosch te kappen.

Eindelijk:

19 koperen pennetjes

geven de dagen aan, waarop geen feesten gevierd mogen worden; welke dagen echter weer gunstig zijn voor het houden van vergaderingen.

De 30 Wara's of 7-daagsche weken (dus de 30 kolommen) hebben elk weer een aparten naam. Altijd weer rechts beginnende zijn deze (ook op Java als woekoe's welbekend): [1]

1. Wara Sinta.
2. Wara Landĕp.
3. Wara Oekir (ook: Woekir).
4. Wara Karoentil (ook: Koerantil).
5. Wara Tawoeloe (beter: Toloe).
6. Wara Goembrĕg (ook: Goemrĕg).
7. Wara Wariga.
8. Wara Warigadian (Wariga-dyan).
9. Wara Djoeloeng (voluit: Djoeloeng wangi).
10. Wara Soengsang.
11. Wara Galoengan (ook: Doenghoelan, Doengoelan).

---

[1] In de nu volgende lijst zijn als varianten tusschen haakjes de lezingen aangegeven, die VAN DER TUUK's Wdb., IV (1912), p. 27 i. v. puṇḍut geeft naar een hs. der Wariga. De lijst begint daar echter met Pahâng (nº 16). *Red.*

12. Wara Koeningan.
13. Wara Langkir.
14. Wara Mĕdangsija (ook: Madâsiha).
15. Wara Poedjoet (voluit: Djoeloeng Poedjoet).
16. Wara Pahang (Pahâng).
17. Wara Kroewĕloet.
18. Wara M'rakih (Marakih).
19. Wara Tambir.
20. Wara Mĕdangkoengan (Madangkoengan).
21. Wara Matal (voluit: Mahàtal).
22. Wara Oeje (ook: Woeje).
23. Wara Manail (Manahil).
24. Wara Prangbakat.
25. Wara Bala (voluit: Balamoeki).
26. Wara Woegoe.
27. Wara Wajang.
28. Wara Koelawoe.
29. Wara Doekoet.
30. Wara Watoegoenoeng. [1]

Deze 30 kolommen zijn weer in 5 groepen van 6 kolommen (d. z. 7-daagsche weken) verdeeld; 5 hoornen stiftjes onder in den rand gestoken (zie Plaat I en II) duiden de grenzen van deze zich repeteerende groepen aan. De namen van de weken in elke groep zijn:

Ingkĕl (of Pĕringkĕlan) Wong.
Ingkĕl Sato.
Ingkĕl Mină.
Ingkĕl Manoek.
Ingkĕl Taroe.
Ingkĕl Boekoe. [2]

[1] Verg. reeds FRIEDERICH's „Voorloopig Verslag van het eiland Bali", Verh Bat. Gen XXIII (1850), 13e Stuk, p. 52; COHEN STUART's mooie opstel „Javaansche Tijdrekening", dat van 1860—1904 steeds in den Regeerings-Almanak voorkwam, doch thans (jammer genoeg!) niet meer opgenomen wordt; dan het reeds aangehaalde artikel over de Tĕnggersche tijdrekening in Bijdr. Kon Inst., 4e Reeks, III (1879), p. 134, met p. 147 noot 7: en de Encyclopaedie v. Ned. Indie, IV [1905], i. v. Tijdrekening, p. 453. *Red.*

[2] Verg. V. D. TUUK's Wdb., I (1897), p. 478, en 823. Vertaald zijn het dus resp. het „Mensch"-, „Vee"-, „Visch"-, „Vogel"-, „Boom"-, en „Bamboe"- of „Heester"-ominenze perk (invloedskring). *Red.*

Pěringkělan Wong:

Deze week der 1e Kolom heeft betrekking op het lot der menschen. In deze week is het beter maar niet te werken; doch de vijfde dag, Wrěspati, is bijzonder gunstig voor het opsporen en gevangen nemen van dieven en moordenaars.

Pěringkělan Sato:

Deze week der 2e Kolom heeft betrekking op viervoetige dieren, en is niet gunstig voor het vervoeren van vee; maar de vijfde dag, Wrěspati, is weer zeer geschikt tot het vangen van wilde beesten.

Pěringkělan Minā:

Deze week der 3e Kolom heeft betrekking op de visschen, en is een slechte week voor het vangen daarvan. Alleen de vijfde dag maakt hierop weer eene uitzondering.

Pěringkělan Manoek:

Deze week der 4e Kolom heeft betrekking op de vogels, en is zeer ongunstig voor het vervoeren van gevogelte, vooral van kippen. De vijfde dag is echter alweer gunstig voor het vangen van vogels.

Pěringkělan Taroe.

Deze week der 5e Kolom heeft betrekking op boomen, en is een slechte week tot het planten daarvan. De vijfde dag is echter weder een goede dag om boomen te vellen of hout te hakken.

Pěringkělan Boekoe:

Deze week der 6e Kolom heeft betrekking op planten met geledingen, als bamboe, padi, suikerriet, enz. Deze week is niet geschikt om die gewassen te zaaien of te poten. De vijfde dag is echter weer zeer geschikt voor het snijden van die gewassen.

Die vijfde dag Wrěspati (onze Donderdag) maakt dus *doorloopend* een goede uitzondering op de speciale ongunst van elke week.

Behalve al deze afzonderlijke eigenschappen heeft elke dag nog een in 't geheel genomen gunstige of ongunstige beteekenis, waarmede men bij het uitzoeken van een geschikten dag voor de een of andere bezigheid rekenschap dient te houden.

Geen wonder dat een gewoon mensch daar geen weg mede weet; maar genoodzaakt is de hulp van een priester in te roepen, waarvoor dan natuurlijk altijd iets geofferd (betaald) moet worden. Bij de bestudeering van de tikā raadpleegt deze het

geschrift »Wariga«, waarin al het goede en het kwade dat een mensch kan treffen, beschreven staat.

Wat de zaak nog ingewikkelder maakt, is dat niet op alle plankjes dezelfde dagen gemerkt zijn of door dezelfde teekens zijn aangegeven, en dat er zelfs vaak fouten op voorkomen.

Zoo is er o.a. te Leiden een plankje [1], waarop Dangoe van de 9-daagsche week niet is aangegeven (zooals op mijn plankje) met twee divergeerende streepjes in den rechtschen onderhoek van het vierkantje (verg. sub 1), maar met twee zulke streepjes in het midden onderaan. Goeroe van de 8-daagsche week is er aangegeven zooals bij mij; Kala desgelijks. Maar daarentegen Klion van de 5-daagsche week, bij mij aangegeven door 42 ivoren stiftjes, wordt op het Leidsche plankje aangeduid door hetzelfde teeken, dat op mijn plankje (als fig. 3) Oeroekoeng van de 6-daagsche week aanwijst. Wit-hoornen stiftjes (35) geven er, evenals op mijn tikă, Mawoeloe aan van de 6-daagsche week. Maar zwart-hoornen stiftjes (eveneens 35) geven Oeroekoeng aan van de 6-daagsche week, welke dag bij mij aangegeven is door fig. 3. Hier zijn dus met name Klion en Oeroekoeng onderling verwisseld; wel zeker een fout, daar de eerste dag zéér gunstig altijd is, de laatste niet meer dan goed.

Ook komen verschillende andere vergissingen op het Leidsche plankje voor. Zoo ontbreken o.a. bij kolom 2 in het zesde vakje, bij kolom 4 in het eerste vakje, bij kolom 5 in het derde vakje, en bij kolom 24 in het vijfde vakje, de teekens voor Dangoe van de 9-daagsche week. Ook het teeken voor Klion van de 5-daagsche week ontbreekt eenige malen.

Nog een andere lastige afwijking is de volgende. Bij mijn Balineeschen kalender, en ook bij den Tĕnggĕr'schen, besproken en afgebeeld in de »Bijdragen« van 1879 (zie hiervóór), begint de telling der weken bij de 1e kolom *rechts*, onderste vakje. Maar dit blijkt mij ook niet altijd het geval te zijn. Voor eenigen tijd toch kreeg ik van den Heer G. P. ROUFFAER een Tĕnggĕr'sche papan te leen (30 × 8 × 0,7 cM.), met verzoek die eens met mijn Balineesch exemplaar te vergelijken. Toen ik dat deed bleek mij dat de telling op dat plankje aanvangt bij de 1e kolom *links*,

[1] Serie 933, 14. Zie Dr. H. H. JUYNBOLL's Catalogus van 's Rijks Ethnographisch Museum, deel VII, Bali en Lombok, 1912, blz. 122. De afmetingen zijn 44 lang, breed 13, en dik bijna 2 cM.

onderste vakje. Ook daar is Kala van de 8-daagsche week aangeduid door een kruis, en komen in de elfde kolom (maar nu van *links* ook gerekend) onderaan eveneens de 3 dagen voor, die Kala heeten. Op dat plankje komen geen ivoren of andere stiftjes voor, maar zijn verschillende dagen aangegeven door 1, 2, 3, 4 of 5 putjes. Dus alweer wat anders. Ik ben dan ook overtuigd, dat, zoo men andere exemplaren gaat onderzoeken, men steeds weer afwijkingen zal tegenkomen.

EEN CURIEUS DUITSCH BOEKJE OVER ONZE OOST UIT 1646.

DOOR G. P. ROUFFAER.

Naar aanleiding van het in deze Bijdragen, dl. 68 (1913), p. 290, opgenomen overzicht van reisbeschrijvingen van vreemdelingen over onze Oost uit de 17e eeuw, waarbij in chronologische volgorde genoemd werden: SAAR (1662), VON DER BEHR (1668), HERPORT (1669), MERKLEIN (1672), SCHREYER (1681), WURFFBAIN (1686), en lateren, — had de heer F. L. WURFBAIN te Amsterdam de goedheid mij attent te maken op een veel ouder boekje, wel niet eigenhandig van den bedoelden JOHANN-SIGMUND WURFFBAIN, maar dan toch getrokken uit diens brieven, aan zijn vader, Dr. LEONHART WURFFBAIN, gedurende zijn verblijf in het Oosten van 1632—1646 geschreven; en door dien vader in dat eigen jaar 1646 te Neurenberg uitgegeven.

De titel van dit zeer zeldzame boekje luidt:

Ioannis Sigismvndi
Wurffbains Bürgers in Nürn-
berg. Reiß-Beschreibung.
Welche
Er in Namen und Wegen
der hochlöblichen in Niderland angeordne-
ten **Ost-Indianischen Compagniae de Anno Christi 1632.**
in dem Monat Aprill dahin mitt Gott und Ehren fürgenom-
men/ und in dem Monat Juni deß **1646.**
vollendet hat.
Gestelt
Durch seinen Vattern
Leonhartum Wurffbain D.
und E. E. Raths der Stadt Nürnberg **Advocatum**
und Rath geben: und auff desselben Verlag
und Unkosten.

Gedruckt in Nürnberg bey Michael Endter.
Anno Christi 1646.

Het boekje is niet meer dan een curiosum; want het krioelt, zoo beknopt als het is (slechts VI + 65 pp., klein 4°), van fouten, wanspellingen, averechtsche geleerdheden, misverstanden enz. Papa heeft blijkbaar behoefte gevoeld om, naast allerlei uit de brieven van zijn zoon, ook allerlei van zijn eigen wijsheid wereldkundig te maken; want het uittreksel uit diens brieven plus diens Dagboek («Diarium») gaat maar tot p. 36; terwijl van p. 37—65 nog volgt een historisch overzicht over «beeden *Indiis*» door den vader, van sinds den Zondvloed tot 1640!

Geen wonder, dat zoonlief, die het in dienst der O. I. C. gedurende zijne 14 jaren van assistent tot opperkoopman had gebracht, bij zijn terugkomst te Neurenberg op 21 Sept. 1646, weinig verheugd is geweest over dit boekje vol fouten dat zijn vader op 10 Aug. te voren had afgesloten, en blijkbaar als feestgave en verrassing voor den zoon had laten drukken. Het is ten minste een feit, dat Wurffbain, de zoon, die te Neurenberg bleef wonen en er als 48-jarige op 2 Aug. 1661 stierf, intusschen alle exemplaren van het door zijn vader uitgegeven boekje heeft trachten op te koopen, en doen vernietigen. Slechts enkele exemplaren ontsnapten daaraan; en een van deze, met oud papier doorschoten, dus zeker een familie-exemplaar, behoort aan een nazaat, den heer F. L. WURFBAIN te Amsterdam. [1]

Feitelijk mag het boekje van den vader dan ook niet meetellen in de serie der reisverhalen van vreemdelingen over hun diensttijd bij de O. I. C. in de 17ᵉ eeuw. Het boek van JOHANN SIGMUND WURFFBAIN, zooals dat een 25 jaar na zijn dood «endlich an den Tag gelegt» werd (zóó zegt de titel-zelve) te Neurenberg in 1686, door zijnen zoon JOHANN PAUL WURFFBAIN, D. Ph., blijft het boekwerk waarmee wij alleen rekening hebben te houden. [2] Het is door dien zoon vrij vertrouwbaar uitgegeven

---

[1] BRUNET in zijn „Manuel du Libraire", 5ᵉ éd., V (1864), of in zijn Supplément, II (1889), vermeldt niets van Wurffbain. GRAESSE in zijn „Trésor de livres rares et précieux", VI, 2 (1867), geeft Wurffbain's editie van 1686; en voorts een eigen boekje nog van zijn vader L. Wurffbain, Nurnberg 1636, op historisch-koloniaal terrein. — De firma MART. NIJHOFF te Den Haag heeft in 1910 een ex. van Wurffbain uit 1646 bezeten (zie haar Catal. 382 van dat jaar), en voor f 35 in 1911 verkocht, als eene „Relation fort rare".

[2] Getiteld: „JOH. SIGMUND WURFFBAINS || Vierzehen Jährige || Ost-Indianische Krieg- || und Ober- || Kauffmanns-Dienste/ || In einem richtig geführten || || Journal- und Tage-Buch. || In welchem || . . . etc. . . . || Auf vielfältig und offt wiederholtes Begehren mit unter- || schiedlichen Kupffern gezieret/ endlich an

naar 2 Dagboeken van zijn vader, het een in 't Duitsch, het ander en gelijkluidende (merkwaardigerwijs) in 't Nederlandsch; of, zooals de zoon zelve zegt in zijne „Vorrede": „Es ist aber in diesem jetzigen Druck nichts frembdes eingemischet/" — een gentle hint blijkbaar, aan 't adres der schim van Grootpapa — „sondern alles so gelassen worden/ wie es in beeden von dem Seel. Herr Wurffbain eigenhandig beschriebenen gleich lautenden Tage-Büchern/ davon das eine in Hoch-Teutscher/ das andere in Niederländischer Sprach beyhanden/ zu finden." Terwijl even te voren de zoon ook in die Voorrede reeds vermeld had het „reinigen" (versta: vernietigen) door zijn vader van het in 1646 verschenen boekje, door „Zusammensuch- und Aufkauffung der Exemplarien".

Maar daar de zoon, behalve D. Ph., ook lid was van de vermaarde Academia Curiosorum, waarvan toen o. a. ook Rumphius, Ten Rhyne, en anderen lid waren, heeft hij toch, zij het in den vorm van noten en gemakkelijk-herkenbare inwerpen, aanloopen, en nabeschouwingen een soort *mixtum* gegeven van het wezenlijke Dagboek van zijn vader — die telkens en telkens weer als „der Seel. Herr WURFFBAIN" vermeld staat —, met zijn eigen toebereiding [1] of saus.

Het zou dus zeker van waarde kunnen zijn, als te eeniger tijd het oorspronkelijke Dagboek van JOHANN SIGMUND WURFFBAIN, liefst dat in Nederlandsche taal, alsnog te Neurenberg of uit eenig familie-archief te voorschijn kwam, en onveranderd in het licht kon worden gegeven.

---

den Tag gelegt || Von || J. P. W. D. || — || Sultzbach/ || In Verlegung Johann Georg Endters in Nurnberg. || Gedruckt bey Abraham Lichtenthaler. || — || Anno M.DC.LXXXVI. || ". (XL + 256 pp., 4°.)

De Opdracht is voluit onderteekend: „JOH PAUL WURFFBAIN/ D. Ph. Norimb. Ord. & Acad. Curios."

[1] De data in de uitgave van den vader zijn naar den Nieuwen Stijl; die in de uitgave van 1686 naar den Ouden Stijl. Opgaven van winst of verlies in het oorspronkelijk Dagboek zijn in de uitgave van 1686 vaak afgekort, „weilen sich nicht geziemen wollen fremdd vertraute Heimlichkeit und Angelegenheiten unverantwortlich zu entdecken und auszuschwätzen/ zumahlen dem wohl seel. Herrn Wurffbain das sehr wichtige Ambt eines Ober-Kauffmanns anvertrauet gewesen/ dergleichen vor ihm mehr nicht dann einem einigen Hoch-Teutschen wiederfahren/ und nach ihme auch wenig derselben hierzu werden gelangen." Voorts zijn namen van personen, die iets strafbaars hadden gedaan, in het verhaal verzwegen, „ob sie schon in dem geschriebenen *Exemplar* befindlich". Dit alles uit de „Vorrede" van den zoon.

DE TIJDREKENING BIJ DE LANDAK-DAJAKS IN DE WESTERAFDEELING VAN BORNEO

DOOR M. C. SCHADEE.

§ 1. Jaartelling.

De tijdrekening der Dajaks is zeer primitief. Eene geregelde jaartelling kennen zij niet, d. w. z. zij hebben geen vast punt in de historie aangenomen, waarop deze een aanvang zou nemen.

Zij rekenen slechts bij geslachten (katoeroenan) waarbij die van de Maleische radja's van het landschap of ook wel van eigen voorouders tot maatstaf dienen.

§ 2. Jaarverdeeling.

Eene regelmatige verdeeling van het jaar in maanden en weken heeft evenmin plaats; men geeft echter [1] de tijden van het jaar aan naar den stand van het padi-gewas.

Men vermeldt dus, om den tijd van de eene of andere gebeurtenis aan te geven, de periode van den rijstbouw, tijdens welke het feit plaats had bijv: 'mijn broeder is het vorige jaar gestorven tijdens het branden der velden.

Van het gepasseerde jaar sprekende zeggen zij ook: ›het jaar waarvan thans (de rijst) gegeten wordt. [2]

Het jaar wordt dus gerekend te beginnen, zoodra de eerste maatregelen genomen worden voor de ontginning der nieuwe rijstvelden.

Ofschoon de Dajaks een jaar dus niet met een bepaald aantal dagen afsluiten is hunne tijdrekening toch in zooverre geregeld, dat de stand der sterren den tijd der veldwerkzaamheden aangeeft. Hun jaar is dus het zonnejaar.

---

[1] Evenals vele andere heidensche stammen in den Indischen Archipel zulks doen. Vergelijk „De Handleiding voor de vergelijkende volkenkunde van Ned. Indie door Dr. G. A. Wilken blz. 119 en diens „Iets over naamgeving en eigennamen bij de Alfoeren der Minahasa in Tijdschrift voor Ind. T. L. en V.kunde, Deel XXII."

[2] De Maleiers zeggen: „taoen jang dimakan ini."

§ 3. Sterrenbeelden.

De sterrenbeelden, welke daartoe dienst doen, zijn twaalf in getal, in een rij langs den hemel-evenaar gelegen; echter geen aaneengesloten gordel vormend.

Het zijn de volgende.

1. Bintang toedjoeh = zeven sterren, ook kartika genoemd, de Pleiaden. [1]

2. Rahang = kinnebakken, de Hyaden. [2]

3. Danau = meer, de Vloed Eridan.

4. Pěti = varkens- of wilde beestenval, de Orion. [3]

5. Toré, de naam van een klein soort eetbare riviervisch, Sirius (alpha canis), een der schitterendsche sterren van den Zuidelijken Sterrenhemel.

6. Tamano. De beteekenis van dit woord is ons onbekend.

---

[1] Ook in Landak is de legende omtrent het verdwijnen van een der zeven sterren bekend.

[Grimm. Deutsche mythologie II 607 vlgg. III 213 vlgg.

Dupuis, Origines des cultes III 235 vlg.

Schaank, Iets over de Dajaksche sterrenkunde, Tijdschrift v. d Ind. T. L. en V kunde deel XXXII p. 435

Dr. C. Snouck Hurgronje. De Atjehers — Deel I p. 278.]

De aldaar medegedeelde pantoen luidt in Landak: „Bintang toedjoeh tinggal anam" „Djatoh menimpa di mandjapahit" „Batang toeboeh rasa demom" „Sirih pinang dimakan pahit." De laatste regel ook: kalau kertemoe baharoe baik" „Zeven sterren zes zijn overgebleven" („Een) is gevallen te mandjapahit" „mijn lichaam voelt koortsig aan" „Betel smaakt mij bitter." Inplaats van de laatste regel. „Wanneer ik haar ontmoet dan is het weer in orde."

[2] De Rahang is vermoedelijk het kinnebakken van het Hindoesche sterrenbeeld de Stier, waarvan de Hyaden een deel uitmaken.

[3] De pati of pěti, welke bij de Landak-Dajaks ook koebò heet en bij de Landak-Maleiers ook „bentiang", is ingericht als de Javaansche wělěng, met dit onderscheid, dat wanneer de val in werking komt de gespannen boomstam niet een geweer doet afgaan. maar met kracht een speer in het lichaam van het zwijn drijft. Vergelijk De wěléng door G. in het Tijdschrift voor het Binn. Bestuur, Deel II blz. 186. Afbeelding en beschrijving van de Dajaksche pěti zijn te vinden in Ling Roth, The natives of Sarawak Vol. I p. 437 sqq.

Opmerkelijk is het dat Orion bij de Grieken een reusachtig jager was, die op de Asphodelosweide het wild vervolgt. (Andree, Ethnographische Vergleiche und Paralellen. Bastian, Geographische und Ethnographische Bilder p. 126.)

Alsmede dat deze ster ook bij de Banaren, een bergvolk van Achter-Indië, een val voorstelt. (Andree).

Tamano stelt een driehoek voor gevormd door δ en ε canis en η argus. Ook de beide volgende beelden behooren tot het schip Argo.

7. Ĕnsoelit, naam van een vogel, welke vaak groote schade aan de te velde staande padi toebrengt. Ĕnsoelit bestaat uit $\ddot{\zeta}$ en ν argus. ν argus heet ook pipit = musch. [1]

8. Oedang galah = De Groote Zeegarnaal. Dit beeld bestaat uit vier sterren, welke evenals het Zuiderkruis in den vorm van een vlieger gelegen zijn. De beelden zijn bijna geheel gelijkvormig, beide een weinig scheef; de Oedang Galah is echter grooter dan het oostelijk daarnaast gelegen Zuiderkruis. Wij hebben het wel eens „het Valsche kruis" hooren noemen. Het zijn, ι, ε en δ Argus benevens een vierde ster (de top van den vlieger) waarvan wij den naam te vergeefs op de sterrenkaart gezocht hebben.

9. Prahoe-Paré. (= Prauw-Rog), het Zuiderkruis. De prauw wordt gevormd door α en β centauri en de zich juist voor den boeg van het vaartuig vertoonende reusachtige rog door α, β, γ en δ crucis (de vier sterren van het eigenlijke Zuiderkruis).

10. Djangka. Dit sterrenbeeld vormt met de beide laatste sterrenbeelden van den Dajakschen dierenriem ons sterrenbeeld: de Schorpioen. In zijn geheel is dit beeld echter niet als Bintang kala aan de Landak-Dajaks bekend.

De djangka wordt gevormd door β, δ, π, ϱ, σ, α, τ en ε scorpiï.

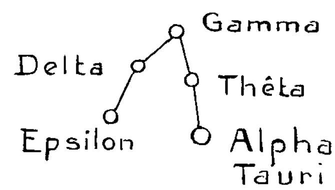
Dit beeld wordt door de Dajaks ook wel vergeleken met een klapperboom; de stam wordt dan gevormd door de vier laatste sterren, terwijl de vier eerste klappers voorstellen; Anstares (α scorpiï) is een bijen nest, dat de op klappers beluste knapen belet den boom te beklimmen.

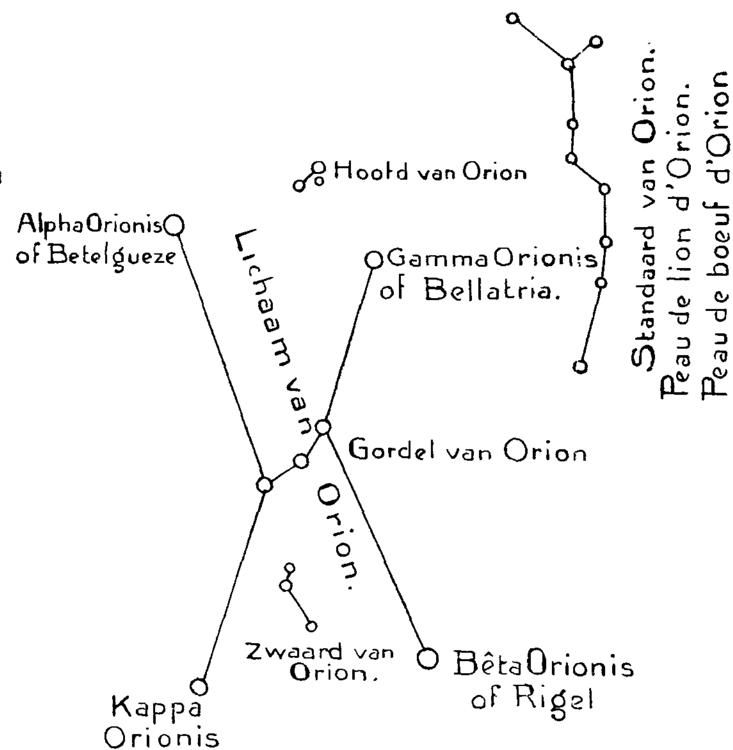
11. Dara bagoetoe [2] = de Luizende Meisjes. Waar de kromming van den Staart van den Schorpioen aanvangt, bevinden zich twee sterretjes vlak bij elkaar, 1 en 2 scorpiï. Dit zijn de Dara bogoetoe. Men wachtte er zich dus voor deze „maagdjes" te vereenzelvigen met onze tweelingen.

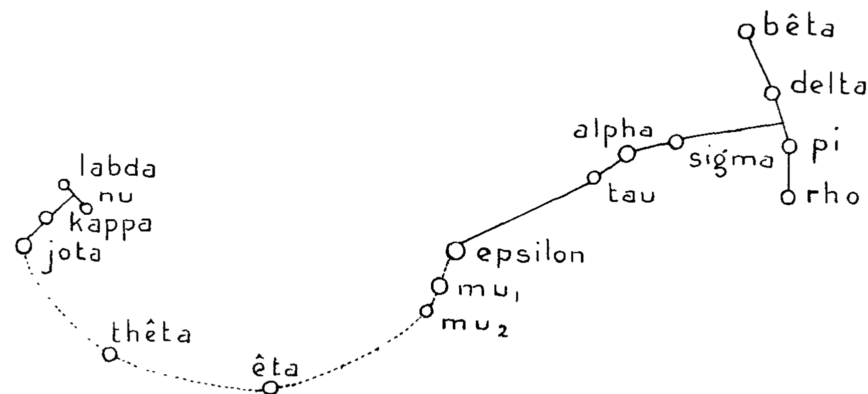
12. Pradah. Met dit woord wordt de steel bedoeld, waaraan de inlanders hun bĕlioeng (een soort beitel) met rotan bevestigen, om dan als een bijl tot kappen te gebruiken.

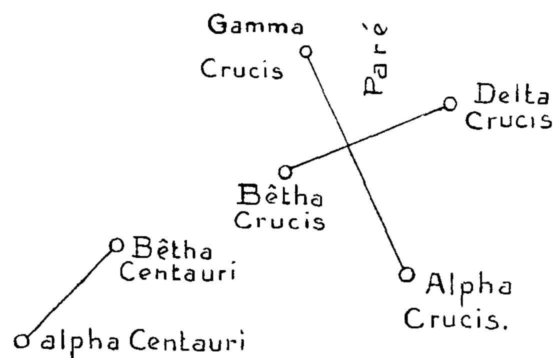
[1] De rijstdietjes liggen vlak bij Sirius, door de Romeinen ook „Invidum agricolis" genoemd = die de landbouwers schade brengt.

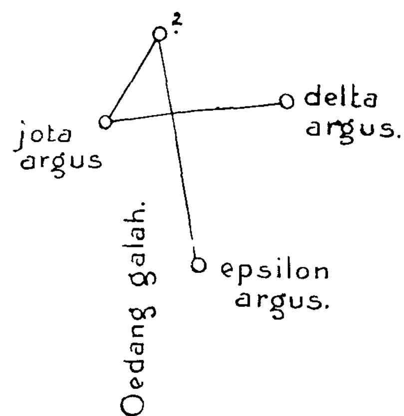
[2] goetoe Daj. = koetoe Mal. = luis, dara = maagd.

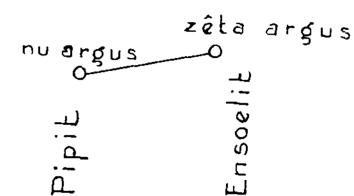

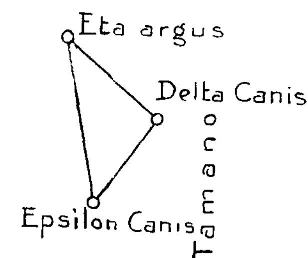

Figuratieve kaart van eenige Dajaksche sterrenbeelden.

Canopus (alpha argus)

De gaboes of piabong, het deel der pradah, dat men in de hand houdt, wordt gevormd door ι en $\varkappa$ scorpiï, de krawat, waaraan de bĕlioeng vastgebonden wordt door λ en ν scorpiï.

Hiermede zijn de twaalf beelden van den Dajakschen sterrengordel genoemd. De kennis ervan is nog slechts bij ouden van dagen te vinden; het jongere geslacht is tevreden wanneer het de Pleiaden en de Orion aan den hemel kan aanwijzen.

Volgens het volksgeloof zijn deze sterren door de Dewata's aan den hemel geplaatst, opdat de menschen daarnaar hun rijstbouw kunnen regelen, waarom ze bij de Dajaks «bintang pangada of «adaän» d. w. z. «teeken» genoemd worden.

Alle andere sterren zijn volgens hen slechts «kinderen», waarmede zij geene rekening hebben te houden.

Eene uitzondering hierop maakt nog de «Groote Beer» welke de iringan d. i. «begeleider» wordt genoemd, n. l. van de «bintang torè (Sirius), als ongeveer gelijktijdig met deze aan het uitspansel verschijnende en ondergaande.

Zooals reeds werd opgeteekend vormen de bintang pĕngada geen aaneengesloten gordel. De afstand tusschen den Schorpioen waartoe de Prada behoort, en den Stier, waarvan de Pleiaden deel uitmaken, welke sterrenbeelden dus aan den Landakschen sterrenreeks en aan den Griekschen dierenriem gemeen zijn, wordt in dezen laatsten door vijf andere sterrenbeelden: de Schutter, Steenbok, Waterman, Visschen en Ram ingenomen.

Dit baart echter den Dajaks geene zorgen.

In den tijd toch, dat deze sterren zich des morgens kort voor zonsopgang — dit is het tijdstip, waarop de Dajaksche astronomen hunne waarnemingen aan den hemel doen — even boven den oostelijken horizon vertoonen' is de rijstoogst afgeloopen, en wordt de tijd óf met niets doen óf met het geven van feesten, met hunne lange voorbereidingen en even lange naweeën gepasseerd, totdat het verschijnen der Pleiaden hieraan een einde maakt.

Bij verdere vergelijking van de sterrenreeks der Landak-Dajaks met den Griekschen Dierenriem, zien wij dat die Dajaks de brug om van de Orion op de Schorpioen te komen genomen hebben over het schitterende sterrenbeeld van Sirius, over den driehoek gevormd door Tamano, door de juist in de richting liggende «Rijstdiefjes,» door het «Valsche kruis» en het ware «Zuiderkruis,» hetgeen niemand verwondering zal baren, die den

schoonen gordel, door deze sterren aan den Zuidelijken Hemel gevormd, aanschouwd heeft en zich bewust is van de aantrekkingskracht, die hij op de bewoners van den evenaar moet hebben uitgeoefend.

§ 4. Hoogtemeting der sterren.

Eigenaardig is de manier, waarop de sterrenkundigen onder de Dajaks de hoogte boven den horizon aangeven. Zij nemen daarvoor vier standen aan, te weten:

1e. tarima,

2e. soesoer gălăng;

3e. karoet;

4e. laboeh tangkoeloe'.

Tot verklaring dezer woorden veronderstellen wij dat een Dajaksch patriarch, die zich van den stand zijner pengada wil verzekeren, des morgens bij het onzichtbaar worden der meeste sterren, met het gelaat naar het Oosten gewend, op een punt vanwaar het uitzicht vrij is, op den grond is gezeten.

Eerste stand:

Hij strekt zijn rechterarm recht voor zich uit, alsof hij iets wil aannemen (tarima). Het sterrenbeeld, dat zich dan in de richting van den arm bevindt, is in den stand tarima.

Nemen wij aan, dat dit het beeld der Pleiaden is, dan zegt de Dajak, dat de tijd voor het zoeken der plaats waar hij zijne padivelden wil aanleggen (mĕngawa) daar is.

Sommige Dajaks kennen nog een stand, welke aan het tarima voorafgaat, n.l. ngărompo'. Rompo = gebladerte; ngărompo iets in het gebladerte zien, de ster dus tusschen de bladeren van het bosch te voorschijn zien komen. [1]

Tweede stand.

Onze Dajaksche astronoom ziet het sterrenbeeld op hetzelfde tijdstip van den morgen iets hooger boven den horizon. Om het aan te wijzen, moet hij den uitgestrekten arm opheffen, zijn polsring glijdt langs den arm naar beneden naar den elleboog (soesoer gĕlang).

De methode om op deze wijze de hoogte der sterren aan te geven is ook in Atjeh in gebruik. [2]

[1] Ditzelfde beeld vindt men terug in de hieroglyphe waarmede de Chineezen „het oosten" aanduiden. Zie Schlegel, Uranographie Chinoise p. 90.

[2] Dr. C. Snouck Hurgronje. Deel I blz. 279.

Bevinden zich de Pleiaden in den stand van het soesoer gelang, dan is het tijd voor het boschkappen.

Derde stand.

Het sterrenbeeld is weer hooger geklommen. Om het te zien, moet onze Dajak zijn blik naar boven werpen; zijn voorhoofd rimpelt zich (karoet).[1]

Het is tijd het gekapte bosch te branden.

Bij de Dajaks van het landschap Mĕliau wordt deze stand door een ander beeld weergegeven, en heet bij hen langgar soeman d. i. het schuin over het vuur staan van een soeman d. i. een bamboekoker gevuld met kleefrijst en water, welke gaar gestoomd moet worden.

Vierde stand.

Het sterrenbeeld bevindt zich in het culminatiepunt. Onze astronoom moet om het te zien, zijn hoofd zoover achterover buigen, dat zijn mutsje afvalt. (laboeh tangkoeloe').

Bij de Meliau-Dajaks heet dit tanggal labong, hetgeen hetzelfde beteekent. Labong is een hoofddoek of hoofdring van geklopt boomschors (tĕmbĕran)[2] In dezen stand is het zaaitijd.

Reeds in het laatst van Mei hebben de Pleiaden des morgens om half zes ure eene hoogte van 10°, 11 Juli is de verheffing 45° en 12 Augustus 90°.

De Orion is des morgens om half zes ure pas in het laatst van Juni te zien, 11 Juli staat zij 25°, 12 Augustus 70° en 5 September 90° hoog.

Een sterrenbeeld doorloopt de vier standen dus binnen drie maanden.

Het is duidelijk dat, wanneer de Pleiaden in den stand karoet staan, ook de Hyaden, Eridan en de Orion in de lagere standen ook reeds zichtbaar zijn, daar deze sterrenbeelden dicht op elkaar volgen.

---

[1] Dit herinnert aan de Maleische uitdrukking „angkat kĕning" = „de wenkbrauwen opslaan. ongeveer 8 uur 's morgens, wanneer men de wenkbrauwen even opslaande de zon ziet. Zie de Mal. Woordenboeken.

[2] Wij zien hieruit dat de Dajaksche dierenriem anders is ingericht dan de onze. Wanneer wij zeggen dat de zon in het een of ander sterrenbeeld staat, is het de bedoeling, dat de zon in de richting van dat sterrenbeeld te zien is. De ster gaat dan tegelijk met de zon op en onder, bevindt zich overdag aan den hemel en is dus dan alleen met het gewapend oog te onderscheiden. Het is begrijpelijk dat onbeschaafde volken deze methode niet hebben gevolgd.

§ 3. Maanphases.

Van het bovenstaande onderwerp afstappende, gaan wij thans over tot de verdere bespreking van de Dajaksche tijdrekenkunde.

De dagen der week zijn den Dajak onbekend; hij bepaalt den tijd alleen naar den dag der maand, en let daarbij in het bijzonder op de schijngestalten van de maan.

Evenals de maan bij vele volken nog in bijgeloovige vereering staat, en van invloed wordt geacht op verschillende omstandigheden des levens, is dit het geval bij de Dajaks, welke in alle natuur-verschijnselen een bijzondere werking der hoogere machten zien, waarmede zij goed doen, bij voortduring rekening te houden.

Sommige maanphases worden gunstig genoemd voor sommige verrichtingen, andere minder gunstig en weer anderen bepaald ongunstig.[1] Vooral bij handelingen, welke op den landbouw betrekking hebben, wordt op de maangestalten gelet.

Bij twee stammen der Landak-Dajaks stelden wij een onderzoek in naar de namen der schijngestalten n. l. bij de Temilah- of Sepatah-Dajaks en bij de Dait-Dajaks, waarvan wij den uitslag hieronder mededeelen.

	Sepatah-Dajaks	Dait-Dajaks
Eerste dag na nieuwe maan	boelan ségó	boelan kawat
tweede » » » »	» herap	» kawat
middelste dagen van nieuwe maan	» lima	» lima
laatste dagen van nieuwe maan	» kadang	» kadang
eerste dag of eerste twee dagen van eerste kwartier	» doewa	» doewa
middelste dagen	» paoe' » kira	» paoe'
laatste dagen	boedjang	boedjang
volle maan eerste dag	aja	» noemas
» middelste dagen	ripan	» klaman
» laatste dagen	ngaloewang	» perboeët
laatste kwartier eerste dag	doewa	doewa
» middelste dagen	kadang	» kadang
» laatste dagen	lima	» lima
nieuwe maan	kalala	» kalala.

[1] Zie over het kiezen van dagen Andree l. c. pag. 1 sq, en vooral ter vergelijking „Het geven van namen aan de kinderen bij de Bataks. Indische Gids 1895 p. 817.

Daar de tijd, welken de maan noodig heeft om van de eene phase in de andere over te gaan, verschilt naar den tijd van het jaar, is ook het aantal dagen of liever nachten, waarin de maan zich in de eene of andere phase vertoont niet in vaste cijfers uit te drukken.

Van nieuwe maan tot eerste kwartier doorloopt zij echter de schijngestalten, welke bij de Dait-Dajaks boelan kawat, boelan lima, en boelan kadang heeten.

Is het op den eersten van een onzer maanden nieuwe maan en den achtsten eerste kwartier dan zal het twee dagen boelan kawat, twee dagen boelan lima en twee dagen boelan kadang zijn.

Wanneer echter eerste kwartier pas op den negenden valt, dan zal het bijv. twee dagen boelan kawat, drie dagen boelan lima en twee dagen boelan kadang zijn.

Boelan kălālā heet eigenlijk het tijdstip van den overgang van de oude in de nieuwe maan. Men maakt daarbij onderscheid tusschen kalālā mati en kalālā hidoep, naargelang de maan nog afnemende of reeds wassende is.

Om boelan lima, boelan kadang, boelan doewa van de wassende maan te onderscheiden van de afnemende maan, voegt men er respectievelijk de woorden nai' en njoeroet of mati ook wel poelang aan toe.

Om den eersten of tweeden dag van zekere phase aan te duiden, bezigt men de woorden moeda (jong) en raja (groot) bijv. boelan boedjang moeda, boelan boedjang raja.

Den eersten noemt men ook wel doedoe', zoo is boelan doewa doedoe' de eerste dag van boelan doewa.

Boelan doewa naï' is dan de tweede dag van boelan doewa.

§ 17. Geluk- en ongelukaanbrengende maanphases.

Van deze dagen of tijdstippen nu gelden in het algemeen die van de wassende maan als gelukkiger dan die van de afnemende maan. Overeenstemmend in de bepaling ervan zijn de verschillende stammen echter niet.

De dagen van de boelan lima worden overal als zeer gelukkig aangemerkt, vooral van de boelan lima nai'.

Ook boelan doewa is een gelukkige periode. Boelan kadang (hetzij wassend of afnemend) geldt algemeen als omineus.

De boelan klaman periode (Dait-Dajaks) is van veel gewicht

bij den veldarbeid. De opvolgende dagen van de boelan klaman noemt men:

boelan klaman tikoes,
boenta',
pasa',
tamoro',
boeboe',
ampango',
impimpé,
pĕrboeët.

Boenta' = soort sprinkhaan, pasa' = een rups met wit lichaam en roode kop, na hevigen regen te voorschijn komende en de kruin van de padi afvretend. tamoro' = een rups met witte kop, rood behaard, boeboe' = kleine zwarte torretjes in reeds geoogste padi voorkomende, ampango' = walang sangit (lepto corisa acuta Thunb) met groene vleugels, impimpé Daj. = impé Mal. een soort in het water levend insect, dat aan de wortels van moeras-padi knaagt, pĕrboeët = antara, tusschen, tusschentijd.

Op de boelan klaman-dagen wordt bijzonder gelet bij het mangawah d. i. het met behulp van vogel-orakels uitzoeken van den besten grond voor het aanleggen van een ladang.

Wie dit bijv. doet op boelan klaman tikoes kan zeker zijn dat zijn rijstveld door een muizenplaag geteisterd zal worden, op boelan klaman ampango' zal de walang sangit de padi vernielen. Wie dat echter waagt op boelan klaman perboeet kan niet anders verwachten dan dat de doos van Pandora gevuld met al het bovengenoemde ongedierte over zijn te veld staanden oogst zal uitgestort worden.

De Tĕmilah-Dajaks letten niet alleen op deze omineuze dagen bij het mangawah, maar zullen ook in die dagen niet tot boschkappen overgaan, de Dait- en Mĕnjoeké-Dajaks laten er zich niet door weerhouden de laatste werkzaamheid te verrichten.

Als minder gunstige dagen worden verder aangemerkt boelan kawat bij de Dait-Dajaks of ségoen herap bij de Tĕmilah-Dajaks.

Ook boelan kira, boelan boedjang, boelan aja, boelan ripan, boelan ngaloewang en boelan kalala staan bij laatstgenoemde Dajaks minder goed aangeschreven; de Dait-Dajaks verbinden echter aan boelan paoe', boelan

boedjang, boelan noemas en boelan kalala geene pantangans.

Bij de Menjoeké-Dajaks leerden wij slechts volle maan en boelan kadang als gevaarlijke dagen kennen.

Huwelijken worden bijna overal voltrokken op boelan lima na nieuwe maan. Op dien dag zal men ook een begin maken met den bouw van eene nieuwe woning.

Het bijgeloof wil dat op boelan paoe' alle sappen in planten en boomen zuur zijn; daarom zal men zich op dien dag nooit bezighouden met manoeba, d. i. visschen met behulp van het bedwelmende sap van den toeba-wortel.

Ook het zoeken van boomschors laat men op dien dag na, daar de schors dan moeilijker loslaat dan op andere dagen.

UIT DEN TIJD VAN C. P. J. ELOUT'S TOEWIJDING AAN DE MALEISCHE TAAL.

Een bijdrage tot de geschiedenis van de beoefening der Indologische wetenschappen

DOOR P. H. VAN DER KEMP.

Maleische spraakkunst. door den Hr. W. Marsden; in 1812 te Londen gedrukt, en uit het Engelsch vertaald door C. P. J. Elout. Te Haarlem, bij Johannes Enschedé en Zonen, 1824.

Maleisch, Nederduitsch en Fransch woordenboek door C. P. J. Elout; naar het Maleisch en Engelsch woordenboek van den Hr W. Marsden. Te Haarlem, bij Johannes Enschedé en Zonen, 1825.

Nederduitsch en Maleisch woordenboek, gevolgd van een Fransch en Maleisch woordenboek, door C. P. J Elout; naar het Engelsch en Maleisch woordenboek van den Hr. W. Marsden. Te Haarlem. bij Johannes Enschedé en Zonen, 1826.

De «Encyclopaedie van Nederlandsch-Indie" bevat voce *Maleisch* de volgende mededeelingen over de beoefening dier taal na Indie's Herstel (dl. II, bl. 457):

De Nederlanders, die na 1816 op den voorgrond traden als kenners van het Maleisch zijn de predikant Lenting, nevens Schaap door de Indische Regeering belast met de uitgave van Leidekkers «Maleisch-Nederduitsch Woordenboek" (Batavia 1832), welke uitgave werd gestaakt, toen de kleinste helft was afgedrukt, — en de ijverige, hoewel bij gebrek aan oordeel niet altijd betrouwbare gids, P. P. Roorda van Eysinga [1]. Hij gaf in 1824 en 1825 een «Nederduitsch en Maleisch, en een Maleisch en Nederduitsch Woordenboek" en in 1855 een «Algemeen Nederduitsch-Maleisch Woordenboek"; in 1878 door Mr. G. J. Grashuis herzien en vermeerderd (Leiden). Terwijl de ambtenaar H. Von de Wall op Riouw bezig was met de bewerking van een zeer uitvoerig Mal.-Holl. Woordenboek, verscheen van de hand van Dr. J. Pijnappel Gzn. in 1863 een «Maleisch-Nederduitsch Woordenboek, naar het werk van Dr. W. Marsden en andere bronnen bewerkt (1863)". De Etymologie van het Maleisch behandelde Von de Wall in zijne verhandeling «Over de Vormveranderingen der Maleische taal (1864)". Daar het bleek dat de volledige uitgave van het groote Woordenboek te kostbaar zou zijn, werd besloten dat daarvan een uittreksel zou worden gegeven; dit verscheen in drie deelen (1877—1884), en was

[1] De zin loopt niet fraai, maar ik nam hem goed over.

bezorgd door H. Neubronner van der Tuuk, wiens Supplement eerst in 1897 werd toegevoegd aan het werk, dat aan Klinkert tot grondslag diende voor zijn «Nieuw Maleisch-Nederlandsch Woordenboek, met Arabisch karakter" (1895). Reeds vroeger (in 1885) gaf deze auteur een «Nieuw Nederlandsch-Maleisch Woordenboek (met Latijnsch karakter)", en mede met Latijnsche karakters een zeer volledig «Mal.-Ned. Zakwoordenboek (1892)". — De Spraakkunst der Maleische taal («Grammar of the Malayan language") van Marsden liet de Regeering overbrengen in het Hollandsch en Fransch, en zij droeg deze taak op aan C. P. J. Elout. In 1824 verscheen het boek te Haarlem bij Joh. Enschedé en Zoonen, en in 1825 en 1826 gaven deze Elout's vertaling van Marden's Woordenboek uit.

Ofschoon de tusschenmoot van deze aanhaling betreffende de uitgave door Grashuis in 1878 en die van het zakwoordenboek in 1892 buiten het onderwerp mijner verhandeling ligt, heb ik de aanhaling geheel willen geven, opdat de lezer een idee krijge van de onbeholpen wijze, waarop hier de geschiedenis van de Maleische taalstudie in de 19de eeuw uiteengezet is: óf de Encyclopaedie had zich moeten beperken tot een korte bibliographie, óf indien men er de historie van dacht te behandelen, had zij een beschouwing behooren te geven, zóó dat de daadzaken niet als droog zand aan elkander hingen. En dan: wat te zeggen van den aanhef met een woordenboek van 1832, hetwelk niet eens voltooid werd en van het slot over een woordenboek met spraakkunst, welke boeken in 1824 en 1825 verschenen! Ook is m. i. die mededeeling tusschen haakjes «Batavia 1832" foutief; want het drukken van het werk werd eerst in 1835 gestaakt. Dit laatste jaartal vind ik ook opgegeven in den catalogus der Koloniale bibliotheek in de Van Galenstraat (1908), waar het vermeld staat op bl. 285 onder N° 86; met het in de bibliotheek voorhanden exemplaar heb ik het jaartal niet kunnen vergelijken, omdat het titelblad eraan ontbreekt; maar het jaartal 1832 komt ook tweemaal voor op bl. 31. dl. II (1880) van Van der Chijs' «Proeve eener Ned. Indische bibliographie" voce *Leijdekker*[1]. Roorda van Eijsinga had er destijds geen bemoeienis mede; dit geschiedde in 1844,

[1] In den catalogus der Koloniale bibliotheek van de Van Galenstraat bl. 285, noot 1, staat wel dat „de omschrijving bij Van der Chijs" „is foutief"; doch deze verbetering heeft op het oog de mededeeling in de Bibliographie, dat Leijdekker eindigt met *dzaukh* = smaak enz., terwijl het eindigt met de twee daarop volgende woorden *dzib* = wolf en *dzail* = 'n aanhangsel.

nadat hij 7 jaren gedoceerd had aan de Militaire Academie te Breda: zie bl. 208. De uiteenzetting van de Encyclopaedie is zóó verward, dat zij niet voor verbetering met eenige woorden vatbaar blijkt. Zonderling is ook het onwillekeurig vereenzelvigen met de pioniers van 1816 den commies voor de Inlandsche zaken J. D. G. Schaap, die in 1831 aan Lenting voor het woordenboek werd toegevoegd, en niets bijzonders voortbracht, immers enkel Lenting bijstaande in een werk, dat onvoltooid bleef; terwijl Van Angelbeek, in dit Encyclopaedie-artikel niet vermeld werd, ofschoon hij al betrekkelijk spoedig na het Herstel, namelijk in 1823, een werk publiceerde; een ontijdige dood belette slechts, dat niet meer vrucht van zijn aanleg kon worden getrokken. Wat Lenting betreft, hij was in Nederland bij K. B. d.d. 23 Augustus 1815 N° 31 met Van den Byllaard benoemd tot predikant voor Indië [1]; hij had de reis met de Commissie-Generaal naar Java gemaakt en werd bij haar besluit van 3 September 1816 geplaatst te Semarang, zijn collega te Batavia. Lenting heeft zich inderdaad op verdienstelijke wijze aan de studie van het Maleisch gewijd; maar de persoon, die de beoefening der Oostersche talen, en speciaal die van het Maleisch, van het jaar 1816 af voorstond, beheerschte, leidde, was de mede met de Commissie-Generaal uitgekomen C. P. J. Elout, zoon van den Commissaris-Generaal. Hem op dit gebied niet in de eerste plaats onder de mannen van 1816 en volgende jaren te noemen, is een grove fout. Ook die slotzinsnede der aanhaling, schoon dan niet feitelijk onjuist, is zóó onbeholpen geredigeerd, dat daarmede volstrekt niet de indruk wordt gegeven van het initiatief, hetwelk van Elout Jr. uitging. Had de Schrijver van het Encyclopaedie-artikel moeitevolle archief-nasporingen moeten doen ten einde met de verdiensten van Elout Jr. in zake de Maleische taal bekend te worden, dan liet zich zulk een gebrekkige behandeling nog verklaren. Maar men vindt de gegevens in verschillende gepubliceerde stukken, ja voor een deel in de eigen boeken, die de Schrijver vlijtig opsomde.

[1] Het Koninklijk besluit in 's Rijks archief te 's Gravenhage hield de uitzending in als ambtenaren 2e klasse van „Daniel Lenting" en „van den Bylaard"; maar in het „Biographisch woordenboek van Oost-Indische predikanten" (1893) van C. A. L. van Troostenburg de Bruijn staat, dat men Lenting wel noemde Dominicus en Daniel, doch dat zijn voornaam was Dirk; terwijl aldaar van den naam van den anderen predikant gezegd wordt, dat hij heette en gespeld werd Gerardus van den Byllaardt.

Zoowel deze miskenning als het vinden van een correspondentie op het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage over de onder den titel mijner verhandeling vermelde boeken leidde tot de hierbij aangeboden beschouwingen.

De vermelde tijdschriften, woordenboeken, spraakkunsten, couranten enz., zijn nagenoeg alle, en de koloniale werken zonder uitzondering, door mij aangetroffen in de Indologische bibliotheek van de Van Galenstraat. Wat betreft de niet aanwezigheid der door mij te vermelden twee deelen van het „Leven van D. J. van Lennep", men zou in overweging kunnen nemen om volledigheidshalve ook die voor de bibliotheek aan te schaffen met het oog op de door mij herhaaldelijk daaruit gememoreerde Indische brieven van Elout Sr., zoomede van Van der Capellen, van wien er trouwens slechts eén door mij wordt genoemd. Het „Leven van C. en D. J. van Lennep" deed namelijk J. van Lennep verschijnen in 4 deelen: de deelen III en IV vormen „Het Leven van Mr. D. J. van Lennep 1774—1853" (1865). Commissaris-Generaal Elout had aan dezen de taak toevertrouwd om voor de gade en de kinderen, die hij bij zijn vertrek naar Indie achterliet, te zorgen als raadsman en voogd: dit gaf vanzelf tot correspondentie uit Indie aanleiding: zie bl. 19 van dl. 2 of dl. IV van de reeks. Elout's eerste brief uit Indië is van 28 Augustus 1816 op bl. 84 aldaar. Naar wij zullen lezen, wordt in de correspondentie veel gehandeld over den hoogleeraar Reinwardt; met het oog op mijn menigvuldige verwijzingen naar die brieven, kan het nuttig zijn, dat ik aanstonds de aandacht vestig op een zeer hinderlijke fout in dat deel 2. Bij de refereering op bl. 132 in een schrijven van Elout d. d. 21 Mei naar vroeger door hem geschreven brieven over Reinwardt — „Ik gedraag mij aan de brieven, die ik u in de voorleden maand schreef en waarin ik u omstandiglijk over Reinwardt onderhield" — stelde de heer J. van Lennep de volgende noot: „Deze brieven zijn niet terug gevonden." Zij staan echter gedrukt in het boek zelf op bl. 155—163, te weten, die van 29 Maart, 6 April en 24 April 1818. De oorzaak der vergissing ligt hierin, dat aan den brief, die het jaartal moet drágen van 21 Mei 1818, het onjuiste jaartal werd gegeven van 1817, zoodat het stuk geplaatst is vóór de vermelde epistels, terwijl het er na moest komen. Hierdoor wordt mede het vreemde opgehelderd, dat men in dien brief leest, hetgeen wel in 1818, maar niet een jaar te voren kon geschreven

zijn: 'De rust in de Molukkén is nu hersteld, de Sch. bij Nr. Buyskes heeft daar de eer van. Hij is hier...." Dat het 1818 moet zijn, blijkt ook uit hetgeen er vermeld staat over een 'met de Batavia, Kapt. Van Gelder" verzonden brief, n.l.: Deze die tegelijk met het vorige (5 Dec). uit Texel vertrokken is.... is nog niet hier." De Bataviasche courant van 27 Juni 1818 N°. 26 meldde, dat den 20en t. v. was aangekomen schip Batavia, Arie de Gelder, van Amsterdam den 4 Dec. 1817". Er is in dien brief nog een andere ernstige fout gemaakt, die den leek in verband met de jaartalvergissing geheel op het dwaalspoor kan brengen. Er staat naar aanleiding van Buijskes' terugkomst uit de Molukken: wij gaan nu, alzoo wij de handen wat ruimer hebben, Padang en Macassar bezetten." Maar Makassar was reeds in 1816 overgenomen; bedoeld werd Malakka. In tegenstelling met het duidelijke schrift van Van der Capellen, is de hand van Mr. Elout nagenoeg onleesbaar; menige fout moet daardoor verklaard worden.

De vier eerste afdeelingen mijner verhandeling wijd ik aan de beoefening van de wetenschappen in het algemeen tijdens de Compagnie en de landvoogdij van Van der Capellen, de vijf volgende speciaal aan die der Maleische taalstudie.

I.

Toen, dank het Londensch tractaat van 13 Augustus 1814, in Nederland te zorgen viel voor de inrichting van ons koloniaal bestuur, was men geenszins ongevoelig én voor de tegen het voormalig Indisch Compagniesbestuur gerichte verwijten over verwaarloozing der koloniale aangelegenheden op geestelijk en esthetisch gebied, én voor het optreden der Engelschen, die in periodieken en standaardwerken die belangen het eerst hadden hoog gehouden.

Het mocht waar zijn, dat het in dit als afgesloten tijdperk beschouwd verleden der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie geenszins volstrekt had ontbroken aan verdienstelijk streven, te ontkennen viel het niet, dat zelfs de geringste uitingen ervan meer geduld werden dan bevorderd; dat ook voor een natuurlijk bestaansrecht op dit gebied nooit plaats was geweest; dat eindelijk over het geheel genomen de dienaren der Compagnie te laag bij den grond bleken om voor wetenschap en kunst veel

te gevoelen. Neen, bepaald barbaren toonden wij ons ook destijds op wetenschappelijk gebied in de kolonie geenszins; maar meer kan er dan toch niet van getuigd worden. Zoo is het, dat onze aandacht wordt verzocht voor 'n Nicolaus Engelhard, gouverneur van Java's Noord-Oosthoek, als «einem der ersten Beförderer der Alterthumsforschung auf Java" [1] : niet weinig zich verdienstelijk makend doordien hij tempels liet «plunderen" of «plunderde" en bedreef «aanzienlijken tempelroof", om de woorden te gebruiken van den bijeenbrenger der «Litteratuur omtrent het geheele Singasarie-terrein" den heer G. P. Rouffaer [2]. Is het niet met eenerlei belangstelling, dat het oog van den woestijnreiziger wordt aangetrokken door pover wassenden schimmel! Zoo, als de dageraad van Indië's Herstel in 1815 begint te gloren, is het een zich noemende *Hollandus*, die over de wetenschappelijke verdiensten der Nederlanders in Indië uitweidt onder de vermelding van wel 'n 8-tal namen [3]. Acht! In twee eeuwen!! doet deze lof een meer nuchtere Hollander, die zich *Civilis* teekent, uitroepen [4]. En daarvan nog de helft vreemdelingen, w. o. Kämpfer en Rumphius. Wat deed men bovendien met de door hen beschreven resultaten hunner werkzaamheid? Het handschrift van Kämpfer's «History of Japan" — «the best and most celebrated work that ever was written on the subject of Dutch India" — werd door den schrijver naar zijn geboorteland gebracht en eerst na diens dood door den voorzitter van de «Royal Society of London" in een vergeten hoek van Duitschland ontdekt, die het op eigen kosten liet vertalen en drukken. Jaren er na werd het vertaald *uit het Engelsch* in het Nederlandsch. «This little anecdote speaks more than volumes", meende Civilis niet zoo gansch ten onrechte [5]. En van Rumphius' werk over de Molukken, herinnerde hij mede, dat het voor een eeuw in de Hollandsche archieven begraven bleef.

Inderdaad er is een zekere virtuositeit voor noodig om van dat dof verleden nog iets te maken, gelijk Dr. Wolter Robert

---

[1] Friederich, aangehaald op bl. 108 van den in den tekst volgende Literatuur-opgave.

[2] Bl. 53 en 59 der monographie N° II van het „Archaelogisch onderzoek op Java en Madura".

[3] In de *Java Gov^t Gazette* van 4 Februari 1815.

[4] In de *Java Govt Gazette* van 11 Maart 1815.

[5] Over Kämpfer, verg. noot 1, bl. 24 van het nader in den tekst te noemen „Geschiedkundig overzigt" van Van Hoëvell.

van Hoëvell het verstond in zijn aantrekkelijk «Geschiedkundig overzigt van de beoefening van Kunsten en Wetenschappen" door hem in zijn Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië van het jaar 1839 gegeven [1]. Om niet van de Oostersche talen te spreken, viel er stellig op natuurkundig gebied te sprokkelen, zelfs meer dan de talentvolle naspeurder wist te garen. Of kwam niet hoogleeraar Veth bijna 'n halve eeuw later nog triomfantelijk aandragen, in 1887, met H. A. van Reede tot Drakestein's *Hortus Malabaricus*[2]: «wel het merkwaardigste geschrift, dat ooit over plantkunde het licht zag", verleidt de geestdrift te schrijven; doch met een *misschien* vóór het *wel*, zoodat het er best door kan. Reizigers door Indië toonden ook weleens wetenschappelijke belangstelling in dien tijd, weder voornamelijk vreemden, die in den regel iets meer van officieele welwillendheid konden verwachten dan Nederlandsche toeristen: hinderlijke partijdigheid, waarvan men soms tot in den jongsten tijd geenszins geheel vreemd is gebleven. Maar als aanwijzing, dat het na den Compagniestijd wel beter werd, zien wij zelfs wraken de voorzorgen dier oude heeren, om er een beetje op te letten, dat niet onwillekeurig de beoefening der wetenschap met spionnendienst zou worden afgewisseld. Als toch de Sardinische hoogleeraar Donati en eenige reisgezellen in het midden der 18e eeuw verlof kregen van onze Staten-Generaal om een reis door Nederlandsch-Indië te maken, werd aan de Indische regeering tevens opgedragen te zorgen: "dat die Heeren hunnen weetlust alléén bij voorwerpen hunner studie bepaalden, en, gelijk niet zelden gebeurd is, geen misbruik van het verleende verlof zouden maken". De in 1833 schrijvende hoogleeraar Van Kampen vindt dit een *bekrompen* bijvoegsel [3]; Van Hoëvell smaalt idem: *bekrompen* bijvoegsel [4]. Zelfs van den heel jongen tijd meent Mr. Van der Chijs de opneming van het plakkaat ten deze in zijn bekende verzameling te moeten verschoonen met de mededeeling: «Hoewel dit stuk niet van algemeenen aard is, noch blijvende gevolgen heeft

[1] In den 2en jaargang, dl. II, bl. 1—115.

[2] Zie „De Gids", dl. III, 1887, op bl. 424 over dat werk; de aangehaalde woorden op bl. 458.

[3] Zie dl. III, Eerste stuk (1833), bl. 169—170 van de „Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa".

[4] Op bl. 47 van zijn „Geschiedkundig overzigt".

gehad, is zulks toch kenteekenend voor de toenmalige zienswijze nopens diergelijke reizigers, weshalve zulks in dit werk niet misplaatst is geacht" [1]. Wanneer men echter leest, wat er in die aanschrijving staat, speciaal in het door mij cursief aan te gevene, zoekt men te vergeefs naar haar bekrompen karakter, naar het kenteekenende voor de toenmalige zienswijze, immers: „dan, dewyl de intentie van haar Mogende [2] ook is, dat voormelde persoonen hunne observatien bepalen tot de voorwerpen hunner studie, zonder zig met eenige andere zaken te bemoeyen, en wij by vorige gelegendheeden hebben ondervonden, dat dusdanige reysigers zig veeltyds ook ophouden *met het aftekenen van plaatsen, vestingen en andere soortgelyke zaken*, die naderhand met den druk werden gemeen gemaakt, zulllen Uw Edele teffens ook moeten doen agt geeven, dat door gemelde persoonen *geen misbruyk werde gemaakt van de aan haar verleende permissie*." Als men op den huidigen dag door Oostenrijk, Duitschland, enz. reist en teekeningen maakt of photo's neemt als hier bedoeld, gaat men dadelijk het cachot in. Overal leest men waarschuwingen er tegen! Mijzelf is het overkomen, dat ik in Oostenrijk, in Dalmatië, door een agent werd aangehouden, toen ik op een prentbriefkaart iets aangaf en te Cettigne in Montenegro heb ik 'n kwartier of wat langer in de wachtkamer der kazerne moeten zitten — waarom weet ik eigenlijk niet, maar misschien, omdat ik wat te dicht bij dat gebouw naar de exercities keek!

Wij hebben den Compagniestijd niet zwarter te bezien dan billijk is; en billijk stellig is, dat zij, enge handelslui als de dienaren waren, voor wetenschap en kunst bedroefd weinig gevoelden. Wij zoeken daarom in gindsche duistere tijden naar lichtpunten en 'n Valentijn rijst voor ons op. Ja, wij noemen hem *groot*", roept Van Hoëvell in geestdrift bij deze ontdekking uit; hij, die dat alles leest en overweegt, zal hem den naam van *groot* niet willen weigeren" [3]. Dr. De Haan zou er dan toch den

[1] Op bl. 348—349 van dl. VII van het „Plakaatboek", met de drukfout r. 1 v. o. op bl. 348 van 1795, in plaats van 1759. — Ofschoon Mr. Van der Chijs het stuk slechts bij wijze van staaltje zegt voor te brengen, volgen er meer: zie o. a. medio 1783 voor 5 Oostenrijksche wetenschappelijke reizigers in „Plakaatboek", dl. X, bl. 683—684.

[2] Het staat er zoo.

[3] Zie bl 31 van het „Geschiedkundig overzigt".

brui van geven [1]! Ook ik heb meer dan eens het „Oud en Nieuw" ter hand genomen, door hoogleeraar Veth in Van Hoëvell's toonaard als „onvolprezen" geroemd [2]; maar mij dan vervullende met de gevoelens van taai geduld, zooals de daareven genoemde Civilis zich wel oneerbiedig, maar lang niet onaardig er over uitdrukte: „We read such a performance for the same reason we wade through a Monkish Chronicle of the middle ages, because, however bad, there is no other guide, and necessity compels us to submit to the painful drudgery" [3].

Het duurde nog slechts twee maanden, nadat landvoogd Janssens de ingezetenen had opgewekt den verjaardag van „den grootsten der stervelingen" prettig te vieren, in weerwil van de kommervolle tijden, waarvoor wij ook al weer dankbaar behoorden te zijn, want — het is dezelfde philosophie ten aanzien van onze redenen tot tevredenheid over het tijdelijk verlies van ons nationaal bestaan! want: — „Blijft voorspoed onafgewisseld voortduren, zoo is het bijna geene genieting meer; dit was lang het geval onzer voorouderen", leeraarde magnifiek deze generaal, een maand later voor de tweede maal overwonnen [4].

II.

Janssens sloot het op wetenschappelijk gebied dor tijdvak af. Toen de Engelschen kwamen, werd het in alle opzichten anders; geenszins, wat de beoefening van kunsten en wetenschappen betreft, uit een geaffecteerde zucht om zich van meer beteekenis te toonen dan de weggejaagde bestuurders, doch toegevende aan een meer ontwikkeld gevoel voor hetgeen van beschaafde heerschers mocht worden verwacht, gelijk zij dit reeds sinds de 2e helft der 18e eeuw in Vóór-Indie hadden getoond [5]. Ziehier

[1] Zie „Priangan", dl. I, bl. 271—280.

[2] Bl. 425 van Veth's artikel over Van Reede, vermeld op bl. 147.

[3] *However bad.* Niet geheel onbillijk motiveerde Civilis: „Valentyn is allowed to be a dull, a cumbrous, and an injudicious compiler. His account of Java is pregnant with error and utterly devoid of value. His account of the Moluccas is rather better, but here it is pretty generally admitted that he plundered the Treasures of the German Rumphius."

[4] Zie de circulaire d.d. 22 Juli 1811 in „Plakaatboek", dl. XVI, bl. 717-719. De feestdag was 15 Augustus; de overgave had plaats 18 September.

[5] De intellectueele beweging ten deze in Vóór-Indie werd gememoreerd door Van Hoëvell in een verslag van den staat der werkzaamheden van het Bataviaasch genootschap, voorgelezen in de vergadering van 5 October 1843

hoe J. C. Baud aan deze verandering herinnert in zijn voorgelezen „Aanspraak tot opening van de eerste algemeene vergadering van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Neêrlandsch Indië", gehouden op den 4en Juni 1851 [1]: „De veroveraars van Java in 1811 waren door slechts weinige burgerlijke ambtenaren vergezeld. Aan de officieren hunner legermagt viel het burgerlijk bestuur van Java veelal ten deel. Nu sprongen de voordeelen eener opzettelijke opleiding in het oog. Die officieren hadden onderwijs ontvangen in de taal-, land en volkenkunde van Britsch-Indië. Zij hadden, het is waar, noch Javaansch, noch Maleisch geleerd: maar zij hadden opgedaan de zucht naar wetenschappelijke studien en nasporingen. Het was die opleiding, welke vele nog jeugdige officieren van het Britsche veroveringsleger in staat stelde, om met eer voor hun zelve en met roem voor hun vaderland op te treden, in de plaats der ontslagene burgerlijke ambtenaren van het Hollandsch bewind. Door hunne bemoeijingen was onder Raffles een tijdsbestek van vier jaren voldoende, om de grondslagen te leggen [2] eener geheele hervorming in het inwendige bestuur van Java, en om over de geschiedenis van dat eiland een licht te verspreiden, zoo helder, dat de arbeid der gansche eeuw, die vooraf was gegaan, daardoor werd verduisterd [3]." Het is inderdaad geen overdrijving, als over hun kortstondig bestuur in onze koloniën reeds in 1819 door een Duitscher getuigd

---

en gedrukt in de „Verhandelingen", dl. 19 (1843), bl. XIX. — Wat betreft de beoefening der Oud-Indische literatuur, zie o.a. ook Dr. H. Kern: „Het aandeel van Indië in de Geschiedenis der Beschaving en de invloed der studie van het Sanskrit op de Taalwetenschap", redevoering uitgesproken d.d. 18 October 1865; bl. 7—8, 34—35, 37—38.

[1] In dl. I dezer Bijdragen (1853). De aangehaalde woorden op bl. 4—5. Men treft ze ook aan op bl. 111 van Mr. P. Mijer's werk over „Jean Chrétien Baud".

[2] Bij Mijer, vermeld in noot 1, staat voor dit leggen: „beramen"; of dit opzettelijk is geschied, valt natuurlijk niet na te gaan.

[3] Zonder van deze uitspraak over den invloed van zoovele meer behoorlijk opgeleiden voor een hoogere opvatting te weten, schreef ik in 1911, na van onze oude ambtenaren gewag te hebben gemaakt: „Daarentegen waren als regel de onder het Engelsche bestuur aangestelden geen onontwikkelde philisters, die, bijgestaan door sirih-pruimende nonna's, slechts in sinjo-taal hun gedachten wisten uit te drukken, en dus ook overigens geen andere ontwikkeling hadden dan de dagelijksche bezigheden hun aanbrachten." Zie bl. 563 dl. 65 (1911) dezer Bijdragen over de oorzaken van den opstand in de Molukken van 1817.

wordt [1]: „Auch hat jener kurze Besitz der Britten ein helleres Licht über die merkwürdige Insel verbreitet, als die zweyhundertjährige Herrschaft der Holländer." Eerst nu wordt de weetgierigheid er welkom; de knappe man vindt steun in zijn werken en streven; de publicatiën wijzen er de vruchten van aan. E. de Waal moge terecht of ten onrechte — ik laat dit daar — opgekomen zijn tegen het aan Daendels als landvoogd ten laste gelegde, dat hij de publiciteit tegenging [2], welk een breed verschil tusschen hem en Raffles, die ons soms geschetst wordt als Daendels' navolger op den weg van Indie's hervorming [3]. De voorganger was van natuur een harde, een militairharde persoonlijkheid, zonder breede kennis van land en volk [4]. De ander werd terecht beschreven door iemand, die overigens niet zijn medestander was, gansch het tegendeel, door N. Engelhard, als „een doorkundig man", die „genie" bezat [5], en in sterke mate humanitair was aangelegd. „Daendels heeft den weg gebaand voor Raffles", leest men in S. van Deventer's „Landelijk stelsel" [6]

---

[1] Door A. H. L. Heeren op bl. 820 van zijn „Handbuch der Geschichte des Europäischen Staatensystems und seiner Colonien", 3e verbeterde uitgave (1819).

[2] Over het ten laste gelegde, zie bl. 61—62 van Van Hoëvell's „Geschiedkundig overzigt". De Waal's wederlegging vindt men in zijn geschiedenis der Indische journalistiek, gepubliceerd door het „Indisch magazijn". Eerste Twaalftal Nos 10—12 (1844), bl. 46—49. Deze schrijver had aanleiding om met eenige waardeering aan Daendels' publicatièn te denken; zie noot 1, bl. 29 van mijn „Oost-Indië's Herstel in 1816" (1911).

[3] Zie mijn bestrijding op bl. 95—96 van „Het Nederlandsch-Indisch Bestuur in 1817, tot het vertrek der Engelschen" (1913).

[4] Over Daendels leze men mede de „Mémoires du Margrave de Bade", door Arthur Chuquet uit het Duitsch vertaald over „La Campagne de 1812" (1912), o. a. aanwezig in de Koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage. Daendels, toenmaals divisie-generaal, wordt ons daarin beschreven (bl. 216—217), als geen goed bevelhebber meer, ook achteruitgegaan door zijn verblijf in de Tropen; maar men kon hem niet ontzeggen — de lezer zal er verwonderd over staan! — „beaucoup de bonté d'âme et d'honnêteté". Meer stemt met onze kennis van dezen oud-landvoogd: „il se mêle volontiers de tout, mais il n'a pas d'idées claires et, loin d'arranger les choses, il les gâte" Prachtig kenschetsend het brutale in zijn optreden, gelijk wij dat uit Indië kennen, wanneer hij op Napoleon's terugtocht uit Rusland liet fourageeren en zijn officieren dan met gevogelte terugkwamen: „il tâtait chaque poulet, et selon qu'il l'avait jugé gras ou maigre, il décidait par ces mots: *Il est bon, il est pour moi*, ou bien: *Il n'est pas bon, il est pour les généraux*." Daar hij niet meer te Batavia was, doch in het naar Moscou optrekkende leger, kreeg hij het er geducht over aan den stok! Zie bl. 73. Een portret van hem in *Priangan*, dl. I, tusschen bl. 444÷ en 445÷.

[5] Zie mijn „Teruggave, bl. 198 der Oost-Indische koloniën" (1910).

[6] Op bl. 54 van dl. I.

Jawel, maar de weg was er naar. Gewaagde niet Van de Graaff, tegelijk dat ook hij erkende dat de Gouverneur-Generaal D. den weg gebaand heeft" voor het door de Commissie-Generaal ingevoerde, van „een geheel oppositie systeem als dat van den Gouverneur-Generaal Daendels"[1]? Raffles' gansche bestuursrichting getuigde van hooge opvatting; het is zijn geest, die vruchtdragend blijft rondwaren, ook wanneer met 1830 „de driestheid der Middeleeuwen" haar intocht zal gaan doen [2]; het is de zijne, niet die van Daendels, die bezielend zal werken, wanneer eerlang weder hervormend moet worden opgetreden; het is zijn geest, die de beoefening van Indische taal-, land- en volkenkunde, van Indische wetenschap, die heilzaam nawerkt; nog eens, niet die van Daendels; en als J. C. Baud de eerste algemeene vergadering opent van het Koninklijk Instituut, dat van 1853 af deze Bijdragen zal doen verschijnen, is het de geest van den Britschen luitenant-gouverneur over Java, niet die van den Fransch-Nederlandschen gouverneur-generaal, dien hij pieteitvol oproept [3]. Met „The history of Java" stichtte Raffles zich en zijn landslieden op wetenschappelijk gebied een monument, dat heel wat meer geeft, dan het opschrift aanduidt. Het is, zooals hoogleeraar Veth zijn omvangrijk werk van ruim een halve eeuw later zou doopen 'n Java, geographisch, ethnologisch, historisch". Onzen departementschef voor de Kolonien, directeur-generaal Goldberg, maakte zooveel schoons een beetje verlegen; er was dan ook niet veel noodig om deze middelmatigheden van hun stuk te brengen. Als het kon, zou hij het gaarne geheim zien gehouden, speciaal opdat, schreef hij d.d. 4 Juli 1817 aan de Commissie-Generaal in Indie [4]: „het voorz. werk niet ter kennisse van de vorsten op Java kan komen, ten einde de vleijende wijze op welke de Javaan wordt voorgesteld, niet somwijle aanleiding geve om denkbeelden te doen ontstaan, die aan de zoo noodzakelijke goede verstandhouding met de Inlandsche vorsten nadeelig zouden kunnen worden." Neen, dat gaat niet, antwoordde commissaris-generaal Elout[5], die reeds te voren het werk had gelezen en dientengevolge

[1] D° 1 Juli 1817 in mijn „Brieven-V.-d.-Graaff", dl II, bl. 14.

[2] Voorspellende woorden van Mr. I. Bousquet d.d. 1 Maart 1821 in mijn „Brieven-V.-d.-Graaff", dl. II, bl. 146.

[3] Hiervóór, bl. 150.

[4] De brief is opgenomen in Bijl. XXIII, bl. 363—364 van mijn „Nederlandsch-Indisch bestuur in 1817" (1913).

[5] Brief d.d. 29 December 1817: bl. 399—400 van het in de vorige noot vermelde werk.

een en andermaal den Departementchef verzocht had [1] om met een oordeel over berekeningen van Raffles' "apologie" te wachten, totdat C.C.G.G. zich konden doen hooren. Maar was dit dan de eenige indruk, dien het werk aan Elout Sr. had gegeven, hij, toch wel een man, die de wetenschap om haarzelve eerde en die al kennis genoeg van Indië had opgedaan om reeds bij oppervlakkige lezing, bij eerste aanschouwing der fraaie platen en zorgvuldige teekeningen, onder de bekoring van het beteekenisvolle te komen? Ik deed de vraag en zag haar tot mijn voldoening, naar ik wel kon verwachten, beantwoord. "Hebt gij de history of Java van den H^r Raffles uitgegeven, reeds gezien?" luidt het in een brief van Elout aan D. J. van Lennep d.d. 29 December 1817 [2]; "het is een prachtig werk, veel belangrijke bijzonderheden bevattende, maar het dient ten aanzien der administratie met behoedzaamheid gelezen te worden — niet alles is even correct — schoon ik onze Hollanders niet geheel wil vrij pleiten, zijne Engelschen zijn toch ook niet sine maculis."

Neen, niet alles was even correct en geenszins enkel ten aanzien der administratie, doch ook op wetenschappelijk gebied. Raffles mocht in de Voorrede op goede gronden verschoonen zijn "many severe strictures" over de Hollanders, die gestrengheid had niet behoeven uit te sluiten inzicht ten aanzien van het verdienstelijke hunner daden en werken; 't was inderdaad een onaangename zijde van zijn karakter. Maken wij het intusschen weer niet erger dan het inderdaad is. Wij hebben te bedenken, dat zoo vele in het Nederlandsch uitgegeven of als manuscript gebleven stukken verminderende belangstelling moesten inboezemen bij iemand, die de taal niet verstond [3]; wij mogen ook

[1] Brieven d.d. 10 October en 11 November 1817: bl. 386 en 388 van het werk der vorige noot.

[2] Bl 138 dl. II van het „Leven van D. J. van Lennep" (1862).

[3] Nu nog in een voor de Nederlandsche beoefening der Oostersche taal-, land- en volkenkunde waardeerend artikel van *La Revue de Paris*: „L'Ethnographie en France et à l'Étranger", door Marces Mauss leest men - zie bl. 546—547 der October-aflevering 1913 — „On serait injuste si, dans ce tableau, forcément bref et anecdotique, de l'histoire de l'ethnographie au dernier siècle, on ne faisait pas une place à la Hollande. Il est vrai que les travaux hollandais sont mal connus même des savants qui devraient le plus en faire cas: la langue dans laquelle ils sont rédigés les rend malheureusement lettre close pour beaucoup et on n'en a pas encore tiré tout le parti qu'on eût pu. Les Indes néerlandaises offraient d'ailleurs et offrent encore un admirable champ d'observation à l'ethnographe: les bonnes volontés ne firent pas défaut." Volgt een opgave.

wel aannemen, dat de inrichting der boekerijen, waar nu de werken als voor het grijpen liggen, te wenschen overliet; en als 'n Van Hoëvell in een opzettelijke studie over de beoefening der wetenschap in Indie zulk een kapitaal werk als den Hortus Malabaricus glad over het hoofd ziet, kunnen wij er te eerder in komen, dat Raffles onwillekeurig verzuimen heeft gepleegd ten aanzien der waardeering van naar wetenschap strevende Hollanders. Maar stellig blijft hij beneden zichzelf, wanneer hij hen, die hem in de samenstelling van zijn werk op belangrijke wijze door het verstrekken van gegevens bijstonden, òf in het geheel niet noemt, òf ze maar even en ten deele memoreert. Daartoe behoort 'n Johannes Willem Bartholomeus Wardenaar, zoon van den bekenden Raad van Indië W. Wardenaar [1], dien — den zoon welteverstaan — Van Hoëvell jaren later op zijn reis over Java te Soerabaja bezocht om van hem te getuigen [2]: «Ofschoon hij nimmer Europa zag, is hij evenwel, zelfs nog in zijnen ouderdom, vol zucht naar onderzoek en wetenschap. Behalve de natuurkunde heeft hij ook de oudheden van Java bestudeerd, en hij spreekt daarover, niet als zoo velen, dat is als een blinde over de kleuren, maar met kennis van zaken." Daartoe behoorde ook de zooveel vroeger overleden Hermanus Christiaan Cornelius. Beiden waren indertijd genie-officieren, ingenieurs. Het is deze Cornelius, die Raffles op het oog heeft, wanneer hij op bl. 6 dl. II gewaagt van «a Dutch engineer", dus zonder verdere aanwijzing, die in 1797 bij den bouw van een fort te Klaten de aandacht vestigde op de ruïnen van Brambanan, en wien hij opdrachten gaf voor het opnemen en in teekening brengen van ruïnen. Vandaar dat Raffles, waar in de "History" afbeeldingen worden gegeven o. a. van

[1] Vermeld in mijn „Teruggave der Oost-Indische koloniën" (1910), bl 209—211. — In „Priangan", dl. I, bl. 100, wordt gewag gemaakt van een vrijwillige gift, groot f 3000 aan de Nederlandsche regeering, wat ten gevolge had een K. B. d.d. 12 Mei 1816 N° 6, ter aanbeveling aan de Indische regeering om hem bij voorkomende gelegenheid „met onderscheiding en welwillendheid te behandelen". Dat hij inmiddels te Batavia noch onderscheiding, noch welwillendheid ondervond, deelde ik mede in „Teruggave", bl. 210—211, hetgeen dus „Priangan" in zoover aanvult. Zijn dood maakte verdere behandeling van een klacht ter zake onnoodig.

[2] Op bl. 209 dl. I der „Reis over Java, Madura en Bali in het midden van 1847" door Dr. W. R. van Hoëvell (1849) Wardenaar leidde ook den bouw van de groote moskee te Soerabaja.

"one of the smaller temples at Brambanan" en van "the large temple at Brambaban", er in noten over de tempels aan toevoegt: op bl. 17 dat "the first of these was taken in the year 1807 bij Mr. Cornelis, when the temples would appear to have been in a much more perfect state than at present", en op bl. 18, dat de afbeelding van den grooten tempel werd genomen, "from a drawing bij Mr. Cornelis in 1807". In 1830 bezorgde Raffles' weduwe een tweeden druk in kleiner formaat; destijds waren echter de platen reeds vervaardigd in het grooter formaat van den 1en druk, waarvan het gevolg is geweest, dat ze niet, gelijk vroeger, in de boeken zelven werden aangebracht, maar in een afzonderlijke verzameling. Om niet noodeloos kwaad van de menschen te denken, schrijf ik het hieraan toe, dat de door mij vermelde noten op de bladzijden 18 en 19 der 2e uitgave weggelaten zijn, ofschoon ik er de reden niet voor inzie, daar het in de 1e uitgave voorkomende: *zie de platen* enz. best had kunnen blijven. Zoo is dus de reeds povere herinnering aan "Mr. Cornelis" gansch uit het werk verdwenen. Hierdoor misleid, heeft Veth, die anders zoo gaarne aan ieder het zijne gaf, in het werk "Java" de onbillijkheid begaan van met betrekking tot Cornelius te schrijven [1]: "men zal zijn naam in het werk van Raffles vruchteloos zoeken; het strookte niet met den wensch van den Engelschen landvoogd, die de Nederlanders in het ongunstigst mogelijk daglicht wilde stellen, te erkennen dat zij in de ontsluiering der Javaansche oudheid eenig aandeel hadden." Dr. J. Brandes heeft ook deze weglating door de 2e editie niet opgemerkt, waar hij in zijn artikel: "Nog eenige sporen van de oudheidkundige verrichtingen van den Luitenant der Genie H. C. Cornelius", met referte aan Veth's opmerking herinnert: "Niettegenstaande Raffles, naar wij weten, zelf hem voor een deel die oudheidkundige onderzoekingen heeft opgedragen, zal men te vergeefs naar Cornelius' naam in Raffles' *History of Java* zoeken" [2]. In zoover is het jammer, omdat de beschouwingen zelven niets van haar waarde verliezen. En de heer Rouffaer loopt er mede in, waar hij in de vermelde Encyclopaedie, voce *Kunst* (*Beeldende*) refereert aan Brandes'

[1] Zie de noot op bl. 101 dl. I van den 2n druk.

[2] In het tijdschrift voor Indische volkenkunde van het Bataviaasch Genootschap dl. XXXI (1886), bl. 597—614

verhandeling op bl. 326, kol. 2, zonder dezen te weerspreken, ofschoon evenzeer in het vlijtig bewerkt artikel de opmerking geenszins onjuist is: „Ook Cornelius en Wardenaar mogen genoemd (worden?) aan welke beiden Raffles zooveel ontleende zonder hun namen te noemen en daardoor eerst in latere jaren in eere hersteld."

III.

De staatslieden van het herboren Nederland wilden op den nu eenmaal ingeslagen weg ten aanzien van de beoefening der wetenschap in de kolonien zich niet minder toonen, hetzij omdat het werkelijk in den geest des tijds lag, hetzij dat zij over onze achterlijkheid op koloniaal gebied al genoeg hadden moeten hooren, hetzij bepaaldelijk op „het voorbeeld der Engelschen", gelijk Dr. W. H. de Vriese memoreert [1]. Aan deze nieuwe richting was o. a. te danken het optreden van Caspar George Carl Reinwardt als „Directeur tot de zaken van Landbouw, Kunsten en Wetenschappen in Ned. Indië". De keuze mocht in menig opzicht een buitengewoon gelukkige heeten. Tijdens het Herstel professor aan het atheneum illustre te Amsterdam, directeur van 's Lands kabinet van Natuurlijke Historie, secretaris der commissie van Landbouw in het landschap Noord-Holland, vertrok hij met de Commissie-Generaal op de *Evertsen*, die o. a. Elout aan boord had, naar Batavia, waardoor hij het aantal geboren Duitschers vermeerderde, die Nederlandsch-Indië vruchtdragend met hun kennis hebben gediend [2]. Ook heeft hij tot die rechtgeaarden behoord, die niet smaalden op het land, waar zij hun bestaan hebben gevonden; nu nòg wel mag hij soms voor vreemden in ons vaderland of in de koloniën een voorbeeld zijn, ook wat dit laatste betreft.

De gelukkig gebleken keuze dankt men mede aan 's mans veelzijdigheid. In een kolonie, waar vooral destijds de speciali-

---

[1] Op bl. 3 van het lijvige werk van Dr. W. H. de Vriese over C. G. C. Reinwardt (1858). Een juiste critiek over de slordige wijze, waarop dit werk werd samengesteld, op bl. X, noot, der Inleiding van Rouffaer's Register op de 50 deelen dezer Bijdragen (1901).

[2] Zie Reinwardt's levensschets in het in de vorige noot vermelde werk. Reinwardt's uitnemend portret, dat men in De Vriese's werk zou verwachten, vindt men in het gedenkboek van 's Lands Plantentuin te Buitenzorg (1892).

teiten maar niet voor het roepen waren, vermindert het exclusieve der ontwikkeling soms hinderlijk de bruikbaarheid en aan den persoon zelfs komt menigmaal de veelzijdigheid ten goede, voor zoover zij ook de betrekkingen met de eischen van het maatschappelijk leven beter onderhoudt. Reinwardt heeft het verwijt niet kunnen ontgaan, dat in zijn naar zoovele richtingen bewegende werkzaamheid het gemis aan degelijke resultaten niet te miskennen viel; maar dit verwijt, dat in onze tijden van specialisme — soms toch ook leidende tot schadelijke eenzijdigheid en vermindering van de verbeeldingskracht — zich harder zou doen hooren dan in vroegere dagen, had deels zijn grond, niet zoozeer in 's mans veelzijdigen werkkring, doch in karaktereigenschappen, die ook bij een meer enge opvatting over het benutten van zijn tijd nadeelig zouden gewerkt hebben. Stelselmatig afdoen, dadelijk orde brengen in hetgeen verdiende opgeteekend, beschreven te worden, zijn stellig eischen voor vruchtdragenden arbeid. Daaraan niet te voldoen, wordt soms geweten aan tijdsgebrek, doch feitelijk ligt het meer in een hebbelijkheid van steeds maar te willen uitstellen. Is het o. a. niet zeer kenschetsend, dat — afgezien van een enkel stukje in de Bataviasche courant van 23 Januari 1819, nog wel op aandrang van commissaris-generaal Elout geschreven [1] — Reinwardt zelf over den Buitenzorgschen tuin niets heeft gepubliceerd", gelijk Dr. M. Treub memoreerde [2]; terwijl toch deze onthouding geenszins valt te zoeken, het tegendeel ervan, in gebrek aan inzicht over het belang van dezen aanleg, waartoe den 18^{en} Mei 1817 de eerste patjol in den grond werd gedreven. Door dit gemis aan orde is het veelslachtige van zijn positie nadeeliger gebleken dan wel behoefde en is zoowaar hem nagegeven; „dat hij weinig of niets gedaan zou hebben" [3]. Overigens hadden hem reeds terstond bij de benoeming

[1] De Vriese, bl. 281. — „Ik heb hem aangeraden, dat hij in de Bataviasche Courant iets dienaangaande (*namelijk over de door Reinwardt met de Amsterdam gezonden verzameling*) zoude stellen, ten einde het publiek allerwege in Europa daardoor kennis krijge, dat hij werkzaam is — hetzelfde heb ik hem verzocht te doen ten aanzien van zijne waarlijk fraaie Botanische tuin, die met der tijd veel schoons zal opleveren" Brief van Mr. Elout d.d. 25 Augustus 1818 aan Van Lennep in het Van Lennep-deel, bl. 166.

[2] Op bl. 7 van het in noot 2 bl. 156 vermelde Gedenkboek van den Plantentuin.

[3] Op bl. 56 van het op bl. 156 noot 2 vermelde werk van De Vriese, waar tevens de onderschatting wederlegd wordt.

de oogen kunnen opengaan over het onbepaalde zijner wetenschappelijke werkzaamheid. Uitgenoodigd, namens den Souvereinen vorst, door staatssecretaris Falck bij schrijven gedagteekend Brussel 13 December 1814, tot het aanvaarden van de vermelde betrekking, antwoordde hij den 26^{en} toestemmend, bij een zeer breed opgezet schrijven; hierop volgde de benoeming krachtens Souverein besluit d.d. 11 Januari 1815 N° 28. Er werd echter aan dat stuk zulk een groote vragenreeks over de door hem in Indië te verrichten onderzoekingen gevoegd, dat er veel voor te zeggen zou geweest zijn, wanneer de benoemde als ernstig man er aanstonds tegen opgekomen was [1]. Verwondering mag het baren, dat een persoon als Falck zich tot de toezending van zulk een stuk leenen liet. Misschien zag Reinwardt het belachelijke van dit geschrift wel in, doch oordeelde hij het ongepast zijn meening te uiten. Ziehier overigens hoe landvoogd Van der Capellen in een besluit van 23 October 1816, waarbij aan de residenten werd opgedragen Reinwardt ten dienste te zijn, den werkkring omschrijft [2]: «De Professor C. G. C. Reinwardt, door Zijne Majesteit benoemd als Directeur tot de zaken van landbouw, kunsten en wetenschappen in deze eilanden, is in die hoedanigheid belast met het oppertoezigt over alles wat betrekking heeft tot de cultuur van den grond, de opvoeding der jeugd en de maatregelen ten nutte der openbare gezondheid, en hem is voorts opgedragen het doen van alle mogelijke nasporingen, welke eenig licht kunnen verspreiden over de natuurlijke gesteldheid dezer eilanden, den aard, de taal en de zeden van derzelver inwoners, de beschrijving van derzelver dieren en voortbrengselen en andere soortgelijke onderwerpen van algemeen belang." Land- en Dierkunde, Hygiene en Scheikunde, Landbouw en Veeteelt, Archeologie, Ethnographie, Geologie, zelfs de Inlandsche talen en *soortgelijke onderwerpen*. Men denke eraan Reinwardt's betrekking niet op één lijn te stellen met het gelijknamige ambt van de latere departementschefs, dus met een administratief hoofd van algemeen bestuur. Departementaal beheer had men destijds georganiseerd in den Raad van Financiën. De tweeslachtige opvatting van zijn ambt, deels als administratief persoon,

[1] Correspondentie met besluit en critiek over de bijlage, op bl. 26—49 van De Vriese's werk.

[2] Op bl. 290—291 van De Vriese's werk.

maar vooral als geleerde, was er mede in overeenstemming; hijzelf onderzocht ertsen en muntalliages, zoo goed al hij scholen organiseerde en tegen het uitzenden van vroedvrouwen adviseerde; hij verzamelde en definieerde planten, zoo goed als hij dieren ontleedde en opzette. Onder al den lof, dien men den waardigen, zich toewijdenden man heeft toegebracht, loopen de opmerkingen over het al te zeer omvattende van zijn arbeid als een roode draad. Zijn werkzaamheid en het gebied zijner kennis waren intusschen ook buitengewoon, zoodat er veeleer reden is tot verbazing over hetgeen de bij zijn aankomen in Indië 40-jarige heeft ten uitvoer gebracht, dan tot klacht over hetgeen hij heeft moeten nalaten [1].

Wanneer echter Reinwardt met voldoening op zijn belangrijke zending naar Indië, dank een 6-jarig verblijf van einde April 1816 tot medio Juni 1822 heeft mogen terugzien [2], zoo komt tevens een deel der eer daarvan toe aan de mannen, die als leden der Commissie-Generaal een uitgebreide macht hadden om de vervulling zijner taak, wat betreft de wetenschappelijke zijde ervan, evenzeer ten dienste als ten schade te zijn. Zij hebben niet nagelaten den geleerde hoog te stellen en niet slechts omdat men in tijden leefde, dat de glans, die van geleerden en artisten uitging, kon terugstralen op hen, die deze menschen ter wille waren; maar ook omdat mannen als Elout en Van der Capellen hoog genoeg stonden voor persoonlijke belangstelling in hetgeen de wetenschap voortbracht. Vandaar o. a. ook, dat in Elout's correspondentie met D. J. van Lennep herhaaldelijk over den geleerde wordt gehandeld. „Reinwardt is wel, en te vrede", luidt het reeds een paar dagen na Indië's Herstel [3]. „Hij heeft den tijd tot nu toe met bespiegelingen en natuuronderzoekingen doorgebragt daar zijne ambtsbezigheden nog niet konden worden aangevangen."

[1] Men leze vooral de uitnemende levensschets door Dr. P. J. Veth van Reinwardt gegeven, eerst in het tijdschrift van het Indisch Genootschap, 3[en] jaarg. (1856), daarna zeer omgewerkt in het „Zevental levensschetsen", getiteld „Ontdekkers en Onderzoekers" (1884). Mijn hierna volgende opmerking — bl. 166 noot 3 — met betrekking tot de aan Dr. M. Treub onbekend gebleven brieven van Elout over Reinwardt, geldt in zoover evenzeer voor dit werk van Veth, dat het jammer is, dat ook hij met die brieven, zooveel over Reinwardt's werkmanieren bevattende, geen rekening heeft gehouden; ik krijg althans hiervan den indruk.

[2] Men zie ook mijn „Brieven—V. d. Graaff", dl. I, bl. 96—97.

[3] In het bl. 153 noot 2 vermelde Van Lennep-deel, bl. 85: Brief van 28 Augustus 1816.

Was het wel zoo? Ik bedoel met die tevredenheid. Zijn biograaf zegt [1], dat Reinwardt's tijd tot Mei 1817 „is vooral besteed aan administratief werk en aan het doen van kleine uitstappen". Zeker is het, dat zich juist ten aanzien dier tevredenheid een incident heeft voorgedaan, dat Elout in gelijke ontstemming bracht, als toen hij zoo goed meende gedaan te hebben met producten naar Holland te zenden en hem daarover 'n *mauvais marque* als belooning gewerd [2].

Reeds na een zeer kort verblijf te Batavia vonden Van der Capellen en Elout, maar vooral deze, het maatschappelijk leven te Batavia allesbehalve genoegelijk [3]. Dit gaf aanleiding, verhaalde Elout aan Van Lennep [4], dat zij „als een middel om zoo wat liefhebberij te kweeken" den wensch te kennen gaven „dat de Prof. van tijd tot tijd, als hij gelegenheid had, zoo voor enkele goede vrienden eene verhandeling zou lezen, of proeven doen, dat hem niets kostte, noch tijd noch arbeid, dewijl een mondelinge voorstelling ex tempore voor hier genoegzaam was". De aldus uitgenoodigde, die „wat besluiteloos is", luidt het bij Elout in zijn verklaring van het gebeurde, keurde niet af, nam echter ook niet stellig aan. Misschien was Reinwardt het met dat *noch tijd*, *noch arbeid* niet eens, maar wilde hij ook liever zijn begunstigers niet teleurstellen. Op een goeden dag van November 1816 komt men echter den Landvoogd „een vrij groote crocodil of kaayman" brengen [5]. „De Prof^r. ontleedde dat dier en had de goedheid daarna op zekeren avond een klein gezelschap tot zijnent te nodigen, en deed eenige aanwijzingen op dat skelet in vergelijking met dat van andere dieren enz."; 't was wel een „aangenaam" avondje, vond Elout, maar „deze eerste les" deed Z.H.Gel. niet door meer volgen. Overigens schijnt er niets gebeurd te zijn. C.C.G.G. maakten hun reis over Java; Reinwardt was mede van de partij. Eerst verscheidene maanden na de terugkomst, werd Elout ontstemd door een brief van Van

[1] Bl. 53 van het werk van De Vriese.

[2] Zie mijn „Consignatie"-artikel in deze Bijdragen, dl. 68 (1913). bl. 454.

[3] Verg. bl. 118 van mijn werk over „Oost-Indie's Herstel" (1911).

[4] In brief van 29 Maart 1818· zie het Van Lennep-deel, bl. 159.

[5] Over een naar Holland gezonden krokodil zie de Bataviasche courant van 5 September 1818 N° 36 of bl. 24—25 van het Tweede twaalftal (N°s 1 en 2, 1845) van het Indisch Magazijn. Het beest behoorde tot Reinwardt's eerste bezending voorwerpen van natuurlijke historie naar Nederland; deze verging met de *Amsterdam*.

Lennep, waarin de mededeeling stond, hoe "schreeuwend" het in Holland gevonden werd, dat men in Indië van "den eersten persoon na Commissarissen" verlangde het lesgeven in de natuurlijke historie! "Moest hij daarvoor", praatte men er, "naar Java gaan en men daarvoor zijn onderwijs te Amst. missen?" En men praatte nog veel meer, want Falck schreef d.d. 15 November 1817 aan Van Lennep [1]: "Ik had in den wind geslagen al wat men mij van Reinwardt's ontevredenheid gezegd en geschreven had. Uwe bevestiging me fait tomber des nues. Hoe is het mogelijk? Vooral dat men omtrent het geld voor zijne subsidien en experimenten zoude gechicaneerd hebben? Ik heb vele en lange brieven van V. d. Capellen zoo wel als van Elout; maar van die kwestie komt niets voor. Dat één van hun, door humeur of door overmaat van staatsbezigheden tot een soort van illiberaliteit ware vervallen; dit laat zich nog onderstellen, maar beide? Van den anderen kant wil ik Reinwardt ook niet verdenken. Ware het niet best, daar hij nu eens op dien afstand is, hem te permoveeren [2] om niet met Elout t'huis te varen, maar nog een paar jaren, in den oorspronkelijken geest zijner aanstelling, in Indiën te blijven [3]; waarover ik dan nader en ernstig aan Capellen zoude kunnen schrijven. Ander hulpmiddel zie ik 'er niet op; en zelfs dit is maar een palliatief." Van Lennep schreef niet alles, wat hij gehoord had aan Elout, maar wel over het lesgeven. En dat was al genoeg om dezen dood te ergeren. Breedvoerig weerlegde hij de "onwaarheid", even "belagchelijk" als "hatelijk", waarna hij in

[1] Op bl. 139—140 van het Van Lennep-deel.

[2] Persuadeeren? — De indruk was blijkbaar, dat Reinwardt zich ontstemd gevoelde tegenover Elout.

[3] De tijd van Reinwardt's verblijf was slechts gesteld op 2 jaar, zou dus in 1818 ten einde loopen, maar kon desnoods tot 4 jaar, alzoo tot 1820, verlengd worden. In verband daarmede berichtte de minister van Koloniën bij depêche d.d. 6 Mei 1820 N° 50/57, gelijk het luidt in het Indisch besluit d.d. 14 October 1820 N° 1: „de benoeming van eenige personen voor de Oost-Indie ter bevordering van de kennis der natuurlijke gesteldheid en voortbrengselen dezer bezittingen" speciaal „uit aanmerking der aanstaande terugkomst van den Heer Reinwardt". Het vermelde Indisch besluit droeg dientengevolge Reinwardt op de noodige voorstellen te doen „ten einde op de meeste nuttige wijze aan de heilzame bedoeling van Z. M. in deze te voldoen, zoo wel gedurende den nog overigen tijd van het verblijf van den Directeur op dit Eiland, als na deszelfs vertrek". Dit vertrek vond echter, ingevolge zijn eigen voorstel (zie De Vriese, bl. 292) eerst plaats in 1822, toen Reinwardt zich naar Nederland terugbegaf, ten einde aan de Leidsche universiteit het hoogleeraarsambt te gaan bekleeden. (Het besluit van 1820 uit het vermeld Rijksarchief).

verband met zijn vele officieele werkzaamheden vervolgde [1]: «Gij, en ook de HH. Van Marum [2] en De Vries kunt nu oordeelen hoezeer er mij aan gelegen ligt, daar ik in dezen bayert van verwarring en arbeid zoo veel ogenblikken aan deze stoffe wijde, om U te doen zien, dat men R. niet mishandelt. Gij gevoelt dat ik dezen er zelven over spreken zal want zoo hij, ik weet niet waardoor gedreven, de zaak anders heeft voorgesteld, dan verdient hij, dat ik hem eene mercuriaal geef, en ik zal dat doen. Zoo de HH. ten uwent het zoo fraay, ik weet alweer niet waarom, uitventen dan draag ik U die Commissie *uit mijn naam* op. Lees hun dit alles voor, en zeg er bij, dat ik, wetende hoe gevoelig het voor den Gouv. Gen zou zijn dit te verstaan, dezen met alle die bijzonderheden niet zal bekend maken. De Heer V. d. C. acht R. hoog en wil alles voor hem doen. Hij wordt daar als Vriend van het huis behandeld, en ik zal wel zorgen dat ik door de vermelding van uwe tijdingen geene verkoeling te weeg breng maar laten die HH. nu dan ook wat voorzigtiger en bescheidener zijn enz. Voeg bij dit zeggen aan de HH. De Vr. en V. M., dat zij uit mijnen langen brief wel mogen opmerken de achting, die ik voor hen en hunnen vriend heb, maar dat ik hen het regt niet toeken mij te beledigen." Dan volgt een billijke uiteenzetting over Reinwardt, die telkens moest aangezet worden «tot arbeidzame beweging" en nog wat aangezet zou worden; «want ik kan U niet zeggen, hoezeer die onverdiende ontevredenheid mij hindert". Beleedigen? Hinderen. 't Was anders toch een zeer onbeduidende zaak, bovendien volkomen op te helderen. Niet dadelijk kon dit echter plaats hebben door afwezigheid van Reinwardt wegens ziekte. Elout moest dus eenig geduld oefenen... «ik zal, zoo dra ik op Batavia zal terug zijn", schreef hij Van Lennep andermaal d.d. 24 April 1818, maar uit Buitenzorg [3], «hem ernstig over alles onderhouden en ook beknorren, zoo ik van hem bemerk, dat hij tot de berigten aanleiding gegeven heeft, die gij mij hebt medegedeeld." Van de beknorring kwam evenwel niets! Eerst in Mei kon het onderhoud geschieden. «Ik gedraag mij",

[1] Brief gedagteekend Batavia 29 Maart 1818; in het Van Lennep-deel bl. 159--160.

[2] Dr. Van Marum had met Dr. C. J. Temminck op zich genomen, om, gedurende Reinwardt's afwezigheid, de werkzaamheden aan het kabinet van Natuurlijke Historie te Amsterdam te verrichten: bl. 50 van het De Vriese-werk.

[3] In het Van Lennep-deel, bl. 163.

schreef nog te voren Elout van Batavia d.d. 21 Mei 1818 aan Van Lennep [1], «aan de brieven, die ik u in de voorleden maand schreef en waarin ik u omstandiglijk over Reinwardt onderhield, hij is geheel van zijn — ziekte — teruggekomen" [2]. Intusschen had Reinwardt zelf van het ongenoegen zijner vrienden door brieven uit Holland vernomen en hen aanstonds terecht gewezen. Vandaar dat Elout den 4^{en} Juni aan Van Lennep berichtte [3]: «heden ochtend heb ik hem over de zaak gesproken, hij betuigde mij reeds met de Korenzaijer, die op 1 Junij van Batavia vertrokken is, aan zijne vrienden, bijzonderlijk ook aan U^{r}, geschreven te hebben en zijne verwondering en ongenoegen betoond over de opvatting zijner woorden, hij zou eerstdaags dit nog nader doen, want hij kon zich van de gedachten dier Heeren geen juiste gedachten vormen."

Alzoo sloot het incident.

IV.

Met Reinwardt's optreden en werkzaamheden, gesteund door de hem welgezinde Elout en Van der Capellen, werd inderdaad op een schoone, waardige wijze Indië's Herstel gekenmerkt door een veelbelovende beterschap. Hoe is het echter daarmede tenslotte gegaan? Het gemis aan zorg voor de monumentale kunst nemen wij niet te zeer in het debet. De heeren verschilden zeer ten deze van mannen als Raffles, Crawfurd. Dezen waren tot zekere mate onderlegde, aanlegvolle orientalisten; genen waren wel wetenschappelijke menschen, doch niet in de richting, die warme belangstelling kon doen verwachtten voor oudheden, wier geschiedenis zij niet kenden, wier kunst zij niet verstonden, wier beteekenis hun geen bijzonder belang inboezemde. En zelfs Raffles, hij moge, om niet te spreken van het wegslepen van beelden naar Engeland, door het nemen van teekeningen, door het gelasten van ontgravingen, door het doen opruimen van struikgewas, zijn belangstelling in het behoud der monumenten getoond hebben, de «vigorous initial effort" voor hun behoud, gelijk J. F. Scheltema mededeelt op bl. 78 van «Monumental Java" (1913), zal wel meer door des schrijvers zucht, om met scherpe tegenstellingen

[1] Op bl. 132 van het Van Lennep-deel; zie over de datumfout van dit schrijven, hiervóór bl. 144.

[2] Ik neem dit juist over.

[3] Bl. 163 van het Van Lennep-deel.

ons bestuur te laken, in de verbeelding gelegd zijn, dan naar waarheid bestaan hebben. Trouwens het initiatief dezer verdiensten, zoowel als de "first measures for their preservation", gelijk men er op bl. 14 leest, wordt door resident Valck aan Engelhard toegeschreven, terecht of ten onrechte — voor het behoud der monumenten was het in beide opzichten van geenerlei belang — schrijvende, dat hij de monumenten deed "min of meer onderhouden" "op welk voetspoor de Engelschen voortgegaan zijn" [1].

Wat betreft het bestuur der Commissie-Generaal, bij mijn bestudeering van haar archief trof ik geen enkele letter aan, welke in mij de gedachten heeft gewekt van een daadwerkelijken voortgang op den door Engelhard en de Engelschen althans aangewezen weg tot behoud der tempelruïnen. Zeker: verzameld heeft men, zoo goed en zoo kwaad als het ging, ik vrees zeer kwaad, maar misschien kan men ervan zeggen, dat ook wel aangevoerd wordt ter verdediging van het uitbreken der in het Britsch museum aanwezige Parthenon-marmers, dat de beelden anders verder geschonden of te loor zouden gegaan zijn.

Directeur Reinwardt zond bezendingen naar het Leidsch museum, soms met het ongelukkig gevolg, dat Neptunus ze zich toeeigende. N. Engelhard heeft van zijn verzameling een gedeelte aan Leiden ten geschenke gegeven. Onder de personen, die in het verzamelen van beelden niet ten achter bleven, behoorde landvoogd Van der Capellen: begrippen, dat dergelijke monumenten dan toch niet zoo finaal voor het land als verloren eigendommen konden beschouwd worden, schijnen niet te rijzen, ook zelfs niet bij hen, die er in de eerste plaats voor hadden op te komen. Niet, als Engelhard deed, werden ze door den heer Van der Capellen het Rijk ten geschenke gegeven; ze moesten uit den boedel ten behoeve van Leiden aangekocht worden [2]. En al die menschen gaarden zonder eenige degelijke kennis; wèl kon Elout schrijven, dat de heer Van der Capellen zooveel liefhebberij in het wetenschappelijke had [3]. O zeker, na de

[1] Over de waarde van Valck's getuigenissen betrekkelijk Engelhard zie Rouffaer op bl. 107—109 van de op bl. 146 vermelde Literatuur-opgaaf. Zie ook „Priangan" dl. I, bl 84—85 over Engelhard's initiatief in deze. Een aardig portret van hem in dl. III van dat werk vooraan.

[2] Zie bl. XV der „Beschrijving van de Indische oudheden van het Rijksmuseum te Leiden" (1885) door Dr. C. Leemans. Sinds werden de Indische oudheden overgebracht naar 's Rijks ethnographisch museum te Leiden.

[3] Brief d.d. 29 Maart 1818 in het Van Lennep-deel 2, bl. 157.

ontbinding der Commissie-Generaal, vinden wij een vleugje van regeeringszorg voor de monumenten onder den eersten landvoogd na het Herstel. Want men had een „Kommissie tot het opsporen, verzamelen en bewaren van oudheidkundige voorwerpen op Java" en deze schreef bij missive d.d. 16 Juli 1823 N° 6 aan de Regeering, met voorstel tot voorziening: „dat op onderscheidene plaatsen van dit eiland de overblijfselen der oudheid door den chinees en inlander worden geplunderd, om de steenen tot bijzonder gebruik te bezigen, terwijl de beelden en sieraden niet zelden uit moedwil worden verminkt en beschadigd". Het gevolg was het eerste besluit, dat over deze landszorg door mij is aangetroffen, dat van 24 Juli 1823 N° 7, waarbij de residenten op Java werden aangeschreven „om voor de goede bewaring der javaansche oudheden, welke zich in hunne residentien mogten bevinden, met de meeste zorg te doen waken, en daarvoor de regenten en alle mindere inlandsche hoofden verantwoordelijk te stellen." Goedig, die meeste zorg der bestuurshoofden en die verantwoordelijkheidstelling der inlandsche hoofden! Och zij hadden een breeden, breeden rug! Maar noch bij Commissie-Generaal, noch bij opvolgende landvoogden scheen het in de gedachten te rijzen, het vindiceeren van 's lands rechten op de monumenten. Dit toch geschiedde eerst in 1840, en dat moest nog wel plaats vinden ten gevolge eener aanschrijving uit Holland „op magtiging van Z. M."; het valt intusschen buiten het tijdvak, dat ik in deze verhandeling wensch te omvatten [1]. Bij de critiek daarover, denke men er echter aan, dat destijds, en nog lang daarna, in ons eigen vaderland doffe onverschilligheid, heerschte voor de aldaar zijnde oudheden. Was het niet eerst in 1872 dat De Stuers' „Holland op z'n smalst" er de machthebbenden op dit gebied succesvol tot de orde riep? En in menig ander beschaafd Europeesch land blijkt het in de eerste helft der 19e eeuw niet beter te gaan. Wanneer er b. v. nog iets is overgebleven van de ruïnen der vele schoone Romeinsche villa's aan den oever der Moezel, dan is dit slechts te danken aan den onvermoeiden strijd van een enkelen belangstellende uit die dagen. De monumenten in Vóór-Indië leden er in sommige opzichten ook onder. Als men den Britsch-Indischen landvoogd lord Curzon erkentelijk vindt vermeld in E. B. Havell's „Indian

[1] Over de hier genoemde stukken, zie het „Bijblad op het Staatsblad van Ned. Indië" N° 248.

Architecture" (1913), bl. 174, 209, 224, 226 zoo voor het tegengaan der verwoestingen door het gebruik van ruïnen voor moderne bouwingen als voor de rationeele restauratie van Indische oudheden en men overweegt, dat zijn bestuur viel in de jaren 1899—1905, dan geeft dit toch te denken.

Maar laat zich deze onthouding onder en ook na het bestuur der Commissie-Generaal eenigszins verklaren door den geest van een tijd, waarin men niet leerde, dat oudheden ook stukken geschiedenis zijn, die spreken van het leven, van het werken, van de hartstochten der maatschappijen, met wier verleden wij rekening hebben te houden en dus te kennen, — "Les arts sont la marque suprême de la civilisation parce qu'ils sont les témoins les plus émouvans de l'histoire" [1] — er was een monument, zij het dan ook niet van kunst, door de Commissie-Generaal zelf in het leven geroepen, met volle bewustheid van een groote toekomst, die immers in de eigen woorden van haar medelid Elout *epoque zou maken* en *ten roem zou strekken*: de Buitenzorgsche tuin, die naar denzelfden briefschrijver *nergens beter kon worden aangelegd* [2]. Weinige jaren verloopen, of men ziet onder zijn eigen ministerie, in 1824, "de zoo bloeiend begonnen *Hortus Bogoriensis* ter dood veroordeeld", zóó zeer dat "Tien jaar lang is de Buitenzorgsche tuin zoo goed als in het vergeetboek geraakt" [3].

Het geschiedde onder het overigens ook in zoo vele andere opzichten onsympathiek bestuur van Du Bus de Ghisignies, dat ons verplaatst in den tijd, waarvan een zijner secretarie-ambtenaren getuigde: "Wij zijn hier, wat onze kennis van zaken betreft, ten spot geworden van al wat ons omringt" [4]. En

---

[1] Gabriel Hanotaux: „De l'Histoire": bl. 308 der „Revue des Deux Mondes" van 15 September 1913.

[2] Zie Elout's brieven aan D. van Lennep d.d. 29 Maart, 24 April, 4 Juni, 25 Augustus 1818 in het op bl. 153, noot 2, vermelde Van Lennep-deel, bl. 157—158. 163, 164, 166

[3] In het op bl. 156, noot 2 vermelde gedenkboek van den Plantentuin, bl. 9—11. Het *bloeiend begonnen* nam ik goed over. Het is jammer voor dit gedenkboek, dat de heer Treub bij de samenstelling ervan blijkbaar niet geweten heeft van Elout's brieven in het Van Lennep-deel. Zij zijn toch bijzonder opmerkelijk, omdat er uit blijkt, hoezeer de commissarissen-generaal Elout en Van der Capellen vervuld zijn geweest met de groote toekomst voor den Plantentuin. In het Gedenkboek had de herinnering aan die brieven stellig een plaats verdiend.

[4] Bl. 67 der op even onsympathieke wijze „naar onuitgegeven bescheiden bewerkte)" brieven van „Willem van Hogendorp" (1913). Ik maak van

daarvan zag men op wetenschappelijk gebied in de eerstkomende kwarteeuw geen herstelling. Terwijl de Indologische wetenschap zelfs in landen, die geen koloniën bezaten, de aandacht bezig hield, was reeds in 1824 in Nederland de lust daartoe zóó gering, dat, naar aanleiding der verschijning te Bonn van eene "Indische Bibliotheek", bewerkt door den hoogleeraar A. W. von Schlegel aldaar, een geacht tijdschrift ten onzent klaagde [1]: "Hoe ge-

deze gelegenheid gebruik, al wordt de noot wat lang, om een fout te herstellen. Op bl. 29 leest men, dat Mr. H. J. van de Graaff „blijkbaar" was „de schrijver van een in 1825 bij Suringar te Leeuwarden uitgekomen *cierlijk en innemend geschreven* brochure, die veel opgang schijnt gemaakt te hebben onder hen, die door gebrek aan lokale kennis de zaken niet met juistheid konden beoordeelen". Het door mij gecursiveerde staat er aangehaald, vermoedelijk omdat het woorden zijn van Willem van Hogendorp en het overige van den *bewerker*. In ieder geval het *blijkbaar* schijnt niet zonder bedenking. Bekend met de geheele correspondentie van Van de Graaff, durf ik wel verzekeren, dat deze nooit in Indischen dienst een brochure schreef. Van Kampen in dl. III, 2e stuk, bl. 530, noot 1, van zijn „Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa", noemt trouwens als schrijver Meijlan, een lotgenoot in de ongenade van Van de Graaff „uit hoofde zijner betrekkingen en gevoelens", zegt de barre resolutie van 4 Juli 1828: verg. o. a. bl. 94, dl. I van mijn Van de Graaff-brieven. Op het betrekkelijk belang van de brochure wees ik in mijn „Indisch bestuur in 1817" (1913): zie bl. 223, noot 1, en in de literatuur-opgave aldaar, bl. XII, sub 9. De denkbeelden van Meijlan, gelijk hij ze als directeur der landelijke inkomsten, in overeenstemming met die van Van de Graaff, onder Du Bus voorstond, werden bestreden in het Kolonisatie-stuk van Du Bus: zie o. a. bl. 43 van dat stuk, bijlage van „Het koloniaal monopoliestelsel" van D. C. Steijn Parvé (1851). Het anonym geschreven boekje verraadt gelijken geest en wordt mede in het Kolonisatie-rapport ter sprake gebracht: zie bl. 51 noot †. „als bekend, uit de pen van een hoog ambtenaar alhier", staat er, waarmede Du Bus en Willem van Hogendorp dus ten onrechte bedoeld hebben Van de Graaff. Blijkens bl. 33 van de brochure, beschouwde haar schrijver het als een „*ongelukkig vooroordeel*, door vele Europeanen opgevat, dat zonder eigendom van grond, en zonder onmiddelijke beschikking over de bevolking, onttrokken aan de belastingen, welke zij ten behoeve van het Gouvernement opbrengt", geene Europeesche cultuurondernemingen „gelukken kunnen". Het Kolonisatie-rapport behandelt deze opvatting o. a. als een absurditeit: zie de noot † op bl. 51 der Parvé-bijlage. Bezien vooral bij het licht der tegenwoordige tijden, is kenschetsend deze pretentieuse afwijzing van het oordeel der plaatselijke deskundigen door het Kolonisatie-rapport, dat feitelijk niet anders was dan zuiver secretarie-werk Meijlan en Van de Graaff beiden zijn in deze gerechtvaardigd. Wat betreft den in „Willem van Hogendorp" gememoreerde goeden stijl der brochure, nadat Meijlan in 1831 was overleden, bracht de redactie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen aan Meijlan's nagedachtenis een warmen lof, waarin o. a. gewezen wordt, behalve op zijn „fijn oordeel", op zijn „schoonen en duidelijken stijl". Zie het 14e deel (1833) der Verhandelingen van dat genootschap.

[1] In het te Amsterdam uitgegeven „Letterkundig Magazijn van Wetenschap, Kunst en Smaak" van 1824 N° XV, bl. 682. 't Is voorhanden op de Koninklijke bibliotheek te 's-Gravenhage

makkelijk nemen wij Nederlanders het bij dat alles niet op, schoon zelf koloniën bezittende. Naauwelijks kennen wij de oude werken onzer Landgenooten, in welke een rijkdom van berigten over Indie voorkomt. En op deze onze gemakkelijkheid dragen wij nog roem!" Opmerkelijk kenschetsend, dat in 1836 aan Raffles' "History" ten onzent een origineele begrafenis wordt bezorgd door den gewezen resident van Banjoemas J. E. de Sturler. Hij vertaalt het werk, maar krimpt de twee flinke deelen van het origineel tot een bescheiden boek in, ten einde zich te beperken, gelijk reeds op het titelblad staat, tot "de onderwerpen, welke voor Nederland en Indië wetenswaardig zijn", waartoe, licht hij nader op bl. VIII van het Voorbericht in, dus niet behoort: "de beschrijving van oudheden, aloude tempelgebouwen, mythologische overblijfselen, legendes en aloude volksgedichten", zijnde "slechts voorwerpen van liefhebberij". Dat *slechts* is waarlijk prachtig! Nog 20 jaren later, in 1856 immers, komt te vergeefs Sloet tot Oldhuis tegen het verwaarloozen van onze wetenschappelijke kennis ten aanzien van Indie op! "Zal", besluit de vermaning [1], "bij gemis van een geographisch genootschap, de Akademie van wetenschappen zich de land- en volkeren-kennis en de oudheden van Indië en de Polynesië niet aantrekken? Wij gelooven het niet." Deze twijfel aan de eerste toekomst behoedde hem althans voor teleurstelling!

Weggevaagd de herinneringen eraan, zou ik wel willen, nu wij ons in zooveel betere tijden verheugen. Had de heer Scheltema in zijn "Monumental Java" niet een zijn onderwerp waardiger standpunt kunnen innemen dan met aanhoudend afgeven op het verleden vervelingwekkend zijn beschrijvingen te onderbreken, zoozeer, dat hij zelfs 50 cents entrée tot een onzer Indische oudheden niet dan scheldend offert aan de inhaligheid onzer schatkist [2]: "Revenue being the principal objective of Dutch colonial solicitude, the opportunity they create is gladly seized to levy gate-money from visitors to the *chandi* Mendoot." Daargelaten de bedoeling van dezen maatregel, namelijk dat niet Jan en alleman er maar kermisachtig heentrekt, wat anders, en in veel sterker mate voor de bestrijding van kostende zorgen, doet Engeland in Egypte, om van Italie, Griekenland, Oostenrijk te zwijgen.

[1] In Sloet's „Tijdschrift voor staathuishoudkunde", dl. XIII (1856), bl. 300.
[2] Zie bl. 18 van het werk.

Schooner dan zulk wegwerpend bedrijf in den vreemde, ware het voor dat kader geweest hulde te brengen onder den indruk van hetgeen vooral sinds het begin der 20e eeuw tot stand werd gebracht; aan den talentvollen opbouw van den Boroeboedoer, aan de bijzonder fraaie monographiën over Javaansche monumentale kunst, die als vrucht van het in 1901 door de Regeering geregelde oudheidkundig onderzoek op Java en Madura werden gepubliceerd. Inleidend krijgt men in die uitgave een korte schets van hetgeen, „reeds"(?) vroeger gedaan werd door Opperbestuur of Indisch Gouvernement „ten bate der kennis van Java's oudheden". Veel kon dit overzicht natuurlijk niet inhouden en als een zeer donker afwerpende schaduw houdt de 2de monographie in een „Versleept in 1896 naar Bangkok (Siam)"[1]. Als volgt wordt dit verhaald door Scheltema[2]: „This instance of the ancient monuments of Java being officially despoiled to please crowned heads and other visitors in exalted stations, *pour le bon motif*, seemed so incredible that, when I censured it in the Dutch East Indian Press, the Dutch Press, overzealous in hiding colonial enormities[3], also *pour le bon motif*, considered it an easy task to deny, waxing eloquently indignant at the denuncition[4] until in regular, normal sequence, always observable in the perennial case of Dutch whitewashing versus colonial boldness of speech, the correctness of the statement could no longer be assailed, new evidence accumulating steadily, Mr. J. A. N. Patijn, for one, describing in the *Kroniek* and the *Tijdschrift voor Nederlandsch Indie*, a collection displayed near the Wat Pra Keo at Bangkok and brought thither from Java in 1896"[5].

De in de monographie-Singasarie vermelde literatuur naslaande, ontwaarde ik wel door Groneman's verkleining der opgave van Patijn over het aantal karren, hetwelk tot vervoer der beelden was gebruikt, dat Groneman hier niet vrij uitging, doch de loop der zaak bleef mij duister, omdat het een onderwerp gold, waarover, naar ik vermeende, steeds de Regeering het

[1] Op bl. 52 der „Beschrijving van Tjandi Singasari".

[2] Bl. 244—245 van „Monumental Java".

[3] Volstrekt onwaar!

[4] Dat niet dadelijk gelooven aan het schandaal pleit voor die pers; ik geloofde het trouwens ook niet.

[5] Hier staat nog deze noot: „See also the *Westminster Review* of May and *The Antiquary* of August. 1912.

advies inwon én van het Bestuur van het Bataviaasch genootschap van Kunsten en Wetenschappen, én van den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid. Indien werkelijk de zaak zoo belangrijk was, als zij werd voorgesteld, hoe kon het dan mogelijk geacht worden, dat ook die autoriteiten als Turksche barbaren voor oudheden er hun medewerking aan verleend zouden hebben? Vervuld van deze vraag rees in mij de gelukkig gebleken gedachte, om den waardigen hersteller van den Boroboedoer — eere zij zijn naam! — inlichting te vragen. Hij gaf mij die mondeling zeer in het breede, doch ik vond het om begrijpelijke reden bij nader inzien beter alsnog een schriftelijke mededeeling te vragen ter publiceering in deze verhandeling. Vandaar ondervolgend stuk. Uit niets blijkt, dat het Bataviaasch genootschap gehoord is. Zijn bestuur staat er dus geheel buiten; dat doet mij althans genoegen.

NOTA betreffende het schenken van Hindoe-Javaansche beelden aan wijlen Z. M. den Koning van Siam, (1896).

In 1896 maakte Z. M. de Koning van Siam een reis over Java. Als gast van Z. E. den G. G. werd hem eene toezegging gedaan voor één enkel Boeddha-beeld van Midden-Java. Van Buitenzorg toog de Koning naar Jogja. Daar werden hem eenige fragmenten geschonken behoorende tot de Tjandi Prambanan. Bij het betrekkelijke verzoek van den resident van Jogja aan den Directeur van O. E. N. werd het advies gevoegd van Dr. I. Groneman, Voorzitter der toenmalige «Archaeologische Vereeniging". Luidens dat advies konden de fragmenten gemist worden, daar zij geen archaeologische waarde hadden!

Daarop volgt de telegrafische toestemming van den landvoogd.

Van Jogja reisde de Koning naar Boroboedoer. Daar gaf Z. M. wederom den wensch te kennen eenige beelden en fragmenten te willen meenemen naar zijn land. De resident van Kedoe brengt dit verzoek telegrafisch over aan den Dir. van O. E. N. In het telegram worden de begeerde stukken opgesomd, t. w.:

5 boeddhabeelden, nl. 4 uit de nissen der gaanderijen en 1 uit de opengewerkte stoepa's der cirkelvormige terrassen.

2 leeuwen, die zich op het tempelterrein bevonden, doch die voorheen prijkten als wachters bij de poorten der stoepa.

1 makara-spuier van den hoofdmuur der omgang, een prachtvol, monumentaal stuk, dat nog zichtbaar is op van Kinsbergen's foto (1873) van den Boroboedoer.

2 kalakop-bekroningen van de nissen.

1 rakshasa — een unicum — de wachter, die zich in Wilsen's tijd (1851) nog bevond op den heuvel vlak bij en ten Noord-Westen van de stoepa en die nadien overgebracht werd naar de pasanggrahan.

Eenige fragmenten, die bij onderzoek in 1909 o. m. bleken te bevatten tal van steenen met z.g. sprekend relief; d. w. z. steenen, die eenmaal behoorden tot de tableaux der balustraden.

Het telegram van den Resident eindigt met de verklaring dat door het wegschenken der stukken de kunstwaarde van den tempel niet geschonden wordt (sic).

Spoedig volgt de telegrafische toestemming van den landvoogd.

Z. M. de Koning zocht de stukken zelve uit. Ze werden met acht ossekarren vervoerd naar Semarang en van daar verscheept naar Bangkok. Bij het inladen ter reede is een der boeddhabeelden uit de tros geglipt en verloren gegaan.

De meeste stukken werden geplaatst in den lusttuin van 's Konings paleis te Bangkok. De Boeddha's werden met grooten praal bijgezet op de tinnen van de Wat Phra Kea, de z.g. Gouden Pagode.

Den Haag, 18 Nov. 1913.
T. VAN ERP.

Het is mij te machtig om er verder nog iets van te zeggen.

V.

Zoo bij het beweren van ons wetenschappelijk streven op Indologisch gebied tijdens de Compagnie de door de Engelschen gestelde vraagteekens gaarne dezerzijds zooveel mogelijk werden uitgewischt, dan meende men vooral daartoe recht te hebben, ten aanzien der taalstudie. Wat leeren wij echter uit de mededeelingen ten dien aanzien? Dat de beoefening geschiedde uit godsdienstijver, waardoor de studeerenden bij voorkeur waren van den geestelijken stand, overigens, dank zij hun opleiding, voor taalbeoefening stellig niet de minst daartoe geschikten. Maar waar alzoo dit onderzoek slechts het min of meer verwijderd doel had om de menschen tot een christelijke godsdienstrichting te brengen dan wel daarin te houden, gold het geenszins de wetenschap om de wetenschap, ontbrak er dientengevolge de populariteit aan, die het wetenschappelijk streven op gelijken voet als andere gewichtige zaken tot hooger peil voert. Vandaar, dat nagenoeg uitsluitend de beoefening der Maleische taal een onderwerp van studie was in die dagen; vandaar, dat de beoefening der wetenschap, voor zoo weinig ze plaats vond, slechts geschiedde bij vleugen, met beperkte werkzaamheid, afgebroken menigmaal

door algeheelen stilstand — een ongelijkmatigheid trouwens niet enkel op dat gebied en ook nog lang na dien tijd heerschende. "Everything in Dutch colonial affairs goes by fits and starts with long blanks of indifference between", memoreert Scheltema geenszins ten onrechte [1]; doch blijven wij bij het treurig wetenschappelijk verleden der Oost-Indische Compagnie. De geschiedenis, speciaal van de Inlandsche volken, hun zeden en hun letterkunde lagen er voor een oortje thuis, tot de "History" de oogen voor hare waarde opende. Wetende, werd in de "Algemeene Konst en Letterbode" van 1841 over Javasche literatuur geschreven [2], "dat die letterkunde te huis behoort op een eiland, alwaar sedert meer dan twee eeuwen, het Neêrlandsch gezag is geeerbiedigd geworden, dan weten wij niet, wat wij zeggen moeten, om onze laauwheid te verschoonen, en wij moeten blozen bij de gedachte, dat een Engelschman de eerste is geweest, die Europa op die letterkunde heeft opmerkzaam gemaakt".

Ofschoon ook politiek belang beoefening der Indologische talen scheen mede te brengen — "Reeds uit een nuttigheidsoogpunt is voor ons de beoefening dezer talen noodzakelijk", herinnerde nog Mr. Dr. J. C. G. Jonker in den aanhef zijner in 1909 gehouden rede over de "Geschiedenis der beoefening van de Javaansche taal" — werd degelijke kennis van het Maleisch bij de dienaren der Compagnie beschouwd als een onderscheidende zeldzaamheid en een zelfs niet meer dan oppervlakkige kennis wordt vermeld als "verre van algemeen" [3]. Dit wil natuurlijk geenszins zeggen, dat ook destijds niet, even goed of slecht als nu, het keuken-Maleisch hoogtij vierde; doch als de *Edinburgh Review* in den Engelschen tijd ons verwijt de nalatige beoefening van de Oostersche wetenschappen, zóó, dat er o.a. geen enkele Hollander was, die zelfs het Maleisch kon spreken [4],

---

[1] Op bl. 21 van zijn „Monumental Java".

[2] Op bl. 134 van dl. II.

[3] Zie het alphabetisch register van dl. I in „Priangan", voce *Taal (Maleische)*.

[4] Het artikel van de *Review* van 1813 is een aankondiging van het Woordenboek en de Spraakkunst van Marsden. Men vindt het stuk afgedrukt in de *Java Gov' Gazette* van 11 en 18 Maart 1815, doch het is ook in onze taal overgenomen op bl. 250—313, Eerste Twaaltal N°s 10—12 (1844) van E. de Waal's „Indisch Magazijn". In de *Review*-aankondiging staat over onze onkunde aangaande de Oostersche talen (op bl. 251—252 van het Magazijn): „Toen het Engelsche gouvernement bepaaldelijk in de Hollandsche bezittingen was tot stand gekomen, vond het geen enkelen Hollander, die de taal kon spreken en schrijven, veel minder nog, die iets wist van de litteratuur der Maleijers."

was het de reeds genoemde Hollandus [1], die er met heftigheid tegen opkwam, en naïef genoeg tegen den minder gelukkig geredigeerden zin o. a. opmerkte: who is there that ever visited Java, so grossly ignorant of every thing relating to it as not to know that the Malay Language is the common medium of intercourse in almost all our Societies?" Hetgeen den mede door mij reeds genoemden Civilis aardig deed wederleggen [2]: "Hollandus is quite in a passion with the Reviewer for his misrepresentations respecting the Malay; yet, here, too, I think the Reviewer may be defended. Who (says my Countryman indignantly) is so grossly ignorant as not to know that the Malay Language is the common medium of intercourse in almost all our Societies? To this might not the Reviewer retort by saying, who is so grossly ignorant as not to know that the jargon of this Island, miscalled Malay, is no more Malay than the Lingua Franca of the Levant is polished Tuscan? What a pleasant spectacle it would be to see one of our Levant Traders on his return to his Native Country making a boast of his proficiency in Italian literature because he had mustered enough of the jargon of commercial intercourse to enable him to sell or barter his commodities. Such is the deplorable poverty of this miserable Jargon, which Hollandus pleasantly calls Malay, that I will venture to assert that there is not a naked race of savages from Merqui to New Guinea whose dialect is not more polished and copious. It is no compliment to my Eastern Countrymen that such a Language (the bare mention of which gives rise to ludicrous emotions) should be the general medium of intercourse in all our Societies!! Indeed, is Language more meagre than the dialect of the least polished of the Barbarians who surround us, the medium of intercourse in all our Societies is adequate to the expression of all our ideas? What an unexpected stroke of satire on the part of Hollandus if he be really in earnest.

[1] Zie bl. 146.

[2] Gewagende van Hollanders op wier namen wij ons nu beroemden (verg. hiervóór bl. 146), doch aan wie ten onzent het leven was onaangenaam gemaakt, ja die het land waren uitgestooten, zegt hij: „The Bigots of the Romish Church might as well lay claim to Luther because he was once a Monk." Ik lees van redevoeringen over dergelijke verworpen Nederlanders, nu uitgesproken zelfs door personen, wier politieke richting en houding grond geven voor de veronderstelling, dat de redevoerders even ellendig deze uitgestootenen zouden behandeld hebben, wanneer zij machthebbende tijdgenooten geweest waren.

The Edingburgh Reviewer has said nothing half so bad. I really believe then that the assertion of the Reviewer even in this particular is perfectly correct." [1]

Ook het Javaansch ondervond zoo goed als geen belangstelling, ofschoon, evenals trouwens met het Maleisch het geval was, toch iets meer dan wij door gemis aan kennis van het leven der dienaren zouden vermeenen [2]. 't Is waar, wij hadden destijds nog weinig bemoeienis met de Vorstenlanden, maar op Midden-Java oefenden wij reeds lang gezag uit [3]. Hij, die er een uitnemend inzicht over toonde te hebben, was stellig Van Imhoff, die in zijn „Consideratiën" van 1741 o. a. het volgende schreef [4]:

«Want die veelvuldige recommandatien, om zig zo min als mogelijk met de geschillen der Inlanders te mesleeren, moeten in een gesonden zin worden opgenomen, of men vervalt door dese anders heijlsame en voorzigtige maxime in eene indolentie, dewelke veragting baart . . . .

[1] Marsden in de Inleiding tot zijn Spraakkunst laat zich over het keuken-Maleisch aldus uit (op bl. XXXII van Elout's vertaling): „De gemeenste en minstbeschaafde stijl heet *bahasa katjoekan*, van كاچق *kātjoek* onder een mengen, zijnde deze de gemengde volkstaal van de *bazars* der groote zeehavens, alwaar lieden van allerlei natien zich voor elkander verstaanbaar maken door eene onderling aangenomene spraak, waarvan de Maleische taal den grond uitmaakt. In dezen gemeenen tongval vindt men eene menigte woorden en zelfs spreekwijzen uit de Europische talen overgenomen, en welke meestal zijn ingevoerd ten tijde dat de Portugezen in Indië het gebied voerden." — Over den „toestand van verwording" der Maleische taal, zie o. a. ook de Indische Encyclopaedie voce *Maleisch*.

[2] Zie het alphabetisch register, voce *Taal (Javaansche)*, bedoeld op bl. 172 noot 3.

[3] In het couranten-artikel van Civilis leest men hierover: „I confess I am as ignorant as the Edinburgh Reviewers of any Hollander who is a Javanese scholar. That a few poor Creoles who have acquired the language of their mother, (and it would be miraculous if they had not) do exist and have made in half a dozen instances such a proficiency in the written language as to be able to enterprete a meaning from what they read in the deplorable jargon of the country is a fact of which I am fully aware. What a singular foundation to build the literary reputation of a people upon? What a lamentable and ludicrous predicament would the English be in were all knowledge of the vernacular languages of the great and warlike tribes they govern in their Indian settlements confined to a few of the children of Indian mothers."

[4] Zie bl. 531—535 van het door Mr. Heeres bezorgde stuk in deze Bijdragen, dl. 66 (1912).

"Dat men wijders de zake der Inlanders niet en bagatelle tracteere; de dienaren, die zig daar inne evertueeren, ook alleen daaromme recompenseeren, en die zig anders gedragen, tot een billijke voldoeninge voor die vorsten en andere ten exempel rigoureuselijk straffe.

"En eijndelijk tot het aanqueeken van alsulke subjecten de dienaren van de Comp^e^, als zij eerst in Indien komen, wat meer houde tot het aanleeren der Inlandsche talen en gewoonten, en het excelleeren in dat stuk tot eene merite harer bevorderinge stellen, dat vrij wat beter is, als tot die diensten menschen te gebruijken, die nog de taal, nog den aard en de gewoontens van den landaard kennen, . . ."

Doch al hielden heeren XVII^en^ van deze heilzame wenken — die in het jaar onzes Heeren één duizend negen honderd en dertien nog weleens gelezen mogen worden [1], — goede nota [2], nuttig effect hebben zij niet gehad: "de eerste stap door het Gouvernement gedaan, om de kennis van de taal der Javanen onder Europeanen te bevorderen" ging uit, naar Van Hoëvell memoreerde [3], van — wel bij tijds! — landvoogd Janssens, kort vóór Java's vermeestering: "in overweging genomen hebbende, dat het allernuttigst zoude zijn, dat de Javaansche taal meer en grondig bij sommige van 's Lands ambtenaren bekend ware en dat het leeren van talen in gevorderde jaren moeilijk, doch voor de jeugd zeer faciel is" [4].

Wat betreft de beoefening der Maleische taal, stellig was men in het twistgeschrijf over onze verdiensten niet billijk door G. H. Werndly onwillekeurig ter zijde te stellen. Niet omdat wij op hem als Nederlander roem hadden te dragen, want hij was alweer een vreemdeling van geboorte, een Zwitser, die in 1718 naar Indië toog; doch wij maakten in ieder geval de verschijning zijner werken mogelijk, w. o. om niet zijn Bijbel te noemen vermelding verdient de in 1736 te Amsterdam uitgegeven Ma-

[1] Referte mijn Voordracht d.d. 27 Augustus 1913 gehouden over „De Opleiding der Europeesche ambtenaren voor den Administratieven dienst in Nederlandsch-Indie", o. a. opgenomen in *De Indische Gids* van November 1913, bl. 1442—1461.

[2] Zie bl. 594—595 der in noot 4 van bl. 174 vermelde Bijdragen.

[3] Zie bl. 64 van het op bl. 147 noot 1 aangewezen tijdschrift-artikel van Van Hoevell.

[4] Zie het besluit d.d. 20 Juli 1811 over het plaatsen van „élèves" in de Vorstenlanden, het „Plakaatboek" van Mr. Van der Chijs, dl. 16, bl. 715—717.

leische spraakkunst. Wien men echter ook moge beschuldigen van onderschatting van Engelsche zijde, zeker niet den geleerden Marsden, gelijk dit blijkt uit de belangrijke en breede inleiding van zijn in 1812 te Londen uitgegeven spraakkunst. Met zorg heeft hij nagegaan, wat de Hollanders ten deze verrichtten, terwijl hij over Werndly o. a. het volgende schrijft[1]: "Dat het Maleisch, tot nu toe, in Engeland niet met die zorg is beoefend geworden, welke de taal verdiende, is voornamelijk toe te schrijven aan de ongenoegzaamheid der middelen van onderwijs voor hen, die lust zouden hebben om dezelve tot een onderwerp hunner studien te maken. De Hollanders, die lang voor ons en tot op den buitengewonen tijd waarin wij thans leven zoo veel belangrijker bezittingen dan wij in die streken hadden, hebben zich, deels uit een godsdienstig, deels uit een staatkundig oogmerk, veel moeite gegeven om eene volkomene kennis van die taal te verkrijgen; door hen zijn eenige werken uitgegeven, die blijken dragen van de groote vorderingen welke zij daarin hebben gemaakt. Onder deze werken komt voornamelijk in aanmerking eene vertaling van den geheelen Bijbel, zijnde de vrucht van aanhoudende en trapsgewijze werkzaamheden van vele geleerde mannen. Dezelve werd eindelijk, onder het toezicht van G. H. Werndly, in Romeinsche letters, gedrukt, II deelen in 4to te Amsterdam 1731—33, en vervolgens te Batavia, V deelen in 8°, met eene eigenlijke Maleische letter. Dezelfde Werndly is tevens de schrijver van eene uitmuntende Spraakkunst....

"Van deze Spraakkunst kan niet met te veel lof gesproken worden. Het is de arbeid van iemand, die eene volkomene ervarenheid in de Maleische taal paarde aan de kennis van de grondbeginselen der algemeene Spraakkunst, en die, bij het vervaardigen van eene bijzondere Spraakkunst voor die taal, gepoogd heeft zich van de banden der Europische taalinrigting los te maken, en zijne regels uit de Maleische taal zelve te scheppen. Het eenige, maar inderdaad zeer vergefelijk, gebrek in dit boek is wijdloopigheid. Ik beken, dat ik veel aan het werk van Werndly te danken heb. Het plan van mijne eigene Spraakkunst was geschetst, en de afzonderlijke deelen waren reeds ingevuld, voor dat ik met die van Werndly bekend werd, of de taal kon lezen waarin dezelve geschreven

[1] Op bl. LXXII en LXXX der vertaling door Elout van Marsden's spraakkunst.

is; maar naderhand, mijn geheele werk met zijne aanmerkingen vergeleken hebbende, werd ik, wanneer wij eenstemmig dachten, door zijn gevoelen in het mijne bevestigd, terwijl ik mij daar, waar wij met elkander verschilden, aan zijne meening heb gehouden, wanneer dezelve meer dan de mijne gegrond scheen te zijn. Bij het doen dezer bekentenis, vrees ik geenszins door hen, die zich de moeite willen geven de beide spraakkunsten met dit oogmerk te onderzoeken, voor eenen naschrijver van zijn werk gehouden te worden."

Alzoo werd Marsden's lof onze verweering tegen hen, die den *Dutchman* schandelijke verwaarloozing wilden ten laste leggen, gelijk de *Edinburgh Review* van 1813; het verwijt had intusschen zóó diep gestoken, dat nog ruim 30 jaar later Dr. D. L. Mounier o. a. opmerkte [1]: «dat in eene volkplanting, waar Werndley zijne grammatica voor de Maleische taal ontwierp, en waar reeds in het eerste begin der voorgaande eeuw geestelijken waren, die twee compleete overzettingen van den geheelen Bijbel in de Maleische taal hebben tot stand gebragt; — dat in zulk eene colonie de studie der Maleische taal niet veronachtzaamd is geworden". Wee echter den wolf van het kwade gerucht, maar die het er ook zoo naar gemaakt had! In 1829—1831 gaf de hiervoren vermelde Von Schlegel [2] een verhandeling uit: «Over de vorderingen en den tegenwoordigen toestand der kennis van Indië in Europa" [3]. Met dit uitnemend stuk werd Van Hoevell eerst in 1842 bekend, dus nadat hijzelf in 1839 zijn hiervoren vermeld [4] «Geschiedkundig overzigt" had gepubliceerd. Deels om dit aan te vullen, deels om Von Schlegel op enkele punten te weerspreken, deed hij in zijn tijdschrift de verhandeling van den Bonnschen geleerde afdrukken [5]. Van Hoëvell merkte daarbij o a. op [6], dat «Von Schlegel de zaak een weinig overdrijft, door Nederlanders te verwijten, dat ze *niets* aan de studie der Indische talen gedaan hebben". Zoo'n volstrekt verwijt verdienen zij niet, meende ook hij, vooral niet ten aanzien der Maleische taal wier kennis door de Nederlanders in

[1] Zie het Magazijn van De Waal, 2e Twaalftal (1845) Nos 3 en 4, bl. 207.
[2] Zie bl. 167.
[3] In het *Berliner Tasschenbuch auf das Gemeinjahr 1829* en in den *Berliner Kalender auf das Gemeinjahr 1831.*
[4] Zie bl. 147.
[5] Zie het Tijdschrift voor Ned.-Indië, 4en jaarg. (1842), dl. II, bl. 489—651.
[6] Bl. 593 van het in de vorige noot aangehaalde.

Europa is gebragt" en onder wie Werndly boven allen uitstak.

Met dat al was die kennis reeds weinige jaren na het verlies van Java in Nederland zóó uitgedoofd, dat in den restauratietijd van 1814 het departement van Kolonien verlegen was met de vertaling in het Maleisch van een paar woorden, die behoorden te staan op de voor Indië bestemde muntbiljetten. Men nam zijn toevlucht tot iemand, die het Arabisch kende, dat weliswaar voor enkele Maleische klanken geen teekens heeft, doch waarvan overigens het letterschrift met dat van het Maleisch overeenstemt. Alzoo wendde het Departement zich tot professor Van der Palm, "die", schreef hijzelf den Directeur-Generaal, "zich nu voor het eerst met het Maleisch zal bekend maken, en niets voor zich heeft, dan zijne bekendheid met het Arabisch karakter". Hulp werd wel gezocht bij Indische menschen in Holland, maar bekendheid met grammaticaal leesbaar Maleisch werd onder hen niet aangetroffen. Eindelijk meende men een oud-Indisch kapitein gevonden te hebben. Kolonel Van den Bosch, chef van het militair bureau, berichtte nochtans over dien persoon "dat hij 't maleisch niet kan schrijven en hem ook niemand bekend is, die daartoe in staat is". Ten slotte verklaarde de Professor zich wel te kunnen redden met, zoo voorhanden, het *Onze Vader* in honderd talen, bezorgd in bijzondere karakters. Alzoo zou voor het oogenblik de Maleische taal behandeld worden eenigszins naar de wijze, waarop men achter de geheimenissen der Hiëroglyphen was gekomen, dank den steen van Damiette. Ware een Maleisch woordenboek met onderscheidene andere werken uit de Haagsche landsbibliotheek naar Parijs gesleept, een exemplaar *Onze Vader* kon naar Leiden worden gezonden. "Dit is het eenige", schreef de Departementschef, "dat nog is overgebleven, beide de Maleische Bijbels zijn naar Parijs overgebragt." [1]

VI.

Cornelis Pieter Jacob Elout was op 21-jarigen leeftijd met zijn vader den Commissaris-Generaal, in April 1816 te Batavia gekomen [2]. Hij had in de rechten gestudeerd, doch deze studie

[1] Zie de correspondentie in mijn kleine „Bijdrage tot den staat der kennis van het Maleisch in Nederland tijdens het herstel onzer onafhankelijkheid": *Indische Gids*, September 1907, bl. 1400—1401.

[2] Hij was geboren in 1795: zie o. a. Louw's „Java-oorlog", dl. I, bl. 388, noot 1.

bij de benoeming zijns vaders voor Indie opgegeven. Den veldtocht van 1815 maakte hij mede, een militaire ervaring, die voldoende scheen om als kapitein-titulair en adjudant van legercommandant Anthing naar Indie te gaan! Bij besluit van C. C. G. G. d.d. 26 October 1817 N° 7 werd hij "Kapitein *aide de Camp*", van den Landvoogd, waarvan de slecht gecorrigeerde Bataviasche courant maakte "kapitein aide de kamp" [1]. De kapitein titulair kreeg vergunning "om gedurende het verblijf van den Heer Staatsraad Commissaris Generaal Elout in dit eiland den dienst bij Zijne Excellentie te blijven waarnemen". Het wordt hem tevens toegestaan deel te nemen aan expeditiën naar Cheribon, Borneo, Palembang. In 1819 ontving hij het kruis der M. W. O. der 4e, een paar jaar later dat der 3e klasse. Een man bovendien van groote verstandelijke werkzaamheid en studielust, bezat hij een onmiskenbaren aanleg voor talen, dien hij ten goede gebruikte, o. a. door zich aanstonds op de reis van Holland naar Batavia met belangrijke resultaten op het Maleisch toe te leggen. Vol met verklaarbare voldoening schreef de vader in zijn eersten brief uit Indie aan Van Lennep d.d. 28 Augustus 1816 [2]: "met onbegrijpelijken spoed heeft hij in de Maleische taal de grootste vorderingen gemaakt." En den 7en October d. a. v. [3]: "Zijne vorderingen in het Maleisch zijn waarlijk ongewoon. Zonder meester, zonder eenige de minste voorbereidende kennis der oostersche taal, aan boord op reis, leert hij hare regelen — nu spreekt, schrijft en manieert hij de taal in waarheid zoo goed, indien niet beter, dan oude Translateurs hier. Nu is hij aan 't Javaansch begonnen en ik voorspel mij daarvan veel goeds. Verschoon mij deze uitweiding, maar hoezeer ik niet blind ben op mijne kinderen, zulke vorderingen doen mij groot genoegen, Vale iterumq. vale." Deze aanleg zou Elout Jr., ofschoon officier blijvende, al werd hij eerlang resident en raad van Indië, een plaats onder de wetenschappelijke beoefenaren der Inlandsche talen doen verwerven; nu werd hij al dadelijk aangesteld tot "commis-translateur" en als zoodanig belast met de vertaling van stukken, zoo uit de Inlandsche als uit andere vreemde talen. [4] Wanneer hij bij aankomst in Indie

[1] Zie de courant van 8 November 1817 N° 45. — Over de slechte correctie verg. mijn „Nederlandsch-Indisch bestuur in 1817", Bijl LI (bl. 416).

[2] In het op bl. 153 noot 2 vermelde Van Lennep-deel, bl. 84.

[3] Bl. 88—89 van het Van Lennep-deel.

[4] Verg. over Elout Jr. mijn Indië's Herstel bl. 129—130.

Marsden's beide Maleische werken — Spraakkunst en Woordenboek — nog niet mocht aangetroffen hebben, zal hem stellig bijzonder aangenaam geweest zijn de kennismaking daarmede dank zij de toezending door het departement van Koloniën bij depêche d.d. 3 Januari 1816, dus niet lang na het vertrek uit Nederland [1].

Wat overigens door de Commissie-Generaal zelve werd verricht voor de bevordering van de studie der Oostersche talen is mij niet gebleken; men mag echter aannemen, dat deze zaak een onderwerp harer belangstelling bleef. En in ieder geval was de hooge Commissie nauw ontbonden, of er verscheen een scherpe resolutie van den Landvoogd in Rade d.d. 25 Maart 1819 N° 3 in het Staatsblad N° 34, die er wèl van getuigde, hoezeer de Regeering verlangde, dat de Indische volkstalen door de ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur zouden beoefend worden. Het was inderdaad geen kleinigheid, wat de Regeering zoo maar op straffe van traktementsvermindering vorderde van ambtenaren, die dan toch uitgezonden waren zonder dergelijke eischen, van wie geen enkel examen was gevorderd, en die ook niet de geringste vooropleiding tot den Indischen dienst hadden ontvangen [2]. Ziehier, wat de verordening o. a. inhoudt, waarop minister Elout vier jaar later, naar wij op bl. 119 zullen lezen, verwijtend zoude vallen, alsof het de Indische regeering met hare handhaving geen ernst ware geweest. «Eene grondige kennis van de Landstaal een onontbeerlijk vereischte zijnde, tot eene behoorlijke vervulling van vele ambten", zoo zou, bepaalde het eerste der 15 artikelen, «bij alle gelegenheden, een gunstig regard worden geslagen op ambtenaren, die zich, boven anderen, daarmede hebben gemeenzaam gemaakt." Dit bond alzoo tot niets, maar art. 2 was des te erger. «Alle" — *alle!* — «Assistent-residenten, Secretarissen op de residentien en bij de Inlandsche regtbanken, en alle opzienders tot het binnenlandsche bestuur behoorende" [3], moesten binnen één jaar hebben gemaakt «genoegzame vorderingen in de Landstaal van het district, waarin zij zijn geplaatst" — *genoegzame:* wel te

[1] Zie bl. 1401 van mijn op bl. 178 noot 1 vermelde Bijdrage. Ik heb daar echter de hinderlijke fout gemaakt door te schrijven, dat de gezonden boeken waren „vruchten van Crawfurd's studie". John Crawfurd bewerkte wel een „Grammar and Dictionary of the Malay language", doch die verscheen eerst in 1852.

[2] Verg. bl. 200—207 van mijn „Teruggave".

[3] Opzieners, later genoemd Controleurs.

verstaan: «om de dagelijksche werkzaamheden aan hen opgedragen, zonder de hulp van tolken, of van het Maleis, te kunnen waarnemen", terwijl «na verloop van twee jaren zal hunne kennis van die taal volledig moeten zijn, zoodat zij dezelve met gemak kunnen lezen en schrijven". Die in gebreke bleven, werden beschouwd «als door hun eigen toedoen minder geschikt tot de behoorlijke waarneming hunner posten, en mitsdien onderhevig zijn aan eene vermindering van tractement, niet te boven gaande een vierde gedeelte van hunne bezoldiging". 't Was echter zoo erg niet, als deze aanhef moest doen vreezen; want art. 3 gaf de gunstige, rekbare uitzondering voor de zoodanigen, als door gevorderde jaren of andere omstandigheden, buiten de mogelijkheid zijn, om gereedelijk eene hun onbekende taal aan te leeren". Dat *andere omstandigheden* was de vriendelijke tegemoetkoming. Periodiek, en wel *ieder half jaar!* — de rapportenlust was er al gauw in — hadden de chefs aan den Landvoogd te zenden staten der vorderingen van hun ondergeschikten: «daarbij voegende eigenhandige proeven van de zoodanigen, als zich, boven andere, daarin hebben onderscheiden". Aangezien op die rapporten over de toepassing der nalatigheidsstraf behoorde beslist te worden, moesten de stukken «omstandig en volledig" zijn (art. 4).

Deze goede bedoelingen voor de bevordering van Indische taalkennis zouden den grond leggen, herinnert J. C. Baud, om het beschamend verleden van den Compagniestijd uit te wisschen. «Maar", met herinnering aan hetgeen op de consideratien van Van Imhoff was besloten [1], «Maar dat besluit had het lot van dat van Heeren Zeventienen van 1742: het bleef eene doode letter" [2]. Overigens kreeg deze verordening oogenschijnlijk een nog breedere beteekenis dank een daarin mede voorkomende reeks voorschriften, voor de toepassing waarvan echter dadelijk geld noodig was; daaraan destijds zoo'n groot gebrek zijnde, bracht dit deel der verordening ook weinig voort. Men keerde eigenlijk hiermede terug tot de verordening, die landvoogd Janssens over taal-élèves had afgekondigd, waarvan wij hiervoren lazen [3]. «Jongelingen en ambtenaren, die zich door leergierigheid en een goed gedrag onderscheiden",

[1] Zie bl. 174-175.
[2] Bl. 5 van de op bl. 150 vermelde „Aanspraak".
[3] Zie bl. 175.

zouden tot "élèves voor de Inlandsche talen worden gekozen", en wel "ten einde aan de Regering eenige ambtenaren te verzekeren, die eene meer gemeenzame kennis van de taal en de gewoonten der omliggende Inlandsche volken bezitten, en daardoor geschikt zijn, om tot het vertalen van belangrijke stukken en tot zendingen van vertrouwen bij de Inlandsche vorsten te worden gebruikt" (art. 6). Deze leerlingen zouden worden geplaatst te — men nam het breed op! — Amboina, Malakka, Makassar, Batavia, Soerabaja en Jogja. De verordening stelde hen niet slechts onder het toezicht der bestuurshoofden, maar de leerlingen moesten "zelfs desnoods" bij dezen in huis, echter "met vrijlating om voor de kosten, ten behoeve der élèves geïmpendeerd, eene declaratie in te dienen" (art. 7). Dat *des noods* der huisvesting van de leerlingen was "uit hoofde van hunne jeugd"; ze kregen eene matige geldelijke toelage uit 's lands kas"; de externen zouden "op eene genoegzame wijze bezoldigd en als ambtenaren beschouwd worden" (art. 8). Men zou hun de gelegenheid geven "om grondig onderwijs in de Inlandsche talen te ontvangen, en om, door eenen gestadigen omgang met Inlandsche hoofden of hunne zonen, bekend te worden met de zeden, gewoonten en beschaafde spreekwijzen der Inlanders" (art. 9); zij zouden ook "de zittingen der Inlandsche geregtshoven bijwonen; gekozen worden "om de gezantschappen aan Inlandsche vorsten te vergezellen", en "zoo veel mogelijk, bij het recipiéren van Inlandsche gezanten, en bij alle voor hen leerzame plegtigheden, tegenwoordig zijn" (art. 10). Er volgen dan nog 5 artikelen, die evenzeer getuigen van den ernst, waarmede men deze inderdaad belangrijke en nuttige aangelegenheid ter harte dacht te nemen.

Ruim een jaar later, in October 1820, werd mede georganiseerd ter Algemeene secretarie, en wel "op voordracht van den heer C. P. J. Elout", deelt Van Hoëvell mede [1], een afdeeling voor de Inlandsche Zaken, die ten doel had het beoefenen der Inlandsche talen door de élèves, het brengen op een geregelden voet der briefwisseling met de Inlandsche vorsten, het onderhandelen met de afgezanten, het verrichten van zendingen bij de vorsten, het vertalen van publicatien en reglementen, zoomede het samenstellen en uitgeven van taalkundige werken. Aan het hoofd hiervan kwam aanstonds onze "kapitein" Elout, wel met

[1] Zie bl. 90 van het op bl. 147 vermeld „Geschiedkundig overzigt".

den titel van gouvernementssecretaris, doch met behoud van den officiersrang [1]. Het karakter van deze afdeeling bracht mede, dat Reinwardt, die de voorstellen op het gebied van kunsten en wetenschappen te doen had, er niet buiten kon blijven. Uit dien hoofde valt de aandacht te vestigen op een voortreffelijk samengesteld door hem onderteekend stuk d.d. 27 October 1820 ter bevordering van de Maleische taalstudie. Het is wel zoo: de onderteekenaar van officieele stukken is door den omvang zijner werkzaamheden menigmaal niet de samensteller ervan, dikwerf zelfs nieteens de aangever der denkbeelden. Dit voorbij ziende, kan er aanleiding voor bestaan, dat men die personen hooger stelt dan zij verdienen, gelijk nog onlangs zeer sterk aan den dag is getreden uit de jongste publicatie van de op bl. 166 noot 4 vermelde Hogendorp-brieven, waardoor bekend is geworden, dat het Kolonisatie-rapport d.d. 1 Mei 1827 van Du Bus — zoowat de éénige pluim op den hoed van dien landvoogd! — herkomstig is van een zijner secretarie-ambtenaren, en lodderig onderteekend werd onder bijzonder vermakelijke omstandigheden [2]. Men neme het slaapje Zijn Excellentie echter niet al te kwalijk; deze Zuid-Brabander kende slechts gebrekkig Hollandsch en dan is het nog heel wat anders of men zelf een stuk in een vreemde taal leest dan wel of men het hoort voorlezen. Laten wij ook aanstonds getuigen, dat, voorzoover ik weet, dit het eerste voorbeeld is van het bekend worden door correspondentie van secretarie-ambtenaren, der persoonlijke bijzonderheden over het ontstaan van de door onze landvoogden geteekende stukken.

Wat betreft het van Reinwardt herkomstige stuk over de beoefening van het Maleisch, ik geloof niet, dat hem de eer daarvan moet onthouden worden. Het draagt althans zeer de *note personnelle* en het feit, dat het tot Reinwardt's papieren behoord heeft, waardoor zijn biograaf het kon afdrukken [3], wijst wel op de belangstelling van den onderteekenaar; overigens is

[1] Zie de Bataviasche courant van 21 October 1820. In strijd hiermede doelt Van Hoëvell mede de instelling van deze afdeeling in 1821. Ten onrechte ook wordt het een *departement* genoemd, zelfs in regeeringsstukken: zie bl. 188 en 216. Ik heb om over het juiste karakter ervan geen twijfel te laten, het organiek besluit doen opnemen in bijlage I dezer verhandeling (bl. 213-214).

[2] Zie bl. 99 der Hogendorp-brieven.

[3] In het werk van De Vriese op bl. 272—278.

het niet onmogelijk, 't is zelfs aannemelijk, dat Elout Jr. er invloed op uitgeoefend heeft. Persoonlijke samenwerking blijkt ook middellijk hieruit, dat als Elout Jr. de vertaling van Marsden's Maleisch-Nederlandsch Woordenboek (1825) doet verschijnen en in het Voorbericht gewag maakt van eenige afwijkingen ten deze, hij daaraan toevoegt[1]: Eene andere soort van afwijking, welke men zich in de vertaling heeft veroorloofd, betreft een klein getal benamingen van voorwerpen uit het dieren- en plantenrijk, omtrent welke door den Hoogleeraar Reinwardt was opgemerkt, dat men zich in het Engelsche werk vergist had." Toen echter waren beide heeren in Holland; blijven wij hier bij het voorstel van 1820.

Onder het Compagniesbestuur had men wel, naar reeds gememoreerd werd, een Maleische spraakkunst, maar geen eigenlijk gezegde woordenboeken in die taal, hetgeen Marsden deed schrijven[2]: "Het is hoogstens te verwonderen, dat, met zulke voordeelen als welke de Hollanders bezaten, zij niet hebben gedacht aan het uitgeven van een goed Woordenboek, geput uit de oorspronkelijke schriften der inlanders en vervaardigd in een karakter aan de taal zelve eigen, of dat zij geen karakter hebben genomen uit eenige Europische taal, en daarvan eene spelling op hunne eigene hand hebben gemaakt. Een Woordenboek toch is tot het aanleeren van eenige taal, welke ook, een voornaam en zelfs onmisbaar vereischte."

Toen nu directeur-generaal Goldberg bij de vermelde depêche van 3 Januari 1816 Marsden's Spraakkunst en Woordenboek naar Indie zond[3], schreef hij tevens: "Mogelijk zoude men met voordeel daarvan parthij kunnen trekken indien men in de hollandsche taal eene spraakkunst en woordenboek op Java kon uitgeven of van deze eene doelmatige vertaling in 't licht bragt. Eene onderneming van dien aard vereischt echter een geoefend letterkundige van aanleg, en zeker nog al eenige kosten, welke laatste evenwel door het debiet van zodanig werk op tijd gerecompenseert zoude kunnen worden. Het is daarenboven niet te ontkennen, dat de uitvoering dezer onderneming van een uitgestrekt nut zoude zijn en vooral voor het onderwijs en de beschaving van den Javaan, van het beste gevolg zoude wezen,

[1] Op bl. XX van het Voorbericht.
[2] Bl. LXXII van het Voorbericht der Spraakkunst naar de vertaling van Elout.
[3] Zie bl. 180.

terwijl het tevens kan dienen, om aan zoo veele in de maleische taal onkundige ambtenaren, de communicatie met de inlanders gemakkelijk te maken." Overigens achtte de Departementschef het buiten kijf dat een werk van dien aard alleen op Java met voordeel kan geschieden, en men hier te lande ook bij eene genoegzame taalkennis, die fijne onderscheidingen in zamenstelling en uitspraak der woorden mist, welke men in omgang met de inlanders, die het Maleijsch als hunne moedertaal spreken, zich alleen kan eigen maken". Goldberg, die ten aanzien van onze Oost-Indische bezittingen in den regel slechts Java op het oog heeft [1], gelijk ook hier aan den dag treedt, maakt zich blijkbaar geen juiste voorstelling van de moedertaal der bevolking aldaar; doch zijn rationeel verlangen naar een Maleisch woordenboek met spraakkunst zou spoedig in vervulling treden, zij het dan ook niet geheel op de wijze, als hij zich de uitgave dacht.

Wanneer Marsden opmerkt, dat de Nederlanders geen Maleische woordenboeken bezaten, wil hij daarvan uitgezonderd zien, wat men woordenlijsten pleegt te noemen, waarvan hij er, naar zijn beste weten, verscheidene opgeeft, te beginnen met een van Frederik Houtman, reeds in 1604 te Amsterdam uitgegeven. Vermoedelijk vond het toenmalig bestuur het te kostbaar om tot zulk een betrekkelijk dure onderneming als het drukken van Maleische woordenboeken te besluiten; men miste in ieder geval in Indie zelf een goede Maleische drukkerij. Aan het een met het ander zal het wel toe te schrijven zijn geweest, dat in den boedel van den te Batavia overleden predikant Zomerdijk aangetroffen werd een paar jaar na Indie's Herstel een nog onuitgegeven handschrift van een Maleisch-Nederlandsch woordenboek met Arabisch karakter, bestaande uit 7 deelen in folio.

Over zijn herkomst het volgende.

Melchior Leijdekker [2], predikant te Batavia, zich willende wijden aan een Maleische overzetting van den Bijbel, had zich van zijn komst in Indië af (in 1675) met ijver op het Maleisch toegelegd en aangevangen een Maleisch-Nederlandsch woordenboek samen te stellen, echter niet, althans als eerste doel, om dit uit te geven, doch om met vrucht den Bijbel te kunnen

[1] Verg. noot 1, bl. 171. van mijn „Nederlandsch-Indisch bestuur in 1817" (1913).

[2] De naam wordt verschillend geschreven. In de Encyclopaedie voor Ned.-Indië Leidecker, in „Priangan" Leijdecker; ik vind anders ook wel een *y* voor de *i*.

vertalen. Midden in zijn arbeid hiervoor overleed hij in 1701. De predikant Petrus van der Vorm nam de bijbelvertaling op, waar zij door Leidekker's dood gestaakt was, en voltooide den arbeid. Vóór tot de uitgave werd besloten, achtte men het noodig de gansche vertaling nogeens na te zien, wat opgedragen werd, behalve aan Van der Vorm, aan den mede te Batavia gevestigden predikant Arnoldus Brants, zoomede aan de predikanten Engelbertus Cornelis Ninaber te Ambon en George Hendrik Werndly te Makassar. Vooral deze laatste bestuurde met Van der Vorm het werk; de eerste volledige uitgave in het Maleisch van den Bijbel, die in 1733 te Amsterdam gedrukt verscheen. Met hun toewijding aan deze taak ging gepaard het verrijken van Leidekker's woordenboek, waardoor zij vastlegden al hetgeen zijzelven alsnog van het wezen der Maleische taal leerden [1].

Wat aldus in dit handschrift verzameld werd, kwam steeds bijgewerkt in het bezit van den vermelden predikant Zomerdijk en was in hoofdzaak, althans «waarschijnlijk, de arbeid van den beroemden Leidekker", gelijk men dit leest in een nader op bl. 208, noot 3, te noemen «Mededeeling der aan P. P. Roorda van Eysinga opgedragen vervaardiging van een Maleisch-Nederlandsch woordenboek" [2]; de onderscheidene personen er sinds jaren aan werkzaam geweest, hebben wellicht de resultaten hunner studiën nedergelegd in afzonderlijke stukken, hetgeen misschien de reden is van de verscheidenheid in de aanwijzing [3]. Hoe ook, deze belangrijke

[1] Het in deze alinea medegedeelde breeder op bl. 11—18 van het op bl. 147 vermelde „Geschiedkundig overzigt" van Van Hoëvell.

[2] De aanhaling op bl. 47, dl. II, 6e jaarg. (1844) van het Tijdschrift voor Ned.-Indië. — Van Hoëvell schrijft over Leidekker's woordenboek: „Van dit woordenboek zijn naderhand afschriften geraakt in handen van P. van der Vorm en G. H. Werndly, die het met eene groote menigte aanhalingen en spreuken uit echte Maleische schrijvers verrijkt hebben." Bl. 15, noot (1), van het op bl. 147 vermeld „Geschiedkundig overzigt".

[3] Zoo leest men op bl. 536 dl. III (1857) van het Tijdschrift van het Bataviaasch genootschap van K. en W. in een nader op bl. 207 noot 5, te noemen artikel van H. von Dewall, dat tot de handschriften, die aan de in den tekst te vermelden commissie voor de samenstelling van een woorden boek werden overgelegd, behoorden behalve „het manuscript van P. van der Vorm en Werndlij". „het handschrift van een maleisch-nederduitsch woordenboek van Zomerdijk" *en* „het d° van M. Leidekker". Een eind verder, op bl. 539, wordt echter niet meer gesproken van een bewerking van het manuscript-Zomerdijk, doch van „het woordenboek van Leidekker". Ook de Indische Encyclopaedie voee *Leydecker* gewaagt slechts van zijn handschrift. Zie daarentegen art. 1 (bl. 216) van het op bl. 188 te vermelden besluit in bijl. III.

verzameling werd, dank zij de leiding van het onder Elout Jr. staande bureel van Inlandsche zaken, door de Regeering in 1820 aangekocht, omdat dit woordenboek nog beter scheen uitgewerkt dan dat van Marsden. Hetzelve behelst", luidde het in Reinwardt's schrijven van 1820 [1], "de resultaten, zoo niet van alle, toch van de meeste taal- en letterkundige nasporingen omtrent de Maleitsche taal. De voornaamste in de Maleitsche taal vervaardigde schriften zijn daartoe geraadpleegd, en aangehaalde plaatsen uit deze, dienen ter staving van de echtheid der gekozene woorden of van hunne opgegeven beteekenis. De noodzakelijke kennis van vele andere, vooral van de Arabische, Javaansche, Hindoestansche en andere talen, is tot dit werk mede dienstig geweest, zoodat de oorsprong en afstamming van vele vreemde woorden heeft kunnen worden aangewezen.

"Eene vergelijking van het handschrift met het zoo algemeen, en te regt, zeer geacht critisch Engelsch woordenboek van den verdienstelijken Marsden, heeft mij doen zien, dat ons handschrift niet alleen meer volledig is en een meerder aantal woorden bevat dan het Marsdensche woordenboek, maar dat ook vele woorden zelve en de daarvan afgeleide of daarmede zamengestelde woorden en derzelver verschillende beteekenis, met meer volledigheid opgegeven en met meer gepaste voorbeelden uit aangehaalde schriften, zijn opgehelderd. Bij dit alles komt nog, dat het handschrift met eene zeer duidelijke, overal leesbare hand, en zoo verre ik heb kunnen nagaan, over het algemeen, met naauwkeurigheid is overgeschreven.

En indien al, waaraan ik niet twijfel, bij een grondige beoordeeling van dit handschrift door deskundigen, zal bevonden worden, dat hetzelve, om tot het voorgestelde oogmerk te dienen, eene nadere bewerking vereischt en op vele plaatsen voor eene schifting aan vele woorden en voor verkorting vatbaar is, en op anderen daarentegen vermeerdering en verbetering vereischt, waartoe later uitgegeven schriften over de Maleitsche taal, b. v. die van den vermaarden Marsden, aanleiding zullen geven: zoo houde ik mij toch verzekerd, dat het, over het algemeen genomen, de grondslag van een goed en volledig Maleitsch-Nederduitsch woordenboek is, en dat daardoor reeds het grootste gedeelte van een zoo hoogst moeijelijken en bezwaarlijken arbeid is afgewerkt."

[1] Hiervóór bl. 183. Zie bl. 271 bij De Vriese.

In het bij dit schrijven gedaan voorstel tot het uitgeven van het handschrift werd getreden bij besluit van den Gouverneur-Generaal in Rade d. d. 31 October 1820 N° 12. Wie ter wereld zou voorspeld kunnen hebben, dat daarmede werd geopend een lijdensgeschiedenis van ruim 'n halve eeuw! [1]

Daar het handschrift moest gezift en nader bestudeerd worden, benoemde het besluit een commissie tot het vervaardigen van een Maleisch-Nederlandsch en Nederlandsch-Maleisch woordenboek [2], ten einde dit te doen drukken; tot grondslag van behandeling zou het manuscript van Zomerdijk aan haar ten gebuike worden gegeven, zoomede alle andere ter beschikking zijnde woordenlijsten: zie breeder art 1. Als leden der commissie werden aangewezen (art. 2): C. P. J. Elout, „secretaris van het Gouvernement voor het departement der inlandsche zaken"; D. Lenting, predikant en schoolopziener te Semarang; A. Koek, secunde te Malakka; en tot Secretaris der Commissie C. van Angelbeek, élève voor de Inlandsche talen te Malakka. Tevens werd het traktement voor Van Angelbeek bij besluit d. d. 31 October 1820 N° 9 van f 175 op f 250 gebracht: „In aanmerking genomen", heet het [3], „de bijzondere vlijt door den Elève *Angelbeek* aan den dag gelegd, sedert zijne aanstelling als Elève in de Inlandsche talen, voorts de door hem daarin gemaakte vorderingen en eindelijk de werkzaamheden welke hem zullen ten deel vallen, door zijne benoeming tot secretaris der Kommissie tot het zamenstellen van een Maleidsch woordenboek."

Men beloofde zich veel van dezen belangrijken arbeid, werd uit Batavia geschreven aan de te Haarlem uitgegeven „Algemeene Konst- en Letterbode" voor het jaar 1821 [4]. „De behoefte aan zulk een Woordenboek wordt zeer gevoeld", voegde men er aan toe, „daar ontoereikende gemeenzaamheid met de Engelsche taal het algemeen gebruik van Marsdens keurig Woordenboek verhindert."

Wat de bekwaamheid der benoemde personen betreft, Reinwardt had recht ze te roemen. Elout Jr. schreef er in 1824 van [5]:

[1] Zie het besluit met zijn lezenswaardige overwegingen in bijl. III.

[2] Destijds schreef men steeds „Nederduitsch" en Reinwardt bovendien *Maleitsch*.

[3] Het stuk in het Algemeen Rijksarchief.

[4] Zie dl I, bl. 305.

[5] In de noot § op bl. IV van zijn Voorbericht der vertaling van Marsden's spraakkunst.

«Als leden dezer Commissie zijn met mij benoemd de H.H. Predikant Lenting, welke de Maleische taal volkomen kent, en A. Koek, Secunde te Malakka, die welligt in het vloeijend spreken dier taal zijns gelijken onder de Europeanen niet heeft, doch, uit hoofde van zijne gevorderde jaren en zwakke gezondheid, zich heeft moeten verschoonen van te Batavia dadelijk deel aan den arbeid te komen nemen[1]. De Heer Lenting en ik hebben hem echter veel te danken, onder andere, voor het bezorgen van een aantal boeken en geschriften, tot ons gezamenlijk onderzoek betrekkelijk[2]; terwijl de Heer van Angelbeek, in hoedanigheid van Secretaris aan de Commissie toegevoegd, ons door zijnen getrouwen bijstand tot wezenlijk nut strekt." Uit dit te Batavia dadelijk deelnemen blijkt de bedoeling, dat de heeren gansch van Malakka en Semarang te Batavia zouden reizen om de werkzaamheden der Commissie mede te verrichten: Koek moest dan ook terstond overkomen (art. 4). Daar zij uit den aard der zaak zoolang niet van hun standplaats verwijderd konden blijven, zal dit op het „onverwijld" samenstellen van de woordenboeken, op de „spoedige voleindiging van haren arbeid", gelijk de artt. 1 en 2 wenschten, geen gunstigen invloed hebben uitgeoefend.

De Commissie kon nog niet lang werkzaam zijn geweest toen zich een omstandigheid voordeed, welke zoo menigmaal in Indië een storenden invloed op den gang der werkzaamheden uitoefent, namelijk buitenlandsch verlof. De leider toch, de heer Elout, ging reeds in 1822 naar Nederland[3]. Naar een levensschets van hem mededeelt, zou „de voorname reden daartoe" geweest zijn „het verlangen om de volbragte vertaling" van de door Marsden bezorgde spraakkunst en van het dito woordenboek in het Vaderland ter perse te bezorgen"[4]; doch de officieele aanleiding was ziekte, in verband waarmede Van der Capellen d.d. 9 Juni 1822 over den d.d. 13 Januari 1822 vertrokkene, aan Van Lennep schreef[5]: „Ik wensche ook hartelijk, dat Kapt. Elout

[1] M. a. w. „A. Koek heeft onmiddelijk bedankt voor het lidmaatschap", gelijk het luidt in het op bl. 207, noot 5, te noemen artikel van Von Dewall.

[2] Zie ook over A. Koek de waardeerende woorden op bl. 6 en 23 van mijn Malakka-artikelen in deze Bijdragen, dl. LI (1900).

[3] Elout zelf deelt ten onrechte mede op bl. VI van zijn Voorbericht tot de vertaling van Marsden's Spraakkunst, dat hij vertrok „op het einde van 1821".

[4] Bl. 341 van den 3en jaargang (1856) der „Handelingen en Geschriften van het Indisch Genootschap".

[5] Op bl. 216 van het Van Lennep-deel.

in goede gezondheid moge overgekomen zijn. Ik heb hem niet zonder ongerustheid zien vertrekken."

Alvorens verder te gaan, laat ik het verlofbesluit d.d. 11 Januari 1822 N° 8 hier volgen [1].

Gehoord het mondeling verzoek van den kapitein aide de camp *Elout* om tot herstel zijner gezondheid eene reis naar Nederland te mogen doen, als wordende zulks door zijne geneesheeren, blijkens overgelegd certificaat, voor noodzakelijk gehouden;

En in aanmerking genomen zijnde dat buiten de reden welke het noodzakelijk zoude maken dit verzoek toe te staan, het nuttig en belangrijk mag worden geacht, den kapitein *Elout*, ter bevordering der middelen om de zoo wenschelijke kennis der Maleische taal algemeen te maken, tot welke bijzonderlijk moet worden gebragt de uitgave van Nederduitsche en Maleische woordenboeken, en van eene Maleische spraakkunst, op te dragen dezelve in Nederland te beramen en te bereiden;

Dat, wel is waar, hij reeds in zijne qualiteit van Secretaris voor de Inlandsche zaken en ten gevolge van de Resolutie van den 31 october 1820 N° 12, is onledig geweest met het vervaardigen van zoodanige werken, doch dat de middelen om dezelve alhier te doen drukken, ten minsten voor als nog te beperkt zijn, om daarvan eenen goeden uitslag te mogen verwachten;

Dat daarentegen de proeven door Zijne Excellentie den Minister voor het openbaar onderwijs, de publieke nijverheid en de kolonien, bij missive van den 4 julij ll. N° 10/93 overgezonden, doen zien dat het drukwerk met den Maleischen letter in Nederland uitmuntend kan geschieden, en het er alzoo voornamelijk op aan zoude komen, daaraan de leiding van een in die taal ervaren persoon te geven;

Dat de kapitein aide de camp *Elout* geacht wordt hiertoe de geschiktheid te bezitten, en er dus van zijne kunde in deze met vrucht gebruik kan gemaakt worden.

Is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk: Aan den kapitein aide de camp en secretaris *Elout* tot herstel zijner gezondheid te verleenen een verlof van twee jaren naar Nederland, en hem bij deze gelegenheid tevens te committeren om aldaar op de wijze welke Zijne Excellentie de minister van het publiek onderwijs, de nationale nijverheid en de kolonien zal gelieven te bepalen, de middelen te beramen, om de woordenboeken in de Maleische spraakkunst, met de vervaardiging van welke de commissie, benoemd bij resolutie van den 31 October 1820 N° 12 is belast, het zij in Nederland zelve te doen drukken, dan wel om het geen daartoe noodig zoude zijn, herwaarts over te brengen of te zenden;

[1] Uit het Algemeen Rijksarchief.

Ten tweede: Van deze commissie kennis te geven aan Zijne Excellentie den Minister, bij missive te insereren in het daartoe bestemd recueil onder N° 9, met verzoek om de hulp te willen verleenen, welke tot het volbrengen van dezelve benoodigd zal zijn.

Ten derde: Aan den kapitein aide de camp *Elout* gedurende den tijd bij art. 1 vermeld, toe te staan het genot van de helft van zijn tractement van Secretaris voor de inlandsche zaken, te rekenen van den 1 februari aanstaande....

Tot dit besluit behoort nog het onderstaande van denzelfden dag, doch met het volgende nommer 9:

In aanmerking genomen zijnde, dat de kapitein aide de camp en secretaris voor de Inlandsche zaken *Elout* steeds gezamenlijk in zijne zoo wel militaire als civiele betrekkingen met der daad werkzaam is geweest, en bovendien in onderscheidene commissiën welke hem opgedragen zijn geweest diensten heeft bewezen, zonder dat hij daarvoor bijzondere voordeelen heeft genoten.

En hem deswegens een blijk van tevredenheid willende geven:

Is goedgevonden en verstaan:

Aan den kapitein aide de camp en secretaris *Elout*, bij gelegenheid van zijn vertrek naar Nederland ter volvoering van de hem opgedragen speciale commissie, toe te leggen eene gratificatie van f 3000. — *drie duizend gulden* ....

Eenigszins vermakelijk vind ik dit bijgevoegd besluit N° 9. Het zij er toch aan herinnerd, hoe fel vader Elout, minister van Koloniën geworden, tegen dat willekeurig toekennen van gratificatiën is te keer gegaan, zóó, dat hij het landvoogd Van der Capellen volstrekt deed verbieden bij Koninklijk besluit, waarop de Koning intusschen per omgaande terugkwam! [1]

Elout Jr. herdacht met waardeering den Landvoogd [2], „die zich, gelijk door 's Konings Commissarissen-Generaal reeds terstond na de weder in bezit neming onzer kolonien in 1816 begonnen was, steeds beijvert om de beoefening der talen en het onderzoek der zeden, gewoonten en geschiedenis der Oost-Indische volken te bevorderen", en wel naar aanleiding, gelijk

[1] „Alle *personele toelagen* en *gratificatiën* zonder onderscheid zullen onverwijld worden ingetrokken". art. 9 van het K. B. d.d. 5 April 1825 N° 96 op bl. 85 met de toelichting in mijn verhandeling „Mr. C. T. Elout als minister van Koloniën", bl. 85 dezer Bijdragen, dl. LXII (1909); zie nader aldaar bl. 95, 98, 104—108.

[2] Bl VI van het Voorbericht der vertaling van Marsden's spraakkunst.

hij schrijft van „eenen last" hem opgedragen ter overbrenging aan den departementschef van Kolonien, destijds minister Falck, „strekkende in het bijzonder om de medewerking Zijner Excellentie te verzoeken in het beramen van de meest geschikte middelen, waardoor de kennis der genoemde talen meer en meer onder de Nederlanders verspreid konde worden". Elout Jr. ontving „bij het volbrengen van dien last", „vele blijken van des Ministers bereidwilligheid om, tot bereiking van dat vaderlandsche doel, het zijne toe te brengen". Alzoo ondervond hij „de meest vereerende aanmoediging en dadelijke hulp", niet slechts „om met mijne begonnen taak voort te gaan", schrijft Elout Jr. [1] „maar ook om andere, met datzelfde doel in verband staande, werkzaamheden" te ondernemen en te volvoeren. Wat die andere werkzaamheden waren, wordt ons nader als volgt medegedeeld [2]:

„Dat, gelijk reeds vermeld is, vele belangrijke en oorspronkelijk in het Nederduitsch geschrevene werken over de Maleische taal en letterkunde niet door den druk bekend zijn gemaakt, was voornamelijk daaraan toe te schrijven, dat de Maleische boekdrukkerij, welke te Batavia bestaat, slechts middelmatig ingerigt en van het noodige voorzien was. Doch eerlang zal dat gebrek worden verholpen, daar Zijne Excellentie de Minister Falck mij nu gemagtigd heeft om al hetgene tot eene volledige boekdrukkerij vereischt wordt, bij de lettergieterij van de Heeren Enschedé te Haarlem in gereedheid te doen brengen.

„Niet minder aangenaam zal het voor de beoefenaars der Oostersche talen zijn te vernemen, dat ook eerlang ter zelfde lettergieterij met het vervaardigen eener drukkerij in de Javaansche taal een aanvang zal gemaakt worden. Ik had, tot dat einde, een volkomen stel zeer naauwkeurig en fraai geschrevene letters, door eenen allerkundigsten Europeaan in behoorlijke orde gerangschikt, uit Indie medegebragt, en betreurde slechts de afwezigheid van den uitvinder dier stelselmatige rangschikking, zonder wiens medehulp ik nog huiverig was de letters onder mijn opzigt te doen gieten, toen ik van den Minister vernam, dat die zoo bijzonder kundige man in de Javaansche taal, namelijk de Heer van Vlissingen, niet meer te Samarang, gelijk ik dacht, maar thans te Amsterdam woonachtig was. En daar

[1] Op bl. VIII van het in de vorige noot bedoelde Voorbericht.
[2] Op bl. XII—XIV van het vermelde Voorbericht.

hij zich, op het verzoek dat ik hem met toestemming en uit naam van den Minister gedaan heb, dadelijk bereid heeft betoond om, ten nutte van zijn land en zijne landgenooten, eene zoo moeijelijke taak òp zich te nemen, mogen wij ons vleijen van binnen kort uit de bakermat der drukkunst, en wel uit de beroemde lettergieterij van Enschedé, een werk te zullen zien te voorschijn komen, hetwelk men tot nu toe, zelfs in Engeland, niet heeft durven ondernemen en waardoor men in staat zal gesteld worden om, zonder tot vreemden toevlugt te nemen, hier te lande in het Javaansch alles te laten drukken, wat in die taal voor belangrijk mag worden gehouden, en ook om, langs dien weg, de nadere beschaving van het Javaansche volk, hetwelk zich reeds, door zijne zachtaardigheid, goede zeden, nijverheid en landbouwkunde, zoo zeer van de overige bewoners des Oost-Indischen archipels onderscheidt, werkelijk te bevorderen."

Ik heb mij afgevraagd; wat Elout Jr. heeft verstaan onder het voortgaan aan zijn "begonnen taak"? Ik kan ter nauwernood aannemen, dat de Landvoogd daaronder heeft begrepen dwars door het werk der Commissie heen, den Minister ertoe te brengen een woordenboek alvast uit te geven, dat erkend was zooveel minder waarde te hebben, dan het uitvoerige werk van Zomerdijk. "Maar juist om deze uitvoerigheid", verdedigt Elout Jr.[1], "omdat men er de onderscheidene beteekenissen van elk woord door aanhalingen uit de besten oorkonden aangewezen vindt en men niets van zulk een kostbaar werk wil laten verloren gaan, zal er nog een geruime tijd moeten verloopen voor dat het in het licht kan verschijnen, te meer, aangezien de daarbij vermelde schrijvers alleen door de voorste letters hunner namen zijn aangeduid, en men echter die aanhalingen niet voor echt wil doen gelden, voor en alleer men in staat is dezelve met hunne oorspronkelijke werken te vergelijken......

"Daar het intusschen noodig was in de behoefte van geschikte leerboeken te voorzien, en de Spraakkunst en het Woordenboek door den Heer Marsden in het Engelsch uitgegeven met het grootste regt als zoodanig kunnen worden beschouwd, zoo ben ik op het denkbeeld gekomen om dezelve, staande den arbeid der Commissie en in afwachting van eigene oorspronkelijke

[1] Op bl. IV en VI van het vermelde Voorbericht

werken, over te zetten, niet alleen in de Nederlandsche, maar ook in de Fransche taal, tot bijzonder gemak van zoodanige mijner zuidelijke landgenooten, welke zich nog niet in staat hebben kunnen stellen om door middel onzer landstaal eene voor hen geheel vreemde spraak te leeren".

Zoo ben ik op het denkbeld gekomen, lezen wij; maar het verlofbesluit droeg hem op voor de uitvoering van het Zomerdijk-besluit te zorgen, een uitvoering, die, zou men zeggen, indirect belemmerd werd door een daaraan voorafgaande kostbare uitgave der vertaling van Marsden's woordenboek. In ieder geval is het onjuist, wat de vermelde Levenschets mededeelt [1], dat hij van de Indische regeering "bepaaldelijk de opdragt" voor het ter perse brengen dier vertaling had gekregen en zij hem daartoe aanbeval bij den minister van Kolonien; en evenzeer leidt de Indische Encyclopaedie op een dwaalspoor, waar zij in de slotzinsnede van de op bl. 142 weergegeven aanhaling mededeelt, dat de Regeering *liet* vertalen. Trouwens in hetzelfde werk, maar voce *Elout* (*Cornelis Pieter Jacob*), waar een goed overzicht van hem wordt gegeven, staat over zijn werkzaamheid in Indie als gouvernementssecretaris, chef der afdeeling voor de Inlandsche zaken ten rechte: "In die betrekking belastte hij zich met de omwerking en vertaling in het Fransch en Nederlandsch van de Mal. spraakkunst en het Mal. woordenboek van Marsden, en maakte den tijd van zijn verlof naar Nederland ten nutte om de uitgave dier werken te Haarlem bij Enschedé te bezorgen."

Nog vóór mij het verlofbesluit bekend was, heb ik uit het onheldere der voorstelling in de Voorrede van de vertaalde spraakkunst opgemaakt, dat dit iets anders inhield dan een opdracht tot vertaling. Over de onvriendelijke wijze, waarop ten slotte die vertalingen in Indië werden ontvangen, hierna op bl. 198 [2].

---

[1] In de noot 4 op bl. 189 hiervóór.

[2] De mededeeling in het Voorbericht van Elout doet niet duidelijk uitkomen, dat de Landvoogd aan hem een regeerings-opdracht medegaf. Ik had daarom aanvankelijk niet in het Algemeen Rijksarchief ernaar gezocht en in mijn verhandeling slechts het vermoeden uitgesproken, dat ik in den tekst mededeel. Zóó, maar wat breeder gemotiveerd, bood ik de verhandeling het Instituutbestuur aan, dus zonder het besluit. Elout's eigen onjuiste mededeeling, dat hij in 1821 met verlof was gegaan (verg. bl. 189 noot 3) zou het zoeken ook tijdroovend hebben gemaakt. Maar nadat de verhandeling uit mijn handen was, had ik in een daar buiten gelegen reden aanleiding om

VII.

Terwijl men alzoo in Holland zich op het Maleisch zou toeleggen, had de Indische regeering niet stil gezeten in hare werkdadige belangstelling ten deze. Hieraan mocht men o. a. danken de verschijning in 1823 van de «Maleische Spraakkunst van George Hendrik Werndly, herzien en uitgegeven op last van de Hooge Regering van Nederlandsch Indië. Door C. van Angelbeek, Maleisch Translateur van het Gouvernement" [1]. Op bl. VI—VII van het Voorbericht werd door «den kundigen en voor de wetenschappen te vroeg gestorven C. van Angelbeek", gelijk Van Hoevell zijn nagedachtenis zou eeren [2], het volgend inzicht gegeven over den staat der Maleische drukkerij te Batavia; ik zou er uit opmaken, dat de toezending uit Haarlem van Maleische karakters door tusschenkomst van Elout, tenzij in de volgende aanhaling een vroegere bezending bedoeld wordt, niet geheel voldaan heeft:

«Bij het beoordeelen van den druk, en voornamelijk van den vorm der Maleische letters, dient te worden in aanmerking genomen, ten eerste, dat de tegenwoordige uitgave alhier ter perse is gebragt, alleenlijk om met den meest mogelijken spoed in de behoefte van eene Maleische Spraakkunst te voorzien, en ter voorkoming van de vertraging, welke door het drukken van een zoodanig werk in Europa, (alwaar voorzeker aan druk en letter een hooge graad van volmaaktheid konde worden gegeven) onvermijdelijk zoude zijn veroorzaakt; ten andere, dat men zulks heeft ondernomen op een tijdstip, dat nog naauwelijks een aanvang was gemaakt met de oprigting eener kleine Maleische drukkerij, uit den voorraad van Maleische karacters, onlangs uit Nederland alhier ontvangen. Die voorraad is daarenboven wel verre van volledig en behoorlijk verzorgd te zijn, want behalve dat daaraan eenige letterstaven ontbraken, waren andere

den bewusten jaargang van het Indisch Genootschap te raadplegen. Bij die gelegenheid trok de mededeeling over een regeeringsopdracht mijn aandacht; daar Elout in zijn Voorbericht mededeelde, den last te hebben ontvangen „Kort voor mijn vertrek", viel het mij niet moeilijk het verlofbesluit op het Algemeen Rijksarchief te ligten. Ik kon het toen nog vóór ik het stuk aan de drukkerij afgaf erbij voegen met weglating van mijn overigens juist gebleken veronderstellingen over den inhoud.

[1] Over Werndly's spraakkunst, zie hiervóór bl. 176.

[2] Op bl. 19, noot 1, van Van Hoëvell's „Geschiedkundig overzigt" vermeld op bl. 147.

zoo slecht gevormd, dat dezelve naast elkander geplaatst, zich niet aan een voegden, een gebrek hetwelk slechts met veel moeite, hoewel onvolmaaktelijk, is verholpen. Veel is men intusschen in den ganschen arbeid verschuldigd aan den ijver van den heer Robberts, in dienst bij 's lands drukkerij, die zich de kennis der Maleische karacters, binnen korten tijd heeft weten eigen te maken . . .

"Ten aanzien van deze nieuwe uitgave van Werndlij's Spraakkunst wordt het publiek ten slotte nog verwittigd, dat de herziening derzelve is geschied ingevolge eene aanwijzing van den Secretaris van het Gouvernement belast met de Inlandsche zaken; men heeft ten opzigte van dit werk zeer veel verplichting aan dien Heer, welke eene grondige kennis van de Maleische taal bezittende daartoe niet weinig heeft bijgedragen."

Van deze spraakkunst gebruik makende, had verder de ambtenaar bij het bureel van Inlandsche zaken Philippus Pieter Roorda van Eysinga een Maleisch woordenboek bewerkt. Hij was nog op voordracht van Elout Jr., den chef dier afdeeling, belast geworden "met de werkzaamheden der Maleische drukkerij" [1]. Bij besluit d, d. 8 September 1820 N. 18 werd hem als "élève voor de inlandsche talen" op zijn verzoek toegestaan "om den inspecteur der vaccine op deszelfs aanstaande reize over Java te vergezellen, ten einde zich in de inlandsche talen te kunnen oefenen" [2]. Erkentelijk brengt Roorda zelf in herinnering een reis van 6 maanden op kosten der Regeering voor de taalstudie gemaakt [3]. Nu was zijn "Nederduitsch"-Maleisch of gelijk het titelblad aangeeft "Nederduitsch en Maleisch woordenboek" voltooid, alzoo een zelfstandig werk, dat door hem verzocht werd op de Landsdrukkerij te Batavia te doen drukken. Die vergunning werd gegeven; als men het boek van 500 bladzijden, dat in 1824 verscheen, inziet, blijkt, dat men toch wel van die drukkerij een dragelijk Maleisch werk kon verkrijgen. Het volgend jaar leverde dezelfde drukkerij zijn Maleisch-Nederduitsch" of, zooals mede de minder sprekende titel aangeeft, "Maleisch en Nederduitsch woordenboek". Het was evenzeer een oorspronkelijk werk, zich grondende, naar het Voorbericht mededeelt: "op de beste ge-

---

[1] Zie bl II der Inleiding van het in den tekst te vermelden Woordenboek.
[2] Algemeen Rijksarchief
[3] In de Inleiding, bedoeld onder noot 1

schriften der Maleijers", en hetzelve met vele aanhalingen uit de beroemdste Schrijvers dier natie verrijkt".

Roorda vergeet daarbij den Landvoogd niet, die hem in menig opzicht ter wille was geweest. Niet onnatuurlijk, doch ook niet onaardig, is de lof, dien Zijne Excellentie zich alzoo maar laat toezwaaien, want het in 1824 verschenen boek is haar opgedragen, een opdracht, waarvan de aanhef aldus luidt — men lette op de *slaafsche boeien!* —: Hebben de Staats-orkanen voor het geschokte menschdom immer heilzame of heillooze gevolgen, was de laatste omwenteling niet alleen voor ons Vaderland, maar ook voor Nederlandsch Indië rijk in gelukkige uitkomsten, zijn de volkeren van deze gewesten daardoor van hunne slaafsche boeijen ontkluisterd, voerde Uwe Excellentie onder een regtvaardig bestuur, de fakkel van verlichting uit het westen hier in het oosten over, beschermde Hoogstdezelve de kunsten en wetenschappen, zoo dat het vak der oostersche letterkunde meer dan immer bloeide; aan wien zou de schrijver, dit werk anders dan aan Uwe Excellentie hebben kunnen opdragen, die er de uitgave zoo bijzonder van begunstigde."

Ik heb mij wel afgevraagd of het aannemelijk is, dat de Indische regeering de kosten voor de uitgave van deze Maleische werken zou hebben goedgekeurd, indien zij geweten had, dat in dienzelfden tijd spoedig twee veel betere werken uit Holland waren te verwachten geweest. Zeker is het, dat de regeering in Holland voor een te veel op dit gebied niets bleek te gevoelen. Roorda zond namelijk ook den Koning een exemplaar! Bij de ontvangst ervan was niet meer Falck departementschef, doch Elout Sr. als minister van Kolonien opgetreden. 's Konings verrukking zal wel, denk ik, geïnspireerd zijn door den nieuwen minister. Bij rescript d.d. 29 Mei 1825 N° 43 [1] werd dezen opgedragen, niet slechts Roorda in kennis te stellen met: 's Konings welbehage, op pogingen, die evenzeer strekken om de zoo nuttige beoeffening der Oostersche talen onder de Indische ambtenaren te bevorderen, als om, in eenen meer algemeenen zin, den letterkundigen roem van Nederland te vermeerderen, en met betuiging voorts dat indien de Schrijver voortgaat, zich op dezelfde wijze verdienstelijk te maken, hij zich het uitzigt op verdere onderscheiding zal verwerven"; maar

[1] Uit het Algemeen rijksarchief.

ook moest de Minister den Landvoogd 's Konings meening berichten: dat het Hoogstdenzelven zal aangenaam zijn, dat de Hooge Regering voortga met het begunstigen van de zulken onder de ambtenaren, die zich door de zoo onontbeerlijke maar te weinig algemeene kennis van talen der Oostersche volkeren, voordelig onderscheiden".

Onder deze fonkelende geestdrift voor Indische woordenboeken en spraakkunsten, waren de vertalingen door Elout Jr. van Marsden gereed gekomen. Minister Elout oordeelde ten rechte, dat de Indische kas de kosten er van moest dragen en stelde daarom de Indische regeering in 1824 voor 2000 exemplaren van ieder der beide werken naar Batavia ter debiteering te zenden. Vierduizend van die boeken en nog 2000 in het verschiet! In Indië verkoopen!? En de kosten der uitgave door Indie laten betalen!! De Indische regeering, destijds in de grootste geldverlegenheid, schrikte op. De verhoudingen met het Ministerie waren toenemend gespannen geworden: de Minister verweet aan Indie verkwisting; de Landvoogd legde den Minister ten laste van het Indisch bestuur onnutte uitgaven te vorderen en overigens spijkers op laag water te zoeken [1]. Bij depêche dd. 23 Maart 1825 N° 87 deelde de Indische regeering den Minister mede, dat men zich een gering debiet van deze dure boeken voorstelde, waarom verzocht werd de reeds aangevangen toezending te staken, zoomede de kosten niet te brengen ten laste der Indische begrooting!

Toen dit stuk te 's-Gravenhage ontvangen werd, was reeds, wat de verhoudingen tot het Indisch bestuur betreft, het hek van den dam. Een venijnig Koninklijk bezuinigingsbesluit en een lastgeving aan den Landvoogd om af te treden, beide stukken verzonden in April 1825, waren onderweg. Omgekeerd hadden in Juli van dat jaar Landvoogd en Raad van Indië hun hooge ontevredenheid aan het departement van Kolonien kenbaar gemaakt! [2] In het licht dezer verhoudingen moet men beschouwen de vinnige ministerieele depêche d.d. 4 October 1825 N° 12 k/233 aan de Indische regeering, in antwoord op hare bezwaren over de toezending der 4000 boeken van Marsden-Elout Jr.; zij kan beschouwd worden als een vervolg op de ministerieele depêche

[1] Zie o. a. wat Van der Capellen's vermeening betreft, bl. 232—233 van mijn op bl. 191 noot 1 vermeld Elout-werk.

[2] Voor de bijzonderheden zij verwezen naar mijn in de vorige noot bedoeld Elout-werk.

d.d. 2 Juni 1825 N° 1k/507, waarin de Minister aan de opdracht had gevolg gegeven om, naar aanleiding van het Roorda-woordenboek, den Landvoogd alsnog aan te zetten tot het begunstigen van de studie der Oostersche talen, hetgeen overigens volkomen overbodig kon heeten, en daardoor misschien ook reeds hinderlijk scheen. Alsof de Indische regeering niets anders had gedaan voor de beoefening der Indologische talen dan het uitvaardigen eener mooie verordening, alsof niet nog kort te voren met haar financieelen steun verschenen waren Van Angelbeek's Werndly en Roorda's Woordenboeken, leest men nu in de depêche van 4 October 1825 enkel het volgende [1]:

Wanneer men let op de resolutie van den Gouverneur Generaal in Rade van den 25n Maart 1819 N° 3 (Indisch Staatsblad van 1819 N° 34) [2] houdende de uitdrukkelijke verklaring van de begeerte des bestuurs dat de ambtenaren zich de kennis der Inlandsche talen meer dan in het algemeen had plaats gevonden, zouden eigen maken, met eenige bijgevoegde bepalingen over de wijze, waarop dat doel zoude worden bevorderd; — wanneer men let op de moeijelijkheid die er, door de onverkrijgbaarheid van het werk van *Werndleij*, en door de hooge prijs van die van *Marsden* voor de ambtenaren bestond, om zich hulpboeken aan te schaffen, waardoor. ten opzigte van het *Maleisch* de inzichten van de Regering konden worden in de hand gewerkt, en wanneer men eindelijk let op het groote nut dat er voor alle ambtenaren op alle standplaatsen van den Indischen dienst, in gelegen is, om zich behalve de andere onontbeerlijke talen ook het zoo algemeen in gebruik zijnde *Maleisch*, in dien graad van volkomenheid eigen te maken, die voor het behandelen van regeringszaken wordt gevorderd, dan moet men zich zoo wel door verregaande bevreemding, als door diep leedwezen getroffen vinden, bij het opmerken der groote onverschilligheid waarmede twee pogingen gelijktijdig op Java en in Nederland aangewend, om in de taalkundige behoefte der Indische ambtenaren te voorzien, door hen schijnen te zijn ontvangen.

Deze uitkomst schijnt te bewijzen dat de Resolutie van Gouvr Genl in Rade van 25 maart 1819 N° 3 niet met genoegzamen ernst gehandhaafd is, of wel dat de omstandigheden nog kragtiger maatregelen vorderen, dan dit stuk aan de hand geeft. — Zoo wel in het een als in het ander geval, zoude het verkeerd zijn, toe te geven aan den zeer laakbaren geest, die bij het gros der ambtenaren in Indië schijnt te heerschen; en ik kan mij dus ook niet vereenigen met de voorstellen in den thans voor mij liggenden Indischen brief vervat.

[1] Rijksarchief.
[2] Zie bl 180.

Den loffelijken ijver willende ondersteunen van de verdienstelijke personen, die de zoo zeer benoodigde werken tot het aanleren der Maleische taal hebben bezorgd. heeft het Gouvernement zoo hier als te Batavia zich met een gedeelte der kosten beladen, in het vertrouwen dat de ambtenaren met gretigheid zouden gebruik maken van de hen aangeboden gelegenheid om eene kennis, onontbeerlijk voor de behoorlijke vervulling van de meeste ambten, te verkrijgen. Nu de ondervinding dit vertrouwen wederspreekt, vorderen de belangen èn van den dienst èn van de Schatkist dat tot maatregelen van meerder klem worde overgegaan.

Onder aankondiging alzoo aan Uwe Excellentie dat ik met de voorgenomene verzending van het woordenboek en van de spraakkunst der Maleische taal, zal voortgaan, heb ik de eer Uwe Excellentie te noodigen:

a om met den meesten ernst te handhaven en des noods door strengere maatregelen aan te dringen de Resolutie van den Gouvern[r] Generaal in Rade van den 25 maart 1819 N[o] 3;

b om zoo spoedig doenlijk na de ontvangst dezes aan al degenen, die naar aanleiding van Z[r] M[s] besluit van den 4 maart jl. n[o] 119 onder geklassificeerde ambtenaren zijn opgenomen, of nader als zoodanig op Java zullen aankomen, mitsgaders aan alle militairen met burgerlijke bedieningen belast, op te leggen het aankopen van een exemplaar van elk der hierboven bedoelde werken en tot dat einde een genoegzaam aantal exemplaren aan de onderscheidene Gouverneurs en Residenten zenden; en

c om in overweging te nemen of, en in hoe verre dezelfde verplichting aan de officieren der Landmagt zoude kunnen worden opgelegd, daar toch ook voor dezen eene zoo volmaakt mogelijke kennis van het Maleisch onontbeerlijk moet worden geacht, om behoorlijk aan hunne bestemming te kunnen beantwoorden.

Zonderling steekt bij al deze heftigheid voor de Maleische taal af de inhoud van het in dit stuk vermelde Koninklijk besluit van 4 Maart 1825, afgekondigd in het Ind. Staatsblad N[o] 32. Ter bezuiniging was de eerste ambtenaren-verordening van 1814 vervangen door dat besluit [1]. Men zou zeggen, dat daarvan nu de grondslag zou zijn: geen uitzending naar Indie of benoeming aldaar zonder dat belanghebbende getoond had eenige Indologische kennis, waaronder althans de grondbeginselen van datgene, waarop men nu zoo enorm warm liep en dat

[1] Over het besluit van 1814 zie mijn werk over de „Teruggave" bl. 200—202; over het besluit van 1825, zie o. a. bl. 99 met de daar voorkomende noten in mijn op bl. 191 noot 1 vermelde Elout-werk.

voor het verkrijgen dier beginselen in Nederland het noodige werd gedaan. *Niets daarvan*! Het is dezelfde halfslachtigheid, die men ook in andere opzichten waarneemt als ten aanzien van het Landelijk stelsel en waardoor men op het Cultuurstelsel uitliep. Het besluit, zonder eenige lichtzijde voor de intellectueele ontwikkeling der ambtenaren, maar naar het oordeel van den Minister zelf vol heilzame bepalingen"! [1], bracht slechts doornen en distelen voort, „omdat", gelijk H. J. Lion in 1855 schreef [2], „omdat daarin het begin wordt gevonden der onttrekking aan den Gouverneur-Generaal van het regt, om de ambtenaren in Indie tot elke betrekking te benoemen, waartoe zij geschikt geacht werden, tenzij zij vooraf, door een koninklijk besluit, in eene der drie klassen waren opgenomen, die tot de benoeming regt gaf; het begin ook van alle ondoeltreffende, onbillijke en de dienst in de kolonie benadeelende bepalingen, die later zijn gemaakt". Persoonlijk scheen het mij zóó onaannemelijk, dat in het besluit niets over Indologische kennis zou gezegd zijn, dat ik bij de terugverkrijging van mijn handschrift vóór het gedrukt werd, het bewuste besluit nog eens nagelezen heb. Het is echter werkelijk zoo. „De volstrekte vereischten, om als ambtenaar naar Oostindie te kunnen worden benoemd, zijn", bepaalt art. 4, „een onbesproken gedrag, en het bezit van genoegzame kundigheden, om, in de klasse, waarin men naar Indie vertrekt, den Lande aldaar met vrucht te kunnen dienen." Art. 7 stelt dan in de 1e klasse gegradueerden. Het is ongeveer hetzelfde, wat tegenwoordig wel wordt voorgestaan, echter nu met bijvoeging van een jaar „orienteering" op Indisch gebied, verder „gezaghebbers": over deze denkbeelden, zie o.a. mijn op bl. 175 noot 1 vermelde Rede, gehouden in de jaarvergadering der leeraren van het Middelbaar onderwijs [3].

VIII.

Vertoeven wij ten slotte, zoowel bij de middellijke oorzaak van de venijnige woordenboeken-correspondentie, bij den kapitein

[1] Toelichting op het besluit: zie bl. 86 van het in de vorige noot bedoelde Elout-werk, onder *Nota op art. 10*

[2] Zie zijn „Onderzoek naar de opleiding van ambtenaren voor de burgerlijke dienst in Ned.-Indië" in het Tijdschrift voor Ned.-Indie, 17en jaarg. (1855); 1e deel; de aanhaling op bl. 67.

[3] Zie speciaal bl. 1454 vv. van de daar vermelde *Indische Gids*.

Elout, als bij de lijdensgeschiedenis van de commissie voor de bewerking van het woordenboek-Zomerdijk, wier voorzitter hij was gebleven.

In Nederland had Elout, dank ook de verheven positie zijns vaders, maar niet minder wegens eigen geschiktheid, een aangenamen werkzamen tijd doorgebracht, waartoe mede behoorde zijn deelgenootschap aan de in December 1823 opnieuw te Londen aangevangen onderhandelingen ter herziening van het tractaat van 1814, die leidden tot het tractaat van 17 Maart 1824. Niet, dat hij was aangewezen als mede-onderhandelaar, zelfs niet als secretaris of, zooals het heette, amanuensis: daartoe was benoemd de neef van den mede-onderhandelaar Falck, O. W. Hora Siccama; doch hij zag zich aan de Nederlandsche commissie toegevoegd, om haar met zijn groote plaatselijke kennis voor te lichten, inderdaad ook wel zeer noodig [1]. In dien werkkring werd hij weder zeer op prijs gesteld en dientengevolge beloond met het ridderkruis van den Nederlandschen leeuw.

Na een alzoo driejarig verblijf in het vaderland keerde Elout naar Indie terug; den 19en Juni 1825 stapte hij te Batavia aan wal, steeds blijvende adjudant van den Landvoogd en secretaris van Inlandsche zaken. Rechtstreeks blijkt niet, dat de heer Van der Capellen hem zijn houding ten opzichte van het Zomerdijksche woordenboek kwalijk nam, wèl, naar wij zoo dadelijk zullen zien, dat, uit welken hoofde dan ook, er voor welwillendheid geen plaats meer was. Elout zelf schijnt, niettegenstaande zijn uitgave der Marsdenvertalingen, in de illusie verkeerd te hebben, dat hij bij terugkomst in Indië, het door zijn verlof in 1822 opgehouden werk, zou voortzetten. Immers aan het slot van het Voorbericht, gevoegd bij de in 1825 verschenen vertaling van Marsden's "Maleisch, Nederduitsch en Fransch woordenboek", schrijft hij (bl. XX): Indien ik, naar het oordeel van deskundigen, het zij omtrent de beteekenis, of de

---

[1] Verg. mijn geschiedenis van dit tractaat in de Bijdragen, dl LVI (1904), bl. 128. — In mijn artikel „Mr. A. R. Falck en zijn vastlegging van onze aanspraken op geheel Borneo", gepubliceerd door *De Indische Gids* van Januari 1911 heb ik de aandacht gevestigd — voor zoover ik weet, voor het eerst — op de kaart in het Rijksarchief, waarin Falck tijdens de onderhandelingen de grenzen onzer bezittingen aanwees. Ik behandelde er de zaak breedvoerig: bl. 1—20. Niettemin is in de bijdrage van den heer Colijn tot „Neerlands Indie, Land en Volk", dl. II (1912), bl. 3, die kaart afgedrukt, *zonder de geringste toelichting*, zoodat de leek zich moet afvragen, wat dat beteekent?

uitspraak van sommige woorden, mogt hebben gedwaald, verzoek ik, dat men mij te regt wijze. Alle gegronde aanmerkingen van dien aard zullen mij welkom zijn, bijzonder ten einde daarvan, met mijnen medearbeider, den Heer Lenting, het noodige gebruik te maken voor het groote Maleisch en Nederduitsch Woordenboek, dat wij voornemens zijn op last der Regering te doen drukken."

Hij was echter maar een maand te Batavia terug of het bleek, dat er aan heel wat anders gedacht moest worden dan aan Maleisch studeeren, want in de laatste helft van Juli kreeg de Landvoogd bericht, dat de opstand van Dipanegara was uitgebroken [1]. Den ernst dezer tijdingen dadelijk inziende, werd bij een besluit van 26 Juli legercommandant De Kock tot regeeringscommissaris voor de Vorstenlanden aangewezen [2]. Den 26en Juli begaf hij zich op reis; hij was vergezeld door Elout, den vorigen dag tot majoor bevorderd. Elout ging echter niet zoozeer in deze qualiteit mede, als wel in die van secretaris van het bureel der Inlandsche zaken, m. a. w. om dank zijn taalkennis ook in deze moeilijke omstandigheden zijn krachten te toonen. Het afscheid van den Landvoogd schijnt normaal geweest te zijn; Van der Capellen verzocht Elout Jr. hem nu en dan over de toestanden particulier te schrijven en overigens werd vermeend, dat zijn adjudant hem erkentelijk mocht wezen voor de bevordering; maar het broeide toen reeds in ongekende mate tegen den vader. Er zou niet veel meer noodig zijn om den toorn op Elout Jr. te doen overslaan. De Kock bevond zich reeds den 30en Juli met majoor Elout te Solo [3]; in den avond van den 1en Augustus had er ter residentiehuize een belangwekkende samenkomst plaats met den Soesoehoenan, den Rijksbestuurder en den oudsten Pangeran, waarvan de notulen door Elout werden gehouden [4]. Maar schrijven aan den heer Van der Capellen doet hij niet, hetgeen ergernis geeft. De opstand breidt zich intusschen uit; de drang naar troepen had De Kock doen besluiten Elout naar Borneo te zenden, ten einde er het

[1] Zie de brieven op bl. 383 noot 1 en bl. 401—403 van mijn Dipanegara-karakterschets in de Bijdragen dl. XLVI (1896).

[2] Zie Louw's „Java-oorlog van 1825—1830" (1894), dl. I, bl 253.

[3] Over die reis bl. 542 vv. mijner Dipanegara-brieven in de Bijdragen, dl. XLVI (1896).

[4] Zie deze notulen in de Brieven der vorige noot, bl. 548—551.

bestuur kennis te geven van den opstand en troepen van daar mede te krijgen. Den 10[en] September was de Majoor inderdaad met militairen te Semarang terug. De Kock liet hem daar onder generaal Van Geen, die mede met troepen van Makassar was gekomen. Nu hooren wij eerst, hoe 's Landvoogds gevoelens ten opzichte van den jongen Elout zijn gewijzigd! In een particulieren brief d. d. 13 September 1825 schreef Van der Capellen aan De Kock zonder mij bekende aanleiding [1]: Ik hoop dat de Gen[l] v. Geen te vrede zal zijn over Elout, die mij nog met geen enkelden brief vereerd heeft, hoezeer ik hem bij zijne benoeming als Majoor en mijn vriendelijk afscheid van hem, verzocht had mij te schrijven van tijd tot tijd. Ik weet niet hoe het er in die ziel die alleen met ambitie gevuld is, uitziet. Ik hoop dat zijne zucht om in de Courant te paraissceren hem geene gekheden zal laten doen en dat de Gen[l] hem goed in orde zal houden. Mij dunkt zijn verblijf bij Papa minister heeft hem niet veel doen winnen."

Elout Jr. heeft alzoo op te passen, of hij loopt er in! In de eerste helft van September 1825 hadden de rebellen Demak overstroomd. Van Geen besloot hun den 14[en] September "een geduchte les" te geven, gelijk hij De Kock schreef; maar men merkt uit alles op, dat De Kock's voorzichtigheid en bedachtzaamheid nog wel zoo vruchtdragend waren als Van Geen's maatregelen: van diens optreden af eigenlijk niets anders dan teleurstelling! Dien 15[en] werden de rebellen aangevallen te Boejaran door drie colonnes; een ervan stond onder Elout. Hij had last gekregen om *in het gezicht van Van Geen* een omtrekkende beweging te maken, doch dit bevel schijnt niet goed te zijn begrepen, zoodat hij buiten Van Geen's waarneming kwam, hetgeen de beweging van den Generaal twee uur vertraagde. Er vloeide intusschen geen ander nadeel uit voort dan dat Van Geen er over te keer ging. De rebellen toch duchtten Elout's bedoeling, zoodat, toen de Generaal den aanval gelastte, zij op de eerste kanonschoten uit elkander stoven, "meer bevreesd voor de omtrekking van Elout, dan voor den aanval van Van Geen" [2]. Dientengevolge kon Demak weder worden bezet, het bevel werd er toevertrouwd aan Elout: Van Geen

[1] Rijksarchief: ik maakte van den bundel particuliere brieven melding in mijn Elout-verhandeling, bl. 281.

[2] Louw op bl. 392 van het op bl. 203 noot 2 vermelde boek.

schijnt dus de zaak niet erg kwalijk genomen te hebben; maar, lang zoo rustig niet als De Kock, deed hij er toch een verhaal van in zijn rapport [1]. De ontevredenheid was trouwens aangewakkerd, doordien Elout de den 15^en^ September uit elkander geslagen rebellen niet voldoende zou vervolgd hebben.

Overigens valt er nogal wat tegen te zeggen om de afkeuringen, in officieele rapporten voorkomende, bij de dadelijke openbaarmaking dier stukken, eenvoudig te laten staan; maar de heer Van der Capellen, zelf ijdel als geen, kon nu eens een lesje geven aan den mijnheer, *die zoo graag in de courant wilde brilleeren!* Den 20^en^ September schreef hij aan De Kock: "Volgens het rapport van den Genl v. G. moet de Maj. Elout de hem gegeven bevelen zeer slecht hebben uitgevoerd, zonder dat de redenen daarvan worden opgegeven. Het verwondert mij dat hij hem het command^r^ te Demak gelaten heeft zoo als ik reeds niet heb kunnen goedkeuren hem eene der colonnes toe te vertrouwen. Want hij heeft geene ondervinding genoeg en zoekt alleen maar te brilleeren. Er zijn thans dunkt mij hoofdofficieren genoeg buiten hem. Ik laat aan U over v. Geen daarover te onderhouden met vrijheid mijnen naam te gebruiken. Ik ben op het punt geweest hem op te roepen om zijn Secretariaat waar te nemen, maar ik wil liefst niet in Uw gezag treden. Komt het U nuttig voor hem naar Batavia te zenden, doe het dan uit mijn naam. De zaken zijn thans te ernstig om eenige consideratiën te gebruiken, en men moet de knapste gebruiken. Ik hoop nu maar dat El. zich goed te Demak zal houden." De Kock was er geenszins de man naar om zich te laten opwarmen, al had hij dan ook uit zichzelf de verwachting uitgedrukt, gelijk hij den 19^en^ September schreef [2] zoo aan Van Geen, dat majoor Elout "eenigzins mobieler" mocht worden, als aan den resident van Samarang, dat de verslagen muitelingen moeten worden achtervolgd "hetgeen ik wel gewenscht had, dat hij dadelijk had gedaan, want als de inlanders eens aan het loopen zijn en aan het loopen gehouden worden, kunnen zij zich niet weder vereenigen, en een ieder zoekt een goed heenkomen naar zijn desa." Intusschen werd Elout in zijn commando van Demak toch vervangen door den kapitein-adjudant der artillerie J. B.

---

[1] Zie de gansche zaak op bl. 388—392 van het boek der vorige noot.
[2] Zie de brieven op bl. 524, noot 1, van het boek der vorige noot.

Theunissen, terwijl de Landvoogd Van Geen's rapport met de slechte noot over Elout plakte in de courant! De gedachte, dat dit eigenlijk niet netjes was, werd onderdrukt door de overweging, dat men anders onbillijk zou handelen tegenover degenen, die goed hun plicht hadden gedaan .... Den 24[en] September schreef toch Van der Capellen hierover aan De Kock: "Waarom Elout den vijand niet vervolgd heeft van Demak begrijp ik niet. Ik heb geene gronden gevonden om het gerapporteerde van den Gen[l] v. Geen omtrent hem niet in de Courant te doen plaatsen. Dit zoude hard zijn voor degeenen die zich zoo wel gedragen. Het gebeurde met hem is niet een ongeluk of gebrek aan doorzigt, dat men zich niet geven kan, maar ongehoorzaamheid aan de bevelen van een Generaal en waanwijsheid waardoor een geheel wel beraamd plan mislukt. Waarom houdt hij zich niet aan zijn Secretariaat, in plaats van wijzer te willen zijn dan geexperimenteerde officieren — en een ieder te willen doen gevoelen dat hij alleen de kennis van alle zaken heeft. Hij heeft mij eenmaal geschreven, de dag van Uw komst te Samarang om mij eenen openen brief aan zijnen vader te zenden. Dit vereischte volstrekt geen antwoord van mijne zijde.[1] Sedert heeft hij mij niets gemeld, ook niet dat hij door U bij den Gen[l] v. Geen geplaatst was. Dat deze hem in zijn commandement door den knappen Theunissen vervangen heeft heb ik met genoegen vernomen."

Het stuk prijkte reeds in de courant, toen door den Landvoogd een schrijven van De Kock ontvangen werd, om de kwade noot niet op te nemen. Elout, natuurlijk ontstemd door de publicatie, bood den Landvoogd een verdediging aan. Bij brief d.d. 11 October 1825 schreef Van der Capellen er het volgende over aan De Kock: "De apologie, die Elout mij schriftelijk maakt, zal U zeker bekend zijn. Het stuk heeft mij gansch niet bevallen. Hij meent voortreffelijk geageerd te hebben, en verwijt mij de insertie in de Courant als tegen Uw verzoek geschied zijnde. Behalve dat Uw verzoek gekomen is toen het er reeds in stond, past hem die aanmerking niet. De geheele toon deugt niet, en indien ik niet naar Europa vertrok zoude ik hem niet langer als Adjud[t] willen hebben. Nu is het niet de moeite waard."

[1] Misschien is dit een antwoord op een verontschuldiging, die De Kock inbracht.

Waarlijk, het begint moeite te kosten niet te vergeten, dat de heer Van der Capellen vele voortreffelijke eigenschappen heeft gehad, schreef ik, naar aanleiding zijner hartstochtelijke uitvallen tegen minister Elout [1]; het is goed geweest, niet enkel voor Indie's belangen, doch ook voor de toekomst van Elout's zoon, dat aan deze landvoogdij een einde werd gemaakt. Elout Jr. zou nog vele jaren de kolonie dienen met zijn kennis en zijn toewijding [2]. Lust of tijd schijnt hem echter ontbroken te hebben om te blijven deelnemen aan het werk der commissie voor het woordenboek van Leidekker-Zomerdijk, waarvan de geschiedenis hier nog ten einde wordt gevoerd.

IX.

Daar Koek, naar ik verhaalde [3], voor het lidmaatschap der commissie ter bewerking van het Zomerdijksche handschrift dadelijk bedankt had en Elout er ook niet meer aan werkzaam was gebleven, stond Lenting met den secretaris der Commissie, Van Angelbeek, er alleen voor. In Januari 1831 was men met het Maleisch-Nederlandsch woordenboek niet verder gevorderd dan tot een derde gedeelte. Bovendien ontviel de belangrijke werkkracht-Van Angelbeek door overlijden. Vandaar dat het college ad hoc bij besluit d.d. 29 Januari 1831 N° 6 ontbonden en uitsluitend aan Lenting de voortzetting van den arbeid opgedragen werd; hem werd echter tot hulp toegevoegd de op bl. 143 genoemde eerste commies op het bureel voor de Inlandsche Zaken J. D. G. Schaap. „Deze nieuwe commissie" — gelijk het luidt in een artikel, getiteld „Ontwerp van een Maleisch woordenboek en eene Maleische spraakkunst", van den assistent-resident H. von Dewall, zooals hij zich destijds nog noemde, maar later in Von de Wall werd veranderd [4] — deze commissie deelde in 1835 mede [5], dat haar woordenboek tot

[1] Zie bl. 242 van het vermelde Elout-artikel.

[2] Zie o. a het overzicht der Indische Encyclopaedie ad Elout Jr., vermeld op bl. 194.

[3] Op bl. 189 noot 1.

[4] Zie over deze namen de Indische Encyclopaedie, voce *Wall*, waarin tevens een breed overzicht, vergelijkenderwijze te breed haast, van Von Dewall's veelbewogen loopbaan.

[5] Zie het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde van het Bataviaasch Genootschap van K. en W., dl. VI (1857), bl. 535—572. Dezelfde mededeelingen in de Voorrede van het op bl. 209 te noemen dl. I (1872) van Von de Wall's „Maleisch-Nederlandsch woordenboek".

en met de 10[de] letter van het Maleische alphabet was afgedrukt, terwijl ze opnieuw hulp verzocht, nu op grond van het aanstaand vertrek van Lenting! Dientengevolge werd bij resolutie van 14 Februari 1835 N° 4 onze Elout, intusschen kolonel geworden, uitgenoodigd, om zijn vroegeren arbeid weder op te vatten. Het blijkt echter niet, dat hij daarop is ingegaan, wel dat met Lenting's vertrek, de verdere arbeid aan het woordenboek moest gestaakt worden! Alzoo lagen 500 afgedrukte exemplaren van het onvoltooide werk van Lenting en Schaap op vervolg te wachten, toen in den nacht van den 11[en] op den 12[en] Februari 1839 er iets zeer bijzonders mede gebeurde: al die exemplaren werden, op enkele na, *gestolen!!* Zoo vertelt het de heer Von Dewall; maar de Indische Encyclopaedie voce *Leidecker* deelt mede, wat meer tot de gedachte spreekt, dat ze in een brand ten onder gingen; evenzoo Mr. van der Chijs op bl. 33 dl. II (1880) van zijn op bl. 142 vermelde „Proeve eener Ned. Indische bibliographie", voce *Leidekker*[1].

Bij besluit van 21 April 1844 N° 40 zag zich met den arbeid belast onzen roemruchten P. P. Roorda van Eysinga[2]. Hij was in October 1843 op Java teruggekeerd uit Nederland, nadat hij 7 jaren als hoogleeraar in de Taal-, Land- en Volkenkunde der Oost-Indische bezittingen aan de Militaire Academie te Breda gedoceerd had. Van Hoëvell's Tijdschrift vierde deze opdracht in de volgende blijde stemming[3]:

«De heer R. v. E. is dien ten gevolge bezig, met de, door hem, sedert het vierde eener eeuw verzamelde, bouwstoffen voor zoodanig Woordenboek uit te werken, ten einde een geheel nieuw Maleisch-Nederduitsch lexicon te vervaardigen.

«Het Gouvernement, dat voortgaat, te midden des vredes, bij eenen gewenschten staat van rust, kunsten en wetenschappen te beschermen, moge de vruchten der verspreiding van Inlandsche Taalkennis inoogsten. Geen schooner roem is er voor hetzelve dan kunsten en wetenschappen in het algemeen te bevorderen,

[1] In dl. XXXIX der „Verhandelingen" van het Bataviaasch Genootschap van K. en W. — Over het aantal geredde exemplaren, lees ik bij Von Dewall 2, in de Encyclopaedie 3, bij Van der Chijs 4! De brand schijnt te zijn uitgebroken ter Landsdrukkerij.

[2] Verg. bl. 197.

[3] Zie bl. 48 van de op bl. 186 vermelde „Mededeeling" in het Tijdschrift voor Ned. Indië, 6[en] jaarg. (1844), dl. II.

maar vooral dezulke, waarvan ook practisch nut voor de maatschappij is te verwachten."

Toen Roorda tot het eerste derde gedeelte van zijn werk was gevorderd, benoemde de Regeering een commissie tot onderzoek, bestaande uit de heeren Van Hoevell en De Lannoij. En deze commissie? *Zij keurde het werk af!* Roorda herzag het, gevolggevende aan de gemaakte bedenkingen en bracht het gansche werk in 1847 ten einde. De Regeering zond het aan het ministerie van Kolonien, dat het handschrift ter beoordeeling gaf aan den hoogleeraar Taco Roorda. Deze echter verklaarde *het onvatbaar voor uitgave!*

Een herziening van den arbeid werd toen opgedragen aan Dr. Pijnappel, die echter, na eenige weken werkzaam te zijn geweest, tot de overtuiging kwam, dat het woordenboek *niet voor bewerking geschikt was*. Nu werd weder een commissie ingesteld om de zaak alsnog te overwegen; zij bestond uit onzen Lenting, verder uit de heeren Herwerden, oud-resident van Madioen, en Dr. J. J. de Hollander, lector voor de oostersche talen aan de Militaire Academie te Breda.

De Commissie oordeelde, dat het werk *ongeschikt was voor uitgave* en dat «het woordenboek van Leidekker opnieuw behoorde te worden bearbeid". Wederom was het Dr. Pijnappel aan wien dit werd toevertrouwd; doch na verloop van een jaar, deelde hij bij brief d.d. 14 Februari 1853 mede, dat zijn andere werkzaamheden de nadere bewerking niet toelieten en *dat hij er ook geen nut in zag*. De noodige uitroepingsteekens ontbreken me...

Zoo geschiedde het dan, dat bij besluit van 2 November 1855 N° 7 met het werk werd belast de heer H. von Dewall, die verklaarde: "*Ik* vind in het woordenboek van Roorda van Eysinga *zeer veel* goeds en een' schat van citaten en goed gekozene voorbeelden" [1]. Maar ook deze Maleische schatgraver kwam niet tot het einde. In 1872 verscheen het eerste deel van zijn Maleisch-Nederlandsch woordenboek. Toen het tweede ter perse lag, overleed de bewerker. Daarop kwam het werk bij den duivel te biecht. De Regeering droeg namelijk de verdere uitgave op aan den ambtenaar voor de samenstelling van een Balineesch woordenboek, den heer Van der Tuuk, door G. P. Rouffaer

[1] Op bl. 539 van het bl. 207 ad noot 5 vermelde „Ontwerp".

beschreven [1] als „den befaamden Indonesischen linguïst", geboren, leest men nader [2], uit een uit Malakka herkomstige creoolsche moeder", waardoor hij iets had „van den Creool (d. i. den in Indie uit zuiver Europeesche ouders geborene)", met «grove, rauwe stem" en „zonderlinge varkens-oogjes". Dat *befaamde* huldigt zeker wel de waarheid [3]; maar in ons Oost-Indië en evenzeer in Britsch Vóór-Indië behoort het slechts verwarringstichtende en niets zeggende *Creool* niet thuis, zoodat het mij beter toeschijnt, dat schrijvers zich onthouden er daar burgerrecht aan te geven [4].

Op Van der Tuuk's voorstel werd besloten, Van de Wall's werk *van nieuw aan te beginnen*. Het zou door dezen geleerde verkort worden uitgegeven. De Indische regeering verloor gelukkig er nooit den moed bij!

Alzoo verscheen in 1877 weder een deel *Eén*, dat tot titel voert: „Maleisch-Nederlandsch woordenboek op last van het gouvernement van Nederlandsch-Indië samengesteld door wijlen H. von de Wall en, met weglating van al het overtollige, uitgegeven door H. N. van der Tuuk." Het slot van het *Aan den lezer* houdt deze hulde-betuiging in: „Zoo lang 't Maleisch beoefend wordt, zal men aan von de Wall met dankbaarheid moeten denken." Al hetgeen echter aan dit woord voorafgaat, is een vernietigende critiek op Von de Wall's werk, aanvangende alvast met de volgende prachtige onnoozelheidsverklaring, naar aanleiding van een minder gelukkige zinconstructie: „Bij de

[1] Zie bl. III* van Rouffaer's „Herdenking van Dr. J. L. A. Brandes" in dl. II van het „Archaeologisch onderzoek op Java en Madura" (1909). Dit deel is mede vermeld hiervóór op 146. noot 2 en op bl. 169.

[2] In de noot 2 van bl. XIV* van het werk der vorige noot.

[3] Wat een manier om een jongen geleerde ter wille te zijn, die logies vraagt! Zie bl. XIV* van het in de vorige noot bedoelde Rouffaer-artikel. Ook van andere zeer geloofwaardige zijde is mij het aldaar medegedeelde verzekerd geworden, dat Brandes gebroken is geworden door het ellendig materieel bestaan op Bali. En wat aangaat Brandes' breede bemoeiingen met het Kawi-Balineesch woordenboek (bl. XXII* vv.), zij zouden vrijwat minder zijn geweest, indien het uitgeven van dit werk niet noodzakelijk groote stagnatie had ondergaan, doordien Van der Tuuk volstrekt weigerde zich van Bali op Batavia te komen vestigen, ten einde aldaar druk en correctie van 's mans eigen levenstaak dan toch plaatselijk te leiden: een door en door onsympathieke geschiedenis.

[4] Over het beperkt gebruik van het woord, zie *The Encyclopaedia Britannica*. Andere woordenboeken houden wel minder exclusieve aanwijzingen er over in, doch het is m. i. een feit, dat het Britsche werk de grenzen juist omschrijft, als zijnde in overeenstemming met het werkelijk gebruik.

samenstelling van zijn woordenboek ging de heer von de Wall van 't denkbeeld uit, dat men een taal kan leeren zonder eenige kennis van de spraakkunst te hebben." De zoon van den overledene, de heer H. von de Wall, mede een ernstig beoefenaar van de Maleische taal, kwam voor de nagedachtenis zijns vaders op in een in 1878 te Batavia uitgegeven brochure. Ten aanzien der vermelde beschuldiging, herinnerde de brochure op bl. 7 aan hetgeen stond in de Voorrede van zijns vaders woordenboek namelijk: "dat het woordenboek voor het dagelijksch leven en den dienst van het Gouvernement geheel voldoende zou zijn en tevens *in verband met een spraakkunst*, den geleerde de taal zou kunnen leeren kennen in haren geest en hare voornaamste bijzonderheden." Niet ten onrechte teekende de zoon daarop aan: "Daaruit, en uit hetgeen elders omtrent de bestemming van zijn woordenboek gezegd wordt, blijkt niet, — tenzij men hieraan een gedwongene uitlegging wil geven — dat hij bedoeld heeft, dat men een taal kan *leeren* zonder eenige kennis der spraakkunst."

De koopers van Van der Tuuk's heruitgave kregen Von de Wall's nu eenmaal gedrukt eerste deel "ten geschenke", gelijk door Van der Tuuk bekend werd gesteld. Er was dus geen plaats geweest voor de uitvoering van het denkbeeld het reeds gedrukte van Von de Wall's arbeid in zijn waarde te laten en eenvoudig met de vervolgletter het woordenboek naar de zienswijze van den nieuwen arbeider enkel voort te zetten. De den lande zooveel kosten veroorzaakt hebbende arbeid van den man, voor wien men ten allen tijde met "dankbaarheid" vervuld moest blijven, werd feitelijk als waardeloos aan de nemers van Van der Tuuk's werk op den koop toe gegeven!!

Een Marsden mocht van geluk spreken, dat hij niet te doen heeft gehad met adviezen van elkander afbrekende taalgeleerden; maar ook een eeresaluut aan onzen Elout, die toch eigenlijk maar goed deed Marsden zoo spoedig in een Nederlandsch kleed te steken, zonder zich om iemand te hebben bekommerd. En waardig was de hulde, die de voorzitter van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Dr. W. R. van Hoëvell, aan den in 1843 overledene bracht in 's Genootschapsverslag d.d. 4 Februari 1845, waarin van hem getuigd werd[1]:

[1] Bl. 85—86 van dl. XX der Verhandelingen. Op den omslag van dit deel staat gedrukt 1845, doch op het titelblad 1844.

Wij mogen zijn dood als een verlies voor de wetenschappen in het algemeen en voor dit Genootschap in het bijzonder aanmerken. Hij toch behoort onder die weinigen, die zich met ijver hebben toegelegd op de beoefening der inlandsche talen dezer gewesten, en hare kennis onder Europeanen hebben uitgebreid. Gewigtig zijn de diensten, welke hij, in zijne voormalige betrekking van Secretaris der Hooge Indische regering voor het departement der Indische zaken, vooral aan de studie der Maleische taal bewezen heeft: en wie kent niet zijne keurig bewerkte vertaling van het Maleische woordenboek en de grammatica van Marsden?

's-Gravenhage, December 1913.

BIJLAGE I, behoorende tot de noot 1 op bl. 183: Resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade d.d. 17 October 1820 N° 5, houdende de instelling van een *secretariaat voor de Inlandsche zaken* op de Algemeene Secretarie:

Door den Gouverneur Generaal is te kennen gegeven, dat bij onderscheidene gelegenheden, en nu laatstelijk bij de vertaling van het reglement op de rangen, titels en verpligtingen der regenten in het Javaansch en Maleisch, aan Denzelven gebleken was, dat de belangrijke taak van het overbrengen der wetten en reglementen van het Gouvernement, in de inlandsche talen, veelal op eene zoo gebrekkige, en onnauwkeurige wijze vervuld wordt, dat niet alleen voor den vervolge daarin behoort te worden voorzien, maar dat zelfs eene herziening van de reeds bestaande vertalingen van dien aard als zeer noodzakelijk moet worden beschouwd;

Dat deze aanmerking alsmede van applicatie is op de brieven aan de inlandsche vorsten en de kontracten die met hen gesloten worden, waarvan als een bewijs mag strekken het gebeurde met het kontrakt van Pontianak, vermeld bij de resolutie van den 3n Juny 1819 N° 2 [1];

Dat het doelmatigst schijnt om ter Algemeene Secretarie, waar meest alle wetten, reglementen, brieven aan inlandsche vorsten en andere soortgelijke stukken bearbeid, en van waar dezelve geëxpedieerd worden, een algemeen toezigt te vestigen over de inlandsche vertalingen, waarmede alsdan zoude kunnen verbonden worden, het verzamelen van meer naauwkeurige data omtrent de betrekkingen van het gouvernement met de inlandsche vorsten, dan tot nu toe aldaar aanwezig zijn.

Dragende de Gouverneur Generaal op deze gronden voor:

A. Om aan den Algemeenen Secretaris toe te voegen, een' ambtenaar in de inlandsche talen ervaren, onder de benaming van *Secretaris van het Gouvernement voor de inlandsche zaken*, op de instructie en concept ter tafel gelegd;

B. Om het tractement van dezen ambtenaar te bepalen op f 800 's maands;

C. Om daartoe te benoemen den kapitein aide de camp *Elout*, wiens kennis van de inlandsche talen hem voor dezen post als zeer geschikt doet voorkomen;

Waarop gedelibireerd zijnde, is conform het voorgestelde besloten:

[1] Zie deze resolutie in bijlage II.

Eerstelijk: Te bepalen dat aan den Algemeenen Secretaris nog zal worden toegevoegd een secretaris van het Gouvernement, op een tractement van (f 800) *acht honderd Gulden* 's maands, die hoofdzakelijk zal belast worden met hetgeen de inlandsche zaken betreft;

Ten tweede: Voor den Secretaris van het Gouvernement voor de inlandsche zaken te arresteren, de provisionele instructie te vinden in het daartoe bestemde receuil onder N° 9:

Ten derde: Te benoemen en aan te stellen, gelijk wordt benoemd en aangesteld bij deze, tot secretaris van het Gouvernement voor de inlandsche zaken, den kapitein *Elout* aide de camp van den Gouverneur Generaal, en zulks, ten aanzien van de uitbetaling van deszelfs tractement, onder de bepalingen voorkomende bij het besluit van Kommissarissen Generaal van den 24 Maart 1818 N° 8 (Staatsblad N° 19).

Extract enz

Het in art. 3 bedoelde staatsblad, stelde vast: "dat militaire officieren, met de waarneming van civile posten belast wordende, hunne militaire tractementen op de gewone wijze zullen blijven ontvangen, en dat hun uit de civile kas alleen zal worden uitgereikt, het verschil tusschen hunne militaire en civile bezoldiging, met uitzondering van bijzondere gevallen, waarin andere bepalingen zullen worden noodig geacht". De bepaling verviel bij art. 56 van het Algemeen reglement van administratie voor de Landmagt in Nederlandsch-Indie", een reglement wel vastgesteld bij Stbl. 1831 N° 56, doch "afzonderlijk gedrukt en afgeleverd".

BIJLAGE II, behoorende bij de noot 1 op bl. 213: Resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade d.d. 3 Juni 1819 N° 2, *aangaande slechte vertaling van contracten met Borneosche vorsten:*

Nader in deliberatie gebragt zijnde de contracten door den Commissaris Nahuys gesloten met de vorsten van Pontianak, Mampauwa en Sambas, bij de resolutie van den 14 Mei jl. N° 6 art. 3 gehouden in advies, is in aanmerking genomen dat die contracten over het algemeen doelmatige bepalingen bevatten en mitsdien zouden kunnen worden goedgekeurd.

Dat echter uit eene vergelijking van den Maleidschen met den Nederlandschen tekst is gebleken dat in den eersten zeer vele afwijkingen zijn, zoo zelfs dat eenige artikelen eene geheel verschillende meening hebben verkregen.

Dat het daarom noodzakelijk is, dat eene getrouwere redactie dier contracten in de Maleidsche taal vervaardigd, en op nieuw aan de vorsten ter onderteekening aangeboden worden.

Dat bij die gelegenheid de contracten met de vorsten van Pontianak en Mampauwa zouden kunnen worden vermeerderd met de daarin ontbrekende bepaling dat alle verminkende straffen voortaan zullen zijn afgeschaft.

Is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk: De door den Commissaris Nahuys op den 12 en 16 January en 3 februari dezes jaars geslotene contracten met de vorsten van Pontianak, Mampauwa en Sambas te approberen.... onder bepaling echter:

a. Dat uithoofde van de onnaauwkeurigheid der Maleidsche vertaling welke daarvan in der tijd is gemaakt, en door de vorsten onderteekend, eene verbeterde maleidsche redactie dier contracten aan de Vorsten ter teekening zal worden aangeboden, bij wijze van renovatie van het met den Majoor Nahuys gecontracteerde;

b. Dat bij gelegenheid dier renovatie de contracten met de rijken van Pontianak en Mampauwa zullen worden vermeerderd, met de bepaling dat alle verminkende straffen voortaan zullen zijn afgeschaft;

c. Dat nadat dit gerenoveerde contract zal zijn onderteekend en gezegeld het zelve ter finale ratificatie aan de regeering zal worden opgezonden, zullende als dan ook tevens worden terug gezonden de door den Majoor Nahuys geslotene contracten, welke door dit latere stuk zullen vervallen.

Ten tweede: [Aan de Residenten van Pontianak en van Sambas wordt opgedragen het noodige te verrichten, waartoe zij verbeterde vertalingen van Commissaris Nahuys zullen ontvangen].

Ten derde: [Brief aan het Ministerie van Koloniën].

Extract enz.

BIJLAGE III, behoorende tot de noot 1 op bl. 188: Resolutie van den Gouverneur-Generaal in Rade d.d. 31 October 1820 N° 12, *over de samenstelling van een Maleisch-Nederlandsch en Nederlandsch-Maleisch woordenboek:*

Gelezen eene missive van den Directeur tot de zaken van Landbouw, Kunsten en Wetenschappen, d.d. 27 dezer N° 789, daarbij in substantie voordragende, om de aanwezige vruchten van den arbeid die in vroegere en latere jaren door kundige mannen is besteed, aan de beoefening der Maleidsche taal, als nu tot een geheel te doen

brengen, door het zamenstellen van een Woordenboek van die taal, geschikt om door den druk te worden uitgegeven.

En hierop gedelibireerd zijnde, is in aanmerking genomen, dat het uitgebreide nut hetwelk door de verkrijging van een volledig Maleidsch-Nederlandsch woordenboek zal worden bereikt, aan de regering de verpligting oplegt, om dat werk, door eene krachtige ondersteuning harerzijds, tot stand te doen brengen.

Dat zij dit ook verschuldigd is, aan de nagedachtenis dergenen, die zich in vroegere en latere tijden op de kennis der Maleidsche taal en op de verspreiding van die kennis onder de Europische bevolking hebben toegelegd, en wier lettervruchten, zonder de tusschenkomst van het Gouvernement, welligt geheel zouden verloren gaan.

En eindelijk dat het tegenwoordige tijdstip als allezins gunstig mag worden beschouwd, om de zamenstelling van een zoodanig woordenboek te doen gevolg nemen, door het aanwezen van verscheidene personen die met de daartoe noodige kennissen zijn uitgerust en reeds voorloopig hunne genegenheid hebben betuigd tot eenen zoo algemeen nuttigen arbeid.

Zoo is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk. Te bepalen, dat onverwijld door eene Commissie van deskundigen zal worden te zamengesteld, een Maleidsch-Nederduitsch en Nederduitsch-Maleidsch woordenboek, geschikt om door den druk te worden uitgegeven, aan welke Commissie zal worden afgegeven om daarvan het noodig gebruik te maken, het door het Gouvernement ingekochte handschrift van een Maleidsch-Nederduitsch woordenboek, door wijlen den heer *Zomerdyk* te Batavia nagelaten, en wijders de manuscripten van wijlen de heeren *P. van der Vorm, M. Leydekker* en *G. H. Werndy*, mitsgaders zoodanige inlandsche en andere manuscripten, ten oogmerk dienstig, als nog in de archieven, dan wel in de verzameling van het Bataviasche Genootschap, mogten aanwezig zijn.

Ten Tweede. Te bepalen, dat de voormelde Commissie vrijheid zal hebben, om aan den Gouverneur Generaal zoodanige voordragten te doen, als zij zal noodig achten, zoo ter bevordering van hare werkzaamheden als tot spoedige voleindiging van haren arbeid.

Ten Derde. Tot leden der voormelde Commissie te benoemen, den kapitein aide de camp *C. P. J. Elout* secretaris van het Gouvernement, voor het Departement der inlandsche zaken;

Den WelEeerwaarden Heer *D. Lenting*, Predikant en Schoolopziener te Samarang;

en den Heer *A. Koek*, secunde te Malakka.

En tot Secretaris der Commissie den Elève voor de inlandsche talen *C. van Angelbeek.*

Ten Vierde, Den Secunde te Malacca *Koek* aan te schrijven, om zich bij de eerste gelegenheid naar Java te begeven, ten einde zich met de

overige leden der Commissie, over de haar opgedragen arbeid te verstaan.

Ten Vijfde. Deze resolutie bij missive van heden N° 210 te brengen ter kennis van het Ministerie der Koloniën in Nederland, met verzoek, dat eene opgave moge gedaan worden van de nog aldaar aanhanden zijnde middelen tot het drukken van het onderwerpelijke woordenboek, opdat na eene beoordeeling van de middelen door deskundigen hier te lande zoude kunnen beslist worden, *waar* en *hoedanig* hetzelve zoude behoeven te worden in druk gebragt.

Extract enz.

INHOUDSOPGAVE.

— —

DE VERHOUDING VAN HET OUDJAVAANSCHE UDYOGAPARWA TOT ZIJN SANSKṚT-ORIGINEEL.

DOOR Dr. H. H. JUYNBOLL.

De Oudjavaansche paraphrase van het Udyogaparwa of vijfde boek van het Mahâbhârata is blijkens de taal even oud als de vertaling van het Âdi-, Wirâṭa- en Bhîṣmaparwa en ouder dan die der vier laatste parwa's, die waarschijnlijk vertaald zijn in een tijd, toen de taal reeds tot het Middeljavaansch begon te naderen.

Voor eene volledige tekstuitgave is het Udyogaparwa niet geschikt, daar dit parwa, zooals Dr. van der Tuuk reeds opmerkte (Journ. R. As. Soc. XIII, 48 en Kawi-Bal. Wdb. I, 170, s. v. Udyoga), het meest corrupte van alle parwa's en vol lacunen is, terwijl bovendien het begin en het slot ontbreken.

Toch kan het nuttig zijn, door vergelijking met den Sanskṛt-tekst vast te stellen, in welke verhouding de Oudjavaansche vertaling tot zijn origineel staat. Het meest geschikte middel hiertoe is de vergelijking der talrijke aangehaalde Sanskṛt-verzen in de O. Jav. bewerking met die van den Sanskṛt-tekst. Hoewel deze verzen, evenals in het Âdi- en Wirâṭaparwa gewoonlijk zeer verbasterd zijn, ben ik er toch in geslaagd, al deze citaten in de Calcutta-editie van den Sanskṛt-tekst terug te vinden.

Bij de vergelijking hebben wij het goede lontarhandschrift 959ª van het Bataviaasch Genootschap, beschreven als cod. MCCXVI in deel II van mijn Supplement op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. der Leidsche Universiteitsbibliotheek (pag. 155) tot grondslag genomen. Dit HS., dat in 1747 Çâka = 1825 A.D. geschreven is, zal verder met J aangeduid worden, terwijl wij de Calcutta-uitgave van den Sanskṛt-tekst kortheidshalve S zullen noemen. De cijfers, gevoegd bij J hebben betrekking op de palmbladen van cod. 959ª, die van S op de verzen van de Calcutta-editie.

In het vervolg zullen wij op de verbasterde aanhalingen de tegenwoordige lezing laten volgen en daarna de Oudjav. vertaling met eene Nederlandsche overzetting, voor zoover die

mogelijk is met het oog op den tegenwoordigen stand der kennis van het Oudjavaansch.

Blijkens cod. 5020 van de Lombok-collectie ontbreken in cod. 959*a*, evenals in cod. 3736 (van de verzameling van dr. van der Tuuk) en in cod. 5028 (van de Lombok-collectie), in het begin de lettergrepen yadya. Hierop volgt: (yadya)pin tunggala kawitanya, tathâpi amogha dudû prawṛtinya; en daarna: phalaphalawati sakâ yatekasmin wanasyato = S. 43*b*: phalâphalawatì çâkhe yathaikasmin wanaspatau. J. kadyangga ning pang ning kayu-kayu, hanâwwah hana tan pawwah: «evenals de takken der boomen, er zijn er met vruchten en er zijn er zonder vruchten». In mijn proefschrift (Drie boeken van het O.-Jav. Mahâbhârata, p. 17) wees ik er reeds op, dat deze O.-Jav. woorden de vertaling bevatten van çloka 43*b* van den Sanskṛttekst (het cijfer 48*b* daar is een drukfout).

J. fol. 2, r. 4: Pûrwwañ câbhigataṁ santo bhajante pûrwwacâriṇa(ḥ),
twañ ca çreṣṭhatamo loke satamadhye Janarddhanaḥ = S. 142: °satâm adya Janârddana.

J. ikâ sang mahâpuruṣa ngaran ira, asing rumuhuṇ ḍatang pwa rakwa pinaritrâṇa nira, mahârâja pwa ya ta, prasiddha wiçeṣa ning sajjana ngke ring loka: «hij, die een groot man heet, helpt dengene, die het eerst komt, en gij, vorst, zijt gebleken de voortreffelijkste der goede menschen hier in de wereld te zijn.»

J. fol. a, 3, r. 2. Tawa pûrwwaṁ bhigamânât pûrwwaṁ câpyasya darçanât,
sahâryyam ubhayor ewa karisyami Suyodhanaḥ.

S. 145: tawa pûrbbâbhigamanât ..... sahâyyam ubhayor ewa kariṣyâmi Suyodhana.

J. rahadyan sanghulun kalih, kapwâropana ni nghulun, phala ning rumuhuṇ ḍatĕng, mwang priya ning rumuhun katon: «gij beiden zult door mij geholpen worden, als belooning voor het eerste komen en ter wille van het eerst gezien worden». Kṛṣṇa zegt deze woorden tot Arjuna en tot Duryodhana, die beiden zijn hulp komen inroepen: Arjuna is n.l. het eerst door Kṛṣṇa gezien, terwijl Duryodhana het eerst gekomen is.

J. fol. 4, r. 2: Tatra pâlyo'rjjuno râjan yadi matpriyam icchasi,
tejowaddhaçwa te kâryyaḥ Soter asmat priyawahaḥ.

S. 215: .... tejobadhaçca ..... Sauter asmaj jayâwahaḥ.

J. anuratsanàk iking Dhanañjaya de ni bapa ni nghulun, yan hanâsih rahadyan sanghulun ing pinakanghulun, ngĕntyakĕnta kaçaktin i Karṇṇa, samàrgganya pĕjaha tah, iṣṭa prayojana parameçwara: Dhanañjaya, mijn kind hier, moet beschermd worden door mijn vader, wanneer gij mij genegen zijt, maak een einde aan de macht van Karṇa, opdat hij sterve, dat is de wensch en het doel van den vorst .

In het begin is de O.J. tekst corrupt; waarschijnlijk moet men lezen: anu rakṣan anak. De *t* en *k* worden n.l. dikwijls verward, omdat zij in het oude schrift veel op elkaar gelijken. In elk geval is de corrupte uitdrukking de vertaling van pàlya = moet beschermd worden, te beschermen.

J. fol. 4, r. 3. Jaṭàsuràt parikleçaḥ Ticcatañca mahàdyute,
Dropadyâpigatan duḥkaṁ Damayantya mahâçubhaṁ.

S. 223: .... Kicakàc ca mahàdyute, Draupadyâ' dhigataṁ sarwwaṁ Damayantyà yathâ' çubham.

J. muwah kalaranta ri kâla ning daitya Jaṭàsuracarita, mwang ri kàla ning Kîcakacarita, kadi sang Damayanti juga sira: En uw leed tijdens de geschiedenis van den daemon Jaṭàsura en tijdens de geschiedenis van Kìcaka was even groot als dat van Damayantì.

Jaṭâsura was een daemon, die zich als een brahmaan vermomde en Yudhiṣṭhira, Sahadewa, Nakula en Draupadì wegvoerde. Hij werd door Bhìma gedood [1]. De geschiedenis, hoe Kìcaka door Bhìma gedood werd, omdat hij Draupadì wilde verleiden, is in het Wiràṭaparwa uitvoerig verhaald [2]. Damayantì is de hoofdpersoon van de bekende Nala-episode in het Mahàbhàrata.

J. fol. a. 5, r. 1: Twaṣṭà prajàpatir hy àsîd dewaçreṣṭho mahàtapâḥ,
sa putrâṁ cetrìçiracam Indrohakàlasṛjat.

S. 229: .... sa putraṁ wai Triçirasam Indradrohàt kilàsṛjat.

J. ngûnì ring àsìtkàla bhaṭàra Twaṣṭà Prajàpati manghanàkén tapa, makahetu ìrṣyà nira ri sang hyang Indra, masamàhita ta sira, mijil ta ng anak sake jñâna nira, daitya si Triçirah rakwa ngaranya: Vroeger in ouden tijd verrichtte god Twaṣṭà, de

[1] Deze episode van het Mahâbhârata heet Jaṭâsurawadha. Zie Wanaparwa, vers 11451 –11523 der Calcutta-editie.
[2] Zie pag. 23—41 van mijne uitgave van het O.Jav. Wiràṭaparwa.

Schepper, ascese; uit afgunst op god Indra, concentreerde hij zijne gedachten en uit zijne mijmering ontstond een zoon, die de daemon Triçiraḥ werd genoemd.

Hier begint de mythe van Nahuṣa, die uitvoerig behandeld is door prof. Speyer in de Actes du 6e congrès international des Orientalistes, section aryenne, p. 81—121.

J. fol. 6, r. 2. Tataḥ prabhṛti lokasya jṛmbhikâ prâṇa-
saṁçritaḥ = S. 283*b* .... saṁçritâ.

J. irikâ ta tambe ning rât kabeh yatna mĕgöng prâṇa ri kâla ning angwab: «dat was het begin ervan, dat de geheele wereld trachtte den adem in te houden tijdens het gapen.

J. fol. 6, r. 4. Twaṁ prasus sarwwadewânâṁ twaṁ
hi dewa sahadewaṁ,
twaṁ ya sarwwam idang kṛtaṁ sarwwadewanamas-
kṛtaṁ.

S. 298: twaṁ prabhuḥ .... twayâ sarwwam idaṁ tataṁ,
twaṁ hi dewo mahâdewaḥ sarwwalokanamaskṛtaḥ.

Dit Sanskṛt-vers is niet vertaald in den Oudjavaanschen tekst.

J. fol. a. 7, r. 3: Sak(h)yaṁ bhawatu te Wṛtra Çakreṇa
saha nityadâ,
awâpsyasi suk(h)am twañca Gakralokamwapunkalân =
S. 309*b* en 310*a*: .... Çakralokâṁç ca çâçwatân.

J. Samitrâ ta kita lâwan sang hyang Indra nityasa, marya werâ paḍâsiha, umuktya ng swarggalokawibhâwa: «sluit vriendschap met god Indra voor altijd, dan zal uwe vijandschap ophouden en zult gij elkaar liefhebben, en zult gij de macht van de hemelwereld genieten.»

J. fol. a. 7, r. 4: Na çuṣkeṇa na candreṇa na sâstrana
na bajreṇa,
nasmanenâwa dâruṇa na diwa na niçaṁ tadâ.

S. 320: .... cârdreṇa nâçmanâ na ca dâruṇâ, na ça-
streṇa na câstreṇa na diwâ na tathâ niçi.

J. tan wastw acat matyana nghulun, tan ajer, tan ing watu, tan kayu-kayu, tan sañjata, tan bajra, tan pĕjaheng rahineng wĕngi: «geen droog voorwerp zal mij dooden, geen vloeibaar voorwerp, geen steen, geen hout, geen wapen, geen bliksemschicht, ik zal niet 's nachts en niet overdag sterven.

In de O.-Jav. vertaling leze men asat in plaats van acat, want het is de vertaling van Skr. çuṣka (droog).

J. fol. 8, r. 2: Indrasya mahiṣî dewì kasmân mânopatiṣṭati,
aham Indràstrî dewinaṁ lokanañcataweçwaraḥ.

S. 359: .... mâṁ nopatiṣṭhati, aham Indro'smi dewânâṁ lokânâñca tatheçwaraḥ.

J. taha strì sang hyang Indra kĕteka dewì Çaci, apa tika tan kabhukti de ni nghulun? Nghulun prasiddha Indra pagĕh pinakaprabhunta: de gemalin van god Indra, dewì Çacî, waarom is die niet door mij tot vrouw genomen? Ik ben toch blijkbaar Indra en vast als uw vorst aangesteld.»

J. fol. 10, r. 1: Icchâmi twâṁ ahaṁ jñanaṁ ka twam wruhi maranane = S. 429*b*: .... jñâtuṁ kà twaṁ brûhi warânane.

J. Sàjñâ mahâdewì kamung dewatâ, angapa ta kita kàsihana nghulun warahĕn ahyun wruha nghulun ri kita: «met uw verlof, godin, hoe zijt gij genoemd, deel mij dit mede, ik wensch u te leeren kennen.»

De vertaling van angapa ta kita kâsihana door: «hoe zijt gij genoemd» steunt op den Skr.-tekst, waar eenvoudig staat: ik wensch u te leeren kennen, zeg mij, wie gij zijt, o schoone.»

J fol. a, 12, r. 1: Adbhyo'gniḥ brâhmàta kṣatriḥ açmato laham utwitwaṁ,
tewâṁ sârwwagataḥ tejaḥ swasa yonisu çasyati.

S. 482: .... 'gnir brahmataḥ kṣatram açmano loham utthitaṁ,
teṣâṁ sarwwatragan tejaḥ swâsu yoniṣu çâmyati.

J. ikang apuy ngaranya ring wwai sangkâ nikâ ngûni, mangkana ng kṣatriya, bràhmaṇa pinakamûlasangkânya, ikang wĕsi wungkal sangkâ nika n hana, ikâ ta kabeh, tan apilih kawĕnang nikâ kaçaktin ikà, yapwan ri sangkânya paranya, paḍĕm juga tanpasâra: «het vuur is vroeger uit het water ontstaan, evenzoo hebben de kṣatriya's hun ontstaan en oorsprong te danken aan de Brahmanen, het ijzer is uit steen ontstaan; de macht van dat alles, onverschillig wat, wordt overwonnen, wanneer het naar zijn oorsprong gaat, dan wordt het uitgedoofd en krachteloos.»

J. fol. a, 12, r. 3: Swayoni bhajate sârwwaṁ wiçaswâpo' wiçangkâtaḥ = S. 490*a*: swayoniṁ bhajate sarwwo wiçaswâpo' wiçangkitaḥ.

J. ikang sarwwabhawâ kabeh, tan hana hale nikâ sewitan çaçangkanya, haywa ta kita sandehanta mareng dalĕm ning wwai: „alle wezens varen er wel bij, hun plaats van oorsprong te bezoeken, aarzel dus niet, om in het water te gaan.”

In de Oudjav. vertaling staat eigenlijk: het schaadt hen niet (hale = anghala + *i*). Çaçangkanya is blijkbaar eene verkeerde schrijfwijze voor sangkanya, misschien ontstaan onder invloed van het woord awiçangkitaḥ (zonder aarzelen) in den Skr.-tekst, wellicht ook eenvoudig eene wanspelling.

J. fol. 12, r. 3: Diṣṭyâ bhàwantim pagyami matâraṁ Balasûdana,
diṣṭyâ ca Nahuṣongkraṣṭaḥ dewarâjyât Purandara.

S. 523*a* en 522*b*: .... hatàriṁ paçyâmi bhawantaṁ .... Nahuṣo bhraṣṭo daiwarâjyât.....

In den Sanskṛt-tekst is de volgorde dezer beide regels omgekeerd.

J. Sâjñâ hyang Indra, atyanta noha ni nghulun, an ton kita jayaçatru, an tĕlas umatìkang daitya Triçirah, lâwan ikang daitya si Wṛtta, tan sipi kasukan i nghulun, kunang mangdadyakĕn paripûrṇṇa ning inak âmbĕk, ri denyan bhraṣṭa sangkeng kendran ikang Nahuṣa juga: „met uw verlof, god Indra! Ik ben zeer voldaan, ziende dat gij uwe vijanden overwonnen hebt; dat de daemon Triçiraḥ en de daemon Wṛtra gesneuveld zijn, niet gering is mijne vreugde daarover, doch het schenkt mij volkomen bevrediging, dat ook Nahuṣa uit Indra's hemel verdreven is.”

Het begin van deze vertaling is eigenlijk de vertolking van vers 522*a* van den Skr.-tekst.

J. fol. a, 13, r. 3: Tenâbhûd watatejaçwa niçrîkaçca Çacipate = S. 533*a*: .... dhatatejàçca niḥçrìkaçca mahîpatiḥ.

J. tatan adwa hilang ta lakṣminya, dumadak alĕk awĕnĕs: „niet lang daarna verdween zijn glans, verminderde en verbleekte”.

J. fol. 13, r. 1: Triwiṣṭapaṁ prapadyaswa mahi lokan Çacîpate,
jitendriyo jitâmitraḥ stûyamâno maharṣibhiḥ.

S. 538*b* en 539*a*: tripiṣṭapaṁ.... pâhi lokân.... jitâmitras....

J. tulih ta kamung hyang Indra ri kahyanganta, muwah rakṣan ikang swarggaloka, apan iku ya phala ning jitendriya, amoghâlah samusuhta, sanghulun kabeh agya maripûjâ rahadyan sanghulun: „Keer gij terug naar uw hemel, god Indra, bescherm weder de hemelwereld, want dat is de belooning voor het bedwingen uwer zintuigen, immers al uwe vijanden zijn overwonnen, wij allen haasten ons, om u te prijzen."

J. fol. 13, r. 4: Ekàn duḥkam anuprâptam Indraṇaṁ saha bâryyaya,
ajñatawâçaç ca kṛtaḥ çatruṇantakaṁ watrya.

S. 553: Ewaṁ duḥkham.. Indreṇa.. bhâryyayâ, ajñâtawâsaçca.. çatrûṇâṁ badhakàngkṣayâ.

J. ndâ nahan ta lwir sang hyang Indra pamanggihakĕn lara magöng, mwang dewî nira, hatur samangkana ta parameçwara, tĕmwakĕn ikâ panusupan ing alas, makahetu çatrubañcaṇa: „Zoo geschiedde het, dat god Indra groot leed ondervond, met zijne gemalin, in overeenstemming met hetgeen Uwe majesteit te beurt viel, die zich in het woud moest verschuilen, ten gevolge van het bedrog van uw vijand.

In de O. Jav. vertaling leze men: an of *n* pamanggihakĕn. De vertaling van ajñâtawâsa (wiens woonplaats onbekend is) door panusupan ing alas (het binnensluipen in het bosch) is wel wat al te vrij.

J. fol. a, 14, r. 2: Ya idan hiyataḥ paṭet sapretyeha ca modate.

S. 562: (âkhyânam Indrawijayaṁ) ya idaṁ niyataḥ paṭhet,
(dhûtapâpmâ jitaswargaḥ) paratreha ca modate.

J. yâwat tapwa ikang wwang agĕlĕm maceking âkyâna Indrawijaya, byakta ya mangguha ng suka ring ihatra paratra: „Als iemand dit verhaal van Indra's overwinning wil lezen, zal hij zeker in deze wereld en hiernamaals geluk ondervinden."

Hiermede eindigt deze episode en ook dit gedeelte van het Udyogaparwa, dat SENODYOGAPARWA [1] heet. De eerste 602

[1] Vgl. over den inhoud van deze afdeeling van het Udyogaparwa: Holtzmann. Die neunzehn Bücher des Mahābhārata. II, pag. 103—104.

verzen van den Sanskṛttekst komen dus overeen met iets meer dan 13 folia van de Oudjav. vertaling. Thans volgt het

SAÑJAYAYÂNAPARWA.

J. fol. a, 14, r. 3: Dhṛtarâṣṭraçca Pâṇḍaçca sutew ekasya wiçruto,
tayoḥ sâmanan drawiṇaṁ pekâtan nâtra sangçayaḥ.

S. 606: .... Pâṇḍuç ca sutâw .... wiçrutau, ... samânaṁ .... paitṛkaṁ....

J. sâjñâ haji, tunggal kĕta haji rahadyan sanghulun mwang mahâràja Pâṇḍu, prasiddhânak ning wwang sasiki, dṛwya rahadyan sanghulun kaliliran kapwa kinalihan ora kinapakṣapâtâkĕn ring swacitta: "Met uw verlof, vorst. Uwe Majesteit staat immers gelijk met vorst Pâṇḍu; het is bekend, dat gij beiden de zonen zijt van één persoon. De door u geërfde bezittingen moeten in tweeën verdeeld worden, daaraan behoeft gij niet te twijfelen in uw hart.

Het woord kinapakṣapâtâkĕn in de O. Jav. vertaling (stam pakṣapâta) is hier de vertaling van Skr. sangçayaḥ = twijfel, aarzeling. Op zich zelf beteekent pakṣapâta «partijdigheid».

J. fol. 14, r. 1: Na hi te wigrahaṁ wîrâḥ kurwwanti Kurubhiḥ saha,
awinâçena lokasya takṣante Pâṇḍawaḥ swakaṁ.

S. 616: .... kângkṣante Pâṇḍawâḥ swakaṁ.

J. tan hana jugâhyun sang Pàṇḍawâpranga lâwan sang Korawa, apan ahyun ikâ swasthâ nikang jagat: «De Pâṇḍawa's verlangen niet te strijden met de Kaurawa's, want zij streven er naar, dat het de wereld wel ga».

J. fol. 15, r. 4: Latâ iwa Dhṛtarâṣṭra salaḥ Sañjaya Pâṇḍawâḥ,
na latâ warddhate waṣu anaçrìtya mahâdruma.

S. 864: Latàdharmà Dhârttaràṣṭrâḥ çâlâḥ .... jàtu mahâdrumam anâçritâ.

J. Sang Korawa kângkĕn udwad, sang Pâṇḍawa sàkṣât çâlawṛkṣa, tapwa rambat ta ring wṛkṣa ikang udwad, toh ring kapana tikang wṛdya sulurnya: «De Kaurawa's zijn te beschouwen als een woekerplant, de Pâṇḍawa's als een çâlaboom. Als een woekerplant niet tegen een boom opklimt, hoe zouden dan hare loten kunnen groeien?

In den Skr.tekst staat in plaats van deze vraag: geen woekerplant groeit ooit zonder zich te slingeren om een grooten boom.

Op fol. 16 van de O. J. vertaling begint reeds het Prajâgaraparwa. De 367 verzen van den Skr.-tekst van het Sañjayayânaparwa komen overeen met 2½ palmbladen der O. Jav. vertaling.[1]

PRAJÂGARAPARWA.

J. fol. 16, r. 4: Abhiyuktaṁ balawatâ durbbalaṁ hînasâdhanaṁ,
hṛtaswang kâminañ coraṁ awisanti prajâgaraṁ.

S. 983: .... hṛtaswaṁ kâminaṁ cauram âwiçanti prajâgarâḥ.

J. Samangkâ lwir ning tar kĕneng turû: mawirodha lâwan wwang mahâçakti, mwang malara kunang, wwang daridra, wwang kelang-ilangan dṛwya, ya tan mangkana sĕḍĕng mapahyunan, maling kunang, salwir nikâ tar kĕneng turû: «Aldus zijn de personen, die niet kunnen slapen: zij die in strijd zijn met machtigen, en zieken en armen en lieden, wier bezittingen gestolen zijn, of anders lieden, die verliefd zijn, en dieven, zij allen kunnen niet slapen.»

De woorden: ya tan mangkana sĕḍĕng mapahyunan» zijn mij niet duidelijk. Zij bevatten eene vertaling van Skr. kâminaṁ (minnaar).

J. fol. a. 17, r. 3: Niṣewate praçântani nindatani na sewate.
anâṣṭikaṁ çaddhadhânaṁ etat paṇḍitalakṣaṇaṁ.

S. 991: .... praçastâni ninditâni...., anâstikaḥ çraddadhâna....

J. gumawayakna prasiddha kinonakĕn ing çâstra, tar gawaya wastu kinelikan, tan pakâmbĕka ng nâstika, makângĕn-angĕna karuṇika, yekâ lakṣaṇa ning paṇḍita ngaranya: «verricht hetgeen stellig wordt voorgeschreven in de geschriften, verricht geen dingen, die afgekeurd worden, wees niet atheïstisch gezind, doch medelijdend, dat zijn de kenteekenen van een wijze.

Alle vormen, die in de O.-Jav. vertaling in den Conjunctief of Jussief staan, hebben in den Skr.-tekst den Indicatief-vorm. Wij zouden ze het best vertalen door een Infinitief.

[1] Zie over den inhoud van het Sañjayavânaparwa Holtzmann o. c. p. 104—106.

J. fol. a, 17, r. 4: Na hṛṣyaty âtmasammanaḥ nâwamâne pyayanata,
Gânggo hrada bhawakṣobhyaḥ yaḥ sa paṇḍita ucyate.
S. 996: .... sammâne .... na tapyate, ... iwâkṣobhyo. ..

J. tan agiranga yan hanângastawa, tan alarâ yan hanâñale, kadi lwir ni wwe ning Ganggâ tapwa tar kĕneng lĕtuh lwir ning pinaṇḍita mangkana: verheug u niet, wanneer er iemand is, die u prijst, bedroef u niet, als er iemand is, die u minacht, evenals het water van den Ganges niet verontreinigd kan worden, zoo is het gedrag van een wijze.

De O.-Jav. vertaling tar kĕnang lĕtuh (niet vatbaar voor verontreiniging) is onjuist. In den Skr.-tekst staat hier akṣobhya (onwrikbaar).

J. fol. 17, r. 1: Çrutaṁ prajñânugaṁ yasya prajñâ yasya çrutânugâ,
asambhinnâryyamaryyâdaṁ pâṇḍitakyaṁ labheta saḥ.
S. 999: .... prajñâ caiwa ...., asambhinnâryyamaryyâdaḥ paṇḍitâkhyâṁ ....

J. hana wwang sawawa ni buddhinya pinakâjinya, sawawa nikâjinya pinakabuddhinya, gĕgönya ta mâryyada sang sajjana, yekâ wastu sinĕnggah paṇḍita: iemand, wiens leer in overeenstemming is met zijn verstand en wiens verstand in overeenstemming is met zijn leer, die zich houdt aan de leefregels van goede menschen, die wordt met recht een wijze genoemd.

J. fol. 17, r. 2: Açrutaç ca samunâddhâḥ daridraç ca mahâtmanâḥ,
adharççakârmmane prepsuḥ mûḍha ity ucyate wudheḥ.
S. 1000: .... samunnaddho .... mahâmanâḥ, arthâṁç câkarmmaṇâ prepsur .... budhaiḥ.

J. hanâhangkâra tar wruh angaji, hana daridra makâmbĕk wîra, hana tan ahyun ri phala tan mahyuna damĕlnya, yekâ prasiddha mûḍha ling sang wruh: er zijn zelfzuchtige lieden, die niet bekend zijn met de geschriften, er zijn armen, die een heldhaftige inborst hebben, er zijn er, die geen begeerte koesteren naar belooning en die niet willen werken, dat zijn blijkbaar dwazen, zeggen de wijzen. Onmiddellijk daarop volgt:

J. fol. 17, r. 2: Akâmân tamânati yaḥ kamyanañ ca paridwiṣan,
balawânkañca ye taṣṭi tam âhu mûḍhacetasan.

S. 1002: .... kâmayati .... kâmayânân parityajet, balawantañ ca yo dweṣṭi .... âhur mûḍhacetasaṁ.

J. hanâhyun ring wastu kinelikan, tan ahyun ing prasiddha kinahyunan. uminda sang mahâçakti, lwir ning mûḍha tikâ rakwa: er zijn lieden, die behagen scheppen in onaangename zaken, en geen behagen scheppen in algemeen geliefde dingen en die machtigen berispen, dat is de handelwijze van een dwaas.

In de O.-Jav. vertaling leze men voor uminda: numinda (berispen), daar het de vertaling is van Skr. dweṣṭi (haten).

J. fol. 17, r. 3: Paraṁ kṣapari doṣeṇa warttamânaḥ swayan tathâ,

yaç ca krudhyaty aniçaçca ça tu mûḍhatamo naraḥ.

S. 1007: .... kṣipati .... anîçânaḥ sa ca ...,

J. hana humalâkĕn ikang wwang len, dumûṣanâkĕn ikang prasiddha pinakadoṣanya, hana tâgĕlĕng ri tan saka ya wĕnang kagĕlĕngana ya, mûḍha ta ngaran ing mangkana: er zijn lieden, die andere menschen voor slecht verklaren en hun de schuld geven van hetgeen blijkbaar hun eigen schuld is, en er zijn lieden, die vertoornd zijn op menschen, die niet verdienen, dat men op hen vertoornd is, die noemt men dwazen.

J. fol. 17, r. 4: Anâhûtaḥ prawaçati apṛṣṭo bahu bhâmate,

wiswasâyati mânteṣu mûḍhacetâ narâdhamaḥ.

S. 1006: .... prawiçati .... bhâṣate, awiçwaste wiçwasiti ....

J. hana mara tan pasangkan sinyang, mwang hana lanâwarah tan tinakwanan, hana ta miçwasâwĕrö, pratyeka ning mûḍha ta nâma nikâ: er zijn lieden, die komen zonder geroepen te zijn, en er zijn lieden, die voortdurend raadgeven zonder dat men hun iets gevraagd heeft, er zijn er, die vertrouwen stellen in dronken lieden, dat heet het toppunt van domheid.

Hier was in den Skr.-tekst, dien de O.-Jav. vertaler gebruikt heeft, de volgorde der verzen anders dan in de Calcutta-uitgave. Dit blijkt ook uit het volgende citaat, dat zich onmiddellijk hierbij aansluit en dat in de Calcutta-uitgave vers 1003 is:

J. fol. a, 17[1], r. 1: Amitraṁ kurute pitraṁ mitra dweṣṭi hinasti ca,

karmma cârasate dṛṣṭaṁ tam âhuḥ mûḍhacetanaṁ.

[1] In cod. 959a is aan twee opeenvolgende palmbladen het nummer 17 gegeven.

S. 1003: .... mitraṁ mitraṁ...., cârabhate duṣṭaṁ.... âhur mûḍhacetasaṁ.

J. hana wwang umitra musuhnya, ikang pinakamusuh mitranya, ikang kâryyâhayu tan lâgi tan gawayakĕnya, paramârtha ning mûḍha padum nikâ: «er zijn lieden, die hunne vijanden vriendelijk behandelen, die hunne vrienden als vijanden beschouwen, die goede daden gewoonlijk(?) niet verrichten, hun deel is het non plus ultra van domheid.»

De woorden tan lâgi in de O.-Jav. vertaling zijn mij niet duidelijk. Lagi heteekent gewoonlijk «vroeger». In het Skr. staat eenvoudig: en wie een slechte daad verricht.

J. fol. a, 17, r. 3: Bhakṣyottamapraticchannaṁ makṣyo watîsam âyasaṁ,
rupabhite gramasate nânuwandham apekṣate.

S. 1106: .... matsyo waḍiçam ...., lobhâbhipâtî grasate ....

J. ikang iwak naya, sahasâ ya umĕlö iking bibit wĕsi, tan katon ikâ dening mangsabhaksya, kewala kâkarṣaṇa deni rûpanya: «de naya-visch slikt haastig een ijzeren hengelhaak in, dien hij niet ziet in zijne gulzigheid, alleen aangetrokken door zijn uiterlijk.»

Welke vischsoort door naya wordt aangeduid, is mij onbekend. In het Skr. staat alleen matsyo (visch). Het laatste gedeelte van de O.-J. vertaling staat niet in den Skr.-tekst, maar is misschien ontstaan uit de verkeerde lezing rupabhite voor lobhâbhipâtî (begeerig er op aanvliegende).

J. fol. a, 17, r. 4. Wanaspatir apatwani phalâni prawinoti yaḥ,
sa nâpnoti rasan tebhyo jiwan tasya winaçyati.

S. 1108: wanaspater apakwâni.... pracinoti.... wîjaṁ câsya....

J. hana ta wwang agyâwarĕga, malap wwah ning kayu tapwan matasak, pisaningu tikang rasa kapanggiha denya, haywa tânginak, mara tanpabalik wyâdhi riya, dady anggawa ya kapatin: «er zijn lieden, die zich haasten om zich te verzadigen en nog onrijpe vruchten van boomen plukken. Hoe zouden zij den smaak daarvan genieten? Laten zij niet gerust zijn, dat de ziekte niet tot hen terugkeert, tengevolge waarvan zij sterven.

J. fol. 17, r. 1: Yathâ madhu samadhate rakṣan puṣpàṇi sadpaḍa,
tadwad arthàn manuṣebhyaḥ adidyàd awihiṁsayà.

S. 1110: .... samâdatte .... ṣaḍpadaḥ .... manuṣebhya âdadyàd ....

J. kadyangga ning bhramara lolya ta ya mapûra sĕkar nikang kayu, tĕka pwa ya ring katuhan, dadi ya mukti madhu paripûrṇṇa, mangkana ta sang sajjana prabhu alap sakahyun ikang wwang, tan dadi hingsa katràsa tĕkap nira: evenals een bij zich vermaakt met de bloemen der boomen uit te zuigen, tot haar ouderdom toe, zoodat zij volop honig verzamelt, evenzoo neme een goed vorst alles wat hij van de menschen verlangt, zoodat zij niet vreezen, door hem gedeerd te worden.

Mapûra is hier blijkbaar de vertaling van madhu samàdatte (honig verzamelen) in den Skr. tekst.

J. fol. 17, r. 2: Puṣpâ puṣpaṁ wicidwiyat mûle cedaṁ wiwarjjayet,
halâkara iwârâme na yatanggàrakarakaḥ.

S. 1111: puṣpaṁ .... wicinwìta mûlacchedaṁ na kârayet, mâlâkâra.... yathânggârakàrakaḥ.

J. kadyangga nikang wwang ananĕm kĕmbang ing taman, sabarinyan pasĕkar ikang kĕmbang, ya taya n pupu ya, kintu babadĕnya, denyalambaha, pinet tatan wĕnangnya waluya, haywa ta kadi wwang adamĕl arĕng ring wukir: evenals iemand, die bloemen plant in een tuin en wanneer de bloemen bloeien, die niet plukt, doch ze uitrukt en ze vertrapt, zoodat zij niet weder kunnen opkomen, handel niet als iemand, die houtskool maakt op het gebergte!

J. fol. 17, r. 3: Yasyeṣyâ pariwitteṣu wìryye rûpe kulanwayaḥ,
sukasobhagyasatkaraḥ tasya wyadhi narantakaḥ.

S. 1135: Ya ìrṣuḥ.... rûpe bìryye kulânwaye, sukhasaubhâgyasatkàre.... wyâdhir anantakaḥ

J. ikang wwang ìrṣya ring màs ning wwang waneh, mairyya manon wìryya rûpa kawwangan kunang, athawà kimburu manon suka kasubhagan, mwang kadadin pinûjà karikà, ikang mangkana yeka tan pawyâdhi amĕngan ikà: iemand, die afgunstig is op goud van andere menschen, en jaloersch bij het zien van dapperheid en schoonheid en nakomelingschap, of afgunstig bij het

zien van vreugde en geluk en wanneer iemand geprezen wordt, zoo iemand lijdt niet aan eene voorbijgaande ziekte.

Kawwangan is hier vertaald door nakomelingschap, omdat het de vertolking is van Skr. kulânwaye (voortzetting van het geslacht).

In de O. J. vertaling schijnt tan paamĕngan 'niet voorbijgaand' te beteekenen. In het Skr. staat: diens ziekte is oneindig.

S. fol. a, 18, r. 1: Atmanamanâyasaç ca titikṣâ dharmanityatâ,
wak cewa guptâ dânañca netany antyeṣu bharate

S. 1167: Âtmajñânam anâyâsas..., wâk caiwa.... naitâny antyeṣu Bhârata.

J. haywa tan wruh mawâwaknya, tan kasakitana, manggöngakopasaman, saktâ ring dharmma, tan dangan wuwusa, wĕnanga ta gawe weweh, ikâ ta ng ulah mangkana wĕnang ikâgawe kadìrgghyâyuṣan: weet u goed te gedragen, opdat gij niet gekweld wordt, leg u toe op zachtmoedigheid en op rechtvaardigheid, laten uwe woorden niet lichtvaardig zijn, en geef geschenken. Een dergelijk gedrag is in staat, u een lang leven te verschaffen.

In het Skr. staat in het begin: leg u toe op zelfkennis. De Oudjav. vertaling heeft hier dus iets anders.

J. fol. a, 18, r. 1: Ajarwwa pratipadaswa wutreṣu satataṁ wibho,
iha kìrttiṁ parâṁ prâpa pretya swarggam awassyaçiḥ.

S. 1183: Ârjawam pratipadyaswa putreṣu.... prâpya.... awâpsyasi.

J. ikang citta bĕnĕr alilang, kapwa paḍa tĕkâmbĕkâji ri sang Pâṇḍawa, haywa wineh mawirodha mwang rânak aji sang Korawa, phala nika kapangguh yaçâtiçaya mangke, tan wurung angjanma swargga jĕmah: laat uw gemoed rechtvaardig en rein zijn, zoo zij de gemoedsgesteldheid van den vorst jegens de Pâṇḍawa's, laat niet toe, dat zij twisten met uwe kinderen, de Kaurawa's; als belooning daarvoor zult gij nu grooten roem verwerven, en ongetwijfeld later in den hemel herboren worden.

In den Sanskṛt-tekst worden de Pâṇḍawa's en Kaurawa's niet genoemd, doch staat alleen putreṣu (jegens uwe zonen).

J. fol. a, 18, r. 3: Dewadṛwyawinaçena brâhmâṇanaṁ paribhâwat,
wedasyotpadhanena ca.

S. 1285*a*; dewadrawyawinâçena en 1286*a*: brâhmaṇâ-nâṁ pari wât pariwâdâc ca.

J. kâlapan ing dewaswa, kâlapan ing dṛbya ning brâhmaṇa, mwang kaparibhâwan ing brâhmaṇa, si manayâken dewaçâstra kunang, paḍa ikâmurugakĕn dharmma: het stelen van de bezittingen der goden en van die der brahmanen en het minachten der brahmanen, of wie de goddelijke boeken vernietigt, dat alles doet de verdiensten, die men zich verworven heeft, te loor gaan.

Hier loopt het Skr.-vers in den O.Jav. tekst niet af en bovendien wijkt het sterk van de Calcutta-editie af. Zooals men ziet is de O.-Jav. vertaling hier zeer bekort, daar meer dan 100 Skr.-verzen zijn overgeslagen.

J. fol. a, 18, r. 4: Tṛṇâni bhûmir ûpakam wâk catûrjji wa paṇrta,
satâm etâni geheṣu na cchidyante kadanañca.

S. 1293: .... udakaṁ.... caturthì ca sûnṛtâ.... no'.... kadâcana.

J. gangan sagitĕs, lĕmah palungguhana, wwai ni dŏng, kapat çabda manis tar bañcana, ya tikâ tanpĕgat nityasa ikâ kapanggih ryy umah sang sajjanâhyun ing dharmma: een beetje groente, aarde om op te zitten, water van(?), ten vierde zachte, geen verraderlijke woorden, die worden onafgebroken altijd gevonden in het huis van een goed mensch, die streeft naar deugdzaamheid.

J. fol. 18, r. 2; Buddhyâ bhayaṁ praṇudati tamasa windate mahan,
gurusuçrutayâ jñânaṁ çantintyaçena widdhyate.

S. 2311: .... tapasâ bindate mahat, guruçuçruṣayâ.... çântiṁ yogena bindati.

J. kaprajñan rakwa mangilangakĕn lara ngaranya, mârgga ning pinûjâ kinabhaktyan, tapa nimitta ning amanggih jñâna wiçeṣa, bhaktya ring guru mârgga ning amanggih kopasaman, si nistṛṣṇa juga, haywa ta parameçwarâgöng tṛṣṇâ ring upabhoga, yatanyan katĕmwa çaktijñâna yâmuhara katinggalan ing lara: wijsheid, zegt men, doet leed verdwijnen en is de aanleiding,

dat men geprezen en met eerbied behandeld wordt, ascese is een middel, om voortreffelijke wijsheid te verwerven, eerbied jegens den leeraar is de weg om tot gemoedsrust te komen, evenzoo het vrij zijn van begeerte; laat de vorst niet te veel streven naar genietingen, ten einde macht en kennis te verkrijgen; deze veroorzaakt het verdwijnen van smart.›

J. fol. 18, r. 4: Sulabhâḥ puruṣâḥ loke satataṁ priyawakah,
apriyasya tu patyasya waktâ jroka caturlabhâḥ.

S. 1348: .... puruṣâ râjan .... priyawâdinaḥ, ... pathyasya .... çrotâ ca durlabhaḥ.

J. apan ikang giṇa priyambada, makweh nitya gumuṇâkĕn ing loka, kunang ikang prasiddhewĕh ikang mujarakna tan priyati n pamuhara hita juga, ngúniweh ikang rumĕngwa çabda mangkana, paḍewĕh nikâ kalih: ‹want de eigenschap van te vleien, die brengen velen altijd in praktijk in de wereld, doch hetgeen inderdaad moeielijk is, dat is het zeggen van onaangename zaken, die toch nut veroorzaken, en ook het luisteren naar dergelijke woorden, dat is beide even moeielijk.

Uit de O. J. vertaling blijkt, dat in den Skr.-tekst, dien de vertaler gebruikte, loke stond in plaats van râjan, zooals in de Calcutta-editie.

J. fol. a, 19, r. 1: Yo hi dharmma wyapâçrìtya hitwâ bhartuḥ priyâyenâ,
apriyenyaha pawyâni sa te râjân sahayakaḥ.

S. 1349: .... dharmaṁ samâçritya .... priyâpriye, apriyâṇy âha pathyâni tena râjâ sahâyawân.

J. hana wwang kewala gumĕgwa ng dharmma, tar uningâ ri tan manginakana ring prabhu, wĕnang ta yomujarakĕn ng apriya, nda hitâwasâna tĕkapnya, yeka bhukti sahâya ni kadi parameçwara: ‹er is iemand, die zich alleen aan zijn plicht houdt, zonder er op te letten, dat hij den vorst niet welgevallig zou kunnen zijn, en die zich gerechtigd acht, om onaangename dingen te zeggen, doch die hem ten slotte nuttig zullen zijn, zoo iemand moet tot helper genomen worden door iemand als de vorst.›

In de O.-Jav. vertaling leze men: yukti in plaats van bhukti.

J. fol. a, 19, r. 3: Çahyabandhanayartha sahâyâç cârthabandhanâḥ,
anyonyabandhanaḥ heto winyanyonyaṁ na sidhyataḥ.

S. 1371: sahâyabandhanâ hy arthâḥ...., anyonyabandhanâw etau winânyonyaṁ....

J. Sahâya kĕta sumiddhâkĕn hana ning mâs, ikang mâs sumiddhâkĕn hana ning sahâya, parasparopasarpaṇa wĕkasan, ya tapwan tan mangkana, ubhayobhâwa wijil nikâ mĕne: vrienden immers bevorderen het verwerven van goud, en goud bevordert het verwerven van vrienden, ten slotte verbinden zij zich onderling. Als dat echter niet het geval is, ontstaat daaruit het niet slagen van beide.»

In plaats van ubhayobhâwa in de O. J. vertaling moet men waarschijnlijk ubhayorabhâwa lezen, want het is de vertaling van Skr. na sidhyataḥ (zij beide slagen niet).

J. fol. a, 19, r. 4: Na syat wanaṁ ṛte wyaghrat wyâghrâ na syuḥ ṛte wanât,
wanaṁ hi rakṣyate wyaghraḥ wyâghrân rakṣati kânanaṁ.

S. 1379: Tasmâd.... wyâghrân.... syur ṛte wanaṁ.... wyâghrair....

J. çîrṇṇa tĕka ng alas yan tan hana ng singha, mati singha yan tan hana ng alas, matangnyan mangkana, apan ikang singha rumakṣekang alas, ikang alas rumakṣekang singha: «het woud wordt immers verwoest, wanneer er geen leeuwen zijn, de leeuwen komen om, wanneer het woud er niet is; de reden hiervan is, dat de leeuwen het woud bewaken en het woud de leeuwen bewaakt.

Het is eigenaardig, dat het woord wyâghra (tijger) in den Skr.-tekst in de O. Jav. vertaling wordt weergegeven door singha (leeuw).

J. fol. 19, r. 1: Sanniyascati yo wegam uttitaṁ krodhaharṣayoḥ,
ça çriyo bhajanaṁ râjan yaç capadi na muhyati.

S. 1384: Sanniyacchati.... utthitaṁ...., sa.... bhâjanaṁ.... câpatsu....

J. ikâ sang wĕnang humĕrĕt gĕlis ning râgadweṣa, sira kinahanan ing lakṣmî, mwang ikâ sang kĕneng lara tan katĕkan lara: «hij, die in staat is de opwelling van hartstocht en haat te bedwingen, hem valt geluk ten deel en wie door leed getroffen wordt, die wordt daardoor niet bereikt.»

J. fol. 19, r. 2: Widyaçilâwakewṛddhan buddhiwṛddhâç ca Bhârata,
dhanâbhijanawṛddhaç ca nityaṁ mûḍho' wamanyate.

S. 1431*b* en 1432*a*: widyâçilawayowṛddhân buddhiwṛddhâṁç ca..., dhanâbhijâtawṛddhâṁç ca....

J. Iwir ning katwangana, wwang atuha dening wruhnyângaji, hanâtuha dening çila yukti, mwang atuha dening wayah juga, hanâtuha dening kaprajñan, hanâtuha dening kasujanmân, ikâ wwang tan atwang ing samangkà, yekâ mûḍha ngaranya: de volgende personen zijn vereerenswaardig: lieden, die oud zijn, omdat zij de geschriften kennen, er zijn er, die oud zijn, omdat zij zich passend gedragen, en die slechts oud zijn van leeftijd, er zijn er, die oud zijn wegens hun verstand, anderen weder wegens hun edel geslacht, lieden, die niet op eene dergelijke wijze vereerenswaardig zijn, worden dwazen genoemd.

J. fol. 19, r. 3: Na ça râtro sukaṁ sete saḥsârppa iwa weçmani,
ye kâmayati nirdoṣa saḥdoṣa' bhyantaraṁ janaṁ.

S. 1437*b* en 1438*a*:.... ca râtrau sukhaṁ çete sasarpa...., yaḥ kopayati nirdoṣaṁ sadoṣo'....

J. ikâhyun ri doṣa nikâ wwang an taya hetu ni doṣanya, ya tikâ tan enak turûnya ring kulĕm, kady aturû ring umah mesi sarppa: »Wie iemand een schuld wil aanwrijven, terwijl er geen oorzaak voor die schuld is, die slaapt 's nachts niet rustig, alsof hij sliep in een huis, gevuld met slangen.

J. fol. a, 20, r. 1: Yo jâtim anugṛhṇâti daridrân dînam âturaṁ,
sa putrapaçubhiḥ wṛddhaṁ yaçaç cakṣayam açnute.

S. 1462*b* en 1463*a*:.... jñâtim.... daridraṁ.... putrapaçubhir wṛddhiṁ çreyaçcânantyam....

J. ikang wwang masih ri kadangnya rakwa, mo daridra kasyasih tuwi kawargganya, ndah inanugrahanya juga enak ambĕk, ikang wwang mangkana byaktâmanggih kawṛddhyan mwang yaça tanpalwasan rakwa ikâ, ngûniweh anaknya wṛddhi, lâwan wĕnang-wĕnangnya: iemand, die zijne verwanten liefheeft, en al is zijne familie arm en deerniswaardig, toch haar gunsten bewijst en welgezind is, zulk een man zal zeker voorspoed en onvergankelijken roem verwerven, en ook zijne kinderen zullen voorspoedig zijn, alsmede zijne huisdieren.

Uit de O.Jav. vert. yaça tan palwasan (onvergankelijke roem) blijkt, dat inderdaad in den Skr.-tekst, dien de vertaler gebruikte yaçaç câkṣayam stond, terwijl de Calcutta-editie

çreyaç cânantyam heeft. Wĕnang-wĕnang is door «huisdieren vertaald, omdat het de vertolking is van paçu in den Skr.-tekst.

J. fol. a, 20, r. 2: Trimantaṁ jñâtim âsâdya yo jñâtir awasiddati,
dagdhawṛkṣaṁ mṛga iwa sâdhanam tasya nindita.

S. 1472*b* en 1473*a*: çrîmantaṁ .... awasîdati, digdhahastaṁ .... sa enas .... bindati.

J. hana kadang duḥka mare kadangnya sugih, ndatan hana lihat nikang pinaran, magawe ta ya larâmbĕk irikang mara, ikâ ta kadang sugih tan hana sihnya pinaran, nininda màs nikâ dening umara, kadyangga ning alas gĕsĕng kayunya, nininda ikâ dening mṛga: er is een arme bloedverwant, die gaat naar zijn rijken verwant, doch niet opgemerkt wordt door hem, tot wien hij gaat, dit veroorzaakt dengene, die gaat, teleurstelling, en de rijke bloedverwant, de liefdelooze, tot wien hij gaat, diens goud wordt versmaad door hem die gaat, evenals een woud, welks boomen verbrand zijn, versmaad wordt door het wild.»

Dat dagdhawṛkṣaṁ vertaald wordt door: gĕsĕng kayunya bewijst, dat deze lezing inderdaad in den Skr.-tekst stond, dien de O.-J. vertaler gebruikte. In de Calcutta-editie staat: digdhahastaṁ.

J. fol. a, 20, r. 4: Yat sukaṁ sewamâno 'pi dharmmârthanyan na hîyate,
kaman tad uwaceweta na mûḍhabratam âcaret.

S. 1506: .... sukhaṁ .... dharmmârthâbhyâṁ ...., kâmaṁ .... upaseweta ....

J. ikâ sang amanggih inak âmbĕk, haywa juga surud sangka ring dharmma lâwan artha, makaphala tan luputa ning kâma kabhuktya de nira, haywa ginuṇâkĕn brata ning hinabuddhi: «wie gemoedsrust geniet, moet toch niet afwijken van zijn plicht en zijn voordeel, opdat het geluk, dat hij geniet, niet verloren ga, laat hij niet de gelofte van domme lieden in praktijk brengen.»

J. fol. 20, r. 1. Agnihotraphalâ wedâḥ brataçîlâphalaṁ çrutaṁ,
ratiputraphalâ daraḥ dattabhûktiphalan dhanaṁ.

S. 1511*b* en 1512*a*: .... çîlawṛttaphalaṁ .... nârî dattabhuktaphalaṁ ....

J. yajñakâryya rakwa kawangunan weda yan tinamâkĕn, brata mwang çîla yukti phala ning çâstra, sanggama lâwan anak phala ning strî hinanâkĕn, kunang phala ning mâs pirak, yan pinakadṛwya, bhukti mwang paweweha: «het brengen van offers, zegt men, leidt tot den weda, wanneer men er ervaren in is, geloften en een passend gedrag is de belooning der geschriften, coitus en kinderen zijn het loon van eene vrouw, waarom zij geboren wordt, doch goud en zilver dragen vrucht, wanneer degene, die het bezit, ervan geniet en het wegschenkt.»

Blijkens de O.-Jav. vertaling heeft inderdaad in den Skr.-tekst, dien de O.J. vertaler gebruikte, gestaan: brataçîlaphalaṁ, terwijl de Calcutta-editie çîlawṛttaphalaṁ heeft.

J. fol. 20, r. 2: Abhiwâdanaçîlasya nityaṁ wṛdopasewinaḥ,
catwâri miccapesuna kîrttir âyur yaço balaṁ.

S. 1520*b* en 1521*a*: .... wṛddhopasewinaḥ, ... sampra-warddhante ....

J. apan ikâ makaswabhâwa stuti, lana tarmolah ing wwang atuha, yekâ pat dṛwyanya paripûrṇṇa, ndya tang pat ngaranya, kastawan, hurip aglis, yaça mwang kaçaktin, mangkana pinakalabhânya: «want wie van nature geprezen wordt en altijd in de nabijheid van oude lieden is, die heeft vier dingen volkomen, n.l. lof, een lang leven, roem en macht, dat is hetgeen hij verkrijgt.»

J. fol. 20, r. 3: Anṛtañca samutkarṣe râjagâmi ca peçunâṁ,
catwari saṁprawadante sâman tat brahmahatyayâ.

S. 1534: Anṛte ca samutkarṣo .... paiçunaṁ, guroç câlîkanirbandhaḥ samâni ....

J. hana lñok ring wwang irikâ sang lĕwih, mwang pamiçuna ring wwang prabhu, lâwan waliwi tan maniwoniwo wwang guru, ikâ ta wwang molah mangkana, paḍa lâwan brahmahatyâ rakwekâ: «er zijn lieden, die liegen jegens hoogerstaanden, en die den vorst lasteren, en die weerspannig zijn en hun leeraar niet gehoorzamen; lieden, die zich zoo gedragen, staan gelijk met Brahmanenmoordenaars, zegt men.»

Uit de O.-Jav. vertaling blijkt, dat de beide eerste woorden

van den tweeden regel verwisseld zijn met die van vers 1521*a* (zie boven) en dat de oorspronkelijke lezing ongeveer moet overeengestemd hebben met die der Calcutta-editie.

J. fol. 20, r. 4: Âtmâ nadì Bhârata pûṇyatirtthaḥ satyonakâ dhṛtikûlà darmmomaḥ,
tasyà snâtaḥ prâyati pûṇyakarmmaḥ puṇyo hy àtmâ nityam akṣobhya ewa.

S. 1553: .... puṇyatìrthâ satyodakâ .... dayormmiḥ, tasyâṁ .... pûyate puṇyakarmmà .... alobha ....

J. ikà sang hyang àtmâ sira kĕta kângkĕn lwah, pawitra pwa wway nikanang kasatyan, makatâmbĕng lĕbâmbek, makakâryya tikang kopaçamân, ikang lwah mangkana lwirnya, ngkà tikà wwang magawaya karmmâhayu npadyus matìrtha, sang hyang âtmâ pinakapadyusan pih, yatika sira tar kĕneng lĕtuh: „de ziel immers is te vergelijken met eene rivier, die de waarheid tot haar rein water heeft, en die tot oevers heeft een tevreden gemoed, en tot golven gemoedsrust. In eene dergelijke rivier zullen de menschen een goede daad verrichten, door zich daarin te baden, ook de ziel is te beschouwen als eene badplaats, die wordt vrij van onreinheid.”

In plaats van makakâryya leze men in de O.-Jav. vertaling: makaryyak, daar het de vertaling is van ûrmmiḥ in den Skr.-tekst.

J. fol. a, 22, r. 1: Dhṛtyâ sisnodaraṁ rakṣet pâṇipâdañca cakṣuṣâ,
cakṣu çrote ca manasà mano wawañca karmmaṇâ.

S. 1556: .... çiçnodaraṁ ...., cakṣuḥ çrotre .... wâcañ ca ....

J. ikang wtĕng payu pastha rakṣyan ring dhṛti citta, tar wehana sing kahyunya, kunang sâdhana ning mangrakṣa tangan mwang suku, nya ng mata, sâdhana ning rumakṣa mata lawan talinga, nya ng manah, sàdhana ning rumakṣa ng manah mwang çabda, nya ng ulah: „den buik en de geslachtsdeelen moet men bewaken met standvastigheid, men moet ze niet in alles wat zij wenschen toegeven, doch het middel om handen en voeten te bewaken, dat zijn de oogen, het middel om de oogen en ooren te bewaken, is de geest, en het middel om den geest te bewaken, dat zijn (goede) handelingen.

Hier eindigt het Prajâgaraparwa. [1] De 593 verzen van den Skr.-tekst beantwoorden aan 6 folia der O.-Jav. vertaling.

SANATSUJÂTAPARWA.

J. fol. a, 22, r. 4: Mṛtyur nâstîti (= S. 1566b), J. tan hana kĕta mṛtyu ngaranya: immers hetgeen men dood noemt, bestaat niet.

Deze woorden van Sanatsujâta haalt Widura aan in het begin van het Sanatsujâtaparwa.

J. fol. a, 23, r. 4: Yeṣân darmmeṣu wisparddhâ bale walamatam api,
te brâhmaṇaḥ lĕtaḥ pretya brahmaloke prakaçate.
S. 1602.... wrate 'tha.... balawatâm iwa,... brâhmaṇâ itaḥ.... prakâçakâḥ.

J. ikâ sang ahurhuran agawe dharmma, yadyapin mahâçakti tuwi, ndah dharmma tah ginawe nire ngûni, sira tikâ makajanma ng brâhmaṇa, sobhâgya ring ihatra paratra: «hij die er de voorkeur aan geeft, zich op deugd toe te leggen en al is hij ook machtig, zich toch daaraan wijdt, die wordt herboren als Brahmaan en is gelukkig in deze wereld en hiernamaals».

Uit de O.Jav. vertaling blijkt, dat in den Skr. tekst, dien de vertaler gebruikte, dharmmeṣu en api stond, terwijl de Calcutta-editie wrate' tha en iwa heeft.

J. fol. 23, r. 1: Nismin loke tapas taptaṁ phalam anyatra dṛçyate,
brâhmaṇânâm ime lokaḥ wṛddhe tapasi saṁyataṁ.
S. 1630: asmil.... bhujyate,.... lokâ dhâtwe.... tiṣṭhatâṁ.

J. ikang tapa tibra dening gumawayakĕn mangke, hĕlĕm ikân kabhukti phalanya, hana pwa makajanma ng brâhmaṇa mangke, tibra deny angĕnâkĕn tapa kalingan ikâ ngûni: «het verrichten van strenge asçese nu, daarvan wordt later de belooning genoten; sommigen zijn nu als Brahmanen geboren, omdat zij vroeger strenge ascesce hebben verricht.»

J. fol. 23, r. 2: Krodhaḥ kâmo lobhamohat bhibhatsa' kṛpasûyâ manasoka spṛhâ ca,
îrṣyâ jugusu ca manaṣyaḥ doṣâḥ warjyâḥ paḍâ dwadaçate nareṇa.

[1] Zie over den inhoud van dit parwa: Holtzmann, o. c. p. 106—107.

S. 1636: .... lobhamohau widhitsâ' kṛpâsúye mânaçokau.... jugupsâ.... manuṣyadoṣâ.... sadâ dwâdaçaite narâṇâṁ.

J. göng krodha, göng râga, lobha, moha, hingsaka, göng asih, göng piçuna, ahangkâra, kingking, tṛṣṇa, ìrṣya, paranindâ, nâhan tang doṣa hana ring janma mânuṣa, rwâwĕlas kwehnya, ya tikâ tinggalakna de sang ahyun ring tapa: «hevige toorn, hevige hartstocht, begeerte, verblinding, het deren van levende wezens, hevige liefde, kwaadspreken, zelfzucht, verdriet, verlangen, ijverzucht, het berispen van anderen, dat zijn de gebreken, die zijn in het menschengeslacht, ten getale van twaalf, die moeten vermeden worden door hem, die streeft naar ascese.»

J. fol. a, 24, r. 1: Etasya wedasyajñanât wedâs te bahayo bhâwet,
tasyasyekasya râjendra satye kâccid asisthìtaḥ.

S. 1663: Ekasya waidyasyâjñânâd.... bahawaḥ kṛtâḥ, satyasyaikasya.... kaçcid awasthitaḥ.

J. tunggal tapwa kawruhanta weda, tamolahakna ikang weda sakawruhanta, yâwat mangkana, ndâ nyan hana satyanta rikang weda siki satya witaya, phala nikâ kinawruhan.

Deze O. Jav. vertaling is mij niet duidelijk. De lezing wedyasya is echter beter dan die der Calcutta-uitgave. Onmiddellijk daarop volgt:

Dânamadhyayanaṁ yajñaḥ lobhâste tatra warttate = S. 1664*b*: .... yajño lobhâd etat prawarttate.

J. saphala ning jñaçâstra kapanggih denta: «alle belooningen van de offerwetenschap worden door u verkregen.

Met jñaçâstra in de O.J. vertaling is blijkens den Skr.-tekst yajñaçâstra bedoeld.

J. fol. â, 24, r. 2: Nâraṇyawaçanac cewa munir bhawati saswataḥ,
sirâkṣaṇan tu wedanaṁ sa muniḥ çreṣṭaḥ ucyate.

S. 1680: Maunân na munir bhawati nâraṇyawasanân muniḥ,
swalakṣanan tu yo weda sa muniḥ çreṣṭha ucyate.

J. tan si munggw ing alas kĕteka sĕnggahĕn wiku, apa pwa ya, sang wĕnang karakṣan ing weda tuwi, sira lĕwih kabhujanggan ira paramârtha: niet hem, die in het woud woont immers moet men voor een bedelmonnik houden, doch wie beschermd wordt door den weda, diens geleerdheid is voortreffelijk.»

Blijkbaar heeft in het hs., dat de O. Jav. vertaler gebruikte, gestaan: Nâraṇyawasanâc caiwa munir bhawati çâçwataḥ. In den tweeden regel heeft de vertaler raksaṇa gelezen in plaats van lakṣaṇa. Onmiddelijk daarop volgt:

sarwwatanaṁ wyakaraṇat wiryâkaraṇa ucyate,
pratyakṣadarçça lokânâṁ sarwwadarççî bhâwet naraḥ.

S. 1681*a*: Sarwwârthânâṁ wyâkaraṇâd waiyâkaraṇa....
en 1682*a*: pratyakṣadarççî.... bhawen....

J. sang wruh ing kajaran ing sarwwârtha, sira waiyâkaraṇa ngaran ira, sang pratyakṣa de nira tumon sarwwaloka, sira sarwwadarççî ngaran ira: 'wie de verklaring van alle zaken weet, die heet waiyâkaraṇa, en wie met eigen oogen de geheele wereld ziet, die heet sarwwadarççî (allesziend).'

De O. Jav. vertaling van het Sanatsujâtaparwa[1] loopt tot fol. 24, r. 1 en bevat dus 2½ folia tegen 225 verzen in den Skr.-tekst.

YÂNASANDHIPARWA.

De O. Jav. vertaling van dit parwa begint op fol. 24, r. 1 met: atha masowe nirângucap-ucap, bhawiṣyati lunghâ tikang kulĕm enz.: 'nadat zij langen tijd gepraat hadden, was de nacht verstreken.' Dit komt overeen met:

S. 1791: Ewaṁ Sanatsujâtena Widureṇa ca dhìmatâ,
sârddhaṁ kathayato râjñaḥ sâ wyatìyâya çarwwarì.

Van dit parwa is in de O.J. vertaling veel overgeslagen, want op fol. 25, r. 1 is aangehaald:

Nâranârayaṇa ceto lokalokaṁ sâmasthito,
dûrjjâto swena tapaso mahâsatwaparakrama.

S. 1924: Naranârâyaṇâw etau lokâllokaṁ samasthitau,
ûrjjitau.. tapasâ mahâsatwaparâkramau.

J. Sâjñâ hyang Naranârâyaṇa ngaran sira kalih, matapa ring gunung Lokaloka, ring lambung sang hyang Mahâmeru, nora maḍana rasika ring kawìryyan lâwan kaçaktin: 'met uw verlof, Nara en Nârâyaṇa, zij beiden verrichtten ascese op den berg Lokaloka, aan de helling van den Mahâmeru, ongeëvenaard in dapperheid en macht.'

J. fol. 25, r. 4: Nara Indrasya sanggrama hatwâmitrâṁ parantapaḥ,
Poloman Kâlakañjâçca sahaçraṇaṁ çatâni ca.

[1] Vgl. wat den inhoud betreft Holtzmann, o. c. p. 107—109.

S. 1930: .... sanggrâme.... çatrûn.... Paulomân Kâlakañjâṁç ca sahasrâṇi....

J. sang hyang Narâmĕjahi musuh sang hyang Indra ngkâ ring palagan, makâdi Poloma Kâlakañja, ngûniweh ikang detya samânya, satusiwu kweh nikâ: «Nara doodde de vijanden van god Indra daar op het slagveld, te beginnen met Pauloma en Kâlakañja, en de gewone daitya's, ten getale van honderdduizend.»

J. fol. a, 26, r. 2: Ewam eto mahâwîryyo te paçyata sâmagato = S. 1934*b*: .... etau mahâbîryyau tau .... samâgatau.

J. sang Nârâyaṇa samangkana kamahâtmyan ira, rasika tinghalana sĕḍĕng paḍa hana: »zoo was de voortreffelijkheid van Nârâyaṇa, ziet daarnaar, terwijl zij er beiden zijn.»

Hier vergeet de O.-Jav. vertaler, dat er behalve van Nârâyaṇa (Kṛṣṇa) ook sprake is van Arjjuna, zooals uit vers 1935*a* van den Skr.-tekst blijkt. Dit vers wordt aangehaald:

J. fol. a, 26, r. 3: Wasudewârjjuno wiro sâmaweto mahabalo = Wâsudewârjjunau bîrau samawetau mahâbalau (in den Skr.-tekst staat: mahârathau).

J. Yekâ mangaran Kṛṣṇârjjuna hatur mahâçakti: «Dezen heetten Kṛṣṇa en Arjjuna en waren beiden zeer machtig.»

J. fol. a, 27, r. 4: Patitaḥ mûrccato bhuwiḥ = S. 1978*a*: (Sañjayo'yaṁ mahârâja) mûrcchitaḥ patito bhuwi.

J. mûrcca ta sira wĕkasan kapati ri palungguhan: »ten slotte viel hij in zwijm op zijne zitplaats.

J. fol. 27, r. 3: Jâgarmmi râtriyaḥ sarwwâ dîrgghyam usṇañ ca niçcasan,
sito Wṛkodarât ataḥ singhâ paçur iwacalaḥ.

S. 2020: .... râtrayaḥ .... dîrgham .... niḥçwasan, bhîto .... tâta siṁhât .... iwâparaḥ.

J. ikâ matang yan tan paturû pirang râtri mangke, singgih angga nikâ, mahosan umhah tan pântara, deni takutku ri sang Wṛkodara hetu nikâ, kadi lĕmbw awĕdi ring singha: «dit is de reden, dat ik nu vele nachten niet geslapen heb, waarlijk ik wil dat niet doen, ik zucht en klaag onophoudelijk, uit vrees voor Wṛkodara, evenals een rund bevreesd is voor een leeuw.»

J. fol. a, 28, r. 1: Manasâ'ham praçyami brahmadaṇ-

ḍam iwodyate = S. 2025*b*: .... prapaçyâmi .... iwotthitaṁ.

J. yan kângĕn-angĕn katara ni gadânya kadi brahmadaṇḍa kahiḍĕpanya: als ik er over nadenk, verschijnt voor mij zijn knots, die te vergelijken is met Brahmâ's staf.

J. fol. a, 28, r. 1: Bhìmasenamayârjjuna tatân manda titarsapaḥ,
apâram aplawagaḍĕp kathaṁ gakṣyanti me suta.

S. 2043*a*: Bhîmasenamayaṁ durgaṁ tàta mandâs titîrṣawaḥ.

S. 2042*b*: .... aplawâgàdhaṁ en S. 2042*a*: ... çakṣyanti ... sutâḥ.

J. Nihan ta paḍanya waneh, sâkṣât tasik durggama juga ng Wṛkodara, biṣṭi tan pa tĕpi norana parahu wĕnang mĕntasana ya, ike yânaku Korawa çata wwang apunggung hatĕn umĕntasa, ri kapana tikâ tĕka ri donya: dit is eene andere vergelijking: Wṛkodara is als eene moeielijk te bevaren zee, zonder oevers, die geen schip kan oversteken. Hoe zouden mijne zonen, de honderd Kaurawa's, die zoo dom zijn, hun doel kunnẹn bereiken?

J. fol. a. 28, r. 3: Kaḥ tiṣṭed agrataḥ pumân = S. 2062*a*: (bâhubhyàṁ yudhyamânasya) kas tiṣṭhed....

J. syapa ya çûra wĕnang munggwe harĕp nikâ: wie is de held, in staat, om zich voor hem te bevinden?

J. fol. a, 28, r. 4: Kin tat kuryan kataṁ kuyyaṁ kwa nu gañcapi Sañjaya.

S. 2081*b*: kiṁ na kuryyâṁ kathaṁ kuryyàṁ.... gacchâmi....

J. apa tiki upâyangkwa, ndya ikà upâyangkwa: wat zal ik doen en hoe zal ik het doen?

De laatste woorden: Kwa nu gacchâmi Sañjaya (waarheen toch zal ik gaan, Sañjaya) zijn niet in het O.Jav. vertaald.

J. fol. 28, r. 2: Idañ jâta idaṁ labdaṁ = S. 2125*a*: Idaṁ jitam.... labdham.

J. ikà sawuwus ginawe ngûni, yekâ kapangguh phalanya mangke: al wat vroeger is verricht, daarvoor wordt nu de belooning verkregen.

In de O.Jav. vertaling leze men: sahuwus in plaats van sawuwus.

J. fol. a, 30, r. 2: Yawadwì sûryyâtikṣṇoyaṁ baddhyed abhreṇa Marima,
tadepya paridyajyaçca bhûmi naḥ Pâṇḍawân prati.

S. 2312: Yâwaddhi çûcyâs tìkṣṇâyâ widhyed agreṇa Mâriṣa,
tâwad apy aparityâjyaṁ bhûmer....

J. salawas sang hyang Âditya n sumuluhi bhûmitala ta pwa, samangkâ lawasangkwa tar wehaknekang pṛthiwìrâjya rikang Pâṇḍawa: zoolang als de zon het aardrijk verlicht, zoo lang zal ik de heerschappij over de aarde niet aan de Pâṇḍawa's geven.

Uit de O.J. vertaling zou men opmaken, dat de O.J. vertaler inderdaad in het door hem gebruikte hs. sûryyas gelezen heeft, terwijl de Calcutta-tekst çûcyâs heeft.

J. fol. 30, r. 1: Kṣamâ dhṛtir ahisa ca samatâ satyam ârjjawaṁ,
indirawajayo dhairyyaṁ mârddawaṁ har acâpalaṁ.

S. 2443: ....ahiṁsâ...., indriyâbhijayo.... hrìr....

J. kĕla ning sukaduḥka, manah lĕbâ, tar hingsaka, kasanmatan, kasatyan, tan hilya, kalahan ing pañcendriya, kadhìran, kamahârddikân, göng ning irang, tañ câpala: „het verdragen van vreugde en leed, opgeruimdheid, het niet deren van levende wezens, gelijkmoedigheid, waarheidlievendheid, zich niet laten meeslepen(?), het bedwingen der vijf zintuigen, standvastigheid, edelaardigheid, groote schaamte, niet lichtzinnig zijn.”

J. fol. 30, r. 2: Suwṛttaḥ çìlasampannaḥ prasannatmatmapat wudhaḥ.
prâpyeha loke sanmânaṁ sugataṁ pratya gaccati.

S. 2447*b*:.... prasannâtmâtmawid....,

S. 2448*a*.... sugatiṁ pretya gacchati.

J. Ikang wwang ahayu salwir ning kâryyanya, wruh ta ring çìla yukti, mabungah ta hatinya, wruh ta mawâwaknya, ya tikâ paramârtha wruh ngaranya, kinatwangan pinûjâ hana ngke ring loka, ring janmântara tuwi, salwirning hayu pinangguhakĕnya: iemand, wiens daden alle goed zijn, die zich goed weet te gedragen en verheugd is van hart, die weet, hoe hij zich

moet houden, die heet een volmaakte wijze en wordt vereerd en geprezen in deze wereld en zelfs in andere geboorten ondervindt hij al wat goed is.»

J. fol. 30, r. 4: Çakuninâṁ yathâkâçe padan newa pradṛçyate,
ewaṁ prajñân atṛptasya muner watma na widyate.

S. 2452*b* en 2453*a*: .... iwâkâçe .... naiwopalabhyate,
.... wartma na dṛçyate.

J. tapak ing manuk anglayang tan katon mara jati nikâ, hatur samangka tikang pinakaparijñâna sang wiku, trus wruh nira ring sarwwatatwa: «het spoor van een vliegenden vogel, daarvan is de aard onzichtbaar, evenzoo is het met de kennis van den bedelmonnik, zijn verstand doordringt alle zaken.»

J. fol. a, 31, r. 2: Wicitra idaṁ haçcayyaṁ mṛgapa wratyabhaṣi me,
plawamano hi kâcaro padâtir anudhâwasi.

S. 2460: Wicitram .... âçcaryyaṁ mṛgahan pratibhâti ...., plawamânau .... khacarau....

J. taha kamung çawara, kapuhan nghulun deni wĕkasta, an pangusî manuk manglayang ring âkâça, kita haneng sor manapak lĕmah, ring kapana tikan kasiddhâ saprayojananta: «o gij jager, ik ben verbaasd over uwe handelwijze, dat gij een vogel achtervolgt, die in de lucht vliegt, terwijl gij beneden den grond betreedt. Hoe zult gij uw doel bereiken?»

J. fol. a, 31, r. 3: Pâçam ekam ubhâw eto sahito harato mama,
yatra we wipatiṣyete tatra me waṣa çeṣyataḥ.

S. 2461: .... etau sahitau...., ...wai wiwadiṣyete....
waçam eṣyataḥ.

J. a mpu kaki, tunggal kapwa tali pinasang ni nghulun, bhedanya hulukâla mangalih rwang siki pwekang manuk parĕng tumawanakĕn ya, ring kapana tikâ tan tibâ mĕne, yapwan jâtinya dudû ta mwang rowangnya, tibâ pwa ya, irikâ ta nghulun malapa ya: «o grootvader! ik heb één strik gespannen; anders dan in vroeger tijd zijn de twee vogels naar elders gegaan en hebben tegelijk de strik mede weggevoerd; wanneer zij echter werkelijk met elkaar oneens worden, dan vallen zij en dan zal ik ze vangen.»

J. fol. a, 31, r. 4: Pṛthiwyâṁ sannipetatuḥ = S. 2462*b*: (wigṛhya ca sudurbuddhi) ....

J. tibâ ta ya ring lmah: zij nu vielen op den grond.

J. fol. 31, r. 1: Etatan te jñayaḥ sarwwe = S. 2464*a*: ewaṁ ye jñâtayo'rtheṣu.

J. Mangkana ta kita kabeh sakutumbâ: evenzoo gij allen met uwe verwanten.

Aan het slot van fol. a, 32 eindigt het Yânasandhiparwa.[1] Dit bevat in de O.-Jav. redactie 8 folia tegen 799 verzen in den Skr.-tekst.

BHAGAWADYÂNAPARWA.

J. fol. 32, r. 4: Çûdraḥ karoti suçruṣaḥ weṣyaḥ wipaṇawijanah,
wayaṁ wadhena jìwâmaḥ kapâlaṁ brâhmaṇe wṛtaṁ.

S. 2627: .... çuçrûṣâm waiçyo wipaṇijîwikâṁ, ... brâhmaṇair ....

J. dharmma ning çûdra ngaranya, si bhakti tutut ya kahuripanya, ikang wwang weçya, si madwal awĕli, ya pinakopajîwananya, iking kadi sanghulun kṣatriya si pĕjah ring raṇa ya pangan inum ngaranya, yapwan sang brâhmaṇa kapâlìkâ brata nasi pinakopahâra nira: «het is de plicht der Çûdra's, om eerbiedig en gehoorzaam te zijn, dat is hun levensonderhoud, de Waiçya's leven van koopen en verkoopen, lieden zooals wij, Kṣatriya's, voor ons is sneuvelen op het slagveld eten en drinken, wat de Brahmanen betreft, die zijn de voornaamsten, hunne gelofte is, te leven van hetgeen zij verkrijgen door bedelen.»

J. fol. a, 33, r. 2: Sukaḥ praçântaḥ swapitiḥ hitwâ jayaparajayaḥ,
jàtaweras tu puruṣo duḥkaṁ swapiti nityadâ.

S. 2640: Sukhaṁ .... swapiti .... jayaparâjayau, jâtawairaç ca .... duḥkhaṁ ....

J. sukenak aturû sang çânta ngaran ira, sang tan ahyun ring jayaparâjaya, kunang ikang wwang wirodha, yekâ tan enak turûnya: «rustig en lekker slaapt de bedaarde, die niet streeft

[1] Vgl. over den inhoud: Holtzmann, o. c. p. 109—111.

naar overwinning en zegepraal, doch een twistziek mensch, diens slaap is niet rustig. Onmiddellijk daarop volgt:

Nacâpi weraṁ weraṇaṁ kadâcid upaçâmyati,
hawiṣâ' ghni ghatha Kṛṣṇa bhûya ewâbhiwarddhate.

S. 2643*b* en 2644*a*: .... wairaṁ waireṇa Keçawa wyupaçâmyati, ... 'gnir yathâ ....

J. ikang wera ngaranya kadi paḍĕma tikâ dening wera, kadyangga ning apuy deni hoti miñak, mangkin wṛddhi pinakaswabhâwa nikâ: „dat vijandschap zou uitgedoofd worden door vijandschap is evenalsof vuur zou gedoofd worden door offerolie, hun aard is, dat het hoe langer hoe meer toeneemt."

J. fol. 33, r. 2: Nirddheheyaṁ Kurûn sarwwân = S. 2668*b*: nirdaheyaṁ ....

J. irika ta nghulun gumĕsĕnga ya tar maweha çeṣa: „hen zal ik verbranden zonder iemand over te laten". Daarna volgt:

J. fol. 33, r. 3: Na jâtu gamanan tatra bhawet Pârtha nararthakaṁ,
arthaprâptiḥ kadâcit syat antato wa hy awâcyate.

S. 2669: .... nirarthakaṁ, ... syâd .... wâ' py awâcyatâ.

J. tan nirarthaka ta pwa laku ni nghulun, sâjñâ haji, kunang pih bhedanya, kasiddhan ikâ sasinâdhya kawit gati nikâ, ndân pilih pati ta pwâwasânanya: „mijn gang is niet doelloos, vorst, doch er is nog een onderscheid, soms slaagt alles wat ik mij voorneem, maar misschien is de dood het einde ervan."

J. fol. 33, r. 4: Swasti prâptihi gamyataṁ = S. 2670*a*: (yat tubhyaṁ rocate Kṛṣṇa) swasti prâpnuhi Kaurawân.

J. ndah suka yâtra ta rahadyan sanghulun: „moogt gij een gelukkige reis hebben.

J. fol. a, 34, r. 3: Girer iwa laghutwan tat çîtatwam iwa pâwakaḥ = S. 2741*a* .... pâwake.

J. kadi rûpâ ning wungkal dady asahanya, kadi lwir ning apuy yan matîsa: „evenals een rots, die geslepen zou worden, evenals vuur dat koud zou zijn.

De O. Jav. vertaling is onnauwkeurig, want in het Skr. staat: evenals lichtheid van een berg.

J. fol. a, 34, r. 4: Tasmat prasâmam iccasi = S, 2755*b* ultimo: tasmât praçamam icchasi.

J. apa hetu rakryan kahanañ cittopaçama: „wat is de reden,

dat uw hart bevredigd is? In het Skr. staat: daarom wenscht gij bevrediging.

J. fol. a, 35, r. 3: Trahamam puṇḍarikakṣa = S. 2899*b*: trâyaswa Puṇḍarîkâkṣa.

J. tatan hana çaraṇâçraya ni nghulun waneh, bheda sangke parameçwara; ik heb geen andere hulp of bescherming dan u, vorst.› In het Skr. staat eenvoudig: red, Lotusoogige.

J. fol. a, 38, r. 2: Na mâṁ Mâdhawa wedawya nârthanâço weri tatha,
tathâ çekaya dawate yathâ putre winâ bhâwaṁ.

S. 3198:.... waidhawyaṁ.... na wairatâ,.... çokâya dahati.... putrair.... bhawaḥ.

J. ta kalarangku n kari bapanta sang lumah ing Çataçṛngga, tak âçaku k daridra kasyasih, tan prihatin ing musuh, kunang ikâ prasiddhâgawe çîrṇṇa ning hati, papasahku lâwan sang Pâṇḍawa, mwang dewî Dropadî juga: ik treur niet over uw vader, die begraven is op den Çataçṛngga, ik vrees geen armoede of ellende, ik ben niet bezorgd over vijanden, doch hetgeen mij werkelijk hartzeer veroorzaakt, dat is, dat ik gescheiden ben van de Pâṇḍawa's en ook van Draupadî.›

J. fol. 38, r. 1: Twan dharmma twan tapo mahat = S. 3233*b*: dharmmas twaṁ satyaṁ....

J. kita marika dharmma, kita marika tapa: ‹gij zijt deugdzaam, gij zijt een asceet.›

J. fol. 38, r. 2: Twan trata twa mahâbrahma = S. 3234*a*: twaṁ bhrâtâ twaṁ mahat.

J. kita rakwa rakṣa sih satata, kita nitya pinakâtmamantra: ‹gij zijt immers altijd een beschermer, gij strekt voortdurend tot eigen tooverspreuk.

J. fol. 38, r. 4: Kṛtârthâḥ bhujateḥ dûtâḥ pûjâ gṛhṇanti cewa naḥ,
kṛtârthaṁ ma sahâmatyaḥ twamiwiṣyati Bhârata.

S. 3255: Kṛtârthâ bhuñjate.... pûjâṁ.... caiwa ha,.... mâṁ sahâmâtyaṁ samarcciṣyasi....

J. Sâjñâ haji, mahârâja Duryyodhana, ikang dûta tèlas siddha prayojana ktikâ, mukti sarwwabhoga, yânanggap sopakâra ning kadi rahadyan sanghulun prabhu, kalinganya, mĕne nghulun pinaripûjâ de haji, yan huwus mangguh ikang iṣṭasâdhya, apa

tan iningûpakâra kahyun i nghulun an para: met uw verlof, koning Duryyodhana, de boden die zijn geslaagd in hun doel en alle genietingen genieten, die ontvangen alle weldaden van lieden zooals gij, vorst, d. w. z. nu worden wij geprezen door den vorst, omdat wij onzen wensch en ons doel bereikt hebben, waarom is ons verlangen niet ingewilligd, toen wij kwamen?

J. fol. a, 39, r. 3: Guṇawantañ ca yo dweṣṭi tam âhuḥ puruṣadhanaṁ = S. 3265*b*.... puruṣâdhamaṁ.

J. ikang wwang mailik ring mamangguh guṇa rakwa, yekâ sinanggah wwang adhama: »iemand, die deugdzame lieden haat, die wordt een laag man genoemd.»

J. fol. a, 39, r. 4: Sarwwam etat abhoktawyaṁ ana dûṣṭa bhiṣahitaṁ = S. 3268*a*:.... etan na bhoktawyaṁ annaṁ duṣṭâbhisaṁhitaṁ, J. tan pinangan rakwa sĕkul ning mangkana, apan karamĕsan gĕlah rakwa ngaran ing bhojana mangkana: »de rijst van dergelijke lieden moet men niet eten, want dergelijk voedsel heet door onreinheid bezoedeld.»

In de O.Jav. vertaling staat eigenlijk de Indicatief-vorm pinangan. Hier is het echter de vertaling van Skr. bhoktawyaṁ. Het is eigenaardig, dat het Skr. woord anna (spijs) hier door sĕkul (rijst) wordt vertaald, waaruit blijkt, dat reeds in de 11[e] eeuw rijst het hoofdvoedsel was op Java, evenals tegenwoordig.

J. fol. 39, r. 3: Ekaḥ Karṇṇa parâñ coyaḥ samârthaḥ iti niçcitah = S. 3287*a*:... Karṇṇah.... jetuṁ samartha.... niçcitaṁ, J. yayâ kĕtâ wĕnanga sang Karṇṇângalahakna ng musuh akweh, yadyapi tunggatunggala, mangkanâbhiprâya niçcaya ri hati: »en zoo toch zal Karṇṇa in staat zijn, vele vijanden te overwinnen, al is hij ook geheel alleen, zoo is het vaste besluit in zijn hart.

J. fol. 39, r. 4: wadhireṣtiwa gâyanaḥ = S. 3290*b*: badhireṣw iwa...., J. kadyangga ning kidung an tan kahiḍĕp dening tuli: »evenals een gedicht (gezang), dat niet wordt gehoord door doove lieden.» Onmiddellijk daarop volgt:

Anupâsita dhṛdoyaṁ sreyo mohaçca wetasi,
wayodapâdamaṣarcca na te wakyang grahìṣyati.

S. 3295: Anupâsitawṛddhatwât çriyo darppâc ca mohitaḥ,
wayodarppâd amarṣâ ca .... çreyo ....

J. iking Kurupati tapwan sewaka ri wwang atuha, moha ta

ya dening keçwaryyan, mawĕrö dening wayah, sarwy agöng krodha, ring kapana tikângrĕngwakna sojar parameçwara: Deze Duryyodhana hier heeft geen eerbied voor zijn vader, hij is verblind door de heerschappij, opgewonden door zijn jeugd, en tevens zeer toornig, hoe zou hij luisteren naar de woorden van den vorst?

Uit deze vertaling blijkt, dat in den Skr.-tekst, dien de O.-J. vertaler gebruikte, inderdaad wâkyaṁ stond, terwijl de Calcutta-editie çreyo heeft.

J. fol. a, 40, r. 2: Yâ me pritîḥ Pâṇḍaweṣu bhûyat sâ twayi Mâdhawa,
prehna ca bâhumanañca suçruṣaç ca wrawiṣyahaṁ.

S. 3306:.... bhûyaḥ...., premṇâ ca bahumânâc ca sauhṛdâc ca brawîmy aham.

J. sih ni nghulun ri sang Pàṇḍawa kĕta pinakâsih ni nghulun, dening asih lâwan atwangta hetu nikân wĕnang pinakanghulun makojar ikâ, mwang kabhaktin i nghulun ri rahadyan sanghulun: mijne genegenheid voor de Pâṇḍawa's is mijne genegenheid (voor u), uit genegenheid en eerbied voor u, dat is de reden, dat ik gerechtigd ben, dit te zeggen, en uit toewijding aan u.

J. fol. a, 40, r. 4: Paryyastâṁ pṛthiwîṁ sarwwâṁ sâçwâṁ sarathakuñjarâṁ,
yo mocaret mṛtyupâçât prâpnuyat mokṣaṁ uktamaṁ.

S. 3312:... mocayet.... prâpnuyâd dharmmam uttamaṁ.

J. iking pṛthiwîmaṇḍala ya magĕrah saha lâwan kuda liman mwang ratha, hana pwa wĕnang-wĕnang luputakna sakeng mṛtyupâça, byakta pamangguh ikâ kamokṣapada: deze aardbol is ziek met zijne paarden, olifanten en wagens; als er iemand in staat was, die te verlossen van den strik des doods, zou hij zeker de plaats der verlossing verkrijgen.

In de O.J. vertaling leze men: byakta n pamangguh. Blijkbaar heeft in den Skr. tekst, dien de O.Jav. vertaler voor zich had, mokṣam gestaan, terwijl de Calcutta-uitgave dharmmam heeft.

J. fol. a, 40, r. 4: Wyasane wamantyamanaṁ yo mitran nâbhipadyate,
maddhyarthîya yawaçakti taṁ nṛçaṁsa widur wudhâḥ.

S. 3317:.... kliçyamânaṁ hi...., anunîya yathâçakti taṁ nṛçaṁsaṁ.... budhâḥ.

J. hana ya wwang tan tulung mitranya sĕḍĕng katĕkan duḥka bhâra, hana ta kewala muḍasina, ikâ ta wwang mangkana, yaya pâwak ning kujana, rakwa ling sang paṇḍita: er is iemand, die zijn vriend niet helpt, terwijl hij door een zwaar ongeluk getroffen is, doch er kalm bij toekijkt, een dergelijk man is de belichaming van een slecht man, zoo zeggen de wijzen.

In de O.Jav. vertaling leze men udâsîna in plaats van muḍasina.

J. fol. 41, r. 4: Trâhi râjann ima lokaṁ na naçyeyur imâḥ prajâḥ,
twayi prakṛtim âpanne çeṣa syat kurutkurutma.

S. 3416: .... imaṁ...., ...çeṣaḥ syât Kurunandana.

J. rakṣan ta pwa iki rât de haji, yatanyan tan çîrṇṇa parawaça, solah ing prabhu ri lagi rakwa solaha rahadyan sanghulun, marapwan wĕnang tantw anuwuhakna wangça wĕka rahadyan sanghulun: Moge toch de aarde door u, vorst, beschermd worden, opdat zij niet verdelgd worde of in de macht van anderen kome; moge het gedrag der vorsten in vroeger tijd uw gedrag zijn, opdat uw geslacht in staat zij, uw stam voort te zetten.

J. fol. 42, r. 1: Dharmmato sampradhâryyaiwa yadi satyaṁ wratity ahaṁ,
pramuñcohan mṛtyupâçât kṣatriyân kṣatriyansabhâ.

S. 3436: Dharmmârthau.... brawîmy ahaṁ, pramuñcemân.... puruṣarṣabha.

J. Sâjñâ haji, mahârâja Dhṛtarâṣṭra, kami wruh mangingötingöt bheda ning dharmma lawan artha, tatan kadi sanghulun tan satya wuwus, kita marah, sâjñâ haji, haywa kari kita tan luputakĕn ikeng kṣatriya kabeh saka ring mṛtyupâça, apan kita wiçeṣa ning kṣatriya: met uw verlof, koning Dhṛtarâṣṭra, wij weten het verschil tusschen deugd en voordeel goed te onderscheiden, lieden zooals wij spreken geen onwaarheid. Welaan, vorst, laat niet na, al deze kṣatriya's te verlossen uit den strik des doods, want gij zijt de voortreffelijkste der kṣatriya's.

Uit het slot der O.J. vertaling blijkt, dat in den door den O.J. vertaler gebruikten Skr. tekst stond: kṣatriyarṣabha, terwijl de Calcutta-editie heeft: puruṣarṣabha.

J. fol. 42, r. 3: Râjâ Dambhodbhâwa namaḥ sarwwabhomaḥ purâ' bhawet,
akilam bubhuje sarwwâṁ pṛthiwîm inaḥ çrutaṁ.

S. 3452: .... Dambhodbhawo nâma sârwwabhaumaḥ.... 'bhawat,

akhilâṁ.... iti naḥ çrutaṁ.

J. hana rakwa sang Dambhodbhawa ngaranya, ratu cakrawartti ring âsîtkâla, kawaçânût ikang pṛthiwîmaṇḍaḷa de nikâ sang ratu, mangkana ng wṛtta pangrĕngö mami: ‹er was, zegt men, een zekere Dambhodbhawa, een machtig vorst in ouden tijd, aan wien de aardbodem onderworpen was, zoo luidt het bericht, dat wij gehoord hebben.

J. fol. 42, r. 4: Asti kaçcit wiçiṣṭa naṁ madwidho wâ bhawet yudhi.

S. 3454*a*: .... kaçcid wiçiṣṭo wâ....

J. hana kari lĕwiha sangka ri nghulun, athawâ yan paḍa kunang, yâwat ring raṇamanggala: ‹Zou er soms iemand machtiger zijn dan ik, of mij evenaren op het slagveld?›

J. fol. a, 43, r. 3: Naro Nârâyaṇaç caiwa tapasâm iti naḥ çrutaṁ,

trailokyâsmin hy api wibho ko na jânâti tatwataḥ

S. 3461: .... tâpasâw...., âyâtau mânuṣe loke tâbhyâṁ yuddhyaswa pârthiwa.

J. hana rakwa sang hyang Nara Nârâyaṇa çakti manghanâkĕn tapa rakwa, sira pangrĕngö mami, tan hana ulya apagĕh ring tribhuwana yâwat kaparamârthan ira, ya tikâ syanganta laga: ‹er zijn, zegt men, Nara en Nârâyaṇa, die krachtige ascese verricht hebben, naar wij vernemen, kan niemand in de drie werelden hen overtreffen in voortreffelijkheid, daag die uit tot den strijd!›

Het slot der O.J. vertaling is hier meer in overeenstemming met de lezing der Calcutta-uitgave dan met de geheel afwijkende lezing van het Skr. vers in den tekst.

J. fol. a, 45, r. 1: Dewamanuṣaloka dwe manuṣanewa cakṣuṣâ,

awagawe wacarako na ca me rocate wara.

S. 3517: Dewamânuṣalokau dwau mânuṣeṇaiwa...., awagâhyaiwa wicitau.... waraḥ.

J. tĕlas kahasan ikang dewaloka mwang manuṣaloka de ni nghulun, sahângingöt-ingöt, sakaton dengku, nda tan hana juga karmma ny anakta, kapwa tolih lumihat, matangnyan tan

mantwa dewatâ, tan gandharwwa, tan siddharṣi, ngûniweh yan manuṣâ: «ik heb de godenwereld en de menschenwereld doorgezworven, en ik heb goed opgelet op alles wat ik zag, maar er is geen echtgenoot voor mijn kind onder allen, die ik gezien heb, daarom zij geen godheid mijn schoonzoon, geen gandharwa, siddharṣi of mensch.

J. fol. a, 45, r. 2: Rûpato dṛçyate kaçcit wâgetu bhawitâ dhruwaṁ.

S. 3520*b*:... kaçcin nâgeṣu....

J. Sugya hana janma paripûrṇṇa ring nâgaloka, tontona ni nghulun ta ya: «misschien is er een volmaakt persoon in de slangenwereld, daar zal ik gaan kijken.»

J. fol. a, 45, r. 3: prawiweça mahîtalam = S. 3521*b*, ult. = J. lumumpah ikâ sang Mâtali mare pâtâla: «Mâtali ging naar de hel.» In het Skr. staat: hij drong binnen in de aarde.

J. fol. a. 45, r. 3: Ahan te sarwwam akyasye darçayan wasudhâtalaṁ,

swadṛṣtâ tatrawa kaçcit rocayitwâ ca ma ciraṁ.

S. 3526:... âkhyâsye...., dṛṣṭwâ tatra waraṁ kañcid rocayiṣyâwa Mâtale.

J. Sang Mâtali! kumwâ deyanta mĕne harah: warahangkwa rikang sarwwawastu lâwan ikang Baruṇarâjya, katon mahâdbhuta wiçeṣa denya, haywa ta jĕnĕk, sugya tan kahantya dentângiṇḍangi sarwwa katinghalan: «Mâtali! laten wij nu aldus doen: ik zal u inlichten omtrent alle zaken en het rijk van Baruṇa, zoodat gij de voornaamste wonderen ziet, wees niet ongeduldig, misschien wacht gij niet bij het zien van al die zaken.»

J. fol. 45, r. 4: Tasmat gaccati ma ciraṁ = S. 3546*b* ult.: tasmâd gacchâwa mâ ciraṁ.

J. nda haywa tika jĕnök sang Mâtali, nihan tontonanta waneh: «maar wees niet ongeduldig, Mâtali, hier ziet gij weer iets anders.»

In den Skr.-tekst staat eenvoudig: laten wij beiden daarom spoedig gaan.

J. fol. a, 46, r. 1: Atha mṛtaṁ sureḥ pîtwâ nihitan iwataribhiḥ,

tataḥ somyasya hâniç ca wṛddhiç caiwa pradṛçyate.

S. 3550: Atrâmṛtaṁ suraiḥ.... nihatâribhiḥ, ataḥ somasya....

J. ngke kahanan ing amṛta, ikang ininum de ning watĕk dewatà, matangnya katon alwang atambĕh ikang wulan: «hier is de plaats van den onsterfelijkheidsdrank, die gedronken is door alle goden, waardoor men het afnemen en wassen van de maan ziet.»

In de O.-Jav. vertaling is het woord nihatâribhiḥ (na hunne vijanden gedood te hebben) overgeslagen.

J. fol. 46, r. 1: Hiraṇyapuram ity etat kyâtam puracaraṁ mâhat.

S. 3567*a*: .... ity ewa khyâtaṁ purawaraṁ mahat.

j. Hiraṇyapura ngaran iki, kaḍatwan ing daitya dânawa: «Hiraṇyapura was de naam van een rijk der daitya's en dânawa's.»

J. fol. a, 47, r. 3: Kaḥ pitâ jananì wakya tatam asyema bhoginaḥ.

S. 3636*a*: .... wâ'sya katamasyaiṣa ....

J. sangapa makânak iki, makawangça ya ngke ring nâgasamûha: «wie heeft dezen tot kind, tot wiens geslacht behoort hij hier in de slangenmenigte?"

J. fol. 47, r. 2: Asya kanyâ wararowaḥ rûpenaṁ sadṛçî bhuwi,
kulâçîlâguṇopetaḥ Guṇakeçìti wiçrutâ.

S. 3647.... warârohâ rûpeṇâsadṛçî..., satyaçîlaguṇopetâ...

J. hanânak rasiki strì sĕḍĕng rarâ, tan paḍa pwa ring rûpa yan ring loka, sujanma suçîla, wihikan ring guṇa ning strì: «ik heb eene dochter, nog maagd, onvergelijkelijk in voorkomen hier op aarde, van edele geboorte en een edel karakter, bekend met de deugden der vrouwen.»

De O. J. vertaler heeft de laatste woorden van het Skr. vers (Guṇakeçìti wiçrutâ) niet vertaald.

J. fol. a, 48, r. 2: Asya dehakaras tanaḥ mama putro mahâmuneḥ,
bhaktito Wainateyena duḥkârthaḥ smewa te wayaṁ.

S. 3657*b* en 3658*a*: .... tâta.... mahâdyute, bhakṣito.... duḥkhârttâs tena wai....

J. sâjñâ maharṣi! Ikânak ni nghulun pakabapa nikâ si Muka, yatikâ tĕlas winwatakĕn i sang Garuḍa, makahetu göng ning kabhaktin, yatikâ matangnyan tapwan asamun sanghulun, de nikâhilang ikâ sang lunghâ, kunang angde lara tĕmĕn: ‹ met uw verlof, groote ziener! Mijn kind, waarvan ik de vader ben, Muka, die is aangeboden aan Garuḍa, wegens zijne groote aanhankelijkheid, dat is de reden, dat het mij niet verborgen is, dat hij verdwenen is, doch dit veroorzaakt mij groote smart. ›

In het Skr. vers staat, dat Sumukha door Garuḍa verslonden is. De vertaler denkt bij bhakṣito aan bhakti, dat er niets mede te maken heeft.

J. fol. 48, r. 4: Âhâro wihito catra kimartha wâryyate twayaḥ = S. 3677*b* .... dhâtrâ kimarthaṁ .... twayâ.

J. apa kariki tan paweh bhaṭâra Jagadnâtha karikang nâga, apa ta dumehta wâdhaka ri swabhâwanta: «heeft god Jagadnâtha mij de slangen niet toegestaan? Wat is dan de reden, dat gij u verzet tegen uw eigen wezen? ›

J. fol. a, 49, r. 2: Mama Dakṣasya ca suta jananî Kâçyapa pita,

aham apy utsahe lokân samâstan woḍhum âjasâ.

S. 3683: Mamâpi Dakṣasya sutâ .... Kaçyapaḥ pitâ, ... samantâd .... añjasâ.

J. anak bhagawân Dakṣa sang ibungku dewî Winatâ, bhagawân Kaçyapa ngaran sang bapangku, yaya wĕnang aku kumawaçâkna jagat, makanimitta göng ni kaçaktingku: «mijne moeder is Winatâ, de dochter van Dakṣa; Kaçyapa is de naam van mijn vader; dat ik in staat ben, de wereld te beheerschen, dat is toe te schrijven aan mijn groote macht. ›

J. fol. a, 49, r. 3: Garutman manyase 'tmânaṁ balawantaṁ sudurbbalaḥ,

alam asmat syawaksyan te stotum âtmânam aṇḍaja.

S. 3692: .... sudurbbala, ... samakṣan ....

J. ai sang Garuḍa, pijĕr kumawruhi çaktinya ngaran i mangko, tan wruh yan huwus durbbala, haywa ta mastuti çarintĕnya ri harĕp ning kadi kami: ‹ o Garuḍa, aan niets anders denken dan aan zijn macht, zoo heet uwe handelwijze, gij weet niet, dat gij zwak zijt. Prijs u zelf niet in tegenwoordigheid van iemand zooals wij! ›

J. fol. 49, r. 1: Nipapâta sanârato wihwaho naṣṭawetanaḥ = S. 3695*b*: .... sabhârârtto wikalo naṣṭacetanaḥ.

J. tibâ ta sang Garuḍa, mûrcitâlupa tanpacetana: «Garuḍa viel, bezwijmde, viel in onmacht en werd bewusteloos». Onmiddellijk daarop volgt:

yawaddhi bhâra kṛtsnâyâḥ pṛthiwyâḥ sarwwetas saha,
ekasyaḥ dehasakayaḥ tawât bhâram amanyata.

S. 3696: Yâwân hi bhâraḥ .... parwwataiḥ ...., ekasyâ dehaçâkhâyâs tâwad ....

J. apayapan bwat ning pṛthiwîmaṇḍala saha mwang wukirnya pinakabwat ning bâhu bhaṭâra hyang Wiṣṇu hiḍĕp sang Garuḍa: «want zooals het gewicht van den aardbol met zijne bergen, zoo zwaar was de arm van god Wiṣṇu, naaar de meening van Garuḍa.»

J. fol. 49, r. 3: Bhagawan lokasârasya sadṛçena bapuṣmatâ,
bhujena swairamuktena nipiṣṭo'smi mahîtale = S. 3700: °mahâbala.

J. sâjñâ bhaṭâra! Mahâbhâra dahat bwat ni bâhu rahadyan sanghulun, paḍa lâwan pṛthiwìmaṇḍala, lîlâ ta pinakanghulun tan andĕlakna ri pinakanghulun, tathâpi kapĕñĕt kapaliṇḍĕs ring lĕmah nghulun denya: «met uw verlof, heer! zeer zwaar is het gewicht van uw arm, even zwaar als dat van den aardbol; langzamerhand kan ik het niet meer uithouden, doch ik word er door verpletterd en neergedrukt op den grond.»

Uit de O.J. vertaling blijkt, dat in den Skr. tekst, dien de O.Jav. vertaler gebruikte, werkelijk mahîtale stond, terwijl de Calcutta-editie mahâbala heeft.

J. a, 50, r. 3: Uttaṁ bhagawânta wakyam uktaṁ Bhîṣmeṇa yat kṣamaṁ,
uktam bahuwidhañ caiwa Nâradenâpi tat çṛṇu.

S. 3717: uktaṁ bhagawatâ wâkhyam ....

J. tanayan mami sang Duryyodhana! Kĕnoh tojar mâhârâja Kṛṣṇa, tan salah tangguh bhagawân Bhîṣma, yukti warawarah sang ṛṣi Nârada, yatikâ sĕḍĕng hiḍĕpĕnta: «mijn zoon, Duryodhana! Juist zijn de woorden van koning Kṛṣṇa, niet onwaar de vermaning van heer Bhîṣma, passend de vele aansporingen van den ziener Nârada, die moet gij ter harte nemen!»

J. fol. 50, r. 1: Wiçwamitra tapasyantaṁ Dharmmo j-
jñâsayâ purâ,
abhyataccat swayaṁ bhûtwâ Waçiṣṭa bhagawan ṛwi.
S. 3721: Wiçwâmitraṁ...., abhyâgacchat.... Waçiṣṭho
bhagawân ṛṣi.

J. ngûnî ring âsîtkâla bhagawân Wiçwâmitra manghanâkĕn tapa. Pira ta pwa lawas nirâtapa, pinaran ta sira de bhaṭâra Dharmma, pinarîkṣâ göng ni kabhaktin ira, ndân bhaṭâra Dharmma makarûpa bhagawân Waçiṣṭha: «vroeger in ouden tijd verrichtte Wiçwâmitra ascese. Nadat hij nu geruimen tijd ascese had verricht, kreeg hij bezoek van god Dharmma, die den graad van zijne toewijding wilde beproeven en god Dharmma nam de gedaante aan van Waçiṣṭha.»

J. fol. 50, r. 3: Bhuktaṁ me tiṣṭa tawâktum = S. 3725*a*: .... tiṣṭha tâwat twam.

J. sâmpun warĕg akw amangan, pangher juga kamung ri pangadĕganyu: «ik ben verzadigd van het eten, blijf gij toch staan op uw plaats!»

J. fol. a, 51, r. 2, Kṣatrabhâwâd apagato brâhmaṇa-
twam upâgataḥ,
Dharmmasya wacanât prîto ninnastasas kadâ bhawat =
S. 3731 .... °Wiçwâmitras tathâ'bhawat.

J. irikâ tambe bhagawân Wiçwâmitra mari makajâti kṣatriya, çuddha brâhmaṇa çarìra nira de ning anugraha bhaṭâra Dharmma, suka tuṣṭâmbĕk nira tumĕmu ng saprayojana: «van toen af hield Wiçwâmitra op, de inborst van een kṣatriya te hebben, en werd hij rein van lichaam als een Brahmaan door de gunst van god Dharmma; zijn gemoed was tevreden en voldaan, daar hij al wat hij wenschte verkregen had.»

J. fol. a, 51, r. 3: Dakṣiṇâḥ kâḥ pragaccami bhâwetu çubhakarmmane = S. 3734*b*: .... prayacchâmi bhawate gurukarmmaṇi.

J. sâjñâ mahâmuni! Aparan ikâ pangguruyâga paweha rânak maharṣi: «met uw verlof, groote wijze! Wat zal ik geven als offer aan mijn leeraar?»

J. fol. 51, r. 2: Mohaṁ praṇaṁ wimokṣyâmi kṛtwâ
yatnam anuttamaṁ,
artita na mayâ kaçcit kṛttapûrwwe diwakâçaṁ.

S. 3753*b* en 3754*a*: so'haṁ prâṇân ...., arthanâ .... kâcit kṛtapûrwwâ diwaukaṣâṁ.

J. Aku kĕta yakṣatyaknâwaku de ning prihati, ta pwa ya pagawaya prih kotsâhan rumuhun, tapwa kami aminta warânugraha ri dewatâ: «ik zal mijn lichaam verlossen van smart, na mij eerst ingespannen te hebben, wij hebben nog geen gunstbewijs aan de goden gevraagd.»

Het woord yakṣatyakna is corrupt. Het is de vertaling van Skr. wimokṣyâmi (ik zal verlossen).

J. fol. 51, r. 4: Aḍûgeṣṭo'smi dewena Gâlawa jñâtoyoççinâ,
çruti kamanuṁ yâmi dṛṣṭâm paḍamato diçaṁ.

S. 3761: Anuçiṣṭo .... jñânayoninâ, brûhi kâman tu kâṁ .... draṣṭuṁ prathamato ....

J. sojar sang ṛṣi Gâlawa, nghulun prasiddha inuddeça de bhaṭâra hyang Wiṣṇu, kumawruhana sang yogî sira kabeh. Aparan ta kahyunta, toh warahakĕn, yan deça tapwan kabhyasan tuwi, nghulun wĕnanga mara ngkâna: Zooals de ziener Gâlawa zegt. Ik ben inderdaad aangewezen door god Wiṣṇu, om alle yogin's te leeren kennen. Wat is uw verlangen, deel het mede, al is het een onbewoond land, opdat ik in staat zij, daarheen te gaan.»

J. fol. a, 52, r. 1: Açca paçcad ahaḥ sûryyo wisarjjayati bhâḥ swajâ,
paççiteteçcapaçcimaḥ dig iyaṁ dwijassattama.

S. 3802: Atra paççâd .... gâḥ swayaṁ, paççimetyabhiwikhyâtâ ....

J. iking deça panglĕpasan sang hyang Âdityateja, paççât ri wĕkasan yeka ring paççimadeça: «dit land is de plaats van de loslating (verspreiding) van den Zonneglans, paççât, ten slotte, in het oosten.»

J. fol. a, 52, r. 2: Tasmat uttâryate pâpât utpannâçramino yataḥ,
tasmat uttâraṇaḍaṇat uktirecy utyate kacit.

S. 3821: yasmâd .... yasmân niçreyaso'çnute, asmâd .... balâd uttarety ucyate dwija.

J. ikang hawan sang catur âçrama anĕtas ing kapapân, tasmâd uttâraṇa pwa hawan ing manĕtas, yapwa pinakaphala,

tasmât nahan ta ngaran ikang deça ring uttara pwa, kumwâ kalinganya, sakaharĕpta kamung ṛṣi Gâlawa: «de weg, waarop de vier kasten de boosheid doorbreken (vermijden), heet uttâraṇa; dit nu is de weg van het doorbreken, als nu dit tot belooning strekt, daarom heet deze streek het Noorden (uttara), zoo is de bedoeling ervan, geheel volgens uw wensch, ziener Gâlawa.»

In de vertaling der voorafgaande verzen gaat de woordspeling, waardoor paçcima wordt afgeleid van paçcât en uttara van uttâryate geheel verloren.

J. fol. a, 52, r. 4: Kramamâṇasya te rûmaṁ dṛçyate pannagâçana,

bhâskarasyewa pûrwwâhṇe sahaçrangçoḥ wiwaswataḥ.

S. 3855: .... rûpaṁ ...., ... sahasrâṁçor ....

J. kamung Garuḍa, ikâ lwir ning katon de ni nghulun, mangke ri lakunta, sâkṣât bhaṭârâditya ri sakatembesuk ta pwa rûpanta: «gij, Garuḍa, vertoont u voor mij in uw gang evenals de Zonnegod in den vroegen morgen, zoo is uw voorkomen.»

J. fol. 52, r. 2: Na çṛṇomi na paçyâmi nâtmano wedmi kâraṇam = S. 3860*b*.

J. kapatuli tan wĕnang mulat, wulangun tar wĕnang i deya: «verdoofd, niet in staat om te zien, verbijsterd, niet wetende wat te doen.» Onmiddelijk daarop volgt:

çane sâdhu bhawân yâtu = S. 3861*a*: çanaiḥ sa tu....

J. kasihana kamung Garuḍa, pahalontaku lakunta: «wees zoo goed, Garuḍa, langzamer te gaan.

In de O. J. vertaling leze men in plaats van pahalontaku: pahalonta. Dan volgt:

Tama drawa tu paçyâmi çarîran te na lakṣaye,
maṇî wâ jâtya paçyâmi hy awidehaç cam aṇḍaja.

S. 3862: Tama ewa ...., ... jâtyau .... cakṣuṣî te 'ham...

J. pĕtĕng juga panon i nghulun, pisaningu katona çarîranta, tuhun matanta kalih juga ya katon lumöng, kadi maṇik jâtinya: «mijn gezicht is verduisterd, hoe zou ik uw lichaam zou kunnen zien, slechts uwe beide oogen zie ik schitteren als juweelen.»

J. fol. 52, r. 4: Na câpi kṛtrimaḥ kâlaḥ kâlo hi parameçwaram = S. 3870*b* .... parameçwaraḥ.

J. winalingnya tan wĕnang ginawe karikang kâla ngaranya yar tĕkanya, apan bhaṭâreçwara wastu kâla ngaranya: «naar

zijne meening kan niet gemaakt worden, dat de tijd komt, want god Îçwara heet inderdaad Kâla.

J. fol. 53, r. 1: Na bhedawyaṁ Suparṇo 'si Suparṇe tyaja sâmbhrasi.

S. 3884*b*: .... bhetawyaṁ .... Suparṇa .... sambhramaṁ.

J. haywa kitâtakut sang Garuḍa, ta huwusanârohara: «wees niet bevreesd, Garuḍa, houd op met ontsteld te zijn!»

J. fol. 53, r. 2: Âcâraḥ phalate dharmma âcâraḥ phalate dhanaṁ,
âcârât çriyam âpnoti âcâro hanty alakṣaṇaṁ.

S. 3887: ..., dharmmam ....

J. winalingnyu tan âcâra mârgga ning dharmma, hetu ning mâs kapangguh, âcâra pwa ikang halĕp tuwi, âcâra ta humanaknikâ, ikang kadurllakṣaṇan hilang ikâ de ning âcâra: «is naar uwe meening niet een goed gedrag de weg tot deugd, de oorzaak, dat goud verkregen wordt? Zelfs schoonheid verwerft men door een goed gedrag, slechte voorteekens verdwijnen door een goed gedrag.»

De woordverbinding humanaknikâ in de O. J. vertaling is onduidelijk. Het is de vertaling van Skr. âpnoti. Waarschijnlijk moet men lezen: humanâkĕn ikâ, waaarin humanâkĕn beteekent: doet zijn, doet ontstaan.

J. fol, a, 54, r. 3: Yayâtir Nâhuṣo nâma sa dâsyati mayâ ukto,
râjarṣiḥ satyawikramaḥ bhâwitor witwataḥ swayaṁ.

S. 3903: Yayâtir nâma râjarṣir Nâhuṣaḥ satyawikramaḥ,
sa dâsyati mayâ cokto bhawatâ cârthitaḥ swayaṁ.

J. hana sira râjarṣi, anak mahârâja Nahuṣa, mahârâja Yayâti ngaran ira, tuwi mahâçakti, niyata sirâwehana talangkup de ni nghulun: «er is een groote ziener, een zoon van koning Nahuṣa, genaamd Koning Yayâti, inderdaad zeer machtig, hij zal zeker geven, wat ik verzocht heb.»

De vertaling van talangkup is onzeker. Ook is de O.-J. vertaling onvolledig, vermoedelijk door de corrupte overlevering van het Skr.-vers.

J. fol. 56, r. 3: Jâto dânapatiḥ patraḥ tatha çuraḥ tathaḥ paraḥ.
dharmmasatyarathasaç ca yajwâ wâpi tataḥ paraḥ.

S. 4023: .... putras twayâ çûras tathâ'paraḥ, satyadharmarataç cânyo yajwâ câpi tathâ paraḥ.

J. tambentânak uttama ḍatĕng puṇyâkweh pinakaswabhâwanya, tumût ta mahâçûra madhana, kapintiganya satwika ri gawe dharmma, wĕkasnya gawe yajña gĕlĕm amûjâ: «vroeger hebt gij een voortreffelijken zoon gekregen, begaafd met vele deugden, toen volgde een rijke held, ten derde iemand, die trouw zijne plichten vervulde, ten slotte iemand, die offers bracht en gaarne bad.»

J. fol. 57, r. 2: Awamene narân sarwwân dewarṣigaṇan tatha,
Yayati mûḍhawijñâno bhiṣmâyaḥ yaçcacetanaḥ.

S. 4041: .... dewân ṛṣigaṇâṁs tathâ, Yayâtir .... wismayâwiṣṭacetanaḥ.

J. amogha ta sirânghangkâra, awamâna ring dewatâ mwang ring ṛṣi, ngûniweh ring manuṣa, sinaput ring kamuḍan, niçcaya n pamanggih mahâwibhâwa: «doch hij werd zelfzuchtig en minachtte de goden en de zieners alsmede de menschen, gewikkeld in verbijstering, er op vertrouwende, dat hij een groote macht verkregen had.»

J. fol. 57, r. 3. prâpakîmbur mahîtalam = S. 4050*b*, ult.: pratipaçyan mahîtalaṁ.

J. umeh tibâ ring bhûmitala: «bijna viel hij op den grond.»

J. fol. 57, r. 4: Atîwa madawatras twaṁ na kañcit hawamanyase,
hanîna bhraṣṭa swakaçca dahârswam patalatmajaḥ.

S. 4054:... madamattas... kiñcin nâwamanyase, mânena bhraṣṭaḥ swargas te nârhas twaṁ pârthiwâtmaja.

J. kita arah mahârâja Yayâti! den hiḍĕp bhrânta de ni wibhâwanta, yatikâ kâraṇanya awamâna ring sarwwajanma, ikâwamânanta ya tiku surudmu sakeng swargga: «o gij, koning Yayâti! Weet dat gij verbijsterd zijt door uw macht, dat is de reden, dat gij alle schepselen minacht, die minachting van u heeft u uit den hemel getrokken.»

J. fol. a, 58, r. 3: Ko nw ayaṁ kasya wâ râjñaḥ kathaṁ wâ swarggam agataḥ,
karmmaṇâ kena siddho'yaṁ kwaca'nena tapaçcitaṁ.

S. 4043*b* en 4044*a*: .... swayam âgataḥ, ... kwa wâ'nena....

J. syapa karikâ, syapa ratu, apa hetu nikân pareng swargga lĕwih, aparan ta gawe rahayu huwus kasiddha denta, matangnyan milwa siddhadewatâ, ndi ku npagawaya tapa, mârgganyan tulusa bhukti haneng swargga: «wie is dit, wie is deze vorst, wat is de reden, dat hij den hoogen hemel bereikt heeft? Welke goede daad is door u verricht, dat gij een volmaakte god zijt geworden, welke ascese hebt gij bedreven, dat gij opgenomen zijt in den hemel?»

J. fol. a, 58, r. 4: Etasminn ewa kâle tu Naimiṣe pârthiwesabhâm,
caturo syaçyaḥtan mupaḥ teṣâṁ madhye papâta saḥ.
S. 4056*b* en 4057*a*: .... pârthiwarṣabhân,.... 'paçyata nṛpâṁs .... ha.

J. irikang kâla manon ta sira ratu patang siki, sĕḍĕng manghanâkĕn yajña ring Nemiṣâraṇya, ri sanmuka nikâ sang ratu patang siki, ngkâ ta tampuhan irân tibâ: «toen zag hij vier vorsten, die juist een offer brachten in het Naimiṣawoud; voor de oogen van deze vier vorsten, daar was de plaats, waar hij viel.»

J. fol. 58, r. 2—3: Ko bhawân kasya wawanânduḥ deçasya nagarasya ca,
Na hi mânuṣarûpo'si ko pyataḥ kângkṣyate twayâ?
Yayâtir asmi râjârṣi kṣiṇapûṇyaḥ cyuto diwaḥ,
pateyaṁ satsw iti dheyaṁ bhawatsu patitaḥ tathaḥ.
S. 4063—4065: .... wâ bandhur .... wâ, ... wâ'rthaḥ ...., ... râjarṣiḥ kṣîṇapuṇyaç ...., ... dhyâyan .... winipâtitaḥ.

J. aparan kita, sangapa rinatwanta, deça ndi tiki sinangkanta, tan hana wwang mangkana lwirnya, mwang aparan tikâ prayojananta? Laki sang ratu mahâpuruṣa, nghulun râjarṣi, si Yayâti ngaran i nghulun, de ni hilang ning gaway ahayu matangnyan tibâ saka ring swargga, kunang tâpan aprârthana tibâ ning wwang mahâpuruṣa nghulun, nâhan matangnyan tampuh i sanmukanta: «Wie zijt gij, wie worden door u geregeerd, uit welke streek zijt gij afkomstig? Er is niemand, die er zoo uitziet, en wat is uw doel?» «Mannen, edele vorsten! Ik ben een koninklijke ziener, Yayâti is mijn naam, door het verdwijnen van mijne goede daden, daardoor ben ik uit den hemel gevallen, doch dat ik heb verzocht, te vallen onder edele

menschen, dat is de reden, dat ik voor uwe oogen nedergestort ben.»

J. fol. 58, r. 4: Nâ'han pratigrahadhano brâhmaṇaḥ kṣatriyo hy atam,
na ca me gracanaḥ buddhaḥ parapuṇyawinâçane.

S. 4067: Nâ'haṁ .... ahaṁ, ... prawaṇâ buddhiḥ.....

J. nghulun laki tan brâhmaṇa, doyan puṇya kawwangan i nghulun, kṣatriya juga kawwangan i nghulun, kapwan ta nghulun makâmbĕk matsara ri pagawe ning wwang len puṇya: «ik, mannen, ben geen brahmaan, die streeft naar verdiensten, doch ik ben een Kṣatriya van afkomst, en ik ben niet afgunstig op de verdienstelijke daden van anderen.»

In de O.-J. vertaling leze men tapwan in plaats van kapwan.

J. fol. a, 59, r. 4: Yesmât tena paraḥ sarwwe apatyaphalabhâginaḥ,
tasmât iccâsa drohitran yathâ kwa wasudhâdhipa.

S. 4073*b* en 4074*a*: Yasmâd râjan narâḥ ...., tasmâd icchanti dauhitrân .... twaṁ ....

J. yan hana wwang len sake rahadyan sanghulun ya mânaka satwikâgawaya dharmma kapanggiha juga phala ning mawĕka de nikâ, yapwan mangkana, yan sâmbhara ning putu jalujalu sakeng anak strì paramârthanya, ikang putu sangke nghulun yâmaluyakna ring swarggaloka ri rahadyan sanghulun: «Als er een ander mensch is dan gij, die een deugdzaam kind krijgt, dat zijn plicht doet, zal degene, die hem tot kind heeft, het loon ervan genieten. Als dat zoo is, als er een kleinzoon van eene dochter geboren wordt, dat beteekent, als gij een kleinzoon krijgt, zal die u naar den hemel terugvoeren.»

J. fol. 59, r. 2: Pratyâbhikjñânamatro 'tha sarwwas te narapunggawaḥ,
Yayâti diwyasaswano diwyâbharaṇabhûṣitaḥ.

S. 4078*a* en 4079: pratyabhijñâtamâtro 'tha sadbhis tair....., Yayâtir diwyasaṁsthâno (babhûwa wigatajwarah, diwyamâlyâmbaradharo)...,

J. enak ta tutur mahârâja Yayâti ri wékasan, an hana sira kabeh, mwah ta sira dewatâ, masalin prakṛtibhûṣaṇa: «ten slotte werden de gedachten van koning Yayâti gerust, omdat

zij allen daar waren, hij werd weder een god en verwisselde zijne alledaagsche sieraden (voor goddelijke).»

J, fol. 59, r. 3: Dadâmy atha ca dâsyâmi tena saṁyujyatâm bhawân,
yatalan dânaçîlasya samaçîlasya yat phalaṁ.

S. 4082: tad apy...., yat phalaṁ.... kṣamâçîlasya....

J. sĕḍĕng aweh dâna ngaran i nghulun mangke, hĕlĕm sowah yayâ ta nghulun agawaya dâna puṇya, saphala ning madamĕl dâna, mwang phala ning kopasaman, rahadyan sanghulun atah muktya ikâ: «ik geef juist geschenken, heet het van mij, later zal ik wederom gaven schenken en verdienstelijke daden verrichten, alle belooningen van hem, die gaven schenkt, en de belooningen van hem, die tot gemoedsrust is gekomen, die zult gij genieten.»

Uit de O. Jav. vertaling zou men opmaken, dat in den door den vertaler gebruikten Sanskṛt-tekst inderdaad dadâmy atha stond in plaats van tad apy atha, zooals de Calcutta-editie heeft.

J. fol. 59, r. 4: Wiraṣanda phalañcewa tena sangyujyate bhawân.

S. 4085*a*: Wîraçabdaphalañcaiwa.... saṁyujyatâṁ....

J. tatan hanâmuktya phala ning sinanggah wîrapuruṣa, kaki sanghulun yatikâta mangguhakna: «er is niemand (anders), die de belooning zal genieten van hem, die een dapper man genoemd wordt, alleen mijn grootvader zal die verkrijgen.»

J. fol. a, 60, r. 1: Yata praṇaç ca râjyañca râjan karmma sukadi ca,
jyatenane wa satyaṁ tena satyena taṁ braja.

S. 4087*b* en 4088*a*: yathâ prâṇâṁç ca.... sukhâni ca, tyajeyaṁ na punaḥ.... khaṁ wraja.

J. nya tang hurip lâwan kaḍatwan, ngûniweh tikang karatun mwang wibhâwa, yayâ wĕnang ni nghulun matinggalerikâ, kunang ikang satya pisaningun sira tinggalerikâ, matang yan ata kasatyan (i nghulun atah atinggalerikâ) mârgga rahadyan sanghulun umaluya ring swarggaloka: «het leven en de koninklijke waardigheid, alsmede het koninkrijk en de macht, die ben ik in staat op te geven, doch de waarheid, hoe zou ik die kunnen opgeven, want de waarheid is de weg, waardoor gij naar den hemel terugkeert.

De woorden i nghulun atah atinggalerikâ in de O. Jav. vertaling zijn door mij tusschen haakjes gezet en niet vertaald, omdat zij eene herhaling van het vorige bevatten.

J. fol. 60, r. 1: Eṣa doṣo 'timanena purâ prâpto Yayâtica,
nirwandata tâtimatraṁ mârggawena mahîpate.

S. 4116: ....doso 'bhimânena.... Yayâtinâ, nirbadhnatâ 'timâtrañca Gâlawena....

J. nihan tikang hala kapanggih de mahârâja Yayâti, doṣa nirâgöng awamâna, lâwan doṣa ning mamimilan mamangpang ring çabda ning wwang atuha, yekâ kapanggih de sang ṛṣi Gâlawa: «Zoo werd leed ondervonden door koning Yayâti. Zijn schuld was groote minachting en halsstarrigheid en onwilligheid jegens de woorden van oudere lieden, dit werd ondervonden door den ziener Gâlawa.»

J. fol. 60, r. 3: Dharmmârthayuktâ lokesmin prawṛtti lakṣyate satâṁ,
asatâṁ wiparîtâ tu lakṣyate Bhâratarsabhâ

S. 4132:.... prawṛttir.... Bharatarṣabha.

J. prawṛttîkâ sang sajjana dharmârtha juga wungkalanya, prasiddha katon ngke ring loka, ikang durjjana ngaranya, wiparîtanya juga kinâryya nikâ: «de handelwijze van brave lieden, daarvan is plicht en voordeel de hoofdoorzaak, zooals duidelijk blijkt in deze wereld, doch slechte lieden doen het omgekeerde daarvan.»

J. fol. a, 61, r. 1: Satam matam atikramya yo 'satâṁ warttate make,
socante wyasane tasyaḥ suhṛdo na wirad ica.

S. 4147: Satâṁ.... mate, çocante.... tasya.... cirâd iwa.

J. ikang wwang tan pamisinggih sang mahâpuruṣa, kĕdö sakta ring kaduṣkṛtan ing tan sajjana, yeka tan kinalarâkĕn ing mitra yan katĕkan duḥkabhâra: «iemand, die geen gehoor schenkt aan edele lieden, doch volhardt in zijne neiging tot slechte daden van booze lieden, om hem treuren zijne vrienden niet, wanneer hij getroffen wordt door een zwaar leed.»

J. fol. a, 61, r. 2: Kamârto lipsamânas tu dharmmam ewâditaç caret,
na hi dharmmâd amety artha tamo wâ 'pi katañcanaṁ.

S. 4158: Kâmârthau..... ....apaity arthaḥ kâmo... kadâcana.

J. yan artha lâwan kâma kahyunakna ikang wwang panggihakĕnya, dharmma jugânung göngĕnya rumuhun, dumeh ya mangkana, yayâ tan hilang ning dharmma, rumakĕt ikang kâmârtha, yâwat kadamĕla ning dharmma: 'als iemand voordeel en begeerte wenscht te verwerven, moet hij zich eerst op deugd toeleggen, want als hij zoo doet, dan zal de deugd niet verdwijnen, en begeerte en voordeel blijven verbonden, zoolang de deugd betracht wordt.»

J. fol. 61, r. 2: Prasamìkṣya bhâgawane waktum ahâti Keçawaḥ,
mam ewaṁ hi wiçeṣeṇa wibhâṣya parigarppase.

S. 4234:.... bhawân etad.... arhati Keçawa, mâm ewa.... parigarhase.

J. mahârâja Kṛṣṇa! Kayogyan ing kadi kita kĕta ya, àlocita pûrwwaka juga ya, kamĕnâ ning yuktyâwarawaraha, yapwan haywa parikĕdö humaleng kadi sanghulun wawang: ‹ koning Kṛṣṇa! Het past iemand zooals gij, eerst na te denken, opdat gij naar behooren vermaant, als gij er niet op staat, iemand als ik spoedig slecht te behandelen.›

J. fol. 61, r. 4: Swadharmmam anutiṣṭanto yadi Mâdhawa saṁyuge,
çâstreṇa nidhanaṁ kâle prâpyâmaḥ swarggam ewa tat.

S. 4247:.... anupaçyanto...., astreṇa.... prâpsyâmaḥ....

J. mahârâja Kṛṣṇa! swadharmma ning kṣatriya juga gĕgön sanghulun, yapwan kapanggiha ng pati ri tìkṣṇa ning astra tĕngah ning palagan, swargga marikâ: «koning Kṛṣṇa! alle plichten van een kṣatriya zal ik betrachten; wanneer mij dan de dood treft door de scherpte der schichten midden op het slagveld, dan zal de hemel (mijne belooning zijn).»

J. fol. a, 62, r. 1: Lapsyase witaçayanaṁ kâlam ema walapsyasi,
sthiro bhawa sahamârtyo wimârddho bhìwataḥ dhruwaṁ.

S. 4260: .... wìraçayanaṁ kâmam etad awâpsyasi,.... sahâmâtyo wimardo bhawitâ mahân.

J. tuhu kapanggiha ng kapĕjahan ing kawîran tĕkapnya,

kintu mangguha ng sukenak âmbĕk kamu, taha, tulusakĕn tângĕn-angĕnyu sahabala, tĕka ring upadrawosön ri kamu: «inderdaad zal u de heldendood ten deel vallen door hem, maar gij zult gelukkig en bevredigd zijn. Kom! Wees standvastig met uw leger, het ongeluk zal u spoedig bereiken.»

J. fol. 62, r. 1: Kasam ekan parisâdhya kulartha sarwwayâdawâḥ,
sambhaya sukamedan te Bhâratanwakâwṛṣṇayaḥ.

S. 4298: Kaṁsam ekaṁ parityajya kulârthe ...., sambhûya sukhamedhan .... Bhâratândhakawṛṣṇayaḥ.

J. Nâhan tika sang durâtmaka kewalya siki n (pakam) pinakâmbĕk kaduṣṭan, tininggalakĕn ya de sang Yadukula, tṛṣṇa ring wwang akweh tar ahat ring makĕḍik, mapupul pwa sira kumabehîkang Kangsa, dadi kabhukti ng inak âmbĕk de nira: «Zoo werd de booswicht, die alleen aan slechte daden dacht, verlaten door het Yadu-geslacht, de groote menigte genegen, zonder eerbied voor de geringen, zij vereenigden zich en overvielen met hun allen Kangsa, waardoor hun gemoed bevredigd werd.»

Het woord pakam in de O.J. vertaling heeft geen zin en moet waarschijnlijk vervallen.

J. fol. a, 63, r. 1: Waçyawahendriyâ râjam agniyat dîrgghyâm antaraṁ,
wijitâtmâ tu mâdhawî sa râjyam abhîjayate.

S. 4332: na hy awaçyendriyo râjyam açnîyâd dîrgham ...., ... ca medhâwì .... abhipâlayet.

J. apan ikâ wwang wihang, kĕdö tumûtakĕn sângĕn-angĕnya, tan adawa ikâmanggih wibhâwa, kunang ikang wwang yan wĕnang humĕrĕt manahnya kĕta ring loka, tututnyan kinĕnan tangguh, sira ta ikâpagĕh de nira kumawaçâkĕn kaḍatwan: «want een weerspannig mensch, die aanhoudend al zijne begeerten volgt, die geniet niet lang voorspoed, doch iemand, die in staat is, zijn geest te bedwingen hier in de wereld, en gehoor geeft, als hij vermaand wordt, die verovert vast een koningrijk.»

J. fol. a, 63, r. 2: Warddhate'gnir iwendhaneḥ = S. 4335*b* ult.: .... iwendhanaiḥ.

J. kadyangga ning apuy tinahĕnan: «evenals vuur bedwongen wordt.

Deze O.-J. vertaling is geheel verkeerd, want in den Skr.-tekst staat: «evenals vuur aangewakkerd wordt door brandhout.» Dit is dus juist het tegenovergestelde.

J. fol. a, 63, r. 3: Na yuddhe wâkra talyaṇaṁ na dharmmâtho kutaḥ sukaṁ,
na warpi wijayo nitwaṁ mâ yuddhe wetâ akṛtaḥ.

S. 4349: .... tâta kalyâṇaṁ .... dharmmârthau .... śukham, ... câpi .... nityaṁ .... ceta âdhithâḥ.

J. lâwan ta weh bapa, yan papranga kita lâwan sang Pâṇḍawa, hana kari sukanta, ndyâng dharmmârtha tikâ puhara denta, kapana ng bhoga kabhuktya, ikang jaya parâjaya ngaranya, alib iwĕh ikâ linakṣaṇan, matangnyan haywâhyun ing samara: «en verder, vader, als gij strijdt met de Pâṇḍawa's, want dit is immers uw verlangen, hoe zou dit voor u deugd en voordeel ten gevolge kunnen hebben, hoe zoudt gij die genieten? Hetgeen overwinning en nederlaag heet, dat is zeer moeielijk na te gaan, streef daarom niet naar strijd!»

J. fol. 63, r. 2: Âsâdya na bhawiṣyanti patanggâ iwa pâwakaṁ,
ayam icchan hatan sarwwân yatamano Janârddanaḥ.

S. 4384: .... hi tân .... yudhyamânân ....

J. kapana tan wĕnangomatyana sira, byakta kadi tâmpuh ing larularu ring pañjut himpĕr nira kabeh, mahârâja Kṛṣṇa yan ahyun patyana ng Korawa, tanpaçeṣa niyata de nira: «hoe zou hij niet in staat zijn, (hen) te dooden, zij allen zijn blijkbaar als vuurvliegen, die zich in een lamp storten. Als koning Kṛṣṇa de Kaurawa's wil dooden, zal hij er zeker geen overlaten.

J. fol. a, 64, r. 1: Taṁ twaṁ prâthayase mangdo wâlaç candramasaṁ yathâ.

S. 4401*a*: .... prârthayase manda ....

J. kadîkang rare sĕḍĕng magĕgwan apunggung, mahyun malape wulan ing âkâça, mangkana ta kotsâhanyu mahyun mapranga lâwan sang Keçawa: «evenals een lichtgeloovig dom kind, dat de maan in de lucht wil grijpen, zoo is uw besluit, om te strijden met Keçawa.

J. fol. a, 64, r. 3: Rako mam iti yat mahât manyase mâ Suyodhana,
paribuya catubuddhe grahîtuṁ mâñ cikîrṣasi.

S. 4419: eko 'ham.... yan mohân.... mâm...., paribhûya sudurbuddhe....

J. ai sang Duryyodhana, tunggatunggal aku hiḍĕpnyu, aḍâpunggung rasikâ harah, padiwaça sâmpe ri sanghulun, mûḍha kamu ahyun migrahâku: o Duryyodhana! Gij meent, dat ik geheel alleen ben, foei! hoe dom is dat toch! houd op, mij te minachten! gij zijt dwaas, dat gij mij wilt bestrijden.»

J. fol. a, 64, r. 4: ihewâ Pâṇḍawâḥ sarwwe tathewandhakawṛṣṇâyaḥ,
iha Rudraç cadityaççâ waçawaçaç ca saharṣibhiḥ.

S. 4420: ihaiwa.... tathaiwândhakawṛṣṇayaḥ, ihâdityâç ca Rudrâç ca Wasawaç ca....

J. hana sang Pâṇḍawa ngke mangkana, sang Yadukula tuwi hanâtah masĕnâha, sang hyang dwâdaçâditya mwang sang hyang ekâdaça Rudra hana ta ngke, tan adoh ikang mangaran Kṛṣṇa, ngûniweh ta sang hyang aṣṭa Basu lâwan sang saptarṣi Waçiṣṭhâdi, yayâparö nira mangkana: «de Pâṇḍawa's zijn nu hier, ook het Yadu-geslacht is ten strijde uitgerust, de 12 zonnen en de 11 Rudra's zijn hier, niet ver is hij, die Kṛṣṇa heet, alsmede de acht Basu's en de zeven zieners, Waçiṣṭha enz. zij zijn dichtbij hem.»

J. fol. 64, r. 4: tataḥ sa puruṣaḥ wyaghraḥ sarjjahâra puṇa swayaṁ,

S. 4440*a*:.... puruṣawyâghraḥ sañjahâra wapuḥ swakaṁ.

J. muwah somyarûpa mahârâja Kṛṣṇa: «koning Kṛṣṇa nam weder eene vriendelijke gedaante aan. In den Skr. tekst staat, dat hij zijn lichaam samentrok.

J. fol. a, 65, r. 4: Râjâ carati ced dharmmaṁ nrawaswarggâya kalpyate,
sa ced adharmma carati narakaya wikalpyate.

S. 4471:.... dewatwâyaiwa kalpate,.... adharmmañ.... narakâyaiwa gacchati.

J. ikâ sang mahâpuruṣa, yâwat mapagĕh ing swadharmma nira, byakta kapangguh ikang swargga de nira, kunang tan tût iri dharmma ning kṣatriya, yekâmangguh narakaloka: «een voornaam persoon zal, als hij zijne plichten trouw vervult, zeker den hemel verwerven, doch wie de plichten van een kṣatriya niet nakomt, die komt in de hel.

J. fol. 65, r. 1: Brâhmaṇaḥ pracaret bhakṣaṁ kṣatriyaḥ yariphalanaṁ,
weçyo dhanajñana kuryyât çudra tat pirawârâtaṁ.

S. 4488:.... bhaikṣyaṁ.... paripâlayet, waiçyo dhanârjjanaṁ.... çûdraḥ paricarec ca tân.

J. lwir ning prawṛtti sang brâhmaṇa, manasya juga sira, makaswabhâwa manaḍaha puṇyadâna, yapwan sang prabhu, mangrakṣa bhuwana pakĕna nira, kunang ikang weçyajanma, makakarmma arjjawa mâs madwal awĕly asawah sawârryagiṇa nikâ, ikang çûdrajâti, yekâ pakĕna pariwâra: «het werk der Brahmanen is slechts te bedelen, hun aard is, te vragen om vrome gaven. Wat den vorst betreft, zijn taak is, de aarde te beschermen, doch de Waiçya heeft tot werk, geld te verdienen, te koopen en verkoopen en rijstvelden te bewerken, dat zijn de plichten van een Arier, een Çudra, diens taak is het, te dienen.»
In deze O.Jav. vertaling is het eigenaardig, dat kṣatriyaḥ wordt weergegeven door prabhu. De plichten van een waiçya worden hier meer omschreven dan in den Skr. tekst.

J. fol. 65, r. 5: Anandana mamâjataḥ dwimataṁ harsawaddhana,
na mayâ twaṁ na pitraṣi jâta twaṁ kwâ gato hy api.

S. 4498:.... mamâjâta dwiṣatâṁ harṣawarddhana,.... pitrâ ca jâtaḥ kwâbhyâgato hy asi.

J. ai Sañjaya! ko tan hana pawehmu enak ambĕk, hana ko tan anaku, apan gawe harṣa ning musuh, tan aku mijilakĕn kò, tan bapamu makawija ko, syapa karikâ winĕgil parangko: «o Sañjaya, gij verschaft mij geen bevrediging, gij zijt mijn kind niet, want gij maakt, dat de vijand zich verheugt, ik heb u niet ter wereld gebracht, niet uw vader heeft u tot kind. Bij wien toch zult gij uw toevlucht zoeken?»

J. fol. a, 66, r. 1: Puraṁ wiyate yasmata tasmât puruṣa ucyate,
tâmam ahuḥ nârthamahâṁ strîwa jiwadyate yacyaḥ.

S. 4528*b* en 4529*a*:.... wiṣahate yasmân...., tam âhur wyarthanâmânam strîwat ya iha jîwati.

J. wĕnang atah rumakṣa ng pura, nâhan pasĕnggaha puruṣa ring kadi ko, kunang pwa pih sinanggah puruṣawyâghra, apan hînakâya kady anakbi: «omdat hij in staat is, een stad (pura)

te beschermen, daarom moet iemand zooals gij man (puruṣa) genoemd worden, doch hoe wordt gij een tijger onder de mannen genoemd, omdat (gij) zoo zwak (zijt) als eene vrouw.»

Deze O.J. vertaling is zeer vrij, wat het slot betreft, want in het Skr. staat: «van diengene zegt men, dat hij zijn naam ten onrechte draagt, wie hier als eene vrouw leeft.»

J. fol. a, 66, r. 3: Sañjayo nâmadhṛtya twaṁ na ca paçyâmi tan twayaṁ.

S. 4545*a*: .... nâmataç ca .... tat twayi.

J. si Sañjaya pwa ngaranmu prasiddha pagĕh, kayogyan ing mangaran Sañjaya, jaya ring raṇamaṇḍala, ndâ tan ko jaya ring samara: «Sañjaya is uw naam, waaronder gij bekend staat; voor iemand die Sañjaya heet, past het te overwinnen op het slagveld, doch gij overwint niet in den strijd.»

J. fol. a, 66, r. 4: Yuddhâya kṣatriyaḥ sṛṣṭaḥ Sañjayeha jayajayaḥ,
jayaṁ twa wadhyamâno waḥ prâpnotindrâsalokanâ.

S. 4592*b* en 4593*a*: .... jayâya ca, jayan wâ .... wâ prâpnotîndrasalokatâṁ.

J. prayojana ning kṣatriyajanma, maprangâmijileng raṇa, mangungsira jaya paràjaya, yapwan kaparâjaya mĕne, tan wurung niyata nirâmanggih kendrapadân: «het doel van een kṣatriya is te strijden en ten strijde te trekken, zijn toevlucht te zoeken bij zegepraal en nederlaag. Als hij nu overwonnen wordt, zal het niet falen, of hij bereikt zeker Indra's verblijf.»

J. fol. 66, r. 2: Râjyabawo niwṛtto me = S. 4603*a*: râjyâdbhâwo ....

J. mari nghulun mahyun ing kaprabhun: «ik heb opgehouden te streven naar de koninklijke heerschappij.

J. fol. 66, r. 3: Çocantam anaçowantî pratinitaḥ awandhawaḥ,
ape te pûjitâḥ pûrwwam api teççuhṛdo matâḥ.

S. 4626: .... anuçocanti patitân iwa bândhawân, api .... te suhṛdo ....

J. ikang kadang kulawandha lâwan mitra, ri samangkana tĕlas pinihutangan inak ambĕk: «broeders, bloedverwanten en vrienden, aan hen is men gemoedsrust verschuldigd.

J. fol. a, 67, r. 2: Sahasrâkṣamaḥ Kunti = S. 4645*b*: Sahasrâkṣasamaḥ ....

J. ai sang Kuntì, tan rare samânya iku anakta, sâkṣât bhaṭârendra paḍa niku: «o Kuntî, uw kind is geen gewone knaap, hij is te vergelijken met god Indra.»

J. fol. a, 68, r. 4: Kânînaç ca sahoḍhaç ca kanyâ yaç câpi jâyate,
woḍhâram pitaran tasya prâhuḥ çâstrawido janâḥ.

S. 4733: .... kanyâyâṁ yaç ca ...., ... pitaraṁ ....

J. matangnyan karikâ rakwa de sang wihikan ing çâstra, ri denya tĕkânak ning kanyâ, ri samangkana rarâ n sang makânak kita, ndan sinanggah sahoḍhara kita, apan sinanggah mipil bapanta: «daarom immers zeggen zij, die de geschriften (wetboeken) kennen, wat het kind van eene maagd betreft, die wordt zoo genoemd, omdat het eene maagd is, die u tot kind heeft, doch sahoḍha wordt gij genoemd, omdat uw vader u aangenomen heeft, naar men meent.

In de O.-J. vertaling leze men in plaats van saḥodhara: sahoḍha.

J. fol. 68, r. 1: Pâṇḍuḥ putro'si dharmmataḥ = S. 4734*a*: (So'si Karṇa tathâ jâtaḥ) Pâṇḍoḥ ....

J. ndan pinakânakta kita de mahârâja Pâṇḍu, makahetu ng dharmmaçâstropadeça: «doch koning Pâṇḍu heeft u tot zoon krachtens de leer der wetboeken.

J. fol. a, 69, r. 2: Kanyâ garbhaṁ samâdhatta bhâskarân mâñ Janârddhanaḥ,
adityâwacana cewaḥ jâtu sa tuwyasâñjayât.

S. 4737: .... mâṁ Janârddana, âdityawacanâc caiwa jâtâṁ mâṁ sâ wyasarjjayat.

J. singgih mâtâ bhaṭârì Kuntî mĕtĕngakĕn nghulun, tinaḍah ira sake bhaṭâra Sûryya, bhedanya tinimpalakĕn tĕkap nira, makahetu pakon sang hyang Âditya: wel is waar ging mijne moeder, Vrouwe Kuntî, van mij zwanger, bevrucht door den Zonnegod, doch (ik werd) door haar verstooten ten gevolge van het bevel van den Zonnegod.

J. fol. 69, r. 3: Na pṛthiwyâ sakâlayaḥ na hiraṇyasya râçibhiḥ,
harṣât bhayat wâ Kowindaḥ nahṛtangkaḥ tumutsaham.

S. 4766: .... sakalayâ.... suwarṇasya...., ...bhayâd.... Gowinda mithyâ kartuṁ tad utsahe.

J. mon paripûrṇṇa tikang kaḍatwan, paweha sang Pâṇḍawa, yadyapin mahâbhâra paweha rahadyan sanghulun mâs maṇik, tathâpi tar wĕnang nghulun gumawayakna mithya pratijñâ ri mahârâja Kurupati, tan hana harṣa ni nghulun riko sapangugung rahadyan sanghulun de ning takut: ‹zelfs al werd het geheele rijk gegeven door de Pâṇḍawa's, hoeveel goud en juweelen ook aan mij geschonken worden, toch mag ik mijne belofte aan koning Duryodhana niet verbreken, ik heb daar geen begeerte naar, hoezeer gij mij daartoe door vrees aanzet.›

J. fol. a, 70, r. 2: Asya yajñasya wettâ twaṁ bhawîṣyati Janârddhanaḥ,
adwaryyutwañ ca te Kṛṣṇaḥ kuton asmin bhawiṣyati.

S. 4784: .... bhawiṣyasi Janârddana, âdhwaryyawañ.... Kṛṣṇa kratâw ....

J. katona yajña mahârâja Duryyodhana de parameçwara, rahadyan sanghulun upakalpa ng harĕpa jwalita yajñakâryya: ‹men zal zien, hoe koning Duryyodhana geofferd zal worden door u, vorst, gij zult vóór het vlammende offervuur staan.›

J. fol. 70, r. 2: Yadâ drakṣyasa mâṁ Kṛṣṇa sahetan Sawyasâcinâ,
punaç citis tuda tasya yajñasyâsya bhawiṣyati.

S. 4801: .... drakṣyasi ....nihataṁ...., ...tadâ câsya yajñasyâtha ....

J. tuminghala ta rahadyan sanghulun ri kapĕjah i nghulun de ning Arjjuna, ngkâ ri madhya ning raṇa, muwah mahoma ng Dhanañjaya, apan gawaya cittasangskâra ni nghulun: ‹gij zult zien, hoe ik gedood word door Arjuna, daar midden op het slagveld; Dhanañjaya zal wederom offeren, omdat hij de ceremonie van den brandstapel aan mij zal voltrekken.

In de O.-Jav. vertaling leze men citasangskâra in plaats van cittasangskâra.

J. fol. 70, r. 4: Çâstreṇa nidhanaṁ gacchet samagraṁ kṣatramandalaṁ,
Kurukṣetre puṇyakâme trelokyasyapi Keçawaḥ.

S. 4808: Çastreṇa.... samṛddhaṁ...., ...puṇyatame trailokyasyâpi Keçawa.

J. samûha ning ratu ta pwa hĕlĕm, ring tĕgal Kurukṣetra, hilang niyama ning trelokyamaṇḍala: ‹door de samenkomst van vorsten later, op het veld Kurukṣetra, zal de vaste orde der drie werelden verdwijnen.

Deze verkeerde O.-Jav. vertaling is te verklaren door de verwarring van çastra en çâstra in den Skr.-tekst, waar eenvoudig staat: door de wapenen zal het geheele Kṣatriya-geslacht ten onder gaan, op het Kuru-veld, dat het heiligste is van de drie werelden, o Keçawa.

J. fol. 71, r. 1: Swapnâ hi bahawo ghoraḥ dṛçyante Madhusudanaḥ,
nimittâni ca ghoraṇaṁ tathotpâtâḥ sudaruṇaḥ.

S. 4838: .... ghorâ .... Madhusûdana, ... ghorâṇi .... sudâruṇâḥ.

J. makweh ikang ipyan mahala, cihna ning açubhanimitta tĕlas katon, wastwâpûrwwa ikang mahotpâta: ‹talrijk zijn de booze droomen, teekenen van slechte voorbeduiding zijn gezien, ongehoorde dingen, die groote rampen voorspellen.

J. fol. 71, r. 4: Sahasrapâdaṁ prâsâdaṁ swapnânte ku Yudhiṣṭhira,
adhirohan taya dṛṣṭaḥ saha bhrâtṛrir acyute.

S. 4862: .... sma Yudhiṣṭhiraḥ, ... mayâ .... bhrâtṛbhir acyuta.

J. kunang sang Yudhiṣṭhira tinon i nghulun manek ring prâsâda makanganak sewu sira ring pangipyan, saha wwang sânak nira kabeh: ‹Yudhiṣṭhira echter heb ik in mijn droom gezien, hoe hij een toren met duizend treden besteeg, met al zijne broeders.›

J. fol. 72, r. 4: Patya doṣan drawi yaddhi tathâ 'yuddhe parâbhawaṁ,
adhanasya mṛtaṁ çreyaḥ na hi jñatikṣaye jayaḥ.

S. 4897: paçye doṣaṁ dhruwaṁ yuddhe...., ...çreyo ....jñâtikṣayo....

J. tonanta hala ning yuddhakâryya ginawe, niyatâgawe kâlaha, ya ikâ ngganya katon de kakanta mahârâja Dhṛtarâṣṭra, matangnyan inak pĕjah ing daridra hînajana, sangka ring raṇa yan pakaphala ng wandhawakṣaya: ‹zie de slechtheid van het oorlogvoeren, dat veroorzaakt stellig, dat men overwonnen

wordt, dat wordt gezien door uwen ouderen broeder koning Dhṛtarâṣṭra, want het is beter, dat men als een arm man van geringe geboorte sterft, dan te overwinnen op het slagveld, wanneer dit ten gevolge heeft, dat het geslacht te gronde gaat.»

J. fol, a, 73, r. 3: Kopito bhagawân yatra Durwâsâ me waran dado,
ahonan dewasangyuktaṁ wâsatyaḥ pitṛweçmani.

S. 4903*b* en 4904*a*: Toṣito.... waraṁ dadau, âhwânaṁ mantrasaṁyuktaṁ wasantyâḥ....

J. ngûni harah kâla ni nghulun rarâ, kawuyungan nghulun de bhagawân Durwâsâ, kunang de ni kabhaktin i nghulun, dadi sirâweh anugraha wĕkasan, wĕnang pangârâdhana dewatâ lwir ning dhûpamantra paweh nira, yadyapin tamolaha ri dalĕm gṛha magaway ârâdhana: «vroeger toen ik nog maagd was, werd heer Durwâsâ vertoornd op mij, doch door mijne aanhankelijkheid geschiedde het, dat hij mij ten slotte een gunstbewijs schonk, waardoor ik in staat was, de goden tot mij te roepen door een wierookformulier, dat hij mij gaf, zelfs terwijl ik vertoefde in huis, (kon ik) die aanroeping doen.»

J. fol. 73, r. 2: Yo ço kânînagarbho me putrawat pariwarttitaḥ,
tasmat na kuryya wacanaṁ patyaṁ pitṛhitan tathâ.

S. 4909*b* en 4910*a*: Yo 'sau.... parirakṣitaḥ, kasmân na kuryyâd.... pathyaṁ bhrâtṛhitaṁ....

J. ikâ sang Karṇṇa prasiddhânak ni nghulun kâla ning rarâ kéta rasikâ, nda nyayânak ni nghulun sakurĕn hiḍĕp ni nghulun an huwus matuha, ring kapana tikâ pisinggiha sojar i nghulun apan hitâwasâna magawaya suka ri sang matuha: «deze Karṇṇa is ongetwijfeld mijn zoon, (ontvangen) toen ik nog maagd was, en mijn zoon behoort mijn gevoelen te deelen, nadat hij volwassen geworden is. Hoe zou hij mijne woorden (niet) gehoorzamen, want zij zijn nuttig van uitwerking en zullen zijnen ouders vreugde verschaffen.»

Het woord voor «niet» ontbreekt in de O.-J. vertaling.

J. fol. a, 74, r. 1: Wruhi kiṁ kârawâni te = S. 4917*b* ult.: brûhi kiṁ karawâṇi te.

J. mâjara ta rahadyan sanghulun, patik mahâdewì suddhyâ ya sumiddhâkna ya: «deel het mede, ik zal trachten, het tot stand te brengen.» In het Skr. staat: spreek, wat kan ik voor u doen?

J. fol. a, 74, r. 1: Konteyas twa na Râdeyaḥ na ca wâdirataḥ pitaḥ,
nâsmi sûtakule jâta'ḥ Karṇṇa tad widi me wasâ.

S. 4918: Kaunteyas twaṁ na Râdheyo na tawâdhirathaḥ pitâ, nâsi.... Karṇṇaitad widdhi me wacaḥ.

J. kita pih bapa, anak ning Kuntì tika laki, tan anak sang Râdha, tan bapanta sang adhiratha, apan nghulun anaku tan wĕkawĕka ning sûta kawwanganta, kaniçcayâkĕn saçabdangku: «gij mijn waarde, zijt de zoon van Kuntî, niet de zoon van Râdha, uw vader is geen wagenmenner, want ik mijn kind, stam niet af van een wagenmenner, vertrouw op al mijne woorden.»

J. fol. a, 74, r. 2: Kaninas twa mayâ jâtaḥ pûrwwajaḥ kukṣiṇâ dhṛtaḥ,
Kuntirâjasya bhawane Pârthas twam asi putraka.

S. 4919: Kânìnas twaṁ...., ... jâtas....

J. kita anaku, anak ni nghulun ngûni rarâ kita, prasiddha tuha rumuhun winĕtĕngakĕn, kawijilanta ryy umah ni bapa ni nghulun mahârâja Kuntibhoja, sangkṣepanya, wĕnang sinanggah Pârtha kitânaku, apan anak ni nghulun kita tuhu-tuhu: «gij mijn kind, zijt de zoon van mij, vroeger toen ik nog maagd was, gij zijt klaarblijkelijk de oudste, omdat gij het eerst ontvangen zijt, gij zijt geboren in het huis van mijn vader Kuntibhoja, kortom, gij zijt gerechtigd, om Pârtha genoemd te worden, omdat gij inderdaad mijn zoon zijt.

Uit de O.J. vertaling blijkt, dat de Skr. tekst, dien de vertaler voor oogen had, inderdaad Pârthas had, waar de Calcutta-editie jâtas heeft. In de editie staat Pârthas eerst in vers 4928*b*. Eigenaardig is het, dat Kuntì's vader hier reeds Kuntibhoja heet, evenals in de Nieuwjavaansche lakon's. Dit bhoja schijnt eene verbastering van râjâ te zijn.

J. fol. a. 74, r. 3: yo 'yan dewo Wirocanaḥ = S. 4920*a* ult.

J. sang hyang Âditya prasiddha mangdadyakĕn kita: «de Zonnegod heeft u voorzeker verwekt.»

J. fol. a, 74, r. 3: Kuṇḍalâ baddhakawacaḥ dewagabha çriyâwṛtaḥ.

S. 4921*a*: kuṇḍalì baddhakawaco dewagarbhaḥ....

J. makuṇḍalakawaca, kinasut ta kita de ni tejomaṇḍala: «met ringen en gepantserd, gij waart gehuld in een lichtkring.»

J. fol. a, 74, r. 4: Jâtas twam asi durdarṣaḥ = S. 4921*b* .... durdharṣo.

J. matangnyan agöng prabhâwanta mangke n atuha: „daarom zijt gij nu zeer machtig, nu gij volwassen zijt.

J. fol. 74, r. 2: çalyam âha Pṛthâ wâkyaṁ Karṇṇa mâtṛwacaḥ çṛṇuḥ,
çrewyas te syân narâwyâghraḥ sarwwam awaratas tataḥ.

S. 4930: Satyam.... kuru, çreyas.... narawyâghra.... âcaratas tathâ.

J. ahânaku sang Karṇṇa! tuhu singgih iku çabdenujarakĕn dewî Kuntî, haywa tatan pisinggih ikâ yatanyan çâçwatâmanggihenak kita: „O mijn zoon Karṇṇa! Inderdaad waar zijn deze woorden, die Kuntì tot u zegt, wees er niet ongehoorzaam aan, opdat het u voortdurend wel moge gaan.”

J. fol. a, 75, r. 2: Mayâ plawena sanggrame tatiṣâtir apatyayaṁ,
tyajayen tân ahan kataṁ apare kâyajayaç ca.

S. 4942:.... sanggrâmaṁ titîrṣanti duratyayaṁ, apâre pârakâmâ ye tyajeyaṁ tân ahaṁ kathaṁ.

J. sang Korawa mahyun mĕntasana ng samara kângkĕn tasik tanpatĕpi, yapwan durggama, tatan hana hinarĕp-harĕp waneh, mârgga ning wĕnangâmĕntasa bheda sangka ri nghulun kângkĕn banawa, atinggala kĕtikâ patik haji ri sang ahyun mĕntasa, alib mara hala nikâ: de Kaurawa's wenschen het slagveld over te steken, dat te beschouwen is als een zee zonder oever; als er echter moeilijkheden zijn, is er niemand anders, op wien zij vertrouwen, om te kunnen oversteken, behalve ik, die te beschouwen ben als een schip; als ik nu hen verliet, die wenschen over te steken, zou dit toch wel zeer slecht zijn.

J. fol. 75, r. 1: Kṛṣṇena sâhitak to ca nasyate ca Dhanañjayât,
ko 'dya bhidyan na mâṁ widyât Pârthânâṁ samiting gataṁ.

S. 4937:.... sahitât ko wai na wyatheta...., ...bhîtaṁ.... samitiṁ....

J. hana ta wwang tan arĕs matakuta, yan tona Dhanañjayâdulur Kṛṣṇa tĕngah ning raṇa, ri samangkananya tuwi, ndya ng wwang

ta niçcaya pih ri tan takut ikang Karṇṇa harĕpakna ng Pâṇḍawa sakulagotra: Is er iemand, die niet vervaard en bevreesd is, als hij Dhanañjaya vergezeld door Kṛṣṇa midden op het slagveld ziet? Als dit zoo is, hoe zou iemand dan zeker zijn, dat Karṇṇa niet bevreesd is, de Pâṇḍawa's met hunne familie tegemoet te treden?

Hier valt eene kleine verandering in de volgorde van de verzen van den Sanskṛttekst, vergeleken met die in de Calcutta-editie waar te nemen, daar op vers 4942 vers 4937 volgt.

J. fol. a, 76, r. 3: Duryyodhana niwodenaṁ kulârthe yan rawimi te,
tac cutwâ Kuruṣâdulà swakulasya hitaṁ kuru.

S. 4972:.... nibodhedaṁ.... yad brawìmi...., ...chrutwâ râjaçârdûla....

J. ai sang Duryyodhana! Haywa kamu wihang pituhûjarku, apan kahaywakna ning kula donanya, rĕngwakĕn i sawuwus damĕlakĕn suka ning sakulagotra: o Duryodhana! Aarzel niet te gehoorzamen aan mijne woorden, want zij hebben het welzijn van de familie ten doel. Luister naar al (mijne) woorden en behartig het geluk van (uwe) familie.

J. fol. a, 77, r. 2: Andhaḥ karaṇahinehi nâwe râjâ pitâ twacca,
râjâ suya pâṇḍawawat mahâtmà lokawiçrutaḥ.

S. 4996*b* en 4997*a*:.... hînatwân naiwa.... tawa,.... tu Pâṇḍur abhawan....

J. kunang apan mijil wuta sang bapanyu, wikâlendriya ngaran ikâ, nâhan matangnyan tan rinatwakĕn, sang Pâṇḍu ta ratu wĕkasan, sulakṣaṇa hana ring loka: «Doch omdat uw vader blind geboren werd, dat heet met gebrekkige zintuigen, dat was de reden, dat hij niet tot vorst verheven werd. Pâṇḍu werd ten slotte koning, goed bekend in de wereld. Onmiddelijk daarop volgt:

Sa râjà tasya we putra pitur dhayadyaharina = S. 4997*b*:.... te putrâḥ.... dâyâdyahâriṇaḥ.

J. sang Pâṇḍu prasiddha ratu, hana pwânak nira rasika Pâṇḍawa, ring kapana tika tan dadya panglilirana kaḍatwan: «Pâṇḍu was ongetwijfeld vorst, zijne zonen nu zijn de Pâṇḍawa's. Hoe zouden zij het rijk niet erven?

J. fol. a, 78, r. 2: Ko 'yaṁ Duryyodhano namaḥ kule 'smin kulawasanaḥ,
yasya lobhâbhibhûtasya matiṁ sarwwânuwattate.

S. 5021*b* en 5022*a*: .... nâma .... kulapâṁsanaḥ, tasya .... samanuwarttase.

J. syapa ta ngaran Duryyodhana karih, wĕnang angrakṣa wangçasantana, bheda sangkeng rumakṣâkna kula purih nikâ, apan lobhiṣṭha hatinya, harah tinûtakĕn sakâmbĕknya de rahadyan sanghulun: «Wie is hij toch, die Duryyodhana heet? Hij is in staat, zijn geslacht te beschermen, doch in plaats van te streven naar het beschermen van zijn geslacht, omdat zijn hart zeer begeerig is, volgt gij helaas al zijne begeerten.»

J. fol. a, 79, r. 1: Somaḥ prajâpati pûrwwaṁ Kurûṇâṁ wangçawandhanaḥ,
semât babhûwa paṣṭo we Yayâtir Nahuṣâtmajaḥ.

S. 5042: .... prajâpatiḥ .... waṁçawarddhanaḥ, somâd .... ṣaṣṭho'yaṁ ....

J. ngûni tambay ning ratu, sang hyang Soma sirâdi mangrakṣa prajâ, sira ikânṛṣṭi Kuruwangça, yadyapi katĕka mangke, kaping nĕm ri sâna(k) nira mahârâja Yayâti ngaran ira, anak mahârâja Nahuṣa: «vroeger was de eerste der vorsten de Maangod, hij beschermde het eerst zijne onderdanen, hij schiep het Kurugeslacht, dat tot nu toe bestaat. De zesde van zijne nakomelingen heette koning Yayâti, de zoon van koning Nahuṣa.»

J. fol. a, 79, r. 2: Tasya putrà babhûwasya bañca râjarṣisaptamaḥ.

S. 5043*a*: .... babhûwur hi pañca râjarṣitattamâḥ.

J. mahârâja Yayâti sira mânak limang siki, pinakawiçeṣa ning râjarṣi: «koning Yayâti kreeg vijf kinderen, die voortreffelijke koninklijke zieners waren.»

J. fol. 79, r. 1: Tathewa sarwwadharmmajñaḥ pitu mahâ pitàmahaḥ,
Pratìpaḥ pṛthiwitalaḥ triṣu lokeṣu waçrutaḥ.

S. 5053: Tathaiwa .... pitur mama ...., ... pṛthiwîpâlas .... wiçrutaḥ.

J. sira sang yuyutku sakeng sira bapa rakwa, mahârâja Pratîpa ngaran ira, dharmakâri rakwa sira, sobhâgya ring tribhuwana:

"de overgrootvader van mijn vader, koning Pratîpa genaamd, was deugdzaam, zegt men, en beroemd in de drie werelden.

Het woord yuyut in de O.-J. vertalìng is de vertaling van Skr. pitâmaha.

J. fol. a, 80, r. 3: Yudhiṣṭhiro râjaputraḥ mahâtmâ râjamahati nyâyâgataṁ râjyam idam bhunaktinûjaḥ sadâ.

S. 5072*a*: .... râjaputro .... idañ ca tasya. Het woord râjamahati en de laatste woorden bhunaktinûjaḥ sadâ ontbreken in de Calcutta-editie.

J. ikà sang Yudhiṣṭhira yukti muktya ikang kaḍatwan, saha lâwan wwang sânak rasikâ, apan sarika sâkṣât râjaputra, tuwi paripûrṇṇa lakṣaṇa: «deze Yudhiṣṭhira behoort de koninklijke waardigheid te verkrijgen, met zijne broeders, want zij zijn als koningszonen en met volmaakte geluksteekenen.»

J. fol. a, 80, r. 4: Çâstren swito bandhujanasya sâdhuḥ, priyaḥ prajânâṁ sukṛdonakampi jitendriyaḥ sâdhujanasya bharttâ, kṣamâ titikṣâ dama àrjawañca.

S. 5073*a* ult. tot 5074*a*: Çâstre sthito..... ....suhṛdânukampì....

J. wihikan mangaji, sâdhu ring kulawargga, kinahyunan ing rât kabeh, masih ta ring priyamitra, wĕnang ta umalahakĕn indriya, rakṣaka ri sang sajjana, maharddhika upaçama, tan göng krodha: «geleerd te zijn, goed jegens zijne bloedverwanten, bemind door iedereen, zijnen geliefden vrienden genegen, in staat om zijne zintuigen te bedwingen, de goede menschen beschermende, edel van aard en tot gemoedsrust gekomen zijnde, niet hevig in zijne begeerten.

De O.-J. vertaling van het Bhagawadyânaparwa[1] loopt tot fol. a, 81, r. 3 en bevat 49 palmbladen tegen 2516 verzen in den Sanskṛt-tekst.

SAINYANIRYÂṆAPARWA.

J. fol. 81, r. 4: Waddhârwa yaḥ samûtparṇaḥ Sikaṇḍi Drupadâtmajaḥ,
sadanti siddhâ râjendraḥ ṛṣayaç ca samâgatâḥ.

S. 5126: Wadhârthaṁ .... samutpannaḥ Çikhaṇḍì...., wadanti .... râjendra ....

[1] Vgl. over den inhoud van dit parwa Holtzmann, o. c. p. 111—115.

J. sang âryya Çikaṇḍi pinakânak mahârâja Drupada, matyana bhagawân Bhîṣma rakwa don ira mijil, pàjarajar sira sang siddha maharṣi sira kabeh: «de edele Çikhaṇḍî, de zoon van koning Drupada, is geboren met het doel, om heer Bhîṣma te dooden, zoo zeggen de zieners en groote wijzen allen».

J. fol. a, 82, r. 2: Kṛtâsto kyaḥ kṛtâsto wâ wṛddho wâ yadi wâ yawa.

S. 5131*b*: kṛtâstro 'py akṛtâstro.... yuwà.

J. mon wihikana ring astra, mon tan wihikan, mon atuha, mon rare tuwi: «of hij bedreven is in de wapens, of niet bedreven, of hij oud is, of zelfs een knaap.»

J. fol. a, 82, r. 3: ema no wijayo mulaṁ = S. 5132*a*: eṣa no wijaye mûlaṁ.

J. sabarinyan mârgga ning kawijayanta pwa ya: «mits hij slechts de weg (aanleiding) is van onze overwinning.»

J. fol. a, 82, r. 4: Nâ Darttarâṣṭra çakṣyanti sthâtu dṛṣṭa Dhanañjaya,

Bhîmasenañca sakrudam yamo bhâpi Yamopamo.

S. 5142*b* en 5143*a*: Na Dhârtarâṣṭrâḥ.... sthâtuṁ dṛṣṭwâ Dhanañjayaṁ,.... saṁkruddhaṁ yamau câpi Yamopamau.

J. ikang Korawakula kabeh tan wĕnang niyamanyânghera tĕngah ning palagan, sabarinyân tona sang âryya Dhanañjaya humarĕp, astam sang âryya Wṛkodara, yady api sang Nakula Sahadewa tuwi: «het geheele Kuru-geslacht is niet in staat, zich te bedwingen of stand te houden midden op het slagveld, als het den edelen Dhanañjaya voor zich ziet, laat staan den edelen Wṛkodara, of ook zelfs Nakula en Sahadewa.»

De O.Jav. vertaler heeft wel begrepen, dat onder de yamau (tweelingen) Nakula en Sahadewa te verstaan zijn, doch Yamopamau (op Yama gelijkende) laat hij onvertaald.

J. fol. a, 83, r. 2: Tâsmin heto deçe sagḍaḥ prabhûtayawasenwaneḥ,

niweçayâm âsa tadâ sena râjâ Yudhiṣṭhiraḥ.

S. 5170: Tato deçe same snigdhe prabhûtayawasendhane,.... senâṁ....

J. ri pradeça nikang Kurukṣetra hana ta lĕmah maratâhayu, makweh taḍahnya saha gangan kayunya, ngkâ tikang watĕk

Pâṇḍawa n dinunungakĕn tĕkap mahârâja Yudhiṣṭhira: in het gebied van Kurukṣetra was een vlak schoon stuk grond, met veel voedsel en groenten en boomen, daarheen werden de Pâṇḍawa's gevoerd door koning Yudhiṣṭhira.

J. fol. 83, r. 3: Akṛtenawa kâryyeṇa gataḥ Pârthân adhokṣajaḥ,
sa henyan ahumariṣṭo druwaṁ dakṣaty asangçayaḥ.

S. 5196: Akṛtenaiwa...., ...enân manyunâ wiṣṭo dhruwaṁ dhakṣyaty asaṁçayaṁ.

J. rĕngwaknâtah rahadyan sanghulun katiga, ikang Kṛṣṇa kĕtâ ya, prasiddha tan siddhakâryya ta ngaran ikâ mangke, mantuk tika mare sang Pâṇḍawa majar-ajar, byakta ta ya krodhânggĕsĕngane ri kita: „luistert gij drieen! Van Kṛṣṇa kan men nu met recht zeggen, dat hij niet geslaagd is in zijn taak, hij is teruggekeerd naar de Pâṇḍawa's, om te berichten, zeker zal hij in zijn toorn u verbranden.”

J. fol. a, 84, r. 1: Âsannajalakâṣṭhâni çataso 'tha sahasraça,
acedyaharamârggani randocayayûtani ca.

S. 5202:.... sahasraçaḥ, acchedyâhâramârgâṇi bandhocchrayacitâni ca.

J. subhikṣa ta ya ring wwai lâwan kayu, tan pĕgata hawana ning taḍah tĕkeriya: „waar overvloed is van water en hout, waarheen de toevoer van voedsel niet afgesneden kan worden.

J. fol. 84, r. 4: Na wa Bhîṣmasya durmmeda tṛnota Widurasya ca,
mama wâ bhapitaṁ kiñcit sarwwem ewâtiwarttate.

S. 5223: Na ca.... durmedhâḥ çṛṇoti.... wâ,.... bhâṣitaṁ.... sarwwam....

J. iking Duryyodhana ngaranya, nora kĕta pinituhunikâ, tan bhagawân Bhîṣma, tan âryya Widura, astam tojar ni nghulun, pisaningû ikâ humiḍĕpa ya, apan durmedha pinakaswabhâwanya: „deze Duryyodhana geeft geen gehoor aan heer Bhîṣma, of aan den edelen Widura, laat staan aan mijne woorden. Hoe zou hij die ter harte nemen, want hij is van nature onvatbaar voor overreding.”

J. fol. 85, r. 3: Rathasyasyan daça gajaḥ gajasya daça wâjinaḥ,
naraḥ daça haheç casan padarâksa samantataḥ.

S. 5264: Rathasyâsan .... gajâ ...., narâ .... hayasyâsan pâdarakṣâḥ ....

J. ikang rathâsiki dinulur de ning liman sapuluh, ikang gajah sapuluh ikang sasiki-sasiki dinulur de ning kuda sapuluh, ikang kuda sasiki dinulur de ning padâti sapuluh, pinakapâdarakṣa kanan keri: «een wagen was vergezeld door tien olifanten, ieder van die tien olifanten was vergezeld door tien paarden, ieder paard was vergezeld door tien voetknechten, die het links en rechts te voet bewaakten.»

J. fol. 85, r. 4: Rathasya gajaḥ pañcâçat nâgasya çata wâjinaḥ,
hayasya puruṣâḥ sapta bhinnâsaddhâṅakarinaḥ.

S. 5265: .... nâgâḥ pañcâçan nâgasyâsan çataṁ hayâḥ, ... bhinnasandhânakâriṇaḥ.

J. hana ratha tunggal dinulur de ning liman limang puluh, ikang liman sasiki dinulur de ning kuda sâtus, ikang kuda sâtus sasikinya dinulur de ning pâdâti pitung siki, apa pakĕna nikâ, ya ta pinakapanĕpung yan huwus pĕgat de ning musuh: «een wagen was vergezeld door vijftig olifanten, een olifant was vergezeld door honderd paarden, ieder van die honderd paarden was vergezeld door zeven voetknechten. Waartoe dienden die? Zij dienden om te binden, wanneer er een afgesneden was door den vijand.»

J. fol. a, 86, r. 1: Senâpañcaçatanyahuḥ rathaḥ tawâta kahetu,
daçasenaçca prathanaḥ pṛtanâ daçawâhinî.

S. 5266: Senâpañcaçataṁ nâgâ rathâs tâwanta ewa ca, daçasenâ ca pṛtanâ ....

J. ikang ratha limang atus ndan kadi kramanya ngûni dinulur de ning liman sapuluh ring sasiki, yeka sinanggah sasenâ ngaranya, ikang sapuluh senâ, ya sapṛtanâ ngaranya, ikang sapuluh pṛtanâ, ya ta sawâhinî ngaranya: «de 500 wagens, zooals vroeger de regeling was, werden ieder vergezeld door tien olifanten, dat werd eene senâ genoemd, tien senâ's heette eene pṛtanâ en tien pṛtranâ's eene wâhinî.»

J. fol. a, 86, r. 2: Wâhiṇi pṛthanâ senaḥ wajini daçataḥ camûḥ,
akṣohiṇi wa paryaya niruktâ ta wurutini.

S. 5267: Senâ ca wâhinì caiwa pṛtanâ dhwajinî ....,
akṣauhiṇì tu paryâyair .... ca warûthinî.

J. ikang sawâhinì mwang saprtanâ lawan sasenâ ya ikâ sinanggah sadhwajinì, ikang sapuluh dhwajinî, yekâ sacamûh ngaranya, ikang sapuluh camûh ya sâkṣohiṇì ngaranya, sawarûthinì ngaranya waneh: «eene wâhinì en eene pṛtanâ en eene senâ, dat wordt eene dhwajinì genoemd, tien dhwajinî's, dat heet een camûḥ, tien camûḥ's, dat heet eene akṣauhiṇî of ook wel eene warûthinì.»

J. fol. a, 86, r. 4: Narâṇâṁ pañcasadeçaṁ patinâma widhîyate,
senamukañca tipras tu gulma ity abhisajñikaḥ.
Daça gulmo gaṇaç casit gaṇas tw ayutaço bhawet,
Duryyodhanasya pehahuḥ yotsyahanaḥ prahâriṇaḥ.

S. 5270 en 5271:.... pañcapañcâçad eṣâ pattir...., senâmukhañca tisras tâ.... abhiçabditaṁ, trayo gulmâ gaṇas tw âsît...., ... senâsu yotsyamânâḥ....

J. hana pâdâti limang puluh, yekâ sapatti ngaranya, kunang ikang sasenâ pinintigâkĕn, yekâ sagulma ngaranya. Ikang sapuluh gulma, ya sagaṇa ngaranya, ikang sâyuta gaṇa, yatika pinakawadwâ sang Duryyodhana, mahâçakti paprang ikâ kabeh: «vijftig voetknechten, dat heet een patti, doch eene senâ driemaal genomen, dat heet een gulma. Tien gulma's, dat heet een gaṇa, en 10.000 gaṇa's, zoo sterk was het leger van Duryyodhana, allen machtig in den strijd.»

J. fol. a, 87, r. 2: Raçmiwacaçâm iditya ḥ wîrudhâm iwa candramâḥ,
Kuwera iwa râkṣaṇaṁ mâruta iwa pâwakaḥ.

S. 5289: raçmiwatâm iwâdityo...., ...yakṣâṇâṁ dewânâm iwa wâsawaḥ.

J. ring sarwwateja kabeh sang hyang Âditya sira lwih, ri sakweh ning kayw aruhur sang hyang wulan pinakaçaraṇa nikâ, yapwan yakṣa kabeh, sang hyang Waiçrawaṇa mrĕmâṇerika, i sakweh ning watĕk hyang sang hyang Pâwaka pinakâdikâra ngkâna: onder alle (hemel)lichten is de Zonnegod de voor-

naamste, alle hooge boomen zoeken hunne toevlucht bij den Maangod, wat echter de Yakṣa's betreft, hun aanvoerder is Kuwera, van alle goden is de Vuurgod de voornaamste.»

Uit de O.J. vertaling blijkt, dat het laatste woord van het Skr.-vers inderdaad pâwakaḥ was en niet Wâsawaḥ, zooals de Calcutta-editie heeft. In plaats van mrĕmâṇerikâ leze men: pramâṇerika.

J. fol. 87, r. 3: Karṇṇo wâ yudhyatâṁ pûrwwam aham
wâ pṛthiwîpate,
sparddhate hi sadrâtyatham sûtaputro mayâ raṇe.

S. 5301:.... sadâ 'tyarthaṁ....

J. ikang Karṇṇa pwa kon mapranga rumuhun, kasulâkujukṣarâku rumuhuna, tan parĕnga lâwan ikang Karṇṇa, apak sadâ pahingan yâwat ring raṇacarita, kumwa wuwus nikang sûtaputra: «gelast Karṇṇa het eerst te strijden, of laat ik in het tegengestelde geval(?) voorgaan, laat ik niet tegelijk strijden met Karṇṇa, want ik ben altijd onbegrensd in het oorlogvoeren. Zoo sprak de zoon van den wagenmenner.»

Voor kasulâkujukṣara in de O.-J. vertaling leze men misschien: kasulaya pakṣa, beantwoordende aan Skr. wâ (of). Hier is de tekst zeer corrupt. Onmiddellijk daarop volgt:

Ahaṁ jîwati Ganggaye yota rajanman katañjana,
athe Bhîṣme ca yotsyâmi saha Gaṇḍiwadanwanâ.

S. 5302: Nâhaṁ.... Gânggeye râjan yotsye kathañcana, hate.... tu.... Gâṇḍîwadhanwanâ.

J. pisaningû kĕtâku mapranga, yan hana hurip nikung Bhîṣma? Kunang yan huwus pĕjah ikang Bhîṣma, irikâku n lĕkasâprang lâwan ikang Dhanañjaya: Hoe zou ik strijden, wanneer Bhîṣma hier nog leeft? Doch als Bhîṣma gesneuveld is, dan zal ik ten strijde trekken tegen Dhanañjaya.

J. fol. a, 89, r. 3: Ubho çiṣyo hi me wiro gaddhâyuddhawiçarado,
tulyasneho hyahâ Bhîme tatâ Dûyodane nrape.

S. 5346*b* en 5347*a*: Ubhau çiṣyau.... wîrau gadâyuddhawiçâradau,.... 'smy ato.... tathâ Duryyodhane nṛpe.

J. rasiki sang rwang siki âryya Wṛkodara mwang sang Duryyodhana, kapwa çiṣya ni nghulun ikâ ri gadâyuddha, kapwa kasih ni nghulun, tan hana kapakṣapâta salah sasiki: «deze

beiden, de edele Wṛkodara en Duryyodhana, zijn beiden leerlingen van mij in den strijd met knotsen, beiden heb ik even lief, ik ben niet partijdig jegens een van hen beiden.»

J. fol. 89, r. 2: Sahâyo 'smi sthito yuddhe yadi bhîto 'si Pâṇḍawa.

S. 5370*b*: sahâye 'smin....

J. sang âryya Dhanañjaya, yan hana takuta ring raṇa, nghulun hana sahâyanta: «edele Dhanañjaya, als gij bevreesd zijt in den strijd, zal ik uw helper zijn.

J. fol. 90, r. 3: Ya âtmano duçcabhitat âçubha prâpnuyât naraḥ,
enasânasa deçan wà kâlaṁ wâ gakgaṁtu mâhât.

S. 5399*b* en 5400*a*: .... duçcaritâd açubhaṁ prâpnuyân..., na sa kâlaṁ na wâ daiwaṁ waktum etad ihârhati.

J. ikang wwang mamangguh hala, makanimitta hala nikang karmma ginawe ni çarîranya ngûni, ikâ ta wwang mangkana, pisaningû tikang dewatâsiheriya, mwang mangguha ng pâpa, makahetu göng nikang karmmâhala ginawe: «iemand, die leed ondervindt ten gevolge van slechte daden, die zijn lichaam vroeger verricht heeft, hoe zouden de goden zulk een man lief hebben, en hij zal rampen ondervinden ten gevolge van de massa van de verrichtte slechte daden.»

In den Skr. tekst staat, dat men de gevolgen van eigen slechte daden niet moet toeschrijven aan den tijd of het noodlot.

J. fol. a, 91, r. 1: Na hy ema kataḥ puruṣaḥ karmmaṇoḥ çubhapâpayoḥ,
açatantro hi puruṣaḥ kâryyate dârupuruṣaḥ.

S. 5404*b* en 5405*a*: .... ewa karttâ...., aswatantro.... dâruyantrawat.

J. ikang janma wwang ngaranya kadi ya ta ikang gumawaya hala lâwan hayu, tuhun hana molah inulahakĕn, ya gatinya, paramârtha nikang janma mânuṣa, tan swatantra ri kâwakanikang wakanya dharmma mânuṣa, apa tar wĕnang ḍumâhani çarîranya, gawaynya hala mwang hayu, kadi hinĕb ning lawang mara paḍanya wĕkasan: «het is alsof de mensch (zelf) goede en slechte daden verricht, doch hij beweegt zich en wordt bewogen; de aard van den mensch is, dat hij niet zelfstandig is in zijne handelwijzen(?), want hij is niet in staat(?) zijne hande-

lingen zijn slecht en goed, evenals het sluiten van een deur is het, om zoo te zeggen, ten slotte met hem.»

De O.Jav. vertaling is zeer corrupt. Wat ḍumâhani, en kâwakanikang wakanya, moet beteekenen, weet ik niet. Mara is «om zoo te zeggen», ongeveer Skr. iti. In den Skr. tekst staat: want de mensch is niet zelf de bewerker van zijne goede en slechte daden, want de mensch handelt onzelfstandig, evenals een houten machine (rad).

Hier eindigt de O.-J. vertaling van het Sainyaniryâṇaparwa [1]. Het bevat 10 folia tegen 309 verzen in den Skr.-tekst (çl. 5097—5406).

ULÛKADÛTÂGAMANAPARWA.

J. fol. a, 91. r. 3: Hiraṇwatya ciniṣṭeṣu Pâṇḍaweṣu mahâtmasu,
Duryyodhana mahârâja Karṇṇena saha bhaṣata.

S. 5407*a* en 5410*b*: Hiraṇwatyâṁ niwiṣṭeṣu ...., tatra Duryyodhano râjâ .... Bhârata.

J. sĕḍĕng umĕntas ring lwah Hiraṇwatîkâ sang Pâṇḍawa, irikâ ta rânak aji mahârâja Duryyodhanângucap mwang mahârâja Karṇṇa: «terwijl de Pâṇḍawa's de rivier de Hiraṇwatì overstaken, sprak de koningszoon vorst Duryyodhana met koning Karṇṇa.»

Uit de O.-J. vertaling blijkt, dat in de door den vertaler gebruikten tekst werkelijk stond: sâhâbhâṣata in plaats van saha Bhârata.

J. fol. 91, r. 3: Asmân wâ twaṁ parâjitma praçati pṛthiwîm imâṁ,
athawâ niyato 'smabhiḥ dewalotang gamasyasiḥ.

S. 5487*b* en 5488*a*:.... parâjitya praçâdhi...., ...nirjito 'smâbhî raṇe wîra çayiṣyasi. Het in den O.J. tekst geciteerde Skr. vers moet aldus verbeterd worden:.... nihato 'smâbhir dewalokaṁ gamiṣyasi (of gij zult, door ons gedood, naar de godenwereld gaan).

J. yan alaha sanghuluṇ Korawa denta, byakta kita tumunggalakĕn kabhuktyan ikang pṛthiwîmaṇḍala, yapwan alah kita de sanghulun Korawa, swarggaloka ikâ kabhuktya denta: «als wij,

[1] Zie over den inhoud Holtzmann, o.c. p. 115.

de Kaurawa's, door u overwonnen worden, zult gij klaarblijkelijk het genot van de aarde alleen bezitten; als gij echter door ons, de Kaurawa's, overwonnen wordt, zal de hemelwereld door u genoten worden.»

J. fol. a, 92, r. 4: Puṣṭâste 'çwâ bhṛtaḥ çûraḥ çwo yuddhaswa sakeçawaḥ,
asamâgamya Bhismeṇaḥ saṁyuge kiṁ wikaṣṭake.

S. 5500*b* en 5501*a*:.... bhṛtâ yodhâḥ.... yudhyaswa....,
.... Bhîṣmeṇa.... wikatthase.

J. lumĕkas kita huwus makasahâya mahârâja Kṛṣṇa, tapwan wĕnang mamapag bhagawân Bhîṣma ring raṇa, pisaningû ta kita kastawâ ring loka: «ga gij op weg, met koning Kṛṣṇa als helper, zijt gij nog niet in staat, om heer Bhîṣma in den strijd te weerstaan. Hoe zoudt gij geprezen worden in de wereld?»

J. fol. a, 93, r. 4: Yady utpatasi lotaṁ prit dadyaḥ wiçasi bhûtalaṁ,
tatâḥ tatrârjjunarathaṁ prabhâte drakṣyase 'grataḥ.

S. 5640:.... lokâṁs trîn yady âwiçasi...., tatra....
....punaḥ.

J. yadyan bonglota ko mara ring trilokamaṇḍala, sumilĕma ri silĕm ning Ganggâ kunang, mahöthĕtana ring pâtâla, katona juga ratha sang Arjjuna yan sakatambe mesuk: «als gij de drie werelden uitvliegt, of onderduikt in de diepte van den Ganges, of u verbergt in de hel, toch zal de wagen van Arjjuna zich vertoonen in den vroegen morgen.»

J. fol. 93, r. 1: Sawîryya yaḥ samâçritya samâhwayati we parân,
abhitaḥ puraya çaktim sa we puruṣa ucyate.

S. 5645: swawîryyaṁ.... wai...., abhîto yudhyate çatrûn.... wai....

J. hana sira umâçraye kaçaktin ri swaçarìra nira juga, sinyang nira pwa musuh niràpranga, aprang pwa sira, tatan kapangpang wìryya nira de nikang musuh, samangkana krama nira, sira sinanggah mahâpuruṣa ngaran ira: «er is iemand, die slechts zijn toevlucht zoekt in zijn eigen kracht, die zijne vijanden ten strijde uitdaagt, hij strijdt zonder dat zijne vijanden zijne dapperheid kunnen weerstaan, wie zoo handelt, die wordt een groot man genoemd.»

De O.J. vertaling van het Ulûkadûtâgamanaparwa [1] eindigt op fol. a, 94 en loopt dus van fol. a, 91—a, 94, terwijl de Skr.-tekst 306 verzen bevat. (çl. 5407—5713).

RATHÂTIRATHASANGKHYÂNAPARWA.

J. fol. 94, r. 2: Nâmakṛtwa Kumârâya senânye çaktidhariṇe,
aham senâpatis te 'dyaḥ bhawiṣyâmi na sangçayaḥ.

S. 5720: Namaskṛtya.... çaktipâṇaye,.... 'dya....

J. aum mahârâja Duryyodhana, nghulun pinakasenâpatinta mangkay, haywa tâlunggah angönangĕnmu, apan bhaṭâra Kumâra sĕḍĕng nira n pinakasenâpati ning hyang kabeh, anuṣṭhâna ni nghulun, kâla nira rumĕgĕp lipung nira: «o koning Duryyodhana! ik ben nu uw legeraanvoerder, wees niet ongerust, want god Kumâra heeft, toen hij legeraanvoerder der goden geworden is, mij bevestigd, toen hij zijn speer aanvatte.»

J. fol. 96, r. 1: Rathânâm kwa ca wijñânam kwa ca Bhîṣmâlawetanaḥ,

S. 5829*a*:.... Bhîṣmo 'lpacetanaḥ.

J. kapana ng Bhîṣma wruha ri kalingan ing maratha: Hoe zou Bhîṣma de wetenschap der wagenmenners kennen?

Het slot van het Skr. vers is dus niet vertaald.

J. fol. a, 97, r. 3: Nâghayutasâmaprâṇa = S. 5854*a*: nâgâyutabalo mânî.

J. sakaçaktining liman sâyuta pinakawîryya sarika: «hij is zoo sterk als 10.000 olifanten in zijne dapperheid.»

J. fol. a, 98, r. 2: Pañcâlan tu mahâbatum nâham hanyâm Çikaṇḍinaḥ,
udyatemu piga prakṣya pratiyuddhyantam âhawe.

S. 5936: Pâñcâlyan.... mahâbâho.... Çikhaṇḍinam, udyateṣumatho dṛṣṭwâ....

J. ikang Çikaṇḍi juga ya tan wĕnang umatî ya, yadyapin tihangakna juga panahnya tuwi lumagana nghulun, tan lĕpasana yan astrângka ri tĕngah ning raṇa: Alleen Çikhaṇḍin mag (ik) niet dooden, zelfs al spant hij zijn boog, om mij te bestrijden, zal ik mijn pijl niet afschieten midden op het slagveld.»

In het hs. staat astrângka, doch ik heb vertaald, alsof er stond astrangku.

[1] Zie over den inhoud van dit parwa Holtzmann, o. c. p. 115—116.

J. fol. 98, r. 1: Ahi strîpûrwwako râjan Çikaṇḍi yadi te çrutâ,
kanyâ bhûtwâ pumân jatoḥ na yotsye tena Bhagataḥ.
S. 5940: Sa hi.... Çikhaṇḍì.... çrutaḥ,.... jâto.... Bhârata.

J. iki Çikaṇḍi ya ta strîpûrwwaka, karĕngö marapwa kacaritanya, an mûlakanyâ, matĕmahañ jalu wĕkasan, tatan aprangâku lâwan ikâ: «deze Çikhaṇḍin is vroeger eene vrouw geweest, naar hetgeen verhaald wordt, zou hij oorspronkelijk eene maagd geweest zijn, maar ten slotte een man geworden zijn, ik zal niet strijden met hem.»

Hier eindigt het Rathâtirathasangkhyânaparwa[1]. Het loopt van fol. a, 94—98, terwijl het in den Sanskṛttekst 227 verzen bevat (çl. 5714—5941).

AMBOPÂKHYÂNA.

J. fol. a, 100, r. 1: Bhaktânâṁ hi parityagaḥ na dharmeṣu yatisyate.
S. 5987*b*:.... parityâgo.... praçasyate.

J. i patulak ning wwang jalujalu ring strî marâhyun rakwa, adharmmasâdhana ngaran ikâ: «dat een man eene vrouw verstoot, die verlangend tot hem komt, dat heet eene onrechtvaardige handelwijze.»

J. fol. a, 100, r. 4: Twayâ tyakâ gamasyami yatra yatra wiçâmpate,
tatra me santu gatayaḥ santa satya yawa wrawit.
S. 5997:.... tyaktâ gamiṣyâmi.... tatra...., ...gatayaḥ santu santaḥ satyaṁ yathâ dhruwaṁ.

J. kita harah mahârâja Çâlwa tuminggalakĕn nghulun, katuhwan karika wih, lumakwa ta nghulun mangke, ikang deça parana ni nghulun, tan hilanga juge sagati ni nghulun, tan pakântang tan âmbĕka tan kasatyan: «Helaas, gij, koning Çâlwa, hebt mij verlaten, inderdaad zal ik nu gaan; in de streek, waarheen ik mij zal begeven, moge voor mij niet alle toevlucht te loor gaan, noch wat tot kalmte stemt, noch waarachtigheid.

De O.Jav. vertaling is mij niet duidelijk. Vooral tanâmbĕka begrijp ik niet. Misschien is hierachter iets uitgevallen. Voor pakântang leze men pakântĕng: wat strekt tot kalmte.

[1] Zie Holtzmann, l. c. p. 116.

J. fol. 100, r. 3: Ahosmit mitaraṁ mûḍhaṁ yo me 'kârṣît swayambaraṁ,
mayâ 'yaṁ swakosye doṣaḥ sa 'haṁ Bhîṣmarathât tadâ.

S. 6004: Atha wâ pitaraṁ...., ...swakṛto doṣo yâ....

J. atyanta kamûḍhan ing bapangku gumawayakĕn kaswayambarangku, apan mangke kapuharanya kapâpân magöng, uwih tĕlas kâlap ngarangku de sang âryya Bhîṣma, inunggwakĕn ring ratha: «buitengewoon groot was de dwaasheid van mijn vader, die mijne zelfkeuze van een echtgenoot bewerkte, want nu heeft dit een groote ramp veroorzaakt, mijn goede naam is mij ontnomen door den edelen Bhîṣma, die mij op zijn wagen geplaatst heeft.»

J. fol. a, 101, r. 1: Dagma dak Çalparâjanaṁ dig mâka padamuktamaṁ.

S. 6007*a*: Dhing mâṁ dhik Çâlwaràjânaṁ dhig dhâtâram athâpi wâ.

De laatste woorden van het in den O. J. tekst aangehaalde Skr.-vers zijn verbasterd uit: âpadam uttamâṁ (Calcutta-editie, vers 6007*b* ult.)

J. samangke ta pwa kaçmala aku wit ning kahînapuṇyân, bapangku waneh mahâbhâra kamandabhâgyan sirân pakânak ni nghulun, sang hyang Brahmâ ta sira ganya, atyanta de nirâgaway wwang mangka lwirnya: «nu ben ik onrein tengevolge van mijne geringe verdiensten, ook mijn vader is zeer ongelukkig, dat hij mij tot kind heeft, en god Brahmâ buitengewoon, omdat hij iemand zooals ik ben geschapen heeft.»

J. fol. 101, r. 1: Macayawe tani karmmâṇi pûrwwadehe ṣu mûḍhayâ,
kṛtâni nûnaṁ pâpâni tepâm etan mahâphalaṁ.

S. 6017*b* en 6018*a*: Mayaiwa yâni.... tu...., ...teṣâm etat phalaṁ dhruwaṁ.

J. Atyanta hala ni kâryya göng ning durbuddhi ginawe ni nghulun, ngûnì pûrwwajanma, mûḍha tâku rânak ampu ring janma mangkana, matangnyan mangke phalâhala kapanggih de ning pinakanghulun satata: «groot is de slechtheid van mijne daden en de domheid van hetgeen ik in eene vroegere geboorte verricht heb, en ook in deze geboorte is uw kind dom, daarom ondervind ik nu steeds de slechte gevolgen daarvan.»

J. fol. 101, r. 4: Alaṁ prabhajiteneha bhadre çṛṇuḥ hitaṁ wacaḥ,
ito badreçcaswa bhadra tatân ewa samûtyataḥ.

S. 6026:.... prawrajiteneha.... çṛṇu...., ...gacchaswa bhadraṁ te pitur.... niweçanaṁ.

J. haywa kita lumakwa wiku paribrâjaka, us tânaku, nihan pajarkw iri kita, hitâwasâna ike wuwusku, at laku juga mulih ri bapanta: «gij moet niet rondtrekken als eene bedelnon, kom mijn kind, dit zeg ik tot u, deze woorden van mij hebben een nuttig resultaat, ga toch en keer terug naar uwen vader!»

J. fol. a, 102, r. 1: Patir wâ 'mi gati nâryyâḥ pitâ wâ carawarṇṇani.

S. 6028*b*:.... 'pi gatir.... warawarṇini.

J. pilih swâmi, pilih bapa kahanan ing kadi kita: «hetzij uw echtgenoot, hetzij uw vader is de plaats (van toevlucht) voor iemand zooals gij.»

J. fol. 102, r. 4: Ataḥ pitṛgrhaṁ bhadro mastu janako hyatahaṁ,
duhaṁ cetsyâmaṁ te hawe maya warttasi putrake.

S. 6045*b* en 6046*a*: mâgâḥ.... bhadre mâtus te.... hy ahaṁ, duḥkhaṁ chindyâm ahaṁ.... wai mayi wartaswa....

J. bibîbu sang râjaputrî, ilu ndak ulihakĕn kita ri bapanta, aku kakinta saka rîbunta, haywa ta kita sangçaya, aku âçraya pituhunta: «meisje, prinses! ga mede! Laat ik u terugbrengen naar uwen vader, want ik ben uw grootvader van moederszijde, wees niet ongerust, vertrouw op mij als uw toevlucht!»

J. fol. 103, r. 2: Bhawantam ewa satataṁ rameḥ kirttiyate wibho,
Sañjayo me priyasaka râjarṣir idi pârthiwaḥ.

S. 6064:.... Râmaḥ kîrttayati prabho, Sṛnjayo me priyasakho.... iti pârthiwa.

J. sojar rahadyan sanghulun, bhagawân Hotrawâha, nora waneh pangucap nira bhagawân Paraçurâma, bheda sangke rahadyan sanghulun, anghing ya pinakâsih i nghulun bhagawân Hotrawâha, âryya Sañjaya haran ira waneh, râjarsi mûlaratu cakrawartti, mangkana ling nirâmucap rahadyan sanghulun sari-sari: «zooals gij zegt, heer Hotrawâha, niet anders zijn de

woorden van heer Paraçurâma, behalve gij, wordt slechts hij bemind door mij, heer Hotrawâha, de edele Sañjaya is een andere naam van hem, een koninklijke ziener, van oorsprong een wereldheerscher, zoo luiden zijne woorden tot u dagelijks.»

J. fol. 104, r. 1: Yadi twâm âpageyo weḥ na nayed Bhajasanahna,
Salwasam çirasâ bhiruḥ hṛniyât Râmacoditaḥ.

S. 6092: .... wai .... Gajasâhwayaṁ, Çâlwas twâṁ .... bhîru gṛhṇîyâd ....

J. ya tan hana sanmata nika sang Bhîṣma ri waluyanta kita ring Gajâhwaya, tan wurunga sang Çâlwarâja tumangan kalih ta kita, yan apa, yan uddeça bhagawân Râma paraçu: «Wanneer Bhîṣma niet toestemt, dat gij terugkeert naar Gajâhwaja, zal het niet falen, dat koning Çâlwa u beiden huwt, vooral, wanneer heer Paraçurâma daartoe aanspoort.

J. fol. 104, r. 1: Tato Râmaḥ prâdur âsìt = S. 6098*a* init.

J. ḍatĕng ta bhagawân Paraçurâma: «toen kwam heer Paraçurâma.»

J. fol. a, 105, r. 2: Râmeyaṁ mama dehitri Kâçirâjasutâ prabho,
asyâḥ çṛṇu yathâtatwam kâryya kâryyawinaṣanaṁ.

S. 7004: .... dauhitrî ...., ... kâryyaṁ kâryyawiçârada.

J. sâjñâ rahadyan sanghulun maharṣi! Iking rare strì putu ni nghulun sakeng anak strî, anak sang mahârâja Kâçipura, yatikâ katatwan ikâ, matangnyan mangkana, lâwan prayojana nike, yatika rĕngön rahadyan sanghulun: «met uw verlof, groote ziener! Dit meisje is mijne kleindochter, het kind mijner dochter, de dochter van den vorst van Kâçipura, dat is hare afkomst, de reden daarvan en het doel daarvan, moogt gij dat vernemen.»

J. fol. a, 106, r. 2: Mamâtya wyasanasyâsya Bhîṣmo muli mahâbrata,
yeneyaṁ waçam ânîtâ samutpyawya walat tadâ.

S. 7020: Mama tu .... mûlaṁ mahâwrataḥ, yenâhaṁ .... samutkṣipya balât....

J. paramârthanya sang Bhîṣma juga padârtha ning pinakanghulun rasikâ, gumawe kadînâkna ra putu sang paṇḍita, apan rasikâ walâtkâra, umalap ing pinakanghulun kari ng swayambara;

«de reden daarvan is, dat Bhìṣma de aanleiding was, dat uwe kleindochter vernederd is, want hij heeft immers geweld gepleegd, toen hij mij bij de zelfkeuze nam.»

J. fol. 107, r. 1: Na bhayân nasy ajukroçân na lobhan nârtha kâmyayâ.
kṣatriyadharmmam ijñâhyaṁ iti me bratapahitaṁ.

S. 7060:.... nâpy anukroçân nârthalobhân na...., ksâttraṁ dharmmam ahaṁ jahyâm.... wratam âhitaṁ.

J. ikâ ta matangnyan nghulun matinggal swadharmma ning kṣatriya, i wĕnang ni nghulun mehakna ng râjaputrî ri paraprabhu, tan saka ri takut, tan saka ring asih, tan kalobhan kâraṇanya, tan saka ring hyun wehana mâs, apa pwa, de ning pagĕh ni brata ni nghulun si brâhmacârî: «dit nu is de reden, dat ik de plichten van een kṣatriya verzaak, omdat ik gerechtigd ben, de koningsdochter (ten huwelijk) te geven aan een vorst, niet uit vrees, niet uit genegenheid, niet begeerte is de reden daarvan, niet ten gevolge van den wensch, om goud te ontvangen. Wat dan? Wegens de vastheid van mijne gelofte als Brâhmacârin.»

J. fol. 107, r. 3: Kin twaṁ wa yoddham iccasi = S. 7064*b*: (abruwaṁ kâraṇam) kin tat yat twaṁ yuddhaṁ mayecchasi.

J. apa ta hetu sang paṇḍita maharĕp mapranga lâwan pinakanghulun: «Wat is toch de reden, dat de wijze wil strijden met mij?»

J. fol. 108, r. 3: Tatas tatra dwijâ râjan tâpasaç ca panokaça,
apasantwa raṇaṁ diwyaṁ dewas sârṣigaṇas tatâ.

S. 7110:.... râjaṁs tâpasâçça wanaukasaḥ, apaçyanta.... dewâḥ sendragaṇâs tadâ.

J. irikâ ta sang watĕk maharṣi sang tamolah ing patapan haneng alas, mwang watĕk dewatâsiddhagaṇa: «toen (keken) alle groote zieners, die zich bevonden in de kluizenarij in het woud en alle scharen van goden en siddha's.

Het verbum ontbreekt in de O.Jav. vertaling, daar de tekst hier eene lacune vertoont.

Dit is het laatste vers uit den Sanskṛt-tekst, dat in de O.Jav. bewerking geciteerd wordt. Eenige regels verder staat: Iti Udyogaparwwa, i çâka, 1747. Hieruit blijkt dus, dat dit HS.

geschreven is in Çâka 1747 = 1825 A.D. De tekst eindigt abrupt met de woorden: Mangke yatah prang ni nghulun lâwanta weh kadi nghulun, tikâ tlas angasihasih gati ni nghulun ngûni, kunang apan hyunya meha kâ....

Ten slotte nog twee opmerkingen: de woorden van Holtzmann (Zur Geschichte und Kritik des Mahābhārata, I, 158): «Die Regeln des Sandhi werden in einzelnen Fällen durchaus nicht ängstlich beobachtet» zijn vooral op de Sanskṛtverzen in den O.-J. tekst toepasselijk. Alle episoden, die thans in den Sanskṛttekst voorkomen, zooals de Indrawijaya en de Ambopâkhyâna, maakten blijkbaar reeds in de 11e eeuw een deel uit van den Sanskṛttekst.

ZANG LXXXIV TOT XCI VAN DEN NĀGARAKṚTĀGAMA.

DOOR H. KERN.

De maat hiervan is een soort Kṛti.

1. Prāpta ng diwaça kaping pādbĕlas i wijil Çrī-narapati warṇṇan |
tingkah nira midĕr ing [1] nāgara marasuk bhūṣaṇa kanakādi |
çōbhābhra pinikul ing jampana mahawan lantaran atuntun |
mantrī saçiwabhujanggādi nika manganggo dadar angiring [2] sök || 1 ||

D. i. «Er worde beschreven hoe op den 14den Z. Maj. de Vorst naar buiten kwam en in de stad rondging getooid met sieraden van goud enz. Luisterrijk pralend werd hij gedragen in een palankijn, terwijl wegberijders aan beide zijden gingen ten geleide. Mantri's met geleerde geestelijken der Çiwaieten enz., de hun geschonken (kleedij) dragende, vergezelden hem in grooten getale.»

2. Ghūrṇṇa ng paḍahi [3] mṛdangga truṭika dudū ng çangka tara van atri |
sinrang ni pasĕlur ing bhaṭṭagaṇa manguccāraṇa ng abhiwāda |
çloka stuti nira sang parapura de sang nipuṇakawīndra |
cihna nrĕpati gahan lwī Raghusuta Kṛṣṇañjaya (?) subhageng rāt || 2 ||

D. i. «Daverend was 't geluid der feestmuziektrommen [4]; anderzijds weerklonken de schelphoornen helder, opgedrongen [5] door de lange rij van een troep lofzangers die een begroeting uitspraken; lofgedichten komen uit andere steden van dichter-

[1] Gedrukt midĕreng, doch de conjunctief is hier niet op zijn plaats.
[2] Zoo leze men voor ingiring.
[3] Paḍaha is de lezing van 't HS.; paḍahi is mijn conjectuur.
[4] Truṭika is onvindbaar. Misschien heeft men truṭita te lezen, in welk geval men zou kunnen vertalen: „afgebroken door."
[5] Er zal bedoeld wezen: „waarop onmiddellijk volgde."

vorsten, als blijk dat de Vorst luisterrijk is als Rāma en — (zoo) bemind in de wereld.

Een naam als Kṛṣṇañjaya is feitelijk ongerijmd. Het zal wel een fout wezen voor Karṇañjaya, Overwinnaar van Karṇa, d. i. Arjuna.

3. Sāmpun nṛpati manek ring maṇimayasinghāsana suminābhra |
Çoddhodani sakala lwir nira wahu sangke Jinapada çobhā |
byakta trisura Surendrāng umarĕk i himbang nira n-apūja hyang
āpan paḍa linĕwih bhūsaṇa nika sotan wwang adhika mūlya || 3 ||

D. i.: Reeds had de Vorst den troon van edelgesteente bestegen, met luister schitterende. Hij leek als Çuddhodhana's zoon (de Buddha) in persoon, zoo even uit het prachtige Jinaverblijf (Buddhahemel) gekomen. Zichtbaar waren de 3 goden [1] en de heer der Goden (Indra) tegenwoordig aan Zijne zijde, terwijl hij devotie verrichtte. En allen hadden een uitstekend tooisel; geen wonder, dewijl zij hoogaanzienlijke personen waren.

Het dient bijzonder opgemerkt te worden dat de dichter zich Çākyamuni voorstelt als verblijvende in Jinapada, een woord gevormd naar 't model van Wiṣṇupada, Wiṣṇu's verblijf. Die voorstelling is niet vreemd aan Mahāyānisten, ofschoon ze lijnrecht in strijd is met de oude, rechtzinnige leer.

Ik begrijp niet recht wat de dichter in de twee laatste versregels eigenlijk te kennen geeft. Er kan toch geen sprake wezen van de werkelijke tegenwoordigheid van Indra enz., in eigen persoon! Hoe dan 's mans woorden te verklaren? Wellicht op de volgende wijze. Uit de beschrijving die de Chineesche pelgrim Hiuen Thsang geeft van een groot feest hetwelk Koning Çīlāditya (al. Harṣa) bij zekere gelegenheid aanricht, blijkt dat een gouden beeld van den Buddha plechtig op een olifant werd rondgedragen, terwijl de koning zelf, in 't kostuum van Indra, ter linkerzijde een prachtig zonnescherm ophield, en koning Kumāra van Kāmarūpa (Assam), onder de trekken van den god Brahma, met een witten vliegenwaaier in de hand zich aan den rechter kant hield [2]. Hieruit ziet men, dat hooggeplaatste personen bij een feestelijke gelegenheid den Buddha *in effigie* vereerden door de rollen op zich te nemen van godheden die den Meester bij diens leven als nederige dienaren hulde plachten

[1] D. i. Brahma, Wiṣṇu en Çiwa? Onzeker.
[2] Zie Stan. Julien, *Voyages des Pèlerins bouddhistes*, II, 258.

te bewijzen. Hun rol bracht mede, dat zij het kostuum der door hen voorgestelde goden aannamen. In ons gedicht neemt de Koning zelf de plaats van den Buddha in, die aan zijne zijde aanzienlijke personen heeft welke gedienstige godheden voorstellen. Wie die personen zijn, wordt niet gezegd. Dit is de eenige verklaring die ik van de alles behalve duidelijke plaats weet te geven. Doch gaan wij verder.

4. Tingkah ni laku nira çrī-nṛpati Pajang sapriya pinakāgra |
singhāsana nira sāmpun lĕpas inarak ning balagaṇa kīrṇṇa |
mantrī Pajang athawā mantri ri Paguhan rowang ika sapaṇṭa |
lakṣārwuda marasuk bhūṣaṇa saha bhrĕtya dhwaja paṭahādi || 4 ||

D. i.: In den tocht vormde Z. Hoogheid de Vorst van Pajang met zijne geliefde gade de voorhoede. Zijn troon was reeds vooruit, statig begeleid door een wijdverspreide menigte troepen. De Mantri's van Pajang en de Mantri's van Paguhan, hun gezellen, (volgden) in groepen: lakṣa, arbuda [1], gekleed in prachtkostuum, met dienaren, vlaggen, trommen enz.»

5. Mangkā nṛpa ri Lasĕm sapriya ri wugat lampah ira sabhṛtya |
mwang çrī-nṛpa ri Kaḍintĕn sayugala sāmātyabala ri wuntat saçrī
çrī-Jīwanapararājñī ri wuri saha bhrĕtyagaṇa sabharttā |
çrī-bhūpati pamĕkas mantry adhika sa Yāwāwani mangiring sök || 5 ||

D. i.: «En de vorst van Lasĕm met zijne vrouw trok daar achter met zijne dienaren, en daarachter Z. Hoogheid de vorst van Kaḍiri met gade, met ministers en leger, met pracht. H. Maj. de opperkoningin van Jīwana (Kahuripan) daarachter met de schare van dienaren, met haar echtgenoot. De overige landsheeren en voorname Mantri's van geheel Javaland volgden in groote menigte.

6. Ton tang parajana sarsök pĕnuh ariwĕg tanpasĕla manonton |
pinggir nikanang lĕbuh ajajar çakaṭa [2] pinanggung [3] |
dwārānapis [4] awawa lwir dhwaja nguniweh panggung ika rinĕngga |
sök stry anwam atuha dudw ang mangĕbĕk umunggw ing bacingah atimbun || 6 ||

[1] Ik heb deze telwoorden onvertaald gelaten. Zelfs als men aan die getallen een veel geringer waarde toekent dan ze in 't Sankrit hebben, zijn de cijfers van den dichter belachelijk overdreven.

[2] Verbeterd uit sakatha.

[3] Het vers is niet in orde; er ontbreken drie lettergrepen.

[4] Lezing verdacht en daardoor de woordscheiding onzeker.

D. i. "Men zag een talrijk publiek, in volte samengeschoold zonder tusschenruimte, toeschouwende. Aan den rand der hoofdstraat (of Alon-alon) stonden op een rij wagens als tribunen ingericht [1]. De deuren — als (?) vlaggen [2] en de kijktribunes waren versierd. Een menigte jonge en oude vrouwen vulden de plaatsen op het buitenplein bij hoopen.

7. Buddhinya ḍaraḍaran kapwa suka bangun wāhuwahu manonton
tan warṇṇan ulah ikeñjing nṛpati kinastryan mijil i wanguntur |
wiprādi sira maweh amrĕtawarakuṇḍyādi wawan ikāpnĕd |
mantrī paramĕgĕt kapwa marĕk amuspāñjali parĕng asrang || 7 ||

D. i. "Benieuwd in hun geest schepten zij allen evenzeer vermaak alsof zij het nu pas toeschouwden. Wij behoeven niet te beschrijven wat zij deden, toen den volgenden dag de Vorst gehuldigd uitkwam aan den Mangantur. Brahmanen enz. gaven gewijden drank, en sierlijk waren de kruikjes die zij aanboden. Mantri's en notabelen maakten hun opwachting in dichten drom hulde betoonende met aaneengesloten handen."

Zang LXXXV.

In de maat Suwadanā.

1. Tanggal ning Caitra tekang balagaṇa mapulung rahy āhĕm apupul |
mantrī mwang taṇḍa gusti sahana nguniweh wadwā haji tumūt |
milw ang mantry ākuwu mwang juru buyut athawā wwang ring parapurī |
āstām sang kṣatriya mwang wiku haji karuhun sakweh dwijawara || 1 ||

D. i. "Op den dag der nieuwe maan van Caitra [3] vergaderde het heir en hield gezamentlijk raad. De Mantri's en hoofdofficieren en Gusti's alle: alsook het gevolg des konings, namen er deel aan; alsmede de dorpshoofden en dorpsoudsten en lieden van andere steden, om niet te spreken van de Kṣatriya's en koningsmonniken, voorafgegaan door alle voorname Brahmanen."

De beteekenis van mapulung rahi is mij onbekend. Mis-

[1] De zin loopt oogenschijnlijk goed af; toch moet in den oorspronkelijken tekst iets anders gestaan hebben: want de maat is gestoord.

[2] Onverstaanbaar.

[3] Caitra is de eerste lentemaand in 't begin van 't jaar.

schien is het een uitdrukking die in eigenlijken zin te vergelijken is met onze uitdrukking: 'de koppen bij malkaar steken.'

Onder de genoemde waardigheidbekleeders zijn er eenige, waarvan 't karakter ons slechts onvolkomen bekend is.

2. Don ing höman ri tan lamlama ni sabala sang çrīnātha ring ulah
kapwānūtājar ing Rājakapakapa sadāngkĕn Caitra winaca |
haywāngambah ri tan lakwa nika manĕkĕteng wastrādyaraṇa(?)
dewaswādinya tātan purugĕn ika maran swasthāng pura sadā 2 ||

D. i.: 'Het doel van de beraadslaging was, dat al de troepen des konings in hun gedrag niet hebzuchtig zouden wezen, en dat zij de lessen in 't Rājakapakapa, hetwelk altoos elke Caitramaand wordt voorgelezen, zouden volgen; opdat zij niet een weg zouden betreden die verboden is, terwijl zij zich moeten in acht nemen [1]. Zij mogen zich volstrekt niet vergrijpen aan godeneigendommen enz. [2], opdat het den staat steeds welga.'

Kapakapa is blijkbaar een soort geschrift. In 't Jav. Wdb. vindt men opgegeven een "Layang Kapakapa", naam van een boek dat gezegd wordt door dien Adipati geschreven te zijn; en Adipati Rājakapakapa is, volgens hetzelfde Wdb. 'naam en titel, door Daniswara aan Bĕgdja gegeven', Daniswara, d. i. Dhaneçwara is welbekend als een naam van Kubera. Blijkbaar is het hier genoemde Rājakapakapa een geschrift uit den Hindutijd en dus zeker wel identisch met het door Prapañca bedoelde.

Zang LXXXVI.

In Mandākrāntā.

1. Ākāra rwang dina muwah ikang kāryya kewwan narendra |
wwantĕn [3] lor ning pura tĕgal anāma ng Bubat kaprakāça |
çrī-nāthāngkĕn mara makahawan swāna [4] singhāpadudwan |
sabhrĕtyānorakĕn idĕran atyadbhuta ng wwang manontan || 1 ||

D. i. "Na een tijd van twee dagen was door den Vorst op nieuw voor een feest zorg gedragen. Er is ten Noorden van de stad een veld, bekend onder den naam van Bubat. Z. Maj. de Vorst gaat telkens daarheen, terwijl hij als voertuig gebruikt

[1] Wastrādyaraṇa is corrupt: er ontbreekt één lettergreep. Ik weet geen zeker geneesmiddel. Mogelijk, doch geenszins zeker, is: Wastrādyaharaṇa, d. i. „kleederen enz. niet te rooven."

[2] Onder enz. versta men, in de eerste plaats, 't eigendom van brahmanen.

[3] Conjectuur voor wawwan.

[4] De tekst heeft sthāna.

honden en leeuwen die niet met elkaar harmonieeren. Al de dienaren rondom houden die onder bedwang; met de grootste verbazing zien de menschen het aan.»

2. Ndan tingkah ning Bubat araharārddhāratātaṇḍĕs alwā |
madhyakroçākara nika n-amūrwwānutug rājamārgga |
madhyakroça kĕta pangalornya nutug pinggir ing lwah |
kedran de ning bhawana kuwu ning mantri sasök mapaṇṭa || 2 ||

D. i. «En Bubat doet zich voor als een woeste grond, zeer vlak, niet begroeid, ruim. Een halve Kroça strekt het zich uit Oostwaarts tot aan den koningsweg; meer dan een halve Kroça Noordwaarts tot aan den rand der rivier. Het is rondom omgeven door huizen en optrekken van Mantri's in menigte gegroepeerd.»

3. Bwat-bwat munggw ing tĕngah aruhur atyadbhutādĕgnya çobhā
stambhanyākweh inukiran athāparwwa tingkah nikāpnĕd |
skandhāwāre nikaṭa nika kulwan rakĕt lwir pure jro |
nggwan çrī-naranātha n-dunung i tĕka ning Caitramāsa n-pamanggung || 3 ||

D. i. «Verwonderlijk schoon staan daar te midden hooge bouwwerken, waarvan vele zuilen met beeldwerk versierd zijn en met geledingen die er fraai uitzien. Het koninklijk hoofdkwartier in de nabijheid daarvan ten Westen, gelijk de hofburg, is de plaats waarheen de Vorst zich begeeft wanneer de maand Caitra gekomen is, als wanneer hij op een Panggung [1] stijgt.

Zang LXXXVII.

De maat is Çikhariṇī.

1. Pratingkah ning panggung majajar angalor paçcimamuka |
ri saṇḍing lor mwang dakṣiṇa haji parakṣatriya pinik |
sumantrī dharmmādhyakṣa kĕta ng umarĕp wetan atatā |
harĕpnyārddhālwā lwir nika sadawatā ning lĕbuh agöng || 1 ||

D. i. «De tribunes stonden op een rij naar 't Noorden, met de voorzijde in 't Westen. Aan de Noord- en Zuidzijde waren de koning en uitgelezen Kṣatriya's. De hoofdmantri's en de Dharmādhyakṣa zaten in rangorde met het aangezicht naar 't Oosten gericht, Het daarvoorliggende is zeer ruim, zoodat het zich uitstrekt over de geheele lengte van den grooten weg.»

[1] Panggung is een op hooge stijlen rustende toren of koepel, of een tribune, om naar een vermakelijkheid te kijken.

2. Rikā nggwan çrī-nātha n-parahita maweh netrawiṣaya |
hanan prang taṇḍing prang pupuh ikang atombokan [1] inadu |
akañjar len prĕp mwang matalitali moghāngdani [2] suka |
hanan pat mwang trīkang dina lawas irā çīghra n'umulih || 2 ||

D. i. «Dáár was het dat Z. Maj. de Vorsf aan 't algemeen een weldaad bewees door het iets te geven wat een oogenlust was. Er waren er die een wedstrijd hielden; met strijdhamers vochten; (anderen) die tegen elkander gesteld werden om te botsen; die met dolken vochten en met vuisten, en met touwen (lasso's?); wat niet naliet vermaak te wekken. Het duurde soms vier of drie dagen. Daarna keerde hij huiswaarts.»

3. Ryy [3] ulih çrī-nāthekang Bubat sĕpi panggungnya dinawut |
samangkā tang prang-taṇḍingan inura mangkin sukakara |
ri panglwang ing Caitra nrĕpati n-umiwö çrāma sahana |
wineh wastra mwang bhojana paḍa suka n-mamwit umulih || 3 ||

D. i. «Na den terugkeer van Z. Maj. den Vorst was Bubat verlaten en werden de tribunes opgeruimd. Toen werden de wedstrijden ontbonden, hetgeen nog meer vreugde veroorzaakte [4]. In de tweede maandhelft van Caitra onthaalde de Vorst alle kampioenen(?), die, begiftigd werden met kleeding en voedsel, verheugd afscheid namen en huiswaarts keerden.»

ZANG LXXXVIII.

In Madraka-maat.

1. Salwir ikang buyut wadana teki tanwawang umantuk amwit i dalĕm |
Āryya Raṇādhikāra dinulur nikādhipati ring eñjing humarĕk |
Āryya Mahādhikāra juru pañca taṇḍa pinakādi ring padĕlĕgan |
rowang ika n-paḍāmwit i sĕḍang nareçwarān tinangkil apupul 1

D. i. «Al de dorpsoudsten (en) Wadana's keerden weldra huiswaarts na afscheid genomen te hebben van 't Hof. Ārya Raṇādhikāra, vergezeld van den Adhipati, maakte 's morgens zijn opwachting. Ārya Mahādhikāra, de dorpshoofden, de 5 ouderlingen (van het dorpsbestuur), de hoofdbeambten in de Padĕlĕgan, waren hun gezellen bij 't afscheidnemen toen de Koning met gemalin audientie verleende.

[1] Gissing voor atembokkan.
[2] De tekst heeft een overtollig ni.
[3] Gedrukt Yyulih.
[4] Dit is mij niet recht duidelijk.

Bij 't vertalen der titels heb ik mij met gissingen moeten behelpen. Mijn vertolking van pañcataṇḍa berust op de veronderstelling dat het een synoniem is van Nieuwj. pañcakaki, de leden van 't dorpsbestuur (eig. de 5 Ouden), in verband met het feit dat in het Tagalog taṇḍá de beteekenis heeft van «Oudste».

De beteekenis van padĕlĕgan is onbekend, maar zóóveel is duidelijk dat het samenhangt met pandĕlĕgan, volgens Jav. Wdb. onder dĕlĕg: naam van een soort van beambten in den ouden tijd.

2. Ngkā n-pawuwus nareçwara ri Wĕngkĕr ojar i parāndyanādi wadana |
he [1] kita haywa tan tuhu susatyabhakty asih aniwya nātha ri haji |
sthitya kiteng kāweçyan i singāngdane [2] hajĕnga ning pradeça ya gĕngĕn |
setu ḍamārgga waṇḍira gṛhādi salwir ikanang sukīrtti pahayun || 2 ||

D. i. «Daar nam de vorst van Wĕngkĕr 't woord. Hij sprak tot de Edele heeren [3] enz. en Wadana's: O, gij lieden! wacht u om niet oprechtelijk zeer waarachtiglijk trouw en met liefde den Koning als uw heer te dienen! Weest ferm in uw landschap om u toe te leggen op alles wat strekken kan om het heil der streek te bevorderen! Draagt zorg voor bruggen, groote wegen, Waringins, huizen en al de gewijde monumenten!»

3. Mukya nikang gagā sawah asing tinandur ika wṛddhya rakṣan amĕrĕn |
yāwat ikang lĕmah pinakarāmakĕn pagĕha tanpadadya waluha (?) |
hetu nikang kulīna tan atuṇḍung ng aparadeça [4] yan patarukā |
nang pratiguṇḍalanya tutĕn ri gönga nikanang pradeça n-usirĕn || 3 ||

D. i. «De voornaamste hoogvelden en sawahs, al wat geplant wordt, moge gedijen, worde beschermd en gekoesterd! Voor

[1] Gedrukt e.

[2] In den tekst foutief singāngdene.

[3] Parāndyan bestaat uit para + andyan, waarvoor Z. 89, 3 handyan heeft. Het is m. i. een bijvorm van hadyan. Vgl. Malagasi andriana.

[4] Conjektuur voor amaradeça.

zoover de grond strekt om ingedijkt (?) te worden, worde die bevestigd, opdat het niet een doorbraak [1] ten gevolge hebbe, opdat de huislieden niet naar andere oorden verjaagd werden om zich daar te vestigen; in zoo'n geval heeft men het koninklijk rescript [2] te volgen bij (de bepalîng van) de grootte van 't gebied waarheen men de toevlucht wil zoeken.»

4. Çrī-Kṛtawarddhaneçwara hamaywanī kagĕngan ing pradeça gawayĕn |
ndan wilangĕn mahānasa rika[3] pramāda nika ring pĕjah çaçi sadā
ṃilwa ta yomapekṣa hana ning durātmaka ṃakādya añidra lawana |
wṛddhya ni dṛwya sang prabhu phalanya sādhana nirān rumakṣa bhuwana || 4 ||

D. i. «Z. Hoogh. Kṛtawardhana [4] verordent hoe groot het te bebouwen dorpsgebied zal wezen, en de haardsteden [5] moeten geteld (d. i. opgeschreven) worden bij nalatigheid op den laatste van elke maand. Tevens zal hij acht geven op de boosdoeners, te beginnen met de overspelers (?); (en toezien) dat de inkomsten des Konings toenemen, die dienen als middelen voor Hem, om het land te beschermen.»

5. Çrī-nṛpa Tiktawilwanagareçwarāngūpasama n-sumantĕn [6] ammuwus |
somya [7] ngaranya rakwa kadadinya teki katĕkanya haywa wiṣama | [8]
yan hana rājakāryya palawang makādi nika tan hana n-lĕwata [9] |
yan pasĕgĕh muwah wruh anahā swadeha nikạ somya [10] laksaṇa gĕgĕn || 5 ||

D. i. «Z. Maj. de Vorst van de stad Majapahit, de alleenheerscher, deed hem ophouden, terwijl hij 't woord nam.

[1] Ik gis dat voor waluha gelezen moet worden walaha, conjunctief van walah (wĕlah), volgens Jav. Wdb. synoniem van pĕcah.
[2] De beteekenis van dit woord is moeielijk nauwkeurig te bepalen; vgl. vs. 1 van den volgenden Zang.
[3] Conjectuur voor rikan.
[4] De vader des Konings.
[5] Skr. mahānasa is „keuken"; hier blijkbaar vertaling van ḍapur.
[6] Gedrukt sumintĕn.
[7] Conjectuur voor sāmya.
[8] Conjectuur voor wisamma.
[9] Gedrukt nḷwata.
[10] Conjectuur voor sāmya.

«Wiens wezen is wat men noemt «saumya» (d. i. Latijnsch faustus), moet men niet bemoeilijken wanneer hij (tot ons) komt. Als er bij den koning dienst gedaan wordt, in de eerste plaats door deurbewaarders, moet het niet voorkomen dat (iemand die toegang verzoekt) afgewezen wordt (?). Als hij bij 't onthaal verder weet zich zelf schroomvallig in acht te nemen, wordt het gehouden voor een gunstig teeken.»

ZANG LXXXIX.

De maat is een species van Kṛti. In dezelfde maat is Bhārata-yuddha, Zang VI, gedicht.

1. Mwang rasa ning pratiguṇḍala pangadĕg irebu hajīka tutĕn |
eñjinga yan padangāngratĕngana sabhinukti nikān pasĕgĕh |
yan hana mūrkka tikang sinĕgĕhan agawe lara sāhasika |
tut sasinambut [1] ikā sing awaka nika tājarakĕn ri kami || 1 ||

D. i. «En de inhoud van het koninklijk rescript onder de regeering van de Moeder des Konings worde gevolgd. Des ochtends moet men koken en gaar maken al wat genuttigd wordt door hem dien men onthaalt. Indien soms de onthaalde zoo dwaas is dat hij leed veroorzaakt, brutaal is, dan behoort al wat door hem ondernomen wordt, van welken aard het ook zij, aan ons bericht te worden.»

2. Āpan ikang pura len swawiṣaya kadi singha lawan gahana |
yan rusaka ng thani milwa ng akurang upajīwa tikang nagara |
yan taya bhṛtya katon waya nika paranūṣa tĕkāngrĕwĕka |
hetu nikān paḍa rakṣan apagĕha kalih phala ning mawuwus || 2 ||

D. i. Want de hoofdstad en 't daarbij behoorende gebied is als de leeuw en 't dichte woud. Als het bouwland verwust is, zal het ook der hoofdstad aan levensonderhoud ontbreken. Als er geen dienstdoenden (d. i. weerbare manschappen) zijn, is het duidelijk dat er andere eilanden zijn die een invasie zullen wagen. Daarom bescherme men beide, opdat ze verzekerd zijn, als vrucht (mijner) rede.»

3. Nāhan ujar nira ring para wadana sahur nika sapraṇata |
eka hatur nika tan salah anuta saling naranātha kabeh |
mantry upapatty anangkil [2] athaca parahadyan ateki marĕk |
ṭog [3] tumibāng ghaṭita traya panaḍah ireky apupul caritan || 3 ||

[1] Gedrukt sinambat.
[2] Gedrukt anangkal.
[3] Verbeterd uit thog. Vgl. Jav. ṭuk.

D. i. «Zoo sprak Hij tot de Wadana's. Zij antwoordden, nederig gebogen: eenstemmig verklaarden zij, zonder falen al wat de Vorst gezegd had te zullen opvolgen. De Mantri's en Upapatti's maakten hun opwachtlng, alsook de Edele heeren aldaar. Tik, de klok sloeg drie.

Wij zullen nu hun gezamenlijken maaltijd beschrijven.»

4. Uttarapūrwwa witāna [1] kahanan ira çobha rinangga huwus |
ring tri witāna matūt padu para [2] wadanādy apupul tinatā |
prāpta tikang taḍah uttama wawan ika sarwwa suwarṇṇamaya |
çīghra tikang humarĕp-harĕpakĕn atitah ri harĕp nṛpati || 4 ||

D. i. «De feesttent [3] in 't Noordoosten, waar hun plaats was, was prachtig versierd geworden. In drie feesttenten langs de hoeken waren de Wadana's enz. bijeen geschaard. De kostelijkste spijzen werden aangebracht; de presenteerbakken waren alle van goud. Fluks schaarden degenen die (de spijzen) aldoor voorzetten, zich voor den Vorst.»

5. Lwir ni taḍah nira meṣa mahiṣa wihaga mrĕga wök madhupa |
mīna lawan tikang aṇḍa haja ring aji lokapurāṇa tinūt |
çwāna kara krimi mūṣika hilahila len wiyungng alpa dahat |
çatrw awamāna hurip-kṣaya cala nika rakwa yadi purugĕn || 5 ||

D. i. «De spijzen bestonden uit (vleesch van) schapen, buffels, vogels, herten, uit honig, visch en eieren, geiten, volgens het godsdienstig voorschrift der oudheid [4]. Verboden zijn honden, ezels, wormen, muizen, en nietswaardige kikvorschen. Verachting bij den vijand (of: vijanden, verachting), levensverlies, beschimping komt er van, als men ('t voorschrift) overtreedt.»

De opsomming welke in deze strofe gegeven wordt van geoorloofde en verboden spijzen is wel niet volledig, maar anders geheel in overeenstemming met de voorschriften der Indische wetboeken. Ze geeft tevens eenig denkbeeld van de spijzen die bij gastmalen opgedischt werden. Van vegetarisch dieet is geen sprake. Een uitvoerige beschrijving van een maaltijd wordt gegeven in den volgenden Zang.

---

[1] In den tekst witanna.
[2] Gedrukt para.
[3] Mogelijk 't meervoud bedoeld.
[4] D. i. de Indische wetboeken, o. a. Manu V, 11 vgg.

ZANG XC.

De maat hiervan heet Praharṣaṇī.

1. Prāpta ng bhojana makadon rikang wwang akweh |
sangkĕp sarwwarajasa [1] bhojananya çobhā |
matsyāsangkya sahana ring ḍarat mwang ing wwai |
rāprĕp drāk rumawuh anūt kramānuwartta || 1 ||

D. i. «De spijzen, bestemd voor 't algemeen, werden aangebracht. Volledig waren de prachtige spijzen van allerlei smaak (?); ontelbaar allerlei visschen van 't land en van 't water [2]. Roef, roef! gezwind kwamen ze (d. i. werden aangebracht) achtereenvolgens.»

2. Maṇḍūka krimi kara mūṣika çṛgāla |
kweh sakterika [3] winahan tamahnya tuṣṭa |
deni wwang nika dudu ring sadeçadeça |
sāmbĕknyeki tinuwuk dumeh ya tuṣṭā || 2 ||

D. i. «Kikvorschen, wormen, ezels, muizen en honden, aan velen die daaraan gehecht waren werd toegegeven, zoodat hun vraatzucht (kwade neiging) bevredigd werd. Omdat de menschen verschillen naar gelang van de verschillende streken, wordt denzulken toegegeven naar hun zin, opdat zij tevreden zullen wezen.»

Uit het hier gezegde blijkt, dat velen onder 't gemeene volk zich niet aan de spijsvoorschriften der wetboeken stoorden.

3. Lwir ning pāna surasa tan pĕgat mawantu |
twak nyū twak siwalan arak [4] hano kilang brĕm |
mwang tampo sing adhika tang hane harĕp sök |
sarwwāmās wawan ika dudw anekawarṇṇa || 3 ||

D. i. «Soorten van lekkere dranken volgden zonder ophouden op elkaar: kokospalwijn, toddy, arak, sap van de Arènpalm [5],

[1] Onzekere conjectuur voor 't onmogelijke rājatha van den gedrukten tekst.

[2] Wat met „landvisschen" bedoeld wordt, is moeielijk te zeggen. Alleen zij opgemerkt dat de Indiers den term matsya toepassen op dieren welke in 't geheel geen visschen zijn, zooals kuḍyamatsya, huishagedis.

[3] In den tekst çakterika.

[4] Gedrukt harak.

[5] Of arak (gegiste drank) van de Arènpalm

Kilang [1], Brĕm [2] en Tape. Die (dranken) zijn de voornaamste van die in menigte voorgezet (opgediend) werden. De schalen waren alle van goud of anders veelkleurig (of: veelsoortig).»

4. Rombeh mwang guci tikanang prakīrṇṇa lumrā |
arddhākweh sajĕng ika dhātu anekawarṇṇa |
tanpāntya ng larih aliwĕr bangun wway adrĕs |
sāmbĕknyānggapan umutah wuneh byamoha || 4 ||

D. i. «Kannen(?) en aarden kruiken stonden er overal verspreid. Zij bevatten zeer veel bedwelmende dranken en waren van verschillende grondstoffen. Zonder einde ging de (ingeschonken) drank rond alsof het stroomend water was. Volgens neiging te gretig (drinkende), braakten (sommigen); anderen verloren hun bezinning.»

5. Prahprah nṛpati n-aweh kasukan pamukti |
yan wwang sakta paḍa pinarān larihnya limpad |
tan dadyāmidhi ring alah tĕlas kasĕngkwan |
ring wwang māna lagi wĕrö wĕrö ginuywan || 5 ||

D. i. «De Koning placht, als hij een feestmaal gaf, te vragen of men drinkebroers aantrof, wier beschonkenheid te veel gevorderd was. Het zou niet aangaan, degenen die al te zeer beneveld waren, uit te noodigen (zich bij hem te zetten). Wat overmoedige(?) menschen betreft welke steeds [3] dronken zijn, die worden uitgelachen.»

6. Rāmya ng gītada pangidung nikān maganti |
kīrtti çrī-nṛpati linakwakĕnya n-angras |
mangkin tuṣṭa sang anginum samenake twas |
sowenyālah awĕkasan maguywaguywan || 6 ||

D. i. «Lustig (aan te hooren) waren de zangers die een beurtzang aanhieven [4]. De roem van Z. Maj. den Vorst werd door hen bezongen, hartverrukkend. Hoe langer hoe meer waren de drinkenden vergenoegd, zoo zeer als men van harte blijde kan wezen. Nadat het lang genoeg geduurd had, eindigde men met allerlei schertsen te maken.»

---

[1] Tegenwoordig verstaat men daaronder verdikt suikerrietsap, stroop; volgens K.B.Wdb. is het een bedwelmende drank.

[2] Een zeer bedwelmende uit rijst bereide drank. Het woord is merkwaardig overoud, daar 't Formosaansch borom hetzelfde beteekent.

[3] Lagi kon ook „pas" beteekenen.

[4] Wij zouden ons anders uitdrukken en zeggen: Zangers hieven lustig een beurtzang aan.

Het zonderlinge woord gītada, dat ook in st. 5 van den volgenden Zang voorkomt, beteekent letterlijk «een gezang gevende», doch komt in 't Skr., hoewel de bestanddeelen der samenstelling Skr. zijn, niet voor. Denkelijk zijn degenen die «een gezang (ten beste) geven» personen uit het gezelschap, welke, zonder zangers van beroep te wezen, door 't zingen van liedjes een bijdrage leveren tot de algemeene vroolijkheid.

ZANG XCI.

In de maat Waṁçapatrapatita.

1. Jurw iy angin cucud saha buyut nikana macĕmacĕh |
prāpta manṛtta ring çwara (?) n-umambili sadulur ikā |
solahulah nikāmuhara guyw anukani lumihat |
hetu nikān wineh wasana tang parawadana kabeh || 1 ||

D. i. «Juru's iy angin [1], grappenmakers met hun hoofden maakten groote pret (?). Zij kwamen dansende, terwijl ze hun genooten kozen. Al hun doen verwekte gelach en gaf den toeschouwers genoegen, weshalve alle Wadana's met kleederen begiftigd wetden.»

In de vertaling is uitgelaten de vertolking van de verdachte lezing ring çwara. Misschien heeft men te lezen ring swara en is bedoeld «op bevel». Zeer onzeker.

2. Ri wĕkasan kinon marĕka milu alariha ri harĕp |
mantry upapatti kapwa dinulurnya n-alarih angidung |
manghuri kaṇḍamohi pangidung ira titir inalĕm |
çrī-nṛpati n-widagdha manulanggapi rĕsĕp ạlangö || 2 ||

D. i. «Ten slotte werden zij uitgenoodigd om voor den Vorst te komen en mede zich in te schenken. De Mantri's en Upapatti's (of de Upapatti genaamde Mantri's) van hen vergezeld schonken zich in en zongen een liedje. Het gezang van den Anghuri en Kaṇḍamohi werd herhaaldelijk toegejuicht. Z. Maj. de Koning, die ervaren is in de kunst, deed mede aan de verrukkelijke uiting van blij gevoel.»

Kaṇḍamohi, in K.B.Wdb. Kaṇḍamuhi, is hetzelfde als Nieuwjav. oṇḍamohi, volgens Jav. Wdb. «benaming van een mannelijken bediende in de Kraton in vroeger tijd.» Een «be-

[1] Wat voor lieden zoo heeten, heb ik niet kunnen opsporen. Mogelijk is er eenig verband tusschen de uitdrukking in den tekst en Jav. anginan, een benaming van 't beheer (reh) der Goenoengs, doch welk?

diende» is hij zeker niet, maar een voornaam beambte, zoo als op te maken is uit de aanhaling in KBWdb. onder dharmmādhyakṣa, waar hij betiteld wordt met sang āryya. — Anghuri is zeker wel hetzelfde als manghuri, zie KBWdb. i.v.

3. Gīta narendra manghĕlāngdani jĕngĕr angani |
mrak mañawuwwang ing padapa tulya nika ring alangö |
lwir madhu len gula drawa rinok ring amanis añĕñĕr |
wangça maghāsa tulya nika ring rĕs angungĕr i hati || 3 ||

D. i. «Het verrukkelijke gezang van den Vorst verwekte (hart) treffende bewondering. Het geleek in 't liefelijke als het kweelen van een pauw op een boom; als honig en gesmolten suiker gemengd, in 't aangenaam zoete; als riet met een schurend geluid in aandoenlijkheid, hartroerend [1].»

4. Āryya Raṇādhikāra lali yan haturi narapati |
āryya Mahādhikāra ta dulur nika parĕng amuwus |
an parahandyan āpti mihate sira n-arakĕrakĕt |
ā juga ling nirātĕhĕr umantuk adadadadakan || 4 ||

D. i. «Ārya Raṇādhikāra vergat den Koning een verzoek te doen [2] doch Ārya Mahādhikāra, zijn metgezel, zeide dat de Edellieden hem wenschten te zien terwijl Hij een maskerspel vertooning gaf. «Ja!» zeide Hij maar [3]. Onmiddellijk keerde hij (Mahādhikāra) terug en maakte haastig de noodige toebereidselen.»

5. Çrī-Kṛtawarddhaneçwara mamañjaki sira rumuhun |
ngkāna rikang witāna ri tĕngah rinacana dinadak |
çori nireki gītada lawan tĕkĕs ira rahajĕng |
sotan ulah karāmyan ikanang guyu juga winangun || 5 ||

D. i. Z. Hoogh. Kṛtawardhana begon met als dilettant de gamĕlan te bespelen in de feesttent, die in 't midden geïmproviseerd in orde gebracht werd. De koningin zong een lied met een mooie tĕkĕs [4] op. Door die manier van doen tot amusement, werd vroolijkheid gewekt.»

Bij de vertaling van mamañjaki heb ik mij laten leiden

[1] De vertaling van 't onvindbare angungĕr berust louter op gissing.

[2] Naar ik veronderstel, doordat hij zoo weggesleept was door 't schoone gezang des Konings.

[3] Ā neem ik hier in den zin van Skr. ām; misschien is dan ook āng de ware lezing.

[4] Tĕkĕs is volgens Jav. Wdb.: „een soort van pruik, hooge muts van gekroesd haar, een hoofdsieraad bij het Topèngspel.

door 't Sundaneesch taalgebruik, want wat in KBWdb. onder pañjak gegeven wordt, is onbruikbaar. Intusschen zou ik geneigd zijn, afgaande op de beteekenissen van pañjak, te gelooven dat mamañjaki den zin heeft van «als regisseur optreden.» In allen gevalle moet wat 's Konings vader doet dienen als inleiding tot de volgende mimische vertooningen.

6. Ndāluwaran sireki ri ḍatang narapati n-angadĕg |
gīta nirānyat angdani girahyasĕn ing umulat |
çori [1] nireki suçrama nirukti lituhayu wagĕd |
gīta nikānghiribhirib aweh rĕsĕpan ing umulat || 6 ||

D. i. «Er werd door haar uitgescheiden bij de komst van den Koning, die opgestaan was. Een ander gezang van haar bracht de toeschouwers in geestverrukking. De koningin was flink, onberispelijk(?) schoon van voorkomen en knap. Het mimisch gezang gaf den toeschouwers behagen.»

De vertaling van deze strofe is, vooral door de dubbelzinnigheid van de genitieven nira en nireko, onzeker.

7. Çrī-naranātha tansipi wagus nira tĕlas arasuk |
aṣṭa tĕkĕs nireki n-upabhāryya rahayu sawala |
tus ning amātyawangça wicakṣaṇa tĕtĕs ing ulah |
hetu nirānpabañal anibākĕn ucapan angĕne || 7 ||

D. i. «Z. Maj. de Vorst had zich met niet geringe handigheid gekostumeerd. Acht was 't getal van tĕkĕs, schoon, — die hij —, afstammelingen van ministersfamilien, verstandig, door en door wetende hoe zich te gedragen. Daarom maakten zij grappen en lieten treffende gezegden vallen.»

Ook in deze verzen is veel duisters. Upabhāryya is gevormd uit Skr. bestanddeelen, maar als woord van elders onbekend. Misschien beteekent het «medespeler» of «helper». De beteekenis van sawala is hier niet te bepalen. Bañal, hoewel nergens anders voorkomende, kan niet anders zijn dan een andere vorm van bañol. — Tĕkĕs beschouw ik hier als een elliptische uitdrukking voor «iemand die met een tĕkĕs getooid is», evenals wij spreken van «een masker» en daarmee bedoelen «een gemaskerde. — Ondanks onzekerheid op ondergeschikte punten, is het duidelijk dat verhaaln wordt hoe Hayam Wuruk, met acht jongelieden van aanzienlijken huize als tooneelspeler

[1] Conjectuur voor çora.

optreedt. Dit bevestigt wat de Pararaton [1] omtrent Hayam Wuruk als Dalang en als liefhebber-tooneelspeler in kluchten vermeldt.

8. Nang nawanāṭya [2] kapwa tinapak nira tinĕwĕkakĕn |
hāsya makādi tanpĕgat [3] ikang guyu parĕng asĕlur |
mwang karuṇā mangun tangis aweh sèkĕl apuhara luh |
hetu nikang tumon paḍa kamānuṣan angĕnangĕn || 8 ||

D. i. «Zoo dan — — — — —. Een klucht vormde het begin; onafgebroken duurde 't gelach al voort. En medelijden verwekte geween, veroorzaakte een droefheid die tranen ontlokte, doordat de toeschouwers alle geroerd waren in hun gemoed.»

Den eersten versregel heb ik onvertaald gelaten, dewijl ik uit het verband niet kan opmaken wat bedoeld is met tinapak en tinĕwĕkakĕn. Onduidelijk is ook nawa nāṭya. Dit zou kunnen beteekenen «negen tooneelspelers», doch zulks is niet zeker. Zeer zonderling is ook de plotselinge overgang van den tweeden en derden versregel, ofschoon de twee laatste regels anders duidelijk genoeg zijn. De voorstelling begon — zóó althans schijnt het — met een boertig stuk, om gevolgd te worden door tooneelen van aandoenlijken aard.

9. Singhit ing arkka lingsir irikā nṛpati n-atĕlasan |
ngkā parahandyan amwit umusap ri padatala haji |
ling nika mukta pāpa sinungan suka kadi tanirāt |
tan wuwusĕn stutinya haji sampun umulih i dalĕm || 9 ||

D. i. «De zon neigde ten Westen. Toen maakte de Vorst een einde (aan 't feest). Alsdan namen de Edellieden hun afscheid met 's Konings voetzolen te vegen; in 't bewustzijn dat zij zondenvrij [4] waren, werden zij vervuld van een onuitsprekelijk gevoel. Wij zullen niet spreken over den lof dien de Koning ontving, toen hij in zijn paleis was teruggekeerd.»

Niettegenstaande het vele dat in de beschrijving van 't feestmaal en de daarop volgende tooneelvertooning niet zoo duidelijk is als wij wel zouden wenschen, levert ze toch een belangrijke bijdrage tot onze kennis van de wijze waarop aan 't hof van Hayam Wuruk feest werd gevierd, alsook van zijne jovialiteit en kunstzin als liefhebber van tooneelvertooningen, waarbij hij zelf een rol vervulde.

[1] Blz. 27, en 118.
[2] Gedrukt nāṭya.
[3] In den tekst pat.
[4] D. i. dat zij „hun plicht gedaan hadden".

OUDHEIDKUNDIG ONDERZOEK IN BURMA.

DOOR H. KERN.

In de Voorrede tot het onlangs verschenen Report of the Superintendent, Archaeological Survey, Burma for the year ending 31st March 1913 [1], maakt de Heer W. F. Rice, Chief Secy. to the Govt. of Burma, de volgende opmerking: "There is a rich field in Burma for epigraphical work, but very little has hitherto been done in this direction; and Burma is described in the Report as being in this respect the most backward coutry in the Far East". In de overtuiging dat thans de tijd gekomen is om een beteren toestand te scheppen, heeft de Luitenant-Gouverneur besloten de benoeming aan te bevelen van een Gouvernements Epigrafist voor Burma. Wij mogen dus met grond verwachten dat een met kracht voortgezet onderzoek van de oudheden en inscripties in Burma licht zal verspreiden over de beschavingsgeschiedenis des lands, en tevens over de nauwe betrekkingen die er oudtijds bestonden tusschen Zuidelijk Burma en de naburige landen: Voor-Indië, de meer Oostelijke gewesten van Achter-Indië en de Indische Archipel. Het voor ons liggende Report is reeds een veelbelovend begin.

De punten welke in het Report ter sprake komen zijn zóó menigvuldig dat ik slechts bij enkele zal stilstaan, terwijl ik verder mij vergenoegen moet met den belangstellenden lezer naar het Rapport zelve te verwijzen.

Het vruchtbaarst gebied voor oudheidkundige nasporingen is 't Zuidelijk gedeelte van Burma, inzonderheid Pegu, dat door zijne gunstige ligging reeds vroeg met Voor-Indië in verkeer stond en van daar zijn eerste beschaving ontving. De bevolking, bekend onder den naam van Mons of Talaings, is verwant o. a. met de Khmers in Cambodja, alsook met de Santals en

[1] Rangoon Office of the Superintendent, Government Printing, Burma. 1913.

Munda's in Voor-Indië, maar van een geheel ander ras dan de eigenlijke Burmeezen, die tot de Tibeto-Chineesche familie behooren, en van 't Noorden zich uitbreidende eindelijk geheel Burma, thans Engelsch gebied, aan zich onderworpen hebben. Van wanneer 't verkeer met Indië dagteekent, is niet vast te stellen. Volgens een bericht in Singhaleesche kronieken, zouden in de 3de eeuw v. Chr. twee monniken, Soṇa en Utttara, naar Suvarṇabhūmi (Goudland) getogen zijn om daar de heilleer van Buddha te verkondigen. Men nam vroeger algemeen aan, dat Suvarṇabhūmi, overeenkomt met de Grieksche benaming χρυσῆ, van 't gebied waarvan Pegu een gedeelte uitmaakt, doch in den laatsten tijd zijn er stemmen opgegaan tegen die gelijkstelling. Hieromtrent laat Prof. Geiger in zijne vertaling van 't Mahāvaṃsa [1] zich aldus uit: The general opinion was, until recently, that Suvaṇṇabhūmi „the gold-land" is lower Burma with adjacent districts. But this is very doubtful, since it is a fact that Buddhism reached Burma from China in the Mahāyāna form and not before the fourth century A. D. Dit is echter geheel in strijd met hetgeen wij opgeteekend vinden bij den Tibetaanschen geschiedschrijver Tāranātha [2]. Na gezegd te hebben dat men onder den algemeenen naam Koki de landen van Achter-Indië begrijpt, gaat Tāranātha aldus voort: „In diesen Koki-ländern nun erscheinen seit der Zeit des Königs Açoka Abtheilungen der Geistlichkeit, später in immer grösserer Zahl, und sie wurden sehr viele, allein bis zur Zeit des Erscheinsns von Vasubandhu waren es nur Çrāvaka's [3]; nachdem einige Schüler des Vasubandhu das Mahāyāna verbreitet hatten, hat es beinahe ununterbrochen fortbestanden.

Hier wordt dus ondubbelzinnig verklaard dat de oudste Buddhisten in Koki aanhangers van 't Oud-Buddhisme, Hīnayānisten, waren, en dat eerst door leerlingen van Vasubandhu — derhalve in de 5de eeuw — het Mahāyānisme — verbreid werd. Van een invoering van 't Mahāyānisme uit China is geen sprake, en aan eenigen invloed van China op Zuidelijk Burma is natuurlijk in 't geheel niet te denken. Al geeft Tāranātha niet bepaald op, in welk gedeelte van Koki 't eerst ten tijde van Açoka het Buddhisme gepredikt werd, toch maakt zijn

[1] P. 86, noot 2.
[2] Geschichte des Buddhismus, übers. von A. Schiefner. S. 262.
[3] D. i. Hīnayānisten.

bericht den indruk dat hem iets bekend was van de overlevering der zending van Soṇa en Uttara naar Suvarṇabhūmi. De nieuwe theorie dat Suvarṇabhūmi niet Zuidelijk Burma of een deel er van zou wezen, en dat het Mahāyānisme van uit China in Burma zich verbreid heeft, is onvoorwaardelijk te verwerpen.

Uit een inscriptie, ontdekt te Hmawza (oud Prome) uit ongeveer de VIe eeuw onzer jaartelling blijkt, dat het oude, rechtzinnige Buddhisme, de Theravāda, daar in zwang was, want de tekst geschreven op een tablet van terra cotta, bevat drie regels Pāli, klaarblijkelijk uit een kanoniek geschrift. Aangezien volgens een overlevering de beroemde Buddhaghoṣa, na zijn werk op Ceilon voltooid te hebben, naar Zuidelijk Burma ging en daarheen de kanonieke geschriften in Pāli overbracht [1], is het denkbaar dat de inscriptie van Hmawza daarmede in verband staat, maar een dringende reden om zulks te veronderstellen bestaat er niet.

Wij weten dus met zekerheid dat omstreeks de VI^de eeuw na Chr. volgers van de Pālikanon in Z. Burma niet ontbraken, en wij mogen, op grond van hetgeen Tāranātha vermeldt, als waarschijnlijk aannemen dat reeds veel vroeger een of ander vorm van Hīnayānisme er vertegenwoordigd was. De vondst van een beeld van Avalokiteçvara leert ons, dat in een niet nader te bepalen tijdperk ook het Mahāyānisme zijn intrede had gedaan. Verder ontbrak het niet aan belijders van 't Hinduïsme. Er zijn talrijke sporen van Wiṣṇuisme in Z. Burma, vooral te Thatòn en oud Prome, en eenige te Pagan, in welke stad de zgn. Nat-Hlaung-Kyaung duidelijk een aan Wiṣṇu gewijde tempel is; in de nissen van de buitenmuren ziet men voorstellingen van de Tien Avatāra's van den god. Intusschen zouden de oprichters van dezen tempel kolonisten uit Indië kunnen geweest zijn. Het eenige spoor van Çiwaïsme in Pagan is een steenen beeld van Çiwa.

Uit de tot nog toe verzamelde gegevens komt de Superintendent, de Heer Duroiselle, tot het besluit dat te Prome Hinduïsme, Hīnayānisme en Mahāyānisme vreedzaam naast elkander bestonden.

---

[1] Voor de ontcijfering en verklaring van 't kleine, maar belangrijke stuk zij verwezen naar 't artikel van den Heer L. Finot, *Le plus ancien témoignage sur l'existance du canon Pāli en Birmanie*, Journal Asiatique. 1913, p. 194.

[2] Vgl. Turnour, the M a h a v a n s o, p. XVIII fg.

Bij 't Rapport zijn gevoegd twee platen. De eerste geeft te aanschouwen een urn, opgedolven bij Hmawza; verder fresco's op de muren van de Kubyaukkyi Pagode bij Pagan, voorstellende tafereelen uit de Jātaka's met bijschriften in Talaing.

Plaat II vertoont een Çiwa-beeld; voorts een Wiṣṇu; ten derde een tafereel uit een Jātaka met legende, afkomstig van den Ānanda-tempel, Pagan; eindelijk een tafereel uit het Paduma-jātaka, van de Oostelijke Petleik Pagode te Pagan. Een monografie over deze Jātaka-tafereelen wordt in uitzicht gesteld.

Ook mogen wij binnen eenigen tijd te gemoet zien het eerste deel van een monografie over den Ānanda-tempel, bevattende een geschiedkundige nota en beschrijving van de beeldhouwwerken binnen de corridors.

De uitkomsten van het thans zoo krachtig ter hand genomen oudheidkundig onderzoek in Neder-Burma zullen ongetwijfeld belangrijk materiaal leveren voor vergelijking met de bouw- en beeldhouwwerken op Java.

DE MATROZEN EN SOLDATEN OP DE SCHEPEN DER OOST-INDISCHE COMPAGNIE.

DOOR Dr. J. DE HULLU.

Den 18 September (1669) is alhier volgens de gewoonte in alle straten en stegen met trommels en pijpen, schalmeien en trompetten openlijk uitgeroepen dat elk, die lust en genegenheid had om naar Indië te gaan, zich bij de heeren Bewindhebbers der Edele Compagnie kon aanmelden, waarop ik mij terstond aan het Oost-Indische Huis vervoegde. Doch aangezien reeds alle officiersplaatsen waren vergeven heb ik geen hoogeren post kunnen bekomen dan dien van adelborst. Nadat de heeren mijn naam hadden opgeteekend en de plaats en het land, waar ik van daan kwam, gaf men mij dadelijk het handgeld benevens een van een slot voorziene kist om mijn goed in te bergen, terwijl zij mij verder geluk en voorspoed toewenschten en dat ik gezond en wel uit Indie mocht terugkeeren.» [1] Met die woorden ongeveer beschrijft een Duitsch handwerksman, dien de reislust van uit zijn werkwinkel de wijde wereld in dreef, de wijze waarop hij in den nazomer van 1669 te Amsterdam in dienst trad bij de Oost-Indische Compagnie. Biijkbaar heeft hij het geluk gehad niet in de handen te moeten vallen van de zielverkoopers, de welbekende ronselaars, die tegen den tijd dat de Oost-Indische schepen het zeegat stonden uit te gaan ijverig in de weer waren om de Compagnie aan matrozen en soldaten te helpen en dezen, zoolang tot dat zij aan boord gingen, kost en inwoning plachten te verschaffen. [2]

Wanneer de dag, dat de Bewindhebbers tot het aannemen van volk zitting hielden, daar was, trokken de zielverkoopers of volkhouders, gelijk zij met een anderen naam genoemd werden,

[1] Jörg Franz Müller's Reisindrukken (ed. Heeres in De Navorscher 1902), blz. 11.

[2] Zie mijn opstel: „Zieken en dokters op de schepen der Oost-Indische Compagnie" in deze Bijdragen, deel 67, blz. 248 vlg.

met hun gasten naar het Oost-Indische Huis om ze in den dienst van de Compagnie te laten opnemen. Was de toeloop van gegadigden groot, dan kostte het somwijlen de grootste moeite om al de aangebrachte manschappen aan emplooi te helpen en vielen er tooneelen voor zooals die, welke door den auteur van een Duitsche reisbeschrijving in 1694 te Amsterdam werden aanschouwd. Ik heb met verbazing gezien, verhaalt hij, hoe die arme menschen aandringen met een geweld als wilden zij het Huis bestormen, waarbij soms veel slagen vallen ja zelfs wel bebloede koppen worden opgeloopen. De zielverkoopers staan achter hen en sporen hun volkje dapper aan om toch naar voren te dringen, zoodat de eene den ander zoekt vóór te geraken en zij tot tegen de vensters opklauteren om toch maar dicht bij de deur te wezen, wanneer deze opengaat. Soms halen de zielverkoopers kleine fleschjes brandewijn en geven die aan hun luidjes om ze daarmede op te monteren. Zoodra de deur opengaat neemt het uitdeelen van slagen en klappen eerst goed zijn begin, want ieder wil de voorste zijn, alsof er iets heerlijks te verkrijgen ware, terwijl het toch met alle recht den naam mag dragen van zich voor slaaf te verkoopen. [1]

Nadat de Bewindhebbers met het aannemen hadden gedaan, schoten nu en dan nog een vrij groote menigte liefhebbers over. Dan zag men de volkhouders verlegen heen en weer loopen en aan dezen of genen goeden vriend een paar maanden gage presenteeren zoo hij hun gasten nog aan een plaats kon helpen, want daar werden er ook na dien altoos nog eenige aangenomen. Wanneer dit mislukte voerden zij hen naar het Prinsenhof, waar de Admiraliteit zetelde, om indien het mogelijk was plaatsing voor hen te bekomen bij 's lands marine. Slaagden zij ook hier niet, dan liepen zij gevaar hun gasten te moeten laten gaan met verlies van alles, wat zij aan hun onderhoud en logies ten koste hadden gelegd. Er bleef nu geen andere uitweg open dan dat men ze als soldaten bij het landleger plaatste en daartoe de hulp inriep van een soort van individuen, kat en hond geheeten, die onder de hand en in het geheim hen nog wel wisten over te leveren aan de nooit ontbrekende wervers. Deze kat en hond, het uitvaagsel van de heele ronselaarsbende, waren onder anderen ook de gewone

[1] Christoph Langhansz, Neue Ost-Indianische Reise. Leipzig 1705. S. 16, 17.

toevlucht van koopvaardijkapiteins, die gebrek hadden aan bootsgezellen. Zij liepen dan de kroegen af om geschikte sujetten op te sporen en ontvingen tot belooning voor elken persoon, dien zij aanbrachten, een dukaton of drie gulden. [1]

Welke laaghartige praktijken de zielverkoopers en hun aanhang te baat namen blijkt uit een memorie, in 1776 aan de Kamer Amsterdam aangeboden, waar onder meer het volgende te lezen staat: «het is onmogelijk voor U EdelAchtbaarhedens te weten hoe de naam van ceeleverkoopers in geheel Duitschland een schrik voor U EdelAchtbaarhedens dienst inboezemt niet alleen om den kost, om het opsluiten, om de behandeling [2], dat al harde artikels zijn, maar ook omdat alom bekend is dat zij, die absoluut naar de Oost willen, tegen hun zin naar de West, ten oorlog, ja zelfs naar Engelsche koloniën te varen gedwongen worden, nimmer weten zij waar heen. En gebruikten zij niet alle soorten van bedriegerijen, beloften, vreemde adressen etc., de aanbreng der volkhouders zoude zeer gering zijn». [3] Ongelukkigerwijs moesten de Bewindhebbers destijds zulke misbruiken wel door de vingers zien, want daar de Compagnie gedurig al meer en meer zwarigheden had ondervonden om het benoodigde getal matrozen en soldaten te verkrijgen, was zij van de zielverkoopers allengs zoozeer afhankelijk geworden dat zonder hun medewerking aan het bemannen van haar schepen niet te denken viel. [4] Een ander gevolg van dezen toestand was de enorme toeneming van de zielverkoopers. Op plaatsen, daar zij voorheen onbekend waren, telde men er in 1778 tot twintig, dertig en meer, terwijl er alleen binnen Amsterdam op dat tijdstip naar schatting meer werden aangetroffen dan er hoofden waren op een Compagniesbodem. [5]

Zoodra iemand voor den dienst was geëngageerd, ging hij op het soldijcomptoir der Compagnie een transport- of schuldbrief passeeren. [6] In den regel een waarde vertegenwoordigend

[1] Langhansz. a. w. S. 18, 19.

[2] Zie mijn opstel: „Zieken en dokters op de schepen der O.-I. Compagnie."

[3] Reflectiën van Hendrik Meijers aan de Kamer Amsterdam 22 Januari 1776.

[4] J. Harger, Verhandeling over den scheepsbouw, Middelburg 1784, blz. 355.

[5] J. Veirac, Verhandeling over de besmettelijke rotkoorts op de uitgaande O.-I. Schepen, Middelburg 1778, blz. 23.

[6] Langhansz, a. w. S. 20.

van 150 gulden [1], waren deze transportbrieven zoo ingericht dat degene, tot wiens last zij liepen, daarbij aan de Bewindhebbers verzocht om die som «aan toonder dezes uit te betalen uit zijn eerste te verdienen gage, te weten zoo wanneer de scheepsboeken, zijn rekeningen [2] of andere genoegzame bescheiden overgekomen zullen zijn en daarbij blijke, dat hij op zijn verdiende gage zooveel te goed heeft». [3] Met den transportbrief en de twee maanden soldij, welke hij op de hand ontving, betaalde nu de geëngageerde hetgeen hij aan den zielverkooper was verschuldigd zoowel voor de genoten kost en inwoning als voor de uitrusting van plunje enz., waarmede deze hem voor de reis had voorzien. [4] Alles te zamen genomen, berekende een oudgast in het allerlaatst van de 17[e] eeuw, moesten de arme kerels, welke de zielverkoopers hadden aangebracht, maanden en maanden, ja jaren in dienst zijn geweest vooraleer zij zeggen konden: nu eerst win ik geld voor mijzelf, wat al mijn vorige loon heeft de zielverkooper reeds weg». [5] Niet anders oordeelt een tweede oudgast, die een vijftig jaar later dit punt aanroerde. Men «knevelt, schat en scheert deze arme menschen dermate (spreekt hij) dat bij een nauwkeurige examinatie metterdaad op een doorslaande wijze zal worden ondervonden, dat de meeste derzelve niet kunnen worden geconsidereerd te varen voor hun zelve maar voor deze en gene, — en wie weet al voor wie? — en ten behoeve van deze of gene zoogenaamde zielverkoopers moeten maken transport, uit hetwelke onmiddellijk komt te proflueeren dat deze meerendeels zeer behoeftige menschen gedurende alzulke zware heen- en wederreizen zelden kunnen rekenen effen op te wezen. Men diende ten minste aan den gemeenen man [te laten] een volkomen faculteit om hunzelven te engageeren zonder onder die zoogenaamde Moedertjesvleugelen te moeten schuilen.» [6]

---

[1] Christophorus Frikius, Elias Hesse en Christophorus Schweitzer, Drie seer aenmercklycke Reijsen, Utrecht 1694, blz. 332, 333; Johann Wilhelm Vogel, Ost-Indianische Reisebeschreibung, Altenburg 1716, Vorbericht; Langhansz, a. w. S. 20; Reflectiën van Hendrik Meijers; Veirac, a. w. blz. 21.

[2] Dat is: geauthentiseerde extracten uit de boeken, waaruit bleek hoeveel zij te vorderen hadden of verschuldigd waren.

[3] Blijkens de formulieren gelijk die in verschillende scheepsboeken zijn bewaard gebleven.

[4] Langhansz, a. w. S. 21; Frikius, Hesse en Schweitzer, a. w. blz. 332, 333.

[5] Langhansz, a. w. S. 22.

[6] „Aanmerkingen over den jegenwoordigen toestand der zaken van de generale Nederlandsche geoctrooijeerde Oost-Indische Compagnie in Indiën", van omstreeks 1750 door een ongenoemde (Papieren Radermacher, Rijksarchief).

Oppervlakkig beschouwd heeft het dus den schijn alsof het zielverkoopersbedrijf een ware geldwinning was. Eenige weken onderhoud te verschaffen met het allerslechtste en allergoedkoopste voedsel [1] — omstreeks 1678 kon het geschieden voor vier à vijf gulden ter week [2], — een uitrusting te leveren welke, met inbegrip van een rijksdaalder drinkgeld dien zij aan hun gasten gaven, hun ten hoogste op een dertig gulden kwam te staan [3], en voor dat alles betaald te worden met twee maanden gage, die achttien tot dertig gulden uitmaakten, het lijkt uit een finantieel oogpunt bezien geen onvoordeelig zaakje. In de werkelijkheid echter was het anders. Wie waarborgde dat de in dienst getredene in staat zou zijn om het transport of zelfs maar de twee maanden gage op de hand te verdienen, dat hij in leven blijven zou tot hij zooveel op zijn rekening te goed had, of dat de bodem, daar hij op voer, niet op de reis zou vergaan, in welk geval de gage van de bemanning volgens den artikelbrief ophield van den dag af, dat de ramp plaats had? Daar kwam bij dat de volkhouders veelal te slecht bij kas waren om op betaling te kunnen wachten tot de boeken en rekeningen overkwamen en, zooals wij zagen, konden zij vóór dien tijd ten soldijcomptoire geen penning hoegenaamd los krijgen. Wilden zij dus geld hebben om bij hun leveranciers, die hun niet zelden alles op den borg hadden geleverd, hun schuld te kunnen voldoen, dan bleef er geen ander middel over dan dat zij de transportceelen tegen contante betaling zochten over te doen aan de zoogenaamde ceelkoopers [4], een klasse van personen die van zulke financieele operatien hun beroep maakten. Doch het spreekt van zelf dat de ceelkoopers bij de overneming dier transportbrieven tegelijk met den loopenden intrest ook de risico verdisconteerden, waar de houder aan bloot stond, zoodat zij er slechts de helft van het nominale bedrag soms zelfs niet meer dan zestig, vijftig of veertig gulden voor besteedden. [5]

Het pary der transportkoopers, zoo men gewoon is te zeggen

[1] Zie mijn opstel: „Zieken en dokters op de schepen der O.-I Compagnie", in deze Bijdragen deel 67 blz. 250.

[2] Vogel, a. w. Vorbericht.

[3] Langhansz, a. w. S. 22.

[4] Dit verkoopen van de transportceelen door de volkhouders was zóó algemeen dat zij er hun naam van *ceelverkoopers*, bij verbastering *zielverkoopers*, aan ontleenden.

[5] Vogel, a. w. Vorbericht; Langhansz, a. w. S. 22.

(aldus de reeds aangehaalde memorie van 1776), regelt zich naar de tusschenruimte des gelds gemis en de hoeveelheid der sterfgevallen, waarom dan ook de transporten rijzen en dalen, gelijk het voorbeeld geleerd heeft dat men voor veertig gulden bijna geen verkoopen kon, toen men vier man op één het pary noemde, de intrest van geld daarbij gerekend.»[1] Het gevolg hiervan was dat de ceelkoopers met het meeste van de profijten doorgingen, immers door het groote getal transporten, dat zij plachten te koopen, leden zij gewoonlijk weinig of geen schade, want mocht er al eens een van degenen, tot wier last zij liepen, komen te sterven, zij stierven toch niet allen, daargelaten nog dat de risico over verschillende schepen was verdeeld. Zoodoende werden de ceelkoopers rijk, terwijl de zielverkoopers meerendeels zoo arm waren dat zij ten slotte zelf voor matroos of soldaat naar Indie moesten gaan.[2]

Als de geëngageerden eenige dagen na hun aanneming op het Oost-Indische Huis den eed van trouw afgelegd en den artikelbrief bezworen hadden, werd enkele dagen later alweder bij trommelslag uitgeroepen dat een ieder zijn bagage op de gereed liggende lichters zou laten brengen en aanstonds op het Oost-Indische Huis verschijnen moest. Hier werden zij opnieuw gemonsterd, men las hun nog eens den artikelbrief voor, reikte de wapens uit en voerde hen vervolgens onder den toeloop van de samengestroomde menigte, die »hen beweende en beklaagde als of zij reeds allen ten doode waren opgeschreven«, en met het geklank van trommels en trompetten naar de lichters, door welke zij naar de op de reede zeilree liggende schepen zouden worden overgebracht. Nadat zij bij hun aankomst aldaar door den schipper met een toespraak waren verwelkomd begon het inladen van de bagage, een drukte van geweld waarmede wegens het groote getal opvarenden een heele tijd was gemoeid[3] en die, eer alles op zijn bestemde plaats was geschikt, van het scheepsdek een doolhof maakte, waar kisten, kassen en los goed in de grootst mogelijke wanorde als een berg zoo hoog op en door elkander lagen. Enkele dagen na dien kwamen een paar Bewindhebbers met het Compagniesjacht ter reede om de manschappen van schip tot schip voor de

[1] Reflectiën van Hendrik Meijers aan de Kamer Amsterdam 1776.
[2] Langhansz. a. w. S. 22.
[3] Von Wurmb en Von Wolzogen, Briefe, Gotha 1794, S. 31, 32.

laatste maal te monsteren en nog eens den artikelbrief voor te lezen. Wanneer daarop de wind in den gunstigen hoek schoot verscheen de loods aan boord, de ziekentrooster las een predikatie voor en liet een psalm zingen, de schipper voegde daar een ernstig woord aan toe en straks daarop zette de vloot met volle zeilen koers naar de Landen van Overzee, onder het donderend gebulder van haar kanonnen, en van alle vaartuigen, die op de reede voor anker lagen, met eereschoten begroet. [1]

Met uitzondering van den koopman, den onderkoopman, den assistent, den boekhouder, den ziekentrooster, den opper- en den onderchirurgijn, den kommandeur van de soldaten, den konstapel, den bottelier, den kok, den verschen balie, [2] den oppertimmerman, de jongens en die «voor jongens medekwamen» [3] werden, zoodra men in het ruime sop kwam, [4] alle opvarenden naar het voorschrift van den artikelbrief [5] in twee soms ook wel drie [6] groepen gerangschikt, ieder met een van de hoofd- en eenige mindere officieren alsmede een aparten kwartiermeester aan het hoofd [7] en onderscheidenlijk de namen dragende van het Prinsen-, het Graaf Maurits- en het Graaf Ernst-kwartier. [8] Tot welke van de drie de verschillende manschappen behoorden stond aangewezen op twee of drie staten

[1] Muller, a. w. blz. 13—17.

[2] De versche balie was een matroos, die het vleesch te weeken zette en voor het beuken van de stokvisch zorgen moest.

[3] Nicolaas de Graaff, Oost-Indische Spiegel, blz. 37. — Echter waren de jongens blijkens de roergangerslijsten van sommige schepen toch ook tot het waarnemen van den roergang verplicht, zij schijnen dus ook soms bij de kwartieren te zijn ingedeeld. De kok en de bottelier met hun bijbehoorend volk maakten het zoogenaamd „ketelskwartier" uit, zie mijn opstel „De voeding op de schepen der Oost-Indische Compagnie" in deze Bijdragen deel 67, blz. 547 en De Graaff a. w. blz. 37; David Tappen, Funffzehnjahrige Ost-Indianische Reisebeschreibung, Hannover en Wolffenbuttel 1704, d. 264.

[4] Johann von der Behr, Ost-Indianische Reisebeschreibung, Jena 1668, S. 10; Johann Schreyer, Neue Ost-Indianische Reiszbeschreibung, Leipzig 1681, S. 4; Vogel; a. w. Vorbericht; Harger, a. w. blz. 486.

[5] Artikelbrieven van 1634, 1658, 1672, 1742 resp. art. 128, 107, 107, 113.

[6] Von der Behr, t.a.p.; Johann Jacob Saar, Ost-Indianische funfzehnjährige Kriegsdienste, Nürnberg 1662, S. 4, spreken van *drie*, de meeste andere reisbeschrijvingen van *twee*. Volgens De Graaff t. a. p. waren er *drie* op de uit- en *twee* op de retourreis.

[7] De Graaff, t. a. p.

[8] Von der Behr, Saar, Schreyer, Vogel, Harger op de aangehaalde plaatsen; Frikius, Hesse en Schweitzer, a. w. blz. 341.

of rollen, die op het schip waren opgehangen. [1] Wanneer er veel zieken aan boord waren werd het gezondste kwartier weder gesplitst. [2] Elk kwartier had zijn eigen zieken te verplegen [3] en moest op zijn beurt voor de dagelijksche reiniging van het schip zorgen [4] alsmede den waak- en roergang waarnemen. [5] Alle avonden, te ongeveer acht uren, [6] kwam de provoost boven, liet de scheepsklok luiden [7] en riep, na met een dik stuk hout driemaal tegen den grooten mast te hebben geslagen tot teeken dat de »eerste wacht inging, met luider stem: «Hoort mannen hoort, van de wacht en van de straat, of de provoost zal geld of pand rapen, Niemand drinke hem dronken in bier of wijn, 't Zal van avond Prinsekwartier [8] zijn, Prinsekwartier houdt goede wacht, God die verleen ons een goede nacht, Een goede nacht en goede vree, Geluk en behouden reis daarmee. Boven die zijn wacht is, Naar kooi die zijn beurt is, Luidt de klok, Verlost den man van het roer en den uitkijk.» [9] Na deze taptoe, als men het zou kunnen noemen, mocht aan boord door niemand meer licht gebrand worden [10] en begaven diegenen, welke bij het afgeroepen kwartier waren geplaatst, zich aan dek, waar de kwartiermeester aan een ieder zijn bijzondere taak aanwees. [11]

Terwijl de meesten te waak gingen om, als de wind draaide, onmiddellijk bij de hand te zijn voor het veranderen van de zeilen en het aanhalen van de touwen, [12] zat een ander, telkens voor een uur, in den mast of op de raas op den uitkijk of zich ook vreemde schepen of land vertoonden. [13] Weer een ander

---

[1] Saar, t. a. p.

[2] Saar, a. w. S. 5.

[3] Artikelbrieven van de vloot in 1601 uitgevaren onder Jacob van Heemskerk, 1634, 1658, 1672, 1742 resp. art. 21, 85, 67, 67 en 75.

[4] Als voren resp. art. 32, 86, 67, 67 en 76.

[5] Als voren van 1634, 1658, 1672 en 1742 resp. art. 128, 107, 107, 113.

[6] Harger, a. w. blz. 486.

[7] Von der Behr, a. w. S. 10; Saar, a. w. S. 4; Peter Kolbe, Beschrijving van de Kaap de Goede Hoop, Amst. 1727, I blz. 24; De Graaff, a. w. blz. 29.

[8] Of, al naar gelang het zoo uitkwam: Graaf Maurits – dan wel Graaf Ernstkwartier.

[9] David Tappen, Funffzehnzahrige Ost-Indianische Reisebeschreibung, Hannover en Wolffenbuttel 1704, S. 222; Kolbe, a. w I. blz. 24.

[10] Vogel, a. w. Vorbericht.

[11] De Graaff, a. w. blz. 37.

[12] Von der Behr, a. w. S. 10.

[13] Kolbe, a. w. I, blz. 24.

stond aan het roer om de roerpen te bestieren zooals het hem gekommandeerd werd door den stuurman, die van het halfdek gestadig de oogen gevestigd hield op het kompas en het windvaantje van den grooten mast. [1] Tot dienst van den »roerganger« bevonden zich in een huisje vóór of bij de roerpen, dat des nachts door een lamp werd verlicht, het »nachthuis» gelijk het heette, een paar kompassen. [2] Bij stormweer of onstuimige zee, als één man het roer niet regeeren kon, werd hij in zijn werk door drie, vier of meer anderen geholpen. [3] Wie van het te roer gaan vrij begeerden te zijn, konden tegen een belooning van omtrent 40 gulden [4] voor den duur van de geheele reis hun taak overdragen, »besteden« als het heette, aan anderen, meestal gewone matrozen, de zoogenaamde »waarnemers«, onder wie naderhand het gezamenlijk bedrag van wat de besteders waren verschuldigd gelijkelijk werd verdeeld. [5] Op dezelfde wijze werd somwijlen ook de verplichting tot het doen van den uitkijk afgekocht. [6] Bovendien moesten de opperofficieren orde stellen dat »alle nachten drie- of viermaal in alle kwartieren de ronde werd gedaan bij degenen, die zijluiden daartoe bij beurten zouden committeeren, om alle onraad, desordre en inzonderheid alle samenrottingen en conspiratiën onder het volk te voorkomen.« [7] Eindelijk werd het dienstdoende kwartier een half uur voordat zijn wacht uit was door den kwartiermeester aan de pompen gezet opdat het zijn opvolger een droog schip zou kunnen overgeven. [8]

---

[1] Tappen, a. w. S. 270.

[2] Tappen, a. w. S. 259.

[3] Tappen, t. a. p.; Nicolaas Witsen, Scheepsbouw en bestier. Amsterdam 1671, blz. 406.

[4] Deze som wordt genoemd door Langhansz (a. w. S. 609), wiens reizen plaats hadden gedurende het tijdvak 1694 1701. Op het schip Velsen, dat in 1757 uitging, werd blijkens het scheepsboek door de besteders hetzelfde bedrag betaald voor de gansche reis, terwijl een paar, die eerst van de Kaap af waren medegevaren, elk 24 gulden betaalden. Op den in 1762 uitgezeilden bodem Het Huis te Bijweg werd blijkens het scheepsboek 34 à 36 gulden betaald.

[5] Blijkens het hiervóór aangehaalde scheepsboek van het schip Velsen en tal van andere scheepsboeken.

[6] Saar, a. w. S. 4.

[7] Artikelbrief voor de schepen, die dit tegenwoordige jaar 1622 mitsgaders ook anno 1623 naar Oost-Indie staan te varen, art. 13, en die van 1634, 1658. 1672 art. 13. Vgl. ook Kolbe, a. w. I. blz. 24.

[8] Tappen, a. w. S. 269; De Graaff. a. w. blz. 29.

Wanneer de zandlooper voor de achtste maal was omgekeerd en de klok, die telken reize als dit gebeurde zooveel slagen sloeg als er glazen of halve uren waren verstreken, [1] het uur van twaalven afkondigde, was de eerste wacht afgeloopen en begon de hondewacht. Onderwijl de manschappen van het afgaande kwartier zich gereed maakten om ter ruste te gaan, werd het kwartier gewekt, dat thans aan de beurt was. Dit geschiedde niet meer met het slaan tegen den mast gelijk op het aangaan van de eerste wacht plaats had, maar op den volgenden trant. Een kwartiermeester, matroos of ook wel een tweetal matrozen [2] begaf zich onder in het schip en hief daar de woorden aan van den roerzang: Hier zeilen wij met God verheven, God wil ons onze zonden vergeven, Al onze zonden en misdaad, God is ons troost en toeverlaat. Kwaart, Kwaart, Graaf Maurits kwartier te roer en te waak zal gaan, God die verleen ons Zijnen vree, Geluk en behouden reis daarmee. Graaf Maurits kwartier wilt komen boven, Voor een goede reis willen wij God loven, God loven en danken zijnen Naam. Komt heruit kwartier in Godes naam. God die wil ons goede schip bewaren Met al de maats die daarop varen. Mast, roer, kiel, staaf, steng en want En al wat daar om- en anehangt Staat altemaal in Godes hand, God die bewaar ons goede schip Voor eenig kwaad en ongeluk, Voor zee, voor zand, voor vuur en brand, Voor de helsche booze vijand, Voor al het kwaad Ons God bewaart. Kwaart, kwaart, 't is lang genoeg gekwaart, Komt laat ons naar de wakers gaan En zien wat gasten daarvoor staan Met een pijpje toebak in de hand En rooken eens voor 't Vaderland. Versche balie, malle gek, Rijs uit je kooi, verversch je spek [3], En laat je glazen niet stille staan, Wij willen zoo gaarn naar kooi toe gaan. Heruit kwartier met alle man, Roept God den Heer van harten an, Van harten en een blijde zin, Zoo verleent Hij ons mooi weer en voor de wind [4]. Volgens Witsen, die in zijn bekende werk over den scheepsbouw een vrij wat afwijkenden text mededeelt, voegden zij dikmaals

[1] Saar, a. w. S. 4.

[2] Muller, a. w blz 16; Tappen, a. w. S. 267; Fukius, Hesse en Schweitzer, a. w. blz 341. — Volgens Witsen, a. w. blz 416, werd de roerzang gezongen door twee matrozen, die de een voor den ander achter onder het verdek stonden, en dat wel vers om vers op het bevel van den kwartiermeester.

[3] Zie mijn opstel „De voeding op de schepen der O.-I. Compagnie".

[4] Tappen, a. w. S 267.

hier nog deze en andere regels achter: «Niemand zal daar in de helle Als de kok met zijn gezelle En de bottelier met zijn maat En het mannetje dat met het stokje slaat [1]. Versche balie, goede heer, Stijg uit uw kooi en doe je geen zeer, Verversch uw visch». «Doch deze (laat hij er deftiglijk op volgen) deze, als niet betamende vermengd te zijn met een stichtig lied, ga voorbij» [2]. Daarop sprongen die van het tweede kwartier uit de kooi om het eerste af te lossen en insgelijks acht glazen of vier uur lang te waken. Te vier uur 's ochtends begon de dagwacht, welke weder door het Prinsekwartier werd waargenomen en insgelijks vier uur duurde, daarna waakte het Graaf Mauritskwartier in de «voormiddagwacht» tot twaalf uur en vervolgens weer het Prinsekwartier in de «namiddagwacht» [3]. Tusschen de «namiddagwacht» en het opzetten van de «eerste» wacht viel de zoogenaamde «platvoet» [4]. Zoo er echter boos weer opkwam werd de onderlinge afwisseling van de kwartieren niet langer in acht genomen maar onder het geroep van «Overal Overal» alle man zonder onderscheid door den provoost uit de kooi gejaagd om boven te komen en daar handen aan het werk te slaan [5]. Iets dergelijks geschiedde wanneer het «Ree Ree» weerklonk tot teeken dat het schip moest worden gewend om te laveeren [6].

Uit den aard der zaak verkeerde het scheepsvolk op die reizen, waar het in drie kwartieren was verdeeld, in veel gustiger omstandigheden dan wanneer er slechts twee waren. Immers het maakte een groot verschil uit of men maar tenauwernood vier dan wel acht uren achtereen kon slapen. In het eerste geval sprong het van de wacht komende volk om maar tijd te winnen vaak in de kooi met zijn natte plunje aan het lijf, in het tweede gunde het zich ten minste den tijd om de kleeren uit te trekken. Zij gingen dan zoo goed als naakt te bed, want van een genoegzamen voorraad om zich bij mistig en regen-

[1] Dat is de provoost met zijn gerechtsstok

[2] Witsen, a. w. blz. 416.

[3] Vogel, a. w. Vorbericht; Frikius, Hesse en Schweitzer a. w. blz. 341; Harger, a. w. blz. 486. Instuctie voor de scheepsleggers.

[4] Volgens De Graaff, a. w. blz. 37, gaf men den naam van de platvoet aan de drie glazen, welke aan de „eerste" wacht vooratgingen.

[5] Witsen, a. w. blz. 436; De Graaff, a. w. blz. 29; Tappen, a. w. S. 27; Harger, a. w. blz. 486 vlg.

[6] Saar, a. w. S. 1, 4; Tappen, a. w. S 27.

achtig weder gestadig te kunnen verschoonen en verkleeden was bij de matrozen en soldaten natuurlijk geen sprake [1]: de schamele uitrusting, hun door de zielverkoopers verstrekt, bestond meestal uit niet veel meer dan een paar hemden, een hoed, een pijrok, een of twee paar schoenen, twee paar kousen, een paar slaapmutsen, twee linnen kamizolen en twee linnen broeken. [2]

Ofschoon de artikelbrief voorschreef dat de militairen evengoed bij de kwartieren moesten worden ingediend als het bootsvolk „om elk haar wacht te bewaren, te roer en te waak te gaan en voorts ook, niet alleen als de nood zulks vereischte maar ook wel altemet buiten nood, alle scheepswerk te doen, opdat zij zoowel tot den zee- als tot den landdienst bekwaam zouden worden," [3] — in weerwil, zeg ik van die bepaling schijnt hetgeen de soldaten aan boord verrichtten volgens een schrijver van de tweede helft der 17e eeuw toentertijd uit weinig meer te hebben bestaan dan uit exerceeren, voor de kajuit en konstapelskamer op schildwacht staan, „een touwtje achter de hand halen", nu en dan bij hard weder, want anders waren zij er vrij van, aan de roertalies den roergang waarnemen en op de retourreis, want op de uitreis waren zij er niet toe verplicht, op den uitkijk staan. [4] In hoofdzaak kwam het scheepswerk neer op de schouders van de matrozen, die daar trouwens ook de meeste geschiktheid voor bezaten. Zij laadden en losten de schepen, sloegen de zeilen af en aan, teerden en reinigden het schip, kalefaatten de naden van het dek, schraapten van tijd tot tijd de groente en de schelpdieren af, welke zich aan den buitenkant van het schip hadden gehecht en den voortgang vertraagden [5], sponnen schiemansgaren, vlochten servings, [6] moesten het oude

[1] Cornelius de Jong, Reizen naar de Kaap de Goede Hoop enz. in de jaren 1791—1797, Haarlem 1802, II blz. 155 vlg. — Volgens Witsen echter, a. w. blz. 405, mocht niemand van het gemeene volk zich des nachts ontkleeden of zelfs zijn schoenen uittrekken.

[2] Langhansz, a w. S. 17; Veirac, a. w. blz. 21.

[3] Artikelbrief 1634, 1658, 1672 en 1742 resp. art. 128, 107, 107, 113.

[4] De Graaff, a. w. blz. 30.

[5] Oudtijds geschiedde dit met een driehoekigen ijzeren schrabber (Barchewitz, a. w. S. 77), naderhand met een uit borstels samengesteld werktuig, de „hog" genoemd, waarvan een afbeelding voorkomt in Cornelis Pietersz., Practicale Stuurmanskunst, Amsterdam 1791, blz. 197.

[6] Dat is: touwwerk, dat tot bedekking diende.

touwwerk uitpluizen of „ganzen plukken” zooals het in de wandeling heette, om daar als het eenige dagen lang in water te weeken gelegen had lijnen en strikken van te draaien, van tijd tot tijd het buskruit keeren, brandhout en water van den wal halen, in één woord op den minsten wenk van de bevelhebbers gereed staan om al wat hun gelast werd zonder morren te verrichten, op straffe van bij de geringste onwilligheid een dracht slagen met het piktouw, de zoogenaamde dagge, te ontvangen. [1] Tijdgenooten die hun leven en bedrijf op de Compagnieschepen hadden gade geslagen en met eigen oogen getuigen waren geweest van de beestachtige behandeling, hun door de schippers aangedaan, aarzelden dan ook niet hun lot te vergelijken met dat van slaven en het woord op hen toe te passen: menschen aan den wal, ezels aan boord [2].

Dat men onder zulke omstandigheden zoomin van het zedelijk gehalte als van de bekwaamheid der bootsgezellen veel verwachten mocht, ligt voor de hand. Het alle denkbeeld te boven gaande vloeken, schoppen en slaan, dat met hun aanboord komen placht vergezeld te gaan [3], was slechts een voorlooper als het ware van hetgeen er op de reis zelve zou geschieden. Dieverijen, dikwijls reeds begonnen toen men nog op de reede lag, [4] plukharen, dronkenschap, muiterijen, om van andere misdrijven te zwijgen, waren somtijds aan de orde van den dag. Niet beter stond het veelal geschapen met hun bekwaamheid. Terwijl men hier te lande voor andere schepen keur van volk kon bekomen, getuigt de advocaat der Compagnie Pieter van Dam, moesten de Oostinjevaarders zich met het uitschot vergenoegen: veel onbedreven volk, jongens en diergelijke [5]. En volgens een bericht van 1760 waren er onder de 150 à 160 bootsgezellen, welke toenmaals gewoonlijk op een Compagnies-

[1] Journaal uitgaand schip Amsterdam (13 Maart 1635): Witsen, a. w. blz. 416; P. van der Burg. Curieuse beschrijving van verscheijden Oost-Indische gewesten, Rotterdam 1667, blz. 4; De Graaff. a. w. blz. 30; Tappen, a. w. S. 271; Journaal uitgaand schip Godschalksoord in het scheepsboek van dien bodem.

[2] De Graaff, t. a. p; Langhansz. a. w. S. 17, 26. 27; Von Wurmb en Von Wolzogen, a. w. S 33.

[3] Harger, a. w. blz. 356, 357.

[4] Harger, t. a p.; Von Wurmb en Von Wolzogen, a. w. S. 35. Zie ook mijn opstel: „Zieken en dokters op de schepen der O. I. Compagnie”.

[5] Beschrijving der O. I. Compagnie Boek III cap. 22 fol. 414.

bodem werden aangetroffen, dikwijls geen 60 goede bevaren matrozen, »zijnde de overige maar halve natjes of jonge matrozen, waarvan velen tegen den zwaren arbeid en het ruwe zeeleven nog niet waren opgewassen «[1], ja op het schip Overhout, dat in het najaar van 1774 uitliep, hadden zelfs *de meesten* hunner nog nimmer een zeereis gedaan[2]. Voor een deel lag de schuld hiervan aan de bedriegerijen der zielverkoopers. Schier dagelijks, de klacht is van 1767 doch was ruim tachtig jaar vroeger ook al vernomen, schier dagelijks kwamen dezen aan de Bewindhebbers der Kamer Zeeland »te presenteeren en lieten te hunner kamer aannemen bevarene matrozen en welgedresseerde soldaten of andere, die om hare bekwaamheid met de hoogste gage naar proportie van haar bedieninge werden begunstigd, doch in plaats van die aangenomen matrozen, soldaten en andere bestonden zij onervarene en gansch onbedreven personen aan boord te leveren en wel bijzonderlijk matrozen«, reden waarom de magistraat van Middelburg zich genoodzaakt vond om haar waarschuwing, in 1680 tegen zulke praktijken gepubliceerd, in 1767 te hernieuwen en de zielverkoopers op zware boete wel strikt te verbieden »eenige matrozen of andere personen aan de Compagnie te presenteeren en onder een gefingeerden naam te laten aannemen en, in plaats van die, andere onervarene onder een verkeerden of anderen naam als op de monsterrol was aangeteekend aan boord te zenden«[3]. »Veelmalen« (lezen wij in een werkje dat een oudgast in 1677 in het licht zond) brengen de zielverkoopers »een zeeman in de gedaante deszelfs bij de Edele Compagnie aan, als hebbende hem een rokje en broek aangetrokken, of een ander, op een loozen naam vertoond, daaruit de heeren niet anders kunnen bemerken, maar als het er op aan komt zoo ziet men hier dat het niet al koks zijn die lange messen dragen, want onder het getal van 100 koppen vindt men ordinaris maar 30 à 40 man die opwaarts willen«[4]. Aan den anderen kant werd het gehalte van het scheepsvolk op laag peil gehouden door de schrielheid,

---

[1] Paulus de Wind, Verhandeling der voornaamste ziekten op de O. I. schepen, Middelburg 1760. blz. 91.

[2] Von Wurmb en von Wolzogen, a. w. S. 14.

[3] Waarschuwing van Burgemeesters, Schepenen en Raden van Middelburg 4 April 1767 (Kol. Arch. nº 8314).

[4] Van der Burg. a. w. blz. 2.

waarmede de Bewindhebbers hun dienaren bezoldigden, en die er onder anderen gedurende den Engelsch-Franschen oorlog van 1756—1763 de flinke Deensche en Zweedsche zeelieden toe bracht om, in plaats van bij de Compagnie, dienst te nemen bij de Engelschen en Franschen, van wie zij hooger soldij konden bedingen [1].

Bijna altoos was de bemanning voor een deel, en dikwijls een aanzienlijk deel, samengesteld uit vreemdelingen [2]. De Bewindhebbers mochten in den eersten tijd van de Compagnie al bepalen dat men geen Oosterlingen [3] en Noren, veelmin Franschen, Engelschen of Schotten zou aannemen [4], het enorme verbruik van menschenmateriaal, om zoo te spreken, zoowel op de schepen als op de comptoiren in Indie [5], maakte op den duur alle verordeningen van dien aard tot een doode letter: zoolang de Compagnie heeft bestaan vertoonde de bevolking van haar schepen een bont mengelmoes, uit aller heeren landen saamgevloeid. Over de vraag of dit al dan niet in het belang van den dienst moest worden geacht, werd verschillend geoordeeld. De meesten, verzekert ons de bekende Nicolaas Witsen — hijzelf behoorde daar ook toe trouwens —, zagen er geen bezwaar in, vonden het zelfs gewenscht omdat op bodems, waar volk van verschillenden landaard bijeen was, minder gevaar bestond voor «samenrottingen». [6] Toch bracht het zijn eigenaardige moeilijkheden mede. Ziehier bijvoorbeeld wat Jacques Specx wedervoer, toen hij met de onder zijn opperbevel gestelde uitreisschepen in 1629 voor Duins ten anker lag. Een drietal Engelschen van het schip Frederik Hendrik drosten op een nacht met de schuit naar den wal, en strooiden daar uit dat de Engelschen op de vloot slecht behandeld werden. Kort daarop verscheen de kapitein van een Engelsch koningschip aan boord van de Frederik Hendrik om van den gezagvoerder «met een zeer irreverente en onverdragelijke trotsmoedigheid» al de Engelschen op te eischen, die zich op het schip bevonden, daar hij

[1] De Wind, a. w. blz. 91.

[2] Blijkens de Scheepsboeken en tal van andere bescheiden.

[3] Dat is: lieden die afkomstig waren van de kusten der Oostzee.

[4] Resolutien Zeventien 14 Febr. 1603, 19 Oct. 1616, 11 Aug. 1617.

[5] Volgens Müller, a. w. blz. 10, zeide het publiek destijds (in 1668) dat van degenen, die naar Indie gingen, tenauwernood één op de honderd terugkeerde.

[6] Witsen, a. w. blz. 101.

hen, volgens zijn zeggen, noodig had voor den dienst des konings. Wat discreete excusen» de Hollandsche bevelhebber ook aanvoerde, of hij al verlof vroeg om eerst den admiraal Specx van het geval te verwittigen, het was alles te vergeefs, daar moesten drie Engelschen per force medegaan. «Daar te voren (schrijft Specx aan de Bewindhebbers) was een ander Engelsch kapitein mede ten zelven fine aan het schip Frederik Hendrik geweest, dien de heer vicekommandeur met een onderkoopman bij ons zond, welken wij door beleefd verzoek en eerlijk onthaal deden desisteeren, hebbende ons niet goed gedacht eenige contestatien ofte disputen op ons recht of hare autoriteit omme de Engelschen te mogen lichten willen moveeren, zoolange met zoetigheid het onze kunnen behouden [1]. Ook in later tijden, inzonderheid wanneer Engeland in een oorlog was gewikkeld, is het herhaaldelijk voorgekomen dat Britsche officieren van Compagniesschepen, bij Duins, Portsmouth of elders voor anker liggende, soldaten en matrozen kwamen afhalen, die geboren Engelschen waren [2]. Bovendien leverde het aannemen van vreemd volk nog andere gevaren op. Specx, die op de zaak blijkbaar een geheel anderen kijk had dan Witsen en de zijnen [3], kan als hij het te Duins voorgevallene aan de Bewindhebbers overbrieft, niet nalaten er het volgende aan toe te voegen: «voorwaar Mijne Heeren 't en is niet zonder groote moeite wanneer men gelijk nu hier inkomen moet, en niet zonder perikel van tsamenrottinge onderwegen of minder moeite en nabedenken in Uw Ed. forten in Indië zooveel en principalijk zulke vreemde natiën in Uw Ed. dienst te nemen, die doch schier of morgen (experientie bekomen hebbende) maar zullen trachten Uw Ed. Staat te helpen contramineeren, gedenkende mij zeer wel hoe dikmaal wij in Indië zijn bekommerd geweest zooveel Engelschen en Franschen onder ons garnizoen te hebben, twelk wij verhopen en verzoeken dat U Ed. in het toekomende gelieven te prevenieeren en Indie met goede, getrouwe Nederlandsche harten voorzien» [4].

[1] Brief van Specx aan de Kamer Amsterdam 11 Feb. 1629.

[2] Blijkens de scheepsboeken van de bodems De Standvastigheid 1743/4, Westhoven 1745/6, Onder-Amstel 1759/61, Aschat 1761/2, Voorland 1761/2, Asehat 1761/2, Het Huis te Bijweg 1762/3.

[3] Zie hiervóór.

[4] Brief van Specx als voren.

Welk gespuis nu en dan onder die vreemdelingen school ziet men uit hetgeen een Bewindhebber van het eerste vierendeel der 17e eeuw, de bekende Arend van Buchell, verhaalt van het in October 1621 uitgezeilde schip De Witte Beer. Daar hadden namelijk eenige opvarenden, allen uit de kuststreken van Noord-Duitschland of om met Buchell te spreken «uit den Oosterschen hoek» afkomstig, het plan gesmeed om de officieren in de kajuit te vermoorden, degenen die zich niet bij hen aansluiten wilden overboord te werpen, en met het aldus afgeloopen schip koers te zetten naar Schotland. [1] En nog geen tien jaren waren er sinds Buchell dit schreef verloopen, toen onder de soldaten op het schip Deventer alweder een complot werd ontdekt om den bodem af te loopen en in handen van de Spanjaarden te spelen. «Meest al deze schelmen (bericht een die op hetzelfde schip medereisde aan de Bewindhebbers) zijn Paapsch of Luthersch geweest, zoodat UEd. in het toekomende op dezelve te letten heeft en UEd. gerecommandeerd zij zoo weinig Duitschen aan te nemen als mogelijk is, want dezelve een ongebonden hoop is, daar vele meineedige moorders, roovers en andere vagebonden onder loopen, [2] gelijk wij er vele op ons schip gehad hebben dat ik het mij schamen zou te schrijven». [3] Ook hij was blijkbaar de meening toegedaan dat men zooveel doenlijk landgenooten in dienst behoorde te nemen. «Zoo UEd., wanneer het tegen den tijd gaat, in onze provinciën en principale steden den trommel [4] laat slaan (zegt hij) 't en zal ons aan geen bekwaam volk gebreken, maar dan zal men zich aan geen acht ofte veertien

[1] MS. Aanteekeningen van Arend van Buchell, Bewindhebber ter Kamer Amsterdam (1619—1621, folio 51 recto.

[2] Gunstiger werd door sommigen over de Engelschen geoordeeld. „Tot nog toe (schrijft Gerard Reijnst op 25 Januari 1619 uit het schip Amsterdam van vóór Kaap Lopo Gonsalves) heeft men geëxcuseerd Engelschen aan te nemen. dan voortaan zoude raden die niet te excuseeren, want de Engelschen zeer serviabel zijn en in obedientie kunnen gehouden worden, die hen ook ordinairlijk fraai in 't habijt houden."

[3] Op het schip Nieuwerkerk, in 1745 uitgeloopen, smeedden de Franschen aan boord, ten getale van meer dan 50, in de Spaansche zee een complot met de Duitschers om, terwijl een hunner voor de kajuit de wacht hield, daarin te vallen, de wapens te vermeesteren, alle officieren, behalve één stuurman, en allen die niet met hen wilden samenspannen te vermoorden, en schip en lading te verkoopen. Het plan lekte uit door een twist, wie den eersten aanval zou doen; zie de sententiën in het Scheepsboek van gemeld schip.

[4] Dat is: den werftrommel.

dagen moeten binden alsook de schippers bij tijds aannemen en haar last geven naar bekwaam volk om te hooren, die zij kennen en weten waarvandaan zijn, bij dewelke UEd. vooreerst het aanritsgeld [1] zullen profiteeren en UEd. schepen geen perikel loopen, zoo al schoon een gulden of anderhalf meer moet geven. [2]

Helaas onder de Nederlanders zelven, die voor den dienst in Indië uitkwamen, waren de «goede, getrouwe harten» maar al te zeldzaam. Reeds in 1614 sprak de Gouverneur Generaal Pieter Both de bitterste klachten uit over het geboefte, dat uit het Vaderland derwaarts werd gezonden: bankroetiers, [3] lieden die het door «kwade menage» niet langer aan den vasten wal konden uithouden, krijgsvolk dat bij den vijand had gediend en dergelijken. Het schijnt (dus klaagt hij) dat het land van ervaren landzaten gepriveerd is. Men brengt er in de schepen, sommigen met de boeien aan de beenen om herwaarts te komen, van anderen wordt den schippers belast haar aan land niet meer te laten komen, eenigen geheel van haar verstand beroofd en alzoo onbekwaam tot eenigen dienst. Het is een gruwel alhier om te zien, wanneer de schepen aankomen, van haar dissoluut leven. Wij hebben dagelijks alhier genoeg te doen haar te hoeden om het drinken te beletten, en is nochtans niet mogelijk, hoe scherpe opzicht wij hebben, voor te komen, en alsdan vechten, de Chineezen slaan en berooven haar geweld aandoende, waaruit klaarlijk is blijkende dat de meeste vagebonden en het schuim van het Vaderland hier komt» [4]. En zoo bleef het voortdurend, voornamelijk wat de uitgezonden soldaten betrof, onder wie zich, gelijk de Heeren Zeventien in April 1618 zelf bekennen moesten, «sommaals eenige gedebaucheerde kwanten bevonden, «die ofte alhier gefailleerd waren ofte hun anderszins groffelijk hadden verloopen» [5]. Wat naar Indië gaat, alzoo was

[1] Dat is: handgeld.

[2] Brief van Artus Gijsels aan de Kamer Amsterdam uit het schip Deventer liggende in de Tafelbaai, 6 Sept. 1630.

[3] Het meest illustre voorbeeld van zoo'n bankroetier, die naar Indie ging, is de Gouverneur-Generaal Antonio van Diemen geweest, die in 1618 als adelborst van het schip Mauritius onder den naam van Tonis Meeuwsen (zijn vader heette Bartholomeus van Diemen) uitkwam, zie L. C. D. van Dijk, Nederland's vroegste betrekkingen met Borneo enz., Amst. 1862, blz. 87 385.

[4] Brief van Pieter Both aan de Bewindhebbers uit Bantam 10 Nov. 1614.

[5] Brief van de Zeventien aan den Gouverneur-Generaal Jan Pieterszoon Coen 10 April 1618.

klaarblijkelijk de gansche 17e eeuw door de publieke opinie, is niet anders dan slecht volk, dat nergens toe deugt of door wangedrag zijn fortuin heeft zoek gemaakt [1].

Veel talrijker dan onder de zeevarenden, die gemeenlijk twee derden van de bemanning uitmaakten, [2] was naar verhouding het niet-nationale element vertegenwoordigd onder het overige derde deel, de soldaten. In Januari 1622 bevonden zich onder de 143 soldaten van het garnizoen te Batavia niet minder dan 60 Duitschers, Zwitsers, Engelschen, Schotten, Ieren, Denen en andere vreemdelingen [3]. Een oud reisbeschrijver beweert zelfs, maar dit is blijkens de monsterrollen van dien tijd een schromelijke overdrijving, dat omstreeks 1710 de militie te Batavia nagenoeg geheel uit Duitschers, Zwitsers en Polen bestond en nauwelijks 10 Hollanders telde. [4] Afgezien trouwens van zulke vreemdelingen, welke van den honger of uit vrees voor den arm der justitie binnen onze landpalen werden gedreven en op het laatst ten einde raad de prooi werden van de zielverkoopers, lag er zelfs voor uitlanders, op wier karakter en begaafdheid niets viel af te dingen en die in de Oost hun geluk wilden beproeven, geen andere weg open dan dat zij bij de Compagnie als soldaat in dienst traden. Voor bedieningen toch van aanzien plachten zich bij de Bewindhebbers veel meer gegadigden aan te bieden dan men behoefde, zoodat alleen zij daar toe werden aangesteld, die welervaren waren in den koophandel of den steun genoten van veelvermogende bloedverwanten of vrienden. [5] In Indie aangekomen, zochten

---

[1] Müller, a. w. blz. 10; Van den Burg, a. w. blz. 3; De Graaff, a. w. blz. 24, 25.

[2] Zie de opgaven in het „Notitieboek van Compagnies uitgeloopen schepen" over 1724—1742; De Wind, a. w. blz. 91.

[3] Blijkens de monsterrol van 22 Januari 1622. Bij deze 60 vreemdelingen zijn niet medegerekend 17 personen geboortig uit de Zuidelijke Nederlanden, en 9 waarvan de herkomst onzeker is. Op het fort Saboegoe op Halmaheira lagen blijkens de monsterrol over 1618—1620 behalve soldaten van Noord- en Zuid-Nederlandsche herkomst en Indische militairen ook soldaten uit Emden, Bremen, Hamburg. Hitland (Shetlandseilanden) en Schotland. Op het in 1635 uitgezeilde schip Amsterdam bevonden zich blijkens de monsterrol militairen uit Duitschland, Frankrijk, Ierland, Denemarken en Noorwegen. Evenzoo Engelschen, Schotten en Ieren in het fort aan de Kaap in 1660, zie Saar, a. w. S. 159.

[4] Johann Gottlieb Worms, Ost-Indianische und Persianische Reisen, Dresden en Leipzig 1737, S. 93.

[5] Frikius. Hesse en Schweitzer, a. w. blz. 9.

zulke vreemdelingen in den nederigen post van «soldaat aan de pen» bij de negotie te worden geplaatst [1], waar zij allengs hooger opklimmende somtijds, zoo het lot hun gunstig was, de hoogste sporten van de ambtelijke ladder bereikten, getuige om geen minderen te noemen het voorbeeld van Johannes Thedens, een geboren Duitscher, die zijn loopbaan als soldaat begon en als Gouverneur-Generaal eindigde.

Ofschoon eigenlijk alleen medevarende om op de plaats hunner bestemming te komen, konden strikt genomen de soldaten toch niet als passagiers worden aangemerkt. Niet alleen dat zij de matrozen, zooals wij reeds zagen, in hetgeen er op de wacht te verrichten viel hadden bij te staan, zij moesten ook in tijd van nood schip en lading helpen verdedigen tegen vijanden of zeeroovers, tegen de gevreesde Algerijnen in het bijzonder, welke zich in de 17e eeuw gewoonlijk in de buurt van de Scilly-eilanden ophielden [2] maar in sommige jaren tot voor de monden van de Schelde en de Maas en tot bij Texel toe op onze koopvaarders jacht kwamen maken [3]. Zoodra de man op den uitkijk zulk een vijandelijk schip had gesignaleerd, kwam de geheele bemanning in rep en roer. De soldaten haalden hun snaphanen, stormhoeden en zijdgeweer, de matrozen hun kromme sabels voor den dag [4], er werd op den overloop zout gestrooid om des te vaster te staan, men plaatste het volk deels bij de stukken van het geschut, stelde een ander deel aan om de zeilen te schaveelen en kardoezen en ammunitie aan te dragen, bekleedde de marsen en het schip met schanskleederen om dekking te verschaffen aan de manschappen, die den vijand met handgranaten en musketvuur bestookten, bond de raas met ijzeren kettingen vast opdat zij niet werden afgeschoten, men bracht om ruimte te hebben de kisten van het volk op den

---

[1] Van Dam, Beschrijving der O.-I. Compagnie, Boek I Deel I cap. 18 fol. 418 vlg. Vgl. ook Von Wurmb en Von Wolzogen, a. w. S. 6.

[2] Gijsbert Heecq, Derde Voyagie naar Oost-Indyen (ed. S. P. l'Honoré Naber in Het Marineblad 1910/11).

[3] J. C. de Jonge, Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen, Haarlem 1858 vlg., III, blz. 33.

[4] Blijkens het journaal van het uitgaand schip Het Wapen van Amsterdam deelde men op 13 Mei 1614, toen het ter hoogte van Bevesier en Wight kwam, „aan de soldaten een musket, forketstok, stormhoed, zijdgeweer en bandelier, en aan de matrozen een musket en sabel" uit. De forketstok was een soort van gaffel, waarop het musket bij het afvuren rustte.

overloop of wierp ze over boord, plaatste brandende lonten bij het geschut, bracht handgranaten, enterbijlen, stinkpotten, degens, sabels, pistolen en geweren boven, vulde de bandeliers en kardoezen en zette van deze laatste een voldoenden voorraad bij de kanonnen. men zorgde dat op den overloop hier en daar ijzeren hoepen of vierkante houten baks tot de kardoezen en zooveel rond-, lang- en scherp schroot en lantarens werden verdeeld als men rekende noodig te zullen hebben, smeerde de wielen en assen van de ropaarden of affuiten van de kanonnen glad, zette tusschen de stukken, op de marsen en elders waar het te pas kon komen waterbalies, pudsen en natte zwabbers klaar zoo om de stukken te koelen als om elk begin van brand te kunnen blusschen, en deelde voor de strijd zou aanvangen aan de manschappen een dronk wijns uit om hun moed te geven. Onder het gevecht reikten de ziekentrooster en wie er al meer tot vechten onbekwaam waren uit de kruitkamer het buskruit aan, terwijl de chirurgijns onder in de kombuis of in de bottelarij de gekwetsten zaten te verbinden, en eenige jongens met hun ééne oor plat tegen het dek lagen scherp toeluisterend of het schip ook ergens onder de waterlijn van een vijandelijk schot werd doorboord, opdat de scheepstimmerlieden, die met proppen, platloode platen en ander materieel gereed stonden, het lek aanstonds zouden kunnen dichten [1]. Van het grootste belang was het nu dat men den wind tot zijn voordeel zocht te krijgen zoodat de kruitdamp naar de zijde van den vijand toe dreef en hem het uitzicht belemmerde. In dit geval kon men des te gemakkelijker de gevaarlijke branders, welke hij afzond, met krachtig vuren en het uitzetten van gieken van zich af houden of wel ze tegen zijn eigen schepen aanjagen opdat deze van de haken, die aan de raas van de branders hingen, in het want werden gegrepen en zoodoende in brand zouden vliegen. Niet minder gevaarlijk, ja noodlottiger zelfs dan de door alles heen borende kanonkogels waren bij een zeegevecht de overal rondvliegende splinters van de stukgeschoten rondhouten, (masten, raas, stengen, sprieten enz.), die de manschappen de ijselijkste verwondingen en kwetsuren toebrachten. Slaagde de vijand er trots allen tegenweer in om het schip te

[1] Journaal uitgaand schip Zutphen (18 Juni 1632); Breederaadresolutie uitgaande schepen Banda, Middelburg enz. (10 Maart 1636); Müller, a. w. blz. 1 vlg.; Witsen, a. w. blz. 404, 405, 411; Tappen, a. w. S. 272.

enteren, dan werden de deuren van de kampanje en den bak gesloten, en poogde men hen van daar uit met kanonvuur te doen afdeinzen, wanneer ook dit mislukte bleef er niets anders over dan dat men zich overgaf of zich beneden in het schip terugtrekkende met steken en schieten den strijd op leven en dood voortzette. [1]

Poogde men bij het volk den moed aan te wakkeren door hun vóór het gevecht als hartsterking een dronk wijns te schenken, [2] een ander middel, waarmede men het tot dapperheid prikkelde, was de belofte van een aandeel in den te behalen buit. Van alles wat wettelijk voor goeden prijs werd verklaard, zoo bepaalden de artikelbrieven van 1634, 1658 en 1672, moest eerst worden afgetrokken een vijfde als gerechtigheid voor het land, een dertigste voor hetgeen den Prins van Oranje als admiraal-generaal toekwam [3], en bovendien zooveel als benoodigd was tot vergoeding van de onkosten, «in het beneficeeren van de veroverde goederen gemaakt» en van de schade geleden door «het schip of schepen, daarmede de prijzen veroverd waren»; van hetgeen er daarna overschoot genoten allen, die tot het vermeesteren van den buitgemaakten prijs hadden medegeholpen, den zestienden penning of 6¼ procent. [4] Bij den artikelbrief van 1742, die op dit stuk duidelijker en uitvoeriger is dan zijn voorgangers, werd de zaak op de volgende wijze geregeld. Wanneer op de eerste «hoofdplaats» van de Compagnie, welke men bezeilen kon, in rechte was uitgewezen dat het veroverde als wettig verkregen buit was te beschouwen, moest, na aftrek van de kosten en een vijfde part voor de gerechtigheid van het gemeene land [5], worden toegelegd «een zestiende van het overige aan het volk tot buitgeld, ieder prorato van de bezoldinge, die hij won, mitsgaders van het verdere overschot $\frac{1}{3}$ aan den kapitein, schipper of gezagvoerder, $\frac{1}{3}$ aan de opperofficieren te zamen, en het laatste $\frac{1}{3}$ aan de Compagnie voor het hazard, de kosten en reparatie van haren bodem; de deks- en onder-

[1] Tappen t. a. p.

[2] Witsen a. w. blz. 404.

[3] In 1658, toen er onder de stadhouderlooze regeering geen admiraal-generaal was, verviel ook dit dertigste aan het land, zie den artikelbrief van 1658 art. 43.

[4] Artikelbrieven 1634, 1658 en 1672 resp. art. 50, 43 en 43.

[5] Van een aandeel voor den admiraal-generaal wordt wegens het stadhouderloos bestuur niet gewaagd.

officieren pro rato harer maandgelden nevens het volk in het buitgeld deelende; en de fiscaal van de plaatse, alwaar daarover geprocedeerd worden zou, nevens de beide luitenants in het derde deel der officiers ieder voor $\frac{1}{4}$ mitgaders de opperstuurman voor $\frac{1}{8}$ en de onder- of mindere stuurlieden te zamen voor $\frac{1}{8}$ haerideerende." [1]

Ten aanzien van de gage was door de artikelbrieven verordend, dat zij inging zoodra de schepen "buitenduins" of "buitengaats" kwamen en eindigde wanneer de manschappen werden afgedankt [2]. Voor het werk, dat zij gedurende het verblijf op de reede vóór het uitzeilen verrichtten, genoten zij geen loon [3], althans in den regel niet want uit sommige scheepsboeken blijkt, dat de soldij voor dezen en genen begon te loopen van het oogenblik af waarop zij aan boord kwamen [4]. Zeldzame gevallen uitgezonderd, waarin òf drie òf vier maanden of ook wel niets werd gegeven [5], ontving elk schepeling, als hij in dienst trad, twee maanden gage op de hand. Voor de soldaten voegde de Compagnie, bij schaarschen toeloop van militairen, daar in de 17e eeuw soms nog als "heerengift" een extra-gift bij van twaalf of vierentwintig stuivers [6], terwijl hun verder de geheele 17e eeuw door geregeld voor "kost-, servies- of loopgeld" een dagelijksche toelage werd geschonken van zes stuivers, te rekenen van het oogenblik hunner aanneming af totdat zij met lichters naar boord van de schepen vertrokken [7]. Nu en dan gaf men zulk een toelage ook aan de matrozen; zoo bijvoorbeeld in Maart 1692 toen de Bewindhebbers wegens

[1] Artikelbrief 1742 art. 50, 51.

[2] Artikelbrieven voor de vloot van Jacob van Heemskerk in 1601, van 1634, 1658, 1672 en 1742 art. resp. 7, 31, 34, 34 en 35.

[3] Langhansz, a. w. S. 33.

[4] Scheepsboeken uitgaande bodems Anna 1742, De jonge Lieve 1761, Ouwerkerk 1783. Dordrecht 1789. Vgl. ook Res. Zeventien 22 April 1779, waar uitdrukkelijk wordt gezegd dat de gage bij sommigen placht in te gaan, nadat het schip buitengaats was gekomen, en bij anderen zoodra het volk aan boord kwam.

[5] Scheepsboeken uitgaande bodems Vosmaer 1701, Scheijbeek 1748, De jonge Lieve 1761.

[6] Van Dam. a. w. Deel I Boek I cap. 18 fol. 398, 399. — Of het ook in de 18e eeuw plaats had blijkt niet.

[7] Artikelbrieven van 1619, 1634, 1658, 1672 resp. art. 121, 125, 105, 105; Saar, a. w. S. 2; Daniel Parthey, Ost-Indianische und Persianische neunjährige Kriegsdienste, Nürnberg 1698, S. 7. In den artikelbrief van 1742 wordt van geen loopgeld meer gerept.

het gebrek aan volk aan ieder, die zich voor matroos aanmelden zou, een loopgeld toezegden van acht stuivers daags, en tegelijkertijd dat van de soldaten, voor het geval men ook dezen moeilijk mocht kunnen verkrijgen, van zes tot acht stuivers verhoogden [1]. Twee jaar later ging het bemannen van de schepen met zooveel bezwaren gepaard, dat de Zeventien de Kameren machtiging moesten verleenen om aan alle matrozen, die tien gulden of meer in de maand trokken, boven en behalve de acht stuivers loopgeld nog een maand gage tot een vereering toe te leggen [2]. Omstreeks 1776 was zelfs het gebrek aan volk zoo nijpend dat de Kameren van de Vergadering van Zeventien verlof bekwamen om aan „zware” zeevarenden vier en aan jonge drie maanden op de hand te verstrekken, met bevoegdheid om, indien ook dit niet baten mocht, daar een extra-premie aan toe te voegen tot een maximumbedrag van tien en een halven gulden voor een matroos die tien, van veertien gulden voor een die elf, en van achttien gulden voor een die twaalf gulden in de maand verdiende [3]. De gages zelve beliepen gedurende de 17e eeuw maandelijks voor de busschieters, dat is voor die bootsgezellen welke den konstapel of scheepsartilleriemeester bij de verzorging van de ammunitie en het geschut hielpen, van zeven tot twaalf gulden, voor de matrozen van zeven tot elf, voor de jongmatrozen zes of zeven, voor de hoop-, op- of inloopers (halfwassen brasems van 16 tot 18 jaar oud die mannenwerk verrichtten [4]) vijf, zeven, acht, negen of tien, voor de scheepsjongens vier of vijf en voor de soldaten zeven, negen of elf gulden [5]. In de 18e eeuw verdienden de busschieters een maandgeld van negen tot zestien, de matrozen een van zeven tot zestien of ook wel van twintig gulden, de jongmatrozen een van zeven of acht, de hooploopers een van zes, zeven of acht, de jongens een van vijf of zeven en de soldaten een van negen gulden [6].

---

[1] Res. Zeventien 24 Maart 1692. Soortgelijke bepalingen in resolutiën Zeventien 4 Nov. 1692, 27 Oct 1693.

[2] Res. Zeventien 12 Aug. en 4 Nov. 1694.

[3] Res. Zeventien 4 Nov. 1776.

[4] Witsen, a. w. blz. 417.

[5] Blijkens de opgaven van het uitgaande schip Amsterdam 1634, en de scheepsboeken der uitgaande bodems Nassou 1635, Olifant 1648, De Betuw 1674, Nederland 1699.

[6] Blijkens de scheepsboeken der uitgaande bodems Ellemeet 1700, Drechterland 1700, Driebergen 1700, Reigersdaal 1700, Castricum 1724, Het Hof

Voor de uitbetaling van de gages gold sedert 1646 de regel, dat zij geschieden moest door die Kamer voor welke men was uitgevaren [1]. In Indie mocht zoowel op hetgeen gedurende de uitreis als op hetgeen daar te lande zelf verdiend was niets worden afbetaald zonder speciaal verlof van genoemde kamer [2], en nooit meer dan drie of uiterlijk vier maanden gage in één jaar, behalve aan de soldaten en matrozen, die aan land werden gebruikt, welke «naar gelegenheid van ieders behoeftigheid» iets meer mochten ontvangen doch op zijn hoogst slechts zes maanden, alles teneinde er op hun rekeningen genoeg zou overblijven om aan vrouwen of anderen in het Vaderland de bij hun maandbrief besproken uitkeeringen te kunnen doen, zonder dat de Compagnie daar bij te kort kwam [3]. Bij den artikelbrief van 1742 werd deze regeling, «opdat de dienaren van de Compagnie aan haar bezoldinge inmiddels eenige subsistentie mochten vinden», in zooverre gewijzigd dat allen, die nog in hun eerste verband dienden en niet te kwaad bekend stonden, één maand gage bij de Compagnie konden bekomen, waarvoor zij dan op hun rekening zouden worden gedebiteerd, uitgezonderd alleen zij, die intusschen in het huwelijk waren getreden en op hun

Niet altijd Zomer 1724, Het Land van Belofte 1724, Padmos 1724, Goudriaan 1725, Sparenrijk 1749, Nieuw Vijvervreugd 1749, Osdorp 1750, Oostkappel 1750, Nieuwstad 1750, Bartha Petronella 1772, Popkensburg 1775, Hoolwerf 1775, De jonge Samuel 1774, Abbekerk 1774, Juno 1775, Buiten Verwachting 1794, Voorland 1794, Makassar 1793. Teijlingen 1792, Blitterswijk 1790 en Siam 1793. Zie verder de reglementen op de gages van Maart 1649, November 1692; De Graaff, a. w. blz. 31.

De voor matrozen hooger loopende gages dan twaalf gulden per maand schijnen echter slechts nu en dan te zijn uitgeloofd als er moeilijk te verkrijgen waren. Bij resolutie Zeventien van 22 April 1779 werd namelijk besloten dat „tot een preuve om den toeloop van volk zooveel mogelijk aan te wakkeren" de gages van tien, elf en twaalf gulden bij provisie met vier gulden zouden worden verhoogd, doch die van negen gulden en minder, alsmede die van de soldaten werden op den ouden voet gelaten, met dien verstande echter dat aan matrozen van negen gulden en soldaten een premie zou worden gegeven van drie dukaten. Bij resolutie Zeventien van 24 Mei 1793 werd, al weder wegens het groot gebrek aan manschappen, besloten om „bij provisie tot het volgende voorjaar" de maandgelden van de matrozen van tien, elf en twaalf gulden met vier gulden te verhoogen en die van de manschappen der pakketbooten op zeventien gulden te brengen.

[1] Res. Zeventien 15 Aug. 1646.

[2] Artikelbrieven van 1634, 1658, 1671 en 1672 art. resp. 35, 35, 35 en 36.

[3] Plakkaat van Gouverneur-Generaal en Raden van 14 Juni 1631; artikelbrieven van 1658 en 1672 art. resp. 36 en 36; res. Zeventien 21 Juni 1700.

rekening niet te kwaad stonden, «dewelke met alle anderen, die haar eerste verband hadden uitgediend, hare bezoldinge maandelijks zouden mogen ontvangen op dien voet als reeds bij de Compagnie gebruikelijk was». [1] «Doch (werd er verder bepaald) degenen, die honderdenvijftig guldens ter maand wonnen», met uitzondering alleen van eenige hooge ambtenaren, «zouden zoowel de minsten als de meesten altoos drie jaren van haar bezoldinge bij de Compagnie moeten laten staan, zooals dat albereids ook van over vele jaren in praktijk was geweest». [2] Uitermate nadeelig voor de dienaren in Indie was de voet, waarop daar te lande van oudsher de betaling van de gages plaats had. «Dewijl namelijk de Compagnie (aldus Van Dam) de gelden daartoe vereischt wordende hiervandaan moet zenden met veel kosten, interessen en perikelen, en dat dezelve daar veel waardiger zijn als hier te lande, wordt die gedaan in licht geld, makende acht schellingen of vierentwintig dubbele stuivers een rijksdaalder van zestig stuivers, welke rijksdaalder het volk wordt aangerekend tegen vierenzestig stuivers en waarvoor zij op hare rekeningen worden belast, voor en in plaatse van die acht schellingen of vierentwintig dubbeltjes die zij ontvangen, en worden de voorschreven vier stuivers op ieder rijksdaalder, voor zooveel die in geld worden betaald, jaarlijks aan winst en verlies goedgedaan» [3]. In andere woorden uitgedrukt: terwijl iemand, die een rijksdaalder ontving, maar een waarde van f 2.40 in handen kreeg, werd hij daar op zijn rekening voor gedebiteerd met niet minder dan f 3.20. Natuurlijk was deze manier van doen niet zonder murmureering van de belanghebbenden ingevoerd — zij zagen er een onrechtvaardigheid in die regelrecht indruischte tegen den artikelbrief — maar door den tijd had het gebruik een vaste plooi aangenomen. Als om de zaak nog erger te maken, deed de Compagnie de uitbetaling slechts voor de helft in specie. De wederhelft werd namelijk voldaan in goederen, en dat wel, zooals een anonieme memorie van omstreeks 1751 bericht, in zoodanige goederen, «welke bij verkoop de gewone of gefixeerde advancen [4] niet konden afwerpen» en die bovendien «nog gecargeerd werden

[1] Artikelbrief 1742 art. 37.
[2] Als voren art. 38.
[3] Van Dam, a. w. Boek III cap. 14 fol. 240 vlg.
[4] Winsten.

met vijftig procento advance, zijnde de ordinaris winste, waarmede de Compagnie de meest winstgevende koopmanschappen in den Kleinen Winkel en in allen contanten verkoop alomme aan een iegelijk debiteerde, zoodat zij bij verkoop door degenen, die ze in betaling hadden ontvangen, op verre na den prijs niet opbrachten tot welken zij hun waren aangerekend. [1] Op het laatst van de 17e eeuw achtte men, dat de Compagnie langs dezen weg een winst maakte van drieendertigeneenhalf procent op het geld en door de bank een van vijfenzeventig procent op de goederen. [2] Alles te zamen genomen zou zij, volgens de hiervóór aangehaalde memorie van het midden der 18e eeuw, destijds op het afbetalen van haar dienaren in Indie permanent honderdveertig en een derde procent hebben geprofiteerd en daar wederkeerig voor de dienaren een verlies tegen over hebben gestaan van ruim negenendertig procent. [3] Wie in het Vaderland terugkeerde kon aldaar op zijn medegebrachte rekeningen geen voldoening bekomen tenzij degenen, die van wege Gouverneur-Generaal en Raden met dit werk waren belast, ze met de boeken te Batavia vergeleken en goedgekeurd hadden [4]. Zoo echter de rekeningen door de verdieners uit Indie over werden gezonden, moest de betrokken Kamer eerst zekerheid hebben dat zij hun diensttermijn of zoogenaamde verband hadden uitgediend. [5] Was aan die voorwaarde voldaan, dan mocht op hun order en tegen overlegging van een schriftelijke volmacht aan hun huisvrouw, kinderen of andere vrienden betaling volgen [6]. Hetzelfde mocht gebeuren ten aanzien van de gage, welke iemand op zijn uitreis had verdiend, zoodra men hier te lande tijding had bekomen dat de bodem, waarop hij uitgevaren was, ter plaatse zijner bestemming was aangeland, mits nevens de schriftelijke last, verzoek of procuratie overzendende de rekening of ander genoegzaam bescheid, wat hem gedurende den eersten verbonden tijd of de uitreize per rest zijner verdiende maandgelden was competeerende. [7]

[1] Aanmerkingen over den jegenwoordigen toestand der generale Nederlandsche O. I. Compagnie in Indien (Papieren Radermacher).

[2] Van Dam, t. a. p.

[3] Aanmerkingen over den jegenwoordigen toestand enz.

[4] Res. Zeventien 15 Aug. 1646.

[5] Res. Zeventien 5 Dec. 1642 en 9 Nov. 1647.

[6] Artikelbrieven van 1658, 1672 en 1742, art. resp. 34, 34 en 35.

[7] Als voren.

Beliep zijn tegoed dan op de hier te lande berustende boeken te weinig, zoo werd het ontbrekende gedeelte door de Compagnie bijgepast op afkorting van hetgeen hij bij de volgende boeken zou blijken te goed te hebben. [1] De maandgelden van hen, die vóór het eindigen van hun verband in Indie kwamen te sterven, werden zoodra hun rekening in het Vaderland was overgekomen voldaan aan hun kinderen of erfgenamen [2], en dat wel in zwaar geld , dat is de rijksdaalder gerekend tegen vijftig stuivers. [3] Van hen, die van Nederland uitgevaren zijnde op de uitreis of in Indie stierven zonder erfgenamen, vervielen de verdiende gages en verdere nagelaten goederen aan de Comhagnie [4]. Uitdrukkelijk was tevens door de Zeventien bepaald dat van de in Indie vertoevende Compagniesdienaren geen andere obligatien, transporten of schulden mochten worden uitbetaald, noch geheel noch gedeeltelijk, dan alleen die met welke zij bij hun vertrek uit het Vaderland belast waren, en insgelijks dat de Kameren aan geen rechterlijke vonnissen, tot nadeel van zulke personen op derzelver maandgelden gewezen , uitvoering zouden geven maar zich daar in tegendeel tegen verzetten verstaande de vergadering, dat voor zoodanige crediteurs niet anders open stond als alleenlijk de verdiende of nog te verdienen gages van hare debiteurs in arrest te nemen en daarop derzelver wederkomen of overlijden af te wachten, om alsdan hetzij bij executie of anderszins daarop zoodanig te procedeeren als zij te rade zouden worden . [5] De reden, die de Bewindhebbers tot deze verordening noopte, was hierin gelegen dat zij de

---

[1] Res. Zeventien 5 April 1697. Dit had echter ingevolge Res. Zeventien van 30 Maart 1662 geen plaats ten opzichte van de „hooge ministers" in Indie, die ook nà afloop van hun verbonden tijd gehouden waren altijd drie jaar tractement aan de Compagnie te goed te laten.

[2] Artikelbrieven van 1634, 1658, 1672 en 1742, art. resp 38, 38, 38 en 39.

[3] Res. Zeventien 21 Mei 1670. Bij deze resolutie werd tevens vastgesteld dat de uitbetaling van de nalatenschap van de in Indie overledenen voor zooveel als zij daarvoor op de soldijboeken werden gecrediteerd voortaan door alle Kameren geschieden zou in licht geld op denzelfden voet als zulks reeds bij de Kamer Amsterdam gebruikelijk was, die van zoodanige gelden twintig procent inhield of kortte, „geconsidereerd dat de handel in alle gewesten van Indie gedreven werd in licht geld, dat is de rijksdaalder gerekend tegens zestig stuivers en zoo alle andere specien naar advenant", en dat bijgevolg de Compagnie hun nalatenschap „ook niet anders als in licht geld ontving".

[4] Van Dam, a. w. Boek I Deel I cap. 25 fol. 533.

[5] Res. Zeventien 2 Mei 1659, 19 Aug 1671, 12 Mei 1672, 20 Juli 1707.

Compagnie zoodoende wilden vrijwaren tegen de kans dat zij een en dezelfde maanden in Indië en hier te lande tegelijk en dus tweemaal betaalde. Immers de Compagnie kon niet weten wat en hoeveel zulke debiteurs te goed hadden vóórdat zij thuis kwamen of als vrije luiden uit haar dienst traden, «in voegen dat het dikmaals zoude kunnen gebeuren, dat iemand ten tijde van het doen van zoodanig arrest op de boeken hier te lande een merkelijke somme zouden moeten hebben, die hij ten zelven tijde of te voren in Indië zou kunnen hebben ontvangen». Er kwam bij dat het voor de Compagnie van aangelegen belang werd geacht niet alleen dat haar dienaren gedurende hun afwezen in Indië hier in Nederland niet werden veroordeeld zonder gehoord te zijn, maar ook dat zij aan de Compagnie altoos een goede som te goed bleven opdat men daarop verhaal hebben mocht, voor het geval zij zich in de hun toebetrouwde administratie of in andere zaken te buiten gingen. [1]

Ten strengste was voorts bij de artikelbrieven, op straffe van verbeurdverklaring, verboden zijn rekeningen van verdiende maandgelden te verkoopen of te verpanden. [2] Toch kwam het maar al te vaak voor dat matrozen en soldaten in Indië, de een uit armoede de ander om aan den wal eens te kunnen uitspatten, al hun rekeningen te gelde maakten. Het misbruik, door baatzoekende individuen hiervan gemaakt, die ze dikwijls voor niet meer dan $\frac{1}{3}$ soms voor slechts $\frac{1}{6}$ van het bedrag der uitstaande vordering opkochten, meestal wanneer de eigenaars beschonken waren, «die alsdan met berooide hoofden en ledige beurzen» in het Vaderland thuis kwamen, noopte de Hooge Regeering in 1636 om, in afwijking van een vroeger besluit waarbij het onder zekere voorwaarden was vergund geworden [3], al zulke transactiën voor goed te verbieden op straffe voor de koopers, verkoopers en «verbandaccepteerders» van confiscatie der gekochte, verkochte en verpande som en een boete bovendien voor de koopers van driemaal zooveel als het saldo der rekening beliep. [4] Zoo echter iemand in nood verkeerde, stond het hem vrij zijn rekening te verkoopen mits het geschiedde met voor-

[1] Res. Zeventien 2 Mei 1659, 12 Mei 1672.
[2] Artikelbrieven 1634, 1658, 1672 en 1742 art. resp. 73, 55, 55 en 65.
[3] Plakkaat van Gouverneur-Generaal en Raden van 6/9 Sept. 1633. Van der Chijs, Nederlandsch-Indisch plakaatboek I blz. 297.
[4] Als voren 15/20 Sept. 1636, V. d. Chijs, a. w. I blz. 410.

weten van den opperkoopman, den schipper of de andere opperhoofden, waaronder hij ressorteerde, en het in Indië op de boeken werd ingeschreven. [1]

Van pensioenen, in den hedendaagschen zin van het woord, wist men niet naar het schijnt. Weliswaar werd aan zeevarenden zoowel als militairen, „die buiten debauche of eigen toedoen als afgeleefd waren en geen vermogen hadden om te bestaan" in Indie een zekere maandelijksche toelage verstrekt. [2] Ook keerde de Compagnie bij wijze van schadevergoeding, als men zoo spreken mag, en volgens een door haar vastgesteld tarief een bepaalde geldsom uit voor het verlies van lichaamsdeelen; zij schonk verder voor alle andere „verlemdheden", waaronder iemand, ofschoon volkomen genezen zijnde, nochtans „van zijn vorige gezondheid beroofd" en „van het vorige gebruik zijner leden" verstoken mocht wezen, een gratificatie, te bepalen „tot discretie van goede mannen ofte doctoren, chirurgijns en anderen hen dies verstaande", altoos indien zij met een verklaring van hun overheid bewijzen konden, dat de kwetsuren waren opgeloopen in het uitvoeren van hun ambt en bediening. [3]

Bij de maandgelden of gages kwamen voor de gemeene zeevarenden als toevallige baten, behalve het aandeel in den behaalden buit en de roergelden, [4] bovendien nog vereeringen voor het verrichten van „periculeuse exploiten" [5], een maand extra-gage voor het lossen en opbrengen van de retourschepen onverschillig hoe lang het duurde [6], belooningen voor die het

---

[1] Res. Zeventien 21 Aug. 1629.

[2] Van Dam, a. w. Boek I cap. 20 fol. 450. Het bedrag voor de minderen geeft hij niet op.

[3] Volgens de artikelbrieven van 1622 (art. 34) en 1634 (art. 41) bedroegen de vergoedingen voor het verlies van den rechterarm f 800, den linkerarm f 500, één been f 450, de beide beenen f 800, één oog f 300, de beide oogen f 900, de rechterhand f 600, de linkerhand f 400 en de beide handen f 1000. Bij die van 1658 (art. 40), 1672 (art. 40) en 1742 (art. 42) werden zij verhoogd tot f 600 voor één been, f 1200 voor de beide beenen, f 400 voor één oog, f 1200 voor de beide oogen en f 1200 voor de beide handen, doch voor het overige gelaten op den voet als bepaald bij die van 1622 en 1634.

[4] Zie boven blz. 339 en blz. 326.

[5] Artikelbrief voor de vloot van Jacob van Heemskerk in 1601, art. 15.

[6] Blijkens de Scheepsboeken o. a. van de uitgaande bodems De jonge Lieve 1761, Ouder-Amstel 1759, enz. Volgens den artikelbrief van 1742 art. 42 was het gemeene volk verplicht zoolang op de schepen „te continueeren totdat dezelve geheel ontlost ja zelfs voor de palen of in de havens gebracht waren."

eerst land in het gezicht kreeg [1] of een samenzwering aan het licht bracht [2], alsmede een premie van twee maanden gage zoo, ingevolge de orders van de Bewindhebbers, de thuisreis in plaats van door het Kanaal achter Ierland en Schotland om was gedaan. Naar een reisbeschrijver van het begin der 18e eeuw ons mededeelt, geschiedde de vaart „achterom” om tweeërlei reden: in oorlogstijd omdat de retourschepen, wegens hun zware lading uiterst log in het manoeuvreeren zijnde, gemakkelijk de prooi konden worden van de vijandelijke kapers, die hen in het Kanaal lagen op te wachten; in tijd van vrede omdat de menigte van gedurig aldaar aan- en afvarende schepen van allerlei nationaliteit de bemanning van de retourvloot in de gelegenheid stelde om de door haar medegevoerde verboden goederen van particulieren ter sluiks over te laden of van de hand te doen. [3] Inderdaad, de schrijver van de reeds meermalen aangehaalde memorie van omstreeks 1751 getuigt het met zooveel woorden, men heeft het bij verscheidene schepen „zien gebeuren dat, in stede van met een favorabelen wind door te zeilen naar de gedestineerde havenen van Nederland, men ter contrarie omtrent de havens van Engeland is blijven tardeeren en sammelen en voor Dover en elders heeft gaan ankeren en een gunstigen wind laten passeeren, die hen in vierentwintig uren meer en min in de gedestineerde haven had kunnen brengen, alleen om geen andere oorzaken dan aldaar op te zoeken bekwame gelegenheid om hun medegebrachte particuliere doch ongeoorloofde trafieke in alle veiligheid te debarkeeren; ja, andere overheden der retourschepen (hadden) zelfs hen nog wel verder (durven) emancipeeren en die hardiesse geëxtendeerd om zelfs het Verkeerde Kanaal [4] in te zeilen en in de daar zijnde havenen vijf, zes a zeven maanden of wel zoo lange te blijven liggen tot tijd en wijle zijlieden haren medegebrachten verboden handel in alle veiligheid hebben geconserveerd en bezorgd”. [5]

Verder ontving sedert 1742 elk Compagniesdienaar, die met een retourschip uit Indië terugkeerde, van den hoogste tot den laagste toe, een vast douceur, dat naar rato van ieders gage

[1] Blijkens de Scheepsboeken van de bodems Spieringshoek 1730, Paddenburg 1735, Roosenbeeck 1741.

[2] Vgl. de artikelbrieven van 1634, 1658, 1672 en 1742 resp. art. 14, 14, 11, 15.

[3] Barchewitz, a. w. S. 669.

[4] Het Kanaal van St. George tusschen Groot-Brittannie en Ierland.

[5] Aanmerkingen over den jegenwoordigen toestand enz.

werd berekend en voor de matrozen en soldaten onderscheidenlijk honderdvijftig en honderd gulden bedroeg [1]. Met het invoeren van die premie, welke de Compagnie naar een in 1776 opgemaakte raming jaarlijks op een uitgave kwam te staan van bij de vier en een halve ton gouds [2], zochten de Zeventien voor goed den particulieren handel te fnuiken, het groote euvel waaraan 's Compagnie's negotie van den tijd harer oprichting af heeft te lijden gehad. In weerwil toch van het verbod, daar reeds in den artikelbrief voor de vloot van Cornelis Houtman tegen uitgevaardigd [3], werd er al in Augustus 1603 ter vergadering van de Zeventien luide over geklaagd dat de hoogstgeplaatsten zoo goed als de geringsten, kortom een iegelijk, handel dreven op eigen hand, zoo voor zichzelf als voor anderen, die hun tegen een aandeel in de winst contanten en koopmanschappen medegaven, niet zelden tot aanzienlijke bedragen toe [4]. En aldus ging het de geheele 17e en 18e eeuw door. Wie maar konden voorzagen zich op de uitreis van geld en goederen om er in Indië handel mede te drijven, pakten als zij van daar repatrieerden hun kisten en kanasserkorven vol met de fijnste porceleinen en lakwerken, met edelgesteenten en rariteiten van allerlei aard, teneinde ze in het Vaderland met grove winst te vertieren, of zij namen, zoo het hun zelf aan middelen tot het doen van aankoopen ontbrak, van dezen en genen koopman tegen een aandeel, bijvoorbeeld de helft, in de winst goederen ter bestelling mede. Waren er, wier bedrijfskapitaal voor hun handelsbedrijf in Indië niet groot genoeg was, zij verkochten of verpandden hun vordering op te goed hebbende gage, of bedienden zich onbeschaamd weg van de kapitalen en goederen, hun door de Compagnie ter administratie toebetrouwd. Anderen schoten aan Chineezen of inlandsche kooplieden geld op rente voor tot het opkoopen van peper en wat dies meer zij, wat de waren op prijs deed blijven en de Compagnie noodzaakte ze zooveel te duurder in te koopen. Weer anderen dreven handel hetzij op den naam van inlanders, hetzij met inlanders geassocieerd. In één woord, men kon geen praktijken en kunstgrepen

[1] Reglement van 15 Nov. 1742.

[2] Blijkens de „Consideratiën wegens het afschaffen der premiën van repatrieerende personen", door de Kamer Amsterdam ter vergadering van Oct. 1776 overgegeven en achter de notulen der Zeventien als bijlage opgenomen.

[3] Artikelbrief van 16 Januari 1695 art. 22.

[4] Res. Zeventien 5 Aug. 1603 point van beschrijving 22.

bedenken of zij werden in den particulieren handel toegepast. Niet dat het aan verordeningen ontbrak, waarmede de Bewindhebbers het misbruik poogden uit te roeien. Integendeel, hun naam was legio. Daar waren verboden om voor eigen rekening of op bestelling van anderen gelden, goederen en geschenken van hier mede te nemen of herwaarts over te brengen; om goederen te lossen of vaartuigen aan boord te laten komen vóór men de bestemde haven had bereikt; om, tenzij bij alleruitersten nood, Fransche, Engelsche of andere vreemde havens aan te doen; om particuliere brieven te bezorgen of ter bezorging mede te geven; om gelden uit Indie mede te brengen of over te maken anders dan bij wissels, door de Compagnie's comptoiren in Indië op die in Patria getrokken; om in Indië zijn maandgelden te verkoopen of te verpanden; om daar te lande kapitaal op rente uit te leenen enz. enz. Al die verbodsbepalingen wisselden af met bedreiging van straffen, welke hun naleving moesten verzekeren: confiscatie van het medegenomen goed, verbeurte van maandgelden, douceurs en premiën, verlies van ambt en rang en van de bevoegdheid om de Compagnie nog langer te dienen, openbare geeseling, bannissement, doodstraf enz., doch geen eed op den artikelbrief, gelijk die vóór het uitzeilen van een ieder werd afgevergd, geen plakkaten noch straffen waren bij machte het kwaad te keeren. Toen de Gouverneur-Generaal Hendrik Brouwer in 1632 naar Indië zeilde, liet hij op zekeren dag op zijn schip de kisten van de bemanning visiteeren en na afloop andermaal afkondigen, dat de manschappen op verbeurte, gelijk de artikelbrief voorschreef, van de helft hunner te verdienen gage «zouden overleveren alle brieven, zoo zij nog onder haar mochten hebben, alsmede van eenige pakskens of iets anders, dat hun mochte wezen medegeven, met verklaringe dat, zoo namaals konde bewezen worden dat iemand eenige brieven ofte iets anders zoude achtergehouden hebben, dat hij zoude vervallen in de vermelde pene, al ware het lange na dezen, en daarenboven arbitralijk gestraft te worden.» De uitslag was dat er in alles niet minder dan omtrent vijftienhonderd brieven en den volgenden dag op een ander schip van de vloot alweder een negenhonderdvijftigtal ingeleverd werden. Toch had men nog niet scherp genoeg toegezien, want een week later kwam het aan het licht dat een botteliersmaat onder zich gehouden had niet alleen eenige brieven

maar ook een «groote dooze met koopmanschap», door zekeren Amsterdamschen koopman aan een vrijburger te Batavia geadresseerd met een recommandatie er bij om den botteliersmaat voor zijn besteldienst met een flinke vereering te beloonen. Niettegenstaande de scheepsofficieren «wegens zijn voorgaande getrouwe comportementen» een goed woord voor hem deden, vond de Gouverneur-Generaal het noodig een voorbeeld aan hem te stellen, en dies werd hij overeenkomstig den artikelbrief veroordeeld om, met verbeurte van de tot dusver door hem verdiende maandgelden, «gedeporteerd te wezen en te blijven» van zijn post en als matroos of soldaat met een soldij van acht gulden in de maand zijn verbonden tijd te gaan uitdienen op een van de Banda-eilanden [1], berucht om hun ongezond klimaat zoowel als omdat er zelfs voor contant geld geen andere leeftocht te bekomen was dan droge rijst, en de gewone strafkolonie voor de booswichten en galgebrokken van gansch Indië [2].

De publieke opinie zag trouwens in deze schennis van eed en plicht zoo weinig kwaads, naar het schijnt, dat ettelijke oudgedienden van de Compagnie, als zij later hun lotgevallen te boek stellen, zonder blikken of blozen om niet te zeggen met zeker welbehagen aan hun lezers mededeelen, op wat wijze zij er alle visitatiën ten spijt in geslaagd zijn met hun particuliere handelsondernemingen een aardige winst te bemachtigen. Hoort bij voorbeeld hoe Hendrik Hagenaar, die op het allerlaatst van 1637 uit Japan ter reede van Batavia aankwam, zijn wedervaren verhaalt: «den 31 dito (December 1637) voer nevens den fiscaal aan boord om zijn plunje te lossen, bestaande in een kist, daar zijden stoffen in lagen, dertien à veertien baliën porcelein, haar vieren in compagnie toebehoorende, anderhalve pikol benzoin, twee kleine kanassers dito hem vereerd en voor buit bekomen uit een genomen fregat nevens een kamferkist». Wel werd dit alles door den fiscaal voor verbeurd verklaard, «maar na den maaltijd, die met den heer Generaal [3] hield, is hem toegestaan de kist met zijden stoffen; belangende het porcelein is geaccordeerd dat de fiscaal daar zes baliën af

---

[1] Journaal uitgaand schip Zutphen, gehouden door Hendrik Brouwer (17, 18 en 26 Aug. 1632).

[2] Barchewitz, a. w. S. 115, 181.

[3] Dat is: den Gouverneur-Generaal.

hebben zoude, doch de benzoin bleef in den loop». [1] Toen ik in December 1721 te Batavia voor de terugreis naar Nederland scheep ging, vertelt een ander, bevonden zich twee kaffers [2] van den fiscaal aan boord, die voor hem onderzoeken moesten of er ook waren, die meer dan één kist aan boord brachten. «Ik had een weinig last van deze vogels (zegt hij) daar zij mijn kooigoed niet wilden doorlaten, toen ik hun echter een ducaton [3] in de hand stopte lieten zij het passeeren: liever dan het kooigoed achter te laten had ik hun wel drie ducatons geschonken, want ik had twee kanassers thee, die meer dan een centenaar wogen, en honderdvijftig rottings daarin gebonden» [4]. Wanneer een schip in het Vaderland terugkeert, vermeldt een derde, worden de kisten van het volk op het Oost-Indische Huis gebracht en aldaar bewaard totdat er een dag wordt bepaald, waarop een ieder de zijne kan gaan afhalen. «Elk heeft vrijheid om aan Indische waren een waarde mede te brengen van vier maanden gage, daarom moet ieder zijn kist in het bijzijn van twee Bewindhebbers openen. Is zij te groot voor zijn qualiteit [5] of bevat zij te veel aan waarde, zoo wordt zij niet doorgelaten, doch de sluwheid van den een of den ander kan hier veel aan toe- of afdoen. Want indien er velen zijn die weinig of in het geheel niets hebben, aan den anderen kant zijn er ook verscheidenen, die twee of drie kisten hebben en ze door de anderen laten afhalen». Te Middelburg, waar deze schrijver zich ontscheepte, «werden de kisten op het Oost-Indische Huis afgegeven, wat op de volgende wijze toeging. Zoodra de bepaalde dag daar was, ging ik met anderen naar het Huis, waar de kisten op en door elkander stonden, en terwijl twee heeren Bewindhebbers tegenwoordig waren ging ieder, wiens kist voor de hand stond, binnen, en nadat hij ze geopend had tilden de Bewindhebbers er eenige stukken goed uit op om te zien

---

[1] Journaal Hendrik Hagenaar (30 en 31 Dec. 1637), kennelijk naar een door hem zelf opgesteld journaal uitgegeven in Begin en Voortgangh II.

[2] De naam voor de zwarte dienaars der officieren van de Justitie te Batavia, zie Van der Chijs, Nederl. Indisch plakaatboek II blz. 512.

[3] Een zilveren ducaton was waard f 3.15.

[4] Barchewitz, a. w. S 622.

[5] Bij verschillende reglementen was met de grootste nauwkeurigheid vastgesteld hoeveel kisten elk schepeling aan boord mocht brengen en hoe groot zij mochten wezen. Getal en grootte waren geregeld in verhouding tot zijn rang en qualiteit.

of er ook contrabande onder lag. Wanneer zij nu voor de qualiteit van den eigenaar niet al te groot was, werd de kist weder gesloten en er een teeken van krijt op gezet, dat zij passeeren mocht. Ik had er twee kisten in, een van mijzelf en een op halve winst, ik ging binnen en opende mijn eigen kist eerst, bij welke gelegenheid mij gevraagd werd waar ik voor gediend had en hoelang ik in Indië was geweest. Daar zij een beetje te groot was, antwoordde ik: tien jaar, wel wetende dat de beide heeren er toch niet van op de hoogte konden wezen of ik daar lang of kort had vertoefd. Zij wezen er mij wel op, dat ik voor mijn qualiteit te veel had, maar ik klaagde dat ik ginds op ongezonde plaatsen had gelegen en daar mijn gezondheid bij verloren had, dat dit dus het eenige was waarvan ik leven moest, [1] waarop zij de kist lieten volgen. Den volgenden dag ging ik er heen met een ander, een matroos die nimmer in Indië was geweest, dezen gaf ik twee rijksdaalders waarvoor hij de kist, die ik op halve winst had medegebracht, afhaalde en liet visiteeren kwansuis alsof zij van hem zelf ware. En al zoude men die ook niet doorgelaten hebben, zoo had ik er toch niets bij verloren dan de halve winst, welke na verkoop van het daarin gepakte goed tachtig rijksdaalders bedroeg. Het adres van die kist was aan een koopman te Amsterdam. Van de waren, welke ik zelf medebracht, bestond het meeste uit porcelein. Wat mij nu in de Oost een goede drie dubbeltjes had gekost daar kon ik in Holland een rijksdaalder van maken». [2]

Men ziet, het vuur werd de in het Vaderland teruggekeerde oudgasten bij de visitatie niet al te na aan de schenen gelegd. «De ordres tot het aanhouden van alle particuliere overgebrachte koopmanschappen lagen wel strikt en precies, maar (het is de advocaat der Compagnie Pieter van Dam zelve die het getuigt) maar dezelve zijn nooit in dier voegen naar de letter opgevolgd en geëxecuteerd, ter contrarie hebben de Kameren of die daartoe zijn gecommitteerd geweest veel door de vingeren gezien en laten volgen hetgene notoirlijk naar den artikelbrief hadde behooren aangehouden geweest te zijn, behalve dat de eene Kamer nu en dan vrij liberaler daarin heeft gegaan als de

[1] „Dasz also dieses eintzig und allein mein Lebensbehülff wäre”.

[2] Langhansz a. w. S. 37, 38. 655—657. De „drei guten groschen”, waarvan de schrijver hier spreekt, stelt hij op een andere plaats van zijn boek (S. 613) gelijk met een Hollandschen schelling.

andere, ook zooals de humeuren van de commissarissen dan dus dan zoo hebben gelegen, den eenen tijd daarin wat scherper geweest of nauwer gezien hebben als den anderen». [1] En echter zou, naar zijn gevoelen, alleen een gestrenge visitatie het euvel hebben kunnen wegnemen. «Indien men daartoe konde komen (zegt hij) en zich in staat vond om alles aan te houden 'tgene tegen den artikelbrief wordt overgebracht en specialijk de bestelgoederen, en dat effective kon practiseeren, men zoude het werk te boven zijn, en dat schijnt ook het eenigste middel te wezen dat de Compagnie zoude kunnen zoo niet behooren te gebruiken, maar voorziende dat de Kameren dat niet alle zouden opvolgen en malkanderen daarin getrouw zijn; dat ten opzichte van deze en gene kleinigheden als thee en dergelijke, aan heeren van conditie en qualiteit geadresseerd, dispensatien zouden moeten vallen en dat op de eene dispensatie de andere zoude komen te volgen, of anders dat de Compagnie een groote hatelijkheid op haar hals zoude halen en vooral wanneer men dat alles ten profijte van de Compagnie kwam te verkoopen, is dat zoo op zijn beloop gelaten, een kwaad hetwelk zich al voor het oprichten van de Compagnie heeft geopenbaard en tot nog toe niet kunnen uitgeroeid worden». [2] Nog slapper misschien werd aan de handhaving der verbodsbepalingen de hand gehouden in Indie. Daar, zoo ergens, gold het woord door Van Dam op een andere plaats van de Companie in het algemeen neergeschreven: «de reglementen zijn wel loffelijk maar het hapert aan de executie». Volgens Nicolaas de Graaff, die de toestanden aan gene zijde van den Evenaar gedurende de 17^e^ eeuw uit eigen aanschouwing kende, propte men de voor Japan bestemde schepen te Batavia somwijlen zoo boordevol met particuliere koopmanschappen, «dat men er kwalijk een kat bij den staart kon uithalen», terwijl de schuiten, welke de Compagnieswaren aanvoerden, meermalen, slechts half of wel in het geheel niet gelost, door de schippers en stuurlieden weder naar den wal werden teruggestuurd met de boodschap dat het schip geheel was volgestuwd. De schaamteloosheid, waarmede met name in Bengalen de particuliere handel oogluikend werd toegelaten, tartte alle gevoel van eerlijkheid en goede trouw. Zoodra de schepen bij hun aankomst aldaar door den fiscaal

[1] Van Dam, a. w. Boek III cap. 21 fol. 380.
[2] Als voren fol. 383.

waren gevisiteerd, kondigde men plechtiglijk een bevelschrift af, dat niemand zich vermeten zou eenige particuliere kisten of pakken naar of van boord te brengen zonder bijzonder verlof van den directeur of fiscaal — wat niet belette dat schippers, stuurlieden, in het kort jan en alleman, des anderen daags hun goederen voor de oogen van ieder aan land brachten en in gehuurde pakhuizen opsloegen om er van dag tot dag hun klanten mede te kunnen gerieven, gezwegen van de groote hoeveelheden amfioen, katoenen kleedjes en dergelijke, die onderwijl men op de reede lag voor particuliere rekening als retourvracht werden ingeladen niet enkel ter sluiks maar nu en dan zelfs op klaarlichten dag. Niemand, zegt de Graaff, behoefde bevreesd te zijn hoe hij zijn goed aan land of wel aan boord zou kunnen krijgen, want al hielden de «pioens» ook dag en nacht met hun schuitjes rond de schepen de wacht eenige zilveren ropijen doen haar geheel verblinden en de fiscaal — is van alles onwetend!»[1] Dat zijn schildering in geenen deele te zwart is gekleurd, dat hij integendeel maar een tipje oplicht van den sluier, toonen de berichten van een auteur, die Indië heeft bereisd in het begin van de 18[e] eeuw. «Intusschen naderde de tijd (schrijft hij van zijn verblijf in Bengalen) dat de schepen, met welke men de Bengaalsche goederen naar Batavia en Ceilon zou afvaardigen stonden te vertrekken. «Dit deed de bouwtijd des Bengaalschen fiscaals daar zijn, die reeds alleen van onzen bodem over de vierduizend ropijen getrokken had, alzoo de scheepsoverheden hun sjanken[2], door gunst[3] op Tutekorijn bekomen, anders niet konden of mochten te lande brengen. Hij zelf, verplicht den algemeenen handel te beletten, was alleen de opkooper der aangebrachte waren schoon hij anderen daartoe gebruikte, nadat hij de markt op de komste der schepen had doen slappen, en trok daarenboven nog groote gelden om dezelve te mogen te lande brengen en te vermangelen[4]. Niet leniger handelde hij op het vertrek der schepen. Die amfioen begeerde moest bij hem verzoekenderwijze te markt

[1] De Graaff, a. w. blz. 17 vlg.

[2] Volgens Yule en Burnell, Hobson Jobson, a glossary of Anglo-Indian words (i. v. chank), een soort van kinkhorens, door de Hindoes gebruikt voor het plengen van drankoffers, het maken van hoorngeschal in tempels, en het vervaardigen van armbanden en andere sieradiën.

[3] Te weten door particulieren handel.

[4] Vertieren, verruilen.

komen, zich met den prijs dien hij te stellen kwam vergenoegen, en daarenboven tien rijksdaalders voor de vrijheid der afscheping van ieder kasje aan hem tellen» [1]. En ziehier wat diezelfde schrijver bij zijn aankomst te Batavia zag gebeuren: «ten volgenden dage kwam ons de waterfiscaal volgens een aloude gewoonte aan boord bezoeken om het belang der Maatschappije tegen den verboden handel harer dienaren te behartigen, een zaak die thans maar om de sleur gedaan wordt overmits het goud die krachten schijnt in te hebben van het gezicht met een wolk van duisternis te overtrekken, alzoo ik wel gezien heb dat men in zijn bijzijn monsterde en te dien stonde een menigte van peper openlijk inscheepte om die in Bengalen ten nadeele der Maatschappij te vermangelen, zonder dat zijn oogen hoe doordringende ook zulks zien konden. Nauwelijks was hij vertrokken of een menigte van Hollanders en Chineezen wonende op Batavia stapten uit hunne vaartuigen om waar het hun het gereedste viel hun voordeel te bejagen. Men opende kisten en kassen en het krioelde op het halfdek, in de bak en konstapelskamer van menschen, noch gaf matroosje, die wat had, zijn gebieders tusschen deks toe. Wijnen, bieren, brandewijnen, stoffen, lakens, hoeden, tabak en pijpen mitsgaders alle soorten van kramerije, versnaperingen en eetwaren vonden haar koopers, die aanstonds betaald aanstonds overgenomen werden. Dit duurde zoo eenige dagen, waarna de toevloeiing merkelijk minderde alzoo men thans ook doende was om de goederen der Maatschappije te lossen». [2]. Zóóver was het in zijn dagen in Indië gekomen, dat «alle schroomvalligheid omtrent het drijven van particulieren handel daar te lande «zelfs van diegenen bespot werd, die gemachtigd waren om hetzelve te verhinderen» [3]. Wanneer bijvoorbeeld, om maar bij Batavia te blijven, de schepen de voor de reede liggende eilanden naderden, stelden de schipper en de voornaamste officieren naar rato van het bedrag, dat elk hunner voor zijn aankoopen had besteed, de vereering vast, die hij voor den fiscaal, den provoost-geweldiger en den boomwachter had gereed te houden. Zoodra nu de geweldiger zijn fooi in handen had gekregen, verscheen hij aan

[1] Abraham Bogaert, Historische reizen door d'oostersche deelen van Asia, blz. 422.

[2] Bogaert, a. w. blz. 125.

[3] Bogaert a. w. blz. 165.

boord, liet, zoogenaamd om zijn plicht niet te verwaarloozen, een luik openen, stak daar eventjes het hoofd door, verklaarde zich daarop met een brusk «doet de luiken toe» voldaan, en begaf zich vervolgens weer met zijn dienders aan land. Thans stond aan degenen, die particuliere koopmanschap hadden medegebracht, niets meer in den weg, zij scheepten die in kleinere vaartuigen over en kwamen er, na ook den boomwachter de handen te hebben gezalfd, onverlet mede in de stad. Had men hen bij den fiscaal verklikt dan was, mits de zaak maar niet al te ruchtbaar was geworden, een schuldbekentenis voor zooveel honderd of duizend rijksdaalders, kwansuis wegens van hem te leen ontvangen gelden, voldoende om alles in het effen te doen komen en alle verder onderzoek te smoren. Anders liep het natuurlijk af indien het gerucht van het gebeurde de gansche stad was doorgeloopen. In dit geval sloeg de fiscaal op bevel van Gouverneur-Generaal en Raden de goederen aan en moest het vergrijp met verlies van goederen, verbeurte van maandgelden en ontzetting uit het ambt worden geboet. Veelal echter duurde het niet lang of de gestraften werden wederom in hun eer en bediening hersteld en zoodoende in de gelegenheid gebracht om de geleden schade in te halen, bijvoorbeeld door een tocht naar Japan of Bengalen, waarop zij somtijds, zoo wij De Graaff mogen gelooven, winsten verdienden van honderdzeventig, tweehonderdtachtig tot zeshonderd procento. [1] Aanzienlijken en geringen, de minste matroos zoo goed als de hoogste officier, maakten zich aan het misdrijf schuldig [2], en zij ondervonden hierbij, gelijk wij reeds hoorden, juist van den kant van diegenen, die er eeds- en plichtshalve tegen behoorden te waken, de meeste oogluiking, ja zelfs de meeste medewerking, want naar men verzekert waren bepaaldelijk de fiscalen in Indië de voornaamste opkoopers van de aangevoerde verboden goederen. [3]

Wat nadeel die «morshandel» der Compagnie berokkende, valt in het oog. Niet alleen kwam zij er de benoodigde scheepsruimte door te derven voor haar eigen koopwaren maar tegelijk was de hoeveelheid particuliere goederen, welke men in de kajuit en elders in het bovenschip optaste, zóó geweldig dat

[1] De Graaff a. w. blz. 21.
[2] De Graaff, a. w. blz. 22.
[3] Bogaert, a. w. blz. 165.

er door den enormen opperlast te veel gevergd werd van het verband van de schepen, wat ze deed inbuigen en in weinig jaren tijds ten eenenmale onbekwaam maakte om bij zwaar weder zee te bouwen of naar behooren te rijzen, daargelaten nog dat zij van wege de onklare dekken bij ontmoeting van vijanden buiten staat waren den vereischten tegenweer te bieden. [1]

Teneinde het hieruit voortspruitend gevaar voor het verlies van de schepen voor te komen, vonden de Zeventien in 1693 goed om aan hun bedienden in Indië en de van daar overkomende vrije luiden toe te staan, dat zij tegen betaling van vracht op de retourreis eenige bepaalde goederen medebrachten, als thee, theegereedschap, porceleinen, Tonkinsche mandjes, atjar [2] en dergelijke, waar de Compagnie toenmaals van wege de geringe winst, die zij opleverden, geen handel in dreef. [3] «Maar dat is almede niet geweest van dat effect (bericht Van Dam), dat men daarvan hadde gewacht, als zijnde dit jaar zeer weinig goederen van die natuur overgebracht, zulks dat de vracht daarvoor ontvangen geen naam konde voeren, de luiden, zooals men uit Indië schreef, scrupuleus gemaakt zijnde daarin iets te doen of te riskeeren, en in het tweede jaar alles weer op den ouden voet kwam te gaan, in voegen dat, na langwijlige deliberatien en rijpe overweging van alles, eindelijk en ten laatste gemeend en verstaan is dat zulks behoorde geweerd te worden». [4]

Een soortgelijke, doch veel radicaler maatregel werd in 1742 genomen. Terwijl bij een vroeger reglement, van October 1713, aan de schippers, kooplieden, onderkooplieden, assistenten, sergeants, opperchirurgijns, ziekentroosters, opperstuurlieden, onderstuurlieden en derdewaken was vergund op de uitreis als vrijgoed een zekere hoeveelheid mede te nemen van wijn, bier en eenige andere met name genoemde waren [5], werd die voor zooveel de wijnen en bieren aanging in November 1742 tot op de helft verminderd en voorgeschreven, dat alwie er meer van begeerde in te laden van elke halve pijp of aam een recognitie

---

[1] Van Dam, a. w. Boek III cap. 21 fol. 383 vlg.
[2] In het zuur gelegde lekkernijen.
[3] Res. Zeventien 28 Febr. 1693.
[4] Van Dam, t. a. p.
[5] Res. Zeventien 30 Oct. 1713.

aan de Compagnie zou hebben te betalen van vijf gulden hier te lande en vijf rijksdaalders bij zijn aankomst te Batavia.

Ten aanzien van de retourschepen werd de zaak aldus geregeld, dat men de tot hiertoe aan de opperofficieren „gepermitteerde bagage" afschafte, met uitzondering alleen van de kisten, kelders enz., welke hun bij het reglement van 1717 waren vergund [1], en dat aan alle andere schepelingen verboden werd voortaan eenige kisten, kanassers en kooigoed [2] mede te brengen behalve één kist tot het opbergen van hun plunjes voor elk baksvolk gezamenlijk, zoodanig dat bij hun aankomst in het Vaderland „inderdaad maar met het bloote lijf" van boord gingen. Voor het verlies, hun door dit verbod toegebracht, kenden de Zeventien hun bij wijze van equivalent een douceur of premie toe in geld, welke voor de soldaten honderd, voor de matrozen honderdvijftig en, aldus naar verhouding van ieders rang opklimmende, voor de schippers tot twee- en drieduizend gulden beliep. [3]

Ofschoon deze premie haar volgens een begrooting van 1776 met een jaarlijkschen last bezwaarde van vierhonderddertig duizend gulden [4], schijnt de Compagnie er toch haar oogmerk, de uitroeiing van den verboden handel, niet mede te hebben bereikt, want in 1749, verklaart een tijdgenoot, „zijn er met eenige Bengaalsche retourschepen particulier aangebracht en achterhaald geworden zoodanige goederen, dewelke alleene ter Kamere Amsterdam bij publieke vendutie hebben komen te rendeeren ruim negenhonderdzestigduizend gulden, doch omtrent welken horribelen handel bij de overige Kameren is gebruikt conniventie" [5]. Zelfs weet hij den naam te noemen van een gewezen Indisch ambtenaar, die op zijn terugreis in 1750 „onder meer andere koopmanschappen van importantie" alleen

---

[1] Res. Zeventien 5 Oct. 1717.

[2] Onder de benaming van „kooi- of slaapgoed" werden blijkens het plakkaat van Gouverneur-Generaal en Raden van 6 Oct. 1724 (Van der Chijs, Nederl. Indisch plakaatboek IV blz. 179) maar al te dikwijls „diverse zware pakken" aan boord van de retourschepen gebracht, „die ten meerendeele met koopmanschappen waren gevuld."

[3] Res. Zeventien 15 Nov. 1742.

[4] Zie hiervóór blz. 394

[5] Aanmerkingen over den jegenwoordigen staat van de generale O.-I. Compagnie in Indie (Papieren Radermacher), ook Stavorinus. Voyages to the East Indies. London 1798, I p. 398, is van oordeel dat de premie van 1742 weinig of niets uitwerkte.

aan fijne Koromandelsche «neusdoeken» voor eigen rekening een voorraad medebracht, die in openbare veiling honderdnegenendertigduizend gulden besomde [1]. Een ander, die in 1793 de Kaapstad bezocht, verhaalt dat de kapiteins en de mindere bevelhebbers van de Compagniesschepen daar ongestoord verboden handel dreven in koffie, thee, rijst en andere Indische producten, welke door de kolonisten gretig werden opgekocht. Doordien de profijten hoe meer men in de schepen laadde des te grooter waren, zoo zegt hij, lagen zij nooit dieper dan op de reis van Batavia naar de Kaap. Dientengevolge werden de reizen trager en kostbaarder meteen, «het volk, door het klimaat van Batavia reeds afgemat en nu langer op zee, stierf, en wie zal durven bepalen (roept hij uit) hoevele schepen door het onverstandig laden of door de sterfte van het volk gebleven en verloren zijn! De strengste wetten hadden hun kracht verloren, men stond het zelfs oogluikende toe daar de geheele volksplanting in de voordeelen deelde». [2]

Tegenover de verdiende gages of maandgelden, de premien voor de vaart achterom en het lossen der schepen, het douceur van 1742 en meer andere verdiensten en emolumenten van de manschappen, stonden op hun rekening als debetposten te boek het bedrag van de op de hand gegeven gage, van hun transportceel of schuldbrief, alsmede van hetgeen zij bij hun maandbrief hadden «vermaakt»; de prijs van de hun van Compagnie's wege verstrekte kisten, kelders, pothuizen [3], bultzakken, hangmatten en kleedingstukken en van de goederen, welke zij hadden aangekocht uit hetgeen door overledenen, gedrosten, van boord gezondenen enz. achtergelaten en in het openbaar onder de bemanning verkocht was; de hospitaalsongelden of «hospitaalguasto's» wanneer zij aan de Kaap of elders, terwijl het schip voor den wal lag, in het hospitaal hadden vertoefd; de zoogenaamde «goede maanden» of «genot», dat is de contanten, meestal ten bedrage van een of twee maanden gage, hun onderweg voorgeschoten; de boeten die zij beloopen hadden en het sluitgeld, dat zij wegens hun opsluiting in de boeien aan den proovoost waren verschuldigd; de prijs van de doodkist

---

[1] Aanmerkingen als voren.

[2] Cornelius de Jong, Reize naar de Kaap de Goede Hoop enz. in de jaren 1792—1797, Haarlem 1802, I blz. 150 vlg.

[3] Dat is: kisten voor het bergen van de timmermansgereedschappen dienende.

voor de overledenen met de kosten van de begrafenis benevens de zwaarte van de kogels, van het schroot en dergelijke, dat bij de lijken werd gevoegd die men overboord zette. [1] De meeste van de hier genoemde posten zijn of op zich zelf te duidelijk om opheldering te behoeven of door het hiervóór medegedeelde reeds voldoende toegelicht. Alleen nog een enkel woord over de maandbrieven, ook acten, biljetten of maandceduls geheeten. Dit waren acten, waarbij iemand de Bewindhebbers van de Kamer voor welke hij uitvoer verzocht om, zoolang hij op reis was, aan dezen of genen jaarlijks eenige maanden van zijn gage uit te keeren, «te weten zoo wanneer de scheepsboeken, zijn rekeningen [2] of andere genoegzame bescheiden overgekomen zouden zijn en daarbij bleek dat hij op zijn verdiende gage telkens te goed had». [3] Had het voorheen aan de schepelingen vrij gestaan geld per maandbrief te «vermaken» aan wie het hun beliefde, sedert 1682 kon dit alleen geschieden ten behoeve van ouders, vrouw en kinderen en tegen geen hooger bedrag dan drie maanden gage in één jaar [4]. Verkreeg iemand gedurende zijn diensttermijn een hoogere wedde, dan werd aan den houder van den maandbrief ook een naar evenredigheid verhoogde uitkeering gedaan. [5] Bij overlijden van de vrouw van den «verleener» bleven zijn kinderen de haar besproken som genieten totdat zij in staat waren hun eigen brood te verdienen. [6] Wanneer iemand vóór zijn vertrek naar Indië verzuimd had voor het onderhoud zijner vrouw of kinderen een maandbrief te passeeren, zoo kon haar die op vertoon van haar trouwbewijs en een getuigschrift van goed gedrag ook verleend worden door de Bewindhebbers. [7]

Niemand was gerechtigd de aan zijn vrouw of kinderen vermaakte maandbrieven in te trekken of te herroepen tenzij met

[1] Blijkens de Scheepsboeken.

[2] Met rekeningen bedoelde men de geauthentiseerde uittreksels uit de boeken, die op de schepen en comptoiren werden gehouden, waarop iemands debet en credit stond uitgedrukt, zie Langhansz., a. w. S. 87.

[3] Blijkens het formulier, vastgesteld bij resolutie Zeventien van 12 April 1658.

[4] Res. Zeventien 21 Febr. 1682. De vermaking geschiedde ook wel aan een diaconie, die met het onderhoud van de kinderen des verleeners was belast, zie de Scheepsboeken van Westkappel en Looverendaal, 1738.

[5] Res. Zeventien 12 April 1658.

[6] Als voren.

[7] Res. Zeventien 19 Aug. 1671.

opgave van de redenen, die hem daartoe bewogen, welke redenen aan de betrokkenen moesten worden medegedeeld, opdat zij gelegenheid zouden hebben er zich tegen te verdedigen en door de Bewindhebbers naar bevinding van zaken daarin zou kunnen beslist worden. [1] Voorts hadden de Zeventien bepaald dat wie minder dan zeven gulden ter maand won niet bevoegd was om een maandbrief te verleenen [2], alsmede dat deze vrij waren van arrest [3] en preferent voor de transporten of schuldbrieven [4], Die, welke aan ouders, vrienden of anderen waren vermaakt, vervielen wanneer de verleeners in Indie huwden wijl zij alsdan het geld zelve voor hun huishouding van noode hadden, uitgenomen echter de zoodanige, die zij aan hun kinderen hadden besproken, deze namelijk bleven van kracht totdat de kinderen oud genoeg waren om zelf in hun onderhoud te voorzien [5]. Eveneens werden zij als vervallen beschouwd zoo degenen, tot wier behoef zij waren gepasseerd, kwamen te sterven [6] of de verleeners uit Compagnie's dienst deserteerden [7]. De betaling geschiedde door de Kamer, voor welke de verleener was uitgevaren, soms ook op haar speciale machtiging door een van de andere Kameren, of wel door de Hooge Regeering en andere autoriteiten in Indië. [8] Indien iemand behalve zijn maandbrief aan ouders, vrouw en kinderen bovendien nog een transportceel of schuldbrief aan derden had gemaakt, mocht de laatste niet worden voldaan vooraleer op de gage zooveel was te goed gelaten, dat daar allereerst de maandbrief uit kon worden betaald, ook al was door den verleener bij notarieele acte beschikt dat de transportceel vóór den maandbrief moest gaan en deze laatste met dat oogmerk zelfs aan den houder van de transportceel ter hand gesteld. [9] Ook werd de overdracht van maandbrieven aan de houders der transportceelen eerst dan voor geldig aangemerkt wanneer zij

[1] Res Zeventien 28 Maart 1685.
[2] Res. Zeventien 5 April 1697.
[3] Res. Zeventien 19 Aug. 1671, 12 Mei 1672, 20 Juli 1707.
[4] Res. Zeventien 20 Aug. 1670 en 5 April 1697.
[5] Res. Zeventien 19 Nov. 1667.
[6] Res. Zeventien 11 Mei 1667.
[7] Res. Zeventien 11 Maart 1718.
[8] Blijkens de Scheepsboeken van Het Noorderkwartier 1723, Hillegonda 1724 enz.
[9] Res. Kamer Amsterdam 26 Febr. 1671.

had plaats gehad door degenen, tot wier behoef zij luidden en dat wel nà het vertrek van den verleener en bij notariëele acte van overdracht. [1] Voor maandbrieven, op die wijze overgedragen aan derden, en voor dezulke, die aan dezen of genen bij procuratie tot het ontvangen van de besproken uitkeering waren in handen gesteld, moest telken jare een nieuwe acte van overdracht of volmacht worden opgemaakt, in allen gevalle blijk worden vertoond dat die transportant of constituant nog in leven was [2]. Bij vermissing van de uit Indië herwaarts over te zenden soldijboeken werd aan ouders, vrouwen en kinderen, welke maandbrieven bezaten, de vermaakte som uitbetaald, voor zooverre de verleeners op de voorgaande boeken nog iets te goed hadden; was dit niet het geval zoo waren de Kameren bevoegd om hun «naar gelegenheid van zaken uit commiseratie ietwes bij anticipatie te verstrekken» [3]. Doch ten aanzien van alle andere houders van maandbrieven en transportceelen gold het voorschrift, dat aan hen «niet anders noch verder zou worden betaald dan voor zoöveel op de voorgaande boeken te goed stond.» [4]

Niemand mocht, om het even of zijn diensttermijn afgeloopen was of niet, uit Indie terugkeeren alvorens hij daar van Gouverneur-Generaal en Raden vergunning toe had bekomen, op verbeurte van zijn verdiende maandgelden [5] en daarenboven als weglooper te worden gestraft. [6] Wie zulke wegloopers en die zich heimelijk op de retourschepen verstaken ontdekte en verzuimde hen op de eerste plaats onder het gebied der Compagnie, daar men arriveerde, of bij terugkomst in het Vaderland aan de Bewindhebbers aan te geven, werd beboet met verlies van zijn maandgelden en tevens, naar bevinding van zaken, gestraft met «cassatie, deportement en inhabiliteit» [7].

De duur van den diensttijd, het zoogenaamde «verband», was, ongerekend den tijd doorgebracht op de uit- en thuisreis, door den artikelbrief van 1634 vastgesteld op drie jaar voor de schippers, stuurlieden en in het algemeen alle zeeva-

[1] Als voren.
[2] Als voren.
[3] Res. Zeventien 20 Oct. 1673.
[4] Als voren.
[5] Artikelbrieven 1634, 1658, 1672 en 1742 art. resp. 28, 28, 28 en 29.
[6] Artikelbrief van 1742 art. 29.
[7] Als voren.

renden, voor de andere Compagniesdienaren op vijf jaar [1]. In de latere artikelbrieven werd echter bepaald dat degenen, die boven de zes tot tien gulden ter maand wonnen, zelfs al behoorden zij tot de zeevarende manschappen, vijf jaar moesten dienen [2]. Scheepsjongens hadden een verband van tien jaar [3].

Eindelijk werd aan geen Compagniesdienaar, onverschillig van wat staat of rang, de terugkeer naar Nederland toegestaan zoo hij niet op zijn minst twaalf volle maanden gage aan de Compagnie te goed had, of wel het bedrag van dien door het Comptoir-Generaal te Batavia per wisselbrief naar Nederland liet overmaken. Blijkens de resolutie, bij welke deze maatregel in April 1660 door Gouverneur-Generaal en Raden werd ingevoerd, geschiedde dit omdat men vreesde dat anders „velen, voornamelijk soldaten en matrozen, wanneer zij haar verbonden tijd uitgediend hebbende zouden willen naar het Vaderland vertrekken, weinig te goed zouden hebben, hetwelk berooide hoofden en gevolgelijk onheilen op 's Compagnie's kostelijke retourschepen zoude kunnen veroorzaken" [4].

Helaas, of hun tegoed veel of weinig bedroeg, van het oogenblik af aan dat de matrozen en soldaten weer den vaderlandschen grond onder de voeten hadden en de gages hun door de Compagnie waren uitbetaald, kenden zij geen rust of duur meer voordat het zuurverdiende geld tot den laatsten duit toe was opgeteerd. Wat door het heerleger van kroeghouders, prostituées en dergelijke, die als roofvogels op hen aanvielen, aan de arme kerels werd overgelaten, gebruikten zij bij voorkeur om zich als prinsen langs 's heeren straten en wegen te laten rijden en bij zulke gelegenheden al de zaligheden te smaken, daar zij reeds maanden en jaren lang te voren van hadden gedroomd. «Kom ik», zoo plachten zij nog tijdens hun verblijf in Indië te

---

[1] Artikelbrief van 1634 art. 27. Bij resolutie Zeventien van 18 Oct. 1628 was het verband voor het bootsvolk en de officieren van hetzelve op *vier* jaar gesteld.

[2] Artikelbrieven van 1658, 1672 en 1742 art. resp. 27, 27 en 28. Volgens De Graaff, Oost-Indische Spiegel, blz. 31 moesten zij, die beneden de elf gulden verdienden, vijf; die elf gulden en meer wonnen drie jaar dienen, met uitzondering van de militairen, kooplieden, boekhouders en assistenten, die eerst na een vijfjarigen diensttijd hun ontslag of „verlossing" mochten vragen.

[3] Res. Zeventien 6 Aug. 1627; Artikelbrieven 1658, 1672 en 1742 art. resp. 27, 27 en 28; De Graaff a. w. blz. 31.

[4] Res. Gouverneur-Generaal en Raden 13 April 1660.

spreken, «kom ik maar in Holland, ik wil er rijden dat er de steenen barsten». Hoe die lust door sommigen werd geboet, moge ons een schrijver verhalen, die het omstreeks 1700 persoonlijk had bijgewoond. Toen ik mij te Amsterdam bevond, zegt hij, op den tijd dat ik uit Indië huiswaarts keerde, waren daar eenige matrozen, die ieder voor hun persoon alleen drie rijtuigen afhuurden, tegen vier gulden het rijtuig, ongerekend de vertering welke onderweg werd gemaakt. In het voorste, dat van achter een prinsevlag op had en waarmede de koetsier zóó hard moest rijden dat de vlag altijd heelemaal uitwaaide, lag de hoed van den matroos, in het tweede zijn tabaksdoos en pijp, in het derde zat hij zelf. Hadden zij ten laatste in hun brooddronkenheid den buidel tot op den bodem toe geleegd, dan bleef voor deze «heeren van zes weken», gelijk de volkshumor ze noemde, niets anders over dan dat zij zich opnieuw bij de Compagnie lieten aanwerven, met het rijmpje op de lippen: «Sapitau [1] weet geen beter raad, Als dat hij weer naar den zielverkooper gaat, En voor al zijn druk, Acht het hem voor geluk, Als hij maar weer naar Indië gaat» [2].

[1] Het Maleische woord siapa taoe (= wie weet het, weet ik het?), in het Hollandsch verbasterd tot sapitau of sjappetouw, was een uitdrukking, die matrozen en ander ruw volk dikwijls in den mond hadden, het beteekent dan zooveel als „ruwe klant, zeebonk, lichtmis enz", zie Van Wijk, Etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal, i. v. sjappetouwer.

[2] Langhansz, a. w. S. 33—35.

DE MAJO-MYSTERIEN TER NIEUW-GUINEA'S ZUIDKUST.

(Met afbeeldingen.)

DOOR A. J GOOSZEN.

Door Pastoor Jos. Viegen, Missionnaris du Sacré Coeur de Notre Dame, werkzaam te Meraukĕ en omstreken, werd een en ander medegedeeld over de feesten of oefeningen der majo-anim.[1]

Het is ons mogelijk dit artikel nader toe te lichten, zoowel door eigen waarnemingen, als naar aanleiding van eene studie over die oefeningen, liever mysterien, van den Heer O. G. Heldring, mijningenieur, die als geoloog aan het militair exploratie-detachement voor Zuid Nieuw-Guinea werd toegevoegd, en wien ook gedeeltelijk het ethnografisch en ethnologisch onderzoek was opgedragen. Hieraan voegen wij ter verluchting eenige interessante foto's toe, door verschillende medeleden van dat detachement meest te Koembĕ, waar de mysteriën in vollen gang waren, genomen.

De majo-anim behooren tot de kustbewoners. Deze kustbewoners worden gewoonlijk, in navolging van de missionnarissen, Marindineezen genoemd, wat ons echter niet juist voorkomt, daar zij zelven onder marind-anim de bewoners van het *geheele* eiland verstaan.

Pastoor Viegen wil den naam marind afleiden van het scheppingsverhaal en van dat van de stichting van de kampong Marioe, aan de Zuidkust voorbij Meraukĕ; bij die stichting zou de eeredienst der majo-anim zijn ontstaan, en deze zou zich later over de geheele kuststreek hebben uitgestrekt.

Dit komt ons voor wat ver gezocht te zijn; er bestaat reeds een groot verschil èn in den inhoud van het scheppingsverhaal, èn in de mysteriën der majo-anim ten oosten — dus ook te Marioe — en ten westen van de Marau.

[1] Oorsprongs- en Afstammings-legenden van den Marindinees. Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Genootsch. 1912, blz. 137 e.v.

Beter ware het de kustbewoners aan te duiden door doef-anim: kust-menschen, ter onderscheiding van de meer landwaarts inwonende dég-anim: bosch-menschen of timan-anim: binnenlandbewoners.

Op deze dég-anim en timan-anim zien de doef-anim met minachting neer, zij zijn het doel hunner sneltochten, het zijn sok-anim: vijanden, ikom-anim: slavenvolk! [1]

De doef-anim achten zich alleen te zijn van één ras, afkomstig uit de streek der kondo-anim, ten westen van de Bensbach-rivier of Torassi.

Volgens hun legende zouden zij door vuur en water — een zondvloed legende — het land hebben moeten verlaten, waarna ze zich vestigden aan den benedenloop der Bian-rivier. Van hier verspreidden zij zich langs de kust, zelfs een eind het binnenland in, en vermengden zij zich met de andere bevolking.

Toch is er een aanmerkelijk verschil ontstaan, zich voornamelijk uitende in verschil van eeredienst.

Door den stam van oorsprong, de kondo-anim wordt de rapaeeredienst beleden en worden deze lieden dan ook wel rapa-anim genaamd.

De rapa, waarvan nog weinig bekend is, zou een soort van sterredienst zijn.

De uitgeweken stam bleef den rapa-dienst niet trouw en kwam tot de beoefening van den imo-dienst. Hoewel ook van dezen eeredienst nog weinig bekend is, weten we daarvan toch meer dan van den rapa-dienst.

Vrouwen mogen aan de feesten en plechtigheden geen deel nemen.

Toch wordt in een huis, dat doerkĕ pĕmali, verboden, heilig is, eene oude vrouw, més-iwòk — de anoem-anoem, zij die mensch is — vereerd. Zij moet een band om het voorhoofd dragen [2]. Deze més-iwòk stelt de stammoeder der stam voor.

---

[1] Door Pastoor Viegen worden de woorden weergegeven op Duitsche wijze, waardoor verwarring ontstaat, omdat de *Nederlander* nog steeds de u als u en niet als oe uitspreekt. Wij zullen, waar noodig, om de klank aan te geven van de Fransche ´ en ` en voor zwakke klanken van het teeken ˘ gebruik maken.

[2] Bij hoofdpijn wordt als middel daartegen, nevens een soort aderlating door het maken van verticale insnijdingen, een band om het hoofd gebonden.

De imo-plechtigheden worden zeer geheimzinnig in het bosch gevierd. De paden, voerende naar het feestterrein zijn aangegeven door beschilderde bladscheeden van den klapper, palen met versieringen van bonte bladeren en kwasten van jonge klapperbladeren. De beschilderingen stellen gewoonlijk menschelijke figuren voor.

Anderen dan imo-anim is het verboden deze paden te betreden. Een overtreding van dit verbod heeft onvermijdelijk ziekte en dood tengevolge.

Om niet in aanraking te komen met de zich in het bosch teruggetrokken hebbende imo-anim, die dan niet mogen worden gezien, zijn de niet tot deze sekte behoorende doef-anim verplicht door fluiten of blazen op een schelp hun aanwezen of komst reeds van verre kenbaar te maken, opdat de imo-anim zich kunnen verbergen.

Op het feestterrein zelve vindt men kleine hutjes, met atap gedekt, ongeveer 1 à 1,5 M. hoog, lang en breed.

Ons werd medegedeeld, dat deze hutjes, die doerkĕ waren, gewijd waren aan de voorouders, die het eerst den klapper geplant hadden. Steeds liggen bij die hutjes eenige klappers.

Doch óók kan het zijn, dat de figuur de més-iwòk, de stammoeder voorstelt.

De imo-anim achten zich ver verheven boven de andere doef-anim, die den majo-dienst hebben.

Toen eenige sanggasé-anim, als koppensnellers gevangen genomen, te Meraukĕ van hun opsmuk en haartooi ontdaan en in het boevenpak gestoken werden, voelde de oudste van hen zich diep vernederd en vroeg hoe het mogelijk was, dit een imo-anim aan te doen!

De imo-anim zijn de meest gevreesde en hartstochtelijkste koppensnellers ter kust. Ook kannibalisme is hun niet vreemd.

Bij de razzia te Sanggasé onder de koppensnellers gehouden, waarbij tal van gesnelde koppen werden ingeleverd, werd ook gevonden een gerookte, half geconsumeerde vrouwenarm en later meer dergelijke overblijfselen.

De rapa-anim bewonen een klein gebied in het Zuid Oosten.

De imo-anim wonen in het midden in het gebied van den benedenloop van de Bian-rivier, terwijl door de majo-anim de rest van het gebied in beslag genomen wordt.

Toch is vooral naar het Westen de grens tusschen imo- en majo-anim niet zoo precies aan te geven. In de kanpongs Alakoe, Méwé en Makalien wonen imo- en majo-anim broederlijk dooreen en behoort de bevolking voor ongeveer de helft tot de imo-sekte. Echter zijn ook dáár de imo-anim de geduchtste snellers.

De Majo-mysteriën hebben met de Isis-mysteriën der oude Egyptenaren en met de Venus-mysterien, of liever orgiëen, der Romeinen dit gemeen, dat ze zijn een soort bezwering van geesten of godheid ter verkrijging van vruchtbaarheid, zoowel bij den mensch, als van de aarde tot het erlangen van een rijken oogst.

Evenals bij die mysterien spelen erotische gedachten en tooneelen een groote rol en herkent men zelfs den phallus-dienst. Het sperma wordt gedacht als de oorsprong van het leven, als zielestof, waaraan kracht, vruchtbaarheid en geluk worden toegeschreven.

Bij hunne opneming moeten de novicen spijzen nuttigen met sperma gemengd. Dit weten alleen de ingewijden, doch deze zijn er van overtuigd, dat bij niet opvolgen van dezen regel, dus bij gebruik bij het mysterie van onvermengde spijs, keel en buik der novicen zullen opzwellen en wegrotten, met den dood als einde!

Evenwel, de aanraking met handelaren, die hen om dat «karona tamoe : sperma eten, bespotten, doet dit gebruik reeds hier en daar verdwijnen [1].

Bij deze mysteriën speelt, naast het begrip van vruchtbaarheid, ook het ontstaan der menschheid, het scheppingsverhaal, een groote rol.

Het brengen der novicen naar de majo-kampong — majomiraaf, timan — alwaar zij zich als dood moeten houden en opgewekt tot leven, doen alsof zij niets weten of kunnen, het eerst successievelijk toedienen van verschillende spijzen, het hen leeren gebruiken van werktuigen, van de vischvangst, van de jacht, wijzen op een ontwikkelingsgeschiedenis.

[1] Ook bij het plakken van het leguanenvel op de trom — kendara — en bij het beschilderen der kleine oorlogspijlen, wordt kalk, vermengd met sperma en met bloed uit den penis, gebezigd.

De stammoeder, més-iwòk, speelt bij alles eveneens een groote rol.

Feitelijk zouden deze mysteriën jaarlijks behooren plaats te hebben. De daaraan verbonden bezwaren en het geringe aantal der novicen, die dan daarvoor in aanmerking zouden komen, hebben daarvan doen afzien; ieder door geboorte tot de majo-sekte behoorende, moet echter de majo-mysterien doormaken om voor vol te worden aangezien. Mannen, vrouwen, zelfs kinderen bij het naderen der puberteit, moeten zich aan dat gebruik onderwerpen.

De oningewijden, waartoe natuurlijk ook de kinderen behooren, worden boerappĕ-anim genoemd, de ingewijden metoar-anim.

De mysteriën hebben om de 4 jaar plaats, beginnende in het Westen. In 1906 werden zij gevierd in de kampongs tusschen de Moeli of Prinses Marianne-straat en de Boelaka-rivier, het volgende jaar in de kampongs tusschen Boelaka en Bian-rivier, daarna tusschen Blan en Marau en het vierde jaar tusschen Marau en Torassi. De meer in het binnenland gelegen kampongs volgen daarbij de Zuidelijk van hen liggende kampongs.

Het tijdstip voor den aanvang der mysteriën wordt aangegeven door het rijpen van de vrucht van een zekere plant. Zij hebben plaats in den drogen tijd en duren 5 à 6 maanden, naar de maanstanden gerekend.

In het bosch of in de tuinen nabij de kampong, ook wel op het strand zelve, wordt het dagverblijf voor de novicen, de timan [1], ingericht. Het is een aan alle zijden ompaggerde ruimte, met langs de zijden afdaken.

Op de naar de timan voerende paden zijn teekens geplaatst, een rood of geel gekleurde staak ter hoogte van een halven Meter, aan het einde op een bepaalde wijze met gras omwoeld.

De ingangen, welke toegang tot de timan verleenen, bestaan uit afhangende klappertakken, weder tot wering van onbescheiden of liever ongewijde blikken.

Tegenover elkander aan de ingangen aan beide einden van de timan worden poppen: (auwoon), opgericht, den stamvader en de stammoeder voorstellende. De stamvader heeft een groote penisschelp, van een vorm als die van de novicen. Bij

[1] Dit verblijf zal door ons verder ook timan en niet majo-miraaf worden genoemd, omdat een gewone kampong door majo-anim bewoond ook majo-miraaf heet.

sommige plechtigheden wordt hij voorzien van een reusachtige houten phallus.

In het midden van het plein bevindt zich gewoonlijk een hoog afdak of verhoogd huis, het geestenhuis, «kabéaha.» Om dit afdak of huis is een groote slang van gras en bladeren in den grond begraven.

Dit wat betreft de algemeene inrichting van de timan. Hetgeen daarin verder bij de mysteriën voorkomt zal waar het te pas komt beschreven worden.

Zooals we reeds schreven vormt het scheppingsverhaal, vermengd met een phallus-dienst, den grondslag der mysteriën.

Van het scheppingsverhaal kennen wij twee lezingen. Merkwaardig is, dat in *beide* lezingen de ooievaar of kraanvogel: «diek», een hoofdrol speelt, terwijl beide lezingen de bakermat der doef-anim, het Damanda, in het Kondogebied plaatsen. Dáár is een verblijfplaats van déma's, natuurgeesten.

Volgens den zegsman van Pastoor Viegen, waarschijnlijk afkomstig van de kust ten Z.O. van de Marau, zou er een vuurpoel zijn met hemelhoog oplaaiende vlammen, waarvan het geloei, versterkt door het geluid van heen en weer slingerende steenen, die met donderend geraas wederom in den vuurgloed neerstorten, reeds van ver hoorbaar is.

Niemand dan kondo-anim hebben den vuurpoel gezien of kunnen dien naderen. Slechts de kondo-anim, déma-anim of bezweerders der natuurgeesten kunnen dit doen. Ieder ander wordt door het vuur verzwolgen.

De déma's, die daar huizen, houden zich op in ontzaglijke steenen [1].

Het verhaal uit het Koembĕ-gebied is het volgende.

Vóór het eerste menschenpaar op aarde verscheen, woonden de geesten, déma's in het Kondo-gebied, bij den oorsprong der Torassi of Bensbach-rivier. Dáár zou zich een rotsachtige streek, vol groote rotsblokken bevinden. Deze streek heet de Majo- of Déma-miraaf.

De woningen der geesten zijn deze rotsblokken.

Bij de verkenning van de Boven-Torassi in December 1908 werd daar geen rotsachtige streek aangetroffen. Wel verharde

[1] Merkwaardig is, dat bij zoovele oer-eerediensten het geloof van het huizen van geesten in steenen (na been het wapen en werktuig geworden) in zwang is.

kleibrokken, welker steenvorm tot de benaming rots of steen aanleiding kan gegeven hebben.

Steen komt aan de Zuidkust, met uitzondering van de ijzerhoudende riffen bij Wĕlab in het Westen, niet voor. Toch hebben de mannen steenen knodsen, die zij niet willen afstaan. Van waar komen deze steenen, en waarom hecht de doef-anim er zoo'n waarde aan? Staat dit wellicht in verband met het huizen van déma's in steenen? [1]

Hun verhaal is, dat in overoude tijden hun voorouders de kunst verstonden klei in vuur zóó te bakken, dat het steen werd, het chloromelaniet, waarvan hun knodsen vervaardigd zijn. Het gat in het midden werd er dan met bamboe ingeslepen.

Zooals met alle overleveringen zal hier waarheid en verdichting wel dooreen gemengd zijn. Trouwens het hard worden van klei in het vuur kunnen ze nog dagelijks zien, bij de brokken klei, afkomstig van de termietenheuvels, die, gloeiend gemaakt, als kooksteenen bij het bereiden van het maal dienst doen. Ook deze brokken worden wel aan een stok bevestigd om als knods dienst te doen, maar daarom is het nog geen chloromelaniet.

Echter de déma's huizen niet meer alleen daar en alleen in steenen. De doef-anim denkt zich de aarde bevolkt door déma's, die hun verblijf ook in boomen, vijvers, moerassen, zelfs in den grond hebben.

Vele bamboe-bosschen zijn verblijfplaatsen van déma's en wee dengene, die ze omhakt; niet slechts hemzelve, doch ook anderen treft onverbiddelijke wraak.

Een groote kroonboom bij Nowari, nabij de monding van de Marau, diende vroeger binnenvallende schepen tot baak. Het omstorten van dien boom, tijdens den geduchten Januari-storm van 1908, was een teeken van den toorn der déma's, verbolgen op den grooten invloed der Poe-anim [2]), die dezen invloed ten kwade misbruikten.

Immers oude zeden en gewoonten gingen verloren, de eeredienst werd bespot, de kinderen verloren den eerbied voor hunne

[1] Merkwaardig is, dat bij zoovele oer-eerediensten het geloof van het huizen van geesten in steenen (na been het wapen en werktuig geworden) in zwang is.

[2] Poe-anim: schietmenschen. Poe is de nabootsing van het geluid van afschieten van geweren, ook van het ontploffen van bamboegeledingen in het vuur.

ouders, de jongeren die voor ouderen, uit het oog, vreemde kleeding werd gedragen, vreemd voedsel genuttigd.

Eveneens wordt de groote vloed in den nacht van 7 op 8 Januari 1908, tijdens den storm, beschouwd als een straf, als een wraakoefening der déma's voor het toelaten der poe-anim in het land der doef-anim.

Ook huizen de déma's in de werktuigen der poe-anim. Zoo bezitten het geweer, de gramophoon, de klos van Rümkorff, het kompas, het horloge, de machines der booten en der stoomsloepen, allen déma's, die, aan den wil der poe-anim onderworpen, de verlangde werkingen volvoeren. Dat alles is dus doodnatuurlijk en volstrekt niets iets voor de poe-anim om zich op te verhoovaardigen of om *daarom* zich superioriteit aan te matigen. Niet zij zijn het, maar de déma's!

Verder kunnen zich déma's bevinden in varkens en honden.

De déma van den vischhaak — kada-déma — en die van den steen — katar-déma — worden in het Kondo-gebied aangetroffen, de eerste in den heiligen vijver te Wégi, waarover straks nader.

Naast de déma's staan de heis, de zielen der afgestorvenen. Zij hebben niet den invloed, die aan de déma's wordt toegeschreven. Evenmin als de déma's hebben zij een hoofd, een opperheer.

Sommigen zijn thans van meening, dat de geesten der afgestorvenen naar het Westen, ver onder water door, naar Soerabaja gaan, vanwaar ook de schepen der poe-anim komen en heengaan en die men duidelijk uit het water te voorschijn ziet komen, dan wel daarin verzinken, evenals de zon, — gèb — des avonds.

Het is meermalen voorgekomen, dat aan een juist aangekomen blanke gevraagd werd of hij te Soerabaja soms de 'heis' van een kortelings overleden Papoea gezien had.

Anderen daarentegen, en dit geloof zal wel het oorspronkelijke zijn, gelooven in het voortbestaan der zielen in de kampong zelve.

In 1907 beweerde een toovenaar — iemand, die met de zielen der afgestorvenen in gemeenschap staat — de ziel van een in kampong Jowattie overleden man nog niet gezien te hebben. Een handelaar verklaarde dat de ziel te Meraukě vertoefde in een beeldje, geplaatst in de binnengalerij van een huis, toen bewoond door den instructeur der gewapende politiedienaren of

pradjoerits. Een aantal mannen en vrouwen, beladen met allerlei levensmiddelen, begaf zich toen op weg en legde het medegebrachte voedsel aan den voet van het beeldje. Daarop vertrokken de menschen voldaan. De ziel van den doode zou in de kampong terugkeeren.

In September 1908 begaven zich een driehonderd menschen van de kust op weg naar Meraukĕ, om door geschenken de ziel van een juist overledene naar Boetie terug te lokken.

Voor de heis van een op het grondgebied van Sam-Sanggasé gedooden handelaar werden, middels pemali, taboe- of doerkĕteekens, klapper- en pisangboomen gereserveerd, omdat men bevreesd was voor den toorn van zijn ziel.

Het gevolg van de vrees voor den toorn van de ziel eens afgestorvene is de bloedwraak. En deze heeft bijna steeds plaats, omdat de doef-anim aanneemt, dat alleen kinderen, die nog niet voldoende levenskracht hebben, en ouden van dagen, waarbij die levenskracht is uitgeput, een natuurlijken dood sterven.

Bij alle andere sterfgevallen is tooverij en bezwering in het spel. En voor vallen in den krijg, geldt: voor een leven een ander leven.

De ziel *moet* tevreden gesteld worden door een wedermoord, is het niet op den moordenaar zelve, dan op een van diens nabestaanden. Degenen, die de schuldigen kunnen aanwijzen, zijn de toovenaars, die zich met de heis in verbinding kunnen stellen.

Te Nowari overleed een jonge man, Ewattie. Een der toovenaars verklaarde, dat de dood was toe te schrijven aan betoovering door een ouden man te Boetie, waarop deze door de nabestaanden van den overledene vermoord werd.

Groot is de invloed, hoewel steeds ten kwade, dien de toovenaar (Foto 1) op het leven van den doef-anim uitoefent. Zij versterken dezen invloed en houden de schrik er in, dikwerf door van gif gebruik te maken en dan den dood van het slachtoffer te wijten aan den toorn van geesten (heis). Ook, om de mysteriën der majo-anim nog geheimzinniger en gevreesder te maken, worden dikwerf nieuwsgierige oningewijden vergiftigd.

Ook treden de toovenaars op als medicijnmeesters. Geneeskunde, gewoonlijk massage, wordt door hen uitgeoefend. Milt, lever en buik worden daarbij zóó ingedrukt, dat men denkt, dat de masseur ruggegraat en ribben aan de rugzijde wel voelen moet.

Wat uitgekauwde klapper (santen) wordt in plaats van olie of vaseline gebezigd. De patiënt kreunt wel eens even, doch doorstaats anders de be- of liever gezegd mis-handeling op stoïcijnsche wijze.

Wat de schepping zelve betreft, verhaalt de zegsman van Pastoor Viegen:

Op de kust bij Marioe was op zekeren dag de ooievaar of kraanvogel — diek — bezig kiroeb-visschen uit de zee op te pikken. Hij wierp ze op het strand, waar de zeeklei ze overdekte tot ze kleiklompen werden, zonder vorm. Ze hadden het koud en warmden zich bij een vuur van ongespleten bamboe. Telkenmale wanneer een der geledingen der bamboe ontplofte kregen ze meer en meer den vorm van een mensch. Zoo openden zich voor en na de ooren, de oogen, neus en mond. Ze konden echter nog niet spreken. De vingers van hun handen waren door vliezen met elkander verbonden, als bij watervogels. Ze sneden die vliezen weg met een scherp stuk bamboe en wierpen ze in zee, waar die vliezen in bloedzuigers veranderden.

Eindelijk ontplofte de geleding van een dikke bamboe met harden knal, waarna zij een vreeselijk geschreeuw aanhieven: poe-ah! Ze konden spreken.

Zoo heeft de ooievaar of diek hun het leven geschonken.

Toen de dèma die menschen zag, werd hij boos en vroeg den diek, waarom hij dat gedaan had. De diek hapte daarop, van boosheid of van schaamte, in plaats van in een kiroeb-visch in een stuk hout, zoodat zijn bek krom werd, hetgeen tot den huidigen dage zoo gebleven is.

Het andere scheppingsverhaal uit de Koembĕstreek ten Westen van de Marau luidt als volgt.

Vóór het eerste menschenpaar op aarde verscheen bezaten de geesten, déma's, die te Wégi, Kondo-miraaf, een hond — ngat — en een ooievaar of kraanvogel — diek. De hond, rondsnuffelende, groef een gat in de aarde en daaruit kwam het eerste menschenpaar, geheel met slijk overdekt, te voorschijn.

Veel ontbrak nog aan die menschen. Wel hadden ze alle dierlijke instincten en behoeften, doch intellectueele eigenschappen waren hun nog vreemd. Ze waren als de dieren des velds.

Beiden, man en vrouw, ontvingen hun levensbehoeften van de déma's. Als dieren zwierven zij rond, tot zij aan de oevers van een rivier kwamen en daar hun slechts land bekend was,

liepen zij door en vielen in het water. Daar kwam de diek aangevlogen en redde hen uit het water.

Nu kenden zij aarde en water, doch de kennis van het derde element vuur (lucht kent de Papoea niet als element) en de spraak ontbraken hun nog.

Op een dag, dat het koud was, ontstaken de déma's een vuur. Dit deelde zich aan den omtrek mede en bereikte een bamboebosch. Knallend ontploften de geledingen, Man en vrouw, reeds ontsteld door het zien van het alverterend vuur, slaakten een kreet van schrik!

Nu waren de elementen, aarde, water en vuur den menschen bekend en, wat meer is, ze konden elkaar hun indrukken mededeelen.

De plek, waaruit de hond hen groef, bleef een gat en nog heden ten dage is de grond aldaar, met alles wat er loopt, kruipt, vliegt en groeit, geheiligd.

Deze plaats is de heilige vijver van Wégi, nabij Kondo-miraaf, waarin zich steeds, zelfs in de droogste tijden, wanneer alle andere putten en vijvers zijn uitgedroogd, water bevindt. Onder het watervlak bevinden zich de kada-déma's, de geesten van den vischhaak.

In dit verhaal speelt het viervoetig en gevleugeld gedierte reeds een rol vóór de mensch. De hond bevrijdde hen uit de aarde, de vogel redde hen uit het water. Uit de aarde is de mensch voortgekomen en tot de aarde zal hij wederkeeren en daarin begraven worden.

Het eerste menschenpaar verwekte kinderen en toen Kondo-miraaf te klein werd, verspreidden de nakomelingen zich onder leiding van de déma's over land in Westelijke richting. Kampongs werden gesticht, waarvan de dema's de namen ingaven. Dit ging zoo door tot dat aan de Moelie (Prinses Marianne Straat), bij Kombies, het einde bereikt werd en zelfs een deel van het binnenland werd ingenomen.

De legende van den zondvloed, de vestiging van de imo-anim aan de Bian verklarende, wordt hier gemist.

We komen nu tot de majo-mysteriën, door Pastoor Viegen majo-oefeningen genoemd; zijne beschrijving kan in het kort als volgt worden samengevat [1]).

[1] Zie het reeds genoemde artikel in het Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Genootschap 1912, blz. 147 e. v.

Na een nacht van dans, stellen de novicen zich op in lange rij en trekken zij langzaam voortschrijdend naar de timan. Op eenigen afstand daarvan knielen zij en bewegen zij zich een honderd meters op de knieen voorwaarts.

Mannen met vrouwelijke schaambedekking, het hoofd met een pluim versierd, staan in de timan en voeren daar een dans uit.

Een hunner, op twee stokken geleund, treedt huppelend nader, neemt telkens een der novicen op en brengt hem of haar in de timan, waar zij bewegingloos moeten blijven liggen.

De verwanten ontdoen hen van alle sieraden en wrijven hen van hoofd tot voeten in met witte klei.

De timan mag nu niet verlaten worden, dan van hoofd tot voeten gehuld in een graskleed. Later (d.i. als de oefeningen eenigen tijd geduurd hebben) leggen zij, bij het hoofd beginnend, langzamerhand eenige stukken van het kleed af.

Na maanden heeft wederom eene plechtigheid plaats, waarbij de novicen op een lange rij achter elkaar in de timan zitten.

Een man raakt hen een voor een met een brandend stuk hout aan en geeft hen met een schelp een sneetje in den vinger.

De majo-oefeningen loopen nu ten einde en moeten de novicen een paar uur letterlijk spitsroeden loopen, gehoond, gesmaad, bespot en met graspijlen beschoten.

In den nacht daarop worden door aanhoudend kloppen op den grond de voorvaderen uit de onderwereld opgeroepen.

Bij zonsopgang worden ze bij een rivier door de zon — gèb — het vuur — takaf — en een vijftigtal andere déma's, allen in vol geestenornaat, plechtig gedoopt, door in het water te duiken.

De witte klei wordt afgewasschen en als majo-anim mag de gewijde zich nu weer met sieraden tooien. Hij mag weer sago eten, waarvan hij zich tijdens zijne wijding onthouden moest, en mag weder met vreemdelingen en ongewijden spreken.

In de timan wordt een lange grasslang, die om het geestenhuis begraven was, opgegraven en door hen weggedragen.

Nog eenmaal keeren zij naar de timan terug, raken daar verschillende huishoudelijke zaken driemaal aan en leggen ten slotte de hand op de hoofden der kinderen, hun door de om de timan staande moeders toegestoken.

Tot zoover Pastoor Viegen, die deze ceremoniën met het scheppingsverhaal in verband brengt.

In de beschrijving der mysterien te Koembĕ zal men veel analoogs terugvinden. De overeenkomst der verschillende mysterien met het scheppingsverhaal gaat hier evenwel niet zoo op.

De aanvang der mysteriën wordt bekend gemaakt door het ophangen van pinang — kanies — aan de afdaken in de timan.

Twee dagen later trekken eenige novicen van de Gèbsé-boan, den hoogsten adel, onder leiding van ingewijden, metoar-anim, er op uit om slijk en bast van rizophoren te halen. Zij mogen niet meer met oningewijden, boerappĕ-anim, in aanraking komen en houden zich in het bosch schuil. De avond van dien dag komen de metoar-anim bijeen en zingen gewijde liederen (gagah) [1].

Tegen den morgen begeeft men zich naar een plek in het klapperbosch in de nabijheid van de timan om te dansen — ari —. Na 't aanbreken van den dag gaan de novicen, voorafgegaan door degenen, die slijk en bast verzamelden, naar die plek en zetten zich daar op een rij achter elkaar neer, met onder het lichaam gebogen beenen en met ootmoedig gebogen hoofd, de handen als om te ontvangen uitgestrekt. Klapperbladeren, voor hen in den grond gestoken, benemen hun het gezicht op de dansenden.

Nu komen een aantal metoar-anim opdagen, het lichaam besmeerd met roode oker met tijgerachtige witte plekken, met een vrouwenschaamgordel — nowa — aan en een hoofdversiering van pluimen, de lippen gesloten door klemmen van varkenstanden, als teeken, dat ze niet spreken mogen en kunnen. Ze steunen op twee staken, die een kraanvogelkop als knop of uiteinde hebben (geef). De klapperbladeren worden op zij geschoven, de novicen opgetild, waarbij deze de handen hun om den hals slaan, en zoo naar de timan gebracht: waar ze zich slapende moeten houden.

Deze metoar-anim stellen in hun vermomming de stammoeder der majo-anim: majo-més-iwòk, voor.

De slapende novicen worden nu door hun verwanten van alle sieraden ontdaan, de mannen ook van hun penisschelp, de vrouwen echter niet van haar schaamgordel (nowa).

Van het gehaalde slijk wordt hen een weinig in den mond gestopt, waarna ze gewekt worden. Metoar-anim verschijnen met den staf (geef), en stooten voor ieder der novicen een gat in

[1] Het zingen van gewone liederen bij gewone feesten en plechtigheden wordt „sie" genoemd, dat op doodenfeesten „nahiek".

den grond, waarin ze het slijk spuwen, waarna het gat wordt dicht gemaakt.

Wortels van den pinangpalm, bast van rizophoren en djamboebladeren, worden den novicen nu als voedsel verstrekt.

Na afloop van het maal begeven zij zich naar een vijver of put en wrijven zich daar in met witte klei, de vrouwen vervangen er de nowa door een schaamgordel van den witten bast van den eucalyptusboom. De mannen krijgen groote tritonschelpen, alleen dan gebezigd, als penisschelp. (Foto 2 en 3).

Deze handelingen stellen de wedergeboorte voor, het komen uit de aarde met slijk nog in den mond, het ontwaken, waarbij men zonder eenige ervaring is. De novicen kunnen noch zelve hun voedsel zoeken, noch hun sieraden maken; alles moet hun nog geleerd worden. Ze zijn als de dieren des velds.

Bij terugkomst in de timan wordt hun gezegd, zich niet ver van daar te verwijderen en zich voor oningewijden — boerappĕanim — schuil te houden. Jonge pisang wordt hun nu gegeven, die ze mogen smoren en opeten.

Daarna beginnen zij hun eigenaardige kleeding van jonge klapperbladeren te vervaardigen. Daartoe krijgen zij van de metoaranim een jong blad, dat zij bij ouders of bloedverwanten tegen een hoop van het reeds bijeengebrachte materiaal kunnen inruilen.

Na het vallen van den avond gaan ze in optocht naar hun verblijf in de kampong. 's Nachts begeven zich in klapperbladeren gehulde mannen, kokospalmen voorstellende, in zee. De novicen trachten nu die klapperboomen met touwen op het strand te trekken, waartegen deze zich verzetten. Dan zeggen de omstanders: Ge zijt nog niet geheel majo, uw gedachten zijn nog niet rein. Wanneer de klapperboom de zee in gaat, zult ge steeds honger lijden!

Eindelijk gelukt het de klapperboomen op het strand en in de kampong te brengen, waarna, na zooveel emotie voor die novicen, een korte welverdiende rust intreedt.

Voor het aanbreken van den dag keeren ze weer naar de timan terug, en voltooien er hun majo-kleeding, die hen tot de voeten bedekken moet (Foto 4).

Alleen in dezen tooi mogen zij zich buiten de timan begeven, de mannen daarbij voorzien van den staf met kraanvogelkop (geef). Worden buiten de timan werkzaamheden verricht, dan blijft het gezicht onverhuld. (Foto 3). De geef wordt dan als

waarschuwend teeken voor boerappĕ-anim, oningewijden, op het pad geplaatst.

In de timan hangt hun tooi voor de afdaken aan rakken, waarbij ook de «geef» staan (Foto 5). De kleeding is dan bij de hand om aangedaan te worden. Het lichaam blijft echter ingesmeerd met witte klei.

Opmerkelijk is, dat de tooi der majo-anim, wonende ten westen van de Bian en van de ten oosten daarvan wonende majo-anim gescheiden door de woeste, gevreesde sekte de imo-anim te Doemandé en Sanggasé, geheel anders is.

De majo-novicen, jonge mannen en vrouwen, nabij Okaba, blijven hun haartooi dragen, bedekken zich niet het hoofd, terwijl de bekleeding gemaakt wordt van uitgerafelde pisangbladeren. Deze tooi wordt niet afgelegd, terwijl het lichaam niet met witte klei wordt ingesmeerd.

Is de kleeding gereed, dan heeft de plechtigheid van het klapperplukken — onggat kamak — plaats. De novicen klimmen in de boomen, doch moeten, halverwege gekomen, weer terug. Opnieuw klimmen ze naar boven, ze bereiken den kruin, doch moeten wéér terug. Eindelijk dan mogen zij eenige jonge vruchten plukken. Deze worden geopend, doch eerst na eenigen tijd mogen ze een slokje van het klapperwater en een stukje van het jonge vruchtvleesch nuttigen.

Gedurende deze plechtigheid geven de omstanders door allerlei uitroepen hun medelijden te kennen. De plechtigheid wijst er op, dat het zelfs den doef-anim, te midden van zijn overvloedige klapper- en sagobosschen en aanplantingen, moeite kost voedsel te verkrijgen.

Mochten de novicen tot nu toe slechts jonge pisang en een soort eetbare klei nuttigen, thans mogen zij ook jonge klappers eten, die ze echter zelve moeten plukken.

Den avond na de plechtigheid van het onggat kamak, heeft het «kéré» plaats.

Metoar-anim verkleeden zich als vliegende honden (groote vleermuizen, Maleisch: kalong) — kéré — en bootsen in het bosch de geluiden dier dieren na. De novicen worden de timan uitgezonden om te zien wat er gebeurt. Den mannelijken novicen geschiedt daarbij niets, doch de vrouwelijke worden gegrepen en geplaagd, indien zij zich niet door de vlucht weten te redden.

De beteekenis van deze plechtigheid is niet duidelijk.

Pastoor Viegen vermeldt iets dergelijks, doch in de timan, en geeft aan, dat de woede van de déma over de ontwikkeling van den mensch wordt voorgesteld.

Een rustpauze van 20 à 30 dagen treedt nu in.

Dan komt de plechtigheid van het «wad-bageef». Iedere novice krijgt een mandje — wad — en gaat daarmede naar de rivier om krabben, garnalen, mossels en visschen te vangen. Langs een bepaald pad moeten ze terugkeeren, en zij worden daarbij bespot en gehoond. Bij het binnenkomen van de timan verrichten metoar-anim aan de bij de ingangen opgestelde poppen — auwoon — erotische betastingen. In de timan moeten de novicen hun vangst afgeven. Alleen een soort kleine zwarte krab mogen ze behouden en nuttigen.

Eenige dagen later heeft het halen van zoet water plaats (raroen kaka kamak). De novicen worden naar een put in het bosch geleid. Achter een bladscherm zit een metoar-anim verborgen, die den novice, die om te drinken vooruit treedt, water in het gezicht spuit. Een andere metoar-anim, als kraanvogel (diek) uitgedost, loopt bij de put heen en weer.

Na deze plechtigheid mag de novice behalve klapperwater ook gewoon water drinken.

Deze ceremonie wijst op het redden van het eerste menschenpaar uit het water door den «diek», waarbij zij tevens water leerden kennen.

Wederom na verloop van een aantal dagen heeft de plechtigheid van het sagohalen — da kamak — plaats.

Een metoar-anim heeft zich gedost in het kostuum op foto 6 aangegeven, als «die-waie-siebe», en loopt langs de in de timan op eene rij achter elkaar op den grond zittende novicen. (Foto 7). Bij ieder staat hij een oogenblik stil, steekt zijn staf, de «geef», met kracht in den bodem, en steekt daarna den novice een stuk sago in den mond. Na deze ceremonie mag de novice ook sago eten.

Eenige dagen later heeft het «saré-atien» plaats.

Een metoar-anim heeft zich een waaiervormig stellage van drooge sagobladnerven (gaba gaba), een «garieke» op het hoofd geplaatst. (Foto 8) [2].

---

[1] Volgens Pastoor Viegen stelt dat toestel de halve maan voor.

[2] Volgens Pastoor Viegen stelt dat toestel zon, maan en sterren voor. De halve schijf is van binnen naar buiten in ringen rood, geel, wit en zwart gekleurd. In het wit roode kruisen, de sterren voorstellende.

Dit toestel wordt door een langen staak gestut en daarmede in evenwicht gehouden door een andere: metoar-anim, die zich heeft uitgedost als de stammoeder: mès-iwòk, als bij de eerste ceremonie.

Een ander, de kraanvogel (diek) voorstellende, heeft een trom, «kendara», in handen, op de maat waarvan men voortschrijdt.

Zoo begeeft men zich, bij iederen pas een slag op de trom gevende, naar de timan, waar rondgangen worden gemaakt.

Na deze ceremonie mogen de novicen ook obi, kladdie en andere aardvruchten nuttigen.

Eenige dagen later heeft de plechtigheid van het «majo broo kamak» plaats. Een metoar-anim, als majo-mès-iwòk, de stammoeder, uitgedost, een «geef» in de rechter en een vlechtnaald, «ban», van kangoeroebeen, in de linkerhand gaat de rij af en raakt den novicen het hoofd aan, waarna deze opstaan en in optocht volgen.

Na mag het haar weer gevlochten en de bekende haartooi gedragen worden.

Een andere ceremonie is weer noodig om de novicen te brengen tot het wederom dragen der gewone, mannelijke en vrouwelijke schaambedekkingen.

Ze zijn dan zoo ver, dat ze weer gekleed gaan als anderen, zoowel oningewijden, boerappe-anim, als ingewijden, metoar-anim.

Slechts is het hun nog niet geoorloofd zich met olie en kleurstoffen in te wrijven. (Het zich zalven der ouden?)

Hun wordt nog geleerd door het kauwen van het vruchtvleesch van oude, rijpe, klappers, olie te verkrijgen, ook wordt een sagoboom geveld en sago geklopt, waarna ook de sagobereiding hun geoorloofd is.

Nu worden kemirinoten gehaald en gebrand ter verkrijging van zwartsel, om zich te blanketten terwijl de vrouwen roode oker zoeken.

De novicen worden dan het bosch ingezonden en mogen eerst 's avonds laat, langs een bepaald pad daarheen terugkeeren. Doch zij vinden dat pad dan afgesloten door kruiselings geplaatste staven, waarbij metoar-anim staan. Stappen de novicen over het kruis, dan worden de staken als een schaar toegeknepen, de vrouwelijke candidaten worden daarbij geplaagd met kleine prikken over het geheele lichaam, echter bij voorkeur in de schaamdeelen. Op de voorbij gaande novicen worden kleine rietpijlen afgeschoten.

Na zoo den geheelen weg over geplaagd te zijn, komen zij in de timan. De metoar-anim gaan op zijde en roepen: Opent uwe oogen, ziet uwe amai! De stammoeder, majo-més-iwòk, geleidt de novicen in de timan, doch verdwijnt daarna.

Buiten de timan hebben zich een aantal metoar-anim vereenigd, die met het dikke ondereinde van een klapperblad, bieng, op den grond slaan. In de timan roept men de nog verschrikte novicen toe: Past op! Gaat niet zitten. Zij komen U slaan!

Daarna wordt den novicen opgedragen den volgenden avond, wanneer de mysteriën zullen zijn afgeloopen, mede te brengen, de mannelijke een »bieng«, de vrouwelijke een »minggĕ«, jong uitspruitsel van een klapper.

Ouders en bloedverwanten halen nu pisangbladeren, waarin den volgenden morgen de nog nieuwe haartooi gewikkeld wordt. Nog in het duister verschijnt de mès-iwòk weer en geleidt de novicen naar de zee, waar zij zich moeten baden. Nog steeds in het donker, worden zij naar de timan gebracht en daar met de handen aan staken en boomen vastgebonden. Een metoar-anim geeft hun daar met een schelp insnijdingen in den bovenarm. Aan de litteekens op den bovenarm zal men later kunnen zien met een majo-anim te doen te hebben.

Thans is het oogenblik gekomen voor de mannelijke ingewijden om zich het lichaam met olie en zwartsel in te smeren, de vrouwelijke met olie en roode oker.

Paradijsvogels aan lange twijgen worden in het kapsel bevestigd. Elke ingewijde krijgt een nieuwe draagtasch of draagmand (wad).

Den bruidegom en den gehuwden is het veroorloofd bovendien nog eene versiering, de ooievaar of diek voorstellende te dragen.

Het is intusschen namiddag geworden. De nieuwe majo-anim stellen zich in eene rij op en verlaten de timan. Zij krijgen nog een spatel van niboenghout, tang, om kalk uit de, als kalkhouder dienende, kalebas te nemen en een smeulende rietstengel. Zoo trekken ze langs het strand en de kampong, vandaar weer naar de timan.

Ze zijn nu metoar-anim en ook boerappĕ-anim; oningewijden mogen hen thans zien.

Om het hooge afdak, het geestenhuis (de kabé aha) in het midden van de timan nemen ze plaats en krijgen daar koeken

van sago met geraspte klapper en pisang, Daarna wordt hun sirih en pinang gegeven, waarbij zij met hun « tang » kalk uit de kalkhouders nemen.

Onder het zingen van majo-liederen (gagah) wordt de nacht doorgebracht.

Tegen het opgaan van de zon wordt de slang van gras en bladeren, die om het geestenhuis in den grond begraven was, opgegraven, naar het bosch gesleept en vernield.

Na het wegbrengen van de slang komt een metoar-anim met de garieke versierd — voorstelling van de zon — in de timan en brengt vuur onder het geestenhuis.

De eigenlijke mysteriën, waarvan wij ter vermijding van wijdloopigheid niet alle ritualen en ceremonien, noch alle détails weergaven zijn nu afgeloopen.

Den ingewijden is een voortdurend zwijgen opgelegd over hetgeen geschiedde en over hetgeen ze doormaakten.

De novicen, die zich maanden ver van oningewijden moesten houden, zich niet ver van de timan durfden te verwijderen, uit vrees door hen gezien te worden, zich gedurende dien tijd aan allerlei regelen hebben moeten onderwerpen betreffende gebruik van spijs en drank en hun kleeding of liever opschik, die nachten doorwaakt en steeds gebeefd hebben voor de onzichtbare geesten op wier geboden deze ceremoniën en ritualen heeten te geschieden, mogen zich nu weer voeden, kleeden en bewegen als anderen.

Echter niet alle handelingen zijn hun nog geoorloofd, slechts die, welke gedurende de stadia der mysterien zijn verricht. Wat nog niet 'kamak' is, mag nog niet gedaan worden.

Onder leiding der metoar-anim worden jacht en vischvangst nog beoefend. De gebruiken der majo-anim bij verloving en huwelijk, de plichten van man en vrouw tegenover elkander, de verdeeling van den gemeenschappelijken arbeid, worden hun ingeprent.

En zoo geschieden nog verschillende minder belangrijke handelingen. Is alles 'kamak', dan worden de trommen geslagen, de verbodsteekens bij de timan uit den grond gerukt, de timan omgeworpen en tot besluit vroolijk feest gevierd.

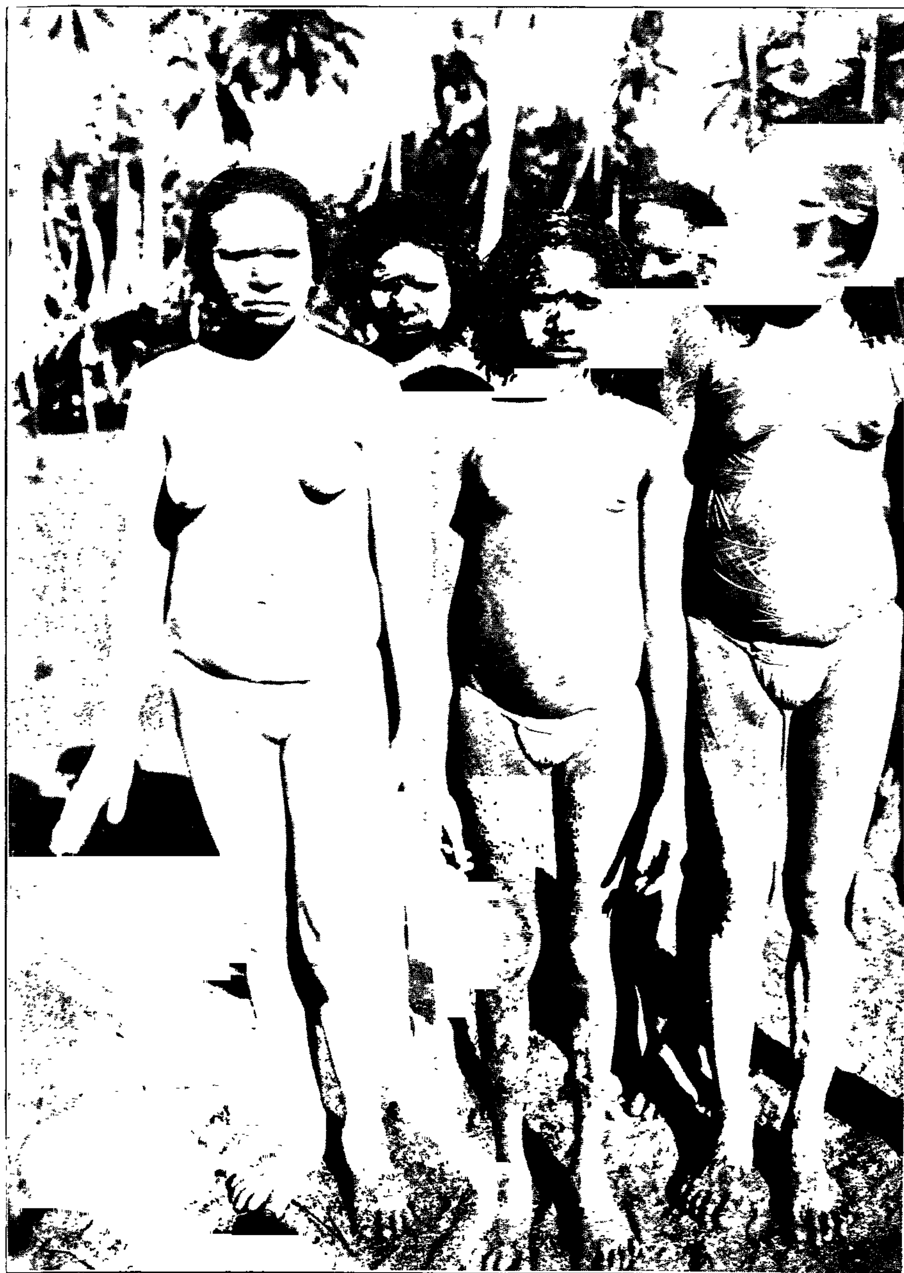
De majo-mysteriën behooren weer tot het verledene tot na een viertal jaren, wanneer er weer candidaten zijn, kinderen zijn opgegroeid, op dezelfde plaats weer een timan gebouwd wordt.

Foto 1.

Toovenaar (Koembě-gebied).

Foto 2.

Vrouwelijke majo-novicen in de timan (Koembĕ).

Foto 3.

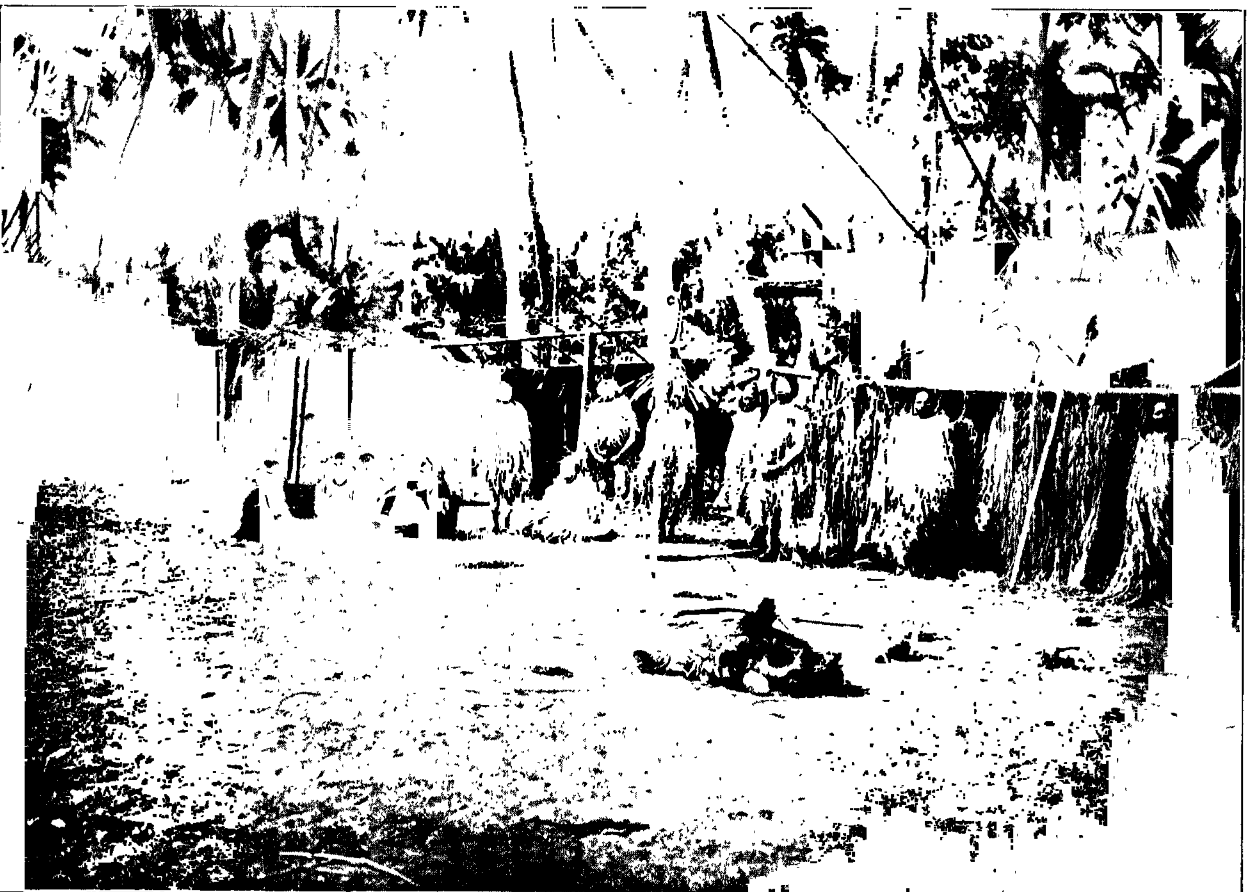
Mannelijke majo-novicen in de timan (Koembě).

Foto 4.

Majo-novicen in hun kleeding van jonge klapperbladen.

Foto 5.

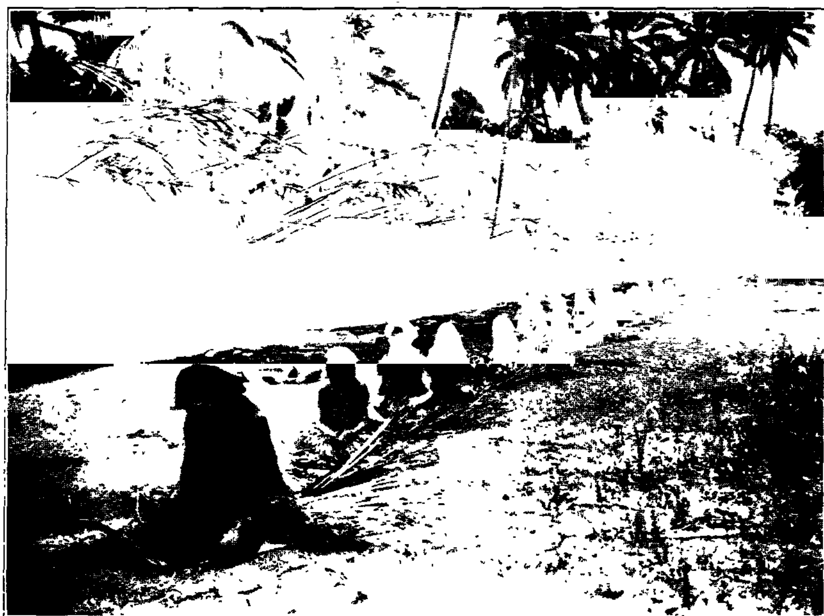
Bekleeding der majo-novicen hangende aan zakken voor de afdaken in de timan.

Foto 6.

Metoar-anim als „die-waie-siebe". Koembě.

Foto 7.

Koembĕ-gebied. Ceremonie bij majo-feesten. Majo-novicen in de timan op een rij achter elkander zittende.

Foto 8.

Een metoar-anim met een „garieke” en een ander als „diek”.

Hoewel in den omtrek van Meraukë aan deze gebruiken niet streng de hand meer gehouden wordt zal nog jaren lang in de meer afgelegen streken de bijgeloovige vrees der doef-anim de mysteriën en ritualen der voorouders in stand houden. Ook de hoop op een goeden oogst, die, en hierin stemmen alle berichten overeen, steeds op het vieren der mysteriën volgt.

Nog veel is ons Europeanen niet duidelijk, men zou geheel doordrongen moeten zijn in den gedachtengang der doef-anim, zonder hiervoor eigen gedachten en uitleggingen, hoe waarschijnlijk en logisch die *ons* ook mogen voorkomen, in de plaats te stellen. En aangezien de doef-anim over het algemeen zeer gesloten is, daarbij een geboren leugenaar, die het zeer vermakelijk vindt den poe-anim wat op den mouw te spelden, juist omtrent deze mysterien hun zwijgen is opgelegd, zal het moeilijk zijn in alle opzichten het *juiste* te weten te komen. Wij kregen onze inlichtingen, toen ze nog onder den indruk waren eener tuchtiging en begrepen hadden, dat er met die poe-anim toch niet te spotten viel en van handelaren, die zich in het stamverband hadden doen opnemen en de mysteriën zelve hadden moeten doormaken.

Wij hebben nu getracht, in stede van ons te wagen aan ietwat bespiegelende beschouwingen, het resultaat van nuchter onderzoek en zooveel mogelijk objectief opmerken weer te geven.

Ook hier zal echter de waarheid nog niet geheel gevonden, en nog menige aanvulling en verbetering mogelijk zijn. Mogen anderen, meer bevoegden, die daarvoor meer tijd hebben en in de gelegenheid zijn dieper op dit interessante onderwerp in te gaan, voor dat de gebruiken verloren zullen zijn gegaan, zich opgewekt gevoelen die te verschaffen.

Wij vonden het jammer de reeds verzamelde gegevens in het stof van archieven te laten rusten, daarin wellicht te zien ondergaan, en gaven wat er was.

CATALOGUS

der Javaansche, Balineesche en Madureesche handschriften van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

DOOR Dr. H. H. JUYNBOLL.

In het 60e deel (1908) dezer Bijdragen (pag. 181—248) gaf Dr. Ph. S. van Ronkel een Catalogus van de 93 Maleische handschriften, die het Kon. Instituut bezit. Behalve deze Maleische zijn er echter ook 47 Javaansche, 2 Balineesche en 2 Madureesche handschriften en bovendien nog eenige Arabische, Tamil, Singhaleesche, Lampongsche, Rĕdjangsche, Makassaarsche, Tonseasche, Toumbulusche, Bugineesche en Bataksche handschriften, die echter hier niet beschreven zullen worden.

Gemakshalve heb ik de Javaansche handschriften in dezelfde rubrieken ingedeeld, als Prof. Vreede dit in zijn Catalogus der Jav. en Mad. HSS. der Leidsche Universiteitsbibliotheek heeft gedaan. Onder de brieven zijn ook enkele Sundaneesche (no 248e en 641), die echter te gering in aantal zijn, om er een afzonderlijke rubriek van te vormen.

Zooals Dr. van Ronkel reeds mededeelde, zijn de nummers 519—609 gekocht op de auctie van 27 April 1885 bij Martinus Nijhoff, terwijl sommige der andere hss. van Prof. Dr. P. J. Veth ten geschenke ontvangen werden. Van de later bij de verzameling gevoegde handschriften 636—645 is de naam van den schenker bij de beschrijving vermeld. Behalve deze handschriften zijn er echter ook oudere, met een nummer beneden 501, waarmede de inventaris van Dr. Brandes begint. Deze zijn, hoewel onder andere nummers, gedeeltelijk vermeld in het 1e deel der 3e volgreeks van deze Bijdragen (1866), p. 213—216, waar van 57 handschriften de titels opgegeven worden.

Bij de beschrijving hebben wij in het belang der uniformiteit het systeem van Dr. van Ronkel in zijn Catalogus der Maleische handschriften van het Kon. Instituut gevolgd.

Alleen de verwijzing naar de catalogi van andere dan die der Leidsche handschriften is hier meestal weggelaten, omdat alleen de Jav. handschriften der Leidsche Universiteitsbibliotheek

uitvoerig beschreven zijn en men hierin tevens de verwijzingen naar andere catalogi vindt.

Van de handschriften der Bataviasche en Londensche verzamelingen bestaan tot nu toe slechts opgaven van titels, doch nog geene beschrijvende catalogi.

Hoewel niet zeer omvangrijk, is de handschriftenverzameling van het Kon. Instituut toch van eenig belang, omdat men er de origineelen van enkele, later door Winter, Roorda of Meinsma uitgegevene teksten in aantreft. Ook onder de onuitgegeven HSS. zijn sommige door hun grooten omvang of rijke illustreering (bijv. n° 522) niet van belang ontbloot. Vooral de beide groote HSS. 519 (Menak Saṭit) en 520 (Basudewa) schenen mij gewichtig genoeg, om ze geheel te lezen. Ook het HSS. 521 (Babad Dipa Nĕgara) is door zijn inhoud belangrijk.

I. JAVAANSCHE HANDSCHRIFTEN.

Afdeeling I.

Epische geschriften.

I.

Paṇḍawa rare en Ardjuna Wiwaha. (HS. 243).
31 × 19 cM., 94 bl., 19 r.

Geheel in bruin leder gebonden, inlandsche band met overslag, waarop staat: [illegible] Op de rugzijde: Handschrift van de Ardjoenâ Wihâhâ (sic), afkomstig van Panĕmbahan Adipati Tjåkrâ-diningrat, van Madura. Achterin: [illegible]

Dit HS. bevat twee verschillende gedichten, geschreven in Madureesch getint Oostjavaansch, hetgeen blijkt uit de voortdurende verwarring van *i* en *e*, *u* en *o* enz. Bovendien is de taal, waarin het geschreven is, eenigszins ouderwetsch, zooals blijkt uit het begin:

[illegible]

Het 1^e^ gedicht, Paṇḍawa rare, dat loopt tot blz. 57, begint op blz. 2 met:

[Javanese script]

Zooals uit den titel blijkt, vormt de geschiedenis van de jeugd der Paṇḍawa's den inhoud.

Het begin komt, behoudens den vorm (in tĕmbang), geheel overeen met het door Roorda in 1869 uitgegeven en in 1879 door van der Vliet in deze Bijdragen (4^e^ volgr. III, blz. 273—329) vertaalde wajang-verhaal Paṇḍoe. Verder wordt de geboorte der Korawa's en Paṇḍawa's, hunne onderlinge twisten, het dobbelspel, de verbanning der Paṇḍawa's naar Wiraṭa, hunne ontmoeting met Arimba, het huwelijk van Bima met Arimbi en de geboorte van Gaṭotkatja over het algemeen evenals in het Mahābhārata beschreven. Dit gedeelte is gedateerd 22 Mukaram, zonder opgave van jaar.

Het slot (blz. 61—94) wordt gevormd door het bekende gedicht Ardjuna Wiwaha, dat door Gericke uitgegeven is met vertaling en aanteekeningen in deel XX der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap. Deze tekst wijkt echter van de uitgave af.

Begin: [Javanese script]

II.

Rama I (HS. 566).

33 × 21 cM., 78 blz., 31 r.

Voorin: »Romo van J. H. van der Palm, Soeracarta den 22^en^ November 1841.» Achteraan onder het einde: »De Aspirant-Elève voor de Javaansche taal J. H. van der Palm, Soeracarta den 15^en^ Maart 1842.» De omslag van Javaansch papier.

Dit is de Javaansche tekst met daarnevens geplaatste vertaling in 't Hollandsch, in twee kolommen op eene bladzijde, van den door Winter uitgegeven prozatekst in: Drie Javaansche heldendichten in Javaansch proza verkort (Amsterdam, 1845), blz. [Javanese script] tot [Javanese script]

III.

Rama II. (HS. 585).
34 × 21 cM., 94 blz., 27 r.

Buitenop: Romo. Dit is de tekst en de vertaling in het Hollandsch van den door Winter uitgegeven prozatekst in: Drie Javaansche heldendichten in Javaansch proza verkort, blz. [Javanese script] — [Javanese script]. Het is een net exemplaar van n° 566 (II).

IV.

Rama III. (HS. 606).
19 × 15½ cM., 366 blz., 13 r.

Voorin: «[Javanese script]» Sĕrat wahosan Sri Râmâ.»

Dit is de Nieuwjavaansche tekst in tĕmbang, uitgegeven door Winter in Verh. Bat. Gen. XX. Het is geheel in leder gebonden. Achterin staat met potlood: Jav. Sri Rama. Gekocht op de auctie van 27 April 1885 bij Martinus Nijhoff.

V.

Basudewa. (HS. 520).
34 × 21 cM., 2 × 226 blz., 16 r.

Geheel in leder gebonden, in inlandschen band zonder overslag. Voorin met potlood: «Geschiedenis van vorst Basoedewâ, koning van Mandoerâ, Kangsâ en Kresnâ». Achterin met inkt: «[Javanese script] 65». Hieruit blijkt, dat het 65 gekleurde platen bevat. De inhoud van dit gedicht is als volgt:

In het begin wordt de geschiedenis van Basudewa en van de geboorte van Narayaṇa, Kakrasana en Sumbadra verhaald op dezelfde wijze als in den lakon Arimbâ, die door Dr. Hazeu in tekst en vertaling uitgegeven is in deze Bijdragen (6e volgr. V (1898), p. 335—349 en 371—388), doch hier uitvoeriger en in poezie.

Er zijn echter enkele afwijkingen, bijv. Basudewa's gemalin, die tijdens zijne afwezigheid door den dĕnawa Ugrawongsâ in zijne gedaante beslapen wordt, heet daar Maherah, doch hier Kirmirah. Het slot van dien lakon, waar verhaald wordt,

hoe Sĕmbadra aan Antagopa toevertrouwd wordt, komt hier voor op pag. 86 (zang VIII).

Verder is de inhoud als volgt:

De vorstin van Widara Kaṇḍang, die kinderloos is, schaakt een kind, dat later Sĕntjaki wordt genoemd. Kongsa beveelt Lĕbur Gongsa, om Kakrasana en Narayaṇa te zoeken. Dit wordt afgebeeld op pag. 102. De beide knapen komen bij den adjar Kipu (pag. 120). Op pag. 135 ziet men, hoe zij en hunne zuster Sĕmbadra twee dĕnawa's ontmoeten.

Van pag. 140 af wordt de geboorte der Paṇḍawa's en Kurawa's en de dood van Paṇḍu beschreven. Op pag. 152 ziet men de vijf Paṇḍawa's treurende over den dood van hun vader. Antagopa geeft aan Arya Prabu, die Kakrasana en Narayaṇa zoekt, zijn eigen kind, dat zeer veel eet (pag. 158). De beide knapen bestrijden twee buta's, hetgeen op pag. 192 wordt afgebeeld. Nu wordt verhaald, hoe de olifant Gokarṇa Narayaṇa en Sumbadra schaakt. Kakrasana gaat boete doen. De olifant brengt Narayaṇa naar zijnen leeraar Kapi Djĕmbawan, die hem herkent als eene incarnatie van Wiṣṇu en hem laat huwen met zijne dochter Djĕmbawati.

De vorst van Magada hoort, dat de vorst van Ngastina, die met de prinses van Mandura gehuwd was, gestorven is, waarop hij Ngastina aanvalt. Bima zegt tot Kunti, dat hij hem zal weerstaan. Kunti verlaat Ngastina. De blinde Dĕṣṭarata bestrijdt den vorst van Magada, genaamd Suramadĕṇḍa, zooals op pag. 289 is afgebeeld, en verslaat hem. Buta pĕrung bericht aan Kongsa, dat Narayaṇa hem verslagen heeft (plaat op pag. 302).

In zang XXIX (pag. 307) begint eene nieuwe episode. In Ngalĕngka heerscht Sasrawahana, de kleinzoon van Rawaṇa (pag. 315). Hij brengt schatting aan Mondrapura. Zijn patih is Kombarawa, de kleinzoon van Kumbakarṇa (pag. 316).

Eens ziet hij vele beenderen van reuzen liggen en ontsteekt in toorn, als hij hoort, hoe zijn grootvader door Rama verslagen is. Om hem te wreken trekt hij tegen Ngayodya op (pag. 323, plaat). Daar heerscht Singgun Mas, wiens patih Palyagakandi van Sugriwa afstamt. Deze roept de hulp van Narayaṇa in tegen Sasrawahana. Hij krijgt de kroon

en den tjakra van Rama. Hiermede gewapend doodt Narayaṇa Sasrawahana (pag. 379). Daarop huwt hij dewi Pṛtiwi, eene incarnatie van Dewi Sri.

Ten slotte wordt verhaald, hoe de goden aangevallen worden door Pantjatnjana en hoe zij door Kakrasana geholpen worden. Deze doodt eerst den Naga Pasonta, den ouderen broeder van Pantjatnjana, door zijn slagtand uit te rukken, en daarna Pantjatnjana zelf. Ter belooning krijgt hij den Nĕnggala (ploegschaar), die uit die slagtand ontstaat. Hij wil zijnen broeder Narayaṇa en zijne zuster Sĕmbadra gaan zoeken en hoort van Baṭara Guru, dat zij nog leven. Hier eindigt het HS. abrupt. De laatste woorden luiden: [illegible]

AFDEELING II.

Mythologie en legendarische geschiedenis.

VI.

Adji Saka (HS. 567).

$34\frac{1}{2} \times 21$ cM., 119 blz. 21 r.

Achterin Hadji Soko. Dit HS. bevat tekst en vertaling in het Hollandsch van het begin van de proza-omwerking van de Adji Saka door C. F. Winter (1857), overeenkomende met blz. [illegible] — [illegible] der uitgave. Het Javaansch links en de Hollandsche vertaling rechts. Vgl. Prof. Vreede, Cat. der Jav. en Mad. HSS. pag. 19, cod. 1835 en Dr. H. H. Juynboll, Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. II, pag. 431, cod. 119 Bijbelgenootschap.

VII.

Menak Saṭit (HS. 519).

34×21 cM., 214×2 blz. 16 r.

Dit HS. is in geheel leder gebonden, inlandsche band zonder overslag. Op de snede [illegible] en voorin met pot-

lood: «Geschiedenis van Menak Saṭit.» Het bevat vele illustraties.

Het is van vrij groot belang, daar het begin eene episode van den Menak of liever van de uitloopers daarvan bevat, die tot nu toe onbekend was en zelfs in de rijke handschriftenverzameling der Leidsche Universiteitsbibliotheek ontbreekt. De inhoud is als volgt:

Nursewan zendt zijnen patih Bĕstak naar Djayengrana (Hamza), om te klagen, dat Mĕdayin door onzichtbare dieven geteisterd wordt. Djayengrana verdenkt zijnen zoon Suwongsa (Rĕpatmadja) hiervan en laat hem door Bĕstak gevangen naar Mĕdayin voeren. Op pag. 24 ziet men, hoe hij door de troepen van Mĕdayin doorschoten wordt.

Kilir voert hem echter door de lucht weg en stelt een ander in zijne plaats. Daarop wordt Umarmaya van hetzelfde vergrijp beschuldigd en eveneens aan Nursewan uitgeleverd. Ook hij wordt slechts schijnbaar gedood, daar Kilir ook hem wegvoert.

Nadat zoo de beide voornaamste helden verwijderd zijn, komen drie vorsten Pusĕr bumi (Mekka) belegeren, nl. Awur Djaman van Djungbiradji, Suwonda van Giling wĕsi en Menak Saṭit van Peret, op aanstoken van Nursewan (pag. 49).

Intusschen laat Kilir Marmaya en Suwongsa weder op aarde nederdalen. Suwongsa komt in Giling wĕsi en huwt daar de Prabu kĕnya en Ambar Manik, nadat zij zich tot den Islam bekeerd hebben. Op pag. 68 en 82 worden deze vorstinnen afgebeeld. Op pag. 113 ziet men: hoe Suwongsa met de Prabu kĕnya op het wonderdier Singa djalma naar Arabie terugkeert.

Daar strijden de vorsten Lamdahur en Kewusnendar eerst met succes tegen de drie verbonden vorsten. Lamdahur overwint zelfs Awur Djaman en Suwonda, doch tegen Saṭit zijn zij niet opgewassen. Op pag. 127 ziet men, hoe zijne setan's alle Arabische helden gevangen nemen. Zelfs Djayengrana kan hem niet overwinnen en vlucht met Marmadi en Marpindjung (pag. 133). Nu strijden de vorsten onderling om het bezit van Marpindjung en Saṭit behaalt de overwinning. Ook de Prabu Rara wordt door de setan's aangevallen, doch door Marmaya bevrijd. Op pag. 148 ziet men, hoe zeven setan's en Djawalakal, hun aanvoerder,

Marmaya bestrijden en op pag. 152, hoe zij hem binden. Ten slotte overwint echter Marmaya de setan's en bestrijdt dan Saṭit, zooals men op pag. 164 ziet. De Prabu Rara komt hem te hulp en strijdt, gezeten op den Singa djalma, tegen Taṭit, die den Wilmana Djĕgendra berijdt (pag. 168). Marmaya doodt eindelijk Taṭit met een hamer (p. 172). Dan gaat hij de Arabische vorsten bevrijden, die in Mĕdayin gevangen zijn, en tevens Nursewan en Bĕstak straffen. Op pag. 184 ziet men, hoe Lamdahur rijdt op Nursewan en Kemar op Bĕstak, die door Marmaya voortgezweept wordt.

Marmaya en Suwongsa gaan Djayengrana en Umarmadi zoeken en veranderen zich daarbij in buta's, in welke gedaante zij hen bestrijden, totdat zij elkaar herkennen (pag. 196).

Nu wordt verhaald, hoe Dewi Kuraisin van Ngadjĕrak het rijk Mĕdayin aanvalt, omdat zij meent, dat de Arabische vorsten tegen Hamza zijn opgestaan (pag. 203).

Haar leger van djim's verslaat Kemar, Lamdahur en zelfs Suwonda en Awur Djaman (pag. 213). Op pag. 214 ziet men, hoe de Prabu Rara van Giling wĕsi de djim's verslaat en op pag. 220, hoe zij Kuraisin bestrijdt. Marmaya komt echter tusschen beiden en deelt haar mede, dat Kuraisin eene van hare schoonmoeders is. Hamza keert daarop met de zijnen naar Mĕkah terug.

Van pag. 234 af gaat het verhaal over tot de geschiedenis van Lokayanti, den vorst van Dulang Mas. Daar deze episode reeds beschreven is in het 2e deel van mijn Supplement op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. der Leidsche Universiteitsbibliotheek (pag. 29—32) [1], zal ik er hier niet verder over uitwijden. Alleen zal hier op de afwijkingen gewezen worden.

Op pag. 261 ziet men, hoe een bode van Lokayanti van Djayengrana (Hamza) de uitlevering van Suwongsa eischt. Hier ontvangt echter die bode onmiddellijk een weigerend antwoord, terwijl in het Leidsche HS. 4027 (pag. 7) Hamza zijn zoon eerst verbant. De prinses van Mĕsir heet hier Suryawati (pag. 278), dus evenals in het Leidsche HS. 4003, terwijl zij in cod. 4027 Tjandrawati heet. Hier is Murdangkara de vorst van Ngabĕsi, terwijl in cod. 4027 Murdeng-

[1] Vgl. ook de Mad redactie van den Lukayanti, beschreven in deel I (pag. 21) van hetzelfde Supplement.

kara de vorst van Unĕngan is. Op pag. 296 verandert Suwongsa zijn naam in Kĕrĕnda Sĕlaka en Umarmadi den zijnen in Warku Dobrah. In cod. 4027 luiden deze namen Krĕdap Salaka en Brĕgu Dombras, terwijl in cod. 4003 de eerste naam Kĕrda Salaka luidt. De man, die voor Suwongsa wordt aangezien, heet hier (pag. 300) Sarimpang, doch in cod. 4027 Srimping. De palmwijntapper, die daar Panderesan heet, wordt hier Deres genoemd (pag. 306). Overigens komt de inhoud vrij wel overeen tot pag. 384.

Op pag. 385 begint weder eene nieuwe episode, die in de Leidsche HSS. ontbreekt. Hier wordt verhaald, hoe Embadjati, het land van Djanggi Kalarĕtna, overstroomd wordt.

De vorst droomt, dat de overstrooming zal ophouden, als hij Nursewan gevangen neemt.

Daarom zendt hij twee djim's naar Mĕdayin, die in de gedaante van Widyadari's Nursewan en Bĕstak schaken. Als hij dit verneemt, komt Hamza zijnen schoonvader te hulp. Op pag. 406 is Garuḍa in gesprek met Djayengrana (Hamza) afgebeeld. Omdat hij te oud is, zendt Hamza Marmaya, die Nursewan en Bĕstak bevrijdt, na alle djim's, die hen bewaken, door een toovermiddel in slaap te hebben gemaakt (pag. 409).

De patih van Djanggi Kalarĕtna ontrukt echter Nursewan en Bĕstak weder aan Marmaya, die door Marmadi bespot wordt. Zij komen onder een boom en hooren daar, hoe de djim Mukadar tot Mukadir zegt, dat al wie onder dien boom komt, diens wonden zullen genezen. Mukadir vraagt daarop, wat de naam is van dien boom.

Hier eindigt het HS. abrupt. Men ziet uit bovenstaande beschrijving, dat de naam Menak Saṭit alleen op het eerste gedeelte betrekking heeft. Daarop volgt de Dulang Mas en Lokayanti, terwijl uit het abrupte slot niet blijkt, welke episode op pag. 385 aanvangt.

De spelling is over het algemeen de Oostjavaansche.

AFDEELING III.

Geschiedenis.

VIII.

Babad Tanah Djawi I. (HS. 237).

$34\frac{1}{2} \times 21$ cM., 873 blz., 27 r.

Voorin: „Herkomst???" en „Babad eerste stuk".

Over dit HS. zegt Dr. Brandes in zijn Register op de proza-omzetting van de Babad Tanah Djawi (Verh. Bat. Gen. LI). Inlichtingen, pag. 9*: „De copie (?) van de door Meinsma uitgegeven Babad Tanah Djawi, 1e, 2e en 3e stuk (a en b)."

Het eerste stuk bevat 139 blz. folio en komt overeen met het eerste stuk van Meinsma's editie der Babad Tanah Djawi (tot pag. [Javanese script]).

Het tweede stuk, groot 147 blz. folio, heeft tot opschrift: „verbeterde Babad, 2e stuk" en loopt tot pag [Javanese script], r. 3 v.o. der Babad-uitgave.

Het derde stuk, groot 150 blz. folio, met opschrift: „verbeterde Babad: 3e stuk", begint met pag. [Javanese script], nieuwe alinea der Babad-editie, doch zonder [Javanese script].

Het vierde stuk, groot 357 blz. folio, met opschrift: „verbeterde Babad, 4e stuk," sluit zich onmiddellijk aan het slot van het 2e stuk aan en begint dus met pag. [Javanese script], r. 3 v.o. der Babad-uitgave.

Het vijfde stuk, groot 80 blz. folio, heeft tot opschrift: „Babad, 5e stuk." De beginwoorden luiden: [Javanese script] De slotwoorden: [Javanese script]

IX.

Babad Tanah Djawi II. (HS. 237a).

$34\frac{1}{2} \times 21$ cM., 328 blz., 27 r.

Voorin: Javaansche Babad in proza. Eerste stuk.

Over dit HS. zegt Dr. Brandes, l. c.: „Het origineel van no 237 of die copie, 1e tot en met het begin van het 5e stuk.

Het eerste stuk bevat 172 blz. folio en komt overeen met het eerste stuk van Meinsma's Babad-uitgave; het tweede stuk, dat 156 blz. folio bevat, komt overeen met het tweede stuk dier uitgave.

X.

Babad Tanah Djawi III. (HS. 562).
33 × 21 cM., 107 blz., 27 r.

Voorin: „Babad" en „Senopati".

Dr. Brandes vermeldt dit HS. l. c. pag. 9*—10*. Het grootste gedeelte ervan is uitgegeven door den heer G. P. Rouffaer onder den titel: „De val van de kraton van Padjang door toedoen van Senapati († 1586), volgens de Babad Tanah Djawi" in deze Bijdragen (deel L, pag. 284—314). Het is een copie, gemaakt door den een of anderen klerk te Soerakarta (?) naar een goed origineel. Het komt overeen met blz. 129—211 van de editie van Meinsma (op den omslag staat ten onrechte 129—210, zooals ook Dr. Brandes, l. c. heeft). Naast den Javaanschen tekst staat eene gedeeltelijke vertaling in het Hollandsch van blz. 129—203 (niet 202, zooals op den omslag staat en zooals Brandes l. c. geeft).

Het door den heer Rouffaer uitgegeven gedeelte eindigt hier op blz. 66. Hier is eene groote gaping, tot blz. 82, daarna weder eene van blz. 86—94, terwijl op blz. 98 de vertaling geheel ophoudt. De Javaansche tekst loopt echter geregeld door.

XI.

Babad tĕmbang I. (HS. 552).
33 × 20,5 cM., 226 × 2 blz., 18 r.

Voorin: n° 1 en [illegible] Achterin: Babad. Dit HS. begint met den dood van Bimanyu en eindigt in het gevecht van Senapati met Kanitèn (zie Babad Tanah Djawi, pag. [illegible] editie Meinsma). De eerste woorden: [illegible] komen overeen met pag. [illegible], r. 6 v. o. der Babad-editie: [illegible] Uit de laatste

strophe blijkt, dat dit HS. geschreven is 27 Maart 1860. Het bevat o. a. de geschiedenis van Bandjaran Sari en van het kanon Sĕtoma. Het is ingebonden in een inlandschen rood-lederen band.

De beginwoorden der eerste 6 zangen komen overeen met die van de versie in 287 zangen, waarvan Dr. Brandes de beginwoorden geeft op pag. 1*—9* van zijn Register op de Babad Tanah Djawi (Verh. Bat. Gen. LI, 4e stuk). Van zang 7 af wijken de beginwoorden der zangen achter af.

XII.

Babad tĕmbang II. (HS. 239).

34 × 22 cM., 640 blz., 20 r.

Voorin de volgende mededeeling van Mr. S. Keyzer, 1863: „Fragmenten van geschiedenis of levensbeschrijving van Javasche vorsten, beginnende met de fabuleuze tijden van Adji Såkå en midden in een volzin afbrekende in de tijden van Pangéran Pugĕr. Herkomst niet bekend.”

De 10 eerste pagina's bevatten woorden om cijfers uit te drukken (tjandra sĕngkala), met het volgende onderschrift: „Alle de hiervoren staande zijn maar Hoogdalmsche woorden, dewelke in oude tijden als cijffergetallen in de Javaansche Historieboeken zijn gebruikt geworden, dus ik dies vertaaling onnoodig geoordeeld heb.” Op pag. 11: „Hier begind de waare inhoud van de leevensbeschrijvingen der Javasche vorsten.”

Begin: [illegible] Op pag. 24 is reeds sprake van Adji Saka, die in 525 Java onderwierp.

Het slot komt overeen met pag. [illegible] r. 14 der Babad-editie, waar verhaald wordt, hoe Anggawangsa of Djayengrana met Tjakraningrat naar Pangeran Pugĕr gaat, om hem koning te maken: [illegible]

[illegible]

XIII.

Babad Dipa Nĕgara. (HS. 521)
33 × 21,5 cM., 200 × 2 blz., 17 r.

Geheel in leder gebonden, inlandsche band zonder overslag. Op de snede: [illegible] (de vorm van de [illegible] een [illegible] verlengd met een [illegible]). Voorin met potlood: «De oorlog met diepo negoro». Achterin een paar hanatjaraka. Met illustraties.

Prof. Vreede zegt in zijn Cat. der Jav. en Mad. HSS. der Leidsche Universiteits-bibliotheek, pag. 145, n. 1 van dit HS.: «Het is niet onaardig geïllustreerd, doch vol schrijffouten. Behalve het allereerste begin, waaruit blijkt, dat het een afschrift is van een babon (legger) in 't bezit van Mas Ngabèhi Soera Nĕgara, patih van Semarang, en de laatste 40 bladzijden, die nog al afwijken, heeft de redactie zeer veel gelijkheid met cod. 1823 (der Leidsche Universiteits-bibliotheek). Het is groot 200 × 2 blz. folio, doch zeer wijd uiteen geschreven en loopt niet verder dan tot ongeveer blz. 130 van cod. 1823.»

Verder vergelijke men over de Babad Dipa Nĕgara: T. Roorda, Verhaal van de oorsprong en het begin van de opstand van Dipå Nĕgårå, volgens een Javaansch handschrift (in deze Bijdragen, 2e volgr. III, pag. 137—227).

Andere HSS. worden vermeld in Prof. Vreede's Cat. der Jav. en Mad. HSS. pag. 136—145 en in Dr. H. H. Juynboll's Supplement op den Catalogus der Jav. en Mad. HSS. der Leidsche Universiteits-bibliotheek, deel II, pag. 94.

XIV.

Babad Sĕngkala (HS. 619).
32 × 21 cM, 5 blz., 20 r.

Babad Sĕngkala, bevattende chronogrammen (sĕngkala) van het Javaansche jaar 1 (Adji Saka) tot 1584. Dit HS. komt overeen met het eerste gedeelte van cod. 1859 der Leidsche Universiteits-bibliotheek, beschreven in Prof. Vreede's Cat. der Jav. en Mad. HSS. pag. 147, n° XCIX.

XV.

Babad Kartasura. (HS. 522).

43 × 27 cM., 25 + 156 blz., 20 r.

Geheel in rood leder met verguldsel gebonden, vermoedelijk inlandsche band, zonder overslag. Voorin op een etiket: 102. Iets verder: F. G. Valck. Op drie vellen postpapier, groot formaat, vindt men inliggend van de hand van C. F. Winter Sr. [1] eene beschrijving van het geschrift, dat voor de eerste helft bestaat uit inlandsche plaatomramingen (van symbolieken aard?) met bijgaanden, ingeschreven tekst, waarin zoogenaamde pratjekan's. Het aantal der platen bedraagt 22. Op het zevende «bloemwerk» staat in de pratjekan de datum van het begin opgenomen: Vrijdag Kliwon 9 Mulud Dal, sinĕngkalan paṇḍita kĕkalih ardi tunggal (A. J. 1727), welke datum — als men uitgaat van 1 Sura Dal 1727 = Zondag Paing 25 Mei 1800, en verder Dal op Solosche onregelmatige wijze tellend — gelijkstaat met Vrijdag Kliwon 1 Augustus 1800. Toch ontstond de onafhankelijke Paku-Alaman eerst 17 Maart 1813 [2]. Op een 23e blad volgt de titel van het boek: Kangdjĕng Kyahi Djati Pusaka. Op het 24e blad begint een geslachtslijst, aanvangende met Adam en eindigende met Paku Alam I. De (niet voltooide) tekst, die dan volgt, is 153 blz. lang, en is een babad (in tĕmbang), samengesteld door (of voor) Paku Alam, en loopende van Mangkurat Agĕng (Tĕgal Wangi) tot op het susuhunan worden van Pangeran Pugĕr (Pakubuwana I).

Prof. Vreede spreekt in zijn Cat. der Jav. en Mad. HSS. der Leidsche Universiteits-bibliotheek (pag. 146, n. 2) vrij uitvoerig over dit HS. Hij zegt o.a.:

«Niet onmogelijk is het, dat dit hs. hetzelfde is als waarvan gesproken wordt boven in de Babad Bedah Jogja blz. 132.

Immers het is een prachtexemplaar en volgens mededeeling van Dr. Wijnmalen aangekocht uit de nalatenschap van prins Hendrik. Vóorin staat de naam F. G. Valck (dezelfde, die omstreeks 1835 resident van Jogja was?). De eerste illustratie's stellen voor perioden uit de (gewijde) geschiedenis van den Mohammedaanschen held Ambyah (zie Ménak), daarna bevatten zij lofspraken op de Javaansche Vorsten, te beginnen met Panem-

[1] Dat dit zoo is heeft de heer G. P. Rouffaer herkend.

[2] Opmerking van den heer G. P. Rouffaer in den Inventaris.

bahan Sénapati; het laatste «bloemwerk» behelst eenige lofspraken op Pakoe Alam I.

Daarna bevat het hs. een geslachtsboom van Adam af tot op denzelfden Pakoe Alam.

Eindelijk een stuk van 150 bladzijden tekst, beginnende met het uiteinde van Amangkoerat I, de zedelessen van dezen (onzedelijken) vorst aan zijn zoon (later) Mangkoerat Mas, de rebellie van Pangéran Poeger, en eindigende met de verheffing van dezen tot vorst met den titel van Pakoe Boewana I. Het verhaal werd volgens den schrijver opgesteld door den Pangéran Pakoe Alam.

Dit HS. is een copie naar het origineele hs., dat ter Pakualaman berust en bij hooge uitzondering in Jan. 1903 vandaar ter tentoonstelling ter eere van den Prins Ruprecht van Beieren in het Residentie-huis (res. Couperus) tijdelijk werd overgebracht. Naar de «lampah pitoelas» [=fol. 16 in ons HS.] maakte toen Mej. M. Tonnet ter plaatse in Jogja een foto, welke in Maart 1906 door haar in de Koloniale Bibliotheek werd geconstateerd volkomen en precies overeen te stemmen met dezelfde «lampah pitoelas» in ons hs. [1]

De eerste woorden van deze babad luiden: [illegible] De slotwoorden: [illegible]

Afdeeling IV.

Romantische verhalen.

XVI.

Pandji gandrung Angreni. (HS. 421).
19 × 16 cM., 185 blz., 11 r.

Dit HS. is hetzelfde, dat door T. Roorda in 1869 als het derde van de Wajang-verhalen Pålå-Sårå, Pandoe en Raden-Pandji uitgegeven is (p. [illegible] tot p. [illegible]).

[1] Opmerking van den heer G. P. Rouffaer in den Inventaris.

Het is wel de moeite waard, hierop de aandacht te vestigen, daar Dr. Gunning, die van deze uitgave een tweede editie bezorgde, in deze Bijdragen (6e volgr. I, pag. 165) zegt: «Te bejammeren is het, dat bovengenoemd handschrift spoorloos verdwenen schijnt te zijn, zoodat wij niet meer kunnen nagaan, of Prof. Roorda een alleszins getrouwe kopie van het oorspronkelijke geleverd heeft».

Uit Roorda's voorbericht blijkt, dat dit HS. uit Grissee afkomstig is en dateert uit het jaar 1860, dat het net geschreven is en met weinig fouten, zoodat bijna alleen de spelling en de interpunctie te verbeteren waren.

Waar in Roorda's uitgave Javaansche cijfers voorkomen, vindt men in het HS. Europeesche cijfers, bijv. pag. 205, r. 3 v. b.: [illegible] hier: 1101.

In plaats van: [illegible] zooals de editie heeft, staat hier: [illegible] 15 [illegible] 1860 [illegible]

Hieruit blijkt, dat het 15 Februari 1860 door raden tumĕnggung arya bupati van Grěsik, Surya Winadja geschreven is.

XVII.

Pandji klajan Tundjung Seta. (HS. 422).
19 × 16 cM., 100 blz., 13 r.

Dit is het origineel van het tweede der door T. Roorda in 1869 uitgegeven Pandji-verhalen (p. [illegible] tot p. [illegible]). Ook hier staat na het jaartal 1860, waarmede de editie eindigt, de naam van den schrijver: [illegible]

XVIII.

Damar Wulan. (HS. 636).
22 × 34½ cM., 202 blz., 18—27 r.

Omtrent dit HS., dat in Juni 1911 van Mr. Grashuis aan-

gekocht is, deelt de vroegere eigenaar het volgende mede: «Deze Javaansche Damar Woelan is afkomstig uit het Cheribonsche en is het laatst, voordat hij in handen van een Europeaan kwam, het eigendom geweest van een Chinees. De ouderdom is te schatten op 70 à 80 jaren. De geïllustreerde Damar Woelan ontleent zijne beteekenis en waarde aan de illustraties.»

Deze illustraties zijn gedeeltelijk gekleurd, gedeeltelijk pen- of potloodteekeningen met of zonder bijschriften, bijv. op blz. 23 Sabda palon, Andjasmara en Damar Wulan, op pag. 26 Lajang Setra en Lajang Kumitir, op pag. 38 Menak Djingga, Angkat buta en Kotbuta enz. De beginwoorden der zangen komen over het algemeen overeen met die, opgegeven door Dr. Brandes in zijne Beschrijving der Jav. Bal. en Sasaksche HSS. van Dr. van der Tuuk, I, pag. 216. Het HS. eindigt met Damar Wulan's overwinning van Lajang Setra en Lajang Kumitir. Zijne ontmoeting met zijne broeders wordt hier niet in verhaald. Het is geschreven op Javaansch papier.

XIX.

Djaka Salewah. (HS. 551).
32 × 20 cM., 70 blz., 21 r.

Buitenop: n° 6. Voorin: [Javanese script] Dit jaarcijfer (1240) is gewijzigd tot [Javanese script] (1004) en daarbij geschreven: [Javanese script] en in potlood: «Jav. Djoko Salewo.»

Op de keerzijde van de bladzijde, waarop de tekst begint, vindt men nog het een en ander bijgeschreven en, met den nagel(?), een paar wajangfiguren ingekrast; om het begin eenig bloemwerk. Gaandeweg wordt de hand, die eerst vrij slecht is, beter. Het schrift en de spelling zijn eigenaardig; de wignjan's worden verzuimd en gebezigd als pada lingsa.

Sommige letters, zooals de [Javanese script] en [Javanese script] worden eigenaardig geschreven. Het HS. schijnt afkomstig te zijn uit Oost-Java.

Dit Javaansche gedicht is onvolledig. Andere HSS. bezit de

Leidsche Universiteits-bibliotheek (cod. 1830, beschreven in Vreede's Cat. der Jav. en Mad. HSS. pag. 186—188, cod. CXXIV) en het Ned. Bijbelgenootschap (cod. 152, beschreven in deel II, pag. 80 van mijn Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. cod. CMLXI).

AFDEELING V.

Dramatische werken.

XX.

Palasara. (HS. 564).
32½ × 20 cM., 196 blz., 17 r.

Geheel in rood leder gebonden. Voorin: G 4[a], Geschenk van den Regent van Poerbålinggå, Residentie Banjoemas, Raden Toemenggoeng Dipå Koesoemå, ten behoeve der boekverzameling van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Neerlandsch-Indië, verzonden 7 Junij 1858».

Dit Jav. wajangverhaal in proza begint met: [Javanese script] Het is blijkbaar het origineel van het eerste wajangverhaal, door T. Roorda uitgegeven in zijne «De wajangverhalen Pålåsårå, Pandoe en Raden Pandji» ('s Gravenhage, 1869), blz. [Javanese script]

Het is keurig geschreven en de beide eerste bladzijden zijn met vergulde en gekleurde lijsten, randen en bloemenguirlandes versierd. De namen der sprekende personen zijn, als het goden geldt, in het midden van drie concentrische cirkels geplaatst, b.v. Bĕṭara Narada en Bĕṭara Guru. De beide laatste bladzijden zijn alleen met penteekeningen versierd.

AFDEELING VI.

Godsdienstige werken.

XXI.

Ngelmi Makripat Sĕdjati. (HS. 639).
20 × 16 cM., 100 blz., 24 r.

Op den omslag staat: [Javanese script] Binnenin: [Javanese script]

«Ngelmi makripat sĕdjati door Radhen arjo Poerbo Koesoemo te Pasoeroean.»

Het titelblad luidt: [Javanese script] «Het Bestuur van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië aangeboden door J. H. J. Siegal, laatstelijk assistent-resident van Keboemen. Thans met verlof te 's-Gravenhage. 6 Aug. 1903.»

Het is een werk over mystiek. Het begin handelt over het wezen van den dad en is ontleend aan den Kitāb Hidāyatu'-lgaib. De eerste woorden luiden: [Javanese script]

XXII.

Hadji Ripangi. (HS. 248[b]).

34 × 22 cM., 28 blz., 32 r.

Vertaling van een Arabisch boek van Hadji Ripangi, in het Javaansch en laag-Maleisch naast elkaar. De titel luidt: [Javanese script] De eerste woorden luiden: [Javanese script] Dit HS. is geschreven in 1267 H. Het handelt vooral over de salāt.

AFDEELING VII.

Wetboeken.

XXIII.

Javaansche wetten. (HS. 248[a]).

22 × 14 cM.

«Handschriftelijke aanteekeningen over de Javaansche wetten, gevonden in n° r, 103 van de Bibliotheek, zijnde R. de

Filliettaz Bousquet. Korte beschrijving van de Javaansche Regtbanken (1843). Dit HS. bevat inhoudsopgaven van den Anggĕr Gunung, Anggĕr Agĕng, Anggĕr Sadasa en Nawala Pradata, ook variae lectiones. Het is in 1901 van de firma Nijhoff terug ontvangen uit den boedel van N.N.

AFDEELING VIII.

Varia.

XXIV.

Hollandsch-Javaansch woordenboek. (HS. 556).
30½ × 20 cM., 609 blz.

Hollandsch-Javaansch woordenboek, gebonden in half leder, van denzelfden oorsprong als het Jav. Hollandsche Woordenboek, opgenomen onder n° 523.

Het begint met: «Aanbidden, K.N. [illegible]

Aanbieden, [illegible] K. [illegible] K.I. [illegible] N. [illegible] K.

De laatste woorden zijn: «zwachtel: [illegible] K.N.

Zwak van gezicht zijn: [illegible] K.N.

Zwak, teer zijn: [illegible] K.N.

Zweven in de lucht: [illegible] K.N.

XXV.

Javaansch-Hollandsch woordenboek. (HS. 523).
40½ × 25 cM., 838 blz.

Javaansch-Hollandsch woordenboek. Hier en daar zijn verwijzingen of aanhalingen naar en uit enkele teksten (Adji Saka, Nawa Rutji, Babad) bijgeschreven. Het is geheel in leder gebonden.

De herkomst is onbekend.

XXVI.

Brieven. (HS. 248^{c}).
34 × 22 cM.

Deze bundel bevat Sundasche, Javaansche en Maleische brieven, o. a. een Sundasch proces-verbaal met vertaling en een Sund. brief van 25 Februari 1874. De 23 Javaansche brieven zijn gedateerd van 1870—1872. Het zijn dienstbrieven van wĕdana's aan controleurs, waarvan twee zeker en misschien ook de 21 andere geadresseerd zijn aan den heer Wiselius, controleur van Lamongan.

XXVII.

Brieven (HS. 539).

Twaalf Javaansche brieven aan de heeren H. C. Humme en J. L. Rhemrev, gedateerd van 1870 tot 1881. De inhoud is onbeduidend. In den eersten vraagt de schrijver een zilveren medaille, omdat hij negen geschriften aan den Directeur van O. E. en N. geschonken heeft. In den derde verzoekt hij, in rang verhoogd te worden. Drie handelen over het koopen van een Bataksch paard enz.

XXVIII.

Brieven (HS. 583).

Twee Maleische en zeven Javaansche brieven. De Jav. brieven zijn gericht aan baron de Kock, resident van Jogyakarta en gedateerd 1339 H. = 1851 A.D. of 1779 A.J. Bij den laatste is eene Nederlandsche vertaling van Winter gevoegd.

XXIX.

Brieven (HS. 641).

In een bundeltje HSS., ten geschenke ontvangen uit de nalatenschap van Mr. S. C. J. W. van Musschenbroek, Maart 1909, zijn ook eenige Javaansche brieven, o. a. een verzoek van een tolk uit Ambarawa, om schoolmeester te worden, een brief van eene Raden Aju en een brief, waarbij een geschiedenis van Prambanan aangeboden wordt. Deze geschiedenis is 6 blz. van 26 regels groot, in folio formaat (34 × 21 cM.) en bevat in lakon-vorm de bekende geschiedenis van Prabu Baka, Bandung en Lårå Djunggrang, die in steen verandert, geschreven

in 1869. Verder bevat deze bundel 6 blz. over het Javaansch-Sundasche alphabet met Javaansche toelichtingen en twee Sundasche samenspraken en 14 blz. namen van boomen, personen, rangen en titels, maten, dieren en grondsoorten, in Krâmâ en Ngoko, in Jav. karakter, met transcriptie van de Ngoko-woorden.

XXX.

Primbon (HS. 249).

22 × 17 cM., 4 blz. 19 r.

Dit HS. bevat geneesmiddelen (tamba), een Primbon tĕnung (wichelaarsboek) en een Sirĕpan maling (tooverspreuk, door dieven gebruikt, om de lieden, die zij willen bestelen, in slaap te maken), met een afschrift in Javaansch karakter.

XXXI.

HS. 250.

34 × 22 cM., 44 blz.

Antwoorden op vragen van een resident over beambten, hun tractement, hunne rangen en titels, over wet- en fiqh-boeken, over de rechtspleging, over gebruiken bij geboorte, besnijdenis, huwelijk en begrafenis en over de garĕbĕg's. De laatste 20 blz. bevatten een afschrift van de eerste 24.

XXXII.

Kintaka sĕṇḍon langĕn swara (HS. 548).

34 × 21 c.M., 10 blz., 28 r.

Titel: [illegible] Schrijver: Pangeran Adipati Arya Mangku Nĕgara IV.

De inhoud van dit HS. bestaat uit 4 verbasterde Oudjav. verzen, die gebruikt worden bij de langĕn driya-voorstellingen eene wajang-soort, die door dezen prins is uitgevonden en die begeleid wordt door de gamĕlan salendro. Het repertoire is hier niet ontleend aan den Damar Wulan, zooals men zou meenen uit Veth, IV, 225, doch aan het Bhāratayuddha. Over den schrijver vergelijke men overigens: Dr. G. A. J. Hazeu, Bijdrage tot de kennis van het Jav. tooneel. pag. 97.

Het begin van dit HS. luidt: [illegible]

[illegible] Slot: [illegible]

XXXIII.

Astrologie (HS. 622).
33 × 22 c.M., 42 blz.

Copie van een of meer oudere handschriften op lontar of daluwang van astronomisch-astrologischen aard, aangetroffen in Cornets de Groot, Statistiek van de residentie Grissee, 1822, met afbeeldingen. De eerste 28 blz. zijn het net exemplaar, de 13 volgende gemerkt a 1—a 13, een andere (klad) copie, die iets meer geeft of voor een gedeelte de verklaring van enkele teekeningen in het net exemplaar niet zoo volledig toelicht. Inliggend de brief, waarbij Cornets de Groot deze teekeningen aan het Kon. Instituut v. Taal- Land- en Volkenkunde aanbiedt. Op blz. 42, gemerkt b 1, een Oud-Jav. alphabet met Nieuw-Jav. toelichting, naar men gissen mag het alphabet, waarin het origineel dezer copie geschreven was.

De teekeningen op de eerste bladzijden stellen de teekenen van den dierenriem voor (vgl. Raffles pl.) Verder vindt men afbeeldingen van de wuku's, de Indische goden, enz. Uit den toestand van den tekst blijkt, dat de kennis, die de afschrijver van het Oudjav. schrift had, gebrekkig was.

XXXIV.

Sĕrat wĕwangsulan pĕndangon sangking ing Pakualaman. (HS. 589).
33 × 22 cM., 7 blz.

Titel: [illegible] Dit HS. bevat 80 artikels over allerlei bepalingen, over geldsoorten, markten, pachten, songsong's, enz.

XXXV.

Liedjes. (HS. 637).

$17\frac{1}{2} \times 30\frac{1}{2}$ c.M., 21 blz., 8 r.

De titel van dit HS., dat in 1904 van den Heer H. L. Ch. te Mechelen ontvangen werd, luidt:

[illegible] 3 [illegible] 25 [illegible] 1876.

Het is eene verzameling Javaansche verzen, vervaardigd door Susuhunan Pakubuwana IV van Solo, om begeleid te worden door de harmonica. Gedateerd 25 Maart 1876.

XXXVI.

Samenspraken (HS. 638),

$20\frac{1}{2} \times 16\frac{1}{2}$ c.M., 188 blz., 22 r.

Tegelijk met het vorige H.S. is ook van den Heer H. L. Ch. te Mechelen ontvangen eene verzameling Javaansche samenspraken met Nederl. vertaling, beginnende met: „wie zijt gij (Ng). [illegible]

Achter in deel I, dat 43 blz. groot is, (aan den anderen kant begonnen) 25 blz. „vervormingen der Javaansche stamwoorden”, in 35 artikels. Achter in deel III, dat 61 blz. groot is, 5 blz. Javaansche woorden met Nederl. vertaling.

XXXVII.

Geslachtslijst. (HS. 598).

59×45 c.M., plano.

Genealogische lijst van overleden en nog levende Soerakartasche en Jogyakartasche vorsten. In het Javaansch met eene toelichting (vertaling) in het Nederlandsch. Vervaardigd te Soerakarta den 21 December 1842 door J. H. van der Palm.

XXXVIII.

HS. 609.

97×65 c.M., plano.

Plattegrond-teekening van de alun-alun te Soerakarta, om de

opstelling van de aanwezigen bij gelegenheid van eene rampok-partij te veraanschouwelijken, met Jav. toelichtingen. Voor de namen der kanonnen vgl. men Not. Bat. Gen. XXVI (1888), blz. 64 (mededeeling van den heer G. P. Rouffaer).

XXXIX.

Krissenboek. (HS. 645).
32 × 20 c.M., 105 blz.

Afbeeldingen van Javaansche wapens (krissen, pieken enz.) in het rijk Soerakarta in gebruik. Vervaardigd op last van den Susuhunan van Soerakarta. In het geheel zijn 158 wapens met de pen geteekend en gekleurd.

Voorin staat: «Dit boek is op last van den Soesoehoenan (keizer) van Soerakarta in den kraton (paleis) aldaar vervaardigd en aan den ondergeteekende door Hoogstdenzelve overhandigd, bevattende de namen van alle krissen, pieken enz. in genoemd Rijk van Soerakarta op Java in gebruìk. Voor de waarheid de Vice-President van den Raad van Ned. Indië V. F. W. van Net.»

De namen worden in Jav. karakter en transcriptie gegeven, eerst die van lansen, daarna die van krissen. Achterin een lijst van namen van pamor op de lemmeten van krissen, lansen, sabels enz., in Javaansch karakter met transcriptie, doch zonder afbeelding.

XL.

Krissenboek (HS. 557).
35½ × 21½ c.M., 23 vellen.

Teekeningen van Javaansche krissen en lansen, met opgave van de namen in 't Javaansch in Jav. schrift en daarbijgevoegde transcriptie in Latijnsche letters. De herkomst is niet bekend.

XLI.

Inscriptie (HS. 244).

Transcriptie van eene O. Jav. inscriptie, die begint met: Oṁ awighnam astu Çaka warṣātīta 813. De linkerzijde bevat 15, het midden 14, de rechterzijde 15 en de achterkant 18 regels. De herkomst is onbekend. Vgl. ook het volgende HS.

XLII.

Inscriptie. (HS. 242.)
31½ × 20 cM., 4 blz.

Proeven van Kawi met interlineaire vertaling in het Javaansch,

herkomstig van N. Engelhard, afgestaan door W. F. E. M. van Alphen in 1852.

Dit blijkt dezelfde inscriptie van 813 Çāka te zijn, waarvan HS. 244 (XLI) eene transcriptie bevat.

De inscriptie in zwarten inkt, daaronder eene transcriptie in rooden inkt en daaronder de Jav. vertaling. Zoowel de transcriptie als de vertaling zijn onbetrouwbaar. Het jaartal bijv. wordt getranscribeerd met 1234, terwijl er duidelijk 813 staat. De eerste woorden: Oṁ awighnam astu worden vertaald met: [illegible] !

XLIII.

Inscriptie. (HS. 554).

Photographische afbeelding in 2 bladen van de door den heer H. C. Humme in Bijdr. T. L. en Vk. 4^{e} volgr. VIII, p. 1—20 uitgegeven piagĕm van Bantĕn of van dien van Palembang (Bijdr. T. L. Vk. 4^{e} volgr. X. p. 363—369).

AFDEELING IX.

Lontarhandschriften.

XLIV.

Udyogaparwa. (HS. 503).
54 cM., 4—125 folia.

Tjakĕpan. Eenige verschreven palmbladen, hier en daar afgeknaagd, eenige palmbladen afgebroken, andere doorgebroken. Het begint met het Sanskṛtvers 43^{b}: phalāphalawatī çākhe yathaikasmin wanaspatau, waarmede ook de HSS. van het Udyogaparwa te Leiden en te Batavia aanvangen. Aan het slot is sprake van ṛṣi Gālawa, den leerling van Wiçwāmitra, voor wien hij 800 paarden met een bijzonder soort haren moest zoeken (Van der Tuuk, Kawi-Bal. Wdb. IV, 757, s. v. Gālawa). Deze geschiedenis wordt in den Sanskṛt-tekst verhaald in adhyāya 105—118 (pag. 224—235 der Calcutta-uitgave). Daar het Udyogaparwa in den Sanskṛt-tekst 197 adhyāya's bevat, ziet men, dat een groot gedeelte van den Oudjav. tekst ontbreekt. Over andere HSS. van het Oudjav. Udyogaparwa te Leiden en te Batavia vgl. Vreede's Cat. der Jav. en Mad. HSS. p. 388, mijn Supplement op den Cat. der Jav. en Mad. HSS.

II, p. 153--155 en mijn proefschrift: Drie boeken van het Oudjav. Mahâbhârata, pag. 17—23. Verder vergelijke men mijne verhandeling over het Udyogaparwa hierboven pag. 219—296.

XLV.

Sārasamuçcaya. (HS. 504).
49 cM., 90 folia.

Tjakĕpan. Bij dit HS. is een palmblad gevoegd, dat er oorspronkelijk niet bij behoort, daar het een fragment uit het laatste gedeelte van het Ādiparwa bevat, waarin de brand van het Khāṇḍawa-woud beschreven wordt, overeenkomende met pag. 206, r. 21 tot pag. 208, r. 7 mijner uitgave van dit parwa ('s Gravenhage, 1906).

De Sārasamuçcaya is eene compilatie van zedekundige spreuken, voornamelijk uit het Anuçāsanaparwa, waarover men vgl. Friederich, Voorloopig Verslag van het eiland Bali, pag. 22, n° 4 en mijne verhandeling: Eene Oudjavaansche vertaling van Indische spreuken (Bijdr. T. L. Vk. 6e volgr. VIII, pag. 393—398). Den naam Sārasamuçcaya en Nawaruci vindt men op de schutbladen en het etiket terug. Dit HS. is incompleet. Het loopt ongeveer even ver door als het Bataviasche HS. 860, beschreven in mijn Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. II, pag. 276 (cod. MDCLXXI), doch hier wordt ook nog een fragment van het volgende Sanskṛt-vers aangehaald: [illegible] Andere HSS. van deze spreukenverzameling te Leiden en te Batavia zijn beschreven in mijn bovengenoemd Suppl. op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. II, pag. 275—277.

XLVI.

Primbon. (HS. 508).
± 31 cM., 119 folia.

Tjakĕpan. De palmbladen van verschillende lengte. De inhoud bestaat hoofdzakelijk uit tooverspreuken (mantra), o. a. sang hyang Paramarahasya (het hoogste geheim), sang hyang Agnirahasya, sang hyang Upadeçarahasya (fol. 13), krama ning yoga, mantra ning asabuk putih (fol. 9), mantra pasabukan atuwatu. Over het algemeen komen deze tooverspreuken overeen met die in de Leidsche Universiteits-

bibliotheek en van het Batav. Genootschap, beschreven in mijn Supplement op den Cat. der Jav. en Mad. HSS. II, pag. 321—384. Het eerste palmblad is van boven beschadigd, draagt het nummer 21 en begint met: [Javanese script] De laatste woorden luiden: [Javanese script] Het eindigt dus abrupt.

XLVII.

HS. 507.

32½ cM., 39 folia.

Tjakĕpan, in buda-schrift. Begin: Ana kidung rame utama ramene. Vgl. de Bataviasche en Leidsche HSS. in dit schrift. De taal is dus modern, doch het schrift oud. Op het schutblad het merk G 20. Dit HS. is afkomstig uit Kĕdoe. Het is een geschenk van J. C. Baud.

II. BALINEESCHE HANDSCHRIFTEN.

XLVIII.

Lingga pĕṭak. (HS. 505).

47 cM., 6 folia.

Ĕmbat-ĕmbatan. Dit is de redactie, die door J. de Vroom uitgegeven is onder den titel: Hi Lingga p'ta (Balineesch volksgedicht) in Tijdschr. Ind. T. L. Vk. XXI, pag. 403—446 en pag. 534—597. Ter vergelijking met die uitgave geven wij hier eene transcriptie van het eerste vers van dit HS.:

Ada kidung gaguritan
djinada aniru gĕṇḍing
gumrĕg ring buddha kaliwon
tanggal ping pat sḍĕk dalu
çaçih kalima rah lima
kihun riris tĕnggĕk pitu duknya nurat.

Het loopt door tot Lingga pĕṭak's dood (in de Vroom's editie vers 47). Het laatste palmblad is beschadigd. Vgl. de beschrijving der Leidsche HSS. van dit gedicht in mijn Suppl. op den Cat. der Sund. HSS. en Cat. van de Bal. en Sasaksche HSS. pag. 115—116.

XLIX.

Brieven. (HS. 615).

Ĕmbat-ĕmbatan, 3 folia, van 20, 22 en 24½ cM. De eerste brief is van Tihang Gĕḍé Padang aan Penungsiman en handelt over eene kip en over een prauw. In den tweeden brief vraagt Gĕḍé Dyaka aan Pa Nursiman een stuk ijzer, om er een beitel van te maken. De derde brief draagt een tjap van Anak Agung i dewa Nglurah Gĕḍé Putu, die een met padi beladen schip schenkt aan Pan Kĕnas.

III. MADUREESCHE HANDSCHRIFTEN.

L.

Woordenlijst. (HS. 640).

21 × 16 cM., 19 blz., 24 r.

Woordenlijst in drie kolommen: Maleisch, Madureesch en Kambang. Naast de Mal. woorden in het begin met rooden inkt Mak. woorden. Het Madureesch in Jav. karakter, overigens alles in transcriptie. Het eerste woord is:

Melajoe	Mak.	Madoera	Kambang
kepala	oeloe	[illegible]	likòlòq.

Onderaan met rooden inkt eene aanteekening van den heer H. N. Kiliaan, gedateerd 1895:

„De taal der Kambangers blijkt geen dialect van het Madoereesch te zijn, zoodat ze niet mede beoefend behoeft te worden door den controleur à la suite.

Van den Controleur H. N. Kiliaan. Ontvangen in 1905.

LI.

Woordenlijsten en samenspraken. (HS. 559).

34 × 22 cM., 77 blz., 28 r.

Op den omslag staat „Madoereesche taal". Woordenlijsten en samenspraken, gedeeltelijk met Maleische, gedeeltelijk met Javaansche of Nederlandsche toelichtingen.

NUMMERS DER HANDSCHRIFTEN
met volgnummers en bladzijden in den catalogus.

HS.	237	n°	VIII	bl.	395	HS.	552	n°	XI	bl.	396
,,	237[a]	,,	IX	,,	395	,,	554	,,	XLIII	,,	411
,,	239	,,	XII	,,	397	,,	556	,,	XXIV	,,	405
,,	242	,,	XLII	,,	410	,,	557	,,	XL	,,	410
,,	243	,,	I	,,	387	,,	559	,,	LI	,,	414
,,	244	,,	XLI	,,	410	,,	562	,,	X	,,	396
,,	248[a]	,,	XXIII	,,	404	,,	564	,,	XX	,,	403
,,	248[b]	,,	XXII	,,	404	,,	566	,,	II	,,	388
,,	248[c]	,,	XXVI	,,	406	,,	567	,,	VI	,,	391
,,	249	,,	XXX	,,	407	,,	583	,,	XXVIII	,,	406
,,	250	,,	XXXI	,,	407	,,	585	,,	III	,,	389
,,	421	,,	XVI	,,	400	,,	589	,,	XXXIV	,,	408
,,	422	,,	XVII	,,	401	,,	598	,,	XXXVII	,,	409
,,	503	,,	XLIV	,,	411	,,	606	,,	IV	,,	389
,,	504	,,	XLV	,,	412	,,	609	,,	XXXVIII	,,	409
,,	505	,,	XLVIII	,,	413	,,	615	,,	XLIX	,,	414
,,	507	,,	XLVII	,,	413	,,	619	,,	XIV	,,	398
,,	508	,,	XLVI	,,	412	,,	622	,,	XXXIII	,,	408
,,	519	,,	VII	,,	391	,,	636	,,	XVIII	,,	401
,,	520	,,	V	,,	389	,,	637	,,	XXXV	,,	409
,,	521	,,	XIII	,,	398	,,	638	,,	XXXVI	,,	409
,,	522	,,	XV	,,	399	,,	639	,,	XXI	,,	403
,,	523	,,	XXV	,,	405	,,	640	,,	L	,,	414
,,	539	,,	XXVII	,,	406	,,	641	,,	XXIX	,,	406
,,	548	,,	XXXII	,,	407	,,	645	,,	XXXIX	,,	410
,,	551	,,	XIX	,,	402						

ALPHABETISCHE INDEX DER HANDSCHRIFTEN.

INHOUD.

JAVAANSCHE HANDSCHRIFTEN.

Afdeeling I.

Epische geschriften.

Afdeeling II.

Mythologie en legendarische geschiedenis.

Afdeeling III.

Geschiedenis.

Afdeeling IV.

Romantische Verhalen.

Afdeeling V.

Dramatische werken.

Afdeeling VI.

Godsdienstige werken.

Bladz.

Afdeeling VII.

Wetboeken.

Afdeeling VIII.

Varia.

Afdeeling IX.

Lontarhandschriften.

II. BALINEESCHE HANDSCHRIFTEN.

III. MADUREESCHE HANDSCHRIFTEN.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE ATJEHSCHE ONDERHOORIGHEDEN. [1]

Nota betreffende het landschap Kloeët.

GRENZEN, GROOTTE EN BEVOLKING (GODSDIENST EN ETHNOGRAFISCHE BIJZONDERHEDEN) VAN HET LANDSCHAP.

Het landschap Kloeët en zijne onderhoorigheden:

Teureubangan Tjoet,
Teureubangan Rajeu',
Seuneubō',
Rasian,
Asahan Rajeu',
Asahan Tjoet,
Koeala Ba' Oe,
Limbang,
Bakōngan,
Oedjong Poelō met Poelō Doewa, en
Si Badé

omvat de geheele kuststrook van den Goenoeng Tangga Besi (grens met Tapa' Toean) tot aan Sileukat (eene onderhoorigheid van Troemon) zoomede het meer landwaarts gelegen vlakke land van het dal der Kloeet-rivier. Aangezien de oostgrens niet met zekerheid bekend is, kan ook de grootte van het landschap slechts bij benadering worden opgegeven. Zij bedraagt ongeveer 1700 □ KM.

De oorspronkelijke bewoners van dit gebied waren lieden uit de Alaslanden, vermengd met Gajo's, terwijl later ook Maleiers, zooals te Rasian en Koeala Ba' Oe, en Atjehers op de kust neerstreken.

De bevolking van geheel Kloeët wordt geschat op 12000 zielen.

[1] De ondervolgende nota's van den Gouverneur van Atjeh, door het Departement van Koloniën ter openbaarmaking afgestaan, dienen ter aanvulling van die, welke vroeger in deze *Bijdragen* zijn opgenomen; zie laatstelijk deel 67 (1912) bl. 405.

BERGEN, RIVIEREN (MET OPGAVE VAN DE BEVAARBAARHEID) WATERLEIDINGEN, WEGEN EN BRUGGEN.

Het gebergte, dat in Teureubangan Tjoet (grens met Tapa' Toean) de zee zeer dicht nadert, wijkt zuidwaarts steeds verder van de kust af en vormt in hoofdzaak de grens van het landschap Kloeët met het gebied van Petiambang en de Alaslanden; het is weinig bekend, zoodat ook de toppen in de verschillende gebiedsdeelen met zeer verschillende namen worden aangeduid.

Enkele bergtoppen, welke zich in de vlakte vertoonen, zijn bekend zooals:

Goenoeng Teureuhangan,
» Sialang,
» Poelō,
» Pinjiē,
» Kalang Boelōh, en
» Goeha.

De vlakte wordt door een zeer groot aantal rivieren doorsneden, waarvan de meeste van zeer weinig beteekenis zijn. De voornaamste zijn:

de Kroeëng Teureubangan Tjoet,
» » Rajeu',
» Seuneubō,
» Rasian,
» Asahan Rajeu',
» Kloeët,
» Limbang,
» Oedjong Karang,
» Oedjong Mangki,
» Braham,
» Ba Siron,
» Bakongan,
» Oedjong Poelō Tjoet
» Oedjong Poelō Rajeu',
» Oedjong Poelō,
» Si Badé en
» Meureudoe.

Slechts de Kroeëng Rasian, Kroeëng Asahan Rajeu', Kroeëng Kloeët, Kroeëng Limbang en Kroeëng Bakongan zijn voor sampans bevaarbaar en wel respectievelijk tot Lho' Sialang,

Goenoeng Poelō, Si Boenboeng, Goeha en Aloeë Doea Maih.

In Teureubangan Rajeu', eigenlijk Kloeët, Menggamat en Si Badé treft men waterleidingen aan, welke het bergwater naar de rijstvelden voert; hier wordt dus niet gelijk elders gebruik gemaakt van de rivieren, aangezien deze voor het beoogde doel ongeschikt zijn.

De navolgende wegen worden aangetroffen:

Van Teureubangan Tjoet naar Teureubangan Rajeu'.

Van Kandang naar Paja Dapoer; van keude Bakongan naar de bovenstreken.

Thans is echter een weg in aanleg van Teureubangan Tjoet via Teupin Gadjah en Djambo Manjang naar Koeala Ba' Oe, waarvan een gedeelte (tot Gantiëng) gereed is.

De gebruikelijke verbindingsweg van zuid naar noord is het strand.

Bruggen worden niet aangetroffen.

SAMENSTELLING VAN HET LANDSCHAP MET OPGAVE VAN GAMPONGS.

Het landschap bestaat uit:

a. Eigenlijk Kloeët, dit omvat het dal van de Kloeëtrivier.

b. Onderhoorigheden te weten:

Teureubangan Tjoet, Teureubangan Rajeu', Seuneubo, Rasian, Asahan Rajeu', Asahan Tjoet, Koeala Ba'Oe, Limbang, Bakongan, Oedjong Poelō met Poelō Doewa en Si Badé.

Men treft de navolgende gampongs aan:

In eigenlijk Kloeët Kandang, Rondeng, Limau Poeroet, Sawah Pangkat, Doerian Kawan, Paja Dapoer, Tinggi Roea', Djambo Papeuen, Malaka, Menggamat, Padang, Meurasa', Simpang en Aloee:

In de onderhoorigheden:

Teureubangan Tjoet:

Oedjong Batee en
Teureubangan Tjoet.

Teureubangan Rajeu':

Gantieng.
Si Lolo.
Ladang Teungoh.
Ladang Toeha en
Panton Bili.

Seuneubo.
    Seuneubo.

Rasiam.
    Teupin Gadjah.
    Lhō' Sialang.
    Aloeë Simerah en
    Rasian.

Asahan Rajeu'.
    Asahan.
    Goenong Poelō en
    Oedjong Padang.

Asahan Tjoet.
    Kroeëng Batee en
    Djambo Manjang.

Koeala Ba' Oe.
    Koeala Ba' Oe.
    Soea' Gringging.
    Soea Bakong.
    Keude Baro.
    Barat Daja.
    Rantau Benoeang en
    Soea Toealang.

Limbang.
    Limbang.

Bakongan.
    Keude Bakongan.
    Drien Rampa'.
    Padang.
    Teungoh.
    Boekit Gading.
    Seuneubo Krandji.
    Rambong.
    Oedjong Goenong.
    Betoeng.
    Djambo Kapō en
    Aloeë Doea Maih.

Oedjang Poelō.
    Oedjong Poelō.

Si Badé.
    Pasie.
    Ladang Rimba en
    Simpang.

GRONDGESTELDHEID.

Het gebergte bestaat uit graniet en porfier, terwijl de hoogere lagen gevormd worden door kalk- en zandsteen.

De vlakte is van alluviale vorming, nabij de kust hier en daar moerassig; meer landwaarts is zij droog. In het Bakongansche heeft het moerassig gedeelte veel grootere afmetingen aangenomen.

NIJVERHEID, LANDBOUW, VEETEELT, JACHT EN VISSCHERIJ, HANDEL EN SCHEEPVAART.

De bestaansmiddelen van de bevolking van het landschap Kloeët en zijne onderhoorigheden zijn in hoofdzaak landbouw en visscherij, terwijl men verspreid langs het strand eenige huisgezinnen aantreft, die hun bestaan zoeken in het bereiden van zout.

De visscherij wordt uitgeoefend middels z. g. praupoekats, waarvan Kloeet een 26-tal telt.

In de meer hooger gelegen streken wordt veel gedaan aan het verzamelen van boschproducten, vooral in Kloeët, Bakongan en Si Badé.

De veestapel, uitsluitend bestaande uit karbouwen, is vrij aanzienlijk, doch wordt meestentijds overschat.

Het totaal der beesten wordt geschat op 1000, hetgeen in verband met het zielental werkelijk niet hoog te noemen is.

In Teureubangan Tjoet en Teureubangan Tajeu' treft men peperseuneubo's aan, welke van eenige beteekenis zijn.

De scheepvaart bestaat uit kustvaart, zoowel tusschen de onderhoorigheden onderling (Si Badé, Bakongan, Kandang) als met de onderafdeelingshoofdplaats Tapa Toean en wordt uitgeoefend middels zeilprauwen.

BESTUUR OVER HET LANDSCHAP, ZIJNE SAMENSTELLING EN GESCHIEDENIS W. O. TE BESPREKEN DE INKOMSTEN DER HOOFDEN EN DE LANDSCHAPSKASSEN.

In het landschap Kloeët en zijne onderhoorigheden treft men centraal gezag aan, dat uitgeoefend wordt door het landschapshoofd, T. Keudjroeë Radja Mo'min, aan wien de

hoofden der onderhoorigheden ondergeschikt zijn. Deze worden door hem benoemd en ontslagen.

Onmiddellijk gezag voert het landschapshoofd alleen over het geïmmigreerde element van de bevolking; de oorspronkelijke bevolking wordt slechts middelijk door hem bestuurd, wijl deze haar eigen hoofden heeft.

Het hoofd van de oorspronkelijke bevolking is Radja Ameh; zijn ambt is erfelijk in het geslacht van Radja Anggang, den laatste der oorspronkelijke hoofden van Kloeët. Hij voert den titel van Iman Balei.

De oorspronkelijke bewoners van eigenlijk Kloeet waren lieden van de Alaslanden, vermengd met Gajo's, waartoe ook de vroegere hoofden van Kloeët behoord zouden hebben.

In dit tijdperk was Kloeet nog niet cijnsplichtig aan het Atjehsche rijk. Hadden zich in deze periode reeds enkele maleische nederzettingen op de kust gevestigd (te Rasian en Koeala Ba' Oe), later streken ook Atjehers op de kust neer en brachten er de pepercultuur tot ontwikkeling. Met de invoering van den Islam in Kloeet ging gepaard eene uitbreiding van den invloed der Atjehers in het algemeen (waardoor Kloeet cijnsplichtig werd) en van dien der peperplanters op de kust in 't bijzonder.

Een gevolg hiervan was, dat de verschuldigde schattingen aan het hoofd van Kloeët slechts zelden voldaan werden, wat eindelooze twisten in het leven riep.

De strijd eindigde hiermede, dat de oorspronkelijke bevolking van Kloeet geheel naar het binnenland (dat van de Kloeëtrivier) werd teruggedrongen en de Atjehers meester bleven van de kust. Nooit echter is het zoover gekomen, dat men in beginsel met de suprematie van Kloeët gebroken heeft. Het oppergezag bleef men erkennen, zij het dan ook meer in naam dan metterdaad.

De onderhoorigheden van Kloeet hebben, met uitzondering van Rasian en Koeala Ba' Oe, alle hun ontstaan te danken aan de immigratie van Atjesche peperplanters. Te Rasian en Koeala Ba' Oe hadden zich reeds eerder Maleiers gevestigd, te gering in aantal echter om zich zelfstandig te kunnen ontwikkelen en een eigen karakter te blijven behouden tegen de hen in aantal en rijkdom verre overtreffende Atjehers.

Schijnt er ook al een korten tijd zeker oppergezag van Rasian te hebben bestaan over de kuststrook ten noorden van de Kloeëtrivier, thans is daarvan geen spoor meer over.

Te zwak om zelf zijn gezag over de onderhoorigheden krachtig te handhaven, stond de voorlaatste keudjroeën, Dato Ambon geheeten, de geheele kuststrook van zijn gebied af aan T. Toeha, overgrootvader van het tegenwoordig hoofd van Bakongan, T. Mohamad Noer, onder verplichting de gebruikelijke peperschatting van de geheele kust aan Kloeet af te dragen.

Hiervan is nimmer veel gekomen uit allerlei oorzaak. Ten eerste had T. Toeha, wiens aanvankelijk gebied zich uitstrekte van de grens met Troemon tot en met de monding der Kloeetrivier, een afvoerweg van Kloeet geheel in handen en bracht hij dus al spoedig de gebruiken der Atjehsche strandhoofden in praktijk, en ten tweede beteekende zijn gezag over het hem toegekende gebied ten Noorden der Kloeetrivier al heel weinig.

Herhaalde binnenlandsche twisten met den Keudjoeën eenerzijds en de overige vazalstaatjes anderzijds waren hiervan het gevolg.

De toegekende suprematie van Bakongan Koeala Ba' Oe ging geheel te loor, toen in het eigen gebied verbrokkeling ontstond.

Een dochter van T. Toeha huwde met zekeren T. Nja' Adji, deze kreeg van zijn schoonvader het ondergeschikt bestuur over het tegenwoordige Limbang. Bij den dood van T. Toeha wist deze T. Nja' Adji zich zelfstandig te maken en T. Toeha's zoon T. Lam Goegob, bezat niet genoeg kracht om dit te beletten. Bakongan en Koeala Ba' Oe bleven nog onder een hoofd, ook na den dood van T. Lam Goegob, die door zijnen zoon T. Blang Sekeh werd opgevolgd.

In 1877 begaf T. Blang Sekeh zich naar Atjeh om de oorlogspartij in de XXVI Moekims te ondersteunen. In Bakongan gaf hij het bestuur over aan zijn jongeren broeder T. Radja Lahat en in Koeala Ba' Oe bij afwezigheid van T. Tjoet (zoon van zekeren T. Pineueng) aan diens jongeren broeder T. Moeda Abaih.

Bij den dood van T. Radja Lahat keerde T. Blang Sekeh terug naar Bakongan en gaf het bestuur over Koeala Ba'Oe aan den inmiddels van de Oostkust teruggekeerden bovengenoemden T. Nja' Tjoet (zijn aangenomen kind) in handen. Na den dood van T. Blang Sekeh bleef T. Nja' Tjoet het bestuur voeren over

Koeala Ba' Oe, terwijl T. Seumaoen, jongere broeder van T. Blang Sekeh Bakongan kreeg.

Ging zoo het eenhoofdig gezag over de streek Bakongan, Koeala Ba'Oe teloor, van de bedoelde suprematie over de overige kuststaatjes bleef evenmin iets over, en nu, als vroeger, bleef de toestand: nomiale erkenning der suprematie van Kloeët met zelfstandigheid in elk afzonderlijk kustlandschap.

Van de overige kustlandschappen behoeft weinig medegedeeld te worden. Hunne belangrijkheid was afhankelijk van de pepercultuur. Toen die te niet ging, verdween veelal ook de bevolking, zoodat Seuneubo b. v., dat vroeger jaarlijks ruim 10000 picols opbracht en eene bevolking van bij de 1000 zielen had, nu slechts een 10 tal huisgezinnen meer telt.

Het vazalstaatje Teureubangan Rajeu' vroeger allicht het voornaamste en volkrijkste, leed zeer veel door de onderlinge twisten over de opvolging van de vrouwelijke Dato' Tjoet Ma' Fatimah, die in 1894 overleed, terwijl ook reeds tijdens het leven dier vrouw herhaaldelijk onlusten plaats grepen.

De onwettige pretendenten moesten omstreeks 1899 door kracht van wapenen tot rede worden gebracht, waarna eene bestuursorganisatie in het leven werd geroepen.

Aan het hoofd van Kloeet wordt door het Gouvernement maandelijks een bedrag ad f 310 schadeloosstelling uitgekeerd wegens derving van inkomsten tengevolge van de inlijving van Kloeet bij het Nederlandsch Indisch tolgebied. Ook het onderhoofd van Bakongan geniet maandelijks f 100 om dezelfde redenen.

Een landschapskas voor dit landschap bestaat niet, maar met 1 Januari 1912 is zoo'n kas opgericht voor de geheele onderafdeeling Tapa' Toean.

Nota betreffende het landschap Labohan Adji.

GRENZEN, GROOTTE EN BEVOLKING (GODSDIENST EN ETHNOGRAFISCHE BIJZONDERHEDEN) VAN HET LANDSCHAP.

Het landschap Labohan Adji strekt zich langs de kust uit van den gantiëng Peloemat ten zuiden tot aan de Kroeëng Pawöh Baro ten Noorden.

De grootte van het landschap bedraagt ongeveer 200 □ K.M. Oorspronkelijk werd ook dit landschap evenals de meeste andere op het zuidelijk deel der Westkust van Atjeh bevolkt door Maleiers; het telt eene bevolking van ± 5500 zielen.

BERGEN EN RIVIEREN (MET OPGAVE VAN DE BEVAARBAARHEID) WATERLEIDINGEN, WEGEN EN BRUGGEN.

Men treft in het landschap Labohan Adji te beginnen in het Zuiden de navolgende bergen aan:

Gantiëng Peloemat.
Goenoeng Taro.
» Piatoe.
» Kete en
» Bereuleueng.

Behalve de Kroeëng Pawōh Baro in het Noorden zijn de rivieren in Labohan Adji van weinig beteekenis voor de scheepvaart, aangezien zij geen van alle voor sampans bevaarbaar zijn.

Men treft er nog aan:

De Kroeëng Peloemat.
» » Kemoemoe.
» Loeëng Bakan.
» Kroeëng Labohan Adji en
» » Pelokkan.

Voor de bevloeiing van de zeer mooie sawah complexen zijn een 14-tal waterleidingen gegraven verdeeld als volgt:

Twee in Peloemat, twee in Kemoemoe, vijf in eigenlijk Labohan Adji, drie in Pelokkan en twee in Pawōh Baro, die het water respectievelijk van de Kroeeng Peloemat Kemoemoe, Labohan Adji, Pelokkan en Pawōh Baro naar de rijstvelden voeren.

Dwars door het landschap loopt een 5 Meter breede verharde weg van Meuke naar de grens van Labohan Adji met het landschap Manggeng. Op dezen weg komen eenige gampongwegen uit. Op een drietal groote bruggen na over de Kroeëng Kemoemoe, Kroeëng Labohan Adji en Kroeeng Pawōh Baro zijn de bruggen in evenbedoelden verkeersweg gereed. Zij zijn geheel en al van hout vervaardigd, enkele met atap ingedekt.

SAMENSTELLING VAN HET LANDSCHAP MET OPGAVE VAN GAMPONGS.

Het landschap Labohan Adji telt 4 onderhoorigheden, te weten: Peloemat, Kemoemoe, Pelokkan en Pawōh Baro.

Elk dier onderhoorigheden bevat weder een of meer gampong-complexen, zoo b.v.:

Peloemat:
gampong Paja.
» Tengah.
» Batoeeng.

Pelokkan:
Poetjoe Pelokkan.
gampong Tengoh.
» Oedjoeng Padang.

Kemoemoe:
Kemoemoe Oeloe.
» Ilir.
» Sabrang.
» Sawang.

Pawōh Baro:
gampong Koeta Trièng.
» Madat Paja.

Op zichzelf staande gampongcomplexen zijn:
gampong Padang.
» Bakan.
» Apha.
» Pawōh.
» Labohan Adji.
» Baro.
» Pisang.
» Tjatjang.
» Koeta Pala.
» Koeta Iboih.

GRONDGESTELDHEID.

Voorbij de onderhoorigheid Peloemat, alwaar het gebergte de zee zeer dicht nadert, begint de groote noordelijke vlakte van deze onder-afdeeling, welke zich noordwaarts steeds meer en meer uitbreidt.

Bedoelde vlakte is van alluviale vorming.

Hier daar treft men in die vlakte nog enkele heuvels aan.

NIJVERHEID, LANDBOUW, VEETEELT, JACHT EN VISSCHERIJ, HANDEL EN SCHEEPVAART.

Wordt aan nijverheid in dit landschap weinig of niet gedaan, daartegenover staat dat het landbouw-bedrijf het hoofd-bestaansmiddel van de bevolking is. In de groote alluviale vlakte treft men prachtige sawah complexen aan. In verband hiermede is de veestapel, uitsluitend bestaande uit karbouwen, niet onbelangrijk. Zij bestaat thans uit een 400 tal beesten.

In de onderhoorigheid Peloemat legt de bevolking kapok en ramboengtuinen aan, terwijl peper seuneubo's slechts in eigenlijk Labohan Adji worden aangetroffen. Klapper aanplantingen vindt men verspreid over het geheele landschap.

De visscherij, welke hoofdzakelijk wordt uitgeoefend op zee, is een bron van inkomsten voor de bevolking der strandgampongs. Labohan Adji telt eene 8 tal visscherspranwen (prahoepoekat) en 15 vlerkprauwen. De uitvoerproducten als copra, kapok, peper en rijst worden per prauw over zee naar Tapa' Toean getransporteerd en aldaar verhandeld. Een enkele keer worden ook de havens van Meuke en Soesoh aangedaan.

BESTUUR OVER HET LANDSCHAP, ZIJNE SAMENSTELLING EN GESCHIEDENIS W. O. TE BESPREKEN DE INKOMSTEN DER HOOFDEN EN DE LANDSCHAPSKASSEN.

In het jaar 1910 werd in dit landschap het eenhoofdig gezag ingevoerd.

De keuze viel toen op T. Angkob, den tegenwoordigen titularis, destijds voogd van dato Mohamad Noer, ook wel dato Kete genoemd, een der hoofddato's van Labohan Adji.

De andere hoofddato draagt den naam van dato Mohamad Ali of dato Mandjalelo. Beiden zijn thans ondergeschikt aan het landschapshoofd.

Ondergeschikt aan dato Mohamad Ali zijn:

gampong Bakan, gampong Padang en de onderhoorigheid Kemoenoe benevens een gedeelte van Peloemat en Pelokkan.

Deze ondergeschiktheid is gebaseerd op de gelijkheid van afkomst: Soekoe Priaman.

De eerste Priameesche volkplanting vestigde zich om de baai van Labohan Adji en gampong Bakan.

Een gedeelte daarvan ging naar Pelokkan (dato Paja). Een volgende Priameesche volkplanting vestigde zich in gampong Padang. Deze nieuwe kolonie stond later een deel der bevolking af ter ontginning van Kemoemoe (dato Sadang) en een deel van Peloemat (dato Lebar).

Toen was de toestand dus zoo: De voorvaderen van dato Lebar en dato Sadang erkenden het gezag van dato gampong Padang en daar deze de overhoogheid erkende van het hoofd van de eerste Priameesche volkplanting (waarvan deelen zich gevestigd hadden in Bakan en Peloemat) zoo waren zij slechts middelijk ondergeschikt aan het geslacht van den dato Mandjalelo.

Wijl nu in de latere jaren absoluut geen onderhoorigheid meer bestond aan den dato gampong Padang, werd bij de ingevoerde bestuursregeling alleen rekening gehouden met de gedeelten eener zelfde Soekoe en alle hoofden der verspreid wonende gedeelten der Soekoe Priaman rechtstreeks ondergeschikt gemaakt aan dato Mandjalelo.

Deze hoofden der onderdeelen oefenen naar Atjehsch gebruik ook territoriaal gezag uit over de bewoonde gampongs en dus ook over de daar verspreid wonende Atjehers.

Ondergeschikt aan dato Mohamad Noer zijn alle inwoners van de Soekoe Rau en bijna alle Atjehers.

Deswege zijn aan zijn gezag onderworpen de volgende gampongs:
gampong Pawōh,
» Batoeng (Peloemat),
de gampongs van Oost Labohan Adji,
zooals gampong Baroe,
Teungoh (Pelokkan),
Poetjoe Pelokkan en
de onderhoorigheid Pawōh Baro.

De Atjehers, die zich gevestigd hebben in Pelokkan staan onder hun hoofd dato Asan, deze stond weder onder het gemeenschappelijk gezag der beide hoofddato's en thans onder Teukoe Angkob.

Labohan Adji is een Maleisch landschap maar heeft daarvan niet veel meer dan den naam.

In tegenstelling met andere streken, waar veelal, in navolging van den Maleischen adat 4 soekoe's onderscheiden worden,

telt Labohan Adji er maar 3, evenals elders benoemd naar de plaats van herkomst der eerste nederzettingen. De namen der oorspronkelijke soekoe's zijn ook hier geheel verloren gegaan.

Naar luid van het volksverhaal was de eerste Maleische nederzetting in het landschap afkomstig uit Priaman, de tweede uit Rau. De hoofden dier soekoe's (tegenwoordig dato Mohamad Ali en dato Mohamad Noer) voeren den titel van dato Mandjalelo en dato Kete.

Sedert het begin dezer eeuw vestigden zich in Labohan Adji ook vele Atjehers uit de XXV en XXII moekims, aan wie het wel niet gelukte de Maleiers te verdringen en hunne inzettingen op zij te zetten, doch die toch grooten invloed uitoefenden in het landschap, wijl de beide hoofddato's zich in hunne onderlinge geschillen beurtelings den steun der Atjehsche elementen wisten te verzekeren. Een gevolg daarvan was een volslagen anarchie in het geheele landschap, gemis aan gezag van de hoofden en als natuurlijk gevolg daarvan het welig tieren van het Atjehsche separisme en het streven naar zelfstandigheid bij de mindere hoofden.

De Atjehsche bevolking is over het geheele landschap verspreid en is ondergeschikt aan de Maleische hoofden.

Alleen in Pelokkan waar zij in sterken getale vertegenwoordigd zijn, hebben zij een eigen hoofd, die door de beide hoofddato's benoemd werd aan wie hij ook gelijke gehoorzaamheid verschuldigd was.

In Labohan Adji zelf werd na onze vestiging te Tapa' Toean nooit gewapend verzet ondervonden. Uit alle deelen van het landschap intusschen en vooral uit de onderhoorigheid Pelokkan sloten zich in 1899 lieden aan bij de benden van T. Ben Blang Pidië.

Het landschapshoofd T. Angkob geniet maandelijks een inkomen aan schadeloosstelling wegens derving van inkomsten tengevolge van de inlijving van Labohan Adji bij het Nederlandsch-Indisch tolgebied ad f 140 's maands. Zijne particuliere bezittingen bestaan uit een pepertuin, sawahs, karbouwen en eenige huizen op de Keude Labohan Adji.

Een landschapskas is voor dit landschap nog niet ingesteld [1].

[1] Sedert is evenwel een onderafdeelingskas voor de onderafdeeling Tapa' Toewan (waaronder begrepen het landschap Labohan Adji), ingesteld.

Nota betreffende het Landschap Soengoë Raja.

GRENZEN, GROOTTE EN BEVOLKING, (GODSDIENST EN ETHNOGRAFISCHE BIJZONDERHEDEN) VAN HET LANDSCHAP.

Het landschap Soengoë Raja wordt begrensd door:

ten Noorden: Een rechte lijn, getrokken van uit Koeala Beukah aan de Straat van Malaka naar den boomstronk op de grens van de Seuneuboe's Poenti en Aloee Larangan — bij de bevolking bekend onder den naam van Medang Ara van Toean Sech Abdo Rahman. Van daar uit een rechte lijn over twee verkoolde Meureubo boomen, waartusschen een kreekje loopt, dat bij de bevolking van Peureula' bekend is onder den naam van Aloeë Goerip, tot aan het snijpunt met de lijn, die van den top van den Boekit Lintang recht noordwaarts wordt getrokken.

ten Westen: Een rechte lijn van Djamboer Tjampli in ongeveer Noordwestelijke richting getrokken naar den top van Boekit Lintang en van hier uit eene lijn recht noordwaarts getrokken tot aan het snijpunt met de Noordergrens.

ten Zuiden: Een rechte lijn getrokken van uit Koeala Nipa aan de Straat van Malaka naar de Aloeë Boee, eene kreek, die in de nabijheid van den tuin van Djoeroemoedi Ma' Ali door den weg Soengei Raja — Simpang Aneuëh wordt doorsneden, van uit dit snijpunt eene rechte lijn in ongeveer Westelijke richting getrokken naar den top van den Geulanggang Meura', verder van dit punt eene lijn, doorgetrokken in Westelijke richting tot daar, waar die de pijpleidingweg der Bataafsche Petroleum Maatschappij snijdt en van af dit snijpunt met dien weg eene rechte lijn in ongeveer zuidwestelijke richting naar Djamboer Tjampli.

ten Oosten: De Straat van Malakka van Koeala Beukah tot Koeala Nipah.

De bevolking, die den Islam belijdt, bestaat uit kolonisten, afkomstig uit Samalanga, Peusangan en de Pasestreek. In verband met de origine van het Oeleebalangsgeslacht treft men in Soengoë Raja vrij veel lieden van Maleische afkomst aan.

Het zielental bedraagt 1547 t.w. 882 mannen, 313 vrouwen, 171 jongens en 171 meisjes.

BERGEN EN RIVIEREN.

Het landschap wordt doorsneden door de gelijknamige rivier, welke alleen voor kleine djaloee's en sampans bevaarbaar is. Hooge bergtoppen worden niet aangetroffen.

SAMENSTELLING VAN HET LANDSCHAP MET OPGAVE VAN GAMPONGS.

De voornaamste nederzetting is de Keudéh Soengoë Raja, in de onmiddellijke nabijheid van de Koeta van het landschapshoofd, en gelegen aan de Soengoe Rajarivier en aan de Atjeh Stoomtram. Voor het overige leeft de bevolking in de volgende pepertuin-complexen:

Seuneuboe Atjèh.
Aloee Larangan.
Blang Gloempang.
Boekit Djawa.
Laboean.
Pasé.
Rambong Kangkang.
Toealang.

GRONDGESTELDHEID.

Het bewoonde gedeelte van het landschap bestaat uit heuvelland van groote vruchtbaarheid. In de bovenstreken worden vindplaatsen van aardolie aangetroffen.

De rijstvelden gelegen in het gedeelte van het landschap door de inheemsche bevolking in cultuur gebracht, zijn, op een klein complex na, afhankelijk van den regenval. Echter zoude eene groote oppervlakte (± 800 bahoes) door het aanleggen van eenige eenvoudige kunstwerken geïrrigeerd kunnen worden van uit de Soengoë Raja.

LANDBOUW, VEETEELT, JACHT EN VISSCHERIJ, HANDEL EN SCHEEPVAART.

Naast den rijstbouw neemt de pepercultuur de voornaamste plaats in. In de laatste jaren herstelt deze cultuur zich weder eenigszins en worden nieuwe aanplantingen aangelegd. Over 1911 bedroeg de productie ruim 2500 pikoels.

Aangemoedigd door het voorbeeld gegeven door het land-

schapshoofd neemt ook het planten van klappers door de bevolking toe. Vooral de gronden grenzende aan de bako zijn hiervoor uitstekend geschikt.

De veestapel bestaat grootendeels uit runderen; karbouwen zijn verre in de minderheid.

Het vee onderscheidt zich niet van dat in andere streken van het gewest aangetroffen en behoeft vooral wat hoogte en massa betreft wel eenige verbetering. Het aantal beesten neemt steeds toe, echter nog niet zoodanig dat geregelde export mogelijk is. Verder houdt de bevolking er geiten en schapen op na.

De zeevischvangst voorziet in eigen behoefte. Gebruik makende van de voor het gewest Atjeh bestaande gunstige bepalingen, begint men zich weder met zoutwinning bezig te houden. Indien de proeven slagen, zal de uitbreiding der zeevischvangst hiermede hand aan hand gaan (bereiding van gezouten visch).

De eenige inheemsche nijverheid van beteekenis is de aanmaak van atap, waarvoor de bladeren van den nipahpalm, dien men langs de verschillende kreeken in de bako aantreft, de grondstof leveren.

De strandbosschen leveren ook verschillende houtsoorten, voor de winning waarvan eene vergunning is uitgegeven aan eene Europeesche firma.

Verder werden in het landschap reeds 3 concessies voor het drijven van landbouw verleend, waarvan een sinds 1½ jaar in exploitatie is, terwijl bovendien sedert enkele jaren, ingevolge uitgegeven vergunning, mijnbouwkundige opsporingen worden verricht.

Bedoelde landbouwonderneming werkt met 307 contractanten en heeft thans 17110 heveas in den grond staan.

BESTUUR OVER HET LANDSCHAP, ZIJNE SAMENSTELLING EN GESCHIEDENIS (W. O. TE BESPREKEN DE INKOMSTEN DER HOOFDEN).

Op last van den Sultan van Atjeh, wist de Maharadja van Lho' Seumawé omstreeks 1855 den toenmaligen oeleëbalang van Pereula' te bewegen, het tegenwoordige landschap Soengoe Raja af te staan aan zekeren Saïd Agil, als belooning voor zijn aan den Sultan bewezen diensten in diens oorlog met den Sultan van Deli. De verhouding tusschen den oeleebalang van

Peureula' en den Said Agil werd toen ongeveer als die van leenheer en leenman.

Toen nu in de eerste jaren van den Atjehoorlog door het Gouvernement aanraking werd gezocht met de kuststaatjes, toonden de voornaamste oeleëbalangs zich meestal weinig toeschietelijk. De zwakkeren, en vooral de hoofden, wier onafhankelijkheid niet boven allen twijfel verheven was, waren echter dadelijk bereid tot aansluiting en teekenden gewoonlijk spoedig de gevorderde verklaring van onderwerping aan het Nederlandsch gezag. Geringe bekendheid met de onderlinge verhoudingen der verschillende oeleëbalangs belette toen behoorlijk te beoordeelen of ieder, die zich tot het afleggen van een verklaring als oeleëbalang van een landschap aanmeldde, inderdaad daarvoor in aanmerking kwam. Dit bleek eerst later, toen de voornamere landschapshoofden zich onderwierpen en aantoonden, dat hunne ondergeschikten zich als zelfstandig hadden voorgedaan en als zoodanig door ons erkend waren. Zoo geschiedde het ook met Said Agil, die 25 Maart 1874 eene verklaring van onderwerping aflegde, welke bij Gouvernements Besluit d.d. 24 Juli 1875 No. 26 goedgekeurd en bekrachtigd werd.

Said Agil stierf 9 Maart 1876 en zijn tweede zoon Habib Djaäfar of T. Said Djaäfar volgde hem als oeleëbalang op. De oudste zoon Habib Malim, had blijkbaar geen lust in de bestuurstaak, en stond zijn recht als eerstgeborene aan zijn jongeren broer af. Moeilijkheden heeft die afwijking van den regel nimmer opgeleverd. T. Said Djaäfar legde op 30 Mei 1877 eene beëedigde schriftelijke belofte af van zich in allen deele te zullen houden aan de door wijlen zijn vader afgelegde verklaring van onderwerping, waarop hem (onder dezelfde dagteekening) eene acte van erkenning werd uitgereikt, geteekend door den Militairen tevens Civielen Bevelhebber van Atjeh. In 1880 werd een politiek contract in dertien artikelen door T. Said Djaäfar en den Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden onderteekend. Beide stukken zijn door de Regeering niet bekrachtigd; zelfs van de bestuursverandering in Soengoe Raja werd Haar geen mededeeling gedaan. Zoo bleef de toestand, tot dat de toenmalige waarnemende Assistent Resident van Assen een contract ontwierp, dat lijnrecht in strijd was met de door de Regeering, zij het ook ten onrechte, erkende onafhankelijkheid van Soengoë Raja. Zoowel door Said Agil als door zijnen zoon was veel moeite

gedaan om de pepercultuur in Soengoe Raja ingang te doen vinden en uit te breiden. Van Samalanga, Peusangan en de Paséstreek waren gegoede peperplanters overgekomen en de wildernis, aan welks bezit in 1855 de oeleëbalang van Peureula' geen waarde hechtte, werd een gecultiveerde streek met een belangrijken uitvoer. Nu herinderde het hoofd van Peureula' zich ook zijne oeleëbalangsrechten en het is niet te verwonderen, dat, hoewel T. Said Djaäfar in principe zijne ondergeschiktheid toegaf, talrijke twisten en moeilijkheden, ontstaan uit of gevolgd door moord en roofpartijen, niet uitbleven. Om hieraan een einde te maken en zoowel de rechten en de verplichtingen van T. Tjhi Peureulá als van T. Said Djaäfar behoorlijk te omschrijven werd in 1888 een contract opgemaakt en onderteekend door beide partijen en den waarn. Assistent Resident van Assen en bekrachtigd door den toenmaligen Gouverneur van Atjeh, waarbij T. Said Djaäfar erkende een ondergeschikt hoofd van T. Tjhi' Peureula' te zijn en dezen, behalve een cijns, ook aandeel in de rechtspraak in zijn gebied toekende.

Het valt niet te ontkennen, dat na het tot stand komen van dat contract, de toestanden veel verbeterden; de kibbelarijen en kleine oorlogen hielden op en toen in 1890 een voornaam peutoeha van Peureula', T. Tibang, zijn wettigen oeleebalang beoorloogde, kwam T. Said Djaafar zijne verplichting om zijnen leenheer gewapend te steunen, op Atjehsche wijze, trouw na.

Toen in 1897 de verschillende politieke contracten met de oeleëbalangs gewijzigd moesten worden in dien geest, dat die hoofden hunne rechten om mijnbouwconcessies uit te geven aan het Gouvernement afstonden, kwam de eigenaardige toestand van Soengoë Raja aan het licht en bleek de noodzakelijkheid om het met de vroeger door de regeering gesanctioneerde onafhankelijkheid van Soengoe Raja strijdige contract Van Assen te niet te doen, dan wel zoodanig te wijzigen, dat de Regeering aan T. Said Djaäfar eene acte van erkenning en bevestiging in den gewonen vorm kon doen uitreiken. Vermoedelijk onder den indruk van ons militair succes ter Oostkust van Atjeh in 1898, verklaarde T. Tjhi' Peureula' zich dadelijk bereid, die tien jaar vroeger gesloten overeenkomst met Soengoë Raja te verbreken en kon T. Said Djaäfar als volkomen zelfstandig oeleebalang erkend worden.

Evenwel werd onderhands bepaald, dat aan T. Tjhi' 10 dollar per kojang peper van het landschap Soengoe Raja zou uitbetaald worden.

Onder die omstandigheden teekende T. Said Djaäfar den 28sten Juli 1899 de inmiddels ontworpen korte verklaring in drie artikelen, waarop hij de op 20 Augustus 1899 gedagteekende acte van bevestiging ontving.

Echter waren hiermede de verwikkelingen met Peureula' niet afgeloopen.

De grenzen van het landschap Soengoë Raja waren in het te voren vermelde contract van 1888 niet op zoodanige wijze omschreven, dat tweeerlei uitlegging onmogelijk was. Toen nu in de nabijheid van Djamboer Tjampli een oliebron gevonden werd — men was zich, dank zij der Europeesche exploitatie van petroleum vindplaatsen in het landschap Peureula', volkomen van de belangrijkheid hiervan bewust — verklaarden en Peureula' en Soengoe Raja, dat deze vindplaats in hun gebied lag. Een grenskwestie, die eenige jaren duurde, was het gevolg en eerst in 1906 werden de grenzen van het landschap definitief vastgesteld.

Wat nu den binnenlandschen politieken toestand betreft, deze was in de laatste jaren achteruitgegaan. Zooals reeds gezegd, hadden Said Agil en zijn zoon veel moeite gedaan de pepercultuur in de door hen bestuurde landstreek ingang te doen vinden. Niettegenstaande Said Djaäfar, volgens de verschillende Europeesche bestuurders het tegendeel van een onbaatzuchtig landsvader was, wist hij toch, dank zij zijne energie, de pepercultuur tot grooten bloei te brengen en bedroegen in 1893 en 1894 de peperproducties nagenoeg 1000 kojang. Dat echter met deze stoffelijke welvaart geen tevreden geest gepaard ging, bleek wel uit den aanval, dien de toeha peuët en mindere hoofden in Augustus 1893 op de Keude Soengoe Raja deden, welke aanval gericht was tegen Said Djaäfar en zijne familie. Van 1894 tot 1900 liep de peperproductie terug tot 300 kojangs. Gedeeltelijk is deze achteruitgang te wijten aan de knevelarijen van het landschapshoofd, waarin hij door zijne zonen en andere familieleden braaf ter zijde werd gestaan, hierbij misbruik makende van hun Saidschap, gedeeltelijk ook aan de daling der peperprijzen, samengaande met de opheffing der blokkade van de Noordkust, waardoor geld voor het aanleggen van

nieuwe aanplantingen ontbrak en de toeloop van peperplanters van de Noordkust ophield.

Op de binnenlandsche politiek van Said Djaäfar valt zeer veel af te dingen. Na den opstand van de toeha peuët in 1893 wist hij de mindere hoofden zooveel mogelijk buiten alle aangelegenheden te houden. Men was in het Soengoë Raja'sche niet bijster tevreden gestemd en, waar later, dank zij der vestiging van het Gouvernement te Bajeuen, die ontevredenheid zich niet in gewelddaden kon uiten, vertolkte men zijne gevoelens in verschillende rekesten, het verzoek inhoudende Said Djaäfar van zijn oeleebalangschap te ontheffen.

Veel erger dan zijn vader, maakt het den oudsten zoon Habib Sech. Als gevolg van zijne oplichterijen en knevelarijen werd hij bij Gouvernementsbesluit d.d. 15 Juli 1900 N° 9 in het belang der openbare rust en orde uit Atjeh verwijderd en te Buitenzorg geinterneerd. Bij Gouvernementsbesluit d.d. 4 Juli 1904 N° 13 werd hem vergund weder naar Atjeh terug te keeren. Men meende, dat Habib Sech uit zijne verbanning voldoende leering getrokken zou hebben en het verblijf te Buitenzorg hem goed zou gedaan hebben. Men hoopte, dat hij bij terugkeer vader en jongere broeders tot een goed voorbeeld zou strekken. Edoch deze verwachtingen werden teleurgesteld. Bij vonnis van de Moesapat te Bajeuën d.d. 30 September 1905, bekrachtigd door den Civielen en Militairen Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden op 22 November d.a.v., werd Habib Sech veroordeeld tot de straf van wegzending naar een oord van ballingschap voor den tijd van 10 jaar, ter vervanging van de straf van dwangarbeid in den ketting van gelijken duur. Bij Bt. 21/1—06—7 werd Habib Sech te Bandoeng geinterneerd, daarna bij Bt. 3/7—07—38 te Garoet en vervolgens bij Bt. 19/8—11—23 te Buitenzorg.

Daar T. Said Djaäfar tengevolge van zijnen hoogen leeftijd zich niet meer zoo krachtig gevoelde, liet hij de bestuursaangelegenheden in de laatste jaren voornamelijk aan zijn tweeden zoon T. Said Hoesin over. Hetzij deze tot inkeer kwam door het lot, hetwelk zijn ouderen broeder getroffen had, hetzij hij begreep, dat zijne positie ten nauwste verband hield met den toestand, waarin zijn land verkeerde, hetzij zijn beter-ik de bovenhand verkreeg, zeker is het, dat T. Said Hoesin, over wien door vroegere Europeesche bestuurders weinig gunstig

werd geoordeeld, in den tijd, dat hij zijn vader grootendeels verving, geen reden tot klagen gaf. Intelligent als hij is, zag hij in, welke de richting was, waarin de Regeering zijn landschap gaarne bestuurd zag en deed hij ook het zijne die richting zooveel mogelijk te volgen. Dat hij hierin door zijne familieleden in alle opzichten gesteund werd, kan niet gezegd worden, maar toch wist hij hunnen invloed ten kwade tegen te gaan.

2 November 1910 diende Said Djaäfar een rekest in om van zijne waardigheid te worden ontheven en door zijnen zoon Said Hoesin als oeleëbalang te mogen worden opgevolgd. Bij Gouvernements Besluit d.d. 14 April 1911 N° 8 werd, voor wat het eerste gedeelte betreft, Said Djaäfars verzoek ingewilligd en verder de Civiele en Militaire Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden gemachtigd Said Hoesïn bin Djaäfar bin Agil Sjahaloedin de korte verklaring te laten afleggen en beëedigen. Dit laatste geschiedde op den 10en Augustus 1911.

De inkomsten van het landschapshoofd bestaan uit:

1°. De schadeloosstelling voor het verlies der inkomsten tengevolge van de invoering der opiumpacht.

2°. De schadeloosstelling voor het verlies der inkomsten tengevolge van de heffing van in- en uitvoerrechten en accijnzen van wege het Gouvernement.

3°. Wasē radja van peper.

4°. Wasē radja van pinang.

5°. Pantjongalas van boschproducten.

6°. 4/10 van het jaarlijksch recht geheven voor de vergunning van aankap van zeehout.

Bovendien ontvangt het Landschapshoofd 4/10 van het jaarlijksch recht geheven van de verschillende landbouwconcessies, zoodra dit recht verschuldigd is, terwijl hem ten slotte bij het aanboren van aardolie een zelfde gedeelte van de te heffen cijns wordt uitbetaald.

Nota betreffende het landschap Serbodjadi.

GRENZEN, GROOTTE EN BEVOLKING VAN HET LANDSCHAP.

Het landschap Serbodjadi is niet nauwkeurig door grenzen aan te geven, slechts enkele zuivere opmetingen hebben in enkele richtingen plaats gehad, zoodat betrouwbare kaarten nog

ontbreken. Afgaande op de nota's en reisrapporten betreffende het Gajoeland van den Controleur Speltie (Augustus 1901 en April 1902) en van den 1[en] Luitenant der Infanterie Velsing (April 1903) kan men als grenzen van het landschap beschouwen:

1e. de lijn gaande van Batoe Bedoelang naar de waterscheiding tusschen de Simpang Kanan en de Langsarivier en zich verder voortzettende over de Lengkok Keris, langs Leubo Sigeunap tot aan den Goenong Besar, vormend de grensscheiding tusschen Serbodjadi met de landschappen Temiang, Langsa en Peureula'.

2e. de lijn gaande van den Goenong Besar (d. i. d. N. N. W. en W. grens) over de waterscheiding tusschen de Peureularivier en de Djamboe Anjer, welke lijn bij Linggo als Z. grens zich ombuigt tot aan den Goenong Tonggo Besi, aldus de grensscheiding vormende met Linggo en het rijk van Petiambang.

3e. van den Goenong Tonggo Besi gaande over de waterscheiding van de Pendeng en Tamporrivieren en van de Woi ni Djerneh met de Tamporrivier, vormt deze voortgezette lijn tot aan Batoe Bedoelang weder de grens met Temiang.

Het landschap Serbodjadi heeft een oppervlakte van ruim 2000 KM^2 of ± 40 GM^2. De bevolking, hoofdzakelijk afkomstig van Linggo en Dorot, is zeer gering in aantal.

Totaal heeft men:	746	mannen,
	673	vrouwen,
	534	jongens,
	504	meisjes.
Totaal . .	2457.	

BERGEN EN RIVIEREN, WATERLEIDINGEN, WEGEN EN BRUGGEN.

Het bergland van Serbodjadi moet evenals dat van het overige Gajoeland, behoudens enkele hooge bergtoppen als de Kemenian, Bandahara, Sangkah, die zich boven de 1000 M verheffen, gerekend worden tot het middelgebergte met een gemiddelde hoogte van 600—800 M.

Het landschap wordt door 3 voorname rivieren doorsneden, welke de natuurlijke verbinding vormen tusschen Serbodjadi met de aan zee gelegen landstreken, als Peureula, Langsa' en Temiang.

De Kroeëng Peureula' wordt gevormd door de samenvloeiing der Bonen en Semboeang rivieren welke vereeniging bij de gampong Bonen plaats heeft.

De Serbodja ook wel Kroeëng Bemban genoemd en die halverwege Oedjong Karang en Djamboer Batoe in de kalkrotsen verdwijnt, om bij laatstgenoemde plaats weder te voorschijn te komen, vereenigt zich bij Simpang Djerneh met de Tamporrivier, ook wel Kroeëng Meriam geheeten.

Na de vereeniging stroomen deze rivieren verder onder den naam van Simpang Kanan.

Een paardenpad van ± 2 M. breedte gaat van Lokop over den Goenong Besar naar Rantau Pandjang, van daar over Plawi naar Birim Rajeu, en vormt de hoofdlandverbinding tusschen Serbodjadi met Langsa. In dezen weg worden houten bruggen van ± 1.80 M. breedte gemaakt.

Behalve dezen weg treft men andere door Gajoe's aangelegde voetpaden aan, welke de verbindingen vormen tusschen de verschillende deelen van het landschap onderling en met de andere aan het landschap grenzende gedeelten van het Gajoeland; en wel:

a. van Serbodjadi via Koeala Wah naar Pendeng (Gajoe Loeos);

b. van Serbodjadi (gampong Djering) in recht W. richting naar Djamat (Linggo);

c. van gampong Semboeang in W. en N.W. richting naar Samar Kilang (Dorot);

d. van Serbodjadi over de Boer Manjo in O. richting naar Gegareng en Djerneh;

e. in O. en Z.O. richting langs de Aroel Poenti naar Tampor.

Tengevolge van de vele steile hellingen zijn deze Gajoe-paden slechts bruikbaar voor voetgangers. De Gajoe's vervoeren langs deze paden ook hunne karbouwen.

SAMENSTELLING VAN HET LANDSCHAP MET OPGAVE VAN GAMPONGS.

Het landschap Serbodjadi bestaat uit de navolgende deelen:

1°. Eigenlijk Serbodjadi met de gampongs Djereng, Lot, Boegaq, Soenti, Nalon, Oneng Sekolon, Lokop, Tareng, Oedjong Karang, Lelis, Toelang en Teroedjaq.

2°. Bonen en Semboeang, met de gampongs Rampah, Meser, Meloeom, Seulemaq, Bonen en Semboeang en de nederzettingen Bloh Oetan en Kemoening.

3°. Djerneh met de gampongs Rantau Pandjang, Boeket Senang en Bedari.

GRONDGESTELDHEID.

Zooals boven reeds gezegd, is dit landschap een berglandschap, met enkele zeer vruchtbare valleien, waar men de hierboven genoemde gampongs en nederzettingen aantreft.

De berghellingen zijn dicht begroeid. De aldaar voorkomende bosschen hebben het typisch aanzien der tropische regenwouden. De regenval is hier dan ook bijzonder groot en tengevolge daarvan vindt men op de berghellingen en plateau's vruchtbare leemgronden, bekend onder den naam van laterietgronden, bestaande uit klei met ijzergehalte, zich kenmerkend door hun roode kleur.

Alleen de Badahara en de overgangsketenen van dit gebergte met de Kemenian, alsmede de Sangkah Panaih en het gebergte bij Tampor zijn van kalkachtige formatie.

NIJVERHEID, LANDBOUW, VEETEELT, JACHT EN VISSCHERIJ, HANDEL EN SCHEEPVAART.

Aan nijverheid wordt door de bevolking niets gedaan.

De bodem mag over het algemeen zeer vruchtbaar genoemd worden. Hoewel zij geschikt is voor verschillende cultures, houdt de bevolking zich toch nagenoeg uitsluitend bezig met den rijstbouw en dan nog slechts tot verkrijging van wat zij voor hare levensbehoeften noodig heeft. Naast dezen rijstbouw staat de gambircultuur. De grond in de eigenlijke Serbodjadi vallei is voor die cultuur bijzonder geschikt, maar de lust om een intensieve cultuur er van te maken en daardoor te komen tot een beteekenenden gambir-uitvoer bestaat er niet.

Eerst in den loop van het jaar 1912 is deze onderafdeeling voor het particulier landbouwbedrijf opengesteld. Vermoedelijk door de ongunstige ligging van het landschap meldden zich tot nu toe geen particulieren aan om het land in ontginning te brengen.

Op dit oogenblik bestaat de veestapel dezer onderafdeeling uit ruim 400 karbouwen.

De bevolking gebruikt de dieren voor den sawabouw. Bepaalde veefokkerijen bestaan hier niet; aan fokkerij schenkt men dan

ook zeer weinig aandacht. Paarden en koeien komen hier niet voor; als klein vee treft men een klein getal schapen en geiten aan.

Door de bevolking wordt een enkele maal jacht gemaakt op herten. Groot wild als olifanten en badags komen hier ook voor, zoodat de bevolking, indien zij er toe te brengen ware daarop jacht te maken, daarin waarschijnlijk een ruime bron van inkomsten zou vinden.

Slechts ter voorziening in wat voor eigen gebruik benoodigd is, wordt door de bevolking de vischvangst uitgeoefend. De bewoners van Tampor leggen zich daarop nog het meest toe. De door hen gevangen visschen (het zijn natuurlijk slechts riviervisschen) worden door hen gedroogd en daarna te Serbodjadi te koop aangeboden.

In deze onderafdeeling bestaat alleen kleinhandel, hoofdzakelijk, door Maleiers en Chineezen, gedreven in manufacturen, kramerijen en verbruiksartikelen als zout, visch etc. De eigenlijke bevolking drijft alleen handel in gambir met bewoners van het overige gedeelte der Gajoelanden.

BESTUUR OVER HET LANDSCHAP, ZIJN SAMENSTELLING EN GESCHIEDENIS W.O. TE BESPREKEN DE INKOMSTEN DER HOOFDEN EN DE LANDSCHAPSKASSEN.

Het landschap Serbodjadi staat onder het bestuur van den Kedjoeron Aboq, in eigenlijk Serbodjadi wordt hij daarin bijgestaan door de tangke hoofden Rodjo Banta, Panglima Tjeq en Iman Balej en bovendien de si Waloe's zijnde 8 gamponghoofden als Penghoeloe Lelis, Penghoeloe Nalon, Penghoeloe Oneng, Penghoeloe Djering, Penghoeloe Sikoeolon, Penghoeloe Boegaq, Penghoeloe Lot en Penghoeloe Tareng.

Verder heeft men de onderhoorigheden Bonen, Semboeang en Djerneh met de hoofden Penghoeloe Penaron, Kedjoeron Tandel en Penghoeloe Djerneh.

Het landschap Tampor dat geografisch tot Serbodjadi behoort, acht zich niet ondergeschikt aan den Kedjoeron van Serbodjadi en beschouwt zich als onderhoorig aan den Kedjoeron Patiambang. In vele omstandigheden denkt de bevolking zich ook van dien Kedjoeron onafhankelijk. Dat de bevolking van Tampor zich niet ondergeschikt aan den Kedjoeron Aboq acht, vindt zijn oorzaak in de volgende omstandigheid.

In den Sarakata waarop de Tjap Sembilan voorkomt door den Sultan van Atjeh verleend aan den Kedjoeron van het landschap Karang (Tamiang) wordt hem o.m. de macht toegekend over het stroomgebied van de Simpang Kanan tot aan den Goenong Itam. Hieronder zou volgens de lieden van Tamiang moeten verstaan worden het gebergte waarop de Soengei Lesten en Pendeng ontspringen. Intusschen is in den loop der tijden het stroomgebied van de Simpang Kanan bovenstrooms van Batoe Bedoelang een onderhoorigheid van het rijk van Petiambang geworden. Bij een oorlog tusschen den vorst van Karang en Kedjoeron Moedo kwamen de Kedjoeron Patiambang en de Penghoeloes der Gajoe Loeos den vorst van Karang te hulp, waardoor de strijd ten voordeele van den vorst van Karang werd beslist.

Bij wijze van belooning stond deze toen het stroomgebied van de Simpang Kanan bovenstrooms Batoe Bedoelang of aan den Kedjoeron Petiambang. Van dezen afstand van gebied werd geen schriftelijke verklaring opgemaakt.

GESCHIEDKUNDIGE ONTWIKKELING.

Volgens het werk van Dr. Snouck Hurgronje is het tegenwoordige Serbodjadi voor ongeveer een eeuw voor het eerst bevolkt geworden door verhuizers uit het Linggo en Dorotgebied, waarbij zich later andere elementen uit de overige deelen der Gajoelanden voegden.

Ook uit de Gajoe Loeos kwamen lieden zich hier vestigen en wel in het gedeelte dat den naam van Tampor draagt. De bewoners dezer nederzettingen hebben zich zoo goed als niet met de overige Serbodjadiers vermengd.

De verhuizers der eerste nederzettingen hier, vormden drie groote families n.l. de mojang Toealang en de mojang Terdjoen, die zich in de eigenlijke Serbodjadivallei vestigden en voorts nog de mojang Bonen, die de Bonen en Semboeang vlakte tot woonplaats uitkozen.

Naarmate de bevolking toenam, werden ook meer naar de benedenstreken nieuwe nederzettingen gevormd; van uit Bonen en Semboeang trok men meer de Kroeeng Pereula af en had men tot in Leubo Sigeunap een Gajoesche nederzetting. Bewoners van eigenlijk Serbodjadi trokken over den Boer Kemanajan

naar den Djernehrivier en vandaar verder naar de Soengei Baong en Kroeeng Bajeueun, die gevormd wordt door de samenvloeiing van de Soengei Baong met de Arael Merah.

Daar het grootste gedeelte der bevolking afkomstig is uit Linggo, is het wel te begrijpen dat in het begin de Kedjoeron of Rodjo van Linggo invloed uitoefende op den gang van zaken van dit land en toen de bevolking eenigszins belangrijk was toegenomen, werd door dien vorst over deze streek een hoofd aangesteld onder den naam van Merah Aboq, welke naam door de bevolking veranderd werd in dien van Kedjoeron Aboq.

De landschapshoofden begonnen zich meer en meer onafhankelijk te gevoelen van Linggo, slechts uit vriendschap stond men de rodjo's van Linggo bij in hunne oorlogen met hunne naburen. Naar men zich herinnert werd tijdens het bewind van Ama'n Kampong voor het laatst hulp verleend aan Rodjo Linggo in den oorlog tegen Rodjo Boeket. Het was eene zekere Njerang geboortig van Lokop, die den Rodjo Linggo in dien oorlog vele en belangrijke diensten heeft bewezen.

Na den gelukkigen afloop van den oorlog tegen Rodjo Boeket, geleidde Rodjo Linggo Njerang naar Serbodjadi terug en aldaar gekomen verleende hij Njerang voor de bewezen diensten den titel van Rodjo Moedo.

Bij den dood van Ama'n Kampong trachtte Njerang zich meester te maken van het Kedjoeronschap, zijne rechten grondende op den hem door Rodjo Linggo geschonken titel en verder voorgevende dat Rike (de latere Kedjoeron Ama'n Oejom), dien een gedeelte der bevolking tot Kedjoeron wilde verheffen, nog te jong was om het bewind te voeren. De bewoners van Lokop, Oedjong Karang Toealang en Teroedjaq verzetten zich tegen Rodjo Moedo, doch de andere kampongs tot zelfs Bonen en Semboeang kozen diens partij. Een oorlog, die twee jaren heeft geduurd was het gevolg daarvan en met de nederlaag en den dood van Rodjo Moedo kwam een einde aan het getwist. Rodjo Moedo werd in zijne vermeende aanspraken krachtig gesteund door twee uit Deli afkomstige personen, met name Ama'n Sapar en Ama'n Njaq Ara. Eerstgenoemde was tijdens het leven van Ama'n Kampong met diens dochter getrouwd, terwijl de tweede met een kleindochter van Kedjoeron Serbo door den echt was verbonden. Door aanhuwelijking waren zij dus met de Kedjoeronsfamilie verwant.

Ama'n Njaq Ara, de energiekste dezer twee vreemdelingen, wist na den dood van Rodjo Moedo de verheffing van Rike Ama'n Oejom tot Kedjoeron te verhinderen en stelde zich als hoofd van Serbodjadi in diens plaats. Ten einde zijn onrechtmatige positie te versterken, trok Ama'n Njaq Ara naar Samalanga waar de door onze troepen opgejaagde Sultan van Atjeh destijds verblijf hield.

Hij vroeg en verkreeg van dien Sultan een zg. aanstellingsbrief.

Toen ons Bestuur in de jaren 1901 en 1902 door de tochten van den toenmaligen Controleur Speltie in meer directe aanraking kwam met het landschap Serbodjadi, durfde Ama'n Njaq Ara niet langer hier te blijven en vluchtte bij de nadering onzer troepen.

Na diens vlucht werd Rike Ama'n Oejom in zijne waardigheid hersteld en als Kedjoeron Aboq aan ons Bestuur voorgesteld. Den 24en October 1903 teekende Ama'n Oejom de korte verklaring en werd bij acte van den 1en September 1905 door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië in zijne waardigheid erkend en bevestigd.

Van dezen Ama'n Oejom, thans een man van leeftijd, valt weinig bijzonders mede te deelen; de eenige die destijds eenigen invloed ten goede op hem uitoefende was Rodjo Banta uit gampong Oedjong Karang, maar toen deze den 10en Augustus 1910 door Pang Arip was vermoord, was de weinige energie, die vroeger bij Ama'n Oejom te vinden was, geheel verdwenen. Als zijn opvolger na zijn dood had Ama'n Oejom, die zelf geen mannelijke nakomelingen heeft, in een hoofdenvergadering aangewezen den zoon van zijn broeder Ama'n Baleq. Deze zoon met name Banta Ali Ama'n Lage, is een jonge man, door de bevolking zeer gezien.

Zooals boven reeds vermeld, had Ama'n Oejom na den dood van Rodjo Banta geen lust en kracht meer het bewind te voeren, van daar zijn verzoek zijne waardigheid te mogen overdragen aan meergenoemden Banta Ali Ama'n Lage, welk verzoek reeds werd toegestaan, waarna Banta Ali te Langsa de korte verklaring heeft geteekend en den eed van trouw heeft afgelegd.

De bewoners van Bonen en Semboeang (mojang Bonen) zijn afkomstig uit het Dorotgebied en vestigden zich in die streek

onder hun eigen hoofd Penghoeloe Penaron. Oorspronkelijk dus onafhankelijk van de hoofden van Serbodjadi is de bevolking langzamerhand er toe gekomen, vooral ook door hun gering aantal zich te beschouwen als ondergeschikt aan de Kedjoeron te Lokop en bovendien heeft ook een gedeelte dier bevolking destijds in de vlakte van Serbodjadi, nabij de samenvloeiing van de Aroel Djering en Kroeëng Serbodjadi, een nederzetting gevormd (gampong Djering).

Kedjoeron Tandel, de stichter van Semboeang en een paar andere kleine nederzettingen, heeft den grond dier nederzettingen van den Penghoeloe Penaron gekocht, acht zich derhalve onafhankelijk van Penghoeloe Penaron maar is toch ondergeschikt aan Kedjoeron Aboq.

De Penghoeloe van Djerneh, hoewel afkomstig van Serbodjadi, is ondergeschikt aan de Kedjoeron van Serbodjadi.

Genoemde hoofden schikken zich evenwel ongaarne daarin, omdat zij, in de moeilijke tijden, toen tal van kwade elementen door onze troepen uit de benedenstreken opgejaagd hun nederzettingen plunderden, van Serbodjadi geen hulp mochten krijgen. Penghoeloe Poelih Ama'n Sedia die niet alleen last had van de invallen der opgejaagde kwade elementen, maar ook in strijd geraakte met Penghoeloe Moedo van Pante Kra was ten slotte het bestuur over de landstreek Djerneh moede geworden en droeg na zijn huwelijk met een vrouw uit gampong Lokop, bestuur en waardigheid over aan Ali Ama'n Sama den tegenwoordigen titularis, voortgesproten uit een huwelijk van de dochter van Ama'n Sedia met een man uit Langkat. Nja Radja een neef van Ama'n Sedia destijds te Koelom vertoevende, hierover niet tevreden, begaf zich naar den oeleebalang van Langsa en voorgevende dat Koelom tot Langsa behoorde, vroeg Nja Radja genoemden oeleëbalang hem een ander stuk grond te willen geven, waar hij rustig kon wonen, aangezien zulks te Koelom onmogelijk was. De oeleebalang van Langsa droeg Nja Radja evenwel op te Koelom te blijven en benoemde hem verder tot Peutoeha van Koelom. Op dit voorval grondt de oeleebalang van Langsa zijne rechten op Koelom.

INKOMSTEN VAN DE HOOFDEN.

Voor het verlies hunner odot inkomsten wordt den Kedjoeron en den anderen hoofden van het landschap eene bezoldiging

tot het bedrag der vroegere schadeloosstelling uitbetaald van f 225 's maands. In 1912 is de landschapskas voor Serbodjadi in werking getreden.

Aangaande de inkomsten kan nog weinig medegedeeld worden.

Nota van toelichting betreffende het landschap Meuké'.

GRENZEN, GROOTTE EN BEVOLKING (GODSDIENST EN ETHNOGRAFISCHE BIJZONDERHEDEN) VAN HET LANDSCHAP.

Het landschap Meuké' strekt zich langs de kust uit van den Goenoeng Klieet (grens met Lho' Pawōh Zuid) tot den Gantieng Peloemat (grens met Labohan Adji); de oostgrens, welke gevormd wordt door zwaar gebergte, is niet met zekerheid bekend. In verband hiermede kan de grootte van het landschap slechts bij benadering worden opgegeven; zij bedraagt ongeveer 353 □ K.M.

Meuké' telt eene bevolking van omstreeks 5020 zielen.

BERGEN EN RIVIEREN (MET OPGAVE VAN DE BEVAARBAARHEID) WATERLEIDINGEN, WEGEN EN BRUGGEN.

In het landschap Meuké' treft men de navolgende bergen aan:

Goenoeng Klieët.
» Sang Kilat.
» Meuké'.
» Gantieng Peloemat.

Met uitzondering van een paar kleine riviertjes, als de Kroeëng Lho' Kassoi en Kroeëng Ajer Dingin, ontmoet men in Meuké' slechts eene groote rivier n.l. de Kroeëng Meuké', zij is echter absoluut onbevaarbaar.

Elke gampong — uitgezonderd Aloeë Lhong en Radj Teungoh — heeft zijn eigen waterleiding, om het water naar de rijstvelden te leiden. Van af den Goenoeng Klieët loopt een 5 meter breede verharde weg dwars door het landschap naar de Gantieng Peloemat (grens met Labohan Adji); verscheidene kleinere gampongwegen komen op dezen weg uit.

Het aantal kunstwerken in den grooten verkeersweg is vrij belangrijk en bedraagt 22. De bruggen bestaan geheel en al uit hout, sommige met atap overdekt; de landhoofden uit opgestapelde groote riviersteenen.

SAMENSTELLING VAN HET LANDSCHAP MET OPGAVE VAN GAMPONGS.

In het landschap Meuké' treft men een tweehoofdig bestuur aan. Onder de beide landschapshoofden staan rechtstreeks de gamponghoofden.

De navolgende gampongs worden in Meuké' aangetroffen:

Aloeë Keubeuë.
Lho' Kassoi.
Ladang Seuneubo'.
Taro'.
Aloeë Lhang.
Blang Bladeh.
Keude Meuké'.
Ië Boeboes.
Aroen Toenggal.
Koeta Boeloeh Ilir.
Moeta Boeloeh Oeloe.
Blang Koeala.
Ajer Dingin.
Ladang Seuneubo Radj Teungah.
Aloeë Baroe.
Radj Teungoh.
Djamboe Papeuen.
Sing-Sing.
Lho' Mamplam.
Mata Ajer.
Ladang Toeha.

GRONDGESTELDHEID.

Het landschap Meuké' bestaat uit eene alluviale vlakte, die zich uitstrekt van den Goenoeng Klieët tot aan den Gantieng Peloemat, en uit zand- en kalksteen gevormd gebergte.

NIJVERHEID, LANDBOUW, VEETEELT, JACHT EN VISSCHERIJ HANDEL EN SCHEEPVAART.

Aan nijverheid wordt weinig gedaan; sporadisch treft men een goudsmid aan.

Naast het bewerken der rijstvelden legt de bevolking zich vooral toe op tuinbouw; overal treft men aanplantingen aan

van getah ramboeng, kapok, peper, notenmuskaat, klappers en nilam. Dit laatste artikel is eerst in den laatsten tijd zeer in zwang gekomen, de cultuur is vrij eenvoudig, terwijl de geldschieter na 6 maanden reeds rente van zijn kapitaal trekt.

De producten worden naar Tapa Toean vervoerd en aldaar verhandeld en verscheept naar Penang en Singapore; met de kapok is het evenwel een eenigszins ander geval; de Atjeh Handel Maatschappij is in deze de grootste opkoopster, zij zuivert en verpakt het product in balen op de Onderafdeelingshoofdplaats en verscheept de gezuiverde kapok rechtstreeks naar Nederland.

Het vervoeren van de verschillende producten van Keude Meuké' naar Tapa Toean geschiedt per prauw.

De visscherij wordt uitgeoefend op zee middels groote netten (poekat), welke in prauwen in zee worden gebracht en aldaar te water gelaten. Meuké' telt een 8-tal poekatprauwen.

Veeteelt en jacht is hier van geene beteekenis.

BESTUUR OVER HET LANDSCHAP, ZIJNE SAMENSTELLING EN GESCHIEDENIS W. O. TE BESPREKEN DE INKOMSTEN DER HOOFDEN EN DE LANDSCHAPSKASSEN.

Hebben de Maleische staatjes als typisch uiterlijk kenmerk, het tweehoofdig bestuur in tegenstelling met den eenhoofdigen Atjehschen bestuursvorm, in Meuké' — hoewel in zijn innerlijk wezen geheel Atjehsch — vinden we mede dien eigenaardigen vorm van gezagsuitoefening terug.

Het bestuur wordt uitgeoefend door de beide landschapshoofden T. Radja Tjoet en Dato Baga gelar Teukoe di Goenong.

De beide landschapshoofden voeren niet gezamenlijk bestuur, maar elk hunner heeft zijn eigen gebied, waarin de ander niets te zeggen heeft.

De Keude Meuké', de twistappel tusschen beide hoofden staat rechtstreeks onder den Sjahbandar Nja Dirih, die weder gehoorzaamheid verschuldigd is aan de beide landschapshoofden.

In vroegere nota's staan Labohan Taro en Lho' Kassoi steeds vermeld als onderhoorigheden van Meuké', dit is echter niet juist. Het zijn gampongs, wier hoofden denzelfden rang bekleeden als gamponghoofden.

Oorspronkelijk is Meuké' bevolkt geworden door Maleische nederzettingen, die geruimen tijd haar zeden en gewoonten wisten te behouden tegen de zich ook aldaar gevestigde Atjehsche

elementen in, maar ten slotte volkomen overheerscht werden. Het eenige wat aan de vroegere bestuursvorming blijft herinneren is het tweehoofdig gezag; is dit voor een klein gedeelte gevolg van traditie, voornamelijk moet dit worden toegeschreven aan de wrijving, die in de XXVI Moekims langen tijd bestaan heeft tusschen de XII Moekims Oeleë Karang en XIII Moekims Toengkob.

De beide landschapshoofden genieten aan schadeloosstelling voor de overneming door het Gouvernement van de in- en uitvoerrechten en accijnzen f 100 's maands, verder bezitten zij sawah's, tuinen en karbouwen.

Een landschapskas voor Meuké' bestaat niet, wel een Onderafdeelingskas voor het ressort Tapa Toean.

ADATRECHTSPRAAK

EN

ADATRECHTSPLEGING

DER KARO-BATAKS

DOOR C. J. WESTENBERG.

I. *Inleiding.*

Door mannen, voor welke ik de meeste hoogachting koester, en die, wat betreft belangstelling en liefde voor Indië en voor den inlander, onder de allereersten moeten gerekend worden, is bij mij aangedrongen op het samenvatten in een artikel van wat eene twintigjarige ondervinding mij heeft geleerd omtrent de adatrechtspraak der Karo-Bataks.

Eene twintigjarige ondervinding, eene groote sympathie voor de Bataks in 't algemeen en voor de Karos in 't bijzonder, eene vaste overtuiging omtrent de verkieselijkheid voor Oostersche volken van eigen rechtspraak boven eene in Westerschen geest ...... en toch mijnerzijds langdurige en ernstige aarzeling om aan het bovenbedoelde verzoek te voldoen.

De reden dezer aarzeling is gelegen in de omstandigheid, dat gedurende de lange jaren, welke ik als bestuursambtenaar onder de Karo's doorbracht, door mij voor mijzelf nooit eenige aanteekeningen zijn gemaakt, en dat dus mijn geheugen verreweg de voornaamste bron zal wezen, waaruit ik bij de samenstelling dezer monographie zal kunnen putten.

Dat ik niet van de *eenige* bron behoef te spreken dank ik aan de welwillendheid van den vorigen Resident der Oostkust van Sumatra, den heer W. J. Rahder, welke hoofdambtenaar met de meeste heuschheid gevolg gaf aan mijn verzoek om toezending van afschriften der thans ter zake in zijn Gewest vigeerende regelingen.

Eerst later bleek mij dat deze ook in den vijfden der door de Commissie voor het adatrecht bezorgde bundels zijn opgenomen (zie aldaar bldz. 315 en 339).

Doch ook al staan deze regelingen ter mijner beschikking, moet ik mij toch wel afvragen of, nu ik reeds in 1908 de Karolanden heb verlaten, het onderwerp thans nog wel voldoende door mij wordt beheerscht om er over te schrijven zonder al te ver te blijven beneden het peil, dat met volle recht gesteld mag worden aan iemand, die met theorie en praktijk van 't behandelde eenmaal ten volle vertrouwd is geweest.

Zelfs uitvoerige aanteekeningen zouden trouwens in dezen de

Door de circumflêx wordt in dit stuk alleen de klemtoon aangewezen. Bij den klinker oe is om redenen van technischen aard deze circumflêx alleen boven de e geplaatst.

gapingen in geheugen en herinnering nooit geheel kunnen aanvullen. Eene werkelijk volledige studie over dergelijke onderwerpen kan mijns inziens slechts geleverd worden door wie ter plaatse woonachtig is, en daardoor te allen tijde in de gelegenheid verkeert zich omtrent nooit geheel ontbrekende duistere punten uit den mond van deskundige inlanders nadere inlichtingen te verschaffen.

Toch heb ik gemeend mij door deze overwegingen niet te moeten laten weerhouden.

Schoon geen in alle opzichten precies en tot in onderdeelen afgewerkt beeld, geloof ik toch wel een in hoofdzaak juisten en duidelijken indruk van mijn onderwerp te kunnen geven.

En daar komt het in de eerste plaats op aan.

Wel schijnt er in den tijdgeest eenige verandering ten goede te bespeuren, worden velen in hunne aanvankelijke voorliefde voor Westersche instellingen, in hun aanvankelijke overtuiging dat het Westen op elk gebied *de* waarheid heeft en alles beter weet dan het Oosten, iets minder doctrinair, wel zijn zelfs onder onze juristen mannen opgestaan die het vele goede in de volksinstellingen der inlanders erkend en geeerbiedigd willen zien, maar onverschilligheid en volslagen onkunde bij de massa, eenzijdigheid en betrekkelijke onkunde bij de meerderheid der beter onderlegden doen de vooroordeelen tegen al wat men onder adat verstaat nog gevaarlijk sterk blijven.

Wie er iets toe kan bijdragen om die onkunde voor een beter inzicht te doen plaats maken en die vooroordeelen uit de wereld te helpen, stelle zijn licht, hoe bescheiden ook, dus niet onder een korenmaat.

Het bovenstaande bij voorbaat te mijner verdediging wanneer men mij mocht willen verwijten dat het schijnsel van mijn lampje niet alle bijzonderheden van 't terrein zichtbaar maken, niet tot alle uithoeken daarvan doordringen kan. Nog eene andere, niet te onderschatten moeilijkheid viel bij het opzetten van dit artikel te overwinnen. Wil men spreken tot een anderen kring dan die van enkele specialisten, en dit moet zeer zeker het doel zijn van wie voor de adat belangstelling en sympathie wil verwekken, dan kan mijns inziens kracht slechts uitgaan van wat eenvoudig is, duidelijk en niet al te vervelend. Wat verward, verbrokkeld, moeilijk te overzien is schrikt den lezer af, doet, wanneer hij desondanks voortgaat met zijne lektuur, de

hoofdzaken voor hem verloren gaan onder bergen bijzonderheden van ondergeschikt belang.

En nu is het niet gemakkelijk bij de behandeling van de adatrechtspraak in de Karolanden dezen eisch van eenvoud en duidelijkheid in praktijk te brengen.

Waar eenheid van onderwerp ontbreekt is immers eenheid van behandeling een niet, of althans slechts zeer moeilijk te bereiken ideaal.

In de Karosche rechtspraak nu, zooals zij zich in den loop der tijden heeft ontwikkeld en zooals zij thans is, kan van volstrekte eenheid geen sprake wezen.

De hoofdreden hiervoor moet gezocht worden in de geografische gesteldheid van het door de Karo's bewoonde deel der Bataklanden. Laten wij, zooals ik in dit opstel doen zal, de niet talrijke en betrekkelijk weinig beduidende Karodorpen buiten beschouwing, welke administratief tot de onderafdeeling Dairilanden der residentie Tapanoeli behooren, dan bestaat het Karogebied «im Groszen und Ganzen» uit:

ten eerste het grootste, Westelijke stuk der ten Noorden en Noordwesten van het Tobameer gemiddeld 1200 Meter boven het peil der zee gelegen hoogvlakte;

ten tweede het door een met dicht oerwoud bedekte bergketen van die hoogvlakte gescheiden berg- en heuvelland in 't Zuiden en midden der rijkjes Serdang, Deli en Langkat.

Ik moet hierbij aanteekenen dat, wat Serdang betreft, het bovenstaande slechts voor de westelijke helft van dit landschap geldt. De oostelijke helft der bovenlanden toch wordt daar reeds bewoond door Bataks van den Timor- of Simeloengoenstam, welke ook het Oostelijke deel der hoogvlakte bevolken. De grens tusschen Karo- en Timorgebied wordt ongeveer aangegeven door een denkbeeldige lijn, getrokken van Tengging aan den Noordwestelijken hoek van 't Tobameer naar 't spoorwegstation Bangoen Poerba in Boven-Serdang. Hoewel nu die Karosche vestigingen in de tegenwoordige rijkjes Serdang, Deli en Langkat oorspronkelijk kolonies zijn van de Karodorpen op de hoogvlakte, hebben zij toch na korter of langer tijd eene groote mate van politieke zelfstandigheid en tevens een eigen rechtsleven gekregen, wat zeer zeker mede toegeschreven moet worden aan het groote verschil in levensomstandigheden op eenerzijds eene betrekkelijk schrale steppe als de hoogvlakte en op

anderzijds bijzonder vruchtbare bochgronden als door de Kolonisten na hunne emigratie ontgonnen. Hierbij kwam nog dat uit den aard der zaak bedoelde kolonisten in veel meerdere mate dan hun op de hoogvlakte achtergebleven stamgenooten in aanraking kwamen met de grootendeels uit Maleische elementen samengestelde kustbevolking.

Vrij velen der ver benedenstrooms gevestigden gingen zelfs tot den Islam over, een feit wel geschikt om eenige verwondering re wekken, wanneer men weet hoe conservatief de Karo's in 't algemeen op het punt van godsdienst en van andere voorvaderlijke instellingen zijn. Niet onwaarschijnlijk zal die overgang dan ook veelal een gevolg zijn geweest van eerzucht en berekening, en zullen nabij de riviermonden gevestigde karohoofden er vooral een middel in hebben gezien om den steun der Maleiers te verwerven en daardoor, in verband met de gunstige ligging hunner woonsteden, hun bovenstrooms wonende en voor uit- en invoer op de rivieren aangewezen landgenooten tot zekere hoogte van zich afhankelijk te maken.

Dit resultaat werd dan ook bereikt. Zoo zijn bijvoorbeeld de Mohammedaansche en zich tegenwoordig Maleiers noemende hoofden der ampat soekoe van Deli (Soenggal, Hampiran Perak, Soekapiring en Senembah) van Bataksche afstamming. Uit de Bataksche merga's (stammen), waartoe zij behooren, blijkt hoe zij verwant zijn met hoofden, doch geenszins met de allereersten, in de correspondeerende landschappen op de hoogvlakte.

Nemen wij bijvoorbeeld den Datoe van Soenggal, het Bataksche gedeelte van wiens gebied (Serbanaman) bevolkt is door lieden van het op de hoogvlakte gelegen landschap Teloe Koeroe. In Teloe Koeroe berust het gezag bij hoofden van de merga Karokaro en wel van de ondermerga's (naar rangorde) Lingga, Serbakti en Gadja. Bedoelde Datoe nu is van de ondermerga Gadja, vertegenwoordigt dus in de benedenstreken het minst aanzienlijke der drie bovenlandsche hoofdengeslachten. In de andere Delische landschappen vinden wij een geheel gelijksoortigen toestand. In Langkat en Serdang zijn de verhoudingen ten deele eenigszins anders, maar zijn toch ook de meesten der zoogenaamde Maleische hoofden van Bataksche afstamming. Naarmate nu de Karosche kolonisten, welke zich ten Noorden van het randgebergte hadden neergezet, langzamerhand onder het gezag raakten van de Mohammedaansche Datoes, Orang Kaja's en

Kedjoeroeans, kwam er in die streken ook in hun rechtspraak een vreemd element.

Bijzonder werkzaam was dit element weliswaar niet. Daarvoor waren de Datoes c. s. toenmaals nog te veel Bataks, was ook hun gezag te gering, in te hooge mate afhankelijk van den goeden wil hunner onderhoorigen. Indien zij al eens neiging mochten gevoelen de Karo-adat op zij te zetten voor begrippen en zeden, welke zij zelven te gelijk met den Islam van de Maleische kustbevolking hadden overgenomen, begrepen zij toch te goed dat eerbiediging van de volksinstellingen hunner stamgenooten voor hen eene politieke noodzakelijkheid was, dan dat zij anders dan in zeer enkele speciale gevallen aan die neiging gevolg zouden hebben durven geven.

Van nog veel minder belang was in dit opzicht gedurende lange jaren de invloed van het eigenlijke Sultansbestuur.

In Deli hadden de Sultans met bestuur en rechtspraak over de Bataks slechts aanraking door tusschenkomst der Datoes, waarbij dan nog in het oog moet werden gehouden dat deze laatsten het gezag dier Sultans nauwelijks en dikwijls in het geheel niet erkenden. Zoo vond John Anderson in 1823 den Sultan van Deli bezig in de onmiddelijke nabijheid zijner zeer nederige residentie een moeilijken en onzekeren strijd te voeren met een onbeteekenend dorpshoofd, den Radja van Poeloebrajan, wegens een tol door dezen op de Delirivier van de naar Deli afgevoerde peper geheven.

Omtrent den Datoe van Soenggal vermeldt genoemde agent der Engelsche East India Company in zijn »Mission to the East Coast of Sumatra« bldz. 259: »Soonghal, and all beyond that, as far as the mountains, is under the authority of the Orang Kaja, who is quite independent, and acknowledges no superior«.

In Serdang was het al niet anders, en vermoedelijk ook niet in Langkat, hoewel omtrent vroegere toestanden in de bovenlanden van dit rijkje bijzonder weinig bekend is.

In deze verhouding van de Sultans tot de andere hoofden, en daarmede tot de in zekere mate aan deze laatsten ondergeschikte Bataks, kwam eerst eene beslissende verandering nadat ons Bestuur zich ter Oostkust had gevestigd.

't Was in de eerste plaats met de Sultans dat door naar concessies verlangende particulieren, zoowel als door onze ambtenaren, aanraking werd gezocht en verkregen. Uit den

aard der zaak maakten die potentaatjes daarvan gebruik om de vreemdelingen zooveel mogelijk te doordringen van de grootheid en uitgebreidheid van hun macht, van hun rechten en van hun gebied. In hen, de sultans, zoo beweerden zij, moesten worden gezien de wettige heeren des lands, bij wie in de eerste plaats de beschikking over den bodem berustte, de Datoes daarentegen waren slechts gewone rijksgrooten, aan den vorst hunne positie en hun gezag ontleenend, de Bataks minderwaardige boschmenschen, waarmee weinig omslag behoefde te worden gemaakt.

Bij een ernstig onderzoek en een hooren van alle partijen zou er van deze beweringen niet heel veel zijn overgebleven; zij kwamen echter in onze kraam te pas, vonden dus een geloovig oor, en werden gaarne aangenomen als basis voor onze verdere gedragingen.

Eenigszins tot verontschuldiging van ons Bestuur kan strekken dat het in Deli, waar de heer Nienhuys reeds in 1864 de eerste concessie verkreeg, eigenlijk kwam op sleeptouw der Europeesche landbouwindustrie, en dat het dus aanvankelijk de belangen dier industrie waren, welke, in de eerste plaats het gemakkelijk verkrijgen van gronden beoogend, bij onze betrekkingen tot vorsten en volken ter Oostkust den doorslag geven.

Alles leidde in dien eersten tijd tot het steunen en versterken van wat wij in de verschillende rijkjes aan centraal gezag gevonden hadden, en toen in latere jaren bij betere kennis der toestanden bleek dat onze wegen geenszins altijd die van recht en billijkheid waren geweest, waren reeds te aanzienlijke economische belangen op onze dwalingen gegrondvest, dan dat deze laatste nog goed gemaakt hadden kunnen worden.

Met ons onderwerp houdt wat ik hier terloops heb willen zeggen verband, omdat, door de centraliseering onder onzen invloed van 't inlandsch gezag bij de Sultans, dezen met de rechtspraak over de doësoen-Bataks eenige bemoeienis kregen. Voorloopig bestond die bemoeienis echter vrij wel uitsluitend daarin, dat halsmisdaden voortaan nog slechts berecht mochten worden door de groote Kerapattan, waarvan de Sultan of zijn plaatsvervanger voorzitter, en de Datoes de voornaamste leden waren. Ik sprak zooeven van doësoen-Bataks. Onder doësoen is te verstaan het door Bataks bewoonde gebied in de bovenlanden van Langkat, Deli en Serdang. De doësoen staat dus eenerzijds tegenover dat deel der genoemde rijkjes waarop niet door Bataks,

maar door Maleiers (hieronder ook te rekenen sinds lang tot den Islam bekeerde Bataks als de Datoes) direkte grondrechten worden uitgeoefend, anderzijds tegenover de van Maleische heerschappij geheel vrijgebleven landschappen op de hoogvlakte (goêgoeng). De oorspronkelijke beteekenis van het woord doêsoen wordt zeer zeker het best weergegeven door ons «volkplanting» of «kolonie», de historische ontwikkeling van land en volk legde er echter langzamerhand tevens het begrip «onderhoorigheid» in.

Doordat de zittingen der bovenbedoelde Sultans-Kerapattans steeds plaats hadden in tegenwoordigheid en onder toezicht onzer bestuursambtenaren, kregen deze laatsten nu ook iets met de rechtspraak over de Bataks te maken. Gedurende vele jaren bleven deze bemoeienissen echter zeer onbeteekenend en oppervlakkig, totdat herhaalde kwesties met de onafhankelijke Karolandschappen op de hoogvlakte, en vooral de vrees dat daar in 't binnenland zich vreemde Europeanen zouden nestelen of ons op andere wijze moeilijkheden zouden berokkenen, alsmede dat de Atjehers van daar uit de bloeiende cultuurstreken ter Oostkust zouden gaan bedreigen, de Regeering er in 1888 eindelijk van overtuigden dat het toch tijd werd eens wat meerdere aandacht aan de Karo's te wijden.

Speciaal voor de aanrakingen met dezen werd toen een controleur (steller dezes) te Medan geplaatst.

Voor de Bataksche rechtspraak in de doesoen van Deli, later ook van Serdang, had dit belangrijke gevolgen, en wel voornamelijk in twee opzichten.

Ten eerste werd na enkele jaren van onderzoek en voorbereiding het formeele deel der rechtspraak vastgelegd en beschreven. Deze na rijp overleg met de doesoenhoofden, en met weliswaar niet zeer van harte komende medewerking van Sultan en Datoes totstandgebrachte regeling was, voor zoover algemeen erkende beginselen van recht en billijkheid zulks gedoogden, eene getrouwe afspiegeling van de adat.

In de tweede plaats strekte de meerdere inmenging van ons bestuur in het in 1888 aangevangen tijdperk tot tegengang der uitbreiding van den Maleischen en dus Moslimschen invloed op de Bataksche rechtspraak. Hieraan bestond dringende behoefte, vooral omdat bij de Maleiers eene sterke neiging aanwezig was de rechtsbedeeling ondergeschikt te maken aan geloofsbelangen, en haar zoo tot een krachtig propagandamiddel voor het Mo-

hammedanisme te doen worden. Terwijl bijvoorbeeld de adat bij velerlei betrekkingen van bloedverwantschap, in de eerste plaats tusschen mêrga-(stam-)genooten, het huwelijk verbiedt en als bloedschande (soêmbang) veroordeelt, placht het Maleische Bestuur Bataks die tot den Islam overgingen als niet meer aan dit verbod onderworpen te beschouwen.

Eveneens kon volgens hunne jurisprudentie een minderjarige zich door zulk een overgang aan het gezag van zijne of hare ouders onttrekken.

Geen wonder dat personen, zoowel jonge meisjes als mannen, die door de verbodsbepalingen der adat, dan wel door den onwil van hen die de vaderlijke macht uitoefenden, in liefdesaangelegenheden werden gedwarsboomd, dikwijls gretig in 't hun gespannen net gingen, en de bevrediging van hun hartstocht met het prevelen der Mohammedaansche belijdenis-formule, het afstand doen van 't genot van varkensvleesch en, voor de mannen, de besnijdenis niet te duur gekocht achtten.

Door de bemoeienissen van ons Bestuur werd nu aan zulke, bij de Karo's groote verontwaardiging wekkende misbruiken, schoon niet zonder moeite, een einde gemaakt, en de adat voortaan gehandhaafd, ook waar deze in tegenspraak was met de het Batakvolk vreemde begrippen der Mohammedaansche landschapshoofden.

Met een enkel woord wil ik hier reeds aanteekenen dat door ons Bestuur, wat betreft het tegengaan van de inmenging der Maleiers in de rechtspraak der doêsoen-Bataks, op den in 1888 en volgende jaren ingeslagen weg niet consequent is voortgegaan.

Zooals een scherpzinnige Karo in latere jaren eens zeer terecht tegen mij opmerkte: de residenten en controleurs komen en gaan, maar de Sultans en Datoes blijven.

Wat de eene ambtenaar van de inlandsche bestuurders wist te verkrijgen laat een ander zich door die geslepen en dikwijls onder schijn van inschikkelijkheid taai volhardende potentaatjes weer afhandig maken.

Bij eene van 1909 dateerende herziening van de regeling der doesoenrechtspraak, waarop in het vervolg van dit artikel uitvoerig zal worden teruggekomen, en welke in extenso is opgenomen in bundel V der door de Commissie voor het adatrecht bezorgde uitgaven (zie aldaar bldz. 315), werd de bevoegdheid van de Sultanskarapattan ten koste van die der Bataksche adat-

rechtbanken vooral in strafzaken aanmerkelijk uitgebreid. Of deze mijns inziens noch in ons belang noch in dat der Bataks zijnde hervorming beperkt bleef tot de verdeeling van rechtsmacht, dan wel in de praktijk ook bij de uitoefening der rechtspraak tot het weder in toepassing brengen van tegen de adat indruischende Mohammedaansche begrippen leidde, is mij onbekend, maar moet, door wie van de verhoudingen op de hoogte is, gansch niet onwaarschijnlijk worden geacht.

Uit het voorafgaande blijkt dat de adatrechtspraak over de in de doesoen gevestigde Karo Bataks:

ten eerste door den aard van het land en van de daaruit voortvloeiende economische en staatkundige verhoudingen zich van den aanvang af eenigszins onderscheidde van die op de hoogvlakte;

ten tweede schoon in bescheiden mate, den invloed onderging van Maleische en pseudo-Maleische bestuurders;

ten derde van 1888 af onder zorgvuldige contrôle stond onzer ambtenaren, die, hoewel de adat genegen en zooveel mogelijk handhavend, toch uit den aard der zaak op sommige punten meer Westersche begrippen ingang deden vinden; men denke hier o. a. aan den tegengang van het in het blok zetten (bajângken), het Bataksche middel van lijfsdwang tot tenuitvoerlegging van vonnissen;

ten vierde steeds plaatselijke verschillen vertoonde; deze bestonden niet alleen ten gevolge van 't verdeeld zijn van 't doesoengebied tusschen Deli, Langkat en Serdang, neen, ook andere faktoren voerden hier en daar tot afwijking, zooals in 't Serdangsche doesoenlandschap Tandjong Moeda Simeloengoensche invloeden, als gevolg der veelvuldige adat-huwelijken der voornaamste hoofden met de dochters van Simeloengoensche radja's.

In de op de hoogvlakte gelegen landschappen daarentegen bleven wel niet de politieke maar toch de maatschappelijke toestanden en daarmede de rechtspraak tot 1904, het jaar der feitelijke annexatie, zoo goed als vrij van vreemde invloeden.

Bij die annexatie werd onzerzijds besloten tot de invoering van indirekt bestuur, in overeenstemming met de in het geheele gewest Oostkust van Sumatra gevolgde politiek, maar in tegenstelling met ons optreden in het tot de residentie Tapanoeli behoorende andere en grootere deel der Bataklanden.

Daar het tot allerlei moeilijkheden zou hebben geleid indien afzonderlijke overeenkomsten met de talrijke. landschappen (oêroengs) en zelfstandige dorpen, waaronder het gebied der Karo-hoogvlakte verdeeld was, aan onze heerschappij in die streken ten grondslag waren gelegd, werden die oêroengs en dorpen door ons groepsgewijze reeds dadelijk onder het bestuur gesteld der zoogenaamde râdja berêmpat, namelijk de sibajaks van Lingga, Baroe djahe, Sarinembah en Soeka, waaraan om politieke en administratieve redenen een vijfde, de sibajak van Koeta Boeloeh, werd toegevoegd.

De instelling dezer râdja berêmpat is lang geleden van een' Sultan van Atjeh, of althans van zendelingen en gemachtigden van dezen uitgegaan en was sedert in stand gebleven, schoon haar werkelijke beteekenis en invloed al bijzonder gering en niet veel meer dan eene fictie was.

Waar echter meerdere centralisatie van 't inlandsche bestuur als hoogst gewenscht moest worden beschouwd, en elke andere basis daarvoor ontbrak, waar bovendien de râdja berêmpat bij 't missen van alle gezag toch, wat den vorm betreft, voor zoover de vrijheidlievende en weinig ceremonieuze aard der Karo's zulks veroorloofde, steeds als eersten onder hun hoofden waren geëerd, konden wij niet beter doen dan stevige werkelijkheid te doen worden wat tot nu toe slechts een schim was geweest. De verdeeling der hoogvlakte in vijf landschappen, elk onder 't gezag van een der genoemde sibajaks, vond dan ook nergens verzet en verwekte slechts in een enkele oêroeng (Soekapiring) onder een deel der hoofden eenigszins ernstige ontevredenheid. De zoogenaamde korte verklaringen (van onderwerping aan ons bestuur) werden nu uitsluitend door deze nieuwe landschapshoofden geteekend.

Van deze meer op 't gebied der politiek liggende aangelegenheid heb ik hier melding moeten maken, omdat de nieuwe landschappen en hunne hoofden uit den aard der zaak tevens nieuwe elementen werden in de rechtspraak.

Voor het overige werd de adatrechtspraak, zij het natuurlijk gezuiverd van wat in strijd moest geacht worden met een geordend bestuur of met eenvoudige begrippen van recht en menschelijkheid, zoo volledig mogelijk gehandhaafd.

Toen ik in 1908 de Karohoogvlakte voor goed verliet, waren op verschillende punten van 't formeele recht de bestaande

regelingen wel op schrift gebracht, doch had een algemeene beschrijving en definitieve vaststelling daarvan nog niet plaats gehad. Sedert is in 1910 hierin voorzien. [1]

Hem die mij tot hiertoe gevolgd heeft zal het niet verwonderen dat, toen ik de mogelijkheid ging overwegen van het schrijven van een artikel over de Karosche adatrechtspraak, bij mij al heel spoedig de vraag rees: *wat* moet ik beschrijven, de rechtspraak zooals die oorspronkelijk was of zooals zij thans is of zooals zij was in een tusschenstadium? En *welke* rechtspraak? Die in de doesoen? Zoo ja in de doesoen van welk rijkje? Of die op de hoogvlakte? Of moet ik overal, waar de tijd veranderingen bracht, vermelden zóó was het eerst en langs dien en dien weg is 't gekomen tot dit en dat? of, waar plaatselijke verschillen voorkomen: zóó was en is het in Langkat, zóó in Dei, zóó in Serdang, zóó op de hoogvlakle?

Tot het voldoen aan al deze eischen van strikte juistheid en van volledigheid zie ik geen kans, te minder waar ik, als boven gezegd, in hoofdzaak afhankelijk ben van mijn geheugen. Bovendien zou ik door naar zoodanige volledigheid te streven misschien wel belangrijke gegevens kunnen leveren voor zeer enkele vakmenschen, bijv. voor bestuursambtenaren die in de Karolanden dienen, of voor geleerden, die de finesses van 't adatrecht bestudeeren, maar zeker niet door 't scheppen van een levend beeld eenige sympathie voor mijn onderwerp kunnen wekken in den wijderen kring der meer in 't algemeen belangstellenden.

Men verwachte dus van dit opstel geen algeheele uitputting van 't onderwerp, geen getrouw en systematisch weergeven van verschillen en schakeeringen als gevolgen van verschillen in plaats en in tijd.

Veeleer zal ik mij er toe bepalen te trachten zoo uitvoerig en toch zoo duidelijk mogelijk uiteen te zetten hoe *in 't algemeen* de rechtspraak werkt en toegaat van den Karoschen adatrechter, daarbij zooal niet steeds, dan toch als regel in 't midden latend of we hier te doen hebben met den rechter in de doesoen of met dien op de hoogvlakte.

Wat den tijd betreft acht ik weliswaar van de eene zijde 't praktische belang van 't heden hooger dan 't historische van 't

[1]) Zie bldz. 339 van Adatrechtbundel V.

verleden, maar zie ik mij van den anderen kant gebonden door de omstandigheid dat wat er in de allerlaatste jaren onder den steeds meer eischenstellenden invloed van ons bestuur in de rechtspraak werd gewijzigd, mij slechts zeer oppervlakkig bekend is.

't Komt mij daarom het best voor als basis te nemen de rechtspraak zooals die was in de laatste jaren van mijne werkzaamheid onder de Karo's, dus omstreeks 1907—1908, en waar ik noodzakelijk moet teruggaan tot vroegere toestanden, of iets moet mededeelen omtrent latere, hieraan slechts een aanvullend karakter te geven.

Uit een en ander volgt dat ik ook het aandeel der Europeesche ambtenaren aan de rechtspraak niet onbesproken zal laten.

Alvorens de rechtspraak en de rechtspleging zelve te behandelen meen ik echter een hoofdstuk te moeten wijden aan het ânakberoē — seninaschap, eene zeer eigenaardige nationale instelling, waarop het rechtsleven der Karo's voor een goed deel berust en een ander aan de verdeeling van rechtsmacht in de Karolanden.

II. *Het ânakberoē-sênînaschap.*

Vreemd doet het den belangstellenden opmerker aan dat men bij de verschillende hoofdtakken van 't Batak-volk, Tobas, Mandailingers, Karo's Simeloengoen-, en Pakpak- (of Dairi)-Bataks, wel overal als grondslag van het sociale en veelal ook van het staatkundige leven eene verdeeling in stammen (mêrga's) aantreft, maar dat die indeelingen niet alleen in bijzonderheden doch ook wat de grondlijnen betreft onderling zoo bijzonder weinig verband toonen.

Hoe het bijvoordeeld te verklaren dat onder de Tobaneezen alle mêrga's tot twee hoofdstammen, Soemba en Lottoeng terug te brengen zijn, terwijl de Karo van Soemba en Lottoeng niets weet en onder zijn eigen volk vijf oorspronkelijke hoofdstammen kent?

Het is hier intusschen niet de plaats dit vraagstuk nader te beschouwen. Wel is 't voor ons van belang te weten dat elk der vijf Karosche hoofdmêrga's (Karokaro, Tarigen, Ginting, Peranginangin en Sembiring) weer in een grooter of kleiner aantal onderstammen is verdeeld.

Voor hoofd- en onderstam heeft de Karo slechts de eene

benaming mêrga. De formules, waarmee de eene Karo den anderen naar zijn afkomst vraagt, en waarmede onder hen elke kennismaking wordt ingeleid, zijn in verband hiermee ingericht. «Van welken stam zijt gij en van welken onderstam; van welke mêrga was je moeder en van welke ondermêrga?» zijn stereotiep de van wederszijde gestelde vragen.

Het verzoeken om en het geven dezer inlichtingen wordt ertoêtoer genoemd, en de omstandigheid dat de adat dit ertoêtoer gebiedend voorschrijft, en het verzuim als eene grove onbeleefdheid brandmerkt is een der tallooze bewijzen voor 't zeer groote gewicht door haar aan de mêrga-indeeling gehecht.

Naast het stam-wezen en naast het patriarchaat is de instelling der ânakberoê-senina misschien de belangrijkste en zeker de meest typische hoeksteen van de Karo-adat.

In den door den heer M. Joustra bewerkten «Batakspiegel», N° 3 der uitgaven van het Bataksch Instituut; vinden wij daarover op bldz. 196 en bldz. 213 gehandeld, maar eene wat meer uitvoerige bespreking acht ik hier toch zeer gewenscht.

Anak beroê beteekend letterlijk «het kind van eene vrouw». Zooals het Karo-Bataksch woordenboek van denzelfden verdienstelijken geleerde zeer terecht opmerkt moet echter onder beroê verstaan worden: «vrouw in het algemeen, vooral gebruikt met het oog op de mêrga». De beteekenis vrouw in tegenstelling met man, dus met den nadruk op 't geslacht, krijgt het woord eerst door voorvoeging van 't praefix «di», zoodat het dan diberoê luidt.

Sprak iemand van zijn ânakberoê, dan werd daarmee oorspronkelijk ongetwijfeld bedoeld *het kind* en speciaal *dé zoon* van eene vrouw behoorende tot dezelfde mêrga als spreker, en niet alleen tot dezelfde hoofdmêrga, maar tot dezelfde ondermêrga (of geslacht), tot dezelfde familie, dus de zoon van eene vaderszuster, van eene eigen zuster, van eene dochter van vadersbroeder enz.

Daar nu de Karo-adat, schoon met eene gedeeltelijke uitzondering voor de mêrga Sembiring; het huwelijk in den stam absoluut verbiedt, en het kind steeds de mêrga van den vader voert, volgt uit het voorgaande van zelf dat iemands ânak beroê steeds tot een anderen hoofdstam moet behooren dan hij zelf.

In de praktijk beantwoordt deze verklaring echter veelal niet meer aan de werkelijkheid; tegenwoordig kan iemands ânakberoê

evengoed wezen *de echtgenoot* als *de zoon* van een zijner naaste vrouwelijke stamverwanten.

Deze begripsverandering heeft langs een zeer verklaarbaren weg plaats gegrepen. Een oude en nog geenszins algemeen in onbruik geraakte adat der Karo-Bataks wilde immers dat de meisjes uit eenzelfde geslacht zoo mogelijk steeds werden ten huwelijk gegeven aan de zoons uit eenzelfde ander geslacht. Volgens die vroeger vooral door de hoofden maar toch ook door den kleinen man in eere gehouden adat, waren de zoons mijner zusters de ernstigste, in de eerste plaats in aanmerking komende huwelijkscandidaten voor mijne dochters, in zulk eene mate zelfs dat die jongelingen een soort recht op hunne nichtjes hadden, en een zoengeld konden vorderen wanneer dezen aan anderen werden uitgehuwelijkt.

De positie der vrouw is echter niet alleen in onze Westersche maatschappij verbeterd. Ook bij de Bataks hebben, dank zij vooral de bemoeienissen van ons Bestuur, de meisjes tegenwoordig veel meer dan vroeger het recht over hun eigen lot te beschikken. 't Gevolg is dat huwelijken van broedersdochters met zusterszoons zeer veel zeldzamer zijn geworden, en dat in verband daarmee het ânakberoêschap veel meer dan vroeger van 't eene geslacht op 't andere, van deze mêrga op gene, overgaat.

Was eertijds de man zeer dikwijls van moederszijde een afstammeling van 't zelfde geslacht waartoe zijn vrouw van vaderszijde behoorde, ja was dit bij aanzienlijke hoofden zelfs regel, thans is zulks nog slechts betrekkelijk zelden het geval. Desondanks is de op afstamming gebaseerde en dientengevolge nu dikwijls niet juist meer zijnde oorspronkelijke naam voor de bedoelde familiebetrekking behouden, en spreekt de Karo van den man zijner zuster als van zijn ânakberoê, onverschillig van welke mêrga die man van moederszijde afstamt.

De omgekeerde betrekking wordt aangeduid door het woord kalimboêboe. Is Deroêm de anak beroê van Ngatâssi, dan is Ngatâssi de kalimboêboe van Deroêm.

Uit het bovenstaande volgt dat volgens de thans heerschende opvattingen een Karo-Batak tot anakberoê(s) heeft de mannen en zonen eigenlijk van al zijne vrouwelijke stamverwanten, doch in nauweren zin van haar die hem het dichtst in den bloede bestaan. Behoort een persoon tot een geslacht dat rijk is aan

vrouwen, heeft hij vele zusters en dochters, vele tantes en nichten van vaderszijde, dan kan ook het aantal dezer nauwere ânakberoê natuurlijk nog aanzienlijk wezen.

Nu vordert echter de adat dat hij onder hun er één uitkiest en aan zijn dorpshoofd, of wie anders boven hem gesteld is, aanwijst als zijn ânakberoê par excellence, als *den* man die in zijn verschillende hoedanigheden, als echtgenoot, als huisvader, als procedeerende partij, als staatsburger, dus letterlijk in alle gebeurlijkheden des levens, hem zal helpen en terzijde staan, ja zelfs, met eene enkele uitzondering (waar het speelschulden, oêtang djoêdi, betreft) vooral zijne gedragingen, op welk gebied ook, zal borgstaan. Doch met het stellen van dien eenen borg is de Karo er niet af; behalve een ânakberoê, vertegenwoordiger van de mêrga's waarvan de leden vrouwen uit zijn geslacht plegen te huwen, moet hij als drager derzelfde verplichtingen van helper en borg nog een tweede persoon opgeven, deze aangeduid met den naam senîna en vertegenwoordigend niet zijn engeren verwantenkring, maar toch zijn eigen mêrga. Onze Karo dient dezen senîna dus te kiezen uit de mêrga en, zoo eenigzins mogelijk, uit de ondermêrga waartoe hijzelf behoort, maar niet uit zijne meer rechtstreeksche verwanten.

De afleiding van 't woord senîna meen ik als nog duister te moeten beschouwen. Wel schrijft Joustra in zijn woordenboek bldz. 193 «senîna = sedîna = sadaina vgl. Gajo sarinö,» waarbij hij dan ina beschouwt als éene beteekenis hebbend met 't Tobasche (en Simeloengoensche) înang en 't Gajoesche înö (beide = moeder). Ik kan deze afleiding echter niet aanvaarden omdat:

1e de Karo's voor moeder nooit oftenimmer îna, înang of înö, maar steeds nândei of âmei gebruiken;

2e het als uitgesloten moet worden beschouwd dat een volk met zulke streng patriarchale instellingen, zooveel gewicht hechtende aan familiebetrekkingen, en zulk een groot, het geheele leven beheerschend onderscheid makend tusschen relaties van vaders- en van moederskant, het begrip «afstammend van één voorvader» zou weergeven met een woord beteekenend «afstammend van éene moeder».

Hoe dit zij, senîna beteekent thans in den algemeensten zin geslachtgenoot van dezelfde sekse, waarbij men het begrip geslacht moet toepassen op de ondermêrga. Iemand van de onder-

mêrga Karokaro-Lingga zal toch niet als van zijn senîna spreken van een persoon die tot de ondermêrga Karokaro-Baros behoort.

Van dezelfde sekse, zeide ik boven, omdat dezelfde relatie tusschen menschen van verschillende sekse niet door senîna maar door toêrang wordt weergegeven.

Naast die algemeene beteekenis van geslachtgenoot heeft senîna intusschen ook de meer speciale van broeder (van een man), van zuster (van eene vrouw), en ook die van neef of nicht, zoodat, wanneer een mannelijke Karo spreekt van zijn senîna, niemand daaruit kan opmaken of hij het over zijn broer, zijn neef of over een verderen mannelijken verwant heeft.

Bezigt hij het woord senîna echter in verbinding met het woord ânakberoê, dan wordt er steeds mee bedoeld degene zijner niet nauw met hem verwante ondermêrgagenooten, welke tegenover de buitenwereld te zijnen opzichte dezelfde verplichtingen heeft aanvaard, welke ik zoo-even reeds met betrekking tot den ânakberoê omschreef.

Uit het bovenstaande volgt dat een Batak bij de keus zijner ânakberoê-senîna niet al te zeer gebonden is. Zoolang hij ongehuwd is (ânak lâdjang), en dientengevolge volgens Bataksche begrippen niet voor «vol» wordt aangezien, behoeft hij er geen te hebben, kunnen in dringende gevallen desverkiezend die van zijn vader hem terzijde staan. Maakt hij zich echter op om eene vrouw te nemen (ngêmpau), dan kan het huwelijk zonder medewerking van ânakberoê-senina onmogelijk tot stand komen, en dient hij dus zulke helpers te voorschijn te brengen.

Niet steeds worden daarvoor de volgens de adat het eerst in aanmerking komende personen genomen; wonen dezen te ver af, laat de verstandhouding met hen te wenschen over of zijn er andere beletselen, dan verzoekt men andere, mits ook aan de algemeene eischen van verwantschapsgraad beantwoordende lieden als ânakberoê en senîna le willen fungeeren.

In allen geval moeten het echter mannen wezen die vol, dus gehuwd zijn.

Als regel geldt dan verder dat de ânakberoê-senîna, die bij iemands huwelijk hebben geassisteerd, ook in den vervolge als zoodanig blijven optreden, maar een wet van Meden en Perzen is dit toch geenszins.

Dat de adat het veranderen van ânakberoê-senîna niet al te moeilijk *kan* maken, vloeit trouwens noodzakelijk voort uit een

ander harer voorschriften, namelijk uit den eisch dat deze helpers en borgen met hun principaal in 't zelfde dorp of althans in de buurt daarvan moeten wonen. Deze eisch is een zeer natuurlijke daar, vooral in de vroegere tijden van verbrokkeling en verdeeldheid, voor de hoofden de waarde eener borgstelling geheel denkbeeldig was, wanneer zij de borgen niet bij de hand en min of meer in hun macht hadden.

Verhuist nu iemand, laten wij zeggen van Lingga naar Soeka, dan staan hem twee wegen open om in zijne nieuwe woonplaats aan de voor toelating aldaar beslist noodige ânakberoê- senîna te komen. In de eerste plaats kunnen zijne Linggasche borgen, indien zij te Soeka geslachtgenooten hebben, welke tot medewerkng bereid zijn, dezen als hun gemachtigden aanwijzen. Komt dan hun principaal te Soeka in moeilijkheden, waarbij natuurlijk als altijd zijn ânakberoê-senîna betrokken worden, dan houden de hoofden aldaar zich uitsluitend aan de Soekasche plaatsvervangers, die c. q. van hun kant zoo goed en zoo kwaad als het gaat maar hulp of redres moeten zien te krijgen van de Linggasche lastgevers.

In de tweede plaats kan onze Lingganees onder de door hun afstamming daarvoor in aanmerking komende Soekasche ingezetenen op eigen hand een ânakberoê en een senîna trachten te vinden. Is hij geen bijzonder slecht bekend staand individu, dan lukt dit gewoonlijk wel, te meer daar zijn nieuwe pengoêloe (hoofd van wijk of kampong), verheugd weer een onderdaan (ginemgêm) meer te hebben, hem veelal bij 't zoeken helpt, en, mits de ânakberoê maar van een andere mêrga is dan onze Lingganees, de nieuwe senîna daarentegen van dezelfde mêrga en liefst ondermêrga, het verder zoo nauw niet neemt.

Vroeger kwam het ook zeer veel voor dat iemand voor bijzondere transacties, bijv. een huwelijk, of een koop op krediet, in meer verwijderde streken aangegaan, daar ook een ânakberoê en een senîna zocht, wier verantwoordelijkheid dan beperkt was tot die eene bijzondere handeling en hare gevolgen. Alles voor zoover hun principaal zich ter plaatse door wangedrag of misdaad niet in ongelegenheid bracht, in welk geval de nieuwbakken ânakberoê-senîna, al hadden zij dan ook om geheel andere redenen hun borgschap aanvaard, er gewoonlijk niet zonder kleerscheuren, of tenminste niet zonder veel last en moeite, afkwamen.

Uit hei bovenstaande blijkt voldoende hoe men zich niet moet voorstellen dat de Karo-Batak steeds slechts één anakberoê en één senîna heeft, door de adat zelve aangewezen en voor al zijne handelingen aansprakelijk. Neen, binnen de grenzen der adatvoorschriften, onder omstandigheden zelfs eventjes daarbuiten, wordt hem groote vrijheid van keuze gelaten, kunnende deze bovendien op verschillende plaatsen zeer wel op verschillende personen vallen. De vrije toestemming dier personen is een bepaald vereischte, doch hebben zij deze eens gegeven, dan zijn zij ook in den vollen zin des woords medeaansprakelijk voor wat tijdens hun ânakberoê-senînaschap door hun principaal verricht wordt. Maakt deze het echter al te bont, dan kunnen zij, ook tegen zijn zin, zich *voor de toekomst* door opzegging, in 't publiek en onder inachtneming van zekere formaliteiten, van hun borgstelling ontslaan.

Het verlost zijn van eene verplichting geven de Karo's, in dit geval als in vele andere, weer met het woord «sei». (Anakberoê-seninâna ênggau sei = zijn ânakberoê-senîna zijn reeds vrij, dus = hij heeft geen ânakberoê-senîna meer).

Ik moet hier aanteekenen dat, terwijl ons Bestuur in de over 't algemeen gunstig werkende adatvoorschriften omtrent de ânakberoê-senîna niet direkt heeft ingegrepen, de door ons geschonken veiligheid en rechtszekerheid in verband met de zoozeer verbeterde communicatiemiddelen tengevolge hebben dat de Karo thans veel minder dan vroeger in de noodzakelijkheid komt zich op verschillende plaatsen van zulke adatborgen te voorzien.

In den loop van dit artikel, vooral ook bij de behandeling der tenuitvoerlegging van vonnissen, zal over deze instelling nog heel wat te zeggen zijn. Reeds hier echter moeten nog eenige opmerkingen worden gewijd aan de politieke en administratieve zijde der zaak, namelijk aan de ânakberoê-senîna der hoofden.

Zooals geheel in de lijn van de adat ligt, staan deze hun principalen niet alleen in het particuliere leven maar ook bij het verrichten hunner ambtsbezigheden in alles terzijde.

't Bestuur van wijk (Keseîn, têrpoek) of Kampong (Koêta) bestaat dan ook tot in 't kleinste gehucht steeds uit de drieeenheid pengoêloe, ânakberoê en senîna.

In verband hiermee heeft overal in het Karoland, zoowel in

de goêgoeng als in de doêsoen, een zelfde adatsvoorschrift kracht, dat de verdeeling regelt van alle uit ambt of waardigheid voortvloeiende inkomsten.

Een derde daarvan komt toe aan den ânakberoê; van wat overblijft krijgt de senîna weer een derde, de pengoêloe de rest. 't Resultaat der verdeeling is dus $\frac{4}{9}$ voor den pengoeloe, $\frac{3}{9}$ voor den ânakberoê, $\frac{2}{9}$ voor den senîna.

Uit de betrekkelijke geringheid van 's pengoêloe's aandeel, minder bedragende dan dat van zijne beide helpers samen, blijkt op zich zelve reeds, welke waarde door de Karo's aan deze machtsverdeeling wordt gehecht.

Intusschen is er voor wie de feitelijke toestanden kent een niet onbelangrijk onderscheid tusschen het ânakberoè-senînaschap als algemeen sociale en als administratieve of politieke instelling. Terwijl namelijk in 't partikulier leven de funkties van den senîna vrij wel gelijk zijn aan die van den ânakberoê, blijft in bestuur en rechtspraak de eerste met den tweeden vergeleken bepaald op den achtergrond. 't Is de ânakberoê die den pengoêloe in alles ter zijde staat, die hem in wijk en dorp vervangt, ook daarbuiten voor hem optreedt en zonder overdrijving zijn rechterhand kan worden genoemd. Van den senîna daarentegen bespeurt men in den regel betrekkelijk weinig, zijn rol is een meer ondergeschikte, bepaalt zich veelal tot adviseeren en tot het deelnemen aan de niet al te belangrijke dorpsrechtspraak.

De ânakberoê is de groote schakel tusschen den pengoêloe en zijne ginemgêm (onderdanen) de senîna komt met deze laatsten veel minder in aanraking.

In meer samengestelde bestuurscomplexen, als de landschappen in de doesoen, de groote uit ettelijke wijken samengestelde dorpen, en daarboven ook de landschappen op de hoogvlakte, pleegt het ânakberoêschap als bestuurswaardigheid dan ook in bepaalde geslachten erfelijk te zijn, wat met het senînaschap niet het geval is. Zoo moet de ânakberoê van 't hoogvlaktelandschap Sepoeloekdoewakoeta steeds behooren tot de in 't dorp Kaben haar zetel hebbende ondermêrga Taikang (mêrga Sembiring), is 't anakberoêschap van 't doesoenlandschap Soekapiring erfelijk in de ondermerga Perasih (mêrga Peranginangin) enz.

Met den ânakberoê van een landschap werd natuurlijk oorspronkelijk bedoeld de ânakberoê der steeds tot een zelfden

stam behoorende landschapshoofden, of liever van den voornaamsten onder dezen, den zoogenaamden perbapâan.

Terwijl echter, zooals wij hierboven zagen, bij het ânakberoêschap als sociale instelling tegenwoordig de aanhuwelijking den doorslag geeft en de afstamming op den achtergrond is getreden, is met het ânakberoêschap als waardigheid, althans in de landschappen, en in die goêgoengdorpen, waar de ânaksberoê aan 't hoofd van eigen wijken staan, juist het omgekeerde het geval, daar beslist thans het eigen geslacht, dus de afstamming, en wordt de aanhuwelijking slechts in de tweede plaats als criterium beschouwd.

Zoo is het, wat betreft 't bovenaangehaalde voorbeeld, in 't landschap Sepoeloehdoewakoeta bepaald *noodig* dat de ânakberoê iemand van de ondermêrga Sembiring Taikang is, doch alleen *gewenscht* dat hij óf tot moeder óf tot echtgenoote heeft eene bloedverwante van den perbapaân van 't landschap, den sibâjak van Kabendjahe, dus eene vrouw van de ondermêrga Karokaro Poerba.

De landschapsânakberoê draagt in de doesoen veelal den titel ânakberoê-bâlei (ânakberoê van de rechtplaats). Door verschillende omstandigheden) is deze waardigheid echter in sommige oêroengs verloren gegaan, wordende de aan haar verbonden functies daar thans verricht door zoogenaamde pengoêloes-bâlei, die, zonder dat met hun mêrga veel rekening wordt gehouden, door het Oeroenghoofd in overleg met onze ambtenaren worden benoemd.

Op de hoogvlakte is de uitdrukking ânakberoê-bâlei minder in zwang, men duidt hem daar meest aan met den naam van 't landschap of ook wel met dien van 't dorp van den perbapaân, dus sprekende van den ânakberoê Sepoeloehdoewakoeta, ânakberoê Lingga (landschap Teloe Koeroe) enz.

Deze betrekking van ânakberoê-balei of landschapsânakberoê is, zooals wij later zullen zien, in de adatrechtspraak eene zeer gewichtige.

Daarentegen is in de doêsoen een senîna-bâlei, op de hoogvlakte een landschapssenîna, volslagen onbekend.

III. *Verdeeling van rechtsmacht.*

Zooals naar ik meen verreweg de meeste der Indische talen heeft ook het Karo-Bataksch geen woord voor het begrip rechter,

wat wel daaraan zal toe te schrijven zijn, dat bij de Bataks, ook weer als bij zoo vele verwante volken, geen afzonderlijke rechterstand wordt aangetroffen, zijnde het ambt van rechter er inhaerent aan de hoofdenwaardigheid.

In beginsel staat dan ook vast dat elke rechtzaak berecht wordt door den betrokken pengoêloe of door de betrokken râdja's. Ter wille der duidelijkheid zij hier opgemerkt dat de pengoêloe (dorps- of ook wel wijkhoofd) weliswaar ook râdja is, maar dat het spraakgebruik meebrengt hem als alleensprekend rechter (zijn ânakberoê-senîna worden toch beschouwd als met hem één te zijn) pengoêloe te noemen, terwijl, wanneer hij deel uitmaakt van een rechtsprekend college, hij met de andere leden daarvan als râdja wordt aangeduid.

Ook voor ons «rechtbank» hebben de Karo's oorspronkelijk geen ander woord dan râdja of râdjarâdja; het tegenwoordig algemeen gebruikelijke Karâpattan is van Maleischen oorsprong en heeft eerst door onze bemoeienissen met de rechtspraak algemeen ingang gevonden. Wel is er in «bâlei» een zeer algemeen gebruikelijke term voor ons «rechtplaats», plaats waar de rechtbank zitting houdt.

Het berechten eener zaak wordt weergegeven met de woorden roenggoêken en ranâken, waarbij echter in het oog moet worden gehouden dat roenggoêwen speciaal berechting beteekent, terwijl onder ranân verstaan wordt niet alleen de kwestie die berecht wordt, de rechtzaak, maar ook wel eene zaak in 't algemeen, een onderwerp van bespreking.

De rechtplaats wordt dan ook wel eens aangeduid door «îngan (plaats) roênggoe», wat dan gewoonlijk de bâlei zal zijn. Berechting eener zaak buiten die bâlei is onder bijzondere omstandigheden niet uitgesloten. Basis van de rechtspraak is steeds de adat; het woord adat is den Karo's intusschen vreemd; zij gebruiken daarvoor, zonderling genoeg, het Maleische woord bitjara, dat, als bekend, bij de Maleiers wel een eenigszins verwante, maar toch eene andere beteekenis heeft. Theoretisch verschil tusschen civiele en crimineele rechtspraak kende de adat weliswaar oorspronkelijk niet, maar in de praktijk kwam dat onderscheid toch wel degelijk uit, waar immers bij de berechting van burgerlijke gedingen nimmer, als bij die van misdrijven of van adatovertredingen, straffen werden opgelegd. Daarentegen droeg de behandeling van wat wij uitsluitend

als strafzaken zouden beschouwen bij de Karo's steeds een gemengd karakter; het doen erlangen van vergoeding voor de toegebrachte schade of 't veroorzaakte verlies stond daarbij minstens evenzeer op den voorgrond als 't verzoenen van de beleedigde gerechtigheid.

Ook nadat de rechtspraak onder ons toezicht is gekomen is dit alles zoo gebleven; alleen is 't onderscheid tusschen strafrechtelijke en burgerlijke rechtspleging in zoover verscherpt als ten eerste de bevoegdheid der verschillende rechters op elk dezer beide gebieden afzonderlijk is vastgesteld, en ten tweede er door ons bestuur natuurlijk voor wordt gezorgd dat de daders van misdrijven worden opgespoord en vervolgd, ook al doet zich geen klager voor, iets dat vroeger soms te wenschen overliet.

Echter moet men zich deze vroegere tekortkoming der adatrechtspraak (volgens onze begrippen eigenlijk der adatpolitie) niet te erg voorstellen. Want gebeurde het bijvoorbeeld dat hier of daar een lijk werd gevonden, dat teekenen van geweld vertoonde en waarvan de identiteit absoluut niet was te constateeren, dan stelden gewoonlijk de hoofden van dorp of landschap, waar het misdrijf gepleegd was, zich partij en zochten den moordenaar te ontdekken, hierbij uitgaande van het denkbeeld dat, de bodem door den moord verontreinigd zijnde, slechts betaling door den schuldige van eene boete (in dit geval persîangsîang of perpângger tâneh genoemd) en het daarbij behoorende slachten van een stuk vee deze onreinheid weer op kon heffen. Gelukte het in zulk een geval het misdrijf tot klaarheid te brengen, dan werd tevens de op moord gestelde boete opgelegd, ja soms zelfs het bloed- of zoengeld (âboel) voor den vermoorde gevorderd, waarvan het bedrag dan door de hoofden in bewaring werd genomen tot tijd en wijle de daarop rechthebbende familieleden van het slachtoffer zich zouden hebben aangemeld. Ook de meest zeer gegronde vrees dat bij het uitblijven van een degelijk onderzoek in eenig misdrijf, de benadeelden, dus bijvoorbeeld de bestolenen, de verwanten van een vermoorde, de echtgenoot of de nabestaanden eener geroofde vrouw, enz. als moêsoeh berengî of nachtelijke vijand (waarover later meer) wraak en daardoor recht zouden zoeken, droeg in zulke gevallen tot de activiteit der hoofden bij. Nu kon het natuurlijk ook gebeuren dat deze activiteit, hoewel op zich zelve niets te wenschen overlatende, tot geene resultaten leidde, en de schuldigen dus niet werden

ontdekt. Met het oog op zulke gevallen ligt de vraag voor de hand of de Karoadat geene gesamenlijke aansprakelijkheid kende van de beschikkingsgerechtigden over eenig gebied voor op dat gebied gepleegde delicten, waarvan de daders niet konden worden opgespoord. Waar mij gedurende al de jaren, dat ik het gewone Karosche recht heb toegepast en zien toepassen, van eenigen eisch in deze richting nimmer iets gebleken is, meen ik deze vraag ontkennend te moeten beantwoorden.

Nu zou men, oppervlakkig oordeelende, zoowel uit het oorlogrecht als uit het optreden van moêsoeh berengî een andere conclusie kunnen trekken.

Dat het door onbekenden vermoorden of berooven van een' ingezetene van oêroeng of dorp A op het gebied van oêroeng of dorp B zeer licht tot een oorlog van A tegen B kon leiden, is evenmin te betwisten alsdat er in zulk een geval, ook al hadden de hoofden van B al het mogelijke gedaan om de schuldigen te vinden, kans bestond dat de bloedverwanten van het slachtoffer als moêsoeh berengî de bewoners van B zouden gaan bestoken. Maar men kon er zeker van wezen dat dan zoowel oorlogsverklaring als poêlas (de bamboebrief waarin de moesoeh berengi de reden van hun optreden en hun eisch plachten te omschrijven) gebaseerd zouden zijn op het ongestraft plegen van een misdaad niet op het gebied van A, maar, hoe fictief die beschuldiging veelal ook geacht moest worden, door de ingezetenen van A.

Waar vroeger wel bijna volslagen rechteloosheid heerschte was in het gebergte, dat hoogvlakte en doêsoen van elkaar scheidt. In de daardoor voerende passen ontbrak, ondanks het drukke verkeer dat er veelal bestond, toenmaals alle rechtszekerheid; talloos waren daar de gevallen van uitplundering, van menschenroof, van doodslag en van moord.

Vooral de Tjinkempas in boven-Deli, waardoorheen de belangrijkste handelsweg leidde, had te recht eene allertreurigste reputatie. Vroeger ook de lieden van Boekoem in de doêsoen, maar in veel erger mate en tot in deze eeuw die van Bassem, Baroedjoeloe, Djawa en vooral van Berastagih en Pitjerein, alle dorpen op de hoogvlakte, waren beruchte en vermetele roovers. Diepe kloven en afgronden boden overvloedig gelegenheid de lijken der slachtofiers te doen verdwijnen, terwijl het bovendien veelal zeer moeilijk was uit te maken op het gebied van welk

landschap eene misdaad had plaats gehad, en welke hoofden dus naar den daders dienden te zoeken. Niet alleen omtrent de grenzen tusschen doêsoen en goêgoeng, maar ook omtrent die tusschen de verschillende hoogvlakte-landschappen onderling, bestond toch daar in de wildernis groote onzekerheid.

Zoo werd de verantwoordelijkheid door den een op den ander geschoven en konden de bandieten gedurende lange reeksen van jaren straffeloos hun gang gaan, te eerder nog omdat zoowel slachtoffers als daders bijna zonder uitzondering lieden plachten te zijn van de toen nog onafhankelijke hoogvlakte en dientengevolge het voorgevallene slechts zelden ter kennis onzer ambtenaren werd gebracht. Ook beriepen de roovers, vooral wanneer zij openlijk waren opgetreden, en de uitgeschudden naar hun dorp meegenomen, en daar in afwachting van losgeld in 't blok gezet hadden, zich veelal op het Bataksche oorlogsrecht, bewerende met de kampong der gevangenen in vijandschap te leven. Kortom in de passen, althans tot zoover 't gebied der hoogvlakte-oêroengs ging, heeft tot aan de expeditie van 1904 vrijwel alleen 't vuistrecht geheerscht.

Keeren we nu uit de oerwouden van 't rand- en grensgebergte terug naar de streken, waar vanouds de adat heerschappij voerde, dan vinden we daar op de allerlaagste trap der rechterlijke hierarchie den pengoêloe roêmah. Het echte Karo-huis, flink uit den grond op palen uiterst massief gebouwd, met het hooge éénnokkige dak van îdjoek (arenvezels), met de lage, ietwat schuine, ver door 't dak overschaduwde wanden, en de onder de open zijden van dat dak hooge en vrij wel driehoekige vóór- en achtergevels, met daaronder, midden in vóór en achterwand de kleine, lage dubbele deuren, en in de zijwanden heel enkele, nog veel kleinere venstertjes, wordt soms door vier, zes, tien of twaalf, maar in den regel door acht gezinnen bewoond. Twee gezinnen hebben samen één haard. Aan elke zijde van de iets lager dan de vloer gelegde balk, welke midden door 't huis van deur naar deur voert, vindt men eerst eene afdeeling (djâboe) voor één gezin, daarna een haard met daarboven eene haardstelling, dan, feitelijk ééne ruimte uitmakend, doch soms door een matten voorhang van elkaar gescheiden, twee djâboes elk voor één gezin, daarop weer een haard en dan nog een djâboe. Het gezin zelf wordt, naar de afdeeling die het bewoont, ook djâboe genoemd.

Een der gezinshoofden nu is volgens de adat tevens hoofd van het huis, pengoêloe roêmah. Bij den bouw eener woning wordt in verband met stam en rang uitgemaakt, wie als zoodanig zal optreden. Moeilijkheden geeft dit zelden, daar het oprichten eener woning vrijwel altijd pleegt uit te gaan van eenige gezinshoofden, die met elkaar verwant of verzwagerd zijn, en voor welke dus de adat precies uitwijst wie in hun familiekring als de eerste beschouwd moet worden. Afgezien van buitengewone gebeurlijkheden blijft de waardigheid dan erfelijk in het geslacht van den eersten titularis.

Hier moet ik er echter dadelijk de aandacht op vestigen, dat bij den overgang van waardigheden door sterfgeval dikwijls aan de aanspraken van broeders boven die van zoons de voorkeur wordt gegeven. Dit is zelfs regel zoodra een overleden hoofd slechts minderjarige zoons naliet.

De pengoêloe roêmah met zijn gezin bewoont steeds eene vaste afdeeling in het huis, namelijk de djâboe benâ kâjoe (de djâboe bij den oorsprong van het hout), welke bij het binnentreden van de het meest benedenstroomsche deur dadelijk links is gelegen. De uitdrukking benedenstroomsche deur klinkt erg vreemd in Westersche ooren, maar is begrijpelijk genoeg wanneer men in het oog houdt dat de huizen van een Karosch dorp worden gebouwd evenwijdig aan de stroomrichting der rivieren. De djâboe oêdjoeng Kâjoe, links van de tegenovergestelde, dus van de meest bovenstrooms gelegen huisdeur, is volgens de adat bestemd voor het gezin van hem die den pengoêloe roêmah als ânakberoê ter zijde staat. Van heel veel gewicht zijn de functies van den pengoêloe roêmah en van zijn ânak beroê intusschen niet, zij bepalen zich tot het regelen in overleg met de huisgenooten, van enkele aangelegenheden waarbij allen betrokken zijn, het overbrengen van bevelen van 't dorpsbestuur aan de medebewoners, tot het beeindigen van kleine huiselijke geschillen tusschen deze laatsten, het bestraffen van geringe adatsovertredingen en 't allereerste onderzoek, alsmede 't waarschuwen van wijks- of dorpshoofd bij 't in huis constateeren van misdrijven als inbraak enz.

Onder de geschillen, welke de pengoêloe roemah pleegt te behandelen, behooren bijv. kwesties over 't vervullen van de ‹Kerîn›, den huiselijken wachtdienst in de voor- en namiddaguren, gedurende welke de meeste huisbewoners afwezig plegen

te zijn, welke wachtdienst beurt om beurt door elk gezin, of althans door een zijner leden, moet worden vervuld, verder ruzies over 't wegraken van kleinigheden enz.

Ook bij adatsovertredingen is zijne competentie zeer beperkt, 't eenige voorbeeld dat ik mij herinner is het geval dat een hond van een der huisgenooten de djâboe van een anderen bevuilt. De pengoêloe roêmah kan dan den eigenaar van 't onfatsoenlijke beest ten bate van dien der djâboe in kwestie eene boete opleggen van één maatje rijst, één ei en eene kleine hoeveelheid limoenen en kruiden voor 't wasschen der haren (erpângger), dat bij de Bataks tot opheffing van een staat van onreinheid, doch vooral ook tot afwering van onheil zulk eene groote rol speelt.

In de doêsoen-landschappen worden in zeer vele dorpen geene adathuizen aangetroffen, veelal zijn de woningen daar van minder deugdelijke materialen gebouwd, en worden zij slechts door één of twee gezinnen bewoond, zoodat de waardigheid van pengoêloe roêmah daar van zelf vervalt. Een tweede gevolg van deze gewijzigde bouworde is dat in de overgroote meerderheid der doêsoendorpen de huizenwacht (Kerîn roêmah) vervangen is door een dorpswacht (Kerîn Koêta). Naarmate van het kleiner of grooter zielental der inwoners moet dan bij beurten elken dag door één, twee of meer gezinnen een waker worden geleverd, op welke wakers de taak rust, gedurende de uren dat de verdere bevolking naar de velden en tuinen is, in het dorp voor de veiligheid te zorgen. 't Is vooral tegen dieven en tegen brandgevaar dat zij te waken hebben. Zijn zij ter zake nalatig dan stelt de adat hen ten volle voor de schade verantwoordelijk. Het baantje der Kerîn is dan ook lang geen sinecure, als dat der gardoewachters op Java. Slechts scherp uitkijken, en bij alles wat er gedurende hun wachturen gebeurt zoo noodig dadelijk optreden, kan hen behoeden voor 't snappen der gruwelijkste koopjes.

Is dus op de hoogvlakte, en in die meest vrij hoog tegen het gebergte gelegen doêsoendorpen, welke adathuizen bevatten, de allerlaagste rechter de pengoêloe roêmah, wiens rechtsmacht overigens zoo weinig beteekent dat ons Bestuur gemeend heeft haar officieel geheel te kunnen negeeren, voor de hoogere rechtspraak onderscheidt zich de organisatie in de doêsoen te zeer van die op de hoogvlakte, dan dat wij beide tegelijk zouden kunnen behandelen.

Bij de opsomming, eerst voor de doêsen, dan voor de goêgoeng, der verschillende instanties, neem ik, met afwijking ditmaal van het in 't slot van 't eerste hoofdstuk door mij gestelde beginsel, als grondslag de thans geldende regelingen, zullende ik dan straks in 't kort uiteenzetten óf en in hoever deze regelingen gebroken hebben met de oorspronkelijke adat-organisatie.

Wij vinden dan tegenwoordig als rechtsmacht uitoefenende personen en colleges:

I in de doesoen:

a. de dorpshoofden (pengoeloe's) bijgestaan door hun ânakberoê-senîna,

b. de hoofdpengoêloes bijgestaan door hun ânakberoê-senîna,

c. de kleine kerâpattans (kerâpattan kîtik of bâleis) ook wel genoemd in de benedenstreken kerâpattan sinoêwen boênga, in de bovenstreken kerâpattan sinoêwen gâmbir,

d. de groote kerâpattan (kerâpattan oêroeng),

e. de Sultans kerâpattan (kerâpattan doêsoen),

II. Op de hoogvlakte.

a. de dorpskerâpattan (kerâpattan- of bâlei koêta),

b. de oêroeng-kerâpattan (kerâpattan- of bâlei oeroeng),

c. de landschaps-kerâpattan (kerâpattan of bâlei râdja),

d. de kerâpattan der gezamenlijke landschapshoofden, zeer oneigenlijk genoemd de kerâpattan- of bâlei râdja berêmpat.

Zooals onder een volk, waarbij rechtsmacht aan bestuursmacht inhaerent is, vanzelf spreekt, houden bovenbedoelde organisaties met de staatkundige en administratieve indeeling van doêsoen en hoogvlakte het nauwste verband.

Behandelen wij eerst de doêsoen. Daar zijn de landschappen (oêroeng) verdeeld in distriktjes, meer of minder in aantal al naar de omstandigheden, vooral naar de wijze waarop de Koloniseering van de hoogvlakte uit er indertijd tot stand is gekomen.

Aan het hoofd van zulk een distriktje staat een pengoêloe belîn of groote pengoêloe, die in elk der tot zijn gebied behoorende dorpen (koêta) een pengoêloe kîtik (kleine pengoeloe) onder zich heeft.

Verder vormt 't landschap er wel eene éénheid, maar toch eene éénheid die uit twee duidelijk afgebakende gedeelten bestaat, namelijk uit de beneden- en de bovenstreek.

De eerste wordt in alle landschappen aangeduid met den naam sinoêwen boênga (waar men katoen plant), de tweede met

sinoêwen gâmbir (waar men gambir plant). Terloops teeken ik aan, dat althans de eerste dezer benamingen geen aanspraak meer kan maken op actualiteit; ten gevolge van den steeds toenemenden invoer van Europeesche garens heeft immers de katoencultuur in de Karo-doesoen weinig of niets meer te beduiden. Gambirtuinen daarentegen worden tegen den voet van het gebergte ook tegenwoordig nog veel aangetroffen.

Hoe deze verdeeling oorspronkelijk is tot stand gekomen valt moeilijk te zeggen. Waarschijnlijk is zij toe te schrijven aan den invloed der Maleische hoofden, die vóór onze komst in de niet al te geaccidenteerde, gemakkelijk te bereizen landen der sinoêwen boênga veel meer hadden in te brengen dan in de verder af gelegen, grootendeels moeilijk begaanbare heuvel- en bergstreken der sinoêwen gâmbir, waarvan bovendien 't gebied, als grenzend aan de hoogvlakte, in sterke mate onder den invloed stond van de hoofden uit het stamland, de goêgoeng. Hun macht in de sinoêwen boênga willende bevestigen, zullen de Maleiers de hoofden dier streken tot een nauwer aaneensluiting hebben gebracht, zonder daarom echter den band met de sinoêwen gâmbir geheel te willen verbreken. Praktische beteekenis voor de bevolking had deze onderverdeeling der doesoênlandschappen vooral wat betreft de rechtspraak; de hoofden van sinoêwen boênga en die van sinoêwen gâmbir vormden toch afzonderlijke rechtscolleges, elk met een eigen bâlei, terwijl slechts de belangrijkste zaken kwamen voor de gesamenlijke hoofden van 't geheele landschap, wier vergadering dan in den regel door 't Maleische (of liever) vermaleischte landschapshoofd (Dâtoe, Kedjoêroean of Orang Kâja) placht te worden voorgezeten.

Door ons bestuur zijn in deze instellingen geen principieele wijzigingen gebracht.

Gaan wij nu de rechterlijke hiërarchie in de doesoen wat nader bezien, dan vinden wij dus, buiten beschouwing latende wat ik hierboven reeds over den pengoêloe roêmah mededeelde, als laagsten rechter: het dorpshoofd.

De bevoegdheid van dezen is in overtredingszaken eene zeer geringe, namelijk tot vier gulden boete, aanmerkelijk grooter in burgerlijke gedingen (tot eene geschilwaarde van f 25), terwijl steeds beroep op de volgende instantie mogelijk is.

Dat overleg van den pengoêloe met zijne ânakberoê-senîna

nooit mag uitblijven, behoeft na de uiteenzettingen in 't vorige hoofdstuk wel geene verklaring.

De competentie van den één graad hoogeren rechter, den hoofdpengoêloe of pengoêloe belîn, welke natuurlijk ook weer door zijn ânakberoê-senîna wordt terzijde gestaan, gaat tot 10 gulden boete en tot eene geschilwaarde van f 50. Hooger beroep is mogelijk op al zijne vonnissen in eersten aanleg gewezen. In de kleine kerâpattans (kerâpattan kîtik) hebben zitting de gezamenlijke hoofdpengoêloes van het betrokken landschapsgedeelte (sinoêwen boênga of sinoêwen gâmbir). De bevoegdheid, in overtredingszaken niet te uitgebreid, namelijk tot f 20 boete, is in burgerlijke zaken, als gaande tot een geschilwaarde van f 100, voor een economisch betrekkelijk weinig ontwikkeld volk als de Karo-Bataks eene belangrijke te noemen, vooral wanneer men in het oog houdt dat slechts bij een geschilwaarde van meer dan f 50 hooger beroep is toegelaten.

Oorspronkelijk was trouwens de bevoegdheid in civiele zaken dezer lagere rechters eene veel geringere, gaande die der kleine kerâpattans slechts tot veertig dollars (vier tâhils = thails), dus bij eene gemiddelde dollarwaarde van f 1,40 tot circa f 56.

't Was vooral om de hoogere instanties en daarmee onze ambtenaren te ontlasten, dat hier met de adat werd gebroken, en de oude grenzen, misschien verder dan in het belang eener goede rechtsbedeeling gewenscht was, werden uitgebreid.

't Bedenkelijke schuilt vooral in 't niet toestaan van hooger beroep bij de rechtspraak van hoofdpengoêloes en kleine kerâpattans bij eene geschilwaarde respektievelijk beneden f25 en beneden f50.

De adat wist in der tijd zeer wel wat zij deed toen zij hare perken stelde, en deze hadden mijns inziens gehandhaafd dienen te blijven, zoolang veranderingen in economische toestanden, speciaal in het peil der volkswelvaart, geen erkennen van nieuwe vormen hadden geëischt.

Dit geval nu heeft zich niet voorgedaan. Vijftig en zelfs vijfentwintig gulden is ook heden nog voor een' Karo-Batak eene te aanzienlijke som dan dat het rechtmatige bezit daarvan niet door zoo volledig mogelijke rechtszekerheid diende te worden gewaarborgd. En wie kan beweren dat die zekerheid steeds bestaat bij een klein college van inlanders, waaronder er soms een of twee zijn die de anderen leiden, en vooral bij een vrij wel alleen rechtsprekenden hoofdpengoêloe?

Onder de hoofdpengoèloes zitting hebbende in de kleine kerâpattans is er gewoonlijk, schoon niet altijd, één die, wegens zijn afkomst van de aanzienlijkste hoofdenfamilie in 't stamlandschap op de hoogvlakte, den rang heeft van perbapâän, welk woord men misschien het best met stamvader zon kunnen vertalen, en die dientengevolge als primus inter pares wordt beschouwd.

Op zijne positie als lid van het rechtscollege had het eenigszins grooter aanzien, door den perbapâän aan zijne hoogere afkomst ontleend, oorspronkelijk verder geen invloed. Een formeel voorzitterschap heeft de zuivere Karo-adat nooit gekend. Indien men bij de zittingen van Bataksche Kerâpattans van iemand kon zeggen dat hij er het hoogste woord voerde en aan 't onderzoek zekere leiding gaf, was dit gewoonlijk minder van den perbapâän dan van den ânakberoê-bâlei, met welken waardigheidsbekleeder wij in 't einde van 't vorige hoofdstuk kennis maakten. Veelal was deze tevens een der hoofdpangoeloes, maar ook al was dit, als bijv. in 't bovendeel der Serdangsche doêsoen-oêroeng Tandjong Moeda, een enkele maal niet het geval, toch nam hij steeds een belangrijk aandeel aan de handelingen van de Kerâpattan, als wier mond of spreektrompet hij beschouwd kon worden. 't Was toch gewoonlijk de ânakberoêbâlei die het woord tot partijen of beklaagde en tot de getuigen richtte, hoewel niets de andere leden van 't college belette desverkiezend die personen rechtstreeks te ondervragen.

Thans is, wat zonder bezwaar kon geschieden en uit een administratief oogpunt zeker aanbeveling verdiende, door ons Bestuur hierin verandering gebracht, en bepaald dat elk der kleine kerâpattans wordt gepresideerd door den daarin zitting hebbenden perbapâän.

Het begrip dat de ânakberoê er is om het grootste deel van 't werk te doen is echter zoo stevig in de harten en 't rechtsbewustzijn der Karo's geworteld dat, ondanks deze formeele hervorming, de kerâpattans in de praktijk hun oude werkwijze zeker wel niet zoo spoedig zullen laten varen.

Een uitvloeisel van 't zelfde adatbeginsel was vroeger de groote mate van vrijheid aan de kerâpattanleden gelaten om zich ter terechtzitting door hun ânakberoê-senîna te laten vervangen.

Kritisch aangelegde Europeanen zullen weliswaar al te geneigd zijn deze en dergelijke faciliteiten met meer ijver dan verstand algeheel te veroordeelen.

Om billijk te wezen zouden zij zich eerst voor den geest moeten brengen hoe in het Karoland: *a.* de hoofden als zoodanig rechters zijn; *b.* de hoofden-waardigheid erfelijk is; *c.* dientengevolge menigmaal zeer jonge en de adat niet volledig kennende hoofden als rechters zullen moeten optreden; *d.* het dan veel meer in 't belang eener goede rechtspraak zal wezen wanneer zij hun ervaren ânakberoê-senîna doen zitting nemen, dan wanneer zij zelf door onwetendheid het recht gaan verhaspelen.

Van deze bevoegdheid, hoe rationeel ook in bepaalde gevallen, werd echter door luie of onverschillige hoofden misbruik gemaakt, tot ons Bestuur na 1888 zijn invloed gelden deed en slechts bij wettige ontstentenis bedoelde vervanging toeliet. De door de adat ten volle veroorloofde deelneming van de ânakberoê-senîna der hoofdpengoêloes aan de zittingen der Kerâpattans, het onderzoek en de beraadslagingen wordt natuurlijk hierdoor niet uitgesloten. Ook hier zijn zij steeds adviseurs en helpers hunner principalen, hoewel, wanneer het geldt de vaststelling van het uit te spreken vonnis, slechts de pengoêloes hun stem uitbrengen. Alleen wánneer een hoofd ter terechtzitting op wettige wijze door ânakberoê of senîna vervangen wordt, kan deze laatste meestemmen.

De ânakberoê bâlei heeft, voor zoover hij niet tevens hoofdpengoêloe is, daarbij slechts een raadgevende stem.

De voornaamste rechtbank in de doêsoenlandschappen is echter de groote Kerâpattan, vroeger als Kerâpattan belîn, thans als Kerâpattan oêroeng bekend, waarvan voorzitter is het Maleische landschapshoofd, terwijl alle hoofdpengoêloes, dus èn die uit de sinoêwen boênga èn die uit de sinoêwen gambir, als leden zitting hebben en de vergaderingen bijgewoond worden door den betrokken controleur. De rol door dezen bestuursambtenaar bij de zittingen gespeeld hangt natuurlijk, behalve van zijne persoonlijkheid, geheel af van zijne kennis van de adat en van het Karo-Bataksch, welke taal ter terechtzitting uitsluitend gebezigd wordt. Deze Kerâpattans oêroeng nemen kennis: *a.* van alle burgerlijke zaken, waarbij de waarde in geschil meer bedraagt dan f 100;

b. Van alle misdrijf- en overtredingzaken waarop de adat eene boete stelt van meer dan f 20, doch niet meer dan f 60;

c. Van alle grenskwesties binnen de oêroeng;

d. Van alle geschillen over het pengoêloeschap;

e. Van jurisdictiegeschillen tusschen lagere rechters en rechtbanken;

f. In hooger beroep, tevens in hoogste instantie van de zaken in eersten aanleg behandeld door de Kerâpattans Kîtik.

Alinea 7 van artikel 9 der thans in de Deli-doêson geldende regeling van 't rechtswezen zegt:

"Het oêroenghoofd wordt als djaksa bijgestaan door een pengoêloe bâlei te benoemen in overeenstemming met den Controleur voor de Bataksche aangelegenheden".

In deze bepaling, typisch voorbeeld van het zich met de omstandigheden geleidelijk ontwikkelen der adat, valt de werking van drieerlei invloed onmogelijk te miskennen.

In de eerste plaats die der oorspronkelijke Karo-adat: de werkzaamheden van den functionaris, over wien bedoelde alinea handelt, zijn voor een goed deel die van den ânakberoê-bâlei der oude rechtscolleges.

In de tweede plaats die der Maleische hoofden, van welke sommigen, speciaal die van Soenggal, in hunne rechterlijke betrekkingen tot de Batakwereld zich reeds voor vele jaren deden bijstaan door een vertrouwden Batak, dien zij den titel pengoêloê bâlei verleenden.

In de derde plaats van de Europeesche ambtenaren, welke zich, althans in strafzaken, geen denkbeeld kunnende maken van eene rechtspraak zonder inlandsch officier van justitie, de gelegenheid aangrepen de functies van spreekorgaan der Batakhoofden en van duivelstoejager der Datoes in één persoon te combineeren met die onzer inlandsche officieren van justitie.

Dat deze wijziging der adat tevens eene verbetering was behoeft geen betoog.

De ânakberoê-bâlei der zuivere adatrechtspleging kon zich onmogelijk geheel aan zijne rechtstaak wijden; òf hij was een hoofdpengoêloe, en had als zoodanig zijne bezigheden, òf hij moest in de eerste plaats door den landbouw in het onderhoud van zich en zijn gezin voorzien. Thans daarentegen is de pengoêloe bâlei een ambtenaar, die, als zoodanig vaste inkomsten genietende, zich uitsluitend met zijn dienstwerk kan bezig houden, en vooral bij het vooronderzoek Controleur en landschapshoofd krachtig terzijde kan staan.

Op de zittingen daarentegen zijn 's mans verrichtingen nog veel meer die van een' ânak-beroê bâlei dan van een djaksa

en gaat het verhoor van partijen, beklaagde, getuigen veelal door zijne bemiddeling. Dat gebruiken van een tusschenpersoon schijnt omslachtig, maar bespaart in de praktijk juist dikwijls veel tijd, daar iemand, die geregeld als zoodanig dienst doet, op den duur eene buitengewone vaardigheid verkrijgt om zijne vragen zóó te stellen dat zij terstond kunnen doordringen tot het niet al te ontwikkelde bevattingsvermogen der eenvoudigen van geest, welke onder de te hooren personen gewoonlijk niet ontbreken. Is, zooals bij het niet sterk genoeg te veroordeelen telkens overplaatsen onzer bestuursambtenaren helaas veelal het geval is, de betrokken Controleur het Bataksch niet machtig, dan is zulk een tegelijk de rol van tolk vervullend tusschenpersoon zelfs geheel onmisbaar.

De Sultans-Kerâpattan, in de nieuwe regeling Kerâpattan-doêsoen genoemd, is, zooals uit mijne mededeelingen in 't eerste hoofdstuk reeds bleek, een lichaam, dat niet alleen in 't stelsel der oorspronkelijke Karo-adat volstrekt niet te huis behoort, maar dat zelfs zijne tegenwoordige bevoegdheden, veel meer dan aan den op zich zelf zoo geringen invloed van 't Sultanaat, dankt aan den steeds naar centralisatie strevenden geest van ons bestuur.

Vóór dat wij ons in de rijkjes der Oostkust vestigden, hadden de Sultans in wat zij de doêsoen hunner rijkjes noemden geenerlei rechtsmacht; wel kwam het voor dat Bataks voor hunne Kerâpattans terecht stonden, doch dan betrof het civiele zaken gerezen of misdaden gepleegd in die streken der bedoelde rijkjes, waar de grondrechten door de Maleiers werden uitgeoefend, dus buiten de doêsoen.

Nadat de Sultans, onze suzereiniteit erkend hebbende, in hunne pretenties tegenover de Bataks den steun onzer ambtenaren en zoo noodig onzer bajonetten, hadden verworven, breidde zich ook hun rechtsmacht over de doêsoen uit, zich echter, zooals wij gezien hebben, voorloopig nog bepalende tot de berechting van halsmisdaden, waarvoor de oplegging van boeten, de eenige straf die de adat kent, geen voldoend zware tuchtiging werd geacht.

De jongste regeling daarentegen brengt tot de bevoegdheid van de Kerâpattan-doêsoen in eersten aanleg alle straf- en overtredingszaken, waarop volgens de adat eene zwaardere straf is gesteld dan f 60, en in hooger beroep alle burgerlijke zaken waarvan de waarde in geschil meer dan f 250 bedraagt.

Bijna de geheele eigenlijke strafrechtspraak is dus overgebracht bij de Sultansrechtbank, waaraan ook in 't civiele eene niet onbelangrijke macht is toegekend, al moet, wat dit laatste betreft, hier geconstateerd worden dat gedingen met eene geschilwaarde van meer dan f 250 in de Karosche rechtswereld betrekkelijk eene zeldzaamheid zijn, en de hervorming op dit gebied dus niet zulke verstrekkende gevolgen met zich bracht als op 't crimineele.

Inderdaad vérstrekkend.

Want houden wij in het oog dat de Kerâpattan-doêsoen is samengesteld uit den Sultan of diens vervanger als voorzitter, met als leden de vier Maleische oeroenghoofden alsmede de voornaamste perbapâans uit de sinoêwen boênga en de sinoêwen gâmbir van elke oêroeng, verder dat genoemde voorzitter weinig of niets van de Karo-adat pleegt af te weten, en voor haar in den regel slechts minachting zal koesteren, dat de oêroenghoofden, meest warme Moslims en dus toch al geen vrienden van een heidensche adat, bovendien tegenwoordig tegenover den Sultan nog slechts een zeer ondergeschikte plaats innemen, dat eindelijk lang niet alle perbapâäns voldoende fermiteit bezitten om eigen oordeel tegenover dat der verzamelde dâtoes, en vooral tegenover dat van den Sultan te durven stellen, dan dienen wij te erkennen dat deze zoogenaamde hoogste adatrechtbank geen adatrechtbank is, maar het misbakken produkt eener neiging om én de geit én de kool te sparen, om te gemoet te komen aan de gezagspretenties der Sultans en toch schijnbaar met de adat rekening te houden.

De eenige die in deze omstandigheden als onafhankelijk deskundige onbevreesd voor handhaving de Karo-adat zal kunnen opkomen, zal de betrokken Controleur zijn, die steeds moet uitgenoodigd worden de zittingen der Kerâpattan-doêsoen bij te wonen.

Zooals de verhoudingen zijn, zal van dezen ambtenaar als vertegenwoordiger van 't Nederlandsch-Indische Gouvernement veelal voldoende invloed kunnen uitgaan om de zaken in 't rechte spoor te houden mits . . . . hij eene flinke persoonlijkheid zij en zich met taal en adat volkomen vertrouwd hebbe weten te maken. Doch hoeveel ambtenaren, vooral als zij om de twee of drie jaren worden overgeplaatst, voldoen aan die voorwaarden? En zelfs al is dit wél het geval, wat voor rechtbank is

het dan nog, waarbij een vreemdeling het toe te passen recht heeft te vertegenwoordigen?

Wenden wij ons thans naar de hoogvlakte. Hoewel aldaar in het algemeen de adat zeer zeker niet minder sterk staat dan in de doêsoen, geldt dit niet op het speciale punt dat wij thans behandelen, de verdeeling van rechtsmacht. In mindere mate dan in de doêsoen zijn op de hoogvlakte in dit opzicht de oude volksinstellingen door ons Bestuur ongewijzigd gehandhaafd kunnen worden. Om dit te verklaren is het voldoende dat wij ons herinneren:

1ste hoe, zooals ik in het eerste hoofdstuk uiteenzette, ter wille eener absoluut noodzakelijke centraliseering van het gezag, het Gouvernement op de hoogvlakte de bestaande oêroengs en zelfstandige Koêtas heeft moeten vereenigen tot een vijftal landschappen, bestuurd door zooal niet in waardigheid (de oude râdja berêmpat), dan toch wat betreft het uitoefenen van werkelijke macht nieuwe hoofden, welke dus nieuwe faktoren zijn gaan vormen in de ook vroeger reeds niet eenvoudige organisatie van 't inheemsche bestuur;

2de hoe een der grondbeginselen van de adat is dat bestuurs- en rechtsmacht onafscheidelijk zijn verbonden.

Dientengevolge heeft ons Bestuur, zonder daarom de oude adatrechters op zij te zetten, een goed deel hunner hoogere bevoegdheden moeten overdragen aan rechtbanken, wier vorming als een noodwendig uitvloeisel der nieuwe bestuursorganisatie beschouwd moest worden.

Boven den pengoêloe roêmah vinden wij dan thans als eerste rechtsinstantie in het Karosche deel der afdeeling Simeloengoen en Karolanden de bâlei Koêta (dorps-Kerâpattan of dorpsrechtbank) waarin zitting hebben de hoofden der wijken (Kesêin), waaruit het dorp bestaat, bijgestaan door hun ânakberoê-senîna.

Hier is door ons Bestuur, op eene niet al te ingewikkelde organisatie bedacht, een lagere instantie uitgeschakeld, namelijk het alleen (schoon dan met zijn ânakberoê-senîna) rechtsprekende wijkhoofd, dat volgens de adat bevoegd was in eersten aanleg kennis te nemen van civiele geschillen tusschen zîjne onderhebbenden gerezen, en ook tot het opleggen, in wat wij overtredingzaken zouden noemen, van geringe boeten.

Intusschen bestond op de hoogvlakte, en in mindere mate trouwens ook in de doêsoen, oorspronkelijk geen scherpe grens

tusschen de gewone rechtspraak der laagste rechters en bemiddeling. Was eene of andere civiele zaak bij hen aangebracht, dan achtten zij het slechts zeer zelden noodig in de eerste plaats te beoordeelen of het bedrag der vordering al of niet hunne competentie te boven ging. Die vordering moest al eene bijzonder belangrijke en moeilijke kwestie betreffen, om hen partijen terstond naar een hoogere instantie te doen verwijzen. In den regel namen zij de zaak, groot of klein, zonder aarzeling in behandeling en trachtten haar tot eene oplossing te brengen. Ging het bedrag hunne bevoegdheid te boven, dan kon die oplossing natuurlijk slechts het karakter eener minnelijke schikking dragen. Ofschoon én zij zelven én partijen zeer wel wisten dat dan aan hun uitspraak elke bindende kracht ontbrak, gaf hunne positie als hoofd hun toch dikwijls zeker overwicht, waarvan zij niet schroomden gebruik te maken, en wisten zij zoo zelfs hun competentie ver overschrijdende zaken menigmaal tot een goed einde te brengen. Ook bij de behandeling van civiele vorderingen door de eerstvolgende instanties deed zich ditzelfde verschijnsel voor, en gingen gewone rechtspraak en bemiddeling dikwijls hand aan hand, zooals in het volgende hoofdstuk nog nader door mij zal worden toegelicht.

Met den pengoêloe als alleensprekend rechter is intusschen ook thans nog niet geheel gebroken.

Bij kleine dorpen, die natuurlijk slechts uit één wijk bestaan, kan daardoor immers van een eigenlijke bâlei koëta geen sprake zijn, en gaat dus de aan dit lichaam toegekende rechtsmacht over op den pengoêloe met zijn ânakberoê-senîna.

Verder bepaalt de vigeerende regeling dat, wanneer een Koëta uit twee Keseîns bestaat, als alleensprekend rechter op zal treden de pengoêloe van de wijk, waartoe gedaagde of beklaagde behoort.

Dit laatste voorschrift, waarschijnlijk ten doel hebbende vermijding der moeilijkheden, volgens onze inzichten verbonden aan het in één rechtbank zitting nemen van slechts twee rechters, dunkt mij eene onnoodige en weinig gelukkige afwijking van de adat, welke in dergelijke gevallen, althans wanneer partijen in verschillende keseîns te huis behooren, zeer bepaald onderling overleg der beide betrokken hoofden vordert. Veel beter had men de moeilijkheid kunnen oplossen door bij zich in eenige rechtzaak voordoend gemis aan overeenstemming tusschen de

beide rechters, die zaak naar eene hoogere instantie te verwijzen. Vrees voor vermindering hunner autoriteit over hun ondergeschikten zou dan voor de betrokken hoofden in verreweg de meeste gevallen een voldoende prikkel zijn gebleken om de vereischte samenwerking te verzekeren.

Zooals wij reeds boven zagen is de bâlei Koëta, wier rechtsmacht in 't civiele gaat tot eene geschilwaarde van f 25, in overtredingszaken tot vier gnlden boete, samengesteld uit de pengoêloes der Keseîns, bijgestaan door hun ânakberoê-senîna Tot recht verstand der zaak komt het mij gewenscht voor hier iets dieper in te gaan op den aard, den rang en de onderlinge verhouding der dorps- en oeroeng-hoofden.

De titels dier hoofden zijn sibâjak, pengoêloe en ânaberoê.

Hoewel sibâjak letterlijk vertaald de rijke beteekent, en men dus oppervlakkig zou meenen dat deze titel met afstamming al heel weinig te maken moet hebben, zou men zich hierin toch deerlijk vergissen. Het sibâjak zijn is integendeel uitsluitend eene kwestie van geboorte; sibâjak is de adellijke titel bij uitnemendheid, terwijl daarentegen de titel pengoêloe onder zekere omstandigheden door iedereen kan worden verworven, bijvoorbeeld ten gevolge van 't stichten van een nieuw dorp.

Nu komt op de hoogvlakte het stichten van nieuwe dorpen weliswaar zoo goed als niet voor, doch in de doësoen is 't een zeer gewoon iets, zoodat het aantal parvenu-pengoêloes daar legio is. 't Aantal sibâjak-families op de hoogvlakte is gering en zal niet veel meer dan twintig bedragen. In vele oëroengs ontbreken zij geheel, en dragen de hoogste hoofden, de perbapâäns, slechts den pengoêloetitel. Doch *zijn* er onder de hoofden eener oêroeng sibâjaks, dan berust 't perbapâänschap slechts bij dezen. Eene uitzondering maakt alleen Teloe Koeroe, waar, naast een sibâjak van Lingga als eerste perbapâän, twee pengoêloes, van Serbakti en Gadja, als tweede en derde perbapâän worden aangetroffen.

Terwijl in elke oëroeng, zoowel als in elk der dorpen, waaruit zoo'n oëroeng is samengesteld, én sibâjaks en pengoêloes steeds tot den heerschenden stam behooren, zijn de ânaksberoê natuurlijk zonder uitzondering lieden van andere mërga's.

In verband hiermee is hunne positie eene dubbelslachtige. Terwijl zij uit het oogpunt van verwantschap als ânak beroê tegenover de andere hoofden staan, bekleeden zij in hun eigen

wijk, wanneer zij er tenminste een hebben, wat uit den aard der zaak slechts in zeer groote dorpen het geval is, de waardigheid van pengoêloe en is het dan als zoodanig dat zij deel uitmaken van dorpsbestuur en dorpsrechtbank. Zoo telde men in 't dorp Lingga vroeger aan hoofden drie sibâjaks, vier pengoêloe's en drie ânaks beroê, allen bestuurders van eigen wijken. In andere Kampongs vindt men dergelijke toestanden, al ontbreken in zeker 90 % van deze de sibâjaks.

Op de bâlei Koêta volgt, zooals wij reeds zagen, thans als naaste instantie de bâlei oêroeng. Dit was vroeger niet het geval, althans niet in die landschappen — en dat waren verreweg de meeste, — welke de niet al te benijdenswaardige eer genoten onder hunne hoofden op twee of meer perbapââns te kunnen bogen. Hier doet zich de vraag voor wat op de hoogvlakte wel precies onder die uitdrukking perbapâan verstaan moet worden, eene vraag die wij voor de doêsoen, waar de adat eene afspiegeling is van die in de goêgoeng, hierboven reeds met een énkelen zin beantwoordden.

De basis van 't adatbestuur in het Karoland wordt steeds gevormd door het mërga-verband. In elke oêroeng behooren de hoofden, sibâjaks, wanneer die er zijn, en pengoêloes steeds tot dezelfde mërga, en leidt de overlevering hun afkomst af van één stamvader. De perbapââ nu vertegenwoordigt van dien gemeenschappelijken stamboom wat wij de hoofdlijn zouden noemen. Maar ongelukkig is de historische ontwikkeling der Karo-Bataks meer in de richting van verdeeling dan in die van éénheid gegaan, en heeft zij er toe geleid dat van den stamvader af het geslacht zich meest dadelijk heeft gesplitst in enkele takken, die elkaar in macht en in aanspraken zoo weinig toegaven, dat het den oudste onmogelijk viel zijne erkenning als perbapââ, dus als hoofd van zijn geslacht, en daardoor tevens van den stam, van de anderen af te dwingen, ziende hij zich dientengevolge genoodzaakt in eene verdeeling dier waardigheid te berusten en voor zich zelf met eene positie van primus inter pares genoegen te nemen.

Menigeen zal eene dergelijke beknibbeling van het geboorterecht al zeer vreemd lijken. Men vergete echter niet dat, waar bij ons het geboorterecht volkomen vast pleegt te staan, dit bij de Bataks, als bij de meeste, de polygamie als wettige instelling erkennende volken, in veel mindere mate het geval is,

zijnde genoemd recht bij hen afhankelijk van meer faktoren als daar zijn leeftijd, rang van de moeder, verwekking voor of na het huwelijk enz.

Zoo tellen dan de meeste landschappen twee of drie perbapââns, en kan de verdeeling tusschen de stamlijnen zich zelfs zoo sterk geaccentueerd hebben dat elk van haar een afzonderlijke ondermêrga is gaan vormen. Dit zien wij o. a. in 't reeds meer door mij als voorbeeld genomen landschap Teloe Koeroe, waar de perbapââns respektievelijk tot de ondermêrga's Karo-karo-Lingga, — Serbakti en — Gadja behooren.

Echter moet ter eere der Karo's gezegd worden dat, al zijn er in een oêroeng zoo meerdere perbapââns, deze toch nimmer op volkomen gelijken rang aanspraak maken, wordende de volgens de overlevering aanzienlijkste steeds door de anderen als iets, schoon maar heel weinig, vóórhebbend, te allen tijde gereedelijk erkend.

Het denkbeeld er geen eigen bâlei of rechtplaats op na te houden was intusschen voor een rechtgeaard perbapâân steeds onverdragelijk, en zoo werden, voor wij in 1904 de hoogvlakte in bezit namen, daar in elke oeroeng zooveel bâleis aangetroffen als er perbapââns den schepter zwaaiden, met bovendien nog als allerhoogste instantie een centrale bâlei oêroeng van de verzamelde perbapââns en andere hoofden. Waar door het Gouvernement van het begin onzer vestiging af het gezag der eerste perbapââns ten koste van dat der tweede en derde zooveel mogelijk versterkt werd, zijn deze Kerâpattans der afzonderlijke perbapââns echter vanzelf geleidelijk in verval geraakt, zoodat zij zonder al te groot bezwaar door de thans vigeerende regeling konden worden genegeerd en daardoor opgeheven.

Vóór het in werking treden dier regeling hadden in de Kerapâttan oêroeng feitelijk alle hoofden der oêroeng zitting, met gelijke rechten waar het de deelneming aan 't onderzoek en de behandeling der aanhangige zaken, maar niet steeds waar het hare beëindiging, dus het slaan van een vonnis betrof. Niet steeds, zeg ik, omdat, in verband met politieke toestanden en verhoudingen, de perbapââns in de eene oêroeng een aanmerkelijk grooter overwicht op de mindere hoofden uitoefenden dan in de andere. Zoo zou in Teloe Koeroe bij eenstemmigheid der perbapââns Lingga, Serbakti en Gadja, geen râdja doêsoen (ook op de hoogvlakte noemt men de onderhoorigheden doêsoen)

aan ernstige oppositie denken, terwijl daarentegen in het aangrenzende Sepoeloehdoewa Koeta de van elk gezag afkeerige doêsoens als Berastagih en Goeroe Singa een in strijd met hun gevoelen door de perbapââns, de sibajaks van Kaban djahe, gewezen vonnis geen voldoende rechtskracht toekenden.

Nu werden over het algemeen de beslissingen der Kerapâttans vroeger geenszins, als die onzer rechtbanken, genomen door het man voor man laten stemmen der aanwezige leden. Niet naar eene meerderheid werd gestreefd, maar naar eenheid. Om daartoe te geraken gaven de perbapââns en veelal ook de voornaamste, dan wel welbespraaktste en meest met de adat vertrouwde doêsoenhoofden elk voor zich hunne opinie ten beste. Liepen die opinies te veel uiteen, dan werd naar een middelweg gezocht, wat meestal na korter of langer praten tot een resultaat voerde, dat de algemeene goedkeuring wegdroeg, of waarmee zich althans de gesamenlijke perbapââns konden vereenigen. Overigens komen wij in een later hoofdstuk terug op dit onderwerp, hier slechts aangeroerd om te doen uitkomen in hoever de mindere hoofden volgens de adat als leden der oêroeng rechtbanken beschouwd konden worden.

Thans is dit alles veranderd. Voor elke oêroeng afzonderlijk wijst de nieuwe regeling den voornaamsten perbapâân als voorzitter en enkele andere hoofden, drie, vier, vijf of zes als leden van de bâlei oêroeng aan.

Waar de tijdsomstandigheden tot reglementeering leidden, geloof ik dat men moeilijk een' anderen weg had kunnen inslaan. Alleen wil het mij voorkomen dat het aantal leden dezer rechtbanken in vele oêroengs te klein genomen is. Tusschen kennis van Westersch recht en van Oostersche adat is o.a. het groote verschil, dat de eerste vooral door studie verkregen wordt, de laatste uitsluitend door het leven en de praktijk. Enkele nog jeugdige menschen kunnen, tot een college vereenigd onze wetten behoorlijk toepassen; goed recht te spreken volgens de adat kan men in 't algemeen slechts verwachten van mannen van rijpen leeftijd en langjarige ondervinding. Een rechtbank, samengesteld uit weinige, alleen om hun voornamelijk van geboorte afhankelijken rang gekozen, dus dikwijls jonge en onervaren hoofden biedt daarom geene behoorlijke waarborgen. Hoe meer leden, des te grooter bij zulk een stelsel de kans dat althans enkelen hunner het gewoonterecht geheel zullen

beheerschen en op moeilijke punten de anderen zullen kunnen voorlichten. Hoewel wat chaotisch van samenstelling en werkwijze, boden dus de oude oëroeng-Keràpattans in een uiterst belangrijk opzicht meer rechtszekerheid dan de door ons hervormde. Wellicht dat in de praktijk aan de leden veroorloofd wordt ter zitting met hun ânakberoĕ-senîna te rade te gaan, wat geheel in den geest der adat zou vallen en ongetwijfeld zeker correctief zou vormen. Toch zou ik het hoogst gewenscht achten het reglement te wijzigen en 't aantal leden der bâlei oëroeng buiten den voorzitter op ten minste zes te stellen.

De bevoegdheid dezer rechtbanken gaat thans in 't civiele tot eene geschilwaarde van f 75, in strafzaken tot f 20 boete, terwijl er van elke in eerste aanleg gewezen uitspraak hooger beroep is op de bâlei râdja.

Een groot verschil met de tijden vóór de annexatie, toen de oëroeng-Keràpattans feitelijk de hoogste rechtsinstantie vormden, althans wanneer partijen in dezelfde oëroeng tehuis behoorden.

Was dit laatste niet het geval, en zagen zich dus de hoofden van twee verschillende landschappen bij eene rechtzaak betrokken, dan was deze onderworpen aan hunne gemeenschappelijke jurisdictie.

Aan elkaar grenzende oëroengs hadden dan ook steeds een vaste, gemeenschappelijke bâlei, waar de wederzijdsche hoofden elkaar ontmoeten en de tusschen hen of hunne onderhoorigen gerezen geschillen behandelen en zoo mogelijk beeindigen konden. Maar al te dikwijls was echter vroeger op de hoogvlakte deze beëindiging der zaken, vooral wanneer de partijen râdjas van eenig belang, of verwanten of beschermelingen van zulke ràdja's waren, het zwakke punt der Karosche rechtspleging.

De rechters waren dikwijls niet voldoende onafhankelijk, lieten zich bij de uitoefening van hun gewichtig ambt minder door hun rechtsgevoel leiden dan door familie- of partijbelang, terwijl ook rechtstreeksche omkooperij nog al eens voorkwam (ngâlau sîsip = 't ontvangen van omkoopsgelden). Ook afgescheiden van deze euvels kwamen de rechters bij gebrek aan overeenstemming menigmaal niet tot een vonnis, doch gingen, na min of meer stormachtige beraadslagingen, in hevige onmin uiteen, het aan partijen en hunne onmiddellijke hoofden overlatende om, zoo zij daartoe voldoende macht, geld en relaties

bezaten: door daden van geweld en van oorlog verder hun recht te zoeken of te handhaven.

Ook bij de rechtspraak binnen de oêroeng, ja zelfs bij die in de Koêta, heerschten trouwens in dit opzicht gelijksoortige toestanden.

't Gevolg was eene zeer nauwe betrekking tusschen adatrechtspraak en oorlogsrecht, ja zelfs 't allerinnigste verband, daar dikwijls de beslissing eener zaak door de rechters afhankelijk werd gesteld van den uitslag van een godsgericht in den vorm van een geregelden veldslag, tusschen partijen te leveren. Elk dezer kwam dan op met zooveel strijders, bloedverwanten, vrienden en bondgenooten, als hij maar bijeen kon krijgen, zoodat aan beide zijden menigmaal honderden, voor een goed deel met geweren gewapenden, tegenover elkaar stonden. Wie tegen den avond het meest dooden en gewonden had verloor het pleit. Daar verreweg de meeste Karo's noch helden, noch goede schutters zijn, placht het aantal slachtoffers echter gelukkig zeer gering te wezen.

Deze zonderlinge manier om een proces tot een praktisch resultaat te brengen stond bekend als «bêngket sâlep» letterlijk vertaald = het binnentreden van het afgeschoten terrein, en werd aldus genoemd omdat de grenzen der strijdplaats door teekenen (sâlep), meest in den grond gestoken palmbladeren, waren aangewezen. 't Is wel in de allereerste plaats door het een einde maken aan dergelijke dwaasheden, door het ontdoen van de in hoofdzaak mooie en goed werkende adat van zulke anarchistische uitwassen, dat de invoering van ons bestuur werkelijk in 't belang der Bataks is geweest.

Daar op de hoogvlakte, zooals ik reeds vroeger aangaf, behalve eigenlijke oêroengs ook nog een zeker aantal geheel zelfstandige Koêta's wordt aangetroffen, zijn deze, om ook voor haar eene rechtspraak overeenkomende met die der bâlei oêroeng mogelijk te maken, bij de nieuwe regeling wat betreft de jurisdictie tot drie groepen samengevoegd, waardoor het totaal aantal der genoemde rechtbanken achtien bedraagt in plaats van vijftien.

Boven de oêroeng-Kerâpattans stelden wij in elk der vijf door ons geschapen landschappen de landschaps-Kerâpattan of bâlei râdja, voorgezeten door her landschapshoofd met als verdere leden de voornaamste perbapâäns der tot het landschap ge-

brachte oêroengs en, wat Lingga betreft, bovendien twee hoofden van zelfstandige dorpen. Ongelukkig is in de jongste regeling dit op zich zelf juiste principe met bevreemdende inconsequentie uitgewerkt, zoodat de samenstelling der bâlei râdja van Baroe Djahe en Lingga thans heel wat, die van Soeka alles te wenschen overlaat.

Althans wat Soeka betreft kan ik niet nalaten deze bewering hier even met maar al te zeer voor de hand liggende bewijzen te staven.

Dit landschap dan bestaat uit:

1e. het aanzienlijke zelfstandige dorp Soeka (omstreeks 1500 zielen);

2e. de oêroeng Soekapiring (omstreeks 3900 zielen);

3e. de voor de eene helft door Karo's, voor de andere helft door Toba's bewoonde oeroeng Si Pitoe Koeta Tengging (omstreeks 3200 zielen);

4e. eenige zelfstandige dorpen (samen omstreeks 1500 zielen), waarvan Boenoeraja verreweg het voornaamste is.

Wie hebben nu volgens bedoelde regeling in de bâlei râdja van het landschap Soeka zitting?

a. het landschapshoofd, de sibâjak van Soeka, als voorzitter;

b. de *beide* oeroênghoofden van Si Pitoe Koeta Tengging, Tobasch gedeelte;

c. de *beide* oêroenghoofden van Si Pitoe Koeta Tengging, Karosch gedeelte;

d. het *eerste* oeroenghoofd van Soekapiring.

Met andere woorden één hoofd van Soeka, één van Soekapiring, liefst *vier* van het Soekapiring in geen enkel opzicht in belang overtreffend Si Pitoe Koeta Tengging, en geen enkel van Boenoeraja of van de andere onder Soeka ressorteerende, zoogenaamd zelfstandige dorpen!!

De verregaande dwaasheid en onbillijkheid dezer bepaling springt, zelfs voor wie niet nader met de plaatselijke toestanden en verhoudingen bekend is, zoo zeer in het oog dat ik, geen kans ziende bij een dieper ingaan op deze zaak mij van minder officieele termen te onthouden, er verder maar niet over zal uitwijden.

Ik bepaal mij dus tot het uitspreken van den wensch dat, wanneer men zóó in de adat moet gaan ingrijpen, men haar, ondanks al hare gebreken, duizendmaal liever ongerept moge laten.

Hoewel de bâlei râdja eene schepping is van ons bestuur, past zij, afgezien van de zoo even door mij gelaakte misgrepen hier en daar in de samenstelling, toch zeer wel in het kader van de adat, en moet zij, juist met het oog op de grondbeginselen dier adat, beschouwd worden als een logisch en noodzakelijk gevolg van de door ons bewerkstelligde concentratie van 't inlandsche bestuursgezag in de handen der vijf landschapshoofden.

Heb ik elders de bevoegdheden der verschillende instanties slechts in hoofdtrekken medegedeeld, voor de landschaps-kerâpattans wil ik het desbetreffende artikel 9 der thans geldende regeling in zijn geheel overnemen. Dit luidt:

«De bâleis râdja nemen, ieder voor zoover zijn ressort betreft, kennis van:

a. alle burgerlijke zaken, waarvan de waarde in geschil meer bedraagt dan f 75 en niet meer dan f 150;

b. alle overtredings- en misdrijfszaken, waarop volgens de Bataksche adat een boete is gesteld van meer dan f 20 doch niet meer dan f 60;

c. alle grenskwesties binnen hun ressort;

d. alle geschillen over het pengoeloêschap;

e. alle jurisdictiegeschillen tusschen de lagere rechters en rechtbanken;

f. in hooger beroep, tevens in hoogste instantie van de zaken in eersten aanleg behandeld door de bâleis oëroeng.»

Men ziet hieruit, in verband ook met de vrijwel gelijke, boven door mij omschreven bevoegdheid der Kerâpattans oëroeng in de doêsoen, hoe aan de Karosche rechtscolleges, behalve in civiele en crimineele zaken, ook in wat wij administratieve geschillen zouden noemen eene belangrijke rechtsmacht is gelaten. Zóó komt hier weer duidelijk uit het in de adat overheerschende, door ons in de Karolanden in hoofdzaak gerespecteerde beginsel, dat bestuurs- en rechtsmacht onafscheidelijk aan elkaar verbonden, ja feitelijk één zijn.

Twee belangrijke hervormingen, ten eerste het bij elk der bâlei râdja werkzaam stellen van een' djaksa met den titel pengoêloe bâlei, ten tweede het aanteekening doen houden van de vonnissen in een register van burgerlijke, en een van strafzaken, houden het laatste geenerlei, het eerste slechts tot zekere hoogte verband met de oorspronkelijke adat. Waar ik reeds bij de behandeling der verdeeling van rechtsmacht in de

doësoen over de djaksa's, alias pengoëloes-bâlei uitwijdde, en in volgende hoofdstukken nog op deze functionarissen en hun arbeid zal moeten terugkomen, kan ik mij hier ter zake van commentaar onthouden.

Als hoogste rechtbank op de hoogvlakte noemde ik hierboven reeds de bâlei râdja berëmpat, eene benaming die, zooals wij zagen, niet meer met de toestanden strookt en veel beter bâlei râdja berlîma zou luiden. Bij degenen die vroeger wel eens iets over de Karosche adatrechtspraak hebben gehoord of gelezen zal nu al licht de vraag rijzen: «wordt daarmee nu bedoeld de befaamde adatrechtbank te Laoe Simaumau, waarover voor eenige jaren niet zonder lof werd gewaagd?» Deze vraag moet ontkennend beantwoord worden. De rechtbank te Laoe Simaumau bestaat niet meer, of liever zij is opgegaan in de dadelijk na onze vestiging in het leven geroepen, steeds onder persoonlijk toezicht onzer bestuursambtenaren werkende bâlei râdja berëmpat. Eene eenigszins uitvoerige uiteenzetting der geheel tijdelijke redenen welke gedurende eenige jaren aan de Laoe-Simaumausche rechtbank eene plaats deden geven in de nieuwe organisatie der adatrechtspraak mag hier intusschen niet worden gemist.

Wanneer men een volk heeft, dat zich eenerzijds verheugt in zeer ontwikkelde en uitvoerige adatinstellingen en, in verband daarmee, in een krachtig rechtsbewustzijn, doch dat van den anderen kant door politieke verdeeldheid en slecht bestuur gedurende vele jaren heeft geleefd in een aan anarchisme grenzenden staat van rechtsonzekerheid, moet zich noodzakelijk allengs een ontzettende massa ophoopen van onverwerkte processtof, als onbeëindigde processen, door overmacht geschonden rechten, onbestrafte misdaden enz. enz.

Komt zulk een volk, als met de Karo's door onze bestuursvestiging het geval was, nu plotseling onder een nieuw, eerlijk en krachtig régime, dan staan de nieuwe gezaghebbers op het gebied der rechtspraak voor een waren Augiasstal.

Schuiven zij zich den arbeid, aan 't reinigen daarvan verbonden, van de schouders door eenvoudig te zeggen: wat «gebeurd is is gebeurd; wij zijn daarvoor in geen enkel opzicht verantwoordelijk en bemoeien er ons niet mee, jullie rechtsleven begint voor ons eerst met den dag dat wij het gezag in handen namen», dan behoeft het geen betoog dat het rechtsbewustzijn van een zeer aan zijn adat gehecht, en in principe het recht

hooghoudend volk, daardoor diep en pijnlijk moet worden geschokt. 't Is dan ook wel allerminst de manier om een nieuw bestuur onder de bevolking geacht en populair te maken.

Wordt daarentegen de erfenis van 't jaren en jaren lange wanbestuur in haar geheelen omvang door de nieuwe heerschers aanvaard, dan zien dezen zich, althans bij een zoo proceslievend volk als de Karo-Bataks, voor een taak gesteld, waartegen geen menschelijke arbeidskracht is opgewassen.

Het eenige wat een redelijke oplossing kan brengen is dus een middelweg te zoeken, wat dan ook in het Karoland is geschied.

Niet alleen volgens onze rechtsbegrippen maar, schoon in veel mindere mate, wel degelijk ook volgens die der Bataks lag het nu voor de hand te beginnen met een scheidingslijn te trekken tusschen wat wij strafrechtelijke en burgerlijke zaken noemen.

Zooals ik in den aanvang van het tweede hoofdstuk reeds uiteenzette bestaat er bij de Karo's tusschen deze hoofdtakken van het recht weliswaar een oneindig nauwer verband dan bij ons, maar weten zij toch zeer wel dat tusschen ranân oekoêmen (strafzaken) en ranân oêtang îdau (schuld- en inschuldzaken) in de praktijk belangrijke verschillen bestaan. Bij de eerste toch, al zijn deze bij hen geregeld aan civiele vorderingen verbonden, komt van de boeten, die bij de Karo's eigenlijk de eenige straffen vormen, verreweg 't grootste deel aan de râdja's (= de rechters), terwijl bij de tweede de rechters slechts eene geringe percentsgewijze belooning genieten. Bovendien was bij toestanden als vóór 1905 in het Karoland geheerscht hadden, in zeer talrijke gevallen nu onmogelijk meer uit te maken of toenmaals gepleegde moorden, roofpartijen enz. enz. als misdaden dan wel als oorlogshandelingen moesten worden beschouwd.

Op grond van een en ander hechtte de massa van 't volk veel meer aan eene behoorlijke berechting en eindelijke afdoening der civiele zaken, waarin zij zich uitsluitend partij voelde, dan aan de vervolging van misdaden, waarbij vooral de hoofden belang hadden, en welke bovendien veelal als door 't oorlogsrecht gedekt konden worden voorgesteld.

Terwijl dus strafzaken en de daaruit volgens de adat voortspruitende civiele eischen, voor zoover ze dateerden van vóór onze occupatie, door ons Bestuur als verjaard werden afge-

schreven, besloten wij wat betreft het al of niet behandelen van uit dien tijd dagteekenende zuiver burgerrechtelijke zaken zekere grens te trekken, aan hoedanige grens te meer behoefte bestond omdat de Karo-adat eene verjaring in onzen zin van het woord niet kent, en omdat wat zij daarvoor in de plaats stelt, zooals wij later zien zullen, in de praktijk geen voldoende deugdelijk rechtsmiddel oplevert.

Om te verhoeden dat de massa te verwachten civiele zaken in 't oneindige zou uitdijen, werd dus bepaald dat slechts die geschillen voor behandeling vatbaar zouden wezen, waarbij van de oorspronkelijke partijen nog ten minste één in leven was. Doch ook na vaststelling van dezen regel was in tot de competentie van den hoogsten rechter behoorende civiele zaken nog zoodanige aandrang van rechtzoekenden met zekerheid te verwachten, dat de mogelijkheid van persoonlijke bemoeienis van den besturenden ambtenaar met al die processen als uitgesloten moest worden beschouwd. Zijne plichten op 't eigenlijke bestuursgebied allerminst mogende verwaarloozen, kon de Assistent-Resident zich immers onmogelijk uitsluitend aan de rechtsbedeeling wijden. Vandaar dat aan een buiten direkt bestuurstoezicht werkende Kerâpattan der vijf landschapshoofden voorloopig in burgerlijke zaken eene aanmerkelijke bevoegdheid werd geschonken. Deze Kerâpattan, door Professor Mr. C. van Vollenhoven als type van een adatrechtbank genoemd in zijn op 27 Oktober 1908 in de vergadering van 't Indisch Genootschap gehouden rede over de inheemsche rechtspraak in Indië, hield hare zittingen te Laoe Simaumau nabij Kabandjahe.

Daar het echter de vraag was in hoever de landschapshoofden, ofschoon over 't algemeen bezield met den besten wil en zeer met de adat vertrouwd, na zich van jongs af te hebben bewogen in toestanden, welke grootendeels werden beheerscht door 't recht van den sterkste en van den meestbiedende, zedelijk opgewassen zouden blijken tegen de plichten van den onpartijdigen en onbevooroordeelden rechter, werd aan een bijzonder vertrouwd, intelligent en zelfstandig hoofd, den sibajak Pa Palita van Kaban djahe, met den titel van djaksa eene positie gegeven, waardoor op de handelingen der Kerâpattan van de zijde van ons Bestuur behoorlijk, schoon indirekt toezicht kon worden uitgeoefend. Behalve tot 't houden, waar noodig, van een vooronderzoek en 't deelnemen aan de behandeling van zaken ter terechtzitting,

werd deze zoogenaamde djaksa bevoegd verklaard tot 't opschorten dier vonnissen, welke in strijd met zijn advies werden gewezen. Hij was dan verplicht zijn bezwaren zoo spoedig mogelijk ter kennis van den Assistent Resident te brengen, waarop dan de zaak nogmaals berecht werd in een thans door dezen bestuursambtenaar voorgezeten terechtzitting.

Deze regeling voldeed zeer goed.

De Kerâpattan van Laoe Simaumau heeft tal van zaken afgedaan, over 't algemeen op eene voor 't rechtsbewustzijn van 't Karovolk zeer bevredigende wijze. Bij verschil in gevoelen tusschen haar en den Djaksa Pa Palita bleek, bij herbehandeling ten overstaan van den Assistent Resident, het beste inzicht geenszins altijd bij den Djaksa gevonden te worden, terwijl, wanneer bij eenstemmigheid van Kerâpattan en Djaksa, het een der partijen was waardoor hooger beroep was aangeteekend, het slechts zeer zelden gebeurde dat het te Laoe Simaumau gewezen vonnis op hoofdpunten gewijzigd moest worden. Van knoeierijen van de zijde der rechters was nimmer zelfs maar sprake. Partijdigheid viel alleen in zoover wel eens te constateeren als de rechters, tevens en in de eerste plaats radja's zijnde, wel iets te prikkelbaar waren inzake de eerbiediging en erkenning van hun nog zoo jeugdig gezag, en niet steeds weerstand wisten te bieden aan de verleiding degenen die zij, meest ten rechte, doch soms ten onrechte, als tegen dat gezag weerspannig beschouwden, daarvoor min of meer te knauwen.

In de definitieve regeling der adatrechtspraak heeft echter, zooals te verwachten was, de Laoe-Simaumausche Karâpattan geen plaats gekregen. Waar er in samenstelling zoo goed als geen verschil was tusschen dit lichaam en de door den Europeeschen bestuursambtenaar voorgezeten Bâlei râdja berĕmpat, ging het niet aan beide rechtscolleges op den duur naast elkander te handhaven. Bovendien was sedert 1904 de achterstand zooal niet geheel opgeruimd dan toch belangrijk kleiner geworden. Eindelijk was Pa Palita ongenegen bevonden zijn inderdaad zware betrekking langer te vervullen, waardoor het onvermijdelijk was geworden het tot nu toe door hem bekleede ambt tot veel bescheidener machts- en invloedsproporties terug te brengen.

De positie van zijn opvolger in het djaksaschap is dan ook in hoofdzaak die onzer gewone inlandsche officieren van justitie, schoon men er natuurlijk ook tot zekere hoogte de functies der

vroegere ânakberoê bâlei in kan terugvinden. Wie leden zijn van de bâlei râdja berêmpat zou de naam dezer rechtbank duidelijk genoeg aangeven, wanneer 't woord berêmpat slechts door berlîma vervangen werd.

De uitspraken dezer rechtbank zijn aan geen verdere voorziening onderworpen, behoudens de bevoegdheden die de Regeering van Ned.-Indië zich op grond der korte verklaring voor zich of hare vertegenwoordigers voorbehoudt, en welke in de praktijk neerkomen op het kennis nemen door den Resident van de vonnissen, welke hij óf bekrachtigt, óf vernietigt, dit laatste met terugwijzing der zaak en bevel tot herbehandeling.

IV. *Minnelijke schikking.*

Uit het vorige hoofdstuk zal naar ik hoop voldoende duidelijk gebleken zijn hoe het Karovolk niet alleen geen scherp onderscheid kent tusschen rechtspraak en bestuur, maar hoe in zijn voorstelling die beide begrippen zelfs vrij wel samenvallen.

Men make echter hieruit niet op dat bij dezen Batakstam meer aan een vorsten- dan aan een volksrechtspraak gedacht moet worden. Zoowel de rechtspraak als het bestuur, het grondbezit en het geheele maatschappelijke leven der Karo's is in aard en beginsel in de eerste plaats gegrond op verwantschap. Het op al die punten den ontwikkelingsgang regelende idee is immers dat van de mêrga, van 't stamverband.

Geen landschap, noch in de doêsoen, noch op de hoogvlakte, of 't gezag berust er bij hoofden welke behooren tot en representanten zijn van den heerschenden, dat is in den regel van den zich het eerst ter plaatse gevestigd hebbenden stam. De onderlinge verhouding der hoofden in zoo'n landschap is volgens de adat die van broeders of neven, wat naar inlandsche opvatting eigenlijk op 't zelfde neerkomt. Een, twee, hoogstens drie hunner hebben, als oudste afstammelingen van de hoofdlinie der mêrga, rechtens zeker vaderlijk overwicht over de anderen, en worden als perbapâäns geerbiedigd. Het hoogste gezag berust dan ook niet zoozeer bij personen als wel bij den stam; niet dan door onderling overleg van de vertegenwoordigers zijner verschillende takken kan eenige ietwat belangrijke bestuursmaatregel getroffen, eenige zaak van zelfs bescheiden aanbelang berecht worden.

Doch met dit overleg *in* den stam kan niet worden volstaan. Ook die andere stammen, welke onder de bewoners van 't landschap sterk vertegenwoordigd zijn, en waarvan de aanzienlijkste leden vanouds gerechtigd zijn hun echtgenooten te kiezen uit de dochteren van de hoofden der heerschende mêrga, hebben door die leden aandeel in het bestuur.

Naast de pengoêloes en c. q. de sibâjaks, verschijnen dan ook, zooals wij reeds vroeger zagen, op de bâleis hunne ânakberoê, zonder wier medewerking geen bestuurs- of rechtshandeling denkbaar is.

Waar, de hoofdenwaardigheid erfelijk zijnde, de bestuurs- en rechtsinstellingen naast een familerechtelijk onloochenbaar ook eenigszins een oligarchaal karakter vertoonen, brengt het recht van medezeggenschap, door de adat aan de ânakberoê geschonken, daarin een meer demokratisch element.

Zoo vindt men in het Karosche bestuur en daarmee in de Karosche rechtspraak van een Westersch standpunt beschouwd allerlei uiteenloopende beginselen vertegenwoordigd. Wil men haar echter met een enkel woord trachten te typeeren, dan geloof ik dat de uitdrukking familierechtelijk de waarheid het dichtst nabijkomt.

Aan het aanhangig maken van wat wij een burgerlijk geding zouden noemen gaat bij de Bataks, vooral tusschen verwanten of tusschen tot dusver met elkaar bevriende personen, menigmaal een poging vooraf om door bemiddeling van derden langs minnelijken weg tot een schikking te komen, dus een soort arbitrage.

In vele gevallen zijn het dan de ânakberoê-senîna der beide partijen, die gesamenlijk de zaak in orde trachten te brengen. De belangen dezer adatborgen worden echter te veel beschouwd als één met die hunner principalen, dan dat in de meeste govallen hun tusschenkomst veel succes zou kunnen hebben.

Veel meer vermag dikwijls als vredestichter een andere aanverwant, de kalimboêboe, vooral wanneer deze tot beide partijen in dezelfde familiebetrekking staat. Zooals ik in het tweede hoofdstuk mededeelde, staan de begrippen ânakberoê en kalimboêboe tegenover elkander, is Jan de ânakberoê van Piet, dan is Piet de kalimboêboe van Jan. Dreigt het nu tot een proces te komen tusschen mannen die getrouwd zijn met meisjes uit eene zelfde familie, of nog liever uit een zelfde gezin, dan is de gemeenschappelijke kalimboêboe de aangewezen bemiddelaar.

In hooge mate geldt dit van hoofden, en wel het sterkst in Goenoenggoenoeng, het gedeelte der Karohoogvlakte dat ten Westen van den vulkaan Sinaboen is gelegen. Daar moeten geschillen in en tusschen de hoofdenfamilies al zeer hoog loopen of groote verbittering hebben gewekt, wanneer aan een arbitrale uitspraak van den kalimboëboe, die dan bijna altijd een hoofd uit een ander landschap is, geen gevolg zal worden gegeven.

Maar ook een arbitrage van personen, die partijen niet in den bloede bestaande, noch door aanhuwelijking met hen verbonden zijn, is geenszins zeldzaam. De voorzichtige en achterdochtige Bataks maken bij het aanknoopen van betrekkingen op allerlei gebied, van politiek, van handel, maar vooral ook van minnarij, zeer veel gebruik van tusschenpersonen (kelâng). Waren vóór de vestiging van ons bestuur dikwijls, wegens oude en meer dan half vergeten grieven, in een of andere Koeta lieden van elders opgepakt en in 't blok gezet, dan haastte de familie der gevangenen zich de hulp in te roepen van een met beide partijen bevriend hoofd, en dezen te verzoeken in de hoedanigheid van kelâng, zoo mogelijk door goede woorden, maar anders door overbrenging van 't gebruikelijke losgeld (perteboês), de invrijheidstelling der slachtoffers te willen bewerken.

Wilden vijanden onderhandelingen openen, twee elkaar slechts weinig kennende en nog minder vertrouwende hoofden zich samen verstaan om een derde een loer te draaien, steeds kwamen er kelângs bij te pas. Hetzelfde gold en geldt nog bij koop en verkoop, bij leening of andere financieele transacties, wanneer partijen elkaar vreemd zijn en er krediet verleend moet worden, of aan de zaak een luchtje is. Vooral echter bloeit, zooals gezegd, het kelângwezen in liefdesaangelegenheden. De jonge man ziet, althans wanneer de jonkvrouw zijner keuze wat voorzichtig uitgevallen, of op Amors paden nog eene vreemdelinge is, dikwijls geene kans zonder hulp van derden hare eerste schuwheid te overwinnen; 't meisje van haar kant vertrouwt de mannen niet te best, en hecht aan hun fraaie beloften slechts waarde voorzoover die, behoorlijk in tegenwoordigheid van getuigen afgelegd, later zoo noodig wettig bewijsmateriaal zullen kunnen opleveren. Bovendien is geen vrijage denkbaar zonder de uitwisseling als zoogenaamde tânda's van kleedjes, kostbaarheden, geld enz., en staan de minnenden, vooral die van 't mannelijk geslacht, geenszins altijd op zoodanig zedelijk peil dat

het in de zaak betrekken van onpartijdige tusschenpersonen meer zou wezen dan een zeer gerechtvaardigde voorzichtigheidsmaatregel.

Gewoonlijk bedraagt het aantal kelângs twee, doch waar men zich kan wenden tot iemand, die door beide partijen ten volle vertrouwd wordt, bepaalt men zich er dikwijls toe dezen als eenigen bemiddelaar te nemen.

Hoewel dit geen bepaald vereischte is, zijn de kelângs toch meestal mannen, behalve in zaken van amoureusheid, waarbij steeds van den kant van het meisje, en dikwijls ook door den minnaar, aan leden der zwakke sekse de voorkeur pleegt te worden gegeven.

Het te hulp roepen van kelângs heeft een tweeledige bedoeling. Ten eerste, en 't is in dit opzicht dat hun positie veel overeenkomst vertoont met die van bij voorbaat gekozen bemiddelaars, kunnen zij veel bijdragen tot het uit den weg ruimen van moeilijkheden of geschillen, welke mochten rijzen tusschen partijen, doch welke dezen, hetzij omdat zij ondanks alles goede vrienden willen blijven, hetzij wegens den geheimen aard hunner overeenkomst of betrekking, hetzij om eenige andere reden, niet door 't aanvangen van een rechtsgeding publiek willen doen worden. In de tweede plaats zijn de kelângs bestemd om, mocht ondanks hun bemiddeling een tusschen partijen ontstane kwestie tot eene bepaalde breuk leiden, voor den rechter te kunnen optreden als van de aangelegenheid volkomen op de hoogte zijnde getuigen. Daarentegen moet men hen vooral niet verwarren met de borgen (kâkoe of belît) waarvan het stellen in verschillende der hierboven bedoelde transacties menigmaal door een der partijen van de andere geëischt wordt, en op wier functies ik in het zevende hoofdstuk nog terugkom. Terwijl toch de borg uit den aard der zaak voor de gevolgen van zijns principaals handelingen in rechte aansprakelijk is, is voor den kelâng van materieele verantwoordelijkheid geen kwestie, voor zoover hij zich ten minste door zijn kelângschap niet medeplichtig heeft gemaakt aan misdaden, wat voor Westersche ooren vreemd moge klinken, maar in de Bataksche samenleving dikwijls genoeg voorkomt. Tusschen dieven en helers bijvoorbeeld wordt druk van kelângs gebruik gemaakt, en van de neiging harer sekse om zich voor andermans liefdesaangelegenheden te interesseeren, weten gehuwde vrouwtjes, die er minnaars op na houden, uit-

stekend partij te trekken om bij hare galante avonturen zich de hulp te verzekeren van wat Racine en Corneille confidentes, kortaangebonden vaderlanders, koppelaarsters, en de voor fijne onderscheidingen weinig voelende Karo's ook alweer kelângs noemen.

Ook de tusschenkomst van hoofden wordt voor het tot stand brengen van minnelijke schikkingen nogal eens ingeroepen, terwijl bovendien de, zooals wij bij de behandeling van de bevoegdheid der lagere rechters in het vorige hoofdstuk reeds zagen, vooral vroeger geenszins zeldzame gevallen dat rechters of rechtcolleges kennis namen van burgerlijke zaken, welke boven hunne bevoegdheid gingen, feitelijk het karakter van bemiddeling droegen. Namen in zoo'n geval partijen met 's rechters uitspraak genoegen, dan werd ook het tafelgeld (sepoĕloeh sâda) door hen zonder pruttelen betaald en was dus iedereen tevreden, verzetten zij zich daarentegen dan had de uitspraak geen bindende kracht. Van eenige verplichting toch om zich bij een door bemiddelaars gewezen vonnis neer te leggen was en is bij de Karo's geen sprake. Hun adat trouwens geeft omtrent deze aangelegenheid eigenlijk heelemaal geen voorschriften, zij kent en duldt de mediatie in geschillen, doch regelt deze niet.

Een vroeger ter zake door bemiddelaars gedane voorslag zal dan ook bij een proces voor den rechter alleen dan eenige waarde hebben, voor zoover partijen door het geven van tânda's, door gedeeltelijke voldoening aan de gevallen beslissing, of door eenige andere duidelijk sprekende handeling hebben bewezen zich bij dien voorslag neer te leggen en er de billijkheid van te erkennen. Doch zelfs dan nog blijvsn de rechters vrij in hun eindoordeel.

V. *Het aanhangig maken van gedingen. Voorloopig onderzoek.*

Zien wij thans hoe bij de Karo's een proces pleegt aan te vangen.

Een onderscheid tusschen strafrechtelijke en burgerlijke zaken behoeven wij hierbij nauwelijks te maken. Beide toch worden, in 't algemeen gesproken, aanhangig gemaakt door de benadeelde partij, en slechts in de zeer zeldzame gevallen, waarin deze onbekend is, of niet tijdig genoeg opgespoord is kunnen worden, zal, zooals wij in den aanvang van 't derde hoofdstuk

zagen, een misdrijf worden aangebracht door de hoofden van dorp of landschap, waarin het werd gepleegd.

De verschillende rechtscolleges (Kerâpattans) plegen overal in het Karoland op bepaalde, of althans tijdig vooraf vastgestelde dagen te vergaderen, Deze vergaderingen, ik zeide het reeds vroeger, worden in den regel gehouden op de bâlei, de door de adat aangewezen rechtplaats, welke op de hoogvlakte veelal gelegen is op of in de onmiddellijke nabijheid van eene marktplaats (tîga). Is dit het geval, dan worden de rechtdagen steeds op marktdagen gesteld, wat als voordeel heeft ten eerste de zoo groot mogelijke openbaarheid der terechtzitting, en ten tweede het schenken aan rechtzoekenden, getuigen, en ook aan de rechters zelven van de gelegenheid twee vliegen in een klap te slaan en het aangename met het nuttige of althans noodzakelijk te vereenigen.

Bijna zonder uitzondering zijn op de hoogvlakte deze tîga's gelegen op punten, welke een zeer uitgebreid, en dientengevolge mooi en indrukwekkend uitzicht veroorloven. Ook vindt men er in den regel een of meer groote boomen, op de kale steppe reeds van verre zichtbaar, en overtuigend bewijzend hoe het rechts- en handelsleven reeds seder langen tijd op deze zelfde plekken geconcentreerd moet zijn geweest.

't Is op de terechtzittingen ter bâlei dat de meeste zaken worden aangebracht. Formaliteiten behoeven daarbij niet in acht te worden genomen. Is er onder de rechters één die naar rang en stand zeer bepaald de eerste is, als de perbapâân in de oĕroeng, het landschapshoofd op de bâlei râdja, dan gebeurt het wel dat dezen door den klager een kip, liefst een witte, en een zakje rijst worden aangeboden. Een vereischte is dit echter absoluut niet, en de hoofdbedoeling der gevers is, naast het bewijzen van eene kleine beleefdheid, dan ook vooral om de aandacht op zich te vestigen, aangezien, waar de vergaderplaats dikwijls door honderde belangstellenden omringd wordt, de rechters onmogelijk kunnen onderscheiden wie rechtzoekenden, en wie bloot nieuwsgierigen zijn. Is dan de drukte van te berechten zaken en de aandrang van klagers groot, dan kan het licht gebeuren dat een deel dezer laatsten heelemaal niet aan 't woord kunnen komen, en ongehoord huiswaarts moeten keeren, vooral wanneer zij niet reeds vroeger de hulp van hun eigen pengoĕloe of van eenig ander hoofd hebben ingeroepen,

en er dus niemand is om de leden der Kerâpattan op hen attent te maken. Het dragen van een witte kip, en het nu en dan ontlokken aan dit beestje van eenige angsttonen, is dan een zeer geschikt middel om te kennen te geven dat men bij Themis verlangt aan te kloppen.

De klagers verschijnen veelal vergezeld door hun ânakberoĕsenîna, soms ook onder geleide van hen pengoĕloe of van eenig ander lid van wijk- of dorpsbestuur. Dit laatste pleegt vooral te geschieden wanneer het eene zaak geldt, die reeds in lagere instantie is behandeld, doch waarvan de beëindiging is afgestuit op het verzet van de tegenpartij.

Vreemd als het moge klinken in de ooren van den Westerschen jurist, is het toch, in een eerst sedert enkele jaren onder daadwerkelijk gezag gestelde maatschappij als de Karosche, geenszins onverklaarbaar dat personen, tegen welke een vonnis gewezen is, de noodzakelijkheid van òf zich daaraan te onderwerpen, òf bij een hoogeren rechter in appèl te komen, dikwijls niet kunnen of willen inzien. Zulke weerbarstige lieden bepalen zich dan eenvoudig tot eene weigering, uitdrukkelijk of stilzwijgend, om aan de hun niet bevallende uitspraak gevolg te geven, en wachten verder kalm af wat gebeuren zal.

Zooals wij zien zullen bij de behandeling der tenuitvoerlegging van vonnissen, zijn de rechters, dle tevens immers bestuurshoofden zijn, in zoo'n geval volkomen bevoegd dwangmaatregelen toe te passen, doch men kan zeer goed tot iets bevoegd zijn zonder er daarom toe bereid, ja zelfs slechts in staat te wezen.

De lagere hoofden beschikken over geen, de hoogere slechts over een zeer gering politiepersoneel, zijn zij dus geen ferme kerels, en gaat het verzet uit van iemand die bekend staat als voor geen klein geruchtje vervaard, en die wellicht anderen achter zich heeft, dan laten zij de toepassing van geweld liever aan hoogergeplaatsten over, en doen zij, samen met den overwinnaar in 't oorspronkelijke geding, wat eigenlijk dezes weerbarstige tegenpartij had moeten doen, de zaak hoogerop brengen. De vordering is dan echter een tweeledige geworden; de civiele partij vraagt haar recht, de getrotseerde rechter veroordeeling van den weerspannige tot de op verzet gestelde boete (oĕtang noênsang, zie hoofdstuk IX).

Reeds zij hier even aangeteekend dat de gewone gang van het in appèl gaan ook bij de Karo's is het door een der partijen

binnen een bepaalden tijd in hooger beroep gaan van een vonnis, waarvan zulk beroep volgens de adat veroorloofd is. Ook tegen het zich tot hoogere instantie wenden, wanneer de rechters van een lager college door verschil van opinie niet tot een vonnis kunnen komen, bestaat principieel geen bezwaar, doch komt dit weinig voor.

Heeft de klager nu de aandacht van de Karâpattan weten te trekken, dan wordt hem vergunning gegeven zich, c. q. met zijn ânakberoê-senîna of pengoêloe, neer te zetten in den kring, binnen welken de vierschaar gespannen wordt, en waarvan een door een boom, door afdaken, of in den grond gestoken palmbladeren beschaduwd segment door de op matten gezeten rechters, de rest door in afwachting zijnde partijen, getuigen en klagers, als mede door het publiek wordt ingenomen. Al deze personen behooren zooveel mogelijk te zitten of neer te hurken, het staan, zelfs der buitenste kringen, wordt in strijd geacht met den aan de rechters verschuldigden eerbied.

Bij elke Karosche Kerâpattan vindt men enkele hoofden, die zich op den voorgrond stellen, de klagers, partijen en getuigen ondervragen, en in 't algemeen leiding aan de vergadering geven. Een van dezen zal in de doêsoen gewoonlijk de ânakberoê-bâlei of pengoêloe bâlei wezen, op de hoogvlakte de ânakberoê der oêroeng of die van 't landschapshoofd. Met zekerheid gaat deze regel echter niet op, daarvoor hangt te veel af van de meerdere of mindere welbespraaktheid, ondervinding en slag om menschen uit te hooren der verschillende Kerâpattanleden. Ook de meer terughoudenden onder dezen laten trouwens niet na nu en dan met eene enkele vraag of opmerking aan 't onderzoek deel te nemen.

De adat eischt volstrekt niet dat de klager zijne vordering (pengâdoan) persoonlijk inbrengt, dit kan zeer wel door zijn ânakberoê of senîna geschieden. Ook wordt er bij werkelijke verhindering veelal genoegen mee genomen dat bij zulk eene gelegenheid de vader voor den zoon optreedt of de zoon voor den vader.

In wat wij zuiver civiele zaken zouden noemen, kan een eisch slechts tegen een bepaald persoon worden ingesteld, en dus nooit luiden als een algemeen, ongepreciseerd verzoek om rechtsherstel. Dit neemt echter niet weg dat, wanneer in den loop van een proces blijkt hoe de eisch tegen een verkeerden

persoon is ingebracht, aan den eischer gewoonlijk gelegenheid wordt gegeven zijn eisch in dat opzicht alsnog te wijzigen, wordende dan die gewijzigde eisch terstond verder behandeld en tot eene beslissing gebracht. Veel is echter in dezen aan 't eigen oordeel van den rechter overgelaten; blijkt hem dat een eischer te kwader trouw is, of dat in 't boven onderstelde geval eene zaak gemakkelijker te berechten zal wezen wanneer zij geheel van den eersten eisch losgemaakt en van den beginne af opnieuw behandeld wordt, dan staat het hem volkomen vrij de oorspronkelijke vordering af te wijzen, en eischer aan te zeggen zich desverkiezend opnieuw met een juister geformuleerde klacht tot hem te wenden. Regel echter is dit, als gezegd, niet. De Bataksche rechter staat principieel op het standpunt dat hij ook in civiele zaken al het mogelijke moet doen om de waarheid aan het licht te brengen, en dat het wezen van 't recht zoo min mogelijk aan den vorm moet worden opgeofferd.

Zooals vanzelf spreekt, staat het met strafzaken eenigszins anders; zijn hier de schuldigen onbekend, dan zal eene klacht zich moeten bepalen tot de mededeeling aan de rechters, die, ik herhaal het, immers tevens bestuurs- en politiehoofden zijn, dat de klager bijv. bestolen, dat een zijner bloedverwanten vermoord, of dat eenig ander misdrijf tegen hem of de zijnen gepleegd is. Berechting der zaak kan dan natuurlijk eerst volgen na opsporing der daders.

Een hoogst eigenaardigen en typisch Batakschen vorm van rechtsklacht stel ik mij voor hier achter afzonderlijk te behandelen, ik bedoel de poëlas of soërat moësoeh bërngi. Hier zou een ingaan op dit onderwerp ons te ver afvoeren van de bij de gewone rechtsbedeeling gevolgde paden.

De klager (eischer) wordt in 't Karosch aangeduid als si ngâdoe, de beklaagde (gedaagde) als si iadoêken, beide gesamenlijk als soëkoet, welk woord men het best kan vertalen met ons «partij», of als si êmpoe ranân of si mâda ranân (beide uitdrukkingen letterlijk = bezitters van de rechtzaak).

Bijzonder vreemd moet het den met de praktijken van 't Oosten niet bekenden Europeaan voorkomen, dat de zuiver inheemsche rechtspraak in het Karoland steede heeft versmaad de schrijfkunst als een belangrijk hulpmiddel te erkennen en te gebruiken. Alles placht bij die rechtspraak mondeling te geschieden. Niet alleen dat van het ter terechtzitting verhandelde

geen proces-verbaal werd opgemaakt, ook van de klacht, ja van het vonnis werd geenerlei aanteekening gehouden.

Zelfs nu nog is in dezen lang niet alles veranderd en zijn, behalve waar terechtzittingen onder de leiding onzer ambtenaren plaats hebben, alsmede, gelijk wij boven zagen, bij die der bâleis râdja op de hoogvlakte, andere schrifturen dan hier en daar te hooi en te gras enkele losse aanteekeningen vrij wel onbekend.

Vrij wel zeg ik, daar op dezen regel twee uitzonderingen bestaan. Eene daarvan zal ik in het volgende hoofdstuk behandelen, de tweede heeft betrekking op de oproepingsbriefjes voor partijen en getuigen, waarover ik aanstonds zal spreken.

Nu zou men, als bij zooveel wat ons in 't Oosten vreemd lijkt, verkeerd doen aan dit gebrek in de Karosche rechtspraak onzen Westerschen maatstaf aan te leggen.

In de eerste plaats vergete men niet dat tot voor weinige jaren, en, schoon in mindere mate, ook thans nog, de schrijf- en de leeskunst onder de Karo's geenszins zeer algemeen verbreid waren. Vóór het tijdperk, waarin eerst de Zending, later ook het Bestuur, het volksonderwijs ter hand nam, was 't percentage Bataks dat lezen en schrijven kon in de doêsoen, maar vooral op de hoogvlakte, betrekkelijk gering, en hield het bovendien al heel weinig verband met den maatschappelijken stand der individuen. Zeer velen onder de hoofden waren bedoelde kunst niet machtig, terwijl bij gebrek aan geregelde inkomsten door hen aan het houden en bezoldigen van een vasten schrijver niet kon worden gedacht. Hoe zeldzaam en ongewoon het voor praktische doeleinden benuttigen van deze primaire wetenschappen gedurende lange tijden is gebleven, blijkt o.a. uit het feit, dat de Karo's eerst in de laatste tien à vijftien jaren voor het voeren van correspondentie meer algemeen van papier zijn gaan gebruik maken. Nog tot omstreeks 1900 waren de brieven in Bataksch letterschrift, welke ik als controleur placht te ontvangen, vooral die afkomstig van hoofden of andere personen op de hoogvlakte, bijna altijd op bamboe gegrift (igâris), eene langzame en moeilijke, voor veel schrijvers totaal ongeschikte werkwijze. In de tweede plaats is het van algemeene bekendheid dat volken, welke de schrijfkunst niet machtig zijn, of, schoon deze wel kennende, haar slechts in zeer bijzondere gevallen te hulp roepen, over een oneindig

krachtiger en omvattender geheugen beschikken dan waarop wij met onze boekengeleerdheid, onze archieven en bibliotheken kunnen roemen.

Men kan dan ook gerust aannemen dat eene zaak, welke door Bataksche rechters is behandeld, tot in bijzonderheden duurzaam in de hersens van de meesten hunner is vastgelegd. Ongelukkig echter zijn rechters sterfelijk, onderhevig ook aan geestelijke stoornissen en achteruitgang. Pogingen tot wederoprakeling van oude, lang afgedane kwesties waren dan ook in het Karoland te allen tijde schering en inslag. Doch al is in verband hiermee inschrijving in registers althans van de aangebrachte zaken en van de daarin gewezen vonnissen hoogst noodzakelijk, zoo zal het verplicht stellen van een en ander voor de lagere rechters en Kerâpattans toch alleen met succes kunnen geschieden, wanneer de volksontwikkeling tot eenigszins hooger trap zal zijn gestegen.

Bij de onvervalschte adatrechtspraak dan bepaalden de rechters zich er toe de ingebrachte klacht of vordering aan te hooren en vervolgens met elkander te overleggen op welken zittingsdag, in verband met andere werkzaamheden, met het al of niet gemakkelijk te vinden of te bereiken zijn der op te roepen personen enz., het best met de behandeling der zaak zou kunnen worden aangevangen.

Was men 't hierover eens, dan werden, meest door den ânakberoê bâlei, de zoogenaamde poêdoens overhandigd.

Deze bestonden en bestaan nog uit een koordje, gedraaid van plantenvezels, gewoonlijk van een pandan-soort (tjîkei, bengkoêang), dan wel uit een katoenen draad, waarin zooveel knoopen (poêdoen) werden gelegd als er vóór den bepaalden rechtsdag nog nachten moesten verloopen. De Bataks toch berekenen hun termijnen bij nachten in plaats van bij dagen, wat mijns inziens wel praktisch is, daar, zaken meest overdag behandeld wordende, men bij het tellen met dagen zonder nadere afspraak strikt genomen niet zeker is of de dag waarop men spreekt, en die voor welke men overeenkomt al dan niet beide in het termijngetal begrepen moeten worden. Een dezer koordjes werd ter hand gesteld aan den eischer of klager, het andere aan het hoofd onder wien gedaagde of beklaagde ressorteerde. Hierbij werd steeds de hiërarchische weg gevolgd, zoodat bijv. de ânakberoê-bâlei de poêdoen aan den perbapâân

van 't landschap gaf, deze haar overreikte aan 't dorpshoofd en de laatste c.q. weer aan 't wijkhoofd. Was van den kant van gedaagde geen dezer hoofden aanwezig, dan hield de ânakberoê bâlei (op de hoogvlakte de ânakberoê van 't landschap) het teeken voorloopig in bewaring om het na afloop der zitting persoonlijk of door een vertrouwden bode aan 't betrokken hoofd te doen toekomen, welk hoofd verplicht was de poêdoen te doen geworden aan den betrokkene, en dezen tevens namens de rechtbank aan te zeggen zich ter terechtzitting door zijne ânakberoê-senîna te doen vergezellen. Wantrouwde het hoofd den op te roepen persoon, of weigerde deze van de oproeping kennis te nemen of er aan te gehoorzamen, dan wendde het hoofd zich direkt tot 's mans ânakberoê-senîna, die dan verder voor de verschijning van hun principaal verantwoordelijk waren.

Een en ander natuurlijk alleen wanneer de rechters de zaak als tot hun competentie behoorend erkenden. Was dit niet het geval, dan werd den klager duidelijk gemaakt tot wien hij zich te wenden had.

Werd zijne klacht aangenomen en hem dus een poêdoen overhandigd dan ontving hij tevens last zijne getuigen (târein) mee te brengen, terwijl de Kerâpattan den gedaagde door tusschenkomst zijner hoofden eenzelfde boodschap deed toekomen. Dikwijls werd eischer of klager zelfs reeds dadelijk eenigszins uitvoerig gehoord, en hem naar aanleiding daarvan medegedeeld welke getuigen hij zou dienen te doen verschijnen,

Sedert de karosche rechtspraak onder den invloed van ons bestuur is gekomen, werd de hier boven geschetste wijze van oproepen echter aanmerkelijk veranderd, wat vooral noodig was omdat zij over te veel schijven bleek te loopen, en dientengevolge, bij nietverschijning op den rechtsdag van den gedaagde, dikwijls niet of moeilijk kon worden uitgemaakt waar de keten had gehaperd. Zoo is thans, behalve bij de allerlaagste instanties, regel, dat den eischer een kort briefje, natuurlijk in Bataksch letterschrift, wordt uitgereikt, hetwelk hij den gedaagde ter hand moet stellen, en waarin dezen door den rechter wordt gelast na zóó en zóóveel nachten met medebrenging van zijn ânakberoê-senîna alsmede van zijne eventueele getuigen op de bâlei te verschijnen. Alleen wanneer de rechters, bijvoorbeeld bij een eenigszins ernstige beschuldiging van misdrijf, redenen hebben te veronderstellen dat de opgeroepene aan hun bevel niet goed-

schiks zal voldoen, wordt bedoeld briefje tot zijn pengoêloe gericht, en dezen gelast hem voor de vierschaar te brengen. Dat hoofd wordt dan in het bevelschrift gewoonlijk tevens uitdrukkelijk gemachtigd zoo noodig tegen den opgeroepene dwang te gebruiken, met andere woorden hem op te pakken en te binden.

Hoewel in den beginne enkele hoofden het als een onrechtmatige verkorting hunner rechten meenden te moeten beschouwen wanneer een hunner onderhoorigen aldus buiten hun tnsschenkomst door den rechter werd opgeroepen, is deze oppositie toch nooit van eenige beteekenis geweest, en heeft de door onze ambtenaren in dit opzicht in de adat gebrachte wijziging dan ook steeds uitstekend gewerkt, te meer omdat de Karosche eischers intelligent genoeg zijn om, wanneer de betrouwbaarheid van den gedaagde door hen in twijfel wordt getrokken, zich bij 't overbrengen van 't oproepingsbriefje door getuigen te doen vergezellen.

Wanner eischer of klager zulks wenschelijk acht, worden hem ook voor de oproeping zijner getuigen zulke briefjes gegeven.

Zijn partijen, dan wel de schriftelijk opgeroepen getuigen zonder geldige redenen nalatig op den vastgestelden datum ter terechtzitting te verschijnen, dan worden zij beboet en nogmaals opgeroepen. Blijkt van bepaalden onwil dan wordt door tusschenkomst hunner hoofden, tegenwoordig soms ook onzer politie, dwang toegepast.

Over 't algemeen kan gezegd worden dat onze bemoeiingen er in dezen vooral op gericht zijn geweest rechters en partijen nader tot elkaar te brengen, dewijl vroeger aan de laatsten te veel gelegenheid werd gegeven zich achter hun hoofden, maar vooral achter hun ânakberoê-senîna te verschuilen. Hield bijvoorbeeld een handige schurk er een stel domme ânakberoê-senîna op na, dan gebeurde het maar al te dikwijls dat de eerste, bij tegen hem ingebrachte klachten, zich langen tijd, ja soms wel bij voortduring, schotvrij wist te houden, terwijl intusschen de laatste van de eene terechtzitting naar de andere draafden of zelfs in 't blok de zonden en 't zich achterbaks houden van hun principaal moesten bezuren. Bij ontstentenis van alle politiepersoneel vonden toch sommige rechters en hoofden het veel gemakkelijker zich aan de adatborgen van een weigerachtigen schuldenaar of gevaarlijken misdadiger te houden dan recht-

streeks tegen den persoon van dezen laatsten op te treden.

Aan deze ontaarding eener oorspronkelijk heilzame instelling is door ons een einde gemaakt; slechts wanneer de hoofdpersoon in een proces werkelijk verdwenen of onvindbaar is, kunnen zijn ânakberoê-senîna nog ernstig in 't gedrang komen, waarbij zij dan nog, voor zoover de adat het toelaat, met consideratie behandeld worden, en hun zoo volledig mogelijk verhaal wordt gegeven op de bezittingen achtergelaten door hun principaal.

Een ander verschil tusschen den oorspronkelijken toestand en die geschapen door onze inmenging in het Karoland is daarin gelegen, dat het aanbrengen van rechtzaken niet langer, als hierboven geschilderd, bijna uitsluitend op de bâleis plaats heeft, maar meestal tusschentijds ten kantore van den bestuursambtenaar of bij het betrokken hoofd. Ongelukkig genoeg heeft de Batak echter een sterke neiging liefst dadelijk bij de hoogste voor hem bereikbare autoriteit aan te kloppen, en worden dientengevolge de Europeesche ambtenaren lastig gevallen met een oneindig aantal zaken, die geheel buiten hun bemoeienis berecht dienen te worden. Ofschoon zij de klagers dan natuurlijk naar de bevoegde rechters verwijzen, vordert het aanhooren der bijna altijd zeer breedsprakig voorgedragen bezwaren op zich zelve reeds een zee van tijd, die heel wat nuttiger aan ander werk besteed zou wezen.

Te moeilijker is het dezen misstand op te heffen omdat een goed bestuursambtenaar voor ieder toegankelijk moet wezen, en omdat hij niet vooruit kan weten wien hij, billijkheid betrachtende, wèl moet aanhooren en wien niet.

Uit het bovenstaande blijkt hoe volgens 't Karosche recht de voorbereiding van een geding al van zeer eenvoudigen aard is, Voor zuiver civiele zaken kan dit niet zoo heel veel kwaad. Wel sluit ook bij deze de adat een vooronderzoek geenszins uit, en heeft dit dan ook soms wel plaats, maar als eene gebiedende voorwaarde voor het bereiken van een goed resultaat, kan zulk een onderzoek in deze gevallen toch niet worden beschouwd. Te minder omdat bij de Karosche adatrechtspraak van overhaasting zelden of nooit kwestie is, zijnde het eerder regel dan uitzondering dat ter verkrijging van meerdere gegevens, het hooren van weer nieuwe getuigen, enz., de beslissing der in behandeling genomen zaak van den eersten rechtdag naar een tweeden, van dezen naar een derden, ja soms nog naar een

vierden, vijfden en zesden wordt verschoven. Maar met eenigszins ingewikkelde strafzaken staat het anders. Bij gebrek aan eene behoorlijke instructie kwam van de behandeling van deze ter terechtzitting vroeger dikwijls maar zeer weinig of niets terecht.

Hiermede is de in mijn oog allergrootste fout aangewezen, aan elke zuivere adatrechtspraak en althans aan die der Karo-Bataks eigen. Strafzaken worden niet voldoende voorbereid. Wel heeft gewoonlijk eenig vooronderzoek door de hoofden plaats, maar dezen hebben in zulke dingen veelal geen voldoende ondervinding, en, wat de ernstigste grief tegen hun methodes is, doen alles veel te veel in 't openbaar. Het in voor-arrest stellen van den verdachte is eigenlijk in strijd met de adat, ten minste wanneer het niet betreft een ânak lâdjang, waaronder de Karo's verstaan een vreemdeling, en in 't algemeen iemand die er geen ânakberoê-senîna op na houdt, of van wien deze adatborgen althans ter plaatse onbekend zijn.

Waarom, zoo redeneert de adat, zou men een verdachte binden of in 't blok zetten (in een land, waar gevangenissen onbekend zijn, de eenige manieren om een persoon in hechtenis te stellen) wanneer men zijne ânakberoê-senîna bij de hand heeft, en dezen, bij eventueele vlucht van hun principaal, voor al zijne handelingen ter verantwoording kunnen worden geroepen?

Waar echter een verdachte op vrije voeten wordt gelaten, en bovendien het voorloopig verhoor der getuigen in 't openbaar, of ten minste niet onder voldoende waarborgen voor geheimhouding, plaats heeft, zal de eerste uit den aard der zaak maar al te dikwijls in staat zijn door omkooping of vreesaanjaging, door het doen verdwijnen van overtuigingsstukken en van andere sporen van zijn misdrijf, de pogingen tot ontdekking der waarheid te bemoeilijken of zelfs geheel te verijdelen.

Te eenenmale uitgesloten is het voorloopig in hechtenis stellen van verdachten, ook voor anderen dan ânak lâdjang, volgens de adat intusschen niet. Schoon betrekkelijk zelden kwam het vroeger toch wel voor dat de ânakberoê-senîna, hun van misdaad beschuldigden principaal niet vertrouwend, en vreezend dat deze door te vluchten hen in de grootste moeilijkheden zou brengen, hem uit eigen beweging bonden dan wel den hoofden verzochten zulks te willen doen. Ook gebeurde het, vooral bij zeer ernstige misdrijven, dat de hoofden, geen genoegen ne-

mend met de door de verantwoordelijkheid der ânakberoê-senîna van den verdachte geleverde gewone zekerheid, eene aanzienlijke zakelijke borgstelling eischten, en, wanneer deze niet gegeven werd, den verdachte, en met hem wel eens zijne adatborgen, op de gewone hardhandige wijze in arrest stelden.

Zulk een krachtig, soms volgens onze begrippen al te krachtig, optreden had echter slechts bij uitzondering plaats, terwijl over 't algemeen, in verband met 't ânakberoê-senînawezen en met 't zelfs de ergste feiten slechts met boeten vergeldende strafstelsel, tegen van misdrijf verdachten veeleer geen zoodanige maatregelen genomen werden, en het voorloopig onderzoek niet op zoodanige wijze geleid werd als in 't belang geacht moest worden eener behoorlijke rechtspleging. 't Resultaat was niet alleen dat de ware schuldigen veel meer dan noodig verborgen en ongestraft bleven, maar bovendien dat de rechters, weinig geneigd tot eene geheel negatieve beslissing, dikwijls kwamen tot uit een oogpunt van rechtvaardigheid geheel ongerijmde uitspraken, bijvoorbeeld bij moord tot veroordeeling van een aantal elk geheel op zich zelf min of meer verdachte personen tot gemeenschappelijke betaling van bloedgeld, boete enz. Waar elk werkelijk bewijs ontbrak, werd het bloote verdacht zijn op zich zelf dan reeds als een misdaad beschouwd. Eén der verdachten zou wel de dader zijn, doch *wie* konden de rechters niet precies uitmaken, dus achtten dezen het maar 't best die verdachten gesamenlijk te laten opdokken. Dit was wel niet erg prettig voor de onschuldigen, maar leverde als voordeelen op ten eerste dat de klagers bevredigd werden en niet in de verleiding kwamen volgens de verderfelijke methoden der moêsoeh bêrngi heimelijk recht te zoeken, ten tweede dat de ware schuldige waarschijnlijk ten minste mee betaalde, ten derde dat de rechters zich zelven geen brevet van onbekwaamheid behoefden te geven, hebbende zij het zaakje, al was het er dan ook naar, toch opgeknapt.

Ik moet hier mijne verwondering uitspreken dat, terwijl tegen de adatrechtspraak zoo menige lans is gebroken, en haar zoo menige ongemotiveerde, dan wel sterk overdreven smet is aangewreven, het hier door mij aangevoerde bezwaar, de weinige zekerheid die zij geeft voor een behoorlijk onderzoek in strafzaken, door hare bestrijders nimmer op den voorgrond is geplaatst.

Nu is het waar dat men dit onderzoek niet als een inhaerent

en onafscheidelijk deel der rechtspraak behoeft te beschouwen, men kan het zeer wel langs nieuwe banen leiden, ja zelfs aan geheel andere handen toevertrouwen, en toch verder de adatrechtspraak in haar geheel laten. Dit is dan ook, zoodra ons Bestuur zich den loop van zaken ernstig ging aantrekken, in het Karoland geschied. Terwijl niet langer geaarzeld wordt de preventieve hechtenis waar noodig op de verdachten toe te passen, wordt het voorloopig onderzoek in alle belangrijke strafzaken, welke door de hoogere adatrechtbanken worden berecht, thans door onze Europeesche ambtenaren en hunne mantris met behulp der hoofden verricht. Is hiermede voldoende zekerheid voor een zoo deugdelijk, diepgaand en volledig mogelijk onderzoek verkregen? Werd mij deze vraag gesteld, dan zou ik meenen hierop te moeten antwoorden, dat zulks geheel afhangt van wat de betrokken Europeesche ambtenaar in dezen zijn plicht acht, van de grenzen die hij trekt tusschen wat hij zelf moet doen en wat hij zonder gewetensbezwaar aan zijn inlandsch personeel kan overlaten. Mijns inziens ligt overal in Nederlandsch-Indië, onverschillig of er wordt recht gesproken volgens onze verordeningen, dan wel volgens de inheemsche instellingen en gebruiken, 't zwaartepunt van 't onderzoek in strafzaken veel te veel bij de inlandsche officieren van justitie, bij hunne adjuncten, bij mantris of andere inlandsche functionarissen, en veel te weinig bij de Europeesche ambtenaren. 't Moge waar wezen dat de laatsten te veel met werk overkropt zijn om aan politie en justitie volle aandacht te kunnen schenken, dit doet niets af aan 't feit dat van de eersten slechts eene kleine minderheid in staat geacht kan worden hun een zoo groote scherpzinnigheid, zooveel menschenkennis, zooveel ijver en taaie volharding vorderend ambt betrekkelijk zelfstandig met redelijke resultaten uit te oefenen. Als op zoo menig ander gebied kan de inlander ook op dat der gerechtelijke instructie een uitstekend werktuig zijn, ja zelfs een helper van meer dan gewone handigheid en bekwaamheid. Doch eischt men van hem initiatief en zelfstandige plichtsvervulling, onthoudt men hem werkdadige en nooit verslappende leiding, dan zal men in negen van de tien gevallen bedrogen uitkomen, en 't gestelde doel niet bereikt zien. Het belang der justitie, dat tevens een van de allerhoogste belangen is zoowel van den Staat als van de bevolking, wordt dan het kind van de rekening.

Verdere uitwijding ter zake zou hier echter niet op hare plaats zijn, en dus bepaal ik mij er toe dit groote euvel in de Nederlandsch-Indische rechtsbedeeling met een enkel woord te hebben aangeduid.

Door hen die eene studie hebben gemaakt van de adatrechtspleging bij de Indische volken zou mij gevraagd kunnen worden óf, en zoo ja in hoever, bij de voorbereiding van een Karosch proces gebruik pleegt te worden gemaakt van zoogenaamde tânda's of procespanden.

Het antwoord hierop moet luiden dat deze ook vroeger in 't algemeen genomen in den aanvang van een geding niet plachten gegeven of gevraagd te worden. Dit ligt trouwens in 't wezen van 't begrip tânda. Een tânda toch is bij de Karo's een onderpand voor de vervulling of nakoming eener belofte of verbintenis. Het oproepen van partijen of getuigen in eén geding draagt echter op zich zelf niet het karakter van eene belofte of overeenkomst maar van een bevel, uitgaande van de rechters, die tevens hoofden zijn.

Toch had vroeger, vóór ons Bestuur wijzigend en hervormend ingreep, het vragen van tânda's bij de voorbereiding van een rechtsgeding in enkele, bijzondere gevallen wel plaats.

Bijvoorbeeld wanneer een hoofd of ander gegoed persoon, op reis zijnde, in den vreemde een geschil kreeg of van eenige strafbare handeling verdacht werd. De eerste vraag, die tot hem gericht placht te worden, luidde dan gewoonlijk: «pâng iranâken?» = durft (gij dat de zaak) worde berecht? Volgde, zooals wel niet anders kon, daarop een toestemmend antwoord, en was de betrokkene iemand dien men niet behoefde te ontzien, en tevens weinig vertrouwde, dan werd menigmaal een gouden armband, een kostbaar wapen of ander voorwerp van waarde van hem geëischt als tânda dat hij zijne belofte, de zaak volgens de adat te laten behandelen, zou houden, en te zijner tijd voor de bevoegde rechters zou verschijnen. Het vorderen van die tânda geschiedde echter in zoo'n geval niet steeds door den rechter, voor wien de zaak zou moeten dienen, doch dikwijls door eischer of klager, dan wel door het direkte hoofd van dezen.

Dan was het voor hem, aan wien de eisch gesteld werd, zaak uiterst voorzichtig te zijn. Want 't was volstrekt geene zeldzaamheid dat men een gegoeden vreemdeling voornamelijk,

ja zelfs alleen, in een proces wikkelde om een kostbare tânda van hem machtig te worden. Had men die eens in handen, zoo was het streven der houders er dan verder uitsluitend op gericht door allerlei chicanes den eigenaar zijn pand voorgoed te doen verbeuren.

Aan onbemiddelde vreemdelingen werd in zulke omstandigheden zelden om een tânda gevraagd. Tegenover hen zag men meer heil in het eischen van een borg (kâkoe, belît, djâmin) als hoedanig in de eerste plaats hun gastheer (kesilângen), wanneer zij dien ter plaatse hadden, in aanmerking kwam. Want tegenover den door hem opgenomen vreemden gast (temoêwei, staat de gastheer volgens de Karo-adat in een rechtsverhouding, naverwant aan die, welke de ânakberoê-senîna bindt aan hun principaal. Van rechtswege is hij voor alle daden van dien persoon verantwoordelijk, zij het dan ook met de natuurlijke beperking dat die verantwoordelijkheid niet geacht kan worden zich verder uit te strekken dan tot de handelingen door den vreemdeling tijdens den duur der hem bewezen gastvrijheid verricht. Raakt dus de laatste in moeilijkheden, dan wordt den gastheer geene keus gelaten, doch m o e t hij als borg optreden, wanneer hij er ten minste niet de voorkeur aan geeft zijn beschermeling te binden en zoo ter beschikking der rechters te stellen. Onttrekt de vreemdeling zich door de vlucht aan de gevolgen zijner handelingen, dan is het op den gastheer dat de plicht rust hem op te sporen en goedschiks, kwaadschiks voor den rechter te doen verschijnen. Lukt hem dit niet, dan zal hijzelf het wezen, van wien c. q. de voldoening zal worden gevorderd aan het tegen den vluchteling gewezen vonnis. Had vroeger een vreemdeling geen gastheer ter plaatse waar bezwaren tegen hem gerezen waren, noch kon hij onder de aanwezigen iemand vinden bereid zich voor hem borg te stellen, dan klonk het gewoonlijk al heel gauw «tinâli kakoêndoe» (het touw zal je borg zijn) en zag de patient zich eerst gebonden, en, wanneer het de moeite waard werd geacht dien nogal wat werk vorderenden maatregel op hem toe te passen, vervolgens in 't blok gezet.

Ook wanneer een der partijen in een proces weliswaar geen vreemdeling was, doch zich van den aanvang af, in blijkbaar overleg met zijn ânakberoê-senîna, lastig en weerspannig toonde, of wanneer hij weigerde zijne ânakberoê-senîna te noemen, dan

wel in gebreke bleef zich ter terechtzitting door hen te doen vergezellen, werd hem wel eens om een tânda gevraagd.

Verder kwam en komt het nog voor dat van weerszijden tânda's worden gegeven aan een door partijen te hulp geroepen bemiddelaar als bewijs dat men zich aan zijn uitspraak zal houden. De bemiddelaar, wien zulke panden werden overhandigd, staat natuurlijk sterk en zal veelal zijne beslissing kunnen doorzetten, zoodat zijne positie dus wel eenige overeenkomst vertoont met die onzer arbiters.

Doch al deze aangehaalde gevallen vormen uitzonderingen. Had een geding het gewone verloop, dan werden bij zijn aanvang geen tânda's gevraagd, wel soms, zooals wij te zijner tijd zullen zien, in een later stadium, vooral na het vellen van het vonnis: als waarborg voor den goeden wil van den veroordeelde om daaraan te voldoen.

Het behoeft trouwens wel geen betoog dat in een samenleving, waar eene instelling als 't ânakberoê-senînawezen een der grondslagen van 't rechtsleven vormde, veel minder dan bij andere volken, die iets dergelijks niet kennen, behoefte bestaat om door 't eischen van stoffelijke procespanden den goeden gang der rechtspleging te verzekeren.

Eene onderscheiding der goederen in onroerende en roerende, in overeenstemming met de door onze wetboeken aangegeven scheidingslijn, welke al wat op den grond gebouwd is onder het hoofd onroerende goederen brengt, kent de Karoadat niet. Wel bestaat echter volgens die adat een belangrijk verschil tusschen de rechten op grond en die op andere zaken uitgeoefend. De grond toch kan bij de Karo's nimmer het voorwerp zijn van koop of verkoop, wel van verhuur, beleening, inpandgeving enz. enz. 't Valt trouwens gemakkelijk in te zien dat deze rechtsregel een noodzakelijk uitvloeisel is van de basis, waarop de geheele adat berust, van 't mêrga-wezen. Waar de stam alles overheerscht, kan 't niet anders of, bij hem berust in beginsel het beschikkingsrecht over den bodem. [1] In beginsel zeg ik, want in de praktijk der volkshuishouding, zooals deze zich in den loop der eeuwen ontwikkelde, zijn het de dorpsbesturen die, als natuurlijke gemachtigden en vertegenwoordigers van den stam, dit beschikkingsrecht in hoofdzaak uitoefenen.

[1] Zie Prof. C. van Vollenhoven. Miskenningen van het adatrecht 1909.

De bijzondere leden van den stam daarentegen kunnen op den bodem slechts bezit-, genot- en gebruiksrechten verkrijgen, welke rechten intusschen geenszins dezelfde zijn voor alle categorieën van grond.

Zeer beperkt, wel niet volslagen communaal, maar toch evenmin zuiver individueel zijn de genotrechten der dorpsbewoners op die gronden, waarop wisselbouw gedreven wordt, die dus nu eens bebouwd worden, dan weer braak liggen. Zoolang het algemeen belang zich er niet tegen verzet, worden hier weliswaar de rechten van individuen en families op vroeger door hen gebruikte gronden erkend, doch wijzigen zich de toestanden, vermeerdert bijv. het aantal ingezetenen, dan kan het dorps- of op de hoogvlakte het wijkbestuur, de noodzakelijkheid zulks zijns inziens vorderende, bij den aanvang van een oogstjaar op die rechten inbreuk maken, en tot een nieuwe verdeeling der beschikbare gronden overgaan.

Zeer intens en uitgebreid, ja in menig opzicht nog hechter en onaantastbaarder dan ons eigendomsrecht, zijn daarentegen de bezitrechten, door de adat toegekend waar het gronden geldt die, als tuinen en vooral sawahs, bestemd zijn om blijvend en zonder onderbreking te worden onderhouden en bebouwd. De rechten op sawahs gaan zelfs zoo ver dat deze, wat er ook mee moge geschied zijn, te allen tijde blijven toebehooren aan den oorspronkelijken aanlegger of deszelfs rechtverkrijgenden, geldende hierbij als eenig voorbehoud dat de aanleg moet hebben plaats gehad met toestemming der betrokken hoofden van den heerschenden stam. Al verhuisde dan de geheele familie van dezen eersten aanlegger uit het dorp en uit het landschap, zelfs al werd zij daaruit gewapenderhand verjaagd, al waren door haar de sawahs verpand, beleend of op eene andere geoorloofde wijze bezwaard, al hadden de latere gebruikers ze verbeterd, uitgebreid en er vele tientallen jaren ongestoord van geoogst, zoo is toch niets van dit alles in staat de oorspronkelijk uitgeoefende bezitrechten verloren te doen gaan.

Toonen de afstammelingen of andere rechtverkrijgenden van den eersten aanlegger zich, wanneer ook, bereid en in staat ten eerste om, voor zoover zij 't dorp verlieten, zich daar weer metterwoon te vestigen, ten tweede om de sawahs in te lossen, waaronder dan begrepen moet worden het voldoen van alle schulden, boeten of andere geldelijke verplichtingen, wegens

welke zij vroeger hunne rechten tijdelijk prijs gaven, dan kan volgens de adat geene macht ter wereld hun die sawahs langer onthouden.

Geene verjaring geldt, met geene protesten van den tegenwoordigen gebruiker mag rekening worden gehouden, hoogstens kan hij vorderen dat de stukken, welke zijn eigen arbeid aan de sawahs toevoegde, hem zoo mogelijk gelaten, of anders hem de daaraan bestede kosten vergoed worden.

Doch hoe krachtig de adat aldus het recht van den eersten aanlegger van sawahs waarborge, van den anderen kant beperkt zij het weer, en onthoudt er aan het karakter van onzen eigendom, door den verkoop te eenenmale te verbieden en bij voorbaat ongeldig te verklaren. Ik teeken hier aan dat deze adatsbepalingen, zooal niet wat betreft het grondbeginsel der onverkoopbaarheid van den bodem, dan toch in zake het uit den treure handhaven van de latente rechten der nakomelingen van lang overleden sawahaanleggers, in het belang zoowel van den goeden gang van 't recht als van de economische ontwikkeling van land en volk, dringend wijziging behoeft, en dan ook reeds niet meer in hare uiterste consequenties gehandhaafd pleegt te worden. Het is immers gemakkelijk te begrijpen, voor welke onoplosbare moeilijkheden de rechter komt te staan, wanneer een sawah door de oorspronkelijk rechthebbenden is verlaten, sedert in haar geheel of bij gedeelten in handen van verschillende personen is geweest, hier door beleening van stukken is gesplitst, daar door uitbreiding is vergroot, en na een halve of driekwart eeuw de nakomelingen of andere bloedverwanten der oorspronkelijke bezitters weer herstel in hun rechten komen eischen! En dit alles natuurlijk zonder eenig spoor van schriftelijk bewijs! Eveneens is 't duidelijk hoe de houders van zulke natte rijstvelden er niet licht toe over zullen gaan aan de uitbreiding of het productiever maken van deze geld of tijd te besteden, wanneer ieder oogenblik een nakomeling of een achterneef van den eersten ontginner hen om teruggave kan aanspreken.

Huizen en andere gebouwen staan, wat betreft den aard der daarop uitgeoefende rechten, gelijk niet met den bodem maar met wat wij roerende goederen zouden noemen. Verkoop daarvan is volkomen geoorloofd: van geheele adathuizen heeft deze echter zelden of nooit plaats, veelvuldig daarentegen van afzon-

derlijke djâboes (vakken of afdeelingen voor één gezin). Wanneer de kooper iemand van een ander dorp of andere wijk is, zal intusschen aan die transactie natuurlijk steeds overleg moeten voorafgaan met dorps- of wijkhoofd, die anders den kooper uit zijne nieuwe bezitting zou kunnen weren.

Uit het voorgaande volgt dat een op den bodem betrekking hebbende eisch slechts het bezit-, genot- of gebruiksrecht, nimmer het beschikkingsrecht tot object zal kunnen hebben. Eene uitzondering op dezen regel kan zich alleen voordoen wanneer het betreft eene grondkwestie tusschen twee landschappen, doch deze zal in de meeste gevallen langs administratieven en niet langs rechterlijken weg worden opgelost.

Overigens worden geschillen over wat wij roerende en wat wij onroerende goederen zouden noemen door den adatrechter op gelijke en gelijkvormige wijze behandeld.

VI. *De behandeling van zaken ter terechtzitting.*

Over de plaatsen waar de adatrechtbanken hare zittingen houden, en over het schouwspel dat zulk eene zitting oplevert, is in de vorige hoofdstukken reeds het noodige gezegd.

Men moet zich intusschen niet voorstellen dat aan de verschillende dorps-, oĕroeng- of landschapsbâleis als rechtplaatsen eenige bijzondere, bijv. godsdienstige of bijgeloovige, waarde wordt toegekend. Dit is volstrekt niet het geval. Door gebruik en overlevering is men aan die plekken gewend en ook wel gehecht, bovendien zijn ze bijna zonder uitzondering centraal gelegen en van de verschillende tot het rechtsgebied der bâlei behoorende koêtas zonder te veel moeite te bereiken, maar dit neemt niet weg dat, wanneer er in eenig bijzonder geval dringende redenen mochten zijn de kerâpattan elders te doen vergaderen, dit zeer wel kan geschieden, en niemand, of het moest zijn bij wijze van chicane, een uitspraak dier kerâpattan minder wettig zal noemen omdat ze niet ter bâlei gewezen is. Men vindt de bâleis dan ook nooit op vanouds heilige plaatsen (sêmbah-sembâhen, berêi-berêin), waar bêgoes (geesten der dooden) of hântoes (natuurgeesten) geacht worden zich op te houden, en waar aan dezen geofferd wordt. Wel had vroeger soms het omgekeerde plaats, dat namelijk een bestaande bâlei door zekere gebeurlijkheden een heilig karakter verkreeg. Dit

kon bijvoorbeeld geschieden doordat eenig bijzonder in aanzien staand hoofd overeenkomstig zijn uitersten wil begraven werd op of vlak bij de bâlei, waar hij tijdens zijn leven placht recht te spreken. Het meest bekende voorbeeld levert de bâlei Sâpou Pâjoeng waar de vader van den sibâjak Pa Tempâna, het tegenwoordige landschapshoofd van Baroe Djahe en onderhoorigheden, nabij zijn stamdorp begraven ligt.

Uit de omstandigheid dat de bâleis der voornaamste Kerâpattans op de hoogvlakte gelegen waren op of nabij de tîga's (markten), in allen geval in 't open veld en niet in de koêta's, volgt reeds vanzelf dat de adat oorspronkelijk slechts rechtzittingen bij daglicht kende. Overnachten buiten de betrekkelijke veiligheid der dorpen was toch, zoolang de hoogvlaktelandschappen zich nog onafhankelijk konden noemen, voor de hoofden dier streken een gevaarlijk experiment. Elken radja van eenige beteekenis, die zijn leven liefhad, was 't toenmaals geraden steeds te zorgen vóór donker tehuis te zijn. Want feller nog dan bij dag beloerden hem 's nachts ten eerste de vijanden die hij, onvermijdelijk gemengd in allerlei veeten en intrigues, zich wel had moeten maken, ten tweede veelal ook de neven en andere soms nog nadere bloedverwanten, die zijn dood tot 't radjaschap zou kunnen voeren.

Niet zonder redenen was 't dus in de goêgoeng regel dat de kerâpattans hunne zitttngen tegen 't einde van den voormiddag, gewoonlijk omstreeks elf uur, aanvingen en voortzetten totdat de zon de westerkim begon te naderen.

Al bracht in de doêsoen de nacht voor de rechters minder gevaren, en al diende als bâlei hier ook dikwijls de djâmboer ('t vreemdelingen- en ongehuwde mannen-verblijf) in een of andere Koêta, zoo waren de zittingsuren hier toch vrij wel dezelfde als op de hoogvlakte. Na den morgenmaaltijd, dus omstreeks tien uur, halfelf, vereenigden de râdja's zich op de rechtplaats, om deze eenigen tijd vóór donker weer te verlaten.

Van partijen en getuigen werd verlangd dat zij uiterlijk vóór den middag verschenen zouden zijn; wie dan nog niet was opgekomen kon beboet en zijne zaak, indien deze tevergeefs was afgeroepen, verdaagd worden. Eerst sedert ons Bestuur zich in de Karosche rechtspraak ging mengen is hierin verandering gekomen, zoodat tegenwoordig rechtszittingen bij lamplicht, hoewel betrekkelijk zeldzaam, toch geenszins uitgesloten zijn.

Steeds zijn die zittingen in den ruimsten zin van 't woord openbaar en voor iederen belangstellende toegankelijk. Zij worden dan ook nooit ofte nimmer binnen de woningen der hoofden gehouden, maar òf in de vrije lucht, òf in een of ander open gebouwtje, als loodsen op de bâleis of de wel op palen staande, doch nooit omwande djâmboers in de doêsoendorpen. Een rol in het proces vervullen de omstanders en toehoorders, voor zoover ze niet behooren tot de opgeroepen, of door partijen meegebrachte getuigen, intusschen in den regel al even weinig als bij onze terechtzittingen de luisteraars op de openbare tribune. In den regel zeg ik, want een zeer enkele maal komt het wel eens voor dat uit het publiek eene op de aanhangige zaak betrekking hebbende op- of aanmerking klinkt, dan gewoonlijk uitgaande van iemand die, schoon niet als getuige gedagvaard, omtrent een of ander punt van 't proces inlichtingen wenscht te geven. Niets belet dan de rechters hiermee hun voordeel te doen en den zich aanmeldenden getuige alsnog te hooren.

Dergelijke incidenten zijn echter zeer zeldzaam, gewoonlijk bepalen zich de belangstellenden tot een bescheiden maar daarom niet minder aandachtig en gespannen luisteren, zich daarbij met echt Oostersch gevoel voor decorum van elk teeken van goed- of afkeuring onthoudend. Zijn er een enkele keer onder het publiek menschen die hun mond niet kunnen houden, en door samen babbelen, lachen of kijven te kort doen aan den eerbied de rechtbank verschuldigd, dan is een berispend woord van een der hoofden steeds voldoende om daaraan een einde te maken.

Een der allergrootste voordeelen, aan de adatrechtspraak der meeste volken en ook der Karo-Bataks verbonden, is zeer zeker dat zij geen juridischen beroepsstand noodig maakt of zelfs maar kent, daar zij in alles het wezen van het recht zoekt en niet den maar al te dikwijls uit vormendienst, advocaten-spitsvondigheden en procureurs-chicanes samengeweven schijn. Of hierin in de laatste jaren verandering is gekomen zou ik, al lijkt het mij weinig waarschijnlijk, niet met zekerheid kunnen zeggen, maar wel kan ik getuigen hoe nog in 1908 van zaakwaarnemerij en het daarvan, naar 't schijnt, onafscheidbare rechtsbederf in het Karoland niets te bespeuren viel.

Toenmaals althans had de rechtzoekende nog de zekerheid, voor zoover bij ons, feilbare menschen, van zekerheid gesproken

kan worden, dat de adatrechter gelijk zou geven aan hem die gelijk had, en niet aan dengeen, wien 't gelukt was zich de diensten te verzekeren van den listigsten en uitgeslapensten procureur-bamboe.

Toch is ook bij de Karo's rechtskundige hulp niet geheel buitengesloten. Al ontbreekt er een advocaten- en procureursstand, zoo neemt dit toch niet weg dat over 't algemeen ouden beter van de adat op de hoogte zijn dan jongen, hoofden, die hun geheele leven met rechtspraak te doen hadden, beter dan eenvoudige landbouwers.

Heeft nu een Karo een proces, en voelt hij zichzelf te onwetend of onhandig om eigen standpunt en eigen handelingen met klem te kunnen verklaren en verdedigen, zoo ziet hij naar hulp uit. Om hem deze te verleenen zijn, behalve zijne naaste verwanten, in de eerste plaats zijne ânakberoê-senîna de aangewezen personen.

Achten dezen zich niet sterk genoeg, dan komt de pengoêloe in aanmerking of de ânakberoê van den pengoêloe, doch wanneer ook van dezen de adatkennis of de ijver te wenschen overlaat, belet niets onzen Karo bij een ander, een vriend, een verren verwant of zelfs bij een slechts oppervlakkig bekende aan te kloppen. Al heel licht zal hij zoo zonder al te veel moeite iemand vinden, die zich bereid verklaart hem terzijde te staan. Onder de meer intelligente Bataks toch zijn er velen die in rechtszaken een gelijksoortig belang stellen als bij ons de jager in de jacht of de sportsman in 't edele voetbalspel.

Niets is hun aangenamer dan zich met processen te kunnen bemoeien, hun adatkennis te kunnen luchten, de sluizen hunner welsprekendheid wagenwijd te kunnen openen. Met graagte stellen zij hunne gaven ter beschikking van wie hun hulp vraagt, vooral wanneer de laatste dit doet met beroep op een zij 't nog zoo verwijderde verwantschap. Want wie de Batak al niet tot zijne verwanten rekent is in 't oog van den in dit opzicht oneindig meer ingetogen Westerling verbazingwekkend. Bijna elkeen spreekt hij aan als vader of grootvader, schoonvader, neef, tante, moeder, schoonmoeder, nicht, zwager ..... toute la lyre, zooals de Franschen zeggen. Maakt hij kennis met een wildvreemde, wat, zooals wij reeds zagen, steeds geschied door 't ertoêtoer, 't elkaar noemen van eigen-, dus vaders-, en van moeders stam (mêrga en beberei, dan wordt dadelijk daarop rijpelijk

overpeinsd of men 't niet zóó kan uitrekenen dat men elkaar op eenige wijze in den bloede of door aanhuwelijking bestaat. «Dan ben jij mijn schoonvader» zal Noengkoen dan vol enthousiasme tot Déram zeggen, hoewel hij van Dérams bestaan vijf minuten geleden nog niet 't flauwste vermoeden had, en alleen is vastgesteld dat Déram, als honderd anderen, van dezelfde ondermêrga is als de werkelijke schoonpapa. «Ja, en jij mijn schoonzoon» antwoordt dan Déram niet minder opgetogen. Zoo zal dus de op 't doornige pad der rechten minder ervarene zelden vruchteloos naar een gids behoeven te zoeken. Van de der zijde rechters pleegt tegen 't optreden van zulk een helper geen bezwaar te worden gemaakt, te minder daar, als gezegd, de hulp bijna altijd onder 't voorwendsel van bloed- of aanverwantschap wordt verleend, en geen Batak er aan denkt in dat opzicht voor zichzelven of voor anderen nauwe grenzen te trekken.

In verreweg de meeste gevallen verleenen zulke gelegenheidsadvocaten hunne diensten gratis. Een enkele maal komt het voor dat hun door hun cliënt eene belooning wordt toegezegd, dan echter uitsluitend voor het geval dat deze laatste als triomfant uit het proces te voorschijn zal treden.

Intusschen moet er uitdrukkelijk op gewezen worden dat het inroepen van den bovengeschetsten rechtskundigen bijstand betrekkelijk slechts zelden plaats heeft. Terwijl het Westersche recht met zijn oneindige verscheidenheid van bepalingen, zijn ingewikkeldheid en tot het uiterste gedreven formalisme voor den leek absoluut niet te overzien is, als het ware een bosch vormt vol kuilen, klemmen en valstrikken, dat ook den allerrechtvaardigste, die zich, slechts op eigen kracht vertrouwend, binnen zijn grenzen waagt, met zekeren ondergang bedreigt, is de Karo-adat met een park te vergelijken, wél uitgestrekt, wél met vele en slingerende paden, maar waarin toch de doorsnee-Batak, die er van jongs af in leefde, zeer wel den weg heeft leeren vinden.

Men vergete ook niet dat het geheele leven van den Batak veel eenvoudiger is dan het onze, dat aan zijn denkvermogen geen al te veelzijdige eischen worden gesteld, dat hij dus in het beperkte gebied, waarop zijn levensweg ligt, ook werkelijk geheel tehuis en voldoende onderricht kan zijn, terwijl bij ons verregaande arbeidsverdeeling onvermijdelijk is, en wij dienten-

gevolge in allerlei noodzakelijke dingen van de kennis van anderen afhankelijk zijn.

Zoo vinden wij dan de meeste Karo's voldoende met hun adat vertrouwd om zonder andere hulp dan die hunner ânak-beroê-senina eigen aanspraken en belangen in rechte te kunnen verdedigen.

De behandeling der zaak ter terechtzitting vangt steeds aan met het hooren van den klager of den eischer, in tegenwoordigheid natuurlijk van den beklaagde of gedaagde, wien vervolgens gelegenheid wordt gegeven de zaak van zijn standpunt uiteen te zetten. Dit hooren van partijen, evenals trouwens de geheele gang van het verdere onderzoek, onderscheidt zich bij den Karoschen adatrechter op even besliste als heilzame wijze van de behandeling van zaken bij vele Westersche rechtbanken, doordat de adat absoluut geene lijdelijkheid van den rechter verlangt, maar dezen evenzeer in 't civiele als in 't crimineele als eersten plicht oplegt met alle geoorloofde middelen naar de ontdekking niet der formeele maar der materieele en essentieele waarheid te streven, en deze aan zijn vonnis ten grondslag te leggen.

Verzuimt een der partijen door domheid, onhandigheid, verlegenheid, gebrek aan adatkennis of welke oorzaak ook, op zijne zaak het ware licht te doen vallen, van de hem ten dienste staande bewijsmiddelen gebruik te maken, al zijne getuigen als zoodanig te noemen, of maakt hij eenigen anderen blunder, die aan de innerlijke waarde zijner rechten niets afdoet maar hem toch bij toepassing van Westersche jurisprudentie duur te staan zou komen, voor een' adatrechter die tegen zijne taak opgewassen is behoeft hij daarom zijn proces niet te verliezen. Deze rukt zelf de zaak in 't ware verband, brengt de verborgen bewijsmiddelen aan 't licht, gelast alsnog de verschijning van wie hem in den loop van 't onderzoek blijken ter zake nog inlichtingen te kunnen geven. Deze houding van den rechter draagt er natuurlijk zeer veel toe bij partijen betrekkelijk zoo weinig behoefte te doen gevoelen aan rechtskundigen bijstand, aan procureurs en advocaten.

Ook voor eenparigheid van de beide partijen behoeft de rechter niet te buigen, als hij twijfelt aan de waarheid van wat door hun gezegd, of de wenschelijkheid van wat door hun begeerd wordt.

Hebben partijen voorloopig het hunne gezegd, dan wordt tot het hooren der getuigen (tarein) overgegaan, en wel zonder dat beëediging dezer laatsten voorafgaat; wel wordt hun na 't afleggen hunner verklaringen steeds afgevraagd of zij bereid zijn deze, zoo noodig achteraf, door een eed te bevestigen.

Met nauwe bloed- of aanverwantschap tusschen partijen en getuigen wordt in 't Bataksche recht evenals in 't onze rekening gehouden. Ouders, kinderen, echtgenooten enz. kunnen echter niet als bij ons volstaan met zich eenvoudig te verschoonen. Zij worden gehoord, doch aan hunne verklaringen wordt niet meer gewicht gehecht dan in verband met hun betrekking tot partijen redelijk moet worden geacht.

Hoewel de adat, wat de waarde der afgelegde verklaringen betreft, theoretisch tusschen die van mannen en vrouwen geenerlei verschil maakt, laat, daar waar Bataksche rechters uitsluitend naar eigen opvatting een onderzoek leiden, het hooren van vrouwelijke getuigen in de praktijk wel eens te wenschen over. Menigmaal heb ik mij er over verbaasd dat vrouwen, die waarschijnlijk van een of andere misdaad of transactie af moesten weten, door den bevoegden adatrechter niet opgeroepen en dus ook niet gehoord waren. De reden dezer laksheid is mij nooit geheel duidelijk geworden. Waarschijnlijk zijn hier verschillende en den Bataks zelven niet al te helder voor den geest staande motieven in het spel, namelijk eenerzijds een instinktmatig beschouwen van de vrouw als toch de mindere, althans niet de volwaardig gelijke van den man, anderzijds zekere schroom om vrouwen, vooral de ongehuwden onder haar, in publieke handelingen te betrekken. 't Getuigt wel voor de kracht en algemeenheid van dit laatste, echt Oostersche idee, dat men er sporen van terugvindt zelfs bij een volk als de Karos, die, vreemd aan den Islam, aan de vrouw in vele opzichten toch zulk eene groote vrijheid van beweging gunnen. Eens afgelegd zou echter de getuigenis eener vrouw geheel dezelfde waarde hebben als die van een' man, wanneer door de adat den gehuwden man niet de bevoegdheid was toegekend om, mocht hij de geloofwaardigheid eener door zijne echtgenoote in rechte gedane verklaring ernstig in twijfel trekken, haar de beëediging dier verklaring te verbieden. Waar bij meineed de wraak der goden geacht wordt de geheele familie van den (de) meineedige te zullen treffen, en de vrouw bovendien volgens de adat in den

vollen zin des woords het eigendom is van den man, kan deze den man geschonken bevoegdheid geenszins als onredelijk worden beschouwd. Houdt de vrouw hare verklaring staande, de man zijn verbod, dan levert zulk een incident, waar het een proces tusschen derden betreft, intusschen voor den rechter eene groote moeilijkheid op. Het eenige wat hij dan zal kunnen doen is den man te laten bezweren dat hij de getuigenis zijner vrouw werkelijk voor in strijd met de waarheid houdt, en dat zijn verbod slechts hieraan is toe te schrijven. Legt de man dezen eed af, dan zal de verklaring der vrouw niet door haar bezworen kunnen worden, en dus ter zijde moeten worden gelegd.

Het bovenstaande kan als een klein staaltje gelden van de hoogst eigenaardige bezwaren, waarmee de Europeesche ambtenaar te worstelen heeft, die, zonder voldoende in de begrippen en het rechtsbewustzijn van een volk te zijn doorgedrongen, met het geven van leiding aan de adatrechtspraak van dat volk wordt belast.

De adatbepalingen in zake getuigen zijn bij de Karo-Bataks overigens bezield door een' zuiver demokratischen geest. Hoofden, voor zoover zij in eenige zaak niet ambtshalve hebben gehandeld, hebben als getuigen niets boven gewone stervelingen voor, hun geloofwaardigheid wordt niet grooter geacht dan die dezer laatsten, en waar hunne verklaring in een proces den doorslag geeft, wordt de eed hun niet bespaard. In de aangrenzende Timor-streken (Simeloengoen) was dit vroeger anders; van râdjas mocht daar de persoonlijke eed niet gevorderd worden, die van hun ânakberoê en gâmet (senîna) trad daarvoor in de plaats.

Toch kan men niet zeggen dat bij de Karos tusschen de getuigenissen van verschillende personen, die in 't algemeen op denzelfden graad van geloofwaardigheid aanspraak kunnen maken, nooit verschil wordt gemaakt. In zeer vele omstandigheden des levens toch zijn immers de ânakberoê-senîna en, schoon in mindere mate, ook wel de pengoêloe, de getuigen bij uitstek. Vooral waar het huwelijksaangelegenheden betreft, of kwesties die daarmee in direkt verband staan, is dit in hooge mate het geval.

Stel bijvoorbeeld dat A en B een geschil hebben over het gedeelte der koopsom (oendjoêken, peroêndjoek), voor B's dochter nog door A aan B verschuldigd, en dat de ânakberoê-senîna zoowel van B als van A de verklaring van A bevestigen. Al

kan B dan dozijnen andere getuigen bijbrengen, die deze verklaring logenstraffen, het zal hem in verreweg de meeste gevallen niemendal helpen. De ânakberoê-senîna worden immers beschouwd als onafscheidelijk verbonden, als één met hun principaal; zij zijn niet alleen zijn helpers en vertrouwden, maar tevens van rechtswege zijn borgen, en als zoodanig, waar de middelen van den principaal mochten te kort schieten, voor zijn schulden aansprakelijk. Hoe zou men dan kunnen aannemen dat zij ooit in strijd met de waarheid *tegen* hem zouden getuigen?

Nemen wij nog een ander geval, bijvoorbeeld dat in eene kwestie van huwelijksrecht de eene partij zijn ânakberoê-senîna als getuigen kan doen verschijnen, de andere partij, bewerende dat *zijn* ânakberoê-senîna van de transactie in geschil geene kennis hebben gedragen, slechts met een aantal andere getuigen voor den dag komt. Ook dan is 't tien tegen één dat de getuigenis der *wel* verschenen adatborgen voor 's rechters uitspraak den doorslag zal geven. Want wie buiten die borgen om zaken van huwelijksrecht behandelt, stelt zich bij mogelijke latere geschillen hierdoor reeds a priori in 't ongelijk, geeft in allen geval de andere partij in rechte een' voorsprong die slechts zeer moeilijk in te halen is.

Eene andere categorie van getuigen, aan wier verklaringen de Karosche adatrechter, schoon in mindere mate dan aan die der ânakberoê-senîna, bijzondere waarde hecht, is die der tusschenpersonen (kelângs), over wie ik in den aanvang van 't vorige hoofdstuk een en ander heb gezegd.

Overigens wordt tusschen getuigen die opzettelijk bij eene handeling zijn geroepen en degenen die er slechts toevallig bij tegenwoordig zijn geweest, principieel geen onderscheid gemaakt, al neemt dit natuurlijk niet weg dat bij de laatsten nauwkeurig wordt nagegaan of hun aanwezigheid voldoende verklaard kan worden.

Buren van partijen spelen als getuigen en in 't algemeen bij processen geenerlei speciale rol, behalve voor zoover zij als dorps- of huizen-wachters (kerîn koêta of kerîn roêmah) in sommige gevallen, vooral van strafrechtelijken aard, zooals wij reeds in hoofdstuk III zagen, geacht worden op de hoogte te moeten zijn van wat er gedurende hun wachttijd voorviel.

Echter dien ik hier te memoreeren dat oorspronkelijk door de adat de gezamenlijke bewoners van een huis aansprakelijk werden geacht voor zekere binnen dat huis gepleegde en onop-

gehelderde vergrijpen, bijvoorbeeld voor het bij nacht, dus buiten den wachttijd der kerîns, en zonder buitenbraak verdwijnen van een of ander voorwerp, van geld of van iets anders. De dader onbekend zijnde werd dan veelal de waarde van het verdwenene, op vonnis van den bevoegden rechter, aan den bestolene vergoed, na te zijn omgeslagen over 't totaal der gezinnen, zoodat één aandeel voor rekening van den bestolene zelf bleef. Behalve uit het beginsel van gemeenschappelijke aansprakelijkheid moet deze adatbepaling ook verklaard worden uit de wenschelijkheid alle huisbewoners in zulk een geval belang te doen krijgen bij de ontmaskering van dengene hunner, die zich werkelijk aan de diefstal heeft schuldig gemaakt.

Het, zooals de ondervinding onzen ambtenaren leerde, geenszins imaginaire gevaar dat zulke huisdiefstallen óf geheel gefingeerd worden, óf dat althans, wat meer voorkwam, de waarde van het ontvreemde zeer overdreven wordt opgegeven, maakte echter voor ons bestuur handhaving in dit opzicht van het volksrecht onraadzaam. Onder onzen invoed kwam bedoeld voorschrift dan ook langzamerhand meer en meer in onbruik.

Over 't algemeen eischt de adat uitdrukkelijk dat de getuigen persoonlijk ter terechtzitting verschijnen. Bij absolute verhindering, bijv. door zware ziekte of zeer vergevorderde zwangerschap, wordt door de rechters weliswaar soms voorloopig met het relaas van een door den getuige gemachtigden persoon, bijv. van een bloedverwant of van den echtgenoot, genoegen genomen, maar dan toch altijd slechts onder het voorbehoud dat de eed, die aan de getuigeverklaring eerst de ware bewijskracht kan en zal geven, te zijner tijd niet door den gemachtigde, maar door den getuige in persoon zal worden afgelegd.

Oorspronkelijk bestond op dezen regel eene enkele uitzondering in dier voege dat de rechter kon veroorloven dat de man voor zijne vrouw getuigde en de namens haar afgelegde verklaring ook bezwoer. Onder den invloed van ons bestuur is deze adats-faciliteit echter in onbruik gekomen.

Wel bleef nog steeds gehandhaafd de adatsbepaling dat eene door een getuige persoonlijk afgelegde en door de rechters betrouwbaar geachte getuigenis, bij latere algeheele ontstentenis van dien getuige, met goedkeuring der rechters door anderen bezworen kan worden, bijv. de getuigenis van een sedert het afleggen daarvan overledene door zijn naasten bloedverwant

samen met zijn ânakberoê-senîna, van eene doodzieke vrouw door haren echtgenoot.

Bij een volk van nog vrij primitieve ontwikkeling als dat der Karo-Bataks vormt de inhoud der getuigenverklaringen uit den aard der zaak verreweg het voornaamste bewijsmateriaal, waarmee als zoodanig alleen de eed eenigszins concureeren kan.

Iets als schriftelijk bewijs is aan de adat geheel vreemd, schriftelijke overeenkomsten, en al wat daarmee te vergelijken is, waren bij de Karos vanouds onbekend, en ook thans nog wint het gebruik daarvan eerst zeer langzaam veld. Wel komt het vrij veel voor dat tandils (hoofden van groepen werklieden op plantages enz.), handelaars en dergelijke personen van de door hen aangegane verbintenissen, te ontvangen of verschuldigde gelden enz. eenige aanteekeningen maken, doch deze meest in smerige opschrijfboekjes vervatte krabbels zijn geheel eenzijdig en hebben in rechte geen andere waarde dan het geheugen der houders op te frisschen, en soms den rechter eene aanwijzing omtrent andere bewijsmiddelen te kunnen geven.

Eenigszins de plaats van schriftelijk bewijs vervulden vroeger meer dan thans de zoogenaamde tânda's of rechtspanden. Steeds werden deze gegeven als stoffelijk teeken voor het bestaan eener verbintenis, terwijl zij naar gelang der omstandigheden nu eens bestonden uit gouden of zilveren sieraden, of uit wapenen, dan weer uit kleedjes of kleine gebruiksvooorwerpen (sirizakjes, kalkdoosjes enz.), nimmer echter uit geld. Gever was hij, die zich tot iets verbond, waaruit vanzelf volgt dat bij wederzijdsche verbintenissen over en weer tânda's gewisseld werden.

In het vorige hoofdstuk zagen wij reeds hoe zij vroeger, schoon bij uitzondering, wel gevraagd werden van beklaagden of gedaagden in eenig proces, en wel als onderpand dat de gevers op den vastgestelden dag verschijnen, en zich dus niet aan het geding onttrekken zouden. Doch ook bij tal van andere gelegenheden was het geven of wisselen van tânda's, schoon voor 't bindend maken eener overeenkomst nimmer een absoluut vereischte, schering en inslag, bij verlovingen zoowel als bij heimelijke minnarijen, bij handelsovereenkomsten en bij complotten van dieven, bij 't aangaan van of- en defensieve bondgenootschappen en 't sluiten van een wapenstilstand.

Toch had deze adats-handeling een dubbel en daardoor dubbelzinnig karakter, dat maar al te dikwijls tot grove misbruiken

leidde. Want terwijl de tânda in hoofdzaak werd gegeven om voor den houder en c.q. voor den rechter bewijs te leveren dat de gever zich tot iets had verbonden, werd bij de overhandiging dikwijls tevens bedongen dat, bij 't niet nakomen der verbintenis door den gever, bedoeld onderpand door dezen verbeurd zou zijn, en het eigendom van den houder zou worden.

Waar nu de adat het maken van dit beding noch gelastte, noch verbood, doch eenvoudig toeliet, stond hij, die een waardevolle tânda uitsluitend als bewijsstuk aan een ander had overhandigd, steeds bloot aan het gevaar dat die ander, den aard der afspraak verdraaiende, later de tânda als verbeurd zou voorstellen, wat dan veelal aanleiding gaf tot een nieuw proces met zeer onzekeren afloop.

Bovendien was en is de tânda als bewijsmiddel meer van schijnbare dan van werkelijke waarde. Zelfs in 't gunstigste geval, dus wanneer het voorwerp in kwestie door den gever als tânda erkend wordt, kan het niets bewijzen dan geheel in 't algemeen het bestaan eener verbintenis van den gever jegens den houder. Doch omtrent den aard en de strekking dier verbintenis kan de tânda zelfs dan geenerlei licht verspreiden.

En zooals ik zeide is dit nog het gunstigste geval. Slechts zeer zelden toch zal als tânda een zoodanig voorwerp zijn gekozen dat het den gever niet mogelijk is om óf te ontkennen dat het ding hem heeft behoord, óf te beweren dat het niet als tânda, maar door koop, leening, inpandneming, bedrog diefstal of eene andere geoorloofde of ongeoorloofde handeling in 't bezit van den houder is gekomen.

Bij een te kwader trouw zijnden schuldenaar komt dus op stuk van zaken toch alles neer op het getuigenbewijs, ja is zelfs het vorderen van en gewicht hechten aan een tânda soms direkt nadeelig voor den schuldeischer, die, zijn vordering door 't bezit van zoo'n onderpand verzekerd achtende, er al licht minder zorg voor zal dragen haar zoo noodig ook door voldoend getuigenbewijs te kunnen staven.

De Karo's zijn een en ander langzamerhand zelf wel gaan inzien. 't Geven of wisselen van tândas is dientengevolge tegenwoordig veel minder algemeen dan 't vroeger was, en in hoofdzaak nog slechts beperkt tot de meer conservatieve elementen der bevolking, alsmede tot het steeds talrijk blijvend gild der minnenden. Terwijl weleer bij elke procedure omtrent eenige verbintenis of overeenkomst placht gevraagd te worden naar het

al of niet aanwezig zijn van tândas, wordt de aanwezigheid dezer bewijsmiddelen thans nog alleen met betrekkelijke zekerheid door den rechter ondersteld, wanneer teerder en heimelijker belangen dan die van 't mijn en dijn bij 't proces zijn betrokken.

Terwijl dus 't geven dezer rechtspanden langzamerhand minder gebruikelijk wordt, is er een ander gerechtelijk hulpmiddel, waaraan bij de adatrechtspraak der Karo's hoe langer hoe meer gewicht wordt gehecht. Ik bedoel het houden van een plaatselijk onderzoek, niet alleen bij misdrijven maar ook bij daartoe aanleiding gevende burgerlijke zaken.

Waar het gepleegde misdaden betreft is dit onderzoek, bij den grooten afstand der meeste plaatsen van de bestuurscentra, dikwijls de taak der hoofden, die, in zulke zaken weinig ervaren, gewoonlijk niet bepaald waardige collegas van Sherlock Holmes kunnen worden genoemd.

Doch bij de zeer veelvuldige burgerlijke gedingen over sawahs, tuinen, velden, dorpsgrenzen enz. pleegt, wanneer de wenschelijkheid daarvan blijkt, de kerâpattan in den loop van het proces eenige harer leden op te dragen zich plaatselijk te overtuigen van de ligging der gronden in kwestie, hare grenzen, gesteldheid enz. Dit is volstrekt geen door onze ambtenaren ingevoerde nieuwigheid, doch vanouds adat. Wel dateert het eerst van betrekkelijk kort geleden dat deze commissies op het terrein dikwijls zeer verdienstelijke schetsteekeningen vervaardigen, die dan ter terechtzitting worden overgelegd. Het beloop van rivieren, beken, waterleidingen, de ligging van heuvels, bosschen en afzonderlijke boomen, alsmede andere plaatselijke bijzonderheden zijn hierop nauwkeurig aangegeven, terwijl de afstanden behoorlijk nagemeten en op de schets vermeld zijn.

Vroeger, toen de Karos nog niet op papier schreven, maar hunne brieven op stukken bamboe griften, konden zulke schetskaarten natuurlijk niet vervaardigd worden, doch moesten de commissieleden zich er toe bepalen op de zitting, door het trekken van lijnen in den bodem of met behulp van strootjes en takjes, de plaatselijke gesteldheid der opgenomen terreinen zoo goed mogelijk in beeld te brengen.

Bij bijzonder belangrijke bodemkwesties komt het ook wel voor dat de geheele kerâpattan zich naar het land in geschil begeeft, om dit in oogenschouw te nemen, natuurlijk echter alleen wanneer 't niet al te moeilijk te bereiken is.

Als laatste, doch naast de verklaringen der getuigen verreweg belangrijkste bewijsmiddel moet in civiele zaken genoemd worden de gerechtelijke eed. In tegenstelling met wat bij onze rechtspraak het geval is, wordt in het Karoland slechts zeer zelden een vonnis uitgesproken, waarin deze eed niet, 't zij aan den eischer, 't zij aan den gedaagde, 't zij op verschillende punten aan beiden, wordt opgelegd. Het idee dat in eenig proces de getuigen van een der partijen zouden moeten zweren, doch die partij zelf niet, is geheel in strijd met het Bataksche rechtsgevoel.

Het afleggen van een' eed is voor Bataks op zich zelf reeds iets onaangenaams, iets dat, ook al is wat men bezweert de volle waarheid, nooit voor hem die zweert en zijne nabestaanden geheel zonder gevaar kan worden geacht. Hieronder zal de behandeling der uitdrukking «ngoêkal» of «ngoêkal berâs» mij de gelegenheid geven hiervan een treffend bewijs te leveren. Vandaar dat nimmer de eed mag worden gevorderd van iemand wiens kind nog geheel zonder tanden is (lânga erberâs), en dat ook bij zwangerschap eener vrouw haar man bijzonder ongaarne zweert. Men vreest dan een' nadeeligen terugslag op de nog teedere gezondheid van 't pasgeboren wicht, of op den afloop der bevalling.

Waar men niemand zonder voordeel voor hem zelven of zonder absolute noodzakelijkheid voor de ontdekking der waarheid tot het afleggen van een' eed mag dwingen, is het volkomen rationeel dat de Karo-adat de beëediging der getuigen verschuift, en haar niet bij de behandeling der rechtzaak, maar eerst na de uitspraak van 't vonnis doet geschieden, waardoor zij aan de getuigen van de verliezende partij wordt bespaard.

Nu staat trouwens de Batak ook in andere opzichten geheel anders tegenover den eed dan wij, Westerlingen. Ook bij ons zal, zooals trouwens tot zekere hoogte uit de nog steeds gebruikte eedsformule blijkt, oorspronkelijk wel het denkbeeld hebben voorgezeten dat het doen van een eed een direkt beroep op de godheid inhield, deze tot getuige maakte voor de waarheid van het bezworene, en als onvermijdelijk gevolg daarvan de wraak dier godheid moest brengen over het hoofd van den meineedige.

In den loop der tijden is bij ons dit gronddenkbeeld echter, zooal niet geheel verloren gegaan, dan toch zeer naar den achtergrond gedrongen; de vrees voor de straffe Gods is wel niet geheel uitgeschakeld, maar bijzonder daarop rekenen en

vertrouwen doet men toch niet meer, en zoo oordeelt men het maar wijzer met de menschelijke tuchtroede aan te vangen, en den meineed, evenals misdrijven, waarbij de Voorzienigheid minder rechtstreeks betrokken wordt geacht, met een duchtig aantal jaren gevangenis strafbaar te stellen.

Deze schrede voorwaarts, wanneer het eene schrede voorwaarts is (iets waarover verschil van gevoelen niet is buitengesloten), was tot in den allerjongsten tijd door de Karo's nog niet gemaakt.

De eed droeg in hun oog nog steeds een bij uitstek godsdienstig karakter, de straf voor 't misbruik maken daarvan kwam aan de godheid toe, en aan de godheid alleen. Wie een meineed zwoer, kon er immers verzekerd van zijn dat de debâta's (de goden) hem hetzij in zijn eigen persoon, hetzij in die der leden van zijn gezin, van vrouw en kinderen, daarvoor op vreeslijke wijze zouden kastijden. Waar zulke wrekers opstonden, wat was er daar nog voor behoefte aan onze zwakke menschelijke gerechtigheid?

Zoo bestonden er bij de Karo's oorspronkelijk geene strafbepalingen tegen meineed. Van wat op rechterlijk bevel bezworen was, stond bij hen, uit het oogpunt der justitie gezien, de waarheid onomstootelijk en onherroepelijk vast. Was de eed een leugen, dan was dit de zaak der godheid, geheel vallende buiten den kring der menschelijke bemoeiingen. Zelfs al mochten later vroeger verborgen feiten aan 't licht komen, waardoor de juistheid der gezworen eeden aan ernstige bedenking onderhevig werd, zoo kon dit volgens 't zuiver Bataksche rechtsbegrip nimmer tot wederopening van 't proces leiden. De door den gerechtelijken eed besloten zaak was immers voor altijd aan de wereldsche gerechtigheid onttrokken.

Wel heb ik herhaaldelijk bijgewoond dat door een der partijen in een geëindigd proces eene nieuwe behandeling der zaak werd verzocht op grond van rampspoeden, die, na het afleggen van den eed door zijn tegenpartij, dezen of zijn gezin hadden getroffen. 't Kon immers niet anders, zoo meende de klager, of tusschen het leed en het ongeluk, waarmede de goden zijn, gewezen tegenstander bezochten, en het gehalte van den eed, die dezen zijn proces had doen winnen, moest onmiddellijk verband bestaan. Voor zoover mij bekend, heeft zulk eene onderstelling echter nimmer de wederopvatting van een beëindigd proces ten gevolge gehad.

Waar ten eerste de getuigen alleen beëedigd werden wanneer

de eed hun bij 't eindvonnis was opgelegd, en ten tweede de eens afgelegde gerechtelijke eed door de adat als onaantastbaar werd beschouwd, volgt hieruit vanzelf dat bij de zuiver Bataksche procedure eene bestraffing van getuigen wegens meineed iets ondenkbaars was.

Gelukkig dat de adat andere, schoon minder doeltreffende middelen aanbood om in den loop van een proces de afleggers van leugenachtig blijkende verklaringen te treffen. Wel strafbaar toch stelde zij steeds het omkoopen (nîsip) en het zich laten omkoopen (ngâlau sîsip) en eveneens, waar zulks met misdadige bedoelingen geschiedt, het samenspannen (ertâki tâki). 't Spreekt echter vanzelf dat het bewijs voor deze twee vergrijpen over 't algemeen moeilijker te leveren is dan dat voor het bloote feit van meineed.

Thans is er overigens ook in dit opzicht door de adat een frissche wind gegaan. Eenmaal door aanraking met onze Westersche cultuur en door de uiteenzetting onzer ambtenaren eenig inzicht gekregen hebbend in een rechtsbewustzijn meer algemeen dan het specifiek Bataksche, zijn de meeste Bataksche rechters gereedelijk tot de overtuiging gekomen dat ook de menschelijke justitie tegenover het gevaar, dat de rechtszekerheid door de meineedigheid van plichtverzakende getuigen loopt, krachtiger dan vroeger het geval was dient front te maken.

Zoo heeft de adat zich ook hier aan de nieuwe tijdsomstandigheden aangepast, en staat aan de heropening op deugdelijke gronden der in hoogste instantie beëindigde zaak thans in de praktijk niets meer in den weg, ook niet al kwam het vonnis reeds tot uitvoering, en evenmin aan de bestraffing dergenen, die zich van meineed overtuigd zagen.

Eene wijziging der vroeger gehuldigde begrippen kon in dezen te minder langer gemist worden omdat de Karo's, hoewel geenszins zoo onbegrensd, en als 't ware van nature, leugenachtig als zekere andere Oost-indische volken, er toch verre van verwijderd zijn het met de waarheid steeds even nauw te nemen. Vooral waar de belangen van familieleden of goede vrienden in het spel zijn, deinzen velen hunner voor geene valsche verklaringen terug, en disschen daarbij zelfs somwijlen met eene onbegrijpelijke volharding de dwaaste verhalen op. Zoo zal ik nooit het getuigenis vergeten door eene reeds bejaarde vrouw, zekere Amei Kata Mehoeli, in eene misdrijfzaak afgelegd. Het

gold eene brandstichting in een droogschuur op de onderneming Goenoeng Rintei, welke misdaad, blijkens een op 't tooneel van den brand opgehangen gevonden bamboebrief (poêlas of soêrat moêsoeh bêrngi), verband scheen te houden met een twist tusschen den man en den gewezen schoonzoon van bedoelde getuige. Juist gedurende de dagen voor en na den brand was de vrouw afwezig geweest uit haar dorp zonder voorkennis van haren echtgenoot, die overal naar haar gezocht had. Toen zij eindelijk terecht was en verhoord werd door den betrokken Controleur, die, ten rechte of ten onrechte, veronderstelde dat zij hem op het spoor der brandstichters zou kunnen brengen, verklaarde zij op de vraag van dien ambtenaar waar zij zich gedurende de zeven of acht dagen harer afwezigheid had opgehouden, met een stalen gezicht dat zij dien tijd vertoefd had.... bij de kaboutertjes (ômang)!

En van dit verhaal is zij niet af te brengen geweest.

Of men haar al met goede of met kwade woorden toesprak, haar beloften deed of bedreigde, haar wegens haar hardnekkig liegen als verdacht van medeplichtigheid aan de brandstichting preventief gevangen zette, 't hielp niemendal, voor als na bleef zij er bij: zij was bij de kaboutertjes geweest. Daar zij zich herhaaldelijk had laten kennen als een bijzonder slimme en gewikste vrouw, bestond er aan de bewustheid van haar leugen geen de minste twijfel. Op alle mogelijke wijzen werd haar aan 't verstand gebracht dat niemand zich door haar liet foppen en haar verhaal volkomen onaannemelijk was, zij liet zich niet van de wijs brengen, zij was bij de kaboutertjes geweest, met de duurste eeden wilde zij 't bezweren. Nu is dit natuurlijk een uiterste geval.

De groote massa der Karo's is als getuigen terughoudend, zoodat het takt en kennis van hun aard en wezen eischt om de waarheid uit hun te krijgen, maar is toch bij een goed geleid onderzoek wel geloofwaardig; eene andere, doch veel kleinere fraktie toont zich, wanneer zij zulks in het belang van vrienden of verwanten acht, aanvankelijk leugenachtig, doch deinst, wanneer 't er op aankomt, terug voor het doen van een' valschen eed en voor de dreigende wraak der godheid; eene gelukkig niet groote minderheid eindelijk staat in dit opzicht voor niets, liegt uiterst hardnekkig en zweert elken meineed, ter afwending der daaraan verbonden gevaren veelal gebruik makende van allerlei amuletten en andere toovermiddelen (pâgger berâs, lâpik berâs).

Nu zou eene uitdrukking in het Karo-Bataksche woordenboek van den heer M. Joustra zeer ernstigen twijfel kunnen doen rijzen aan de juistheid mijner bewering dat de Karosche adat oorspronkelijk geene andere dan goddelijke bestraffing van meineed kende.

Op blz. 26 leest men daar onder het woord «ôekal»: «ngôekal fig. de straf afwenden, die men door een meineed op zich laadt. Pengoêkal de boete op meineed, bestaande in 1 toêmba berâs, vijf toêmba zout en 20 dollar». Deze vertaling van den adatterm pengoêkal berâs berust echter op eene vergissing, zeer verklaarbaar waar men van den samensteller van een woordenboek onmogelijk eene volkomen bekendheid kan verlangen met de finesses van alle vaktermen, waarmee zijn taak hem in aanraking brengt. In waarheid verstaat men onder pengoêkal berâs (ngoêkal beteekent letterlijk: vuil verwijderen) *niet* de boete op meineed, maar *wel* de schadevergoeding, door iemand, die anderen noodeloos een eed heeft laten zweren, volgens de adat aan dezen verschuldigd. Bijvoorbeeld: A is een voorwerp van eenige waarde kwijt en verkeert in de meening dat B, C of D dit voorwerp moet hebben ontvreemd. Hij klaagt bij den bevoegden rechter; deze onderzoekt de zaak, kan echter voor de schuld van B, C en D geen bewijzen vinden, en beslist dus dat zij een' zuiveringseed zullen moeten zweren, wat zij dan ook doen. Later blijkt echter dat A het voorwerp in kwestie nog in zijn bezit heeft, dat het hem volstrekt niet ontstolen is, doch dat hij, vóór zijne klacht in te dienen, er niet goed naar heeft gezocht of door zijn memorie in den steek is gelaten. Nu kunnen B, C, en D tegen A eene vordering instellen tot betaling aan hen, eischers, van pengoêkal berâs, dus eene zuiver burgerlijke vordering, die met bestraffing van meineed niets te maken heeft.

Als reeds boven gezegd levert deze adatsbepaling eene typische illustratie op van den grooten tegenzin door de Karo's oorspronkelijk gekoesterd tegen het afleggen ook van die eeden, waarmee slechts de zuivere waarheid werd bezworen.

Mocht in het gegeven voorbeeld blijken dat A zich van den aanvang af bewust was geweest het zoogenaamd vermiste voorwerp nog in zijn bezit te hebben, dan komt hij er met de betaling der pengoêkal berâs niet af, doch kan bovendien wegens «nâgi» (het desbewust indienen eener valsche beschuldiging) tot eene zware boete worden veroordeeld.

Hiermede geloof ik het belang van den eed als bewijsmiddel bij de adatrechtspraak voldoende te hebben aangetoond, en tevens duidelijk te hebben gemaakt hoezeer de begrippen door de Bataks ter zake gehuldigd van de in onze Westersche maatschappij gangbare afwijken.

Reeds in het derde hoofdstuk werd door mij terloops de kwestie van «verjaring» aangeroerd. Onze verjaring, waarbij door het bloote verloop van een, zij het aanzienlijk, aantal jaren eene civiele vordering te niet gaat of een gepleegde misdaad niet meer vervolgbaar wordt, kent de oorspronkelijke Karo-adat niet. Maar althans in «ranân oĕtang îdau», zaken van schuld en inschuld, dus wat wij civiele kwesties zouden noemen, stelt zij, althans waar het geene, buiten deze adat vallende geschillen over grond- en grenskwesties betreft, tot zekere hoogte iets anders in de plaats van bedoeld tijdsverloop, en dat andere is de dood van den schuldenaar. Ik herhaal: tot zekere hoogte. Want het overlijden van den schuldenaar doet zijne schulden slechts te niet gaan wanneer ten eerste zijne erfgenamen en naaste verwanten bereid zijn onder eede te verklaren vóór zijn sterven niets van het bestaan dier verbintenissen te hebben geweten, en ten tweede de schuldeischers verzuimd hebben na dat sterven, binnen den door de adat daarvoor bestemden termijn, de formaliteit van het «ngêndes» te vervullen. Onder ngêndes wordt als adatterm in het algemeen verstaan het iemand verantwoordelijk stellen óf voor eene zaak (waarvan die iemand dan natuurlijk in het bezit moet wezen of gesteld worden) óf voor eene verbintenis van hemzelven of van een derde (bijv. van zijn minderjarigen zoon, van een gast, van een pandeling). Bij sterfgeval wordt er mede bedoeld het door een schuldeischer of zijn' gemachtigde uitdrukkelijk en liefst in bijzijn van getuigen herinneren der erfgenamen aan de schulden van den overledene. De hiervoor gestelde termijnen zijn niet overal dezelfde en bovendien afhankelijk van de respectieve ligging der woonplaatsen van schuldeischer en schuldenaar, zoodat zij korter zijn voor lieden, woonachtig in 't dorp of 't landschap waar 't sterfgeval plaats had, langer voor hen die elders wonen. Voor de laatste categorie zijn zij echter steeds zeer krap berekend, zoodat de schuldeischer, die niet vooruit zorg draagt dat een of andere kennis hem bij eventueelen dood van zijn debiteur terstond waarschuwt, groot gevaar loopt te laat te komen om de formaliteit van het ngêndes nog tijdig te vervullen.

Radikaler nog waren de bepalingen van het «ngêndes» wanneer het dobbelschulden van den overledene betrof. Deze toch bleven in rechte slechts voortbestaan wanneer het ngêndes geschiedde vóór de bijna altijd binnen vierentwintig uur na het overlijden plaats hebbende teraardebestelling, en zulks onverschillig waar de schuldeischers woonden.

Ik vermeld deze bijzonderheid hoewel zij gelukkig nog slechts historische waarde heeft; door ons Bestuur toch is aan de processen over dobbelschulden, welke vroeger bij de adatrechtbanken heel wat tijd in beslag namen, door het principieel niet ontvankelijk verklaren der desbetreffende eischen eens voor altijd een einde gemaakt.

Terloops wil ik nog aanteekenen dat deze laatste hervorming aanvankelijk van de zijde der rechters, die immers tevens hoofden waren en in die hoedanigheid bij het dobbelen groot belang hadden, heel wat tegenkanting ondervond. Zij tastte trouwens dieper in het rechtsleven dan men oppervlakkig denken zou, omdat bij de Bataks in den regel tusschen winner in het spel en verliezer geene rechtstreeksche verbintenis bestaat, doch de rechten van den eersten uitgeoefend, de verplichtingen van den laatsten vervuld moeten worden tegenover den êmpoe djoêdi, den persoon die gelegenheid tot spelen geeft en daarvoor zekere percenten (târa) heft van de ingezette bedragen.

Ook in andere omstandigheden dan bij den dood van een schuldenaar wordt, zooals ik boven reeds aanduidde, in het rechtsleven der Karos aan de formaliteit van het ngêndes dikwijls groote waarde gehecht. Wordt bijvoorbeeld een hem ontstolen stuk vee door den eigenaar in 't bezit van een derde gevonden, dan kan die eigenaar door 't ngêndes dat stuk vee als 't ware bij dien derde vastleggen, de vervreemding of overdracht ervan voorkomen tot tijd en wijle de bevoegde rechter den diefstal tot klaarheid zal hebben gebracht. Bedoelde derde is dan gedurende dien tijd voor 't dier in kwestie ten volle verantwoordelijk, zelfs al was 't door den dief of door een ander slechts tijdelijk bij hem gedeponeerd.

Veel minder dan bij onze is het bij de Karosche rechtspraak regel dat eene aanhangig gemaakte zaak in éénen door wordt afgedaan. Zeer dikwijls blijkt op de eerste, aan de behandeling gewijde terechtzitting dat voorloopig nog niet beschikt wordt over alle ter beoordeeling van 't geschil noodige gegevens, dat

nog nieuwe getuigen moeten worden opgeroepen, nog een plaatselijk onderzoek noodig is of iets dergelijks Een nieuwe rechtsdag wordt dan vastgesteld. Soms herhaalt zich dit drie of vier keeren, zonder dat partijen eenig blijk geven hun geduld te verliezen. Zelfs de getuigen schikken zich gereedelijk in hun lot, in de moeite en de verveling van 't telkens heen en weer loopen, soms over groote afstanden, tusschen hun dorp en de rechtplaats. Toch ontvangen zij voor hun moeite en tijdverlies geenerlei schadeloosstelling, mogen reeds blij zijn wanneer degenen, als wier getuigen zij verschijnen, overeenkomstig de adat behoorlijk in hun verblijfkosten voorzien.

VII. *Het vonnis.*

Zoogoed als zonder uitzondering wordt het onderzoek ter terechtzitting terstond door 't uitspreken van 't vonnis gevolgd. Van een hieraan voorafgaand zich terugtrekken der rechters in raadzaal, van een verwijderen van het publiek of van eenigen anderen maatregel, ten doel hebbende de beraadslaging der rechters geheim te doen blijven, is bij de onvervalschte adatrechtspraak geen kwestie. Evenmin van een requisitoir, of zelfs van een resumeeren der resultaten, door de behandeling der zaak opgeleverd. Is die behandeling afgeloopen en dus de tijd daar om ernstig te overwegen welke de inhoud zal moeten wezen van het uit te spreken vonnis, dan is 't meest de voornaamste aanwezige perbapâän, dan wel de ânakberoê bâlei, soms echter ook wel een der andere hoofden, die de leiding neemt, en, meest zonder hierbij eene bepaalde volgorde in acht te nemen, aan de leden der rechtbank om beurte verzoekt hun oordeel te willen mededeelen.

Geldt het eene crimineele [1] zaak, dan luidt de eerste te beantwoorden vraag gewoonlijk: ênggau terâng salâhna? = is reeds duidelijk zijn schuldig zijn?

Bij civiele [1] zaken daarentegen vraagt de leider meest: îsei si boêdjoer, îsei si geîdoek? = wie is rechtvaardig, wie krom (in 't onrecht)? dan wel ênggau sah oetângna = is reeds bewezen zijn schuld?

---

[1] Wellicht is 't niet ongewenscht hier even te constateeren dat 't niet nakomen eener civiele verbintenis aan een daaruit voortvloeiend proces in de meeste gevallen geenszins zijn civiel karakter zal ontnemen, en zulk een proces dus slechts zelden tot een delictzaak zal maken.

Leidde de uitslag van het ter terechtzitting gehouden onderzoek bij de rechters tot verschil in gevoelen, dan brengt de beantwoording dezer belangrijke vragen meest reeds dadelijk een levendig debat.

Elk der Kerâpattan-leden, die zich daartoe geroepen gevoelt, geeft met luider stem zijne meening te kennen, zet de gronden uiteen waarop zij is gebaseerd, en poogt haar ingang te doen vinden bij zijne collegas, welke aandachtig toeluisteren, om straks op hunne beurt van hun gevoelen te doen blijken.

Ook het publiek is geheel en al oor, neemt daarbij echter het door de adat geeischte decorum streng in acht, en denkt er niet aan te willen meepraten of andere teekenen van goed- of afkeuring te geven dan nu en dan een onbedwingbaar gelach, wanneer een der rechters, toegevende aan den aanleg voor humor, den Karo's in zoo hooge mate eigen, en overtuigd van de wenschelijkheid de lachers op zijn' kant te krijgen, het debat ten koste van wie met hem in gevoelen verschillen met een veelal raken kwinkslag weet te kruiden.

Het komt nog wel eens voor dat gedurende de beraadslaging aan de rechters de wenschelijkheid blijkt op eenig punt nog nadere inlichting te ontvangen; niets behoeft hun dan te beletten aan de betrokkenen of aan de getuigen nog enkele vragen te stellen.

Omtrent de methode bij de beraadslaging gevolgd valt weinig te zeggen, juist omdat het de natuurlijke, als 't ware van zelf sprekende, methode is. De Karo's zijn, ik liet zulks in deze verhandeling reeds meermalen uitkomen, bijzonder vrij van vormelijkheid en vormendienst; zij werken weinig met algemeenheden, maken ook niet als de Menangkabauers gebruik van zwaarwichtigklinkende rechtspreuken, doch zoeken naar het wezen der zaak, en toetsen dit aan de regels van hun adatrecht.

Tegenover deze goede eigenschappen staan echter ook slechte; zij zijn, ook als rechters, koppig, langdradig en al te spitsvondig. Waar het in civiele zaken natuurlijk dikwijls voorkomt dat elk der partijen op een of meer punten in strijd met de adatbepalingen heeft gehandeld, plegen deze tegenstellingen nog verscherpt te worden doordat de rechters zich door de debatten al te zeer laten prikkelen en in vuur brengen, en dientengevolge overdreven nadruk gaan leggen, de één op de feilen van den eischer, de ander op de tekortkomingen van den gedaagde. Zoo komen zij dan al heftiger tegenover elkander te staan en

maken ten slotte soms meer den indruk van felpleitende advocaten dan van kalmwikkende rechters.

Vooral zoolang de kerâpattans óf geen bepaalde leiders hadden, óf het den leiders aan overwicht ontbrak, liet dit euvel zich gevoelen.

De in het debat aangevoerde argumenten bepalen zich overigens, behalve tot wat in elk bijzonder geval door het gehouden onderzoek werd opgeleverd, tot een beroep op de aloude, sinds lang vaststaande rechtsregels, alsmede, wat de toepassing daarvan betreft, op de uitspraken, door dezelfde af andere rechters reeds vroeger in gelijksoortige gevallen gedaan. Deze jurisprudentie wordt echter uit den aard der zaak niet als bindend beschouwd. Afwijking ervan is volkomen geoorloofd, afwijking van de adatregels daarentegen in principe nimmer. Toch is omtrent deze laatste dikwijls verschil van opvatting mogelijk, vooral waar, zooals ik zooeven reeds vermeldde, in eenig bijzonder geval het eene adatvoorschrift voor deze, het andere voor gene partij schijnt te pleiten. Te grooter is dan de moeilijkheid omdat, hoezeer er ook verschil bestaat en erkend wordt tusschen de mate van adatkennis van verschillende hoofden, de Karo's toch nimmer neiging hebben getoond om aan enkele personen op dit gebied bijzondere autoriteit toe te kennen, en zich in moeilijke gevallen door de opinie van specialiteiten te laten leiden. Voor wie zulke beraadslagingen bijgewoond, of liever nog er een werkzaam aandeel aan genomen heeft, is het dan ook licht te begrijpen dat in de thans gelukkig tot het verledene behoorende tijden, toen op de hoogvlakte op 't gebied der politiek nog vrij wel aan anarchie grenzende toestanden heerschten, en deze hun zware en verderfelijke schaduwen ook over de rechtspraak wierpen, het maar al te veelvuldig voorkwam dat felle verdeeldheid der rechters de beëindiging van aan hun uitspraak onderworpen processen niet alleen vertraagde, doch zelfs geheel onmogelijk maakte.

Waar zóó door 't onverstand van die haar moesten handhaven de oude wetten te kort schoten, kon het dan niet anders of 't recht van den sterkste trad in haar plaats. Geen recht kunnende vinden op de bâleis, greep wie zich verongelijkt achtte en zich voor sterk hield naar middelen van geweld.

Hiervan de adat zelve een verwijt te maken zou echter hoogst onbillijk wezen. Integendeel bewees zij misschien nooit duidelijker

hare kracht en innerlijke waarde dan in die jaren van beproeving. Ondanks alle inbreuken, die zij moest dulden, behield zij toch in 't openbare leven, en vooral in de harten van 't volk hare heerschappij. Zelfs wie haar schond nam toch den schijn aan haar te vereeren, poogde zich een glimp van recht te geven door zich, hoe te onpas dikwijls ook, op hare bepalingen te beroepen. Voor als na werd zoogoed als elke rechtszaak bij de bevoegde rechters aanhangig gemaakt, en wanneer dezen haar niet ten einde wisten te brengen was dit de schuld van hun menschelijke zwakheid en menschelijke fouten, welke, als gezegd, ten nauwste verband hielden met den treurigen politieken toestand en het ontbreken van elk centraal gezag.

Toen betere tijden aanbraken en van af 1904 de Karohoogvlakte onder ons gezag kwam, vonden wij dan ook de adat nog in zijn geheel, een tijdelijk mishandeld, maar ongebroken, levenskrachtig en voor verdere ontwikkeling ten volle vatbaar lichaam. Sedert komen daar de vonnissen tot stand als reeds sinds vele jaren in de doêsoen; de beraadslagingen duren wel eens wat lang, de rechters stellen zich wel eens te veel tegenover elkander, zijn te veel geneigd tot handhaving van een eens ingenomen standpunt, en pogen dan wel eens door au fond waardelooze juridische slimmigheden hun wil door te zetten. Maar dat alles is toch niet zoo erg als het oppervlakkig lijkt. De Karo's zijn wel koppig, maar nog in hoogere mate dan koppig zijn de meesten hunner intelligent. Wanneer hun eenmaal is gebleken dat zij ondanks alle pogingen hun wil niet vermogen door te zetten, verstaan zij uitstekend de kunst water in hun wijn te doen. Tusschen opinies, die lijnrecht tegen elkaar schenen in te druischen, blijkt dan zeer wel een middenweg te vinden. 't Is hierop dat hun debatten gewoonlijk uitloopen, veel meer dan op een zich geheel gewonnen geven van de eene partij aan de motieven van de andere.

In het algemeen genomen geloof ik dat de rechtspraak hierbij wint, hoe vreemd dit ook moge schijnen voor hen, die niet lang en van nabij met de onvolkomenheid van alle menschelijke justitie vertrouwd zijn geweest, en die niet weten hoe uiterst relatief en hoe moeilijk te onderscheiden recht en onrecht in de praktijk dikwijls zijn.

Eene hier voor de hand liggende vraag is die, hoe een zijn vonnissen op de oude volksinstellingen grondend rechterlijk college wel tot eene beslissing kan geraken wanneer het de

berechting betreft van eenige door haren aard geheel nieuwe zaak, van een geval zooals onder dit volk nooit is voorgekomen, en waarin de adat niet voorziet.

Denken wij even door, dan blijkt ons al dadelijk dat wij deze zelfde vraag even goed als volgt zouden kunnen formuleeren: »wat is adat eigenlijk, en hoe ontstaat zij?»

Want 't spreekt toch wel vanzelf dat ook elk dier tallooze gevallen, waarin zij *wel* voorziet, zich eens voor het eerst moet hebben voorgedaan, het eens voor het eerst moet hebben noodig gemaakt ter zake regelingen te treffen, die dan door telkens herhaalde toepassing na korter of langer tijdsverloop het karakter van adat hebben verworven. In de vraag zóó gesteld ligt, dunkt mij, reeds haar beantwoording.

Adat is niet iets dat plotseling ter wereld kwam, is niet te vergelijken met een door een vulkaan uitgeslingerd lavablok, maar wel met een zich langzaam ontwikkeld hebbenden en nog steeds nieuwe wortels uitzendenden, nieuwe takken vormenden boom. Even goed als onze Westersche wetten is het Oostersche gewoonterecht iets dat zich wijzigt, dat, zich aanpassende aan de tijdsomstandigheden, hier afsterft, daar groeit en zich uitbreidt.

Zoolang de beschaving, het politieke en economische leven der Karos, een zuiver Bataksch karakter droegen, kan men gerust aannemen dat hun adat, zich eens in hoofdtrekken ontwikkeld hebbende, zeer stabiel moet geweest zijn, zich slechts uiterst langzaam vervormd zal hebben; dat gloednieuwe, nog niet door die adat geregistreerde gevallen zich slechts zeer zelden zullen hebben voorgedaan. Was dit dan toch eens een zeer, zeer enkele maal het geval, dan zullen de betrokken rechters ongetwijfeld gezocht hebben naar wat in het reeds bestaande het dichtst kwam, zich het nauwst aanpaste bij 't nieuwe verschijnsel. 't Zal vooral geweest zijn door bij analogie te redeneeren dat zij dat nieuwe verschijnsel gerangschikt en onder wettelijke omschrijving gebracht zullen hebben. In den aanvang zal hierbij weliswaar verschil van inzicht niet zijn uitgebleven, zal de eene rechter de zaak zóó, de andere eene dergelijke zus hebben opgelost. Doch langzamerhand zal de eene jurisprudentie zeker overwicht hebben gekregen boven de andere, en 't einde zal geweest zijn òf dat de verschillende inzichten elkaar meer en meer tot zeker gemiddelde naderden en eindelijk elkaar dekten, óf dat het verschil in opvattingen meer en meer een plaatselijk

karakter vertoonen ging en zich ter zake plaatselijk afwijkende adatvoorschriften ontwikkelden. Ook in 't laatste geval echter met niet geringe waarschijnlijkheid dat de tijd vanzelf grooter eenheid zou brengen.

Doch na vele eeuwen, waarin de Bataksche cultuur ten naastebij op 't zelfde peil bleef, kwamen tijden waarin de geschiedenis en daarmee de volksontwikkeling een heel wat sneller tempo ging aannemen. In den loop der negentiende eeuw zag het tot nu toe als 't ware door dikke muren van de rest der menschheid afgezonderde, en zoo een in hooge mate apart en zelfstandig bestaan voerende wereldje der Karosche maatschappij die muren meer en meer afbrokkelen, eerst betrekkelijk langzaam, doch weldra met een bijna verbijsterenden spoed. Van uitsluiting van wat tot nu toe buiten gestaan had kon geene kwestie meer wezen, de polsslag van 't wereldverkeer, van de wereldindustrie, van de stoffelijke en geestelijke ontwikkeling der menschheid maakte zich ook in de Batakbergen al krachtiger voelbaar. Eerst in bescheiden mate de Maleisch-Islamitische, dan oneindig krachtiger de Westersche cultuur deden hun invloed gelden. De Karo's kregen te doen met allerlei dingen, waarvan zij vroeger geen idee hadden gehad, moesten goedschiks kwaadschiks rekening gaan houden met allerlei hun totaal vreemde opvattingen, zich in vele opzichten schikken naar anderen, die sterker, op sommige punten ook wijzer waren dan zij.

Was nu de adat een dood ding geweest, een samenstel van voor onfeilbaar gehouden wetten, waar geen verwrikken aan was, die als één geweldig blok samen stonden of vielen, dan zou zij ongetwijfeld voor den drang der tijden hebben moeten bezwijken. Een lange reeks van botsingen met de overmachtige vreemde begrippen zou dan tot haar ondergang hebben moeten voeren. Doch, zooals ik reeds zeide, de adat van een intelligent volk als het Bataksche is niet hard en weerbarstig als steen, doch binnen zekere grenzen meegevend als 't levende hout.

Ik geloof zelfs dat het starre conservatisme, de domhartstochtelijke gehechtheid aan het oude en overgeleverde, die nog zoo menig Hollander kenmerkt, onder de Bataks in die mate vergelijkenderwijs zelden wordt aangetroffen. Vooral waar het niet bloote vormen, bijgeloovige ceremoniën en dergelijke dingen, doch punten van werkelijk praktisch belang betreft. Bijna nimmer, de voorbeelden door mij in vorige hoofdstukken gegeven bewijzen

het, toonden de hoofden zich doof en blind, waar de geleidelijke ontwikkeling der toestanden het scheppen van nieuwe bepalingen omtrent vroeger buiten het gezichtspunt der Bataks, en daarmee buiten dat der adat gelegen hebbende onderwerpen noodig maakte. Hoogst zelden ook vinden onze ambtenaren hen ongenegen in onderling overleg die oude adatsbepalingen te wijzigen, welke, als geheel onbestaanbaar met algemeen door beschaafde volken erkende beginselen van menschelijkheid en rechtvaardigheid, daar, waar ons Gouvernement de oppercontrôle over de rechtspraak verwierf, niet meer voor toepassing vatbaar zijn.

Toch zijn er enkele punten, waaromtrent de macht van het vooroordeel verbazend sterk en niet binnen enkele jaren te overwinnen bleek. Ik wil hier slechts noemen het verband dat volgens Karosche inzichten bestaat tusschen bloedschande (in het algemeen soêmbang genoemd) en voor den landbouw nadeelige weersgesteldheid. Bij veel te lang aanhoudende regens, doch vooral bij groote en langdurige droogte (legâu) ziet de bevolking hierin steeds het bewijs dat de goden vertoornd zijn over geslachtsgemeenschap tusschen personen, die volgens de adat te na met elkaar verwant zijn om samen te mogen huwen.

Waar zulke gemeenschap *buitenechtelijk* wordt uitgeoefend, is het gewoonlijk verbazend moeilijk haar op het spoor te komen, doch vooral haar in rechte te bewijzen; vandaar dat de radjas, wanneer de atmospherische verschijnselen een voor de goede resultaten van den rijstbouw dreigend karakter beginnen aan te nemen, hun speurzin vooral richten op de mogelijkheid dat er door onvoldoende waakzaamheid der mindere hoofden hier of daar een huwelijk gesloten zou kunnen zijn tusschen personen, die elkaar in een verboden graad bestaan. Hierbij hebben zij geenszins het oog op de zwaardere vormen van soêmbang. Want dat bijvoorbeeld een man en eene vrouw van dezelfde mĕrga samen zouden kunnen trouwen is, behalve bij den stam Sembîring, die zulke verbintenissen tot zekere hoogte veroorlooft, geheel uitgesloten. Tot zoo iets verschrikkelijks zou geen enkele Batak willen meewerken. Doch de verbodsbepalingen der adat gaan veel verder, vooral op de hoogvlakte, waar trouwens het toch al zoo droge klimaat meebrengt dat men er aan deze aangelegenheid meer gewicht hecht en meer aandacht schenkt dan in de doêsoen, waar de veel vochtiger weersgesteldheid,

en veel geregelder over het heele jaar verdeelde regens de kans op bepaalde misoogsten uiterst gering maken.

Terwijl men dus in de doêsoen onder den verzachtenden invloed van gunstiger levensomstandigheden in dit opzicht meer liberaal geworden is, en hier tegenwoordig menig huwelijk tot stand komt en ongestraft blijft, dat den toets der oude bepalingen niet zou kunnen doorstaan, wordt de desbetreffende adat op de hoogvlakte, en hier weer vooral in het 't meest aan droogte blootstaande Goênoenggoênoeng, met veel strengheid gehandhaafd. Wee daar in tijden van «legâu» het echtpaar, waarvan bijv. de man tot de ondermêrga Karokaro sinoe Lingga behoort, en de vrouw beberêi sinoe Lingga is (wat beteekent dat hare moeder tot deze mêrga behoort), of waarbij de moeders van den man en van de vrouw tot dezelfde ondermêrga behooren (sebeberêin). Onherroepelijk eischt de adatrechter hunne scheiding en betaling van eene zware boete.

Uit oude verhalen blijkt zelfs hoe op de zwaardere vormen van soêmbang vroeger de doodstraf stond, welke anders bij de Karo's weinig of niet voorkwam.

Te onaangenamer treft ons deze gestrengheid omdat men zelfs op de hoogvlakte, zoolang de landbouw niet met zeer ongunstige weersgesteldheid te kampen heeft, het met deze adatvoorschriften dikwijls niet zoo heel nauw neemt, zijnde hare toepassing dus met een meestal smeulend, doch nu en dan tot geweldige vlammen uitslaand vuur te vergelijken.

Het is mij, ondanks alle inspanning, echter nooit mogen gelukken de hoofden op dit punt tot beter inzicht te brengen. En ofschoon deze hervorming ook wel tegen hun wil had kunnen worden doorgezet, zouden de gevolgen van zulk een dwang allicht veel erger zijn gebleken dan het bestreden euvel zelf. Geenszins denkbeeldig zou het gevaar zijn geweest dat de bedoelde overtreders, wier adatschending door de bijgeloovige Bataks als voor de resultaten van den landbouw en daarmede voor de volkswelvaart zoo uiterst verderfelijk wordt beschouwd, dan voortaan door moord of doodslag uit den weg zouden zijn geruimd.

Zoo viel niets verstandigers te doen dan kalm af te wachten dat de tijd de bevolking tot gezonder begrippen zou brengen, en intusschen de strengheid van vervolging en straffen zooveel mogelijk te matigen.

Met het bovenstaande hoop ik voldoende te hebben aangetoond dat de berechting van zich vroeger nimmer voorgedaan hebbende gevallen bij de adatrechtspraak volstrekt niet zulke onoverkomelijke moeilijkheden aanbiedt als de leek zou vermoeden. Het groote verschil tusschen de methode der adat en die van het Westersch recht lijkt mij hier te zijn dat bij de laatste de theorie voorafgaat aan de praktijk, terwijl bij de eerste het omgekeerde het geval is. Bij ons maakt men eerst de wetten en komen daaruit de vonnissen voort; bij de Bataks leiden nieuwe rechtsbehoeften eerst tot vonnissen, en deze vonnissen allengs tot aanvulling der adat. Dit laatste natuurlijk zoolang de Bataks geheel zelfstandig eigen begrippen in toepassing kunnen brengen; waar ons Bestuur de opperleiding hunner rechtspraak verwierf, wordt het in vele gevallen meer praktische onzer werkwijze door hen gaarne erkend en nagevolgd.

In het derde hoofdstuk is door mij bij de behandeling van de positie der perbapâäns reeds het een en ander gezegd over de totstandkoming der vonnissen en zagen wij o. a. hoe deze meestal niet pleegt te geschieden door stemming, dus door het, bij verschil van gevoelen, opleggen aan de minderheid van den wil der meerderheid, maar door voortgezet overleg en het zooveel mogelijk tot elkander brengen en op een middenweg vereenigen der verschillende opinies.

Op den voorgrond staat intusschen dat de uitspraak zich volstrekt niet behoeft te bepalen tot de oorspronkelijke partijen, doch dat, indien daartoe aanleiding bestaat, de schuld in civielen dan wel in crimineelen zin van alle betrokkenen, natuurlijk voor zoover dezen ter zake gehoord werden, daarbij kan worden gewogen en vastgesteld. Geldt het bijvoorbeeld een moord, en werd bij den aanvang der behandeling verondersteld dat Bakal de moordenaar moest wezen, doch bleek in den loop ervan dat Kiras de ware schuldige is, dan zal het Kiras zijn tegen wien vonnis gewezen wordt. Zooals ik reeds herhaaldelijk betuigde is het den Bataks toch om het wezen van het recht te doen, en zijn zij van nature ongenegen om zich bij het zoeken daarnaar door bloote formaliteiten te laten bemoeilijken.

Op de vraag naar ieders aandeel in de schuld volgt natuurlijk die naar wat het vonnis omtrent de betaling door de verschillende debiteuren of de bestraffing van elk der overtreders of misdadigers moet inhouden.

Een derde door de rechters te beantwoorden vraag, die echter niet apart behandeld wordt, doch ten nauwste met de beide vorige samenhangt, is de aflegging van welke eeden aan de uitvoering van het vonnis vooraf zal moeten gaan.

Buiten beschouwing gelaten de verklaring der getuigen en de andere bewijsmiddelen, luidt hierbij de veel op een Menang-Kabausche rechtspreuk gelijkende adatregel: «si mêrsau erdoêhoem» = wie ontkent zweert; de beteekenis hiervan is duidelijk.

Beweert A. eene vordering op B. te hebben, en ontkent B. het bestaan daarvan, zonder dat A. zijne verklaring door voldoende bewijzen kan staven, dan zal aan B. de eed moeten worden opgelegd. Erkent B. daarentegen de oorspronkelijke vordering, doch beweert hij, schoon dit niet kunnende bewijzen, dat reeds afbetaling heeft plaats gehad, dan zal het A. zijn welke, die afbetaling loochenende, zal moeten zweren.

Nu acht echter de adat het zweren van den betrokkene alleen slechts dan voldoende, wanneer het eene uiterst onbeteekenende zaak of zeer geringe schuldvordering betreft. Wordt een steeds zeer laag gesteld, doch niet in alle oêroengs volkomen gelijk minimum overschreden, dan komen er eedhelpers (kândoeng) aan te pas, welke meestal, doch volstrekt niet altijd, de ânakberoê-senîna van den betrokkene zullen moeten zijn, en wier taak is den eed van den hoofdpersoon door den hunnen te versterken en te bevestigen.

Andere personen dan de adatborgen worden als kândoengs toegelaten, ten eerste in zekere niet zeer ernstige gevallen, ten tweede wanneer hij, die zweren moet een vreemdeling is, die noch zijne ware ânakberoê-senîna, noch lieden, die in verband met hun afstamming daarvoor zouden kunnen fungeeren, bij de hand heeft. Gewoonlijk wordt dan de eisch gesteld dat die kândoengs gehuwde mannen, dus geen ânak lâdjang, moeten zijn; soms ook wijst de rechter wel bepaalde menschen aan, van wier al dan niet bereid zijn tot het medeafleggen van den eed, het al dan niet toelaten daartoe van den hoofdpersoon afhankelijk wordt gesteld.

Ook kan de rechter bepalen dat een zuiveringseed zal worden afgelegd «sekândoengkandoêngen», waaronder te verstaan is dat een aantal verdachten behalve hun eigen onschuld ook die hunner medeverdachten over en weer bezweren. In verreweg de meeste gevallen wordt echter bevolen dat het de ânakberoê-

senîna zullen moeten wezen, die hun principalen als eedhelpers ter zijde staan. Meestal wordt met den eed van dit driemanschap volstaan, doch in de allergewichtigste strafzaken betreffende moord, verraad, brandstichting enz., wordt niet alleen dikwijls het medezweren ook van den kalimboêboe (zie blz. 468) geëischt, doch kan zelfs door de rechters beslist worden dat elk dier verschillende eedhelpers zelf ook weer door *zijn* ânakberoêsenîna zal moeten worden geassisteerd.

Onder de adatbepalingen, die oorspronkelijk den beslissenden eed regelden, was er een, die in het oog van den Westerling al een zeer vexeerend karakter droeg, en die dan ook sedert onder den invloed onzer ambtenaren meer en meer in onbruik is gekomen. Gold het toch wat wij eene misdrijfzaak zouden noemen van eenig belang, dan werd van hem die den zuiveringseed zou afleggen de betaling gevorderd eener zekere geldsom (bâtoebâtoe-doehoêmen of- apoêssen), waarvan het bedrag, varieerende naar mate van de zwaarte der te weerleggen beschuldiging, mede bij het vonnis werd vastgesteld. Eene gelijksoortige en met denzelfden term aangeduide betaling werd in burgerlijke gedingen van den gedaagde geëischt, wanneer dezen een eed werd opgedragen welke geheele of gedeeltelijke afwijzing der vordering ten gevolge had.

Deze bepaling, evenals trouwens ook sommige andere van het Karosche recht, geven een indruk alsof de Bataks reeds het verdacht zijn op zich zelf als iets strafwaardigs beschouwen. Ik geloof echter dat men, in dat geval althans, verkeerd doet de zaak in dit licht te zien, en dat niet alleen het resultaat, maar ook het oorspronkelijke doel van het vorderen der bâtoebâtoe apoêssen geen ander is geweest dan het verschaffen, ook in op vrijspraak uitloopende rechtzaken, van eenige inkomsten aan de rechters. En willen de discipelen en bewonderaars van ons Westersch recht hierin aanleiding vinden om onze Romeinsch-Germaansche rechtspraktijken te verheffen boven die der huns inziens in alle opzichten zooveel lager staande Sumatranen, dan wil ik zulke mogelijke triomfkreten hier bij voorbaat als ongerechtvaardigd terugwijzen.

Of men door het katje gekrabd of door het hondje gebeten wordt is voor den patiënt heusch al even onaangenaam. Het is waar, *onze* rechters worden van Staatswege bezoldigd en kunnen er dus gemakkelijk den staf over breken wanneer minder

gelukkige Oostersche collega's hun inkomsten van de rechtzoekenden of in rechte gedaagden moeten zien te halen, maar letten we eens op de grijphanden van onzen fiscus, op de honoraria en emolumenten van onze griffiers, deurwaarders, procureurs, advocaten, en van wie verder in Themis' dienst een veelal ruim bestaan vinden, dan zal elk onbevooroordeeld mensch moeten erkennen dat aan de aanspraaken, welke elk burger zou moeten kunnen maken op kosteloos recht, in onze maatschappij nog veel minder voldaan wordt dan in die der Bataks.

Het is misschien gewenscht er hier nog eens uitdrukkelijk opmerkzaam op te maken dat als regel tusschen den eed der eedhelpers, het mogen dan de ânakberoê-senîna van den hoofdpersoon, dan wel gewone kândoengs zijn, en die van getuigen geenerlei verband bestaat.

De eedhelpers getuigen hoegenaamd niet, zij steunen alleen het woord van hun principaal, bewijzend daarin volledig vertrouwen te stellen, en bereid te zijn bij meineed zijnerzijds met hem de daarvoor van de zijde der goden te verwachten straf te dragen.

Een eerste uitzondering op dezen regel maakt natuurlijk tot zekere hoogte de hierboven behandelde eed sekândoengkandoêngen, waarin naast de betuiging van eigen onschuld eene getuigenis onder eede besloten ligt voor de onschuld der medezweerders, eene tweede het ook boven door mij aangehaalde, doch slechts zelden voorkomende geval dat de rechter eischt bepaald aangewezen persoonen (niet de ânakberoê-senîna) als eedhelpers zullen optreden, wat dan meest zijn grond daarin vindt dat er redenen bestaan om te onderstellen dat die personen moeten *weten* wat er gebeurd of niet gebeurd is. Hoewel zij formeel als kândoengs zweren, staat hun eed dan feitelijk gelijk met dien van getuigen á décharge.

Verder kan het licht voorkomen dat iemand in een proces tegelijk getuige is en bijv. als ânakberoê van den gedaagde de rol van dezes eedhelper zal moeten vervullen. In dit geval zal hij eens als getuige, eens als kândoeng moeten zweren.

Van getuigen worden nooit eedhelpers gevorderd; zij zweren steeds alleen.

Zoo zal dan het vonnis uitgesproken door een Karoschen rechter bevatten:

1e. de mededeeling tegen wien, en ten voordeele van wien het wordt uitgesproken;

2e. de aanwijzing zoowel van getuigen als van partijen die ter zake een eed zullen moeten afleggen, de vaststelling of dit al dan niet met hulp van eedhelpers zal moeten geschieden en, zoo ja, van welke, voorts de omschrijving der door die verschillende personen uit te spreken eedsformules;

3e. de vaststelling der betalingen, waartoe in een burgerlijk geding een of meer der betrokkenen, in eene strafzaak de schuldig bevondenen veroordeeld worden;

4e. de bepaling van het tijdstip, waarop aan het vonnis uitvoering zal worden gegeven.

Op het derde punt moeten wij thans wat nader ingaan. Reeds dadelijk, dunkt mij, moet hier treffen dat ook voor crimineele zaken uitsluitend van betalingen gesproken wordt. Toch is dit volkomen juist uitgedrukt. Voorzoover wij iets positiefs weten van de oorspronkelijke bepalingen der Karo-adat, moeten wij wel aannemen dat deze, behalve misschien voor de zwaarste vormen van bloedschande, in theorie geene andere dan geld-straffen kende, aldus eene scherpe tegenstelling vormende met die van andere Bataksche stammen, bij welke de straffen niet alleen dikwijls van groote wreedheid getuigden, maar tevens in den regel een kannibalistisch karakter droegen.

Op de vraag waaraan het moet worden toegeschreven dat de zeden der Karo's op verschillende punten steeds zoo aanmerkelijk zachter en menschelijker geweest schijnen te zijn dan die der andere onderdeelen van het Batakvolk, is het zeer moeilijk een stellig antwoord te geven, al valt ter gedeeltelijke verklaring wel een en ander op te merken.

Zoo stond in Simeloengoen het barbaarsche strafrecht, dat de veroordeelden veelal onder martelingen ter dood liet brengen, ja zelfs bij levenden lijve door de rechters en hun volgelingen liet verslinden, ongetwijfeld in het nauwste verband met de politieke en sociale dwingelandij, door de autokratische vorsten, wier ideaal was het tot slaven maken van zooveel mogelijk hunner onderdanen, in de daar bestaande rijkjes uitgeoefend. Wat de zoo mogelijk nog bloeddorstiger, schoon aanmerkelijk demokratischer Pakpaks betreft, moet er rekening mee worden gehouden, dat hun uiterst dun bevolkt stamland een woeste, zeer moeilijk begaanbare bosch- en bergstreek was, dus van eene topografische gesteldheid, die in vele opzichten een ongunstigen invloed op den mensch schijnt uit te oefenen. Bij de Tobaneezen

eindelijk kan de gelegenheid door het Tobameer tot verre krijgs- en strooptochten en vooral tot menschenroof gegeven, de ruwheid en meedoogenloosheid van hun volkskarakter ten deele verklaren.

Doch ook voor hem, die aan deze faktoren zijn volle aandacht schenkt, blijft het onderscheid ten gunste der Karo's merkwaardig groot, te grooter waar niet vergeten mag worden dat die Karo's overigens volstrekt niet van eene rustige en vreedzame geaardheid waren, doch integendeel vechten en oorlogvoeren, al kostten die oorlogen ook meest niet zoo heel veel bloed, onder hen iets zeer alledaagsch was.

Het eenige noodeloos lijden veroorzakende en dus werkelijk wreede gebruik door hun adat toegelaten, en vroeger maar al te dikwijls toegepast, was het aan in den oorlog gevangen vrouwen met geweld uit de ooren scheuren (djâbirdjâbir) der zware zilveren oorversierselen (pâdoengpâdoeng), wat natuurlijk eene pijnlijke verwonding der oorschelp ten gevolge had. Tegenover het levend aan stukken snijden, het levend verbranden, laten doodhongeren, het laten vertreden, ook van kinderen, door opgejaagde runderen, vooral ook tegenover het gruwelijke kannibalisme van andere Batakstammen, komt echter die mishandeling nauwelijks in aanmerking, evenmin als het slaan met brandnetels (lâteng) of het inwrijven met spaansche peper (latjina), dat bij de Karo's evenals bij andere Indische volken een gewoon maar bij de eersten zeer zelden toegepast middel is om kinderen of vroeger slaven te tuchtigen.

Of nu de zeden der Karo's *altijd* zoo betrekkelijk zacht, de doodstraf, het kannibalisme en wreede pijnigingen onder hen *altijd* onbekend zijn geweest, valt moeilijk te zeggen. Uit hun zoo talrijke oude verhalen en geschiedenissen bleek mij nimmer iets van anthropophagie; wel eindigen zij dikwijls met het ter dood brengen van degenen die er de slechte rollen in vervulden, doch de manier, waarop dit geschiedt, draagt dan bijna altijd meer het karakter van eene persoonlijke wraakneming dan van een gerechtelijke strafvoltrekking.

Zoo bestaan er twee mogelijkheden, de eene dat de Bataks oorspronkelijk ruwe zeden hadden, doch de Karo's onder een van buiten komenden invloed, die op hun rasgenooten niet of in veel mindere mate werkte, de ruwheid grootendeels aflegden, de andere, welke mij voorkomt voorloopig de meer waarschijn-

lijke te wezen, dat het volkskarakter, oorspronkelijk betrekkelijk zachtaardig was, en eerst nadat de Karo's zich van hun rasgenooten hadden afgescheiden, zich bij de andere stammen door de verderfelijke werking van ongunstige levensomstandigheden meerdere wreedheid en ruwheid ontwikkelden.

Nu zeide ik hierboven dat, voor zoover wij van de Karo-adat positieve kennis hebben, deze in theorie geen andere dan geldstraffen kende. De woorden «in theorie» mochten hier niet ontbreken omdat, zooals wij weldra zullen zien en ik ook te voren reeds hier en daar aangaf, wanbetalers veelal in het blok terecht kwamen, en dit, hoewel geen ander doel dan onze gijzeling hebbende, namelijk het door dwang verkrijgen van betaling, feitelijk toch neerkwam op eene vrijheidsstraf, en op eene hoogst onaangename ook.

De betalingen waartoe een veroordeelde bij een vonnis verplicht kan worden zijn onder vier categorieen te brengen namelijk de betaling.

1e van schulden (oêtang);
2e van boeten (oekoêmen);
3e van schadevergoedingen (âboel);
4e van onkosten.

Het groote onderscheid met op Westersche leest geschoeide vonnissen zit hier in de derde categorie, de schadevergoedingen, speciaal bij crimineele vonnissen. Nu geeft het woord schadevergoeding hier de beteekenis van de Bataksche term âboel slechts zeer onvolkomen weer. In âboel zit, doch ook voor dieren, goederen, aanplantingen enz., hetzelfde idee dat, waar het menschenlevens betreft, is neergelegd in ons woord bloedgeld.

Deze âboel is in het Bataksche recht eene allerbelangrijkste zaak.

Ik moet hier herinneren aan wat ik neerschreef op een der eerste bladzijden van 't derde hoofdstuk: «daarentegen droeg de behandeling van wat wij uitsluitend als strafzaken zouden beschouwen bij de Karo's steeds een gemengd karakter; het doen erlangen van vergoeding voor de toegebrachte schade of 't veroorzaakte verlies stond daarbij minstens evenzeer op den voorgrond als 't verzoenen van de beleedigde gerechtigheid». Hiermede werd door mij volstrekt niet te veel gezegd. Wat de Batak, tegen wien op de eene of andere wijze iets misdreven is, in hoofdzaak van den rechter verlangt is zoo volledig mogelijk

rechtsherstel. Volgens zijne begrippen is de misdadiger in de eerste plaats verantwoording schuldig aan hem, dien hij benadeelde, pas in de tweede plaats aan de maatschappij.

Dat bijvoorbeeld, zooals men in onze Westersche samenleving telkens ziet gebeuren, iemand door oplichting, misbruik van vertrouwen, frauduleus bankroet of welken vorm van diefstal ook, anderen van het hunne berooft, daarvoor een poosje in de gevangenis boet, doch intusschen zijne familie en na het eindigen van zijn straftijd ook hij zelf in welstand blijft leven, de beroofden en hun gezinnen daarentegen kunnen gaan bedelen, is voor het Bataksche rechtsgevoel te gruwelijk onbillijk om denkbaar te wezen.

En vragen wij ons eens ernstig af wie het hier aan 't rechte einde heeft, de Westersche of de Oostersche wetgever, dan kan het, dunkt mij, geen oogenblik betwijfeld worden dat de beslissing ten gunste van den laatsten zal moeten luiden.

Nu erken ik gaarne dat dit onderscheid ten nauwste samenhangt met het verschil in economische ontwikkeling tusschen onze maatschappij en die der nog zooveel primitiever Indonesische volken. Ook onze Germaansche voorouders zullen op dit punt waarschijnlijk dergelijke natuurlijke en gezonde rechtsbeginselen gehuldigd hebben als thans nog bij de Bataks in eere zijn. Doch toen onze cultuur voortschreed, meer en meer een plutocratisch karakter aannam, de betrekkelijke onderlinge economische gelijkheid der Germanen plaats maakte voor eene tot het monsterachtige gaande en voor het zuiver menschelijke rechtsgevoel geheel ongemotiveerde ongelijkheid, moesten die beginselen, als voor strikte toepassing niet meer vatbaar, wel verflauwen en verdoezelen. Bij misdrijven tegen den eigendom kwamen voortaan dikwijls zulke waarden in het spel, dat aan het met vrucht eischen van eenigszins volledige materieele vergoeding niet meer gedacht kon worden.

Of men het in den grond zoo juiste vergoedingsprincipe daarom in die mate op den achtergrond had behoeven te dringen, en tot eene bloote bijzaak had behoeven te maken, als in de ons recht beheerschende wetten sedert is geschied, moet echter, dunkt mij, ten zeerste in twijfel getrokken worden door ieder, die met een de praktijk van bedoeld principe nog steeds hoog houdend adatrecht in nauwere aanraking mocht komen.

Hoe het zij, de Karo's zijn, gelukkig in dit opzicht voor hen,

met hun economische ontwikkeling nog niet zoo ver gevorderd als wij, en het is onder hen nog eene zeldzaamheid dat iemand bestolen, beroofd, opgelicht of op welke andere wijze ook benadeeld wordt voor een zóó groot bedrag, dat het eischen van vergoeding van de daders reeds bij voorbaat als eene hopelooze onderneming moet worden uitgesloten.

Bij elke rechtspraak, die daarvoor in de termen valt, is dientengevolge de vaststelling van de door de veroordeelden aan hen, die zij benadeeld hebben, te betalen âboel steeds een belangrijk bestanddeel van 't vonnis. Elk menschenleven heeft hierbij zijn vasten prijs; de bedragen verschillen plaatselijk, doch het leven van een hoofd is overal hooger getaxeerd dan dat van den kleinen man.

Intusschen kan van âboel slechts sprake zijn, waar datgene, wat vergoed zou moeten worden, bepaald voor den rechthebbende verloren ging. Zij is dus wel verschuldigd waar gedood, niet waar gewond, wel waar gestolen, verbrand of vernietigd, niet waar beschadigd werd. Bij waardevermindering door schuld, ook bij verwonding enz. zal de Bataksche rechter van den schuldige weliswaar ook vergoeding eischen, doch deze zal dan niet als âboel gequalificeerd kunnen worden.

Ik behoef hier nauwelijks te herhalen dat tusschen straf (oekoêmen) en âboel een scherp onderscheid dient te worden gemaakt. De laatste wordt nooit in plaats van de straf, doch bij veroordeeling wegens misdaad in vele gevallen naast deze gevorderd. Wel komt het voor, als bij doodslag door onvoorzichtigheid onder zeer verzachtende omstandigheden gepleegd, dat de rechter, zonder den schuldige straf op te leggen, hem alleen veroordeelt tot betaling van de âboel, dan meest verhoogd met de kosten eener plechtige begrafenis.

Het bedrag van de âboel komt steeds in zijn geheel ten goede aan de benadeelden, als hoedanig bij doodslag of moord natuurlijk in aanmerking komen de erfgenamen van 't slachtoffer, bij diefstal de bestolenen enz.

Als vierde categorie van betalingen, waartoe een vonnis de veroordeelden pleegt te verplichten, noemde ik hierboven de onkosten. Eene volledige behandeling van al wat wel onder dit hoofd gebracht kan worden, zou mij te ver voeren. Ik bepaal mij dus tot eenige aanteekeningen omtrent de kosten, welke het veelvuldigst worden gevorderd.

Als nummer één moet dan ongetwijfeld in aanmerking komen de peroekoêmen, waaronder verstaan moet worden wat elders in den archipel meest oewang mēdja of tafelgeld wordt genoemd, dus het loon der rechters in burgerlijke zaken, voor zoover deze geen rechten op gronden tot onderwerp hebben, welk loon meest percentsgewijze van de geschilwaarde geheven wordt.

Bedrag en wijze van heffing verschilden in het Karoland vroeger plaatselijk; later werd echter eene uniforme regeling ingevoerd en algemeen zoowel van eischer als van gedaagde 10 % gevorderd, echter niet over de geschilwaarde, maar over het bij eindvonnis toegewezen bedrag. In verband met bovengenoemd percentage werd deze heffing sepoêloeh sâda genoemd, wat men 't best kan vertalen met ons tiende penning. Zij werd niet, als elders gewoonlijk met de oewang mēdja 't geval is, vooruit door den klager gedeponeerd, doch eerst na vonnis bij de betaling der hoofdsom verevend. Bij processen over rechten op grond werd dit recht nimmer gevorderd, en bepaalden de rechters er zich toe van den triomfant, ook als dit de eischer was, naar aanleiding van den door hem te zweren eed, een bâtoebâtoe-doehoêmen te heffen zoo hoog als de adat veroorloofde. Ook bij delictzaken was van 't vorderen van sepoêloeh sâda geen kwestie.

Bij de jongste regelingen werden ter zake nieuwe bepalingen getroffen, in hoofdzaak daarop neerkomende dat 10 % geheven wordt, doch nu van de waarde in geschil, + nog eens 5 % bij 't gaan in hooger beroep. De 10 % worden door den oorspronkelijken eischer, de 5 % door den eischer in hooger beroep gestort, beide bij 't voorbrengen van den respectieven eisch, terwijl bij geheele of gedeeltelijke toewijzing van dien eisch, de gedaagde dienovereenkomstig tot geheele of gedeeltelijke restitutie daarvan aan den eischer veroordeeld wordt.

Ik acht deze hervorming zeer zeker eene verbetering. Wel worden de oude adatbepalingen daardoor op zijde gezet, maar ten eerste was dit bij 't streven naar uniformiteit voor sommige streken reeds vroeger tot zekere hoogte geschied, en ten tweede betreft het hier een punt dat, met de grondslagen van 't adatrecht geenerlei verband houdend, als in hoofdzaak slechts van administratief belang moet worden beschouwd.

Behalve de peroekoêmen moet onder de gerechtskosten o. a. gebracht worden de bovenbedoelde bâtoebâtoe-doehoêmen of

-apoêssen, door mij op blz. 555 reeds uitvoerig behandeld.

Verder, vooral bij belangrijke zaken van crimineelen aard, of, in vroeger tijden, betrekking hebbend op 't oorlogsrecht, de zoogenaamde pengelepâs. Lepâs beteekend los, vrij, maar het beteekent ook voorbij, over. Met den adatterm pengelepâs wordt dan ook bedoeld het iets voorbij, afgeloopen doen zijn, het bewijs dus dat een geschil, een proces, een oorlog geëindigd is en men daarop niet meer kan terugkomen. Het bestaat bijna altijd uit het verplichte aanbieden in de eerste plaats aan de rechters, doch verder ook aan alle betrokkenen van een maaltijd met als hoofdschotel, naar rato van 't belang van 't beëindigd pleit, een karbouw, een rund dan wel een varken, verder rijst, palmwijn (pâula) enz. enz. In den regel moet de aanbieding dier victualiën gepaard gaan met de betaling van zekere som, evenals die bij den eed bâtoebâtoe genoemd. Het aanbieden, ontvangen en verorberen (voor zoover het eetbare dingen betreft) van de pengelepâs, wat nooit geschiedt dan nadat alle andere in het vonnis bevatte beslissingen geheel ten uitvoer zijn gekomen, is steeds eene eenigszins plechtige ceremonie, in overeenstemming met het doel, het algemeen bekend maken dat de zaak in kwestie voor goed uit de wereld is. Ook komt het meer dan bij andere betalingen voor, dat elk der partijen tot het leveren van een deel daarvan verplicht wordt, daardoor als 't ware stoffelijk moetende toonen zich geheel bij de gevallen beslissing neer te leggen.

Dit zijn de belangrijkste en het veelvuldigst voorkomende onkosten. Andere als de perpângger tâneh, reeds vroeger door mij met een enkel woord besproken, worden slechts in zeer bijzondere gevallen van veroordeelden gevorderd.

Daar de ambtsinkomsten der rechters met den inhoud der vonnissen in het allernauwste verband staan, acht ik het hier geen ongeschikte plaats die even te behandelen. Die inkomsten dan bestaan volgens de adat, voor de alleensprekende rechters zoowel als voor de leden van rechtscolleges, uitsluitend uit de bedragen der respectievelijk door hen opgelegde boeten, der peroekoêmen of sepoêloeh sâda en der gerechtskosten. De verdeeling had oorspronkelijk veelal plaats aan 't einde van elken rechtsdag, soms echter, nadat de ontvangen bedragen dan voorloopig door den voornaamsten perbapâän, of, wat meer voorkwam, door den ânakberoê bâlei in bewaring waren ge-

nomen, met grootere tusschenpoozen. De schaal volgens welke die verdeeling plaats had, het percentsgewijze aandeel aan elk der betrokken rechters toegekend, hing geheel af van de bestuursinrichting in de betrokken koêta of oêroeng, en was oorspronkelijk in geen twee landschappen dezelfde. Eerst onder den invloed van ons bestuur werden ter zake algemeen geldende regelingen vastgesteld, waarbij echter het principe, de inkomsten der rechters uitsluitend te laten voortvloeien uit de door hen behandelde rechtszaken, in geen enkel opzicht werd aangetast. Alleen werd voortaan niet meer het geheele bedrag der peroekoêmen (onder welken algemeenen naam hier zoowel de boetegelden en kosten als de sepoêloeh sâda begrepen worden) onder de betrokken rechters verdeeld, doch bepaald dat hiervan een evenredig deel, meest circa $\frac{1}{3}$, in de landschapskassen zou moeten worden gestort.

Bedoelde nieuwe regelingen handhaafden ook het oude adatvoorschrift dat in overtredings- of misdrijfszaken den klager, als deze tevens benadeelde partij is, recht geeft op 25 % van de opgelegde boete. Voor het Westersche recht moge deze bepaling vreemd klinken, hare welgemotiveerde humaniteit zal men moeten erkennen, wanneer men bedenkt hoeveel moeite, verdriet en ellende van allerlei aard gepleegde misdrijven meestal voor hun slachtoffers meebrengen.

Zooals ik reeds in het derde hoofdstuk gelegenheid had te laten uitkomen, zijn de Bataksche hoofden, zoodra zij werkelijk gezag hebben, over 't algemeen, en vooral wanneer zij tot een eenigszins talrijk college vereenigd zijn, verstandige en aan hun plicht getrouwe rechters, over wier vonnissen betrekkelijk weinig te klagen valt.

De gevoelens, waarmee het Karovolk naar de Justitie opziet, zijn overigens van zeer nuchteren aard en vrij, niet alleen van alle mysticisme, maar zelfs van elk streven om in de rechters vertegenwoordigers eener hoogere macht te zien. Zeer zeker zal de eenvoudige landbouwer oordeelen dat de rechter, die zijn ambt misbruikt, daardoor schuldig wordt tegenover de godheid (roêtang man debâta), maar volstrekt niet in erger mate dan de persoon die als ambteloos burger een of ander misdoet. Waar hij aan vrouw Themis geen schijn van zelfstandig bestaan toekent, behoeft het wel geen betoog dat de Batak voor de rechtspraak ook geenerlei symbool heeft, zooals wij in

het beeld van blinddoek en weegschaal van onze geestelijke voorouders overnamen.

Reeds in een vorig hoofdstuk is door mij vermeld hoe het zuivere Bataksche adatrecht geenerlei schriftelijke bescheiden kende, en op dien regel zelfs voor de vonnissen geene uitzondering maakte. Sedert ons Bestuur zich met de toepassing van dat recht ging inlaten, kwam hierin verandering, zoodat thans zoowel op de hoogvlakte als in de doêsoenstreken van de vonnissen der beide hoogste categorieën van rechtbanken in daarvoor bestemde registers aanteekening wordt gehouden. Hoewel burgerlijke zaken en strafzaken in verschillende registers worden opgenomen, blijkt uit alles wat ik mededeelde voldoende dat deze strafzaken, vergeleken met wat onze wetgeving daaronder verstaat, nog steeds een tweeslachtig karakter dragen.

Wij zagen reeds hoe bij elke rechterlijke einduitspraak tevens het tijdstip wordt bepaald, waarop daaraan uitvoering zal moeten worden gegeven. Deze bepaling heeft echter veelal op eene gemoedelijker wijze plaats, dan bij onze rechtspraak het geval pleegt te zijn. Vooral in zuiver burgerlijke, maar toch ook wel in crimineele zaken is het namelijk de gewoonte dat de rechtbank, na bij monde meest van den eersten perbapâân of van den ânakberoê bâlei den hoofdinhoud van het vonnis ter kennis van partijen of van beklaagden te hebben doen brengen, tot dezen de vraag laat richten: «endîgen poedoêndoe?» (voor welken dag geeft gij uw poedoen?) dan wel: «pîga bêrngi nâri poêdoen?» (voor nog hoeveel nachten is de poedoen?).

Ik herinner er hier aan dat onder poêdoen letterlijk wordt verstaan het touwtje of biesje met daarin gelegde knoopen, één voor elken nog te verloopen nacht, dat tot stoffelijk bewijs dient voor een' gestelden termijn, en, figuurlijk, deze termijn zelf.

Het stellen der bedoelde vragen is zeer rationeel, daar elk Bataksch vonnis, voor zoover het geene vrijspraak inhoudt, ten doel heeft het doen geschieden van betalingen, hetzij dan van boeten, hetzij van schulden alsmede van onkosten door den veroordeelde, en niemand natuurlijk beter dan deze in staat is te beoordeelen tegen welken datum hij het daarvoor noodige geld zal kunnen hebben bijeengebracht. Natuurlijk wordt van hem verwacht dat hij in zijn antwoord binnen redelijke grenzen zal blijven; zelden zal een rechtbank bereid worden gevonden op 't stellen van een poêdoen van langer dan eene maand in te gaan.

Talmt de veroordeelde al te lang, kan hij het over den te bepalen termijn niet met zijn ânakberoê-senîna eens worden, of maakt hij op eenige wijze bezwaren, dan wordt hij niet verder gevraagd, maar overhandigt de ânakberoê bâlei hem, meest door tusschenkomst zijner adatborgen, de nu buiten hem om door de rechters vastgestelde poêdoen.

Wordt deze aangenomen, dan blijft het hierbij, wordt daarentegen de aanneming geweigerd, dan is dit een bewijs dat, al naar mate van den persoon, die de poêdoen terugwijst, óf de adatborgen van den veroordeelde, óf hij zelf zich niet aan het vonnis wenschen te onderwerpen.

Een rechter die zich respecteert en door anderen gerespecteerd wil zien, neemt hiermee natuurlijk geen genoegen. Er worden wel nog eenige pogingen gedaan om den weerspannige door overreding en dreigementen tot betere gedachten te brengen, doch lukt dit niet, dan komt een eind touw voor den dag en dragen de rechters aan eenige hunner trawanten op den trotseerder van hun gezag te binden (îket). Zijn het de ânakberoê-senîna, die geweigerd hebben de poêdoen ter overreiking aan den veroordeelde van de rechters aan te nemen, dan zijn zij het die in banden geslagen worden; toonden zij zich gewillig, doch wilde de veroordeelde de poêdoen niet van hen aanvaarden, dan wordt de laatste gebonden. In het tweede geval zou volgens de adat het binden eigenlijk door de ânakberoê-senîna zelf moeten worden verricht. Tegenwoordig wordt echter niet meer zoo nauw gezien; de ânakberoê-senîna plegen het erg onaangenaam en «mehângkei» (in strijd met de vormen, met den verschuldigden eerbied) te vinden om de handen aan hun principaal te slaan, en zoo belasten gewoonlijk ânakberoê's of andere volgelingen der hoofden zich met dit werkje, waarvoor zeker, voor rekening van den gebondene komend loon kan gevorderd worden. De prikkel dezer belooning of het bevel der hoofden is echter volstrekt niet altijd noodig om hiervoor menschen beschikbaar te krijgen. Sommige Bataks vinden er bepaald genoegen in dezen dienst te presteeren. Zoo herinner ik mij zekeren Pa Didik van Rambei in de doêsoen van Serdang die bij de kerâpattan-zittingen in dat landschap zoodra er iemand gebonden moest worden, zich geregeld met een vriendelijken grijns daarvoor kwam aanbieden en met het oog op dergelijke akkevietjes steeds een stuk touw bij zich droeg.

Nu moet gezegd worden dat het binden zelfs van tot zware straf veroordeelden op eene Karosche rechtszitting volstrekt niet zoo'n gevaarlijk werk is als men misschien zou veronderstellen. Nimmer heb ik gezien of van elders gehoord dat daarbij pogingen tot verzet werden gedaan. Anders staat het wanneer getracht wordt misdadigers in hunne woning of elders buiten de bâlei te aresteeren. Moorddadig verweer van de zijde der gezochten is dan volstrekt geen zeldzaamheid.

Overigens maakte het bij 't stellen van den betalingstermijn volgens de oorspronkelijke adatsbepalingen geenerlei verschil of de veroordeeling volgens onze begrippen in een burgerlijk- dan wel in een strafgeding had plaats gehad. Misschien werd in 't eerste geval iets meer geduld betracht en wat langer geredeneerd, doch overigens bleef in beide gevallen de keus voor den veroordeelde en zijne adatborgen dezelfde: óf de betalingspoêdoen geven (respectievelijk aannemen), óf gebonden worden.

Intusschen zijn onder onzen invloed uit den aard der zaak op dit punt langzamerhand belangrijke hervormingen tot stand gekomen, in de eerste plaats omdat de nieuwe regelingen den veroordeelden in vele gevallen de gelegenheid geven in hooger beroep te gaan, en dan daardoor in de lagere instanties zoo drastisch optreden vanzelf is uitgesloten, in de tweede plaats omdat bij meer belangrijke misdrijven thans niet langer boetes doch vrijheidsstraffen worden opgelegd, wat dan natuurlijk het op behoorlijke wijze arresteeren der veroordeelden medebrengt.

Ondanks een en ander komt het natuurlijk nog menigmaal voor dat van misdaad verdachte, dan wel weerspannige personen door hoofden of rechters in hechtenis genomen en, bij het ontbreken in de koêtas van arrestlokalen, zekerheidshalve gebonden worden. Zulke gevangenen worden dan echter steeds zoo spoedig mogelijk voor het hoofd van plaatselijk Bestunr gebracht, opdat deze kunne beslissen of zij voorloopig in de gevangenis opgenomen, dan weer in vrijheid gesteld zullen worden. Nu kan zich natuurlijk ook het geval voordoen dat een uitgesproken vonnis iemand treft, die geen ânakberoê-senîna te zijner beschikking heeft, hetzij omdat hij nog te jong of althans nog ongehuwd is, hetzij omdat hij tehuis behoort in een andere streek dan waar hij terecht staat, en hier dus het karakter van vreemdeling draagt. Nadat het vonnis ter kennis van den veroordeelde is gebracht, wordt hem dan verzocht al naar de

omstandigheden een of meer borgen (kâkoe, djâmin, belît) te stellen, wat door eenvoudige wilsverklaring van hen, die als zoodanig zullen optreden, kan geschieden. Is hij een ingezetene van dorp of oêroeng, dan zijn aan de vervulling van dezen eisch gewoonlijk geen al te groote bezwaren verbonden, vooral niet wanneer een of beiden zijner ouders nog in leven zijn, of hij gehuwde broers, ooms of neven bij de hand heeft. De familieband is toch bij de Karo's veel te krachtig dan dat een in moeilijkheden geraakte bloedverwant licht in den steek zou worden gelaten. Volgens onze begrippen gaat deze hulpvaardigheid zelfs dikwijls al te ver, en worden jeugdige lichtmissen en deugnieten daardoor, veel meer dan voor hen zelven en voor de maatschappij wenschelijk is, aan de gevolgen hunner verkeerdheden onttrokken, wat dan hun toch reeds gering verantwoordelijkheidsgevoel geheel te gronde doet gaan.

Bij ons is deze apenliefde eene betrekkelijke zeldzaamheid en vrijwel uitsluitend tot zwakke ouders en sentimenteele tantes beperkt, doch bij de Karo's heeft het menigmaal den schijn alsof ook verwijderde bloedverwanten er aan laboreeren. Den schijn zeg ik, want wie dit volk beter kent, weet wel dat zulke bloedverwanten volstrekt niet altijd uit genegenheid helpen, doch dikwijls veeleer uit een aan ons eergevoel verwanten gemeenschapszin, uitvloeisel waarschijnlijk van het in hun volksbestaan zoo'n groote rol vervullend mêrga-wezen.

Voor vreemdelingen daarentegen, wien dit gevoel van tesamenhoorendheid niet ten goede komt, is het vinden van behoorlijke borgen dikwijls uiterst moeilijk of zelfs geheel onmogelijk. Wel hebben zij veelal in een vroeger stadium van het proces reeds borgen moeten stellen dat zij niet zouden trachten zich aan de berechting hunner zaak te onttrekken, maar deze aansprakelijkheid houdt met het vellen van het vonnis op. Wie «kâkoe iranâken» was (borg voor het behandelen der zaak) is daarom nog geen «kâkoe gâlar» (borg voor de betaling). In vroeger tijden was het dan ook eerder regel dan uitzondering dat zoo'n vreemdeling wegens 't ontbreken van zekerheid gebonden en in 't blok gezet werd, totdat zijne elders wonende familie hem, al of niet door tusschenkomst van een kelâng, door betaling van hoofdsom en kosten, waaronder, als vroeger gezegd, die voor 't binden, en c. q. de veel aanzienlijkere voor 't uit 't blok losmaken (tângtang bajângen) begrepen werden, uit zijn onaangename positie bevrijdde.

Het zal misschien bevreemden dat ik in dit verband tot nu toe nog niet heb gesproken van het eischen van onderpanden voor de betaling (tânda gâlar).

Aan die tândas is echter, behalve in zeldzame uitzonderingsgevallen, nooit eene waarde gehecht, te vergelijken met die toegekend aan de verbintenis der ânakberoê-senina of van andere borgen.

Zulke uitzonderingsgevallen kwamen voor, wanneer bijv. een hoofd of een ander gegoed vreemdeling ver van huis door een vonnis getroffen werd en zich gedwongen zag om als zekerheid voor de van hem geëischte betaling een voorwerp, óf van stoffelijke overwaarde, óf waarop door hem persoonlijk groote prijs werd gesteld, in handen der rechters te geven. Dan bestond er natuurlijk eene groote mate van zekerheid dat inlossing zou geschieden. Gold het een werkelijk aanzienlijk hoofd, dan werd ook wel met een tânda van geringere waarde genoegen genomen. De redeneering was dan dat het geven van dat pand een voldoende bewijs vormde dat het hoofd in kwestie de rechtvaardigheid van het vonnis erkend, en de voldoening er aan beloofd had, en dat die râdja zich zelf geen schande zou willen aandoen door hierop terug te komen.

Doch tegenover gewone veroordeelden bracht het eischen van een tânda gâlar alleen in zoover eenige zekerheid mee als het gestelde onderpand, door niet voldoening aan 't vonnis binnen den gestelden termijn, door den eigenaar ten bate van de rechters verbeurd werd, en dan dus te vergelijken was met eene vooruit voldane bijzondere boete wegens wanbetaling. Zeer dikwijls echter werd als tânda met een bijna waardeloos prul genoegen genomen, waardoor het geven daarvan het karakter kreeg van het vervullen eener au fond niets beteekenende extraformaliteit.

Voor zoover mijne ondervinding gaat werd er dan ook zeer stelselloos mee omgesprongen. Dezelfde rechter vroeg nu eens een tânda gâlar, dan weer niet.

Ik veronderstel datdeze panden vroeger wel steeds geëischt zullen zijn, doch men meer en meer het vrij wel doellooze ervan zal hebben ingezien. Zoo werd langzamerhand de praktijk dat men de desbetreffende bepalingen gewoonlijk liet rusten, om er alleen nog gebruik van te maken tegen zich onwillig toonende, veel praats hebbende, of, om welke andere redenen ook, weinig

vertrouwen inboezemende veroordeelden, bij welke de rechter, chicane tegenover chicane stellende, alle rechtsmiddelen uit zijn adatarsenaal te voorschijn meende te moeten halen. Ik betwijfel dan ook of het vragen dezer tândas thans nog veel voorkomt. In allen geval is het een gebruik dat spoedig geheel verdwenen zal zijn, en door niemand betreurd zal worden.

VIII. *De tenuitvoerlegging van het vonnis.*

In den regel zal het zweren (door partijen, getuigen of wien ook) van de bij het vonnis bevolen eeden moeten geschieden op den dag voor welken ter tenuitvoerlegging van het vonnis poêdoen is gegeven. Bij uitzondering veroorlooft de rechter echter aan hen, die bij de uitspraak tegenwoordig zijn, ook wel ter besparing van tijd en moeite de te hunnen laste komende eeden terstond af te leggen, echter met dien verstande dat, wanneer iemand samen met zijn adatborgen of met andere eedhelpers moet zweren, dit steeds bij eene en dezelfde ceremonie, dus op denzelfden dag en 't zelfde uur, zal moeten geschieden.

Intusschen is in deze, althans bij zuiver civiele zaken, de beslissing niet geheel in de handen der rechters gelegd. Volgens de oorspronkelijke adat toch is het een recht van hem, tegen wien of ten nadeele van wien een eed wordt afgelegd, om de voor de beeediging noodige ingrediënten zelf te leveren.

Verklaart dus deze persoon dat hij van dit recht gebruik wenscht te maken, bedoelde ingrediënten op het oogenblik niet bij de hand heeft, doch ze beschikbaar zal stellen op den dag voor de uitvoering van 't vonnis vastgesteld, dan is de rechter strikt genomen niet bevoegd eene dadelijke beëediging door te zetten. Aan deze adatvoorschriften wordt echter bijna niet meer de hand gehouden. In mijn twintigjarige adatspraktijk heb ik slechts zeer zelden bijgewoond dat de tegenpartij er op stond de bij de beëediging te gebruiken rijst, zout en kruiden zelf te leveren. Aan de overgroote meerderheid was het veeleer welkom dan onaangenaam dat de rechter de zorg daarvoor op zich nam. Dit laatste is trouwens veel rationeeler. Waar bedoelde ingrediënten bestemd zijn om, zij het dan ook slechts in zeer kleine hoeveelheden, door hen die zweren genuttigd te worden, brengt het leveren door de tegenpartij immers eenerzijds het

gevaar mee voor vergiftiging, anderzijds dat voor valsche beschuldiging van deze misdaad.

Want al is het adat dat hij, die een en ander aanbiedt, zelf begint met iets van het mengsel te gebruiken, zoo kan dit toch niet geacht worden een' volledigen waarborg te geven.

Wij zullen thans de ceremoniën, aan het afleggen van een' Karoschen eed verbonden, wat nader beschouwen.

Men heeft twee eeden, den gewonen, waarbij hij die zweert, onder het uitspreken van zekere formule een mengsel van water, ongekookte rijst (berâs), zout, peperkorrels en stukjes rauwe kurkuma tot zich neemt (erdoêhoem), en een zeer zwaren die slechts bij berechting der grootste misdrijven afgenomen wordt, en in hoofdzaak bestaat uit het uitspreken van eene dergelijke formule, onder aanraking van een menschenschedel (tâkaltâkal) met een soort roede (poêrih) of het wrijven daarover met de hand. Deze laatste wijze van eedsaflegging wordt ngâpoes genoemd (van âpoes = wrijven). Nu zou misschien iemand, die oppervlakkig met de Karosche taal bekend is, de vraag kunnen stellen wat dan boelâwan beteekent. Boelâwan is ook zweren, maar in de beteekenis van bezweren eener afspraak of overeenkomst. 't Geschiedt steeds vrijwillig, nooit op last van den rechter. De daarbij gebruikelijke ceremonie is die van 't gewone erdoêhoem, doch met dien verstande dat bij het boelâwan geenszins altijd rijst genuttigd wordt, doch bij belangrijke aangelegenheden (als het sluiten van een politiek verbond enz.) het vleesch van een daartoe geslacht stuk vee, meest varken, rund of karbouw, in het dagelijksche leven, wanneer bijvoorbeeld minnenden elkaar trouw zweren, daarentegen ook wel alleen een sirihpruimje of wat tabak.

Men moet hierbij in het oog houden dat in de Bataksche maatschappij het vrijwillig doen van eeden veel meer gewoon en veel alledaagscher is dan in de onze. De vraag «pâang kam erdoêhoem?» (= durft gij zweren) ligt daar bij 't minste geschil menigeen in den mond bestorven.

Zal nu bij de uitvoering van eenig vonnis tot het afnemen van een' gewonen eed, laten we zeggen van een' wegens schuld gedaagde, met zijne ânakberoê-senîna worden overgegaan, dan worden de rijst (berâs), peper (lâda), kurkuma (koêning) en zout (sîra) met wat water (laoe) in een kommetje of op een schoteltje met behulp van een mesje of van een scherp stukje

bamboe dooreengeroerd. Zooals ik zooeven reeds zeide wordt dan, vooral wanneer een en ander van de tegenpartij afkomstig is, door dengeen, die het mengsel gereedmaakte, eerst iets daarvan genuttigd. Vervolgens wordt het kommetje met zijn inhoud vóór hen, die beëedigd zullen worden, op den grond gezet, met het gebruikte mes of bamboestaafje er in rustend.

Nu wendt soms een der rechters, doch als regel de ânakberoê-bâlei, of wie anders met dezes functies is belast, zich tot dengeen, die zweren moet, en spreekt hem de eedsformule voor. Deze luidt dan in 't gegeven geval:

«tângger, berâs, lâda, koêning, sîra, dei lit oetângkoe man Si Piher, mâtei âkoe, iboênoeh berâs, lâda, koêning, sîra, mâtei ânakberoênkoe, mâtei seninânkoe (luister rijst, peper, kurkuma, zout, wanneer ik schuld heb aan Si Piher, sterve ik, gedood door rijst, peper, kurkuma, zout, sterve mijn ânakberoê, sterve mijn senîna)».

Deze volzin wordt vervolgens door hem, die beëedigd moet worden, woordelijk nagesproken, waarbij hij met mes of bamboestokje door het mengsel roert; zoodra hij uitgesproken heeft, neemt hij met de vingers wat van de verschillende ingrediënten en verorbert deze, het hapje gewoonlijk naspoelend met een slokje van het vocht. Heeft hij alles doorgeslikt, dan neemt hij soms nog een paar korrels toe, onder het uitspreken der woorden: «dei toêhoe ma lit oetângkoe medjoêwahdjoêwah âkoe (wanneer ik werkelijk geen schuld heb zij ik voorspoedig)».

Hierop leggen de ânakberoè en senîna geheel op dezelfde wijze denzelfden eed af, alleen met dit verschil dat bijv. de ânakberê pleegt te zeggen: «..... mâtei kalimboeboênkoe, mâtei âkoe, mâtei seninâna», en ook de senîna op dezelfde wijze zijn verlangen te kennen zal geven dat, mocht de eed slechte gevolgen hebben, zijn dood toch vooral door dien van zijn principaal zal worden voorafgegaan.

De omschrijving van wat eigenlijk bezworen wordt is natuurlijk bij elken eed weer anders, maar de aanvangs-formule «tângger berâs, lâda, koêning, sîra» en later het slot «mâtei âkoe iboênoêh berâs» enz. ontbreken nimmer.

Houdt men hen die den eed gaan afleggen voor niet volkomen vertrouwbaar, dan wordt, vlak voor zij de eedsformule uitspreken, tot hen de vraag gericht «lit pâggerberâsmoe? (hebt

gij een afweermiddel tegen de rijst?)». Wordt op deze vraag, zooals natuurlijk steeds geschiedt, ontkennend geantwoord, dan beschouwen de Karo's alleen reeds door die ontkenning of verloochening de kracht van in waarheid misschien wel aanwezige amuletten of andere toovermiddelen als geheel gebroken.

Het grondidee van het ngâpoes is geheel hetzelfde als dat van het erdoëhoem, namelijk het zich zelven verwenschen en als het ware aan den dood overleveren, voor het geval men een' valschen eed mocht zweren. Alleen gaat het ngâpoes van veel meer formaliteiten vergezeld, en wordt daarbij al het mogelijke gedaan om de plechtigheid volgens Bataksche begrippen tot een indrukwekkende te maken.

Onder leiding van een' goëroe (geleerde-dokter-priester-toovenaar) wordt dan eene omheining van jonge palmbladeren (lâmbei) gemaakt, en daarbinnen op een klein stellage van hout- of bamboe het doodshoofd geplaatst, waarop de eed zal moeten worden afgelegd. Daar ik dezen eed slechts zeer enkele malen, in geen geval meer dan twee of drie keer, heb zien afleggen, herinner ik mij de daarbij uitgesproken formules niet woordelijk. In allen geval spreekt hij die zweert den wensch uit bij meineed getroffen te zullen worden door 't zelfde lot dat eenmaal ten deel viel aan den eigenaar van den door hem, 't zij met een poërih aangeraakten, 't zij met de hand gewreven schedel. Bij verdenking van moord pleegt zoo mogelijk de schedel van den verslagene voor deze plechtigheid te worden gebruikt.

Of een eed in eene crimineele dan wel in eene civiele zaak door partijen, hunne eedhelpers of door getuigen wordt afgelegd maakt, wat de eedsformule betreft, geen verschil.

Ook een getuige begint met de rijst enz. aan te roepen, herhaalt dan volgens aanwijzing van den rechter zeer in 't kort het essentieele van zijne getuigenverklaring, en spreekt den wensch uit dat, wanneer deze verklaring met de waarheid in strijd mocht zijn, de verorberde rijst enz. hem mogen deoden.

Van een direkt aanroepen der godheid of van welke hoogere macht ook, is dus althans bij het erdoëhoem geen kwestie.

Alvorens van den eed af te stappen dien ik nog te vermelden dat deze bij klimmende zon, dus vóór den middag dient te worden afgelegd. Verschijnt hij die zweren moet pas na twaalven op de rechtplaats, dan wordt hij beschouwd den gestelden termijn overschreden te hebben, (lêwat poëdoen), wat voor hem, die

er zich aan schuldig maakt, wanneer hij een der partijen bij 't geding is, erg onaangename gevolgen pleegt te hebben. Is hij eischer dan vervalt door zijn verzuim zijn eisch, voor zoover hij dezen door zijn eed had moeten waar maken; is hij gedaagde dan wordt de vordering van zijn tegenpartij, die hij door zijn eed zou hebben kunnen weerleggen, zonder meer als bewezen beschouwd; is hij beklaagde in eene strafzaak dan wordt met dezelfde reserve zijn schuld duidelijk geacht.

Intusschen gelden deze bepalingen in al hun strengheid slechts dan, wanneer de te beëedigen partij óf met opzet óf door grove onverschilligheid in gebreke is gebleven. Heeft hij daarentegen wettige redenen van verhindering als ernstige ziekte of iets dergelijks, en is door hem voor tijdige kennisgeving aan den rechter zorg gedragen, dan wordt steeds uitstel toegestaan en een nieuwe termijn bepaald (ângkat poêdoen).

Is het niet de partij zelf, doch een zijner eedhelpers of getuigen, dan staat het aan den rechter te beslissen of uitstel zal worden verleend. Betreft het een getuige, zoo zal het verzoek hiertoe in den regel worden ingewilligd. Zelfs zal dan de rechter dien weggebleven getuige zoo noodig dwingen op de volgende zitting te verschijnen, om daar rekenschap van zijn niet opkomen te geven. Zijn het daarentegen eedhelpers die hun principaal in den steek laten, dan ziet het er voor den laatste minder fraai uit, en zal slechts in uitzonderingsgevallen, bijv. wanneer hij met voldoende gronden aan kan toonen dat omkooperij in het spel is, tot het verlengen van den termijn en c. q. tot het door den rechter oproepen der weerbarstige adatborgen worden overgegaan.

Van den anderen kant waren vroeger ook tegenover de tegenpartij van den te beëedigen persoon de adatsvoorschriften zeer streng. Verzuimde toch die tegenpartij op den dag voor de beëediging vastgesteld de noodige rijst, kurkuma enz. ter beschikking te stellen, dan verloor hij daarmee alle recht dien eed te vorderen. De zaak werd dan verder eenvoudig afgewikkeld als had de beëediging reeds plaats gehad, en als waren de feiten, tot staving waarvan de eed had moeten worden afgelegd, ook zonder dezen reeds volledig bewezen.

Is aldus het afnemen der in het vonnis omschreven eeden als het eerste bedrijf der uitvoering van dat vonnis te beschouwen, zoo sluit zich als tweede bedrijf hierbij aan het vorderen

van betaling van de veroordeelden. Dat is te zeggen voorzoover deze betaling niet dient te bestaan in het overdragen door de verliezende partij aan de overwinnende van bij het vonnis aan deze laatste toegewezen sawahs, tuinen of andere gronden. Zoodanige overdracht pleegt toch in den regel zonder verdere tusschenkomst der rechters en zonder eenige formaliteit rechtstreeks tusschen partijen plaats te hebben. Wel wordt de termijn, waarop zij dient te geschieden, bij het vonnis bepaald. Staat er een rijpend, eenjarig hoofdgewas, bijv. padi, te veld, zoo wordt deze termijn gewoonlijk gesteld op de eerste dagen na afloop van den oogst. Alleen wanneer de succumbant in gebreke blijft en zich verzet tegen het in gebruik nemen door den overwinnaar van de dezen toegewezen gronden, wendt de laatste zich opnieuw tot den rechter, die dan tegen den weerspannige dwangmaatregelen toepast, en hem tevens tot betaling der oêtang noênsang (zie hoofdstuk IX) veroordeelt.

Wat overigens het vorderen van betaling na gewezen vonnis aangaat, valt niet te ontkennen dat vooral hierbij door den adatrechter eene groote mate van lankmoedigheid pleegt te worden tentoongespreid. Mits hij, door wien betaling moet geschieden, zich niet brutaal of weerspannig toone, en zich ook niet poge te beroepen op algeheel onvermogen, worden door den Karoschen rechter voor de betaling niet alleen van schulden maar, schoon in wat mindere mate, ook van boeten, gewoonlijk alle mogelijke faciliteiten verleend. Zoo kan op den dag voor de uitvoering van het vonnis bestemd, meest door den veroordeelde volstaan worden met de betaling van een betrekkelijk klein deel der door hem verschuldigde som, terwijl dan voor verdere geheele of gedeeltelijke voldoening een nieuwe termijn wordt gesteld. In hoofdzaak houdt deze soms bijna al te ver gedreven humaniteit natuurlijk verband met het ânakberoê-senîna-wezen, waardoor steeds zekerheid bestaat dat uitstel geen afstel zal worden, en dus een hoofdbezwaar tegen vertraging in de betaling komt te vervallen. Bovendien is aan de Karosche adat de grondslag van ons executie-recht, het verhaal op de goederen van veroordeelde, althans voor zoover deze door hem niet vrijwillig in betaling of in pand gegeven worden, te eenenmale vreemd. Wel bestaat er verhaal, maar op den persoon, niet op zijn goed. Bleek een veroordeelde, onverschillig of in een crimineel dan wel in een civiel proces, bepaald onwillig of onbekwaam

te betalen, en toonen ook zijne adatborgen en zijne familie geen geneigdheid zijne schulden voor hem te voldoen, dan bleef er vroeger voor den rechter geen andere uitweg over dan hem te laten binden, en, indien deze dwangmaatregel nog zijn geld niet te voorschijn bracht, hem in het blok te laten zetten. In civiele zaken geschiedde dit op last van den rechter meest door den triomfant, of ook wel door het onmiddelijke hoofd van dezen.

Het in 't blok zetten (bajângken) van een' delinquent was meest eene tamelijk bewerkelijke geschiedenis, waarmede minstens eenige uren gemoeid waren. Bepaalde blokken, van een dergelijk soort als vroeger ook wel in onze gevangenissen werd aangetroffen, heb ik toch bij de Karo's alleen in gebruik gezien in de rooverkampongs langs het randgebergte als Bassem, Djawa, Berastagih, Djoemaradja enz., waarvan de bewoners, zooals wij vroeger reeds zagen, een speciaal beroep maakten van 't onder allerlei voorwendsels opvangen, in 't blok zetten en slechts tegen losgeld weer vrijlaten van de bergpassen doortrekkende reizigers. Elders werd een gevelde boomstam van middelmatige dikte uitgehakt en gespleten, en de spleet met blokken en pennen opengehouden, zóó dat het gat behoorlijk ruimte liet voor den enkel van het er doorgestoken been, maar de voet er onmogelijk door teruggehaald kon worden.

Wanneer de patient het bijzonder trof was het een djâmboer (vreemdelingenhuis), waarbinnen hij aldus vastgelegd werd; in de vloer onder hem was dan een gat aangebracht, waardoor hij zijne behoeften kon doen. Zulk een djâmboer leverde als gevangenis het voordeel op dat de daar vertoevende mannen vanzelf eenig toezicht op den gevangene hielden, en deze dus nog moeilijker kon ontvluchten dan wanneer hij, zooals gewoonlijk geschiedde, ergens onder de djâmboer, onder een rijstschuur of ander gebouwtje (nooit onder een huis) was gedeponeerd. Ook in dit laatste geval was het blok gewoonlijk op een vloertje geplaatst, slechts wanneer men den gevangene het leven opzettelijk ondragelijk wilde maken, liet men hem direct op den grond, waardoor hij in zijn eigen vuil moest zitten of liggen, terwijl alleen de overal rondscharrelende en alles verorberende honden en varkens dezen afschuwelijken toestand eenigszins verlichtten. Gelukkig was deze barbaarsche plagerij evenzeer uitzondering als het verstrekken aan den

delinquent van slechts onvoldoende voeding. Het «bajângken» was immers geene straf, maar slechts een wel harde, doch in een Karosch dorp moeilijk anders in te richten vorm van gijzeling. Liet men den gevangene door slechte verzorging omkomen, dan verloor men daarmede alle kans ooit betaald te zullen worden.

Toch hadden in het blok geslotenen een ver van prettig bestaan; zij, die niet in een djâmboer geplaatst waren, hadden dikwijls veel van de weersgesteldheid te lijden, de voeding was zelden meer dan juist voldoende, genotmiddelen als sirih, tabak en c. q. opium werden niet, of althans slechts in zeer geringe mate verstrekt, de gevangenen vervuilden meer en meer en hadden groote last van ongedierte, het vastgelegde been verstijfde en teerde bij langen duur der gevangenschap geheel uit. Geen wonder dus dat het zich van kant maken der aldus gevangen gehoudenen geene zeldzaamheid was, wat te meer van de hardheid van hun lot getuigt, omdat zelfmoord anders wel veelvuldig onder Karosche vrouwen, speciaal onder jonge meisjes, doch zoogoed als nooit onder Karosche mannen voorkomt.

Intusschen moet uitdrukkelijk gezegd worden dat het bajângken bij de Karo's bijna altijd slechts een zeer tijdelijk karakter droeg. Terwijl in Simeloengoen vele lieden, ook vrouwen, jaren en jaren lang in het blok gehouden werden, en voor menigeen slechts de dood bevrijding uit deze ellende bracht, is mij uit het Karoland, van eene zóó gerekte gevangenschap geen enkel voorbeeld bekend. Daarvoor is bij de Karo's de onderlinge band, niet alleen in de gezinnen, maar in de families, ja zelfs in de ondermêrgas te hecht en te sterk.

De betere elementen onder hen schamen zich, voelen zich vernederd, wanneer iemand tot wien zij zelfs slechts in verwijderde bloedsbetrekking staan ergens in 't blok zit. Bovendien werd het gehoor geven aan de stem des bloeds aan medelijdende zielen gewoonlijk niet al te zwaar gemaakt. Dadelijke algeheele voldoening van het door den gegijzelde verschuldigde bedrag was voor het verkrijgen zijner invrijheidstelling slechts zeer zelden een vereischte; meestal kon daartoe met een kleine som in contanten, borgstelling en de belofte van verdere betaling binnen zekere termijnen worden volstaan.

De goede diensten van een met zorg gekozen, met beide partijen bevrienden kelâng droegen er bovendien in de meeste

te betalen, en toonen ook zijne adatborgen en zijne familie geen geneigdheid zijne schulden voor hem te voldoen, dan bleef er vroeger voor den rechter geen andere uitweg over dan hem te laten binden, en, indien deze dwangmaatregel nog zijn geld niet te voorschijn bracht, hem in het blok te laten zetten. In civiele zaken geschiedde dit op last van den rechter meest door den triomfant, of ook wel door het onmiddelijke hoofd van dezen.

Het in 't blok zetten (bajângken) van een' delinquent was meest eene tamelijk bewerkelijke geschiedenis, waarmede minstens eenige uren gemoeid waren. Bepaalde blokken, van een dergelijk soort als vroeger ook wel in onze gevangenissen werd aangetroffen, heb ik toch bij de Karo's alleen in gebruik gezien in de rooverkampongs langs het randgebergte als Bassem, Djawa, Berastagih, Djoemaradja enz., waarvan de bewoners, zooals wij vroeger reeds zagen, een speciaal beroep maakten van 't onder allerlei voorwendsels opvangen, in 't blok zetten en slechts tegen losgeld weer vrijlaten van de bergpassen doortrekkende reizigers. Elders werd een gevelde boomstam van middelmatige dikte uitgehakt en gespleten, en de spleet met blokken en pennen opengehouden, zóó dat het gat behoorlijk ruimte liet voor den enkel van het er doorgestoken been, maar de voet er onmogelijk door teruggehaald kon worden.

Wanneer de patient het bijzonder trof was het een djâmboer (vreemdelingenhuis), waarbinnen hij aldus vastgelegd werd; in de vloer onder hem was dan een gat aangebracht, waardoor hij zijne behoeften kon doen. Zulk een djâmboer leverde als gevangenis het voordeel op dat de daar vertoevende mannen vanzelf eenig toezicht op den gevangene hielden, en deze dus nog moeilijker kon ontvluchten dan wanneer hij, zooals gewoonlijk geschiedde, ergens onder de djâmboer, onder een rijstschuur of ander gebouwtje (nooit onder een huis) was gedeponeerd. Ook in dit laatste geval was het blok gewoonlijk op een vloertje geplaatst, slechts wanneer men den gevangene het leven opzettelijk ondragelijk wilde maken, liet men hem direct op den grond, waardoor hij in zijn eigen vuil moest zitten of liggen, terwijl alleen de overal rondscharrelende en alles verorberende honden en varkens dezen afschuwelijken toestand eenigszins verlichtten. Gelukkig was deze barbaarsche plagerij evenzeer uitzondering als het verstrekken aan den

delinquent van slechts onvoldoende voeding. Het «bajângken» was immers geene straf, maar slechts een wel harde, doch in een Karosch dorp moeilijk anders in te richten vorm van gijzeling. Liet men den gevangene door slechte verzorging omkomen, dan verloor men daarmede alle kans ooit betaald te zullen worden.

Toch hadden in het blok geslotenen een ver van prettig bestaan; zij, die niet in een djâmboer geplaatst waren, hadden dikwijls veel van de weersgesteldheid te lijden, de voeding was zelden meer dan juist voldoende, genotmiddelen als sirih, tabak en c. q. opium werden niet, of althans slechts in zeer geringe mate verstrekt, de gevangenen vervuilden meer en meer en hadden groote last van ongedierte, het vastgelegde been verstijfde en teerde bij langen duur der gevangenschap geheel uit. Geen wonder dus dat het zich van kant maken der aldus gevangen gehoudenen geene zeldzaamheid was, wat te meer van de hardheid van hun lot getuigt, omdat zelfmoord anders wel veelvuldig onder Karosche vrouwen, speciaal onder jonge meisjes, doch zoogoed als nooit onder Karosche mannen voorkomt.

Intusschen moet uitdrukkelijk gezegd worden dat het bajângken bij de Karo's bijna altijd slechts een zeer tijdelijk karakter droeg. Terwijl in Simeloengoen vele lieden, ook vrouwen, jaren en jaren lang in het blok gehouden werden, en voor menigeen slechts de dood bevrijding uit deze ellende bracht, is mij uit het Karoland, van eene zóó gerekte gevangenschap geen enkel voorbeeld bekend. Daarvoor is bij de Karo's de onderlinge band, niet alleen in de gezinnen, maar in de families, ja zelfs in de ondermêrgas te hecht en te sterk.

De betere elementen onder hen schamen zich, voelen zich vernederd, wanneer iemand tot wien zij zelfs slechts in verwijderde bloedsbetrekking staan ergens in 't blok zit. Bovendien werd het gehoor geven aan de stem des bloeds aan medelijdende zielen gewoonlijk niet al te zwaar gemaakt. Dadelijke algeheele voldoening van het door den gegijzelde verschuldigde bedrag was voor het verkrijgen zijner invrijheidstelling slechts zeer zelden een vereischte; meestal kon daartoe met een kleine som in contanten, borgstelling en de belofte van verdere betaling binnen zekere termijnen worden volstaan.

De goede diensten van een met zorg gekozen, met beide partijen bevrienden kelâng droegen er bovendien in de meeste

gevallen veel toe bij de c. q. bestaande moeilijkheden uit den weg te ruimen.

Zooals ik in een vorig hoofdstuk reeds opmerkte; was het geenszins altijd de ware schuldige, die na een gewezen vonnis in het blok de onaangename gevolgen van wanbetaling te dragen kreeg. Was die schuldige egoïst en gewetenloos genoeg om te vluchten of zich verborgen te houden, en het uit het vuur halen der kastanjes over te laten aan hen, die volgens de adat voor hem aansprakelijk waren, dan gebeurde het dikwijls genoeg dat zijne ânakberoê-senîna of andere borgen in zijne plaats in pijn en banden raakten. Ook was het geene zeldzaamheid dat tegelijk met den hoofdpersoon zijn adatborgen in 't blok werden gesloten, wat vooral gebeurde wanneer zij hem openlijk in zijn verzet tegen 't vonnis stijfden, doch verder o.a. ook wel wanneer, de hoofdpersoon on- of minvermogend zijnde, de ânakberoê-senîna niet met hun dollars over de brug wilden komen. Echter kon in dit geval toch nooit meer van hun geeischt worden dan van den ânakberoê $\frac{3}{9}$, van den senina $\frac{2}{9}$ van 't geheele verschuldigde bedrag, terwijl zij bovendien natuurlijk steeds het recht behielden ook deze gedwongen voorschotten te zijner tijd van hun principaal terug te vorderen. [1]

Nu heb ik nog in 't geheel niet gerept van een toch vroeger bij de Karo's algemeen in gebruik geweest zijnde methode om, ondanks wat wij zouden noemen kennelijk onvermogen, toch geheel of gedeeltelijk te voldoen aan de vonnissen waarbij men tot eenige betaling veroordeeld was.

Had een veroordeelde al geen geld, en geen goed, zoo had hij toch zijne eigen werkkracht en, voor zoover hij hoofd was van een huisgezin, de werkkracht van zijne vrouw, dikwijls die van kinderen, soms ook die van ongehuwde zusters of andere

[1] Dat geen Bataksche rechter er ooit aan denken zou de aansprakelijkheid voor wat een veroordeelde verschuldigd was verder uit te strekken dan tot hemzelf en zijn gezin, zijn ânakberoê-senîna en, bij zijn dood of blijvende ontstentenis zijne onmiddellijke erfgenamen, dat er dus in rechte geene kwestie was of is van algemeene aansprakelijkheid van dorps- of mêrgagenooten behoef ik na al het voorafgaande wel nauwelijks meer te zeggen. Wel was het vroeger zeer gewoon dat, wanneer een bewoner van landschap A in gebreke bleef zijne schulden in landschap B te betalen, andere lieden van A, die in B kwamen, hier ter zake werden opgepakt en in 't blok gezet, doch dit was dan eene daad van vijandschap, die weer tot représailles van den kant van A aanleiding gaf, en dus dikwijls tot oorlog leidde.

vrouwelijke bloedverwanten. Door een of meer van dezen als pandelingen in handen te stellen (pertigâken) van degenen, 't zij rechters, 't zij schuldeischers, aan wie betaling moest geschieden, kon steeds van die betaling onbepaald uitstel verkregen worden.

Eigenlijke slavernij schijnen de Karo's onder elkander nooit gekend te hebben. Wel vond men vroeger bij de hoofden nog wel eens slavinnen (kâwan), doch deze waren steeds uit Simeloengoen, dan wel uit Toba of Dairi (het Pakpakland) afkomstig. Zij werden door de Karo's een beetje geminacht, doch vrij goed behandeld, ongeveer als eenigszins minderwaardige familieleden, en gewoonlijk tegen 't bereiken van den middelbaren leeftijd, soms ook wel vroeger, uitgehuwelijkt, meest aan oudere mannen of bijv. aan weduwnaars met jonge kinderen, die moeilijk eene andere vrouw konden vinden. Karo's echter konden nooit slaven zijn, wel pandelingen.

En nu meene men niet hier te doen te hebben met twee namen voor éένe zelfde zaak. Elders in den archipel mogen de beide begrippen elkaar misschien vrijwel gedekt hebben, in het Karoland was hiervan geen sprake.

Pandeling werd iemand slechts bij vrije overeenkomst en uit vrijen wil, of, waar het eene vrouw of knaap betrof, althans krachtens den vrijen wil van het hoofd des gezins, waartoe die persoon behoorde. Op zulk een pandeling rustte slechts eene bepaalde, bij de inpandgeving uitdrukkelijk vastgestelde schuld, welke bovendien nimmer een door de adat bepaald, voor mannen vrij gering, voor vrouwen aanmerkelijk hooger, doch steeds ver beneden de waarde eener goede slavin blijvend maximum kon overschrijden. Bij betaling dezer schuld moest te allen tijde dadelijke invrijheidstelling plaats hebben. De pandeling kon nooit zonder eigen toestemming door zijn meester aan een ander worden overgedaan. Niemand eindelijk werd als pandeling aangenomen, dan na 't stellen van een borg, op wien, mocht de verpande persoon zich aan zijn dienst onttrekken, de verplichting rustte om óf den vluchteling te zoeken en binnen een korten termijn bij zijn meester terug te brengen, óf de op hem rustende schuld te betalen.

De vreemde slavinnen der Karo's daarentegen waren in den krijg gevangen of door menschenroof haar vrijheid verloren hebbende en vervolgens door hare meesters naar 't Karoland

verkochte vrouwen. Zij konden ten allen tijde herverkocht worden, aan wien ook, zonder dat men er zelfs aan dacht hare toestemming te vragen en tegen den hoogsten te bedingen prijs. Van borgstelling voor haar niet ontvluchten was nimmer sprake, evenmin van eene verplichting voor haren meester om genoegen te nemen met eenig bod, hoe hoog ook, door derden bijv. bloedverwanten der slavin, c.q. voor hare invrijheidstelling gedaan.

Het was volstrekt niet noodig dat zij, die pandeling werden, als zoodanig juist in dienst traden bij de betrokken schuldeischers of bij de directe hoofden van dezen. Integendeel veelal kwamen zij terecht bij een hunner eigen hoofden of relaties, die dan tegen betaling hunner schuld of althans van een met de wettelijke verpandingswaarde overeenkomend gedeelte daarvan, de beschikking over hunne werkkrachten verkreeg.

Wie de Karo's kent zal het volkomen begrijpelijk vinden dat het plaatsen van vrouwelijke pandelingen in den regel heel wat gemakkelijker ging dan dat van mannelijke.

Uit een nuttigheidsoogpunt toch is de verhouding van Bataksche vrouwen en mannen, of althan jongelingen, ongeveer als in den bijenstaat die van werkbijen en hommels, en ook de toestand van pandelingschap placht daarin al bitter weinig verandering te brengen.

Terwijl eene vrouwelijke pandelinge steeds voor alle werk klaar stond, en voor het gezin, waarin zij was opgenomen, meestal eene zeer waardevolle helpster was, wier diensten, zoowel wat betrof het huiswerk als den veldarbeid, meer dan opwogen tegen wat aan hare voeding en kleeding werd ten koste gelegd, had men van haren jeugdigen mannelijken collega gewoonlijk veel meer last dan plezier. Bij het eten steeds tot krachtige en volhardende medewerking bereid, placht hij, wanneer het op werken aankwam, óf nergens te vinden te wezen, óf ondanks meer of minder druk vertoon zoo goed als niets uit te voeren. Alleen in dienst van eenigszins aanzienlijke hoofden had hij voor het dragen van een sirihzak, van een zitmatje, een geweer of een parapluie nog wel eens een schijntje van nut.

Ik zeide hierboven dat het in pand geven van vrouwen en andere volgens de adat onmondigen alleen kon geschieden door het hoofd van 't gezin, waarvan zij deel uitmaakten.

Volledig was deze mededeeling niet. Waar immers dat ge-

zinshoofd zich aan zijne verplichtingen had onttrokken, door bijvoorbeeld na een tegen hem gewezen vonnis de vlucht naar elders te nemen of zich in de wildernis schuil te houden, konden rechtens zijne ânakberoê-senîna, ten einde zich de middelen voor betaling zijner schulden te verschaffen, tot het verpanden van alle, of van sommige leden van zijn gezin overgaan.

Doch slechts hoogst ongaarne plachten adatborgen van deze bevoegdheid gebruik te maken; velen hunner schoten het verschuldigde bedrag uit eigen middelen voor of lieten, hiertoe niet in staat zijnde, zich zelf in 't blok zetten, liever dan over de vrijheid van vrouw, kinderen of zusters van hun principaal te beschikken. De hoofdreden voor deze vergedreven zelfopoffering was gewoonlijk vrees voor den betrokkene, die, blijkens zijne vlucht tegen het hem veroordeelende vonnis in verzet zijnde, allicht als moêsoeh bêrngi wraak zou kunnen nemen op degenen, die ten koste van zijn gezin tot de tenuitvoerlegging van dat vonnis mochten meewerken.

Dat er aan deze Karosche vonnis-executie overwegende gebreken kleefden springt terstond in het oog. De methode menschen te gijzelen door hen in 't blok te zetten was steeds hard en ruw, dikwijls zelfs onmenschelijk, bovendien, althans in civiele zaken, van twijfelachtige rechtvaardigheid. En het pandelingstelsel had als ellendigste gevolg dat niet alleen schuldenaars, doch zelfs misdadigers de gevolgen van wat zij verkeerds of slechts hadden gedaan van eigen schouders op die van anderen konden afwentelen.

Nooit zal ik vergeten hoe eens in de Delische doêsoen een nobele jongeling, die wegens diefstal tot een zware boete was veroordeeld, op den betalingsdag, prachtig in modern style uitgedost, met schoenen aan de voeten, een badientje in de hand en een groote sigaar in zijn mond, allerparmantigst aan kwam stappen met achter zich, uiterst schamel gekleed, zijne oude moeder, die meneer van plan was voor 't bedrag der boete in pand te geven! Waar de betrokken kerâpattan door een Europeesch ambtenaar werd geleid, behoeft het geen betoog dat het individu in kwestie van een koude kermis te huis kwam, maar dit neemt niet weg dat de vicieusheid van het stelsel door dit voorval op de sterkst mogelijke wijze werd gebrandmerkt.

Doch, zooals meestentijds het geval is, was het ook hier gemakkelijker het bestaande stelsel en de hiermee verbonden gebreken te veroordeelen, dan er iets beters voor in de plaats te stellen. Dat bij een eventueele hervorming de tenuitvoerlegging van vonnissen verzekerd diende te blijven, stond evenzeer vast alsdat langs onzen Westerschen weg van verhaal uitsluitend op de bezittingen der veroordeelden geen bevredigende resultaten te verwachten waren.

Onze methoden om bij werkelijk, dan wel met voldoende handigheid gefingeerd onvermogen van den schuldenaar, tegenover de rechtmatige aanspraken van den schuldeischer door den rechter eene houding te laten aannemen, waarvan de gevolgen feitelijk geheel met die van eene negatie dier aanspraken overeenkomen, is vooralsnog immers volkomen onvereenigbaar met het onbedorven Bataksche rechtsgevoel.

Er moest dus iets op gevonden worden. Al te moeilijk ging dit op stuk van zaken niet. In de kwaal zelf bleek de kiem te liggen van het middel tot herstel. Het blok moest verdwijnen, evenmin mocht gehandhaafd blijven de bestaande vorm van het pandelingschap, met zijn vrijheidsberooving van derden, van vrouwen en andere onmondigen als zoen voor wat het gezinshoofd kwaads, verkeerds of onverstandigs had gedaan. Doch met het voor den onbevooroordeelde in den grond toch werkelijk volkomen verdedigbare adatsbeginsel dat in betaling in arbeid, evenmin als in betaling in geld of goed iets onbillijks of inmoreels is gelegen, behoefde daarom nog niet te worden gebroken. Het eenige noodige was voor de toepassing van dit principe een tegelijk voor het Bataksche rechtsbewustzijn en voor gezonde Westersche humaniteit bevredigenden vorm te vinden.

Dit nu bleek zeer wel mogelijk.

Wie binnen redelijke termijnen zijne bij vonnis vastgestelde schulden, onverschillig of deze voortsproten uit civiel-rechtelijke verbintenissen of uit opgelegde boeten, niet betaalde, werd voortaan te werk gesteld aan de openbare werken tegen één vast, niet bijzonder hoog, maar toch redelijk maandloon, waarvan ongeveer de helft hem ter bekostiging zijner voeding enz. werd uitbetaald, terwijl, waar het den veroordeelde in een civiel geding betrof, het resteerende tot geleidelijke betaling zijner schulden werd aangewend. In het logies dezer personen werd mede van bestuurswege voorzien. In de wandeling placht van

hen gesproken te worden als van schuldgevangenen, welke benaming voor in civilibus veroordeelden echter minder juist geacht moest worden, daar zij, schoon streng aan vaste werktijden gebonden, overigens vrij waren, ook nu en dan tot het bezoeken van hun gezin gereedelijk verlof konden krijgen.

Trad daarentegen deze tewerkstelling bij onwil of onvermogen in de plaats van boetebetaling, dan was de behandeling eenigszins strenger en werd daaraan meer het karakter van onzen dwangarbeid gegeven, echter steeds ter plaatse van veroordeeling, waardoor ten eerste de straf minder hard werd dan bij toepassing van 's Gouvernements recht het geval pleegt te zijn, en ten tweede het zeer groote euvel werd voorkomen, dat betrekkelijk primitieve en in vele opzichten nog onbedorven menschen, in overzeesche gevangenissen in de nauwste aanraking worden gebracht met het schuim aller Indische volken, en daardoor moreel meest geheel en al te gronde gaan.

Zonder overdrijving mag ik verklaren dat deze regeling gedurende vele jaren uitstekend heeft voldaan, volkomen aangepast bleek aan de volksbegrippen, en dan ook zoowel door de bevolking als de hoofden gerespecteerd, en even gaarne toegepast gezien werd als de meest eerwaardige oorspronkelijke adatsbepalingen.

Hoe het thans met dit zoo hoogst praktisch gebleken executie-middel gesteld is weet ik niet. Waar de jongste regelingen van 't rechtswezen, zoo voor de goêgoeng als voor de doêsoen, over de vonnistenuitvoerlegging zwijgen, koester ik eenige hoop dat men ook in dit opzicht aan de natuurlijke ontwikkeling der volksinstellingen althans voorloopig nog geen hinderpalen in den weg legt, wat dan ook, zoolang de Bataks economisch ongeveer op hun tegenwoordige hoogte blijven, mijn inziens al bijzonder onverstandig zou wezen.

IX. *Bijzondere bepalingen omtrent hooger beroep.*

Thans rest mij nog één onderwerp te behandelen, waartoe ik in den gang van het proces een eind moet teruggaan.

Wanneer namelijk een vonnis is uitgesproken en de betalingstermijn (poêdoen gâlar) aan den veroordeelde bekend zal worden gemaakt, staat er aan dezen in vele gevallen nog een andere weg open dan òf het aannemen van, òf het zich definitief verzetten tegen zijne veroordeeling. Dikwijls immers, en dit geval

verzuimden wij met opzet tot nu toe in dit verband te behandelen, zal, waar het vonnis niet door de hoogste rechtbank gewezen werd, hooger beroep daarvan mogelijk zijn.

En juist omtrent dit hooger beroep valt iets mede te deelen waarvan door Europeanen, zoo rechterlijke en besturende ambtenaren als volslagen leeken, aan de Karoadat een ernstig verwijt placht gemaakt te worden. Die adat namelijk beschouwde steeds elk verzet tegen een *ten rechte* gewezen vonnis als een vergrijp op zich zelf, ook al nam dit verzet den veroorloofden vorm aan van het gaan in hooger beroep, en onverschillig of dit laatste, wat trouwens moeilijk beoordeeld kon worden, te goeder of te kwader trouw werd aangeteekend. Dit zich verzetten (noênsang) tegen een vonnis, dat achteraf werd geoordeeld juist te zijn geweest, was dus een strafbaar feit. Met andere woorden: wie van de uitspraak van eenigen adatrechter of adatrechtbank in appèl ging, en in hooger instantie het vonnis bevestigd of in voor hem ongunstigen zin gewijzigd zag, werd voor dat in hooger beroep gaan nog met eene afzonderlijke boete (oêtang noênsang) gestraft. Deze zelfde boete trof ook hen, die wel niet zelf in hooger beroep waren gegaan, maar, gelijk wij op een der eerste bladzijden van hoofdstuk V zagen, door hun daadwerkelijk of lijdelijk verzet tegen de uitvoering van een door een' lageren rechter tegen hen gewezen vonnis, voor zoover deze lagere rechter niet bij machte was aan zijne uitspraak kracht bij te zetten, den triomfant dwongen om, meest samen met den getrotseerden eersten rechter, bij eene hoogere instantie aan te kloppen om van dezen de toepassing van dwangmaatregelen tegen den weerspannige te verkrijgen.

Of het eene burgerlijke zaak dan wel een strafgeding gold, maakte hierbij geenerlei onderscheid.

De hoofdreden waarom deze bepalingen in het Karosche recht eene plaats verwierven, moet ongetwijfeld uitsluitend in utiliteitsgronden worden gezocht. Reeds herhaaldelijk moest ik er de aandacht op vestigen hoe de Karo's in de hoogste mate zijn wat de Duitschers noemen «rechthaberisch». Van den eenen kant, waar zij gelijk meenen te hebben, of ook zonder dit hunne kansen in rechte als gunstig meenen te mogen beschouwen, uiterst koppig, hardnekkig en van geen toegeven willende weten, hebben zij van den anderen kant in het voeren van gedingen een plezier, dat zoowel aan de geestdrift van

Westersche sportmenschen als aan den hartstocht van den speler doet denken. Eindelooze moeite en tijd hebben zij er voor over om in 't gelijk gesteld te worden en over hun tegenpartij te kunnen triomfeeren. Zeldzaam zijn dan ook onder hen de personen die voor de uitspraak van eene andere dan de hoogst mogelijke instantie het hoofd in den schoot zullen leggen.

Wie het volk niet kent kan er zich onmogelijk een denkbeeld van vormen hoe hierdoor de rechtspraak bemoeilijkt wordt, een met den besten wil ter wereld niet geregeld af te werken taak geladen wordt op de schouders der toch zoo talrijke adatrechters.

Het is dan ook ter bestrijding van dit euvel en daarmede van een' chronischen en steeds toenemenden achterstand geweest, dat de adat door bovenbedoelde strafbepalingen de tot eene manie geworden uitbuiting van 't recht in hooger beroep te gaan binnen zekere perken heeft pogen te houden. Niet geheel zonder succes.

Gerust kan men aannemen dat, had deze remschoen niet gewerkt, de betrokken partijen zoo goed als elke rechtzaak door alle veroorloofde instanties zouden hebben heengesleept. Thans schrikte de vrij zekere kans voor zulke redelooze halsstarrigheid met eene ferme boete bestraft te zullen worden, ten minste degenen af, bij welke de innerlijke overtuiging het pleit onmogelijk meer te kunnen winnen volkomen vaststond.

Waar, met name in het eerste tiental jaren onzer ernstige bemoeiingen met de Karosche rechtspraak, het vooral onze ambtenaren waren, die met den zondvloed van processen en rechtskwesties een' wanhopigen strijd te voeren hadden, en zich daardoor dikwijls den tijd, onmisbaar voor de behartiging van andere volksbelangen, ontnomen dreigden te zien, lag het in den aard der zaak dat de «noênsang» bepalingen in hen krachtige verdedigers vonden.

Ik voor mij acht het zelfs uiterst waarschijnlijk dat de oude voorschriften ook in het tegenwoordige stadium nog uitstekende diensten aan de adatrechtspraak zouden kunnen bewijzen, en vrees met groote vreeze dat, indien zij in de thans vigeerende regelingen niet gehandhaafd zijn, dit meer wijst op een buigen voor oppermachtige Westersche vooroordeelen, dan op een streven de adat te ontdoen van wat daarin voor eene goede rechtsbedeeling werkelijk schadelijk moet worden geacht.

Dat men zich bij het breken met de oude bepalingen niet zoo heel zeker van zijne zaak heeft gevoeld, blijkt trouwens wel daaruit dat men er iets voor in de plaats heeft pogen te stellen.

De nieuwste regelingen toch houden, zooals wij reeds vroeger zagen, de bepaling in: «de eischer in hooger beroep stort, behalve in het geval hem vergund wordt kosteloos te procedeeren, 5 % van de waarde in geschil, welk bedrag hem bij geheele of gedeeltelijke toewijzing van den eisch wordt gerestitueerd».

Terstond springt in het oog dat dit voorschrift, wanneer daaraan ten minste streng de hand wordt gehouden, wat de stoffelijke resultaten betreft vrij wel 't zelfde effect zal moeten sorteeren als de vroegere strafbedreiging tegen het «noênsang». Moreel echter was die openlijke strafbedreiging veel beter dan de nieuwe bepaling er op berekend invloed uit te oefenen op het gemoed der Bataks en daardoor de bereiking van 't gestelde doel te bevorderen. Ook was het, waar dat doel het tegengaan betrof eener fout in 't volkskarakter, zeker heel wat rationeeler met eene vaste boete te dreigen dan de te verbeuren som percentsgewijze afhankelijk te stellen van de geschilwaarde.

Ik erken echter dat wie met een stelsel van onoverwinbare betweterij te kampen heeft, beter doet door toegeven in den vorm en op ondergeschikte punten nog te redden wat te redden valt, dan in eerlijken maar hopeloozen strijd den Moloch alles te laten verslinden.

X. *Conclusies.*

Hiermede acht ik mijzelf, wat de hoofdzaak betreft, zoo ongeveer gekomen aan het einde mijner taak. Wel is het mijn voornemen bij wijze van aanhangsel nog een kort hoofdstuk te wijden aan de bij allen, die veel met Karo-Bataks te doen gehad hebben, met zulk een uiterst zwarte kool gememoreerde moêsoeh-bêrngi, maar het optreden dezer lieden, in hoe nauw verband het ook met de adat moge staan, is toch meer als een ongezonde uitwas van het Bataksche rechtssysteem te beschouwen, dan als hiervan een natuurlijk onderdeel vormend.

Vooraf echter wil ik nog eene poging wagen om in enkele korte regels te belichamen de belangrijkste conclusies, waartoe

mijn langjarige praktische arbeid op het veld van de Batak- en vooral van de Karoadat mij omtrent de adatrechtspraak in het algemeen en hare waarde voor onzen tijd deed geraken.

De gronden, waardoor ik mij tot deze stellingen geleid zag, werden voor een goed deel getrokken uit de feiten, die ik in dit opstel heb trachten te beschrijven, en hier en daar te beoordeelen.

Mijne conclusies dan zijn:

I. Wanneer een volk, dat zich in hoofdzaak zelfstandig ontwikkeld heeft, in dien ontwikkelingsgang eenmaal een zoodanig standpunt heeft bereikt dat zijn rechtsleven in alle verschijnselen door een systeem van vaste regelen (adat) wordt beheerscht, kan men er in het algemeen zeker van wezen dat de uit dit systeem voortgekomen rechtspraak voor bedoeld volk de beste en meest geschikte zal zijn, althans zoolang invloeden van buiten zijne ontwikkeling niet langs nieuwe banen zullen geleid hebben, en zijne beschaving, alsmede de economische toestand, waarin het verkeert, zich dientengevolge niet belangrijk zullen hebben gewijzigd.

II. Komt zulk een volk, nog op zijn bovenbeschreven, oorspronkelijk standpunt staande, onder vreemde heerschappij, zoo zal het belang zoowel van den heerscher als van het volk zelf, voor den eerste meebrengen die adatrechtspraak zooveel mogelijk ongeschonden te handhaven.

III. Echter moet op de beide voorgaande stellingen uitdrukkelijk voorbehoud worden gemaakt ten opzichte van de volgende punten:

1e zal gewoonlijk bij het ontstaan van een adatsysteem behalve door de behoefte aan vaste en geregelde rechtsverhoudingen ook een rol zijn gespeeld door wat sommigen godsdienstige voorstellingen, anderen bijgeloof zullen noemen. De invloed van dit bijgeloof (welken term ik in dit verband meen te moeten verkiezen) leidt er maar al te licht toe aan sommige onderdeelen van 't gewoonte- en speciaal van 't strafrecht een karakter van wreedheid en onmenschelijkheid te geven (kannibalisme, godsoordeelen, het aansprakelijk stellen van menschen voor natuurverschijnselen enz.);

2e zullen ongezonde politieke toestanden dikwijls zware schaduwen op de rechtspraak werpen, bijv. door boven het oorspronkelijke adatrecht het vuistrecht te stellen, door de macht

der rechters óf te zeer te beperken, óf niet langer binnen wettelijke grenzen te houden, door te leiden soms tot anarchie, soms tot slavernij, door in allen geval voor eene waarlijk goede organisatie der rechtspraak een onoverkomelijk beletsel te zijn.

Waar door deze verderfelijke invloeden het gewoonterecht elementen bevat die óf in strijd zijn met de grondbeginselen van menschelijkheid en rechtvaardigheid, óf voor dat recht eene ernstige hindernis vormen om zóó gunstig te werken als anders het geval zou wezen, zal de vreemde heerscher tot dadelijk ingrijpen niet alleen bevoegd, maar zelfs verplicht zijn. De in te voeren hervormingen zal hij echter zooveel mogelijk aan het algemeen kader der adat dienen te doen aanpassen.

IV. Wanneer een volk als het in de vorige stellingen bedoelde in een nieuw ontwikkelingsstadium geraakt, wat wel altijd het gevolg zal wezen van het door aandrang van buiten te niet gaan der grensmuren, waarbinnen dat volk in hoofdzaak zelfstandig zijn eigenaardige beschaving verwierf, zal die nieuwe ontwikkeling al zeer spoedig zich evenzeer kenbaar maken in zijn rechtsleven als in zijne andere levensuitingen. Dus zullen de wijzigingen in oeconomische verhoudingen, in beschaving, in moreele en godsdienstige begrippen vanzelf eene daarmede evenredige wijziging met zich brengen van de rechtsinstellingen en van de geheele adat.

V. De vreemde overheerscher, die zijne taak goed begrijpt, en in de eerste plaats het algemeen belang beoogt, zal in dit stadium de geleidelijke ontwikkeling van 't aan hem onderworpen volk het best kunnen bevorderen, niet door te trachten aan dit volk met ruwe hand de basis van zijn geestes- en zieleleven, de adat, te ontnemen, en door het van deze in beginsel en in bijzonderheden geheel afwijkende begrippen en instellingen op te dringen, maar wel door voorzichtig en toch met vooruitzienden blik leiding te geven aan de hervormingen in het adatrecht, door de veranderde tijdsomstandigheden geeischt. Die vreemde heerscher zal daartoe veel geschikter wezen dan zelfs de verstandigste en 't meest voor nieuwe ideeën vatbare volkshoofden, omdat hij beter dan zij den ontwikkelingsgang overziet, omdat hij denkt en begrijpt waar zij aanvankelijk slechts voelen, raden en tasten, omdat eindelijk slechts het Westersch initiatief de traagheid van den Oosterling tot tijdig handelen kan bewegen.

VI, De leiding, waarvan in V sprake is, zal in de allereerste

plaats eene volkomen deskundige leiding moeten wezen. Hapert het hieraan, dan kan van geen ontwikkeling doch slechts van verbastering en verderving der adatrechtspraak kwestie zijn, en is hiermee haar doodvonnis geteekend.

Tot toelichting dezer, mijner laatste conclusie behoeven wij slechts even een' blik te slaan op de toestanden in ons Indisch rijk en speciaal op de Buitenbezittingen.

De volken hier, legio in getal, elk zijne beschaving gebaseerd hebbend op een eigen adatstelsel (zij het met sprekende algemeen-Indonesische kentrekken), ontgroeien, het eene wat sneller, het andere wat langzamer, meer en meer aan hun oorspronkelijke levenssferen en voelen al krachtiger den polsslag van het gemeenschapsleven der menschheid hun aderen doorbruisen. Met de instellingen der voorouders kan nergens meer volstaan worden, overal bestaat dringende behoefte aan hare aanvulling en wijziging. De volken alleen vermogen die hervormingen niet tot stand te brengen, althans niet in het tempo door de zoo plotselinge, en dikwijls zoo radikale wijziging der toestanden geëischt. Gidsen, leiders zijn er noodig, en dat kunnen hier slechts bestuursambtenaren zijn, bestuursambtenaren, dank zij langdurig verblijf in eenzelfde afdeeling of althans eenzelfde gewest dóór en dóór vertrouwd met volk en adat, mits tevens begaafd met een helderen algemeenen blik op wat door de nieuwe toestanden op 't gebied van rechtshervorming wordt verlangd.

Beschikt onze Regeering over zulke mannen, dan zou ik niet weten waarom het adatrecht niet overal gehandhaafd, of liever aan zijn natuurlijken ontwikkelingsgang overgelaten zou kunnen worden, tot eenmaal, zeker eerst over zeer vele jaren, de tijd zal aangebroken zijn, waarop al die ons Indisch rijk bewonende, zoo zeer van elkander verschillende volken, werkelijk voor rechtsunificatie rijp geacht zullen kunnen worden. Wij kunnen er van overtuigd zijn dat alle betrokkenen, in de eerste plaats de volken zelf, zich bij dezen gang van zaken verreweg het best zullen bevinden.

Doch heeft de Regeering verzuimd voor zulk een staf van leiders te zorgen, en is zij ongenegen of onbekwaam, want nog zou het misschien tijd zijn, dat verzuim te herstellen, dan, het is dwaasheid er blind voor te willen blijven, zal de adatrechtspraak voor veel spoediger dood blijken opgeschreven dan

iemand nog een tiental jaren geleden had kunnen denken. Het adatrecht zal dan echter niet sterven omdat het ten aanzien der volksbehoeften de mindere is van ons Westersch recht, eene minderheid die ieder, die tot zijn wezen doordrong, althans wat de Karo-adat betreft, beslist zal moeten ontkennen, maar omdat het, door onwetende en met de volksziel onbekende regeerders nooit voldoende gewaardeerd zijnde, zich de middelen tot rationeele ontwikkeling ziet onthouden.

AANHANGSEL.

De moêsoeh-bêrngi (vijanden bij nacht).

In den loop van dit artikel is herhaaldelijk in het licht gesteld hoe door de allertreurigste politieke verhoudingen, waarin de Karo's vroeger verkeerden, gedurende lange jaren een hoogst verderfelijke invloed op hun rechtsleven is uitgeoefend.

Wanneer ik daarbij vooral heb uitgewijd over de hoogvlakte, waar ik in de jaren tusschen 1888 en 1904, schoon, dank zij onze toenemende bemoeiingen in langzaam afnemende mate, bedoelde wan-toestanden nog heerschende heb gezien, mag hieruit geenszins worden opgemaakt dat het, vóór de vestiging van ons gezag in de kustrijkjes, in de doêsoen veel beter is geweest.

De ondervinding leert dat het zoo veel warmere klimaat, het door de vruchtbaarheid van den bodem zooveel gemakkelijker leven, welke, uit zeker standpunt gezien, de bewoners der doêsoen boven die der hoogvlakte voorhebben, in verband ook met het bij de eersten veel algemeener opiumgebruik, op dezen zeer verslappend, ja eenigszins degenereerend hebben gewerkt. Desniettegenstaande kan het als zeker worden beschouwd dat de anarchie in de doêsoen in vroegere jaren weinig toegaf aan die, waaronder de goêgoeng-bevolking toenmaals en nog lang daarna zoo zwaar gebukt ging. Ook de doêsoenbewoners hebben den tijd gekend van telkens weer oorlogvoeren, van algemeene onderlinge verdeeldheid en vijandschap, van het ontbreken van eenig werkelijk centraal gezag, en daardoor van volslagen rechtsonzekerheid.

Niet onverklaarbaar dus dat de wonderlijke instelling, als men zoo iets eene instelling noemen mag, van het moêsoehbêrngischap onder hen evenzeer, ja, waarschijnlijk in verband met het boschrijke, sterk geaccidenteerde, voor heimelijk gedoe zoo geschikte terrein, nog meer woekerde dan boven in het stamland.

Dat de moêsoeh-bêrngi steeds in het rechtsleven der Bataks een rol gespeeld zouden hebben is uit den aard der zaak niet aan te nemen. Zoolang dat rechtsleven zich geregeld ontwik-

kelen kon, en onder zooal niet ideale dan toch dragelijke en geregelde bestuursverhoudingen behoorlijke toepassing der adat verzekerd was, kan aan zulke buitenissigheden geen behoefte hebben bestaan. Maar toen, waarschijnlijk vooral in verband met de vaagheid en onzekerheid der adatsbepalingen in zake de erfopvolging der hoofden, het politiek evenwicht in de oêroengs en dorpen meer en meer verloren ging, betrekkelijke eensgezindheid overal plaats maakte voor een' onbegrensden naijver van allen op allen, de deuren aldus wagenwijd geopend werden voor allerlei veeten en kuiperijen, en het recht van al dat verkeerde zoozeer den terugslag ondervond dat het, praktisch voor een goed deel waardeloos wordende, den verdrukte of verongelijkte geen voldoende bescherming tegen zijne belagers meer verleende, was het begrijpelijk dat voor dat tekortschieten der rechtspraak naar een correctief werd omgezien.

Dit correctief, wij zagen het reeds in een vorig hoofdstuk, lag voor de machtigen en invloedrijken dicht genoeg voor de hand. Konden zij geen recht krijgen, of was het recht, dat hun werd toebedeeld, niet van hun gading, dan gaven zij eenvoudig zoowel aan rechters als tegenpartij te kennen de zaak liever te willen uitvechten. Al naar de omstandigheden leidde dit verzet dan óf tot een het karakter van een godsgericht dragend, en uit een verwoed maar weinig kwaad doend gepof bestaand soort veldslag, óf tot een' meest zeer slepend verloopenden, werkelijken miniatuur-oorlog.

Doch, zooals ik reeds aanduidde, dit beroep op openlijk geweld was slechts voor hoofden, hunne verwanten of speciale beschermelingen mogelijk.

«Pas d'argent, pas de Suisses» heette het bij de Karo's evengoed als bij de potentaten der latere middeleeuwen.

Was den kleinen man onrecht gedaan, of meende hij dat zulks het geval was (en slechts wie lang in de praktijk der rechtspraak heeft gestaan weet hoe moeilijk hier menigmaal de grens te trekken is), was een onbillijk vonnis tegen hem gewezen, of werden zijne klachten door de betrokken hoofden eenvoudig in den wind geslagen, dan was de mogelijkheid van verhaal door eerlijken strijd voor hem te eenenmale uitgesloten.

Zoo werd het optreden als moêsoeh-bêrngi het hoogste appèl der kleinen, der onmachtigen en verdrukten.

Kortheidshalve sprak ik steeds van moêsoeh-bêrngi. Toch

moet men niet denken dat het optreden dezer, langs wat in de oogen van andere volken de weg der misdaad is, rechtzoekenden tot de nachtelijke uren beperkt bleef. Integendeel, in verreweg de meeste der door hen opgehangen, op bamboe gegrifte, en met in hetzelfde materiaal gesneden emblemen, als geweer, mes, randjoe, vuurslag, versierde brieven (poêlas) verklaren zij zichzelven uitdrukkelijk tot: «moêsoeh-berngîen moêsoeh arîen dus vijanden bij nacht, vijanden bij dag. Die brieven behelsden dan verder de mededeeling dat, wanneer aan de daarin omschreven grieven niet in rechte, dus door de ter zake competente autoriteiten, werd tegemoet gekomen, de schrijver menschen zou dooden en huizen in brand zou steken. Dit laatste steeds zeer in het algemeen, zoodat niemand in de omgeving, geheel onverschillig of hij al dan niet iets met de op het tapijt gebrachte bezwaren te maken had, zeker kon wezen of hij niet het slachtoffer der geuite bedreigingen zou worden.

Intusschen was het moêsoeh-bêrngi worden volgens de adatsbepalingen, welke dit correctief op eene slechte of onvoldoende rechtspraak langzamerhand zijn gaan beheerschen, geenszins zoo'n heel eenvoudige en gemakkelijke zaak. Om hiervan en van 't geheele verloop eener moêsoeh-bêrngi-kwestie eene duidelijke voorstelling te geven, meen ik het best te doen door zeer in 't kort het geval te vertellen van Si Ngandel, den moêsoeh-bêrngi, die in 1892 en 1893 de bovenstreken van het landschap Tandjong Moeda onveilig maakte. Si Ngandel dan, een groote, zwaargebouwde Batak, met grove, zelfbewuste en brutale, maar overigens niet ongunstige gelaatstrekken, was gehuwd met eene zuster van den pengoêloe van Sekoetjâpi dekâh (dekâh = oud), welke kampong in Boven-Serdang vrij hoog tegen het gebergte, en in de onmiddellijke nabijheid van uitgestrekte bosschen en wildernissen is gelegen. Het huiselijke geluk van het echtpaar liet nogal te wenschen over, waartoe vooral veel werd bijgedragen door onaangenaamheden van Si Ngandel met zijn zwager, den pengoêloe, over het ânakberoêschap in genoemd dorp. Daar Si Ngandel aan het kortste eind trok, hij het er voor hield dat zijne vrouw door haren broer stelselmatig tegen hem werd opgezet, en hij bovendien misschien al eenigszins vooruitzag wat komen zou, besloot hij te verhuizen naar het naburige Tandjong Timor, waarvan een der beide pengoêloes zijn collega van Sekoetjâpi dekâh min of meer

vijandig gezind was. In verband hiermee ontsloeg hij langs minnelijken weg zijne ânakberoê-senîna te Sekoetjâpi en zocht en vond te Tandjong Timor nieuwe adatborgen. Zijne vrouw intusschen toonde zich met de verandering van woonplaats lang niet ingenomen, zij werd hoe langer hoe balooriger en eindigde met, hoewel zwanger zijnde, van haren man weg te loopen en een toevlucht te zoeken bij haren broer te Sekoetjâpi, die haar dadelijk bij zich opnam. Ten hoogste hierover verwoed deed Si Ngandel al het mogelijke om zijne vrouw terug te bekomen. Echter zonder resultaat. Ons Bestuur had eerst zeer kortelings eenige aanrakingen met die streken gekregen, noch de Sultan van Serdang noch de Kedjoeroean van Serdangsch Senembah, die beiden op het direkte gezag in het landschap aanspraak maakten, hadden er feitelijk iets te zeggen, de perbapâän Pa Radja Eimbang, pengoêloe van Tandjong Moeda, was er door zijn huwelijk met eene kwaadaardige Doloksche vorstendochter, en de invloed dien deze met hare voorliefde voor Simeloengoensche zeden op hem uitoefende, zeer impopulair en bijna zonder gezag, terwijl van de andere hoofdpengoêloes er geen twee waren die met mekaar overweg konden. Van geregelde rechtspraak was er dus geen kwestie. Al schreeuwde Si Ngandel niet ten onrechte moord en brand, er was niemand die naar hem luisterde. Vergeefs ook wendde hij zich direkt tot zijn schoonbroer, deze antwoordde slechts door het opwerpen van allerlei chicanes.

Toch al kortaangebonden van aard bedacht Si Ngandel zich niet lang, maar besloot als moêsoeh-bêrngi het recht te zoeken dat hem langs den gewonen weg onthouden werd.

Dat hij naar Tandjong Timor verhuisd was kwam hem nu uitstekend te pas. Want ware hij nog ingezetene van Sekoetjapi geweest, en had hij hier nog adatborgen gehad, dan zou het hem zeer moeilijk zijn gevallen uitvoering te geven aan zijn voornemen om zonder schending der desbetreffende adatbepalingen als moêsoeh-bêrngi op te treden. Die bepalingen toch eischen ter zake de medewerking zoowel van de ânakberoê-senîna als van den pengoêloe van den betrokken persoon. En het spreekt wel van zelf dat, om van Ngandels vroegeren pengoêloe, zijn zwager en vijand, maar te zwijgen, ook zijn Sekoetjapische adatborgen uit vrees voor hun' pengoêloe hem nimmer zouden hebben durven helpen zich als moêsoeh-bêrngi tegenover dat hoofd te stellen.

Doch nu hij zich reeds te voren uit het Sekoetjapische dorpsverband had losgemaakt en ingezetene van Tandjong Timor was geworden, stond de zaak heel anders, en kostte het hem betrekkelijk weinig hoofdbreken zich tot vijand bij nacht, vijand bij dag te laten proclameeren.

Zoowel zijn nieuwe pengoêloe als zijne nieuwe adatborgen hadden geenerlei bezwaar daartoe het hunne te doen, en zoo werden dan onder het nuttigen van den bij alle Bataksche plechtigheden onvermijdelijken maaltijd op Si Ngandels en hun eigen verzoek zijne ânakberoê-senîna door den pengoêloe van alle verplichtingen jegens hun' principaal ontslagen (sei) verklaard.

Dit was alles wat Ngandel noodig had. Want juist hierin ligt het typische der rechtspositie van den moêsoeh-bêrngi, dat deze zich vrijwillig geheel buiten de wet moet hebben laten stellen, geen domicilie meer het zijne mag kunnen noemen, over de diensten van geen ânakberoê-senîna meer mag kunnen beschikken, dat hij dus een paria moet wezen zonder eenigen band met de maatschappij, om dan van deze maatschappij met geweld zijn recht te vorderen.

Nu weet ik wel dat reeds sedert jaren dit beginsel niet meer in praktijk wordt gebracht, dat wie nog onder de mom van den moêsoeh-bêrngi zijn' slag poogt te slaan er niet meer aan denkt huis en velden te verlaten om bij voortduring in de wildernis het onzekere bestaan van een' vogelvrijen zwerver te voeren, doch dit is eenvoudig daaraan toe te schrijven dat de vroegere adat ter zake niet meer *kan* opgevolgd worden, waar eén door ons Bestuur gecontroleerde rechtspraak tegenover dit kankerachtige uitwas der oude volksinstellingen natuurlijk eene heel andere houding heeft aangenomen dan gedaan werd door de zuiver op den bodem dier instellingen staande vroegere rechters.

Dat de moderne moêsoeh-bêrngi, waarmee ik dengene bedoel die als zoodanig optreedt in een landstreek, waar ons gezag reeds is gevestigd, zich zeer wel bewust is van zijne tekortkomingen tegenover de adat, blijkt wel het best daaruit dat hij, geheel anders dan Si Ngandel en andere *echte* moêsoeh-bêrngi, nooit ofte nimmer door het noemen in de poêlas van zijn' waren naam den strijd met open vizier zal durven aanvaarden. Steeds formuleert hij den inhoud van dien zoogenaamden brandbrief zoodanig als ware deze afkomstig van den geest

(bêgoe) van een' doode, of wel spreekt hij van den schrijver (dus van zich zelven) alleen als van «hij die in het woud woont» of iets dergelijks. Wordt in zoo'n brief wél de naam van een bepaald persoon als die van den schrijver opgegeven, dan kan men er tegenwoordig volkomen verzekerd van zijn dat dit slechts dient óf om de politie op een dwaalspoor te leiden, óf om den aldus op leugenachtige wijze in de zaak betrokken persoon in verdenking en moeilijkheden te brengen.

Doch om op Si Ngandel terug te komen: Den morgen nadat zijne ânakberoê-senîna van hem los verklaard waren was hij uit Tandjong Timor verdwenen. De voor een' moêsoeh-bêrngi noodigste dingen, een geweer met kruit, kogels en slaghoedjes, eenige slag- en steekwapenen, een potje om in te koken, een slaapmat, een vuurslag met toebehooren, wat leeftocht en ettelijke doosjes lucifers had hij medegenomen.

Op een' goeden morgen werd nu in de kampong Sekoetjâpi dekah een poêlas opgehangen gevonden, waarin de nieuwe moêsoeh-bêrngi, zonder omwegen zijn' naam noemende, op teruggave zijner vrouw aandrong. Nog enkele malen herhaalde hij dien eisch, zijne brieven niet alleen ophangende te Sekoetjâpi, doch ook in de dorpen van naburige hoofden. Daarna begon hij zijne vorderingen door daden kracht bij te zetten.

Toch bleek hij als moêsoeh-bêrngi nog de kwaadste niet. Waar dergelijke desperado's er veelal geen been in zien de ernstigste misdaden te plegen en volkomen onschuldigen, dikwijls vrouwen of kinderen laaghartig te vermoorden, waartoe zij b.v. bij donkere maan in de dorpen sluipen om door een geopende deur bijna à bout portant op de om de haardvuren verzamelde huisbewoners te schieten, bepaalde Si Ngandel zich tot het niet al te zwaar verwonden van eenige door hem als tegenstanders beschouwde mannen, tot het vernielen van te veld staande gewassen, het verbranden van ladanghuisjes, en eindelijk tot het ontvoeren eener slavin van zijn vijand, den pengoêloe. Deze slavin was sedert even onvindbaar als Si Ngandel zelf, voor wien zij waarschijnlijk zonder al te veel tegenzin in de wildernissen, die hem tot schuilplaats strekten, het huishouden deed.

Doch al was onze moêsoeh-berengî betrekkelijk nog al goedig, zoo belette dit toch niet dat hij de heele streek in opschudding bracht, moetende ter zake vooral in het oog worden gehouden, dat zulke lieden hunne vijandelijkheden volstrekt niet uitsluitend

plegen of behoeven te plegen tegen degenen, die hun onrecht hebben aangedaan. Hun doel, door schrikaanjaging herstel van grieven te verkrijgen, zal immers des te spoediger en zekerder te bereiken zijn naarmate zij dien schrik in ruimer kring weten te verspreiden. Zoo gaan zij, evenals hunne geestelijke zusters, de Engelsche kiesrechtvrouwen, bij hunne misdaden zonder veel onderscheid des persoons te werk, alleen uit den aard der zaak degenen sparende, die zij genegen zijn, of van wie zij in den vorm van levensmiddelen, inlichtingen enz. hulp en steun erlangen.

Boven deelde ik reeds mede hoe ons Bestuur in dien tijd nog slechts zeer luttele aanrakingen had met Boven-Tandjong Moeda, waarvan hoofden en bevolking tegenover onze ambtenaren nog eene uiterst gereserveerde houding aannamen. Dientengevolge duurde het verscheiden maanden voordat die hoofden, begrijpende deze zaak onmogelijk zelf klaar te kunnen spelen, en door Si Ngandels zeer brutaal en vermetel optreden meer en meer geintimideerd, het geval bij den betrokken Controleur aanhangig maakten. Daar deze spoedig inzag hier met een' echten, en volgens Bataksche begrippen volkomen correct handelende adat-moêsoeh-bêrngi te doen te hebben, terwijl bovendien in de onveilig gemaakte landstreek nog nooit van een ander recht dan het zuiver Bataksche was gehoord, besloot hij de zaak geheel volgens de adat af te doen.

Daartoe gold het in de eerste plaats met den uitgewekene in aanraking te komen, wat volgens de adat diende te geschieden door bemiddeling van een of ander, daartoe door vroegere betrekkingen tot den rustverstoorder het best geschikt geacht persoon, wiens diensten door betaling van de zoogenaamde oêpah pendarâmi (zoekloon) behoorden te worden gekocht.

Deze methode werd stiptelijk gevolgd.

De gekozen tusschenpersoon (kelâng) wist werkelijk den vijand bij nacht, vijand bij dag op te sporen, en dezen, onder borgstelling van hem, den kelâng, dat de zaak van haar begin af geheel overeenkomstig de adat onderzocht en berecht zou worden, te overreden zich met de geroofde slavin naar Bangoen Poerba, de standplaats van den Controleur te begeven.

Onder leiding van dezen ambtenaar nam nu de betrokken kerâpattan de zaak ter hand. Na een nauwkeurig en tijdroovend onderzoek kreeg Si Ngandel zijne vrouw, die hem intusschen

vader had gemaakt, en die zich geenszins onverzoenlijk toonde, weer terug. Overigens bleek dat aan 't ontstaan van 't geschil zoowel Si Ngandel als zijn zwager schuld hadden, wat er toe leidde dat de vergoeding van alle door den eersten als moêsoeh-bêrngi aan menschen en goederen toegebrachte schade, alsmede van de oêpah pendarâmi en andere onkosten, volgens zekeren in overeenstemming met de door ieder begane fouten, door de kerâpattan bepaalden maatstaf voor beider gemeenschappelijke rekening werd gebracht.

Dit is een der weinige gevallen geweest, waarin ik in de doêsoen een' moêsoeh-bêrngi nog geheel overeenkomstig de adat te werk heb zien gaan. Over het algemeen werd daar in en na 1888 het oude recht ter zake, met het oog op onze zoo geheel andere denkbeelden, door de Bataks reeds niet meer voor toepassing vatbaar geacht. Massa's poêlassen werden er tot ongeveer 1896 (in latere jaren reeds minder) nog opgehangen, maar de dader lag steeds op het kerkhof, en of de, in die poêlassen ter sprake gebrachte klachten werkelijk tot het ophangen dier brieven, en de dikwijls daarop gevolgde brandstichtingen, meest in de zoo licht ontvlambare droogschuren der tabaksondernemingen, geleid hadden, dan wel slechts dienden om de ware beweegredenen daartoe te bemantelen, was eene vraag die óf open was en bleef, óf wel in laatstbedoelden zin moest worden beantwoord. De oude adat was toenmaals reeds zoozeer verbasterd dat bijvoorbeeld een poêlas werd opgehangen, waarin een onbekende mededeelde samen met zekeren Si Tenges gestolen te hebben, dat Si Tenges zich een grooter deel van den buit had toegeëigend dan hem volgens afspraak toekwam, en dat, wanneer de administrateur, op wiens onderneming de poêlas werd gevonden, niet zorgde dat alsnog eene betere verdeeling plaats had, zijne schuren in brand zouden worden gestoken!

Ook op de hoogvlakte, waar ik trouwens met enkele uitzonderingen eerst na 1904 met moêsoeh-bêrngi-zaken bemoeienis kreeg, en waar toen, dus na de feitelijke annexatie, de bevolking spoedig spontaan bijna geheel met deze methode van rechtzoeken brak, scheen mij de deze aangelegenheid vroeger geregeld hebbende adat reeds geruimen tijd in verval. Mijns inziens moest dit worden toegeschreven aan de vele oorlogen, die de bevolking hier zoo lang verdeeld hadden

gehouden en voor een goed deel den vorm hadden aangenomen der zoogenaamde moêsoeh-târi. Onder moêsoeh [1]-târi [2] verstond men een oorlogstoestand, die ook oêroengs of dorpen, wier gebied niet aan elkaar grensde, veroorloofde elkaar afbreuk te doen, en welke zich onderscheidde doordat er niet bij gevochten werd, doch de inwoner van het eene landschap (resp. dorp) die op het gebied van het andere werd aangetroffen, als krijgsgevangene beschouwd, opgepakt, in het blok gezet en slechts tegen een bepaald losgeld weer in vrijheid gesteld werd. Deze moêsoeh-târi placht veel langer te duren dan een gewone oorlog, dikwijls tientallen jaren, zonder dat iemand moeite deed er een einde aan te maken.

Was nu den een of ander onrecht geschied van den kant zijner hoofden, oêroeng- of dorpsgenooten, dan behoefde hij eenvoudig te verhuizen naar een ander oord, dat met zijne eerste woonplaats in dezen eigenaardigen, blijvenden oorlogstoestand verkeerde. Alleen moest hij zorgen van zijne voorgenomen verhuizing eerst aan zijn aanstaand hoofd kennis te geven, en dezes toestemming daarop te verwerven, wat door een geschikt gekozen kelâng gemakkelijk genoeg ging, daar hij anders alle kans had als tâben (krijgsgevangene) beschouwd, en met zijne familie in 't blok gezet te worden. Was hij echter eens verhuisd, dan had de pengoêloe zijner nieuwe woonplaats er gewoonlijk niets op tegen dat hij van hier uit als moêsoeh-bêrngi zijne vroegere landschaps- of dorpsgenooten bestookte. Alleen moesten de hoofden zorgen niet al te veel van zulke desperado's onder hunne hoede te nemen, daar zij anders onder hunne collega's al te impopulair werden en dan licht eene coalitie tegen hen tot stand kon komen.

In de doêsoen schijnt de moêsoeh-târi steeds onbekend, of althans reeds vroeg in onbruik geraakt te zijn, zoodat laatstbedoelde methode om, zonder zich aan eenige formaliteiten te te onderwerpen, moêsoeh-bêrngi te gaan spelen er niet van toepassing was.

---

[1] Moêsoeh beteekent in 't Karosch zoowel oorlog als vijand.

[2] Het woord târi is mij in 't Karosch behalve in deze verbinding met moêsoeh niet bekend. 'T laat hier sterk denken aan den Menangkabauschen rechtsterm tariq, zie o. a.: Rechtspleging van de Maleiers ter Sumatra's Westkust voorheen en thans door den hr. P. J. Kooreman in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indie 1902 bldz. 1074 en volgende.

Tegenover het den echten moêsoeh-bêrngi door de adat toegekende recht allerlei aanslagen te plegen stond dat deze, wat wel van zelf spreekt, voor de door hem belaagden rechtens vogelvrij was, en te allen tijde door hen gedood mocht worden. Ook zal wie zich eenmaal een juist beeld van het wezen van 't moêsoeh-bêrngi-schap heeft gevormd gemakkelijk begrijpen dat een werkelijk einde aan dit laatste alleen kon komen óf door de berechting der zaak, van welke ik hierboven eene schets heb trachten te geven, óf door den dood dan wel het opgeven van het pleit en naar eene verwijderde streek in vrijwillige ballingschap gaan van den hoofdpersoon. Waar deze eenmaal daden van vijandschap had gepleegd, had gedood, geroofd of vernield kon de gemeenschap met een gewoon laten varen zijnerzijds van zijne rol van nachtelijken vijand en zijn weder treden in de rij der rustige burgers onmogelijk genoegen nemen. Hoogstens werd er onder den drang der omstandigheden soms in berust dat hij, in plaats van geheel uit den omtrek te verdwijnen zich als zoogenaamde kerbô gêmpang (liggende karbouw) neerzette in een dorp van een naburig landschap, wat echter alleen kon geschieden wanneer de hoofden van dat dorp zich tegenover die van 't dorp of landschap, dat het tooneel zijner vijandige daden was geweest, uitdrukkelijk tot borgen voor zijne verdere rustige gedragingen verklaarden. Binnen de grenzen van 't landschap, waar hij als moêsoeh-bêrngi was opgetreden, mocht hij zich echter ook dan in geen geval vertoonen.

ZANG XCII TOT HET EINDE VAN 'T GEDICHT NĀGARAKṚTĀGAMA.

DOOR H. KERN.

ZANG XCII.

De versmaat is een soort van Wikṛti. In dezelfde maat is ook Zang III van den Arjuna-wiwāha.

1. Mangkā tingkah irānpamukti suka ring pura tumĕkani seṣṭi ning manah |
tā tahhan ta dahat [1] ndatan malupa ring kaparahitan i haywa ning prajā |
anwam ta pwan akabwatan sira tathāpi Sugata sakalān mahārddhika |
dening jñānawiçeṣa çuddha pamaḍĕm nira ri kuhaka ning durātmaka || 1 ||

D. i. «Op die wijze smaakt hij genoegens in de hofburg, voldoende aan al wat zijn hart begeert, maar men meene niet: al te zeer. Hij verzuimt niet, menschlievend te zorgen voor 't wel zijner onderdanen. Hoewel hij jong is en drukkende behoeften [2] heeft, is hij niettemin een Buddha in levenden lijve als Wijze, door zijne uitnemende correcte hoogere kennis, waarmede hij de schelmerij der boozen te niet doet.»

2. Ndātan mahuwusan kawīryyan ira len wibhawa nira dudug ring ambara |
singgih Çrī-Girinātha mūrtti makajanma ri sira n-agawe jagaddhita |
byaktā mangguh upadrawāwihang i sājña nira manasar ing samāhita |
mokta ng kleça kĕtā katona nguniweh wuwusana tika sang saṭā(?) marĕk || 2 ||

D. i. «Geen einde heeft zijn manhaftigheid en heerlijkheid,

[1] Conjectuur voor 't metrisch onmogelijke lara dahat.
[2] Hiermede zijn, denk ik, bedoeld: zinnelijke neigingen, in 't Skr. kleça.

die tot de wolken reikt. Voorzeker heeft Girinātha (Çiwa) lichamelijk zich in hem geincarneerd, die 't heil der wereld bevordert; stellig zal wie zijne bevelen weêrstreeft en in 't hem opgelegdé een misstap begaat, ramp ondervinden; verlost is men van de «kleças» (d. i. kwellingen), zoodat men voortaan nog zien en bespreken zou nabijzijnde — [1].»

3. Nāhan hetu ni kottamān nṛpati kaprakaçita pinujīng jagattraya |
sakweh ning jana madhyamottamākaniṣṭa paḍa mujarakĕn swara stuti |
anghing sot nika mogha langgĕng atuwuh wukira sira pangöban ing sarāt |
astwānirwa lawas bhaṭāra Rawi Candrama sumĕlĕhi bhūmimaṇḍala || 3 ||

3. D. i. «Dat is de reden waarom 's Vorsten voortreffelijkheid vermaard en gevierd is in de drie werelden. Alle menschen, de hoogsten, middelmatigen, laagsten, gelijkelijk spreken woorden van lof uit; hun bede is slechts dat hij bestendig leven moge, een berg gelijk, een toevlucht voor de heele wereld. Moge hij in lengte van duur de Zon en Maan navolgen met het wereldrond te verlichten.»

Deze verzen laten in hoogdravendheid niets te wenschen over. Maar men bedenke dat Prapañca een hofdichter was.

Zang XCIII.

In Sragdharā-maat.

1. Sakweh sang paṇḍiteng [2] anyadharaṇi mangikĕt kastawan Çrī narendra |
Çrī Buddhāditya sang bhikṣu agaway i sira bhogāwali [3] çloka kīrṇṇa |
ring Jambudwīpa tonggwānira [4] mangaran i Kāñcipurī ṣadwihāra
mwang sang wiprāngaran Çrī Mutali Sahṛdayāwwat stuti çloka çuddha || 1 ||

D. i. Alle Paṇḍits van andere landen dichtten lofdichten op Z. Maj. den Vorst. De monnik Buddhāditya maakte voor hem

[1] Sang saṭā begrijp ik niet; ik vermoed dat de ware lezing is sangçayā, „mogelijke gevaren."

[2] Verbeterd uit paṇḍitang.

[3] Zoo leze men voor bhogawalli.

[4] Voor tonggwan nira.

een Bhogāwali [1] in een menigte çloka's. Zijne woonplaats in Jambudwīpa (Voor-Indie) heet Kāñcipurī (Cochin), in Ṣaḍwihāra (Zes-klooster); en de brahmaan genaamd Mutali Sahṛdaya leverde een lofdicht in correcte çloka's.»

Mutali is een Tamilwoord, met de beteekenis «voorste.» Het is een vereerende titel, vooral voor lieden van de Vellāla-kaste, en op Ceilon een titel van hoogen rang, al. Mudeliaar. Men ziet dat de titel ook wel op brahmanen werd toegepast. Uit de schrijfwijze schijnt men te mogen opmaken dat de *t* in 't woord in de 14de eeuw nog niet, als thans, als spirantische *d* werd uitgesproken.

2. Āstām sang paṇḍiteng bhūmi Jawa saha sang çāstradakṣātiwijña |
kapwāgoṣṭy āngikĕt çloka hana wacawacan nggwānireki [2] n-pamarṇṇa |
mukyā munggw ing praçāsti stuti nṛpati tĕkap sang Sudharmmopapatti |
sang wruh ring gīta gītenikĕt iran angikĕt stotra lumreng purī jro || 2 ||

D. i. «Om te zwijgen van de Paṇḍitas op Java en de zeer kundige meesters in de (verschillende) Çāstra's. Zij dichtten in gezelschap çloka's of schreven leesstukken.

Het voornaamste van de lofdichten op den Vorst is van den upapatti Sudharma, die kennis neemt van de verschillende liederen vervaardigd door hen die lofliederen dichten, welke in de binnenvertrekken van 't paleis verbreid zijn.»

ZANG XCIV.

De versmaat hiervan is dezelfde als van Zang XCII.

1. Āmbĕk sang maparab Prapañca kapitūt mihati parakawīçwareng pura |
milwāmarṇa ri kastawā [3] nṛpati dūra pangikĕt ika lumra ring sabhā
anghing stutya ri jöng bhaṭāra Girinātha pakĕna [4] nika mogha sanmatan |
tan len prārtthana haywa ning bhuwana mukya ri pagĕha narendra ring prajā || 1 ||

---

[1] D. i. een lofdicht van een lofredenaar van beroep.

[2] Voor nggwan ni°.

[3] Zoo leze men voor kastawa nr°; kastawā *n*° is = kastawan *n*°.

[4] In den tekst foutief patna.

D. i. «Hij wiens bijnaam is Prapañca, de groote dichters in de residentie ziende, voelde zich in zijn gemoed meegesleept om mede den lof des Vorsten te bezingen, zonder te verwachten dat zijn gedicht aan 't hof verbreid wordt: zijn doel is slechts nederig Bhaṭāra Girinātha te loven; moge het goedkeuring vinden! Het is alleenlijk een bede voor 't heil der wereld, vooral voor de vastheid (van 't gezag) des Vorsten en voor de onderdanen.»

Het is zeer merkwaardig dat de Buddhistische dichter den Koning verheerlijkt in den vorm van een lofdicht op den God Çiwa, doch daar wij zoo straks in Z. 92 gezien hebben dat hij den Vorst als een incarnatie van Çiwa beschouwt, wordt de zaak ons begrijpelijk. Het is een fijne vleierij van den dichter.

2. Ring Çākādrigajāryyamāçwayujamāsa çubhadiwaça pūrṇṇacandrama |
ngkā hīngan rakawi n-pamarṇṇana kadiwigjayan ira narendra ring prajā |
kweh ning deça riniñci don ikā pinustaka [1] mangarana deçawarṇṇana |
panggil panghwata sanmata nṛpati mengĕta ring alawas ātpadeng langö || 2 ||

D. i. «In het Çakajaar 1287 (= 1365 A-D.), in de maand Āçwina op een gunstigen dag van volle maan, eindigt de Dichter de beschrijving van den zegetocht des Konings in het rijk. Hij heeft de menigte van de bijzonder genoteerde oorden te boek gesteld — men kan het een plaatsbeschrijving heeten — in de hoop de goedkeuring des Konings te oogsten, en dat deze hem, die zoo lang nederig in gedichte zich moeite heeft gegeven, moge gedenken.»

3. Nirwwā [2] teki lawas nirāsring [3] angikĕt kakawin awĕtu bhāṣa ring karas |
tĕmbeyanya Çākābda pingrwa nika lambang i tĕlas ika Parwwasāgara |
nāhan teki caturtthi Bhīṣmaçaraṇāntya [4] nika Sugataparwwawarṇṇana |
lambang mwang Çakakāla tang winaluyan gati nika n-amĕwĕh turung pĕgat || 3 ||

[1] Gedrukt minustaka.
[2] Voor nirwyā van den tekst.
[3] Verbeterd uit nira çring.
[4] Conjectuur voor çaraṇantya.

D. i. «Nutteloos nu was het, dat hij langen tijd gedichten vervaardigd heeft die hun uitdrukking gevonden hebben op het beschreven blad. Ten eerste het «Çākajaar»[1]; ten tweede een «Lambang»[2]; daarna de «Parwasāgara»[3]. Dan volgde als vierde de «Bhīṣmaçaraṇa»; 't laatst werd 't «Sugataparwwa» geschreven. Op het «Çakajaar» en de «Lambang» zou nog teruggekomen worden, dewijl ze nog aangevuld moeten worden en nog niet af zijn.»

De bedoeling van Prapañca met deze vermelding van zijne dichterlijke werkzaamheid schijnt te wezen: te verklaren dat die geschriften nietig waren vergeleken met den Nāgarakṛtāgama ter eere van den Vorst, waarbij 't andere, ook het onvoltooide, moest achterstaan.

4. Donyānmangkana wṛddhya yan pangikĕteng haji kathamapi tan tame langö |
göng bhaktyāsiha nātha hetu nika pakṣa tumuta sang umastawe haji |
çloka mwang kakawin kidung stuti nike haji makamuka deçawarṇṇana |
nghing tohnyeki wilāja niçcaya yadin guyuguyun apa deya lāmpunĕn || 4 ||

4. D. i. «Zijn doel is dan nu om grooter verdienste te veroveren door den Koning te bezingen, hoewel hij niet uiterst ervaren is in 't dichten. Zijn groote aanhankelijkheid aan en liefde voor den Heerscher is de reden dat hij besloten heeft om mede te doen met hen die den Koning loven. In çloka's, grootere poëmen, liederen brengt hij den Koning lof, waarbij de beschrijving der (bezochte) oorden de voornaamste plaats inneemt. Maar hij zet daarbij veel[4] op 't spel; zeker zal hij uitgelachen worden. Wat er aan te doen? Het moet voor lief genomen worden.»

Wij hebben hier de verplichte betuigingen van auteursbescheidenheid, zoo gewoon ook in hedendaagsche Javaansche dichtwerken.

---

[1] Dit schijnt hier de titel van een dichtwerk te wezen.
[2] Een dichtsoort, waarvan 't karakter niet juist bekend is.
[3] Letterlijk: „Oceaan van Parwa's" De titel herinnert aan Kathāsaritsāgara.
[4] Met het woord wilāja weet ik geen weg; mogelijk heeft het hier de beteekenis van luwih, volgens de opgave in Jav. Wdb.

ZANG XCV.

In een soort van Dhṛti.

1. Purih ing awak [1] lanenalĕh ing adyah akikuk i ḍuṣun |
arĕtu kurang prahāsana kumul tuna [2] ring ujar arĕm |
dugaduga satya sādhu juga sih lalis ika matilar |
mapa karikāpa don wruh ika ring Smarawidhi wiphala || 1 ||

D. i. «De lichaamsgesteldheid van 't onervaren meisje op het land is steeds gedrukt, wanneer zij in de geschikte periode geen opvroolijking heeft, neerslachtig [3] minnelijke toespraak mist. Oprecht, trouw, goed slechts is Liefde; hardvochtigheid is het, iemand te verlaten. Waartoe dan, waartoe dient het, de voorschriften der Min te kennen, die geen vrucht dragen?»

2. Karaṇa nikānapih wiṣaya tan karakĕtan ing ulah |
wuta tuli tan wruh aghrĕṇīnalĕh [4] ning alara katilar |
pawarawarah mahāmuni dudūga rinĕgĕp i hati |
pijĕr angiwö kriyādwaya matangya tan umur atilar || 2 ||

D. i. «Daarom speent men zich van zinnelijkheid, is niet gehecht aan (rocrig) handelen [5]; is blind, doof, geen liefdeloosheid [6] kennende, neergedrukt als iemand die bedroefd is door verlaten te zijn. De herhaalde vermaning van den Grooten Wijze moge doordringen en behartigd worden: uitsluitend streven naar verrichtingen van rechtzinnig-vromen aard, omdat die niet vervliegen en in den steek laten.»

De eenigszins verwarde redeneering van den dichter komt m. i. hierop neer: het is zoo smartelijk voor een jeugdig maagdelijn, dat op haar tijd behoefte heeft dat aan haar minverlangen voldaan wordt, alleen gelaten te worden. Daarom is het zooveel beter en wijzer, dat men alle zinnelijke neigingen onderdrukt en zich wijdt aan een hartstochteloos, geestelijk leven, volgens de lessen van den Grooten Meester, den Buddha. Dit wordt nader uitgewerkt in de nu volgende strofe.

---

[1] Verbeterd uit awan.

[2] In den tekst foutief kuna.

[3] Kumul ontbreekt in de woordenboeken; ik veronderstel dat het een andere uitspraak is van kumĕl.

[4] Conjectuur voor wrulagrinī°.

[5] Bedoeld is: men legge zich toe op nivṛtti, 't zich onthouden van handelingen, dewijl deze altoos met zekere onzuivere neigingen gepaard gaan.

[6] Lezing en vertaling onzeker.

3. Lĕkas ika tan pahi mwang atapeng giri wana manusup |
agaway umah pahoman asĕnöt jĕnĕk amati tutur |
kamala natarnya len asana tanduran ika maruhur |
kamalasana ywa nāma nika [1] sāmpun alawas amatĕk || 3 ||

Di i. «De wijze om dat uit te voeren bestaat in niets anders dan daarin dat men berg en woud ingaat en ascese oefent; een heilige vuurplaats [2], verscholen, maakt en rustig de zinnen doodt [3]. Lotussen (Kamala's) vormen 't grondvlak en hooge Asanaboomen 't plantsoen. Kamalasana is dan ook een naam die reeds lang in vast gebruik is.»

De dichter begaat twee vergissingen: vooreerst dat hij kamalasana, verkeerdelijk voor kamalāsana, ontleedt in kamala en asana, terwijl kamalāsana de benaming is van een zekere wijze van zetel, «lotuszetel», en verder ook beteekent een manier van zitten, waarop de god Brahma wordt voorgesteld. Eindelijk is het woord gebruikeiijk als benaming van Brahma.

ZANG XCVI.

De maat hiervan is een Waktra, en wel Wipulā. De verzen, een ware proeve van valsch vernuft, zijn zóó gekunsteld, dat de bedoelîng zeer raadselachtig is.

1. Prapañca cacah pañca, pracacad pocapan cĕcĕd |
prapöngpöng pipi pucche prĕm, pracongcong cĕt pacĕh-
pacĕh || 1 ||

D. i. «Prapañca [4] bestaat uit vijf stukken. Smaadreden zijn een hekelende [5] rede. Prapöngpöng [6] is wang en staart in slaap. De pracongcong [7] barst plots uit in gelach.»

---

[1] Ka door mij toegevoegd.

[2] Het is de vraag of de Buddhistische dichter dit eigenlijk wel bedoelt en niet neemt in den zin van „plaats van devotie", hoe verkeerd dan ook.

[3] Anders gezegd: 't vleesch doodt.

[4] Dit woord beteekent zoowel „omslag, beslommering" als alles wat een reinen, geestelijken levenswandel in den weg staat: dwaling, trots, zinnelijke begeerte. Daar van „vijf" sprake is, kan men het voor synoniem houden met de 5 Nivaraṇa's, Pāli Nīvaraṇa.

[5] Cĕcĕd ontbreekt in de woordenboeken. Mijne vertaling berust louter op gissing. Het ziet er uit als een wijziging van cacad en cucud.

[6] De beteekenis hiervan onbekend; de gewone zin van pöṅg-pöṅg past niet.

[7] Geen van de beteekenissen in de woordenboeken voorkomende schijnt te passen.

2. Tan tatatīta tan tutĕn, tan tĕtĕs tan tut ing tutur |
titik tantrī tateng tatwa, tuhun tāmtām titir ttitih || 2 ||

D. i. «Er moet door u niet voorbijgegaan, niet gevolgd worden; onverlet, niet volgens de overlevering; speur den leidraad na, vervat in 't verhaal, ook met behagen, hcrhaaldelijk,—.»

De verklaring van deze raadselverzen, waarin nagenoeg elk woord dubbelzinnig is, zij aan anderen overgelaten.

Zang XCVII.

Deze Zang is in een andere soort van Wipulā-Waktra. Het kunstige van de vorige strofen bestaat in de verbijsterende herhaling van pra en de letter *c*; verder van de *t*. In dezen Zang wordt de laatste lettergreep van een pāda herhaald als beginklank van den volgenden pāda. Daarenboven rijmt telkens *b* pāda *b* met *d*. Voorts is de volgorde van de lettergrepen in p. *b* en *d* steeds de omgekeerde van die in p. *a* en *c*.

Wat er bij zulke kunstenarij van den zin moet terecht komen is te begrijpen.

1. Samalān pu Winādāprih, prih dānā wipulān [1] masa |
tama sansara [2] ring gatyā, tyāga ring rasa sanmata || 1 ||

1. D. i. «Gebrekkig heeft Heer Wināda zich beijverd, bij 't streven naar een ruime gift dat in goud zou bestaan. Hij is tot ellende in zijn bestaan gekomen, heeft de wereld verzaakt in een goedkeuring verdienende stemming.»

2. Yaça [3] sang Winadānungsi, sinung dāna wisangçaya |
yan aweh magawe tībra bratī wega maweh naya || 2 ||

2. D. i. «Winada (= Wināda) jaagde roem na. Hij werd begiftigd met een goede gave, toen hij een harde gelofte [4] op zich nam, in de ontroering die tot levenswijsheid [5] leidt.»

3. Matarung tuhu wāny aprang, prangnya wāhu turung tama |
masa linggara çūnya prih, prihnya çūra gal ing sama || 3 ||

D. i. «Hij weert zich, strijdt waarlijk dapper; zijn strijd, pas begonnen, is nog niet ten einde. Zeker zal hij toch niet wankelen

---

[1] Toespelling op den naam van de versmaat.

[2] De tekst heeft tegen de maat tāmāsan, en verkeerdelijk sançara.

[3] Zoo leze men voor yaçā

[4] Bratī moet hier voor brata staan.

[5] Anders gezegd: tot Dharma in Buddhistischen zin.

in 't streven naar 't Çūnya [1]: hij strijdt als een held, krachtig in quietisme [2].»

ZANG XCVIII.

In een soort van Wikṛti.

1. Yan bwat parakawi maparab Wināda n-atapa brata kṛta juga rinĕgĕp |
maitryāsih ing alulut upekṣa ring huwus awarsih ariris ing ulah |
tyāge suka wibhawa yata n-katĕmwa sahanānukani [3] saphala |
tātan huninga mihati solah ing para-Wināda cinala ri ni dalĕm || 1 ||

D. i. «Wat de taak betreft van den dichter die den naam Wināda droeg, die is dat hij ascese uitoefent, en alleen goede observanties in acht neemt; vriendelijk en liefderijk is onder de liefhebbenden, onverschillig onder de reeds voldaan zijnden, zich onthoudende van bedrijvigheid. Hij verzaakt vermaak en weelde om te vinden alles wat met vrucht vreugde schenkt, niet er op zullende letten dat het gedrag van Wināda gelaakt wordt door — [4] aan 't hof.»

Uit den inhoud van dezen en den voorgaanden Zang maak ik op, dat de dichter die als leek bekend stond als Pu Wināda, dezen naam later, toen hij monnik geworden was, verwisselde met Prapañca. Hoe hij er toe kwam 't geestelijk leven te omhelzen, wordt kortelijk in den voorlaatsten Zang aangeduid. Als ik het wel begrijp, schijnt zijne wereldverzaking niet algemeen bijval te hebben gevonden.

Parakawi houd ik voor een nederiger uitdrukking dan rakawi. Er behoeft niet aan herinnerd te worden dat para een voorvoegsel is vóór benamingen van standen of rangen, maar toch ook wel van personen in 't enkelvoud gebruikt wordt,

---

[1] D. i. 't volkomen abstracte of de nihilistische wereldbeschouwing; eigenlijk de theorie van den uitersten linkervleugel der Mahāyānisten. Of het voor Prapañca meer is dan een ijdel dierbaar woord, is de vraag.

[2] Sama is een verkeerde spelling voor çama, maar mag hier niet veranderd worden.

[3] Conjectuur voor 't metrisch onmogelijke en onverstaanbare sakahananikanu°.

[4] Ri misschien voor ari, jongere broeder, hier mogelijk bedoeld als „kunstbroeder."

bijv. in p a r a ñ a h i, hofjuffer, bijzit. Tegenhangers van dit laatste gebruik, vindt men m. i. in meerdere Filippijnsche talen. Zoo is in 't Bikol bijv. p a r a g u h i t, schrijver. In 't Bisaya heeft p a l a de functie zoowel van ons — e r, als van — a a r d; bijv. p a l a u m a, veldarbeider; p a l a i n u m, dronkaard. Zoo ook Tagalog p a l a a n i t o, aígodendienaar; p a l a i n u m, dronkaard. Zooals uit den Filippijnschen vorm blijkt, is de *r* in dit p a r a een andere in oorsprong dan de *r* van r a, meervoudaanduider en honorifiek voorvoegsel, want dit is ontstaan uit ouder ḍ a.

Hiermede ben ik aan 't slot gekomen van mijne vertaling.

EINDE.

EENIGE AANTEEKENINGEN BIJ DE MINAHASISCHE PANDAGIAN-LEGENDE.

DOOR A. BOLSIUS S. J.

In «Bijdragen tot de kennis der alfoersche taal in de Minahasa. Eerste stuk. Rotterdam, M. Wijt & Zn., 1866.» vindt men «den Alfoerschen tekst.... van eenige legenden, fabelen en raadsels», ook bevat het boekje eene Proeve eener Grammatica van het Toumbulu'sch. Een en ander was bijeengebracht en aan het Bestuur van het Ned. Zendingsgenootschap opgezonden door den heer N. P. Wilken, die ook de Tb-teksten deed vergezeld gaan van eene vertaling, die «reeds in dl. VII van de Mededeelingen van het Ned. Zendingsgenootschap verscheen.» Bovendien bezorgde dezelfde hr. W. een vrij uitvoerige Woordenlijst van het Toumbulu'-dialect, waartoe hij zich voornamelijk bepaalde, hoewel Toumpakewa en andere dialecten hem niet onbekend bleven.

Aangekondigd werd dan ook: een glossarium, dat «als tweede stuk zoo spoedig mogelijk zal verschijnen», wat echter niet geschiedde.

(Vgl. Voorrede blz. III—VI van de Bijdragen boven aangeduid.)

Meer dan 20 jaar geleden reeds, te Tomohon wonende, vertaalde ik deze Tb-teksten; eenige jaren later pas, in patria teruggekeerd, had ik gelegenheid de vertaling na te lezen in Meded. dl. VII en vlgg.

De aanhef en het slot der Pandagian-legende in Tb-tekst met mijne vertaling en de lezing volgens Meded. VII zullen voldoende zijn, naar ik meen, om afwijkingen in spelling van het Tb. te bespreken, wellicht aannemelijk te maken, en de nieuwe vertaling te rechtvaardigen.

Het opschrift der legende: Naasarĕm bija si Pandagijan (Bijdr. blz. IX) is door mij geschreven: Un aasarĕm b i a si Pandagian.

Aanteekening. Tal van woorden kwamen in mijn eersten woordenlijst op de letter N voor; weldra bleek echter die N een

slecht of niet uitgesproken u n of a n te zijn, en een daarop volgende klinker de eigenlijke beginletter of geredupliceerde beginletter. (Bijdr. blz. 116, «zoo denkt ook W. dat n a a s a r ĕ m staat voor u n a a s a r ĕ m.») We hebben hier het woord a s a r met reduplicatie der eerste lettergreep en suffix ḙ n tot a - a s a r - ĕ n gevormd, met voorafgaand u n of a n, bij substantiven gebruikt, die levenlooze dingen aanduiden.

b i a schrijf ik zonder *J*. Reeds in een opstel van 1892 (S t u d i e n, jrg. 25, dl. 40, blz. 376; overdr. blz. 10) noemde ik de *J* niet op bij het alphabet, omdat deze letter mij overbodig voorkwam in het Tb-dialect. De hr. Worotikan, van de Hoofdenschool had geen aanmerkingen op die weglating; hij zelf ook schreef: w i a, b i a, s i a, t i a, p i a s, s i a t, en dgl.

Ook de hh. Schwarz-Adriani schrijven aanhalingen uit «Bijdr.» over, met dezelfde wijziging, b.v.: u n aasarḙm b i a si Linta, — u n aasarĕm b i a si Langkow. (Tt-tekst. Vert. blz. 4).

Pandagian: afgeleide vorm van den stam r a g i = d a g i, met prefix p a, en suffix a n, alzoo: p a - n - d a g i - a n (de *n* is ephelkystikon, waar een klinker met *d* samenkomt)

Als voorbeeld dat *r* soms overgaat in *d*, vindt men deze legende s i m a h a r a n i (blz. IX, r. 9/8 v.o.) en a n d u m a n i (blz. X, r. 7 v.b.); d u m a n i = d a n i met infix u m; d a n i = r a n i.

Vertaling AB. De opeenvolgende gebeurtenissen = de geschiedenis van P.

Aant. a s a r: volgen, op elkander volgen. (Woordenlijst AB.)
verhaal, nadoen, natuur. (Worotikan).
vertellen, nadoen. (J. t. Hove, an Amut - - - ne Tonsea).
verhaal, na-apen. (Wdl. 8 dialect. den Haag, 1869/70).
kura un a s a r un tamporok: hoe de g e d a a n t e van den Kalabat is. (Meded. dl. VII, blz. 278, N. P. W.)
nadoen, navolgen; aanhoudend doen. (Tt. Wdb.)

«Hoe zon, maan en sterren ontstonden» is de titel van het

verhaal in Meded. dl. VII, blz. 331; deze heeft betrekking op de gebeurtenissen, waarmede het verhaal eindigt.

Tb-tekst. Si P. in taleongen karengan; susur im bengi sia si pupuuna tumuur witi lesar, wo mei se karia, takar in siow-na engkol se tou mahaleleong, sanapa se mailek; wo sa limontamo wengi ure wen nisia kang kasii si kamumurian i mawuri susur im bengi.

Aant. sia, karia, siow in pl. v. sija enz. zie boven.

siow-na engkol in pl. v. — — — naengkol; de door mij gevolgde schrijfwijze stemt volkomen overeen met: am batu-na un taliwatu; — un dani-na um punti; — makarani-na um punti. (Bijdr. blz. V, r. 9 v. b.; blz. XXX, r. 10 v. o. en r. 7 v. o.)

Zij opgemerkt nogthans dat hr. W. zonder — schrijft, als batuna, danina.

sa limonta i. p. v. salimonta; voor aaneenhechting zie ik geen reden, evenmin als bij sa kou paar, — wo sa aku, — sa kou milek (Bijdr. blz. I, r. 13/12 v. o.; blz. II, r. 5 v. b.; blz. III, r. 7 v. o. enz.)

si kamumurian. In tegenstelling met bija, Pandagijan, sija, karija, sijow, nisija vinden we hier afgeleid van wuri, door verandering van *w* in *m*, — verdubbeling der eerste lettergreep, — prefigeering van ka en suffigeering van an: kamumuri-an zonder *j*.

Vert. AB. P. was eene verslaafde speelster; elken avond begint zij het eerst op het erf, en hare genooten komen tot negen reien spelers, behalve de toeschouwers; en als middernacht reeds voorbij is, is ook zij de laatste die terugkeert elken nacht.

wengi: nacht, d. i. tijd waarop de zon onder is. wdl. AB. id., duister. J. t. H.; id., id., en avond. Tt. Wdb.

wengi ure als vertaling van middernacht, zie Wdl. 8 dial.

kato'ora im bengi = middernacht. Tt. Wdb.

katooděm . . . . . . N. Graafland, de Minahassa, 1828 — dl. 2. appendix, blz. LXXXIII.

Tb-tekst. Niitu an sia sěroěn ni inana wo ni amana, kuaěnna: «o, P. takar inania kou tiamo mameleoleong, sa kou mamahaleleong, karengan paterěn».

Aant. sĕroĕn schrijf ik met *ĕ* zoowel in de eerste, als in de laatste lettergreep; deze *ĕ* klinkt als de *e* in de eerste lettergreep van bepalen, beloven.

kuaĕn, i. pl. v. kuan; deze vorm bestaat namelijk uit stam kua, en suffix ĕn, juist dezelfde vorming en afleiding als sĕroĕn van sĕro en suffix ĕn. Aanleiding en reden om niet te schrijven kuan vindt men ook in de uitspraak. Wat de Inlander uitspreekt na de lettergreep ku, is heel verschillend van wat gehoord wordt als tweede lettergreep van taan, uman, en dgl.

paterĕn, i. pl. v. paterrĕn; stam: pater met suffix ĕn. «Misschien is de schrijfwijze aasarrĕn (in casu paterrĕn) beter dan aasarĕn», aldus Bijdr. blz. 116.

«W. kan nog niet zeggen of het een vaste regel is dat men bij aanhechting van ĕn of an steeds den sluiter van het woord verdubbelt». (ibid.) Ik ben van oordeel, dat men den sluiter nooit verdubbelt. Hiermede is de vorm kuaen-na, in denzelfden volzin, niet in tegenspraak; hier toch komt achter den sluiter *n* het suffix na, dat reeds de beginletter *n* heeft, — bijgevolg is deze niet als verdubbelde sluiter ingevoegd. — Er kunnen echter wellicht redenen worden aangevoerd, om de *n* van het suffix na den sluiter *n* te laten vervallen.

Vert. AB. Daarom werd haar verboden door hare moeder en haar vader, die zeide: o, P. van nu af gaat gij niet meer spelen, als gij gaat spelen, krijgt ge stellig slaag».

Aant. sĕro: verbieden. Wdl. AB. — Wdl. 8 dial.; id. en waarschuwen. J. t. H.

Tb-tekst. Taan mawengila ŭn endo um pakasĕro ni inana wo ni amana nisia, pĕneroĕn nera sia, reimo kasii witi wale, nimangemo kasii mahaleleong.

Aant. paka sĕro, i. pl. v. paka sero, is mijne spelling.

pĕne roĕn (niet pĕne ron) heb ik geschreven om wille der afleiding, — om de uitspraak beter weer te geven, — en we blijven gelijkvormig met sĕroĕn van hr. W. (zie boven bl. 4, r. 4 v. b.) De afleiding is deze: sero is de stam, — de *s* wordt vervangen door *n*, die den sterken stam vormt; deze krijgt het prefix pĕ en het suffix ĕn, = pĕ-nero-ĕn.

De uitspraak van wat op pene volgt, is geheel verschillend van die der eerste lettergreep in: rondor, rongit, rongoi.

Vert. AB. Maar toen de avond kwam van den dag, dat haar het verbod gegeven was door haar moeder en vader, werd zij gezocht door hen, zij was weer niet in huis, zij was wederom gaan spelen.

Aant. sero, zoeken, opsporen. Wdl. AB. — Wdl. 8 Dial. id. gaan bekijken, inspecteeren; ook rondslenteren. Tt. Wdb.

Tb-tekst. Niitu an serang kuaĕn ni amana se peleng se tou witum balenera: «tia si tumontotonton un aran wia si P., sa sia mawurimo mei i nimamahaleleong; sei si tumonton un aran nisia, en siang karengan makailek um papater.»

Vert. AB. Toen sprak haar vader tot hen, al hun huisgenooten: «Niemand late de ladder neer voor P., als zij terugkeert na gespeeld te hebben; wie de ladder voor haar neerlaat, zal kennis maken met den stok» (papater = werktuig om te slaan.)

In Meded. dl. VII, blz. 331 wordt het volgende verhaald:

Te Kinupit woonde Lingkambene met hare dochter P. Tijdens de vermaken van mahatatambulenen geschiedde het op eenen zekeren avond, dat P. te huis bleef, en geen deel aan het vermaak nam. Hare moeder beknorde haar deswegen, zeggende: «is het voor u genoeg, de schouders en ruggen van uwe vriendinnen te zien, die zich met zang en dans vermaken?» Nu stond P. op, ging naar hare kennissen en nam deel aan het vermaak.

De Tb-tekst gaat nu verhalen, dat P., na afloop van het spel, de ladder opgetrokken vindt; — vraagt om deze neer te laten; — door den eenen naar den anderen verwezen wordt; — eindelijk Riamasan te hulp roept, die haar niet in huis, maar naar Kasendukan voert.

Eenigszins verkort, vermeldt het verhaal, op blz. 331 der Meded., van P. die aangespoord was tot het spel, dat zij de ladder opgetrokken vond enz., overeenkomstig, — in hoofdzaak althans —, met den Tb-tekst, door mij met vertaling hier weer gegeven.

Uit dit gedeelte van den Tb-tekst moeten een paar plaatsen worden aangehaald en besproken.

Op haar verzoek om de ladder neer te laten, krijgt P. o.a. ook ten antwoord: Ga op den grond —, ga op het brandhout liggen slapen. En dan zegt zij: «aku soo; e se kukuaseng; — e se peret.» (vertaald) ik wil niet; er zijn vlooien; er zijn muizen.

Schrijfwijze en vertaling zijn van mij, en wijken merkelijk af van de spelling en vertaling op blzz. X en 90.

U staat alleen voor substantiva, die levenlooze wezens, si bij die, welke levende wezens aanduiden; op het laatste worden enkele uitzonderingen gemaakt. Om meervoud aan te geven, gebruikt men *a*, resp. se. Opgemerkt wordt hierbij, dat *a* en *u* wegvallen, wanneer voorafgaat wana, witi, of witu. Dan volgt deze bemerking: in de legenden ontbreekt ook *u* of *a* na een voorafgaand ese (wegens). Leg. p. X, 4 en 5. (Bijdr. blz. 89—91 en de nooten).

Op de eerste plaats mag hier tegen worden ingebracht, dat kukuaseng (vloo) en peret (muis) levende wezens zijn, en dat bijgevolg *u* en *a* voor die substantiva niet kunnen geplaatst worden; van «ontbreken» kan dus geen sprake zijn.

Vervolgens: ese (als een woord geschreven) bestaat niet, zoo zeide Worotikan althans. Vele jaren later vond ik het toch in het Tt. Wdb., in de beteekenis namelijk van: drukken, persen.

(pesut: kneden, persen. Wdl. AB. en Wdl. 8 dial.)

Geschreven in twee woorden e se, dan hebben we: se (mv. van si), dat voor namen van levende wezens behoort geplaatst te worden, en het partikel *e*, dat «eenigermate beantwoordt aan ons....zie.» (l.c. bl. 89). Vergelijk: wen, misschien soms te vergelijken met ons zie, en: de vertaling hangt van den zin af. (l.c. blz. 96).

Hiermede is mijne schrijfwijze en vertaling voldoende toegelicht en verklaard.

Een paar regels verder dan het boven besprokene geeft de Tb-tekst te lezen: sia milek um batu penar. In het Hollandsche verhaal (Meded. VII, blz. 331/2) komt geen uitdrukking voor, die als vertaling van dezen volzin zou kunnen dienen.

penar: billen. Wdl. AB., Wdl. 8 dial., an Amut...J. t. H., Wdb. Dit woord kan niet dienen om eigenschappen van een

steen aan te geven; daarom meende ik het te moeten vervangen door patar, dat glad beteekent.

De vertaling: zij vond een gladden steen, sluit goed bij het verhaal, dat onmiddellijk volgt: .... zij ging liggen .... enz.

We zijn nu gekomen aan het laatste gedeelte der geschiedenis van P., waarvan de Tb-tekst wederom in extenso wordt gegeven.

Tb-Tekst. Woan sia ikaaioma wanang Kasendukan. — Rei kampe ure sia im bana, an sia lalĕleĕn; — mawurimei sia i linĕlemo, an sian ipikikolo, am betuan, takarna i nimate; — an sian toktokĕn, an iparas witi langit.

Aant. i ka-aio-ma, i. pl. v. ajo. Zie boven.
la lĕleĕn; la, verkorte vorm van lako, aldus Worotikan; suffix ĕn geeft niet altijd een passive beteekenis (Worotikan); vergelijk: taleongĕn, in den aanvang van het verhaal.
toktok-ĕn i. pl. v. toktokkĕn. Zie blz. 614 bij paterĕn.

Vert. AB. En zij kwam in Kasendukan aan. — Nog niet lang was zij daar of zij ging baden; — zij keert terug na gebaad te hebben, en wordt verzocht te gaan liggen, en in het hart gestoken, zoodat zij stierf; en zij werd klein gehakt, en over het uitspansel uiteen geveegd.

Tb-tekst. Ung gio nimamuali endo, um piong nimamuali lolohoĕn, um pusu pinahatĕlu nimamuali laker, un ate nimamuali katĕluan, un ate rara nimamuali riaw, um popolas nimamuali manenember, am peleng an awak nimamuali tototiĕn; — taan ilĕk-ĕn longka uman woan sapuĕn sumaup, woan toktokĕn rininte-rintek, woan iparas sumaup kimĕrou. An tĕra witun totoktokan nimeisapumei wian tana nimamuali apiapi.

Aant. gio, piong, i. pl. v. gijo, pijong. Als vroeger.
ilek-ĕn, toktok-ĕn, totoktok-an, zonder verdubbeling der *k*, als vroeger.
sapu-ĕn i. pl. v. sapun, als vroeger.

Vert. AB. Het aangezicht werd de zon, het achterhoofd werd de maan, het hart in drieën gedeeld werd Laker, de lever werd Kateluan, de long werd Riaw, de milt werd Manenember, alle (andere) lichaamsdeelen (letterlijk: alle lichamen) werden sterren; het werd echter

te grof bevonden, op nieuw (bijeen) geveegd en zeer fijn gehakt, en op nieuw ver weggeveegd. De overblijfsels op het hakblok werden naar de aarde geveegd, en werden vuurvliegen.

Aant. De hr. J, t. H. geeft in «de Alifoersche Dierenriem» de volgende verklaring van de namen der sterren en sterrebeelden: Laker = de Arend; — Kateluan = de Schorpioen; — Riaw = de Pleiaden; — (Meded. dl. XXXI, blz. 317.)

Verklaring van Manenember, als naam van ster of sterrebeeld, is niet gevonden; — de beteekenis: lang duren, ver uitstrekken, geeft ook geen opheldering.

Het hollandsche verhaal (Meded. dl. VII, blz. 332) beschrijft het slot der geschiedenis aldus: Te Kasendukan komende werden hare (d. i. P's) handen en ook hare voeten zamengebonden, een stok van den Lahendong boom door de zamengebondene handen en voeten gestoken, en zoo werd zij naar de rivier gedragen, en aldaar gewasschen. Voorts werd zij gedood, gebrand, geschrapt, weder gewasschen, opengesneden en de ingewanden uit haar lichaam genomen, alles juist als bij het slachten van een varken. Doch deze pijnlijke behandeling geschiedde alleen tot hare verheerlijking. (? ? AB.) Want uit haar voorhoofd met gezicht ontstond de zon, en uit haar achterhoofd de maan; de vlekken in de maan waren vroegere wonden op het hoofd; haar rechter oog werd de ster des jaars, en haar linker oog de ster pamumusis; haar hart veranderde in de morgenster, haar lever in het driegesternte en hare long in het zeven-gesternte; en uit haar lichaam, dat zeer fijn gehakt werd, ontstonden de overige sterren. De glim- of Johanneswormpjes hadden hun bestaan te danken aan het afschrapsel van het hakblok.

Aant. Ipahamumuris = Venus, als avondster, — aldus de «Alif. Dierenriem» die tevens verwijst naar dit verhaal, waar we pamumusis hebben gevonden.

Hoewel ik zorgvuldig de Mededeelingen van het Ned. Zendings Genootschap, de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, het Tijdschrift van het Bataviasch Genootschap e. m. a. heb nagezocht, nergens gelukte het mij een Minahasa-

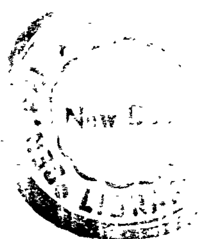
tekst te vinden, waarvan het verhaal in Mededeelingen van het Ned. Zendingsgenootschap dl. VII de vertaling zou zijn.

De Tontemboansche Teksten met Aanteekeningen en Vertaling, uitgegeven door J. Alb. T. Schwarz, Leiden, v/h E. J. Brill, stelden mij in kennis met de Tontemboansche lezing. Deze maakt geen melding van een verbod om te gaan spelen, noch van aansporing daartoe, en evenmin van verheerlijking.

Aan eene vergelijking van Tontemboan- en Toumbulu-lezing voegen de HH. Schwarz—Adriani deze opmerking toe: Weder eenigzins anders luidt de overlevering van dit verhaal, die is medegedeeld in Mededeelingen Ned. Zendings Genootschap dl. VII, bl. 331. Deze verwijzing naar de vertaling, die we boven aanhaalden, geeft het volle recht te besluiten, dat een derde, oorspronkelijke lezing, onbekend bleef; in het tegenovergestelde geval immers zouden zij daarheen verwezen hebben.

(Zie Tont. tekst. II. Aanteekeningen. blz. 101—Nr. 101.)

Oudenbosch, April 1914.

New D
LIBR